

Primer Congrés Català de Geografia

II

p o n è n c i e s

SOCIETAT CATALANA DE GEOGRAFIA
FILIAL DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

Primer Congrés Català de Geografia

II

p o n è n c i e s

Barcelona, 1991

Fotocomposició i impressió: El Tinter, Stat. Coop., c/ La Plana, 8-10. 08032-Barcelona
Dipòsit Legal: B-42.401.1991
Primera edició: Desembre 1991

Relació de ponències

Durant els dies 13, 14 i 15 de març de 1991, a la Sala Prat de la Riba de l'Institut d'Estudis Catalans foren presentades les vint-i-quatre ponències del Primer Congrés Català de Geografia.

En aquest volum II de les Actes del Congrés s'inclou el text de cadascuna de les ponències:

1. *El pensament geogràfic a la Catalunya contemporània fins els anys quaranta*
2. *Tendències recents del pensament geogràfic a Catalunya*
3. *La política i l'administració del territori*
4. *Les teories sobre l'ordenament del territori a Catalunya*
5. *El pensament sobre l'ordenament del territori i la legislació actuals*
6. *Fonaments físics en l'ordenament del territori*
7. *L'anàlisi ecològica i els recursos naturals*
8. *Les bases de dades i la cartografia*
9. *La urbanització del territori i de la societat a Catalunya*
10. *Població i demografia a Catalunya*
11. *Les noves tendències del poblament*
12. *Variacions i canvis recents de l'agricultura catalana*
13. *Les transformacions de la indústria catalana després de la crisi*
14. *Turisme i territori: el model geoturístic català*
15. *El paper del territori en l'activitat del sector financer*
16. *Les comunicacions i els transports*
17. *Les ciutats i el territori*
18. *La ciutat metropolitana*

This One

RTWA-1D4-Z926

19. *La regió metropolitana de Catalunya*
20. *Catalunya i l'Estat de les Autonomies*
21. *Catalunya i la construcció d'Europa*
22. *Fonaments teòrics de la didàctica de la geografia*
23. *La reforma educativa i la geografia a l'ensenyament obligatori (6 a 16 anys).
Precedents i situació actual*
24. *La reforma educativa i la geografia a l'ensenyament post-obligatori (16 a 18 anys).
Realitat i perspectives*

El pensament geogràfic a la Catalunya contemporània fins els anys quaranta

Francesc NADAL i PIQUÉ
Departament de Geografia Humana
Universitat de Barcelona

El propòsit principal que anima aquestes pàgines relatives al pensament geogràfic de la Catalunya contemporània fins els anys quaranta és que serveixin d'esperó per resoldre nous aspectes de la seva evolució. Un cop feta aquesta observació preliminar i abans d'entrar en matèria pròpiament dita m'agradaria esmentar un parell de qüestions que afecten el conjunt del pensament geogràfic desenvolupat a Catalunya durant aquest temps.

En primer lloc, cal dir que no resulta gens fàcil determinar, per a una gran part d'aquest període, allò que cal entendre per pensament geogràfic. I aquest primer escull no resulta fàcil de sortejar, donat que, al nostre país, a diferència d'altres europeus que al llarg del vuit-cents havien creat societats i institucions geogràfiques o format un sòlid cos de professors universitaris de geografia, no es van començar a crear entitats pròpiament geogràfiques fins la primera dècada d'aquest segle. A tall d'exemple d'aquesta feblesa institucional i professional de la geografia a la Catalunya d'aquest període es pot indicar com durant tot el vuit-cents només va veure la llum una publicació periòdica de geografia, la *Revista Geográfica y Estadística*, que va sortir al carrer entre 1879 i 1881.

I, en segon lloc, cal assenyalar que sobre el pensament geogràfic d'aquesta època s'han realitzat en els darrers anys valuoses aportacions, la major part de les quals són molt diverses tant des d'un punt de vista metodològic com del seu enfocament temàtic. A l'igual que en tants altres aspectes del nostre saber geogràfic, resten encara molts punts foscos per il·luminar i fins que aquesta tasca no vagi essent realitzada difícilment es podrà tenir una idea exacta sobre l'evolució del pensament geogràfic contemporani a Catalunya. Un aspecte que també cal tenir present és que la història d'aquest pensament no es pot fer d'una forma absolutament desvinculada de l'evolució de la geografia espanyola, amb la

qual ha mantingut un diàleg permanent, ja que del contrari resultaria gairebé impossible d'entendre l'obra d'algun dels millors geògrafs catalans.

L'evolució del pensament geogràfic contemporani

Si deixem de banda aquestes consideracions preliminars i entrem ja a parlar sobre l'evolució del pensament geogràfic contemporani veurem que pel que fa referència a la primera meitat del vuit-cents les obres que es reclamen com a geogràfiques són força migrades, reduint-se moltes d'elles a llibres d'ensenyament secundari o a descripcions itineràries de Catalunya, com és el cas de l'obra de T. Bertran i Soler. No obstant això, aquesta aparent escassetat d'obres estrictament geogràfiques, no pot amagar una cada cop més intensa reflexió i renovació del coneixement territorial de Catalunya.

Així, malgrat el caràcter tardà del pensament il·lustrat a Catalunya, l'esguard racionalista de la Il·lustració es pot copsar des de començaments de segle en els diferents projectes de divisió judicial de l'antic Principat realitzats entre 1813 i 1834. Aquests projectes realitzats des de Catalunya en organitzar el seu territori en un seguit de partits judicials força homogenis reflecteixen de forma prou nítida la influència del pensament il·lustrat sobre el pensament territorial català.

Una bona part de l'ideari il·lustrat serà recollit a partir de la dècada de 1830 pels autors liberals i progressistes. La societat catalana d'aleshores, i més concretament la barcelonina, era una societat força convulsa intel·lectualment i social. Es tractava d'una societat que estava experimentant una extraordinària transformació industrial i urbana, però, al mateix temps, conservava unes arrels amb el món de l'Antic Règim molt fortes, que feren especialment difícil la gestació d'una societat moderna. Com a fruit d'aquestes tensions provocades per la implantació d'una societat moderna es produïren bullangues als carrers de Barcelona i les lluites carlines al camp català, que feien trontollar la vida social, però que no aturaren el treball intel·lectual, ja que aquests anys foren d'una gran activitat. S'aprofità el triomf de la Revolució liberal no sols per reinstaurar la Universitat de Barcelona, sinó també per traduir moltes obres de caire científic com algunes de Buffon o d'altres de caire racionalista. Fins i tot podem trobar en l'obra del prolífic metge i higienista Pere F. Monlau (1808-1871), que va ésser professor de geografia i cronologia a l'Acadèmia de Ciències de Barcelona, els primers escrits del que s'ha anomenat socialisme utòpic.

És en aquest ambient dinàmic i conflictiu de la Barcelona de la primera meitat del segle XIX, en el qual hem de situar, tal com ho ha fet Ramon Grau, la formació d'un grup d'analistes del fenomen urbà,¹ entre els quals cal destacar a Pere F. Monlau, Laureà Figuerola i Ildefons Cerdà, l'obra dels quals tindrà una gran repercussió en diferents camps de la geografia catalana contemporània. Tots tres comparteixen un ideari polític progressista amb una ferma convicció en la raó i la ciència com elements bàsics per entendre i actuar sobre la realitat social. Tots tres comparteixen la creença en la necessitat de dotar a la ciència social d'un sòlid coneixement empíric, que es tradueix en la realització, per part de Figuerola i Cerdà, d'importantes obres d'estadística urbana. A més a més, tots tres feren aportacions innovadores en els seus respectius camps i tots tres mantingueren unes pèssimes relacions amb els sectors més conservadors de la burgesia catalana, fet que els obligà en un moment o altre de la seva vida a instal·lar-se a Madrid. Tots aquests factors intel·lectuals, socials

i polítics posen de relleu no sols l'existència d'un ambient intel·lectual científicament innovador i de tarannà progressista dins el camp de les ciències socials a la Barcelona de l'època, sinó també la duresa de les pressions socials amb que aquest treball modernitzador es gestà.

Economia i estadística

El gran creixement que estava experimentant Barcelona amb totes les seves conseqüències positives i negatives va inspirar una gran part de l'obra d'aquests precursors de la geografia moderna. Així, el metge Pere F. Monlau, que ja havia publicat diferents escrits sobre Barcelona, entre ells una petita *Guía estadística de Barcelona y manual de forasteros para el año 1836*, publicà l'any 1847 els seus *Elementos de Higiene Pública*, que han estat considerats el primer manual editat a Espanya sobre higiene pública. Una bona part del seu pensament higienista sorgeix com una reflexió i una resposta enfront de les pèssimes condicions ambientals de la Barcelona vuitcentista.² Amb els seus treballs higienistes Monlau encetarà una de les línies més fecundes de l'anàlisi urbana: el de la higiene urbana. Els estudis sanitaris sobre el medi ambient, que tenen la seva gènesi moderna en el determinisme ambientalista set-centista, foren molt importants al llarg del segle XIX com ho posen de relleu la multitud de topografies mèdiques realitzades a Catalunya fins a començaments del segle actual.³

Una altra línia d'anàlisi urbana fou l'estadística, camí que començà a ésser desbrossat amb criteris moderns per l'economista Laureà Figuerola (1816-1904). Durant la primera meitat del segle XIX es realitzaren, tant a Catalunya com a altres parts de l'Estat espanyol, diferents esforços per confeccionar estadístiques fidedignes sobre el territori. Fruit d'aquests treballs inicialment individuals, l'any 1846 va aparèixer a Madrid el primer volum del *Diccionario geográfico, estadístico e histórico de España* de Pascual Madoz, geògraf molt vinculat a Catalunya. L'any següent, Figuerola publicava la *Estadística de Barcelona en 1849*, amb un enfocament absolutament nou de l'estadística urbana. Figuerola, que era conscient del caràcter innovador dels seus plantejaments estadístics, afirmava en comentar l'obra de Madoz que «(éste) hace el retrato de Barcelona, yo intento escribir su fisiología; Madoz describe siempre y a veces enumera; yo enumero siempre y describo muy poco».⁴ En aquest sentit, cal dir que la seva *Estadística de Barcelona...* representa no sols una renovació de l'anàlisi estadística de la realitat urbana, sinó que constitueix una fita important dels estudis demogràfics a Catalunya.

Les preocupacions estadístiques de Figuerola no s'acabaren aquí, ja que des de 1856 va formar part, juntament amb Madoz, Coello i d'altres geògrafs, primer de la **Comisión de Estadística General del Reino** i després de la **Junta General de Estadística**, que va succeir a la primera. Ambdues institucions estaven encarregades de confeccionar el Cens General de la Població d'Espanya, d'aixecar el Mapa Geogràfic d'Espanya i de publicar l'**Anuario Estadístico de España**. Arran d'aquestes col·laboracions i de les seves preocupacions com economista per dotar el govern espanyol d'un bon sistema d'informació sobre la riquesa territorial, del qual estava mancat, el 12 de setembre de 1870 va donar ordre de crear, essent Ministre d'Hisenda, l'**Instituto Geográfico**, institució cabdal de la geografia espanyola contemporània.

He cregut oportú apuntar aquí el paper de Figuerola en la creació d'aquesta important entitat científica espanyola, per diferents motius que, al meu entendre, tenen molt a veure amb aquesta ponència. En primer lloc, perquè em permet posar de relleu els estrets lligams existents durant gairebé tot el dinou entre la cartografia topogràfica i l'estadística territorial. Pels nostres científics vuit-centistes, tant l'una com l'altra eren com les dues cares d'un únic i més general projecte geogràfic adreçat a conèixer d'una forma més precisa i rigorosa el territori.⁵ I, en segon lloc, perquè tant els treballs estadístics de Figuerola com els que posteriorment realitzà Cerdà revelen un dels trets més característics del pensament geogràfic d'aquests anys: una concepció pregonament positivista del territori que, en gran part, és hereva del pensament racionalista de la Il·lustració. El coneixement geogràfic pels nostres científics liberals s'havia de traduir, en primer terme, en estadístiques territorials i mapes topogràfics el més exactes possibles. Sense ambdues eines, el geògraf no podia arriscar-se a entendre el territori i encara menys a actuar sobre ell.

Enginyers i model urbà racionalista

Aquesta línia de pensament territorial racionalista i positivista trobà la seva millor concreció teòrica i pràctica en l'obra de l'enginyer de camins Ildefons Cerdà (1815-1876). Aquest, a més a més de les seves tasques com urbanista, destacà en gairebé tots els aspectes del pensament territorial, en els quals realitzà aportacions realment innovadores i no sols a nivell del pensament català. L'higienisme, l'estadística urbana, la cartografia topogràfica o la qüestió de la divisió del territori constitueixen diferents aspectes de la seva obra i la situen en un lloc prominent del pensament geogràfic català.⁶ Alguns dels seus treballs, com la proposta realitzada l'any 1872 d'una divisió en partits judicials de la província de Barcelona alternativa a la presentada aquell mateix any pel govern central i elaborada entre d'altres per Ibáñez de Ibero, constitueixen una petita mostra de l'extraordinari interès geogràfic de la seva obra.

La importància intel·lectual d'aquesta, que ha estat glossada entre d'altres per Ramon Grau, no es circumscriu, segons el parer d'aquest geògraf, a l'àmbit estricte del racionalisme positivista, sinó que cal valorar-la «por su armonía entre los principios ilustrados y el historicismo romántico en lo que no dudamos en calificar como una de las grandes síntesis del positivismo y que se caracteriza por fundamentar aquella doctrina en los hechos revelados por una profunda investigación histórico-geográfica».⁷ Malgrat aquesta acceptació del coneixement històric, tan pròpia d'una bona part dels pensadors racionalistes i demòcrates catalans de l'època, influïts pels nous corrents romàntics, la recerca històrica no féu perdre a Cerdà la seva íntima confiança en la raó com a eina fonamental del progrés humà. La seva acèrrima defensa del progrés tècnic amb l'exaltació dels nous sistemes de locomoció o les noves formes d'energia com l'electricitat, així com la seva relació amb els grups més capdavanters de la ciència a la Catalunya de la seva època, juntament amb les seves conviccions igualitaristes feren de Cerdà una figura senyera del pensament modern a la Catalunya vuitcentista.

Malgrat les dures crítiques a què fou sotmesa la seva obra urbanística i l'oblit en el qual romangué la seva obra territorial pels geògrafs propers a l'ideari regionalista de la Renaixença, tant l'una com l'altra no van deixar d'inspirar el treball de les següents generacions d'urbanistes o geògrafs catalans com seria el cas de P. Garcia Fària o de M. Escudé i Bar-

tolí, que es declararen continuadors de la seva labor. Així, l'obra de l'enginyer de camins P. Garcia Fària *Proyecto de saneamiento del subsuelo de Barcelona*, publicada l'any 1891, representà una altra aportació cabdal de la línia d'anàlisi positivista de la ciutat.⁸ Els seus acurats mapes, gràfiques i estadístiques sobre la mortalitat infecciosa als carrers de la Barcelona de la dècada de 1880 constitueixen un punt culminant dins de la tradició ambientalista de la Barcelona vuitcentista. Per la seva part, la *Monografía estadística de las clases trabajadoras de Barcelona*, publicada l'any 1921 pel geògraf M. Escudé i Bartolí (1856-1930), que fou l'organitzador i primer cap del Negociat d'Estadística de l'Ajuntament de Barcelona, també estigué inspirada en els treballs estadístics de Cerdà.

La implantació d'ideals més conservadors

Amb la Restauració, s'inicià un nou període en la història del pensament geogràfic català. Un període marcat per la difusió i implantació dels ideals més conservadors del romanticisme. Aquests alenaren una nova mirada sobre el territori català, en la qual el pes de la història i la natura, esdevindrien factors gairebé determinants. La concepció racionalista i uniformista que havia imperat fins aleshores, amb una decidida pretensió d'establir criteris generals sobre el territori —recordem que Cerdà titulà la seva principal obra urbanística de **teoria general**—, fou substituïda progressivament per un positivisme de caire historicista, en el qual els fets particulars esdevien determinants. La recuperació del passat, i molt específicament del ric llegat medieval català, es convertí en un objectiu essencial dels historiadors i geògrafs catalans fins que el projecte noucentista va encetar un nou capítol de la cultura catalana contemporània.

Un fet significatiu d'aquests nous aires va ésser la creació l'any 1876 del **Centre Excursionista de Catalunya**, amb el qual s'inicià de forma organitzada el moviment excursionista, que tanta importància tingué en el desenvolupament de la geografia catalana fins la dècada de 1920. Des de l'esmentada entitat excursionista s'organitzaren excursions per conèixer no sols els cims més alts del Pirineu, sinó que es participà de forma molt activa en altres activitats de caire cultural. Així, l'any 1886 es recolzà la reconstrucció de la basílica de Santa Maria de Ripoll, amb l'objectiu de recuperar aquest ric passat medieval que, des de la perspectiva regionalista, havia estat malmenat pels excessos del racionalisme liberal. Amb la seva reconstrucció, els intel·lectuals regionalistes intentaven bastir un pont entre el passat medieval i el conflictiu món de finals del segle XIX.⁹

Els excursionistes i geògrafs de la Renaixença no miraren separatament naturalesa i història, ja que tal com ho ha assenyalat Jordi Martí només a partir de l'inseparable binomi natura-història «puede entenderse que los excursionistas explorasen preferentemente la Cataluña Vieja, al norte del Llobregat, núcleo del país en la época medieval. Así como el hecho de que durante sus excursiones, llamadas científicas, se concentraran en el estudio de los restos disponibles de arqueología e historia del arte correspondientes a dicho período. En este sentido también se personifican las entidades físicas. Por ejemplo, el lejano e inaccesible Pirineo es el origen y soporte material del país. El siempre viejo Montseny representa el símbolo de longevidad y eterno vigía de la nación. Mientras que Montserrat se convierte en el santuario sagrado y centro espiritual».¹⁰

L'inici del debat comarcalista

Fou durant els primers anys de la Restauració i molt especialment a partir de la dècada de 1880 quan s'inicià de fet, tant en ambients federals com regionalistes, el debat comarcalista.¹¹ Aquest debat esdevindrà central per a la geografia catalana posterior, perquè independentment de la seva real utilitat administrativa, serví per donar al nacionalisme català d'una imatge del territori català diversa i antagònica a l'establerta des de l'Estat central. Tots els estudis realitzats des de mitjans de 1880 fins a la dècada de 1920, quan Pau Vila donà el tomb de la geografia catalana cap a la geografia possibilista, es caracteritzaren pel seu enfocament positivista, ja sigui de caràcter mediambiental o historicista.

La major part d'aquests estudis estaven basats en un positivisme naturalista de caire clarament antievolucionista. Al respecte, cal dir que la major part de la ciència i la cultura catalana era, a finals del segle XIX, contrària a les teories evolucionistes. Únicament l'obra de metges com Ramon Turró, August Pi i Sunyer o la del naturalista i geògraf Odón de Buen, del qual parlarem més endavant, foren il·les des de les quals es difongué el pensament evolucionista a Catalunya. Dins del corrent positivista contrari a l'evolucionisme, on cal situar els geògrafs catalans d'orientació regionalista, jugà un paper clau l'ambientalisme defensat pel científic francès F. le Play, home d'idees pregonament conservadores. Segons le Play, el lloc de residència condiciona tant el treball com l'organització social i familiar de la gent. El seu mètode positivista basat en l'observació i en l'elaboració de monografies locals va tenir una gran difusió entre els medis intel·lectuals regionalistes.¹²

Ben aviat, dins d'aquest ambient excursionista i comarcalista començaren a publicar-se monografies de caràcter comarcal com *La Vall d'Hostoles* (1894) de l'enginyer i pensador llibertari Cels Gomis o *Lo Llusanès* (1897) de Pelegrí Casades i Gramatxes. Pel que fa referència als estudis sobre la comarcalització de Catalunya realitzats fins a mitjans de la dècada de 1920, hom hi pot trobar diferents enfocaments. Per un costat, hi havia una línia majoritària de caràcter naturalista, que assajà l'aplicació del concepte de regió natural a la problemàtica comarcalista. Dins d'aquesta tendència podríem situar entre d'altres, amb les seves respectives diferències, els estudis geogràfics d'Aulèstia i Pijoan, Esteve Sunyol, Flos i Calcat, C.A. Torras, Pere Blasi, Ceferí Rocafort, Faura i Sans, Palau i Vera¹³ i Miquel Santaló. De fet, fins que Pau Vila no decantà els estudis comarcals cap al possibilisme, el concepte de regió natural esdevingué el paradigma dominant de la geografia catalana.¹⁴

Per una altra banda, hi hagué una tendència més minoritària de caràcter historicista representada en els treballs comarcalistes de J. Pella i Forgas i Carreras i Candi, la qual romangué allunyada del positivisme naturalista. Aquesta línia historicista, molt forta dins de la historiografia catalana contemporània, es perllongà fora de l'àmbit comarcalista, com veurem més endavant, en l'obra geogràfica de Puig i Cadafalch. Tant per a Pella i Forgas, com per a Carreras i Candi és la història i no el medi físic l'element determinant de la realitat comarcal. El primer d'ells, Pella i Forgas, en la seva obra *Historia del Ampurdán. Estudio de la civilización en las comarcas del noroeste de Cataluña*, publicada l'any 1883, introdueix per primer cop factors de caire psicològic per tal d'explicar les diferències regionals de Catalunya. L'aplicació de criteris psicològics en l'estudi de la realitat comarcal posa de manifest el pes progressiu dels corrents neoespiritualistes a la cultura europea de finals del segle XIX, que contribuïren a la formació de l'escola possibilista.¹⁵

A més a més dels criteris físics i històrics, tampoc no faltaren en aquests estudis comarcalitzadors els criteris de caràcter ètnic que, al llarg del segle XIX, havien anat guanyant progressivament terreny en les diferents ciències històriques, fet que era molt palès en els llibres i estudis de geografia.¹⁶ Així, geògrafs i historiadors com el mateix Pella i Forgas, Font i Sagué o J. Guitart introduïren l'element racial per tal d'explicar les diferències culturals i paisatgístiques de les diverses comarques catalanes.

El ressò de les idees evolucionistes

Malgrat el caràcter decididament antievolucionista de la major part del estudis comarcalistes i la forta oposició que des dels medis intel·lectuals regionalistes es va fer de les teories darwinistes,¹⁷ el pensament geogràfic a la Catalunya del tombant de segle no va romandre totalment al marge de les idees evolucionistes. Aquestes tingueren una gran difusió, sobretot, a través de les traduccions dels llibres d'E. Reclus, realitzades des de cercles llibertaris. Així, l'any 1906, l'Escola Moderna dirigida per Ferrer i Guàrdia, el qual coneixia personalment E. Reclus, amb qui mantenia correspondència epistolar,¹⁸ va començar a publicar l'obra del geògraf francès *El hombre y la tierra* (1905) en sis volums meravellosos editats. Però, la difusió del pensament evolucionista d'E. Reclus no quedà restringit únicament als cercles llibertaris, ja que el geògraf i naturalista aragonès Odón de Buen (1863-1945), tant des de la seva càtedra d'Història Natural a la Universitat de Barcelona com amb les seves col·laboracions a la mateixa Escola Moderna, realitzà una decidida defensa de la seva obra.

Això es pot copsar en el llibret d'Odón de Buen, *Nociones de Geografía Física*, que publicà l'Escola Moderna, però sobretot en el discurs inaugural del curs universitari 1909-1910, davant del Claustre de la Universitat de Barcelona, que titulà *La enseñanza de la geografía* (1909). En la seva exposició, Odón de Buen rebutjà l'ensenyament d'una geografia estrictament descriptiva i defensà, de forma enèrgica, la geografia evolucionista d'E. Reclus.¹⁹ Tanmateix, Odón de Buen no va poder organitzar cap línia de treball dins d'una perspectiva geogràfica evolucionista, ja que els tràgics esdeveniments del juliol de 1909 i la subsegüent repressió desfermada foren aprofitats pels sectors més conservadors de la societat catalana per tal d'expulsar-lo definitivament, l'any 1911, de la seva càtedra d'Història Natural.²⁰

Dins d'aquesta línia evolucionista no es poden oblidar els originals treballs d'E. Huguet del Villar (1871-1951). Malgrat llur escassa influència sobre el pensament geogràfic a la Catalunya d'aleshores,²¹ la *Geografía General*, que va publicar a Barcelona l'any 1909, ha estat considerada una fita important de la moderna geografia catalana, ja que incorporà plenament les idees evolucionistes i deterministes de F. Ratzel.²²

Les institucions noves de caràcter geogràfic

Al marge o paral·lelament al no sempre fàcil curs de les idees científiques, a començaments d'aquest segle, les activitats geogràfiques s'intensificaren a Catalunya de forma notable, creant-se les primeres institucions i organismes de caire estrictament geogràfic. Així, l'any 1909, a redós del Foment del Treball Nacional, es fundà la Societat

de Geografia Comercial de Barcelona, que fou força activa fins els primers anys de la dècada de 1920. Aquesta societat geogràfica, pensada com una oficina d'informació comercial de les inversions catalanes de l'estranger, estava dirigida per l'economista Francesc d'A. Mas. El primer article del seu reglament aprovat l'any 1913 especificava que «l'objecte primordial d'aquesta societat és procurar el foment del comerç exterior d'Espanya». Al llarg dels pocs més de deu anys de funcionament, organitzà congressos com el II Congrés Espanyol de Geografia Colonial i Mercantil celebrat a Barcelona l'any 1913, en el qual presentaren comunicacions diferents geògrafs, com R. Serra i Pagès o Huguet del Villar.

Aquesta entitat també va publicar una interessant col·lecció de treballs de geografia econòmica, realitzats per geògrafs com Carreras i Candi o Josep Ricart i Giral. De fet, l'esmentada Societat de Geografia Comercial representava tota una línia de la geografia catalana, que havia tingut un gran desenvolupament durant el darrer terç del segle XIX. M'estic referint a la geografia econòmica desenvolupada bàsicament des de l'Escola Superior de Comerç de Barcelona o de l'Escola Nàutica, en la qual destacaren geògrafs com Antoni Torrents i Monner, Pere Estasen, Manuel Escudé i Bartolí, Josep Ricart i Giral o Rossend Serra i Pagès.

Una altra mostra de la creixent vitalitat de la geografia catalana fou la creació l'any 1914 per part de la Diputació de Barcelona del Servei Geogràfic de Catalunya. Aquest organisme geogràfic fou dirigit fins 1920 per l'enginyer militar Josep de Rivera i Juer, amb l'encàrrec de fer el Mapa Geogràfic de Catalunya a escala 1:100.000, ja que la major part del territori català es trobava aleshores sense una bona cartografia topogràfica. A partir de 1919 l'esmentat servei passà a dependre directament del govern de la Mancomunitat i a l'any següent es féu càrrec de la seva direcció l'enginyer de camins Manuel Ferrer de Franganillo (1886-1956). El nou director viatjà l'estiu de 1921 a París on entrà en contacte no sols amb el Service Géographique de l'Armée, sinó també amb l'Institut de Géographie de la Sorbona, fogar de la geografia possibilista francesa.²³ Aquest viatge no pot passar desapercebut, ja que posa de relleu les relacions cada cop més intenses entre la geografia catalana i la geografia regional francesa.

Sobre l'ensenyament i la difusió de la geografia

Paral·lelament a aquesta tasca cartogràfica de caire institucional, durant els anys de la Mancomunitat, tot un seguit de mestres com Joan Palau i Vera, Pere Blasi i Miquel Santaló començaren a realitzar renovadores aportacions dins del camp de l'ensenyament de la geografia de Catalunya.²⁴ A part del debat comarcalista, que continuava amb unes directrius molt similars a les marcades anys abans per Font i Sagué,²⁵ fou durant l'època de la Mancomunitat quan els intel·lectuals catalanistes decidiren omplir el buit existent en el camp de la geografia de Catalunya, continuant així els primers treballs realitzats en aquesta línia per geògrafs regionalistes com Flos i Calcat. L'ensenyament de la geografia i molt particularment la geografia universitària i secundària desenvolupada a les facultats europees des del darrer terç del vuit-cents constituïa una eina bàsica per a qualsevol projecte cultural nacionalista. De fet, la institucionalització de la geografia en l'ensenyament universitari i secundari europeu fou deguda en gran part, tal com ho ha assenyalat Horacio Capel, a les estretes relacions entre l'ensenyament de la geografia amb els diferents projectes nacionalistes.²⁶

En l'assoliment d'aquest objectiu nacionalista exerciren un paper clau tant Eugeni d'Ors com el pedagog Alexandre Galí, membres tots dos del Consell de Pedagogia de la Mancomunitat. Per tal de fer front a aquesta mancança del projecte noucentista, Eugeni d'Ors va animar el pedagog Joan Palau i Vera (?-1919), un dels seus millors amics i col·laboradors,²⁷ que havia estudiat a Alemanya i que era un bon coneixedor de la literatura geogràfica britànica, per tal de que realitzés la tasca d'elaborar una moderna geografia de Catalunya.²⁸ Amb la finalitat d'acomplir aquest objectiu Palau i Vera va ésser becat l'any 1918 per la Mancomunitat perquè anés a estudiar geografia durant un curs a la Universitat de Friburg, a Suïssa.²⁹ Un cop tornat de Friburg, se li van atorgar les classes de geografia de l'Escola d'Alts Estudis Comercials, institució que havia acabat de crear el govern de la Mancomunitat.

Tammateix, dos fets capgiraren a partir de 1918 la direcció inicial que el projecte noucentista havia dissenyat per a la geografia catalana. En primer lloc, la mort sobtada aquell mateix any de Palau i Vera. I, en segon lloc, l'abril de 1920, Eugeni d'Ors, ànima de la política cultural noucentista, va ésser apartat de la direcció del Consell de Pedagogia de la Mancomunitat, arran de greus desavinences intel·lectuals amb Bofill i Mates i Puig i Cadafalch. Per la seva part, Alexandre Galí, home vinculat al partit d'Acció Catalana, passà a dirigir, amb la nova reorganització, el Departament d'Ensenyament Primari i Secundari de l'esmentat Consell. Aquesta doble circumstància va permetre Pau Vila (1881-1980), que havia estat esperonat aquest cop per Alexandre Galí, dedicar-se a l'acompliment de la tasca encomanada inicialment a Palau i Vera.

La tasca de la Mancomunitat. La presència de Pau Vila

Els treballs de Pau Vila realitzats durant la dècada de 1920 decantarien ja d'una forma decisiva la geografia catalana cap a la geografia possibilista. En l'afermament d'aquesta tendència jugà un paper important la relació existent entre el geògraf sabadellenc i Raoul Blanchard, director de l'*Institut de Géographie Alpine* de Grenoble. L'any 1922 Pau Vila es traslladà a Grenoble per tal d'anar a estudiar amb Blanchard, un dels principals deixebles de Vidal de la Blache, cosa que no sols hauria de tenir una gran projecció sobre la geografia catalana, sinó que també jugà un paper destacat en el desfermament nacionalista de la geografia quebequessa. Fruit d'aquestes relacions amb Blanchard, Pau Vila publicà l'any 1926 l'estudi monogràfic sobre *La Cerdanya*, que ha estat considerat com el primer gran treball de caire possibilista realitzat a Catalunya. Tot seguit, l'any 1928, Gonçal de Reparaz (fill) publicà la segona monografia comarcal de caire possibilista, aquest cop sobre *La Plana de Vic*. Ambdós treballs, més altres realitzats per geògrafs propers a l'obra i a la personalitat de Pau Vila, com era el cas de Josep Iglésies, feren que a començaments de la dècada de 1930 el pensament geogràfic a Catalunya comencés a tenir un caire predominantment possibilista.

Els anys de la Dictadura de Primo de Rivera, si bé foren negatius des del punt de vista organitzatiu, no foren erms des del punt de vista intel·lectual. De fet, varen ésser aprofitats no sols per aplicar i difondre la concepció possibilista, com va ésser el cas de Pau Vila, sinó que altres intel·lectuals com Carles Pi i Sunyer,³⁰ Nicolau M. Rubió i Tudurí o Puig i Cadafalch realitzaren interessants aportacions al camp de la geografia o del pensament territorial. Un bon exemple d'això és el projecte que Puig i Cadafalch i Francesc Martorell

publicaren conjuntament a l'Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans de 1927-1931 amb el títol d'«Informe de la Secció Històrico-arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans, per a la Restauració dels estudis geogràfics».

En aquest informe se sol·licità l'organització d'una Societat de Geografia dependent de l'Institut d'Estudis Catalans.³¹ També es proposà, per primer cop, la necessitat que la geografia catalana comptés amb una revista o un espai periòdic on publicar els seus treballs, primer amb una secció dins de l'anuari general de ciències històriques i més endavant amb una revista pròpia. Si bé la creació de la Societat Catalana hauria d'esperar encara uns quants anys més, en aquell mateix anuari de 1927-1931 es va obrir, tal com s'havia proposat a l'informe elaborat per Puig i Cadafalch, una secció específica de geografia amb un article de M. Ferrer de Franganillo, un altre d'E. Ribes i Virgili i un repertori bibliogràfic, que pot ésser considerada com la primera publicació periòdica de geografia en català,³² encara que malauradament no va tenir cap continuïtat.

A més a més dels seus propòsits organitzatius i dinamitzadors de l'activitat geogràfica a Catalunya, l'informe presentat per Francesc Martorell i Puig i Cadafalch constitueix un document de gran valor per a la història del pensament geogràfic català: s'hi exposa amb un estil ple de vigor la neta concepció historicista que Puig i Cadafalch tenia de la geografia.³³ Per a aquest arquitecte i polític regionalista, màxim exponent del corrent historicista i aferrissat enemic del pensament racionalista i territorial de Cerdà, del qual representava en molts sentits un capgirament intel·lectual i polític de 180°, «l'estudi de la geografia és un complement de la història, i d'una part de la geografia es pot dir que és història pura». A la qual cosa afegeix, unes poques ratlles més endavant, que la confecció del Mapa 1: 100.000 de Catalunya «...ens ha portat a l'estudi de la toponímia per tal de poder controlar els noms actuals amb fonaments científics i aquesta tindrà per conseqüència que ens dediquem a la geografia històrica. Per altra part, gairebé sempre és impossible deslligar les nostres investigacions científiques i històriques del lloc on es verifiquen. Encara més, és cosa sabuda de quina manera els fets geogràfics són, amb freqüència, determinants de la història».³⁴

Per altra banda, ja en plena descomposició del règim monàrquic, la Casa del Vallès organitzà durant els mesos de març a maig de 1931, un curs sobre el problema comarcal, en el qual participaren intel·lectuals com Pau Vila, C. Pi i Sunyer i A. Rovira i Virgili. Tota aquesta activitat intel·lectual desplegada durant els anys de la Dictadura acabaria per cristal·litzar durant la breu, però intensa, vida intel·lectual de la II República, en fecundes línies de treball geogràfic.

La geografia de l'etapa republicana

El 16 d'octubre de 1931, pocs mesos després de la proclamació de la II República, el Consell Executiu de la Generalitat aprovà un Decret pel qual s'organitzava una Ponència dedicada a l'estudi de l'estructura comarcal de Catalunya, presidida, d'antuvi, pel Conseller de Cultura i amb Pau Vila de Vice-president, la qual, després de múltiples treballs, aconseguiria presentar un projecte de divisió comarcal l'any 1933. Tres anys més tard, el 27 d'agost de 1936, el govern de la Generalitat aprovà la divisió del territori de Catalunya en trenta-vuit comarques³⁵ i nou regions.

També fou durant els primers mesos del nou règim republicà, quan el Govern de la Generalitat, presidit aleshores per Francesc Macià, encarregà a l'arquitecte i urbanista Nicolau M. Rubió i Tudurí la realització d'un pla territorial de Catalunya.³⁶ El projecte de planificació territorial que Rubió i Tudurí va presentar l'any 1932 en col·laboració amb el seu germà Santiago, representava un pas endavant molt important en el seu pensament urbanístic i territorial, que ja havia esbossat en un article aparegut l'any 1926 a la **Revista de Catalunya** sobre «La qüestió fonamental de l'urbanisme: el país-ciutat». En aquest article Rubió i Tudurí es declarava partidari enfront del desordenat creixement urbà de Barcelona i territorial de Catalunya, d'aplicar una planificació de caràcter regional o **Regional Planning**.³⁷ Tant l'article de 1926, com el projecte de 1932, constitueixen fites importants del pensament territorial català de la primera meitat d'aquest segle i no sols pel que representen d'obertura cap als corrents més renovadors de l'urbanisme occidental de començaments de segle, sinó per la justa comprensió del territori català com una unitat regional interrelacionada, impossible de segmentar des del punt de vista de la seva planificació territorial.

Un altre aspecte del caràcter dinàmic de la geografia catalana durant aquests anys va ésser la creació el novembre de 1935, per iniciativa d'Eduard Fontserè, de la **Societat Catalana de Geografia**, filial de l'Institut d'Estudis Catalans.³⁸ No es tractava, tal com ja s'ha assenyalat, d'una idea nova, sinó que més aviat venia a fer realitat la proposta presentada per Puig i Cadafalch i Francesc Martorell durant els anys de la Dictadura. La **Societat Catalana de Geografia** fou presidida per Pau Vila i la seva primera junta directiva va estar composta, a més a més, pels geògrafs Pere Blasi, Lluís Solé i Sabarís, Enric Ribes i Virgili i Josep Iglésies. Malgrat la gran activitat realitzada fins el juliol de 1936, l'esclat de la Guerra Civil aturà i dispersà per molts anys els homes i les idees que havien convingut a la seva formació.³⁹

Una de les seves iniciatives, endegada per Eduard Fontserè i defensada per altres membres de la **Societat Catalana de Geografia**, fou la d'intentar crear uns estudis específics de geografia a la Universitat de Barcelona. Per tal de fer realitat aquest propòsit, Eduard Fontserè va presentar, el 28 de març de 1936, a la Junta Directiva de la **Societat Catalana de Geografia** un projecte de llicenciatura universitària de geografia, basat en assignatures de ciències i de lletres, que ja s'impartien aleshores a la Universitat de Barcelona. Amb aquest projecte a la mà, Eduard Fontserè, Pau Vila i Josep Iglésies aprofitaren una estada a Barcelona del Ministre d'Instrucció Pública Marcel·lí Domingo per entrevistar-se amb ell i enraonar sobre l'ensenyament universitari de la geografia a Catalunya. No era el primer projecte presentat aleshores per tal de convertir en universitaris els estudis de geografia, ja que Lluís Solé i Sabarís ens transcriu íntegrament un informe que va presentar poc temps abans, juntament amb Eduard Fontserè i Pau Vila a la Universitat de Barcelona.⁴⁰

No s'acabaren aquí les negociacions empreses per Fontserè a fi i efecte que la geografia fos una carrera universitària, ja que aquest va entrevistar-se amb l'acabat de constituir patronat de la Universitat Autònoma de Barcelona. Aquest patronat, sensible a les seves peticions, va acordar el 16 de juliol de 1936, que tant Eduard Fontserè com Pere Bosch-Gimpera fessin «una rearticulació del projecte presentat sobre llicenciatura de Geografia en relació amb les Facultats de Ciències i de Filosofia, i la seva elevació al Patronat per a la seva aprovació definitiva».⁴¹ Però, l'esclat de la Guerra Civil va impedir tirar endavant aquest projecte, que hagués representat un pas decisiu cara la institucionalització de la geografia a la Catalunya anterior a 1939.

Tota aquesta gran activitat organitzativa desplegada durant aquests anys de govern republicà no va impedir que nous aires entressin dins de l'àmbit intel·lectual de la geografia catalana, enriquint llurs perspectives i camps de coneixement. Així, l'any 1931, Gonçal de Reparaz (fill), que, a més a més de la seva monografia comarcal sobre la Plana de Vic, estava realitzant interessants contribucions al camp de la història de la cartografia, va traduir al castellà l'obra *Geografia Humana* del geògraf Norbert Krebs, que era deixeble d'Alfred Hettner, amb la qual contribuí a introduir i difondre les idees geogràfiques d'aquest geògraf alemany.⁴²

També fou durant aquests primers anys de la II República, quan el jove Jaume Vicens Vives començà a llegir amb avidesa a la Biblioteca Universitària de Barcelona la revista *Zeitschrift für Geopolitik*, que publicava a Munic el general i geògraf Karl Haushofer.⁴³ Aquestes lectures menarien els seus estudis de geografia política cap el camp de la geopolítica alemanya. No obstant això, si hom deixa de banda les consideracions polítiques que s'esdevenen d'aquestes influències germàniques en el pensament geogràfic de Vicens Vives, particularment fortes a començaments dels anys quaranta, es pot observar, tant en les traduccions de Gonçal de Reparaz (fill) com en les lectures de Vicens Vives, el coneixement i grau de penetració que anava tenint llavors la geografia alemanya. De fet, aquesta presència de la geografia alemanya representava un contrapunt a l'orientació majoritàriament possibilista. Contrapunt que revela, si més no, el caràcter obert i dinàmic del pensament geogràfic a la Catalunya dels anys trenta.

Com una conclusió

Arribats a aquest punt, és hora de fer a una breu recapitulació del que he anat exposant en les pàgines anteriors. En primer lloc, es pot assenyalar com durant el primer terç del segle vint s'anà produint una progressiva, encara que precària, institucionalització de la ciència geogràfica a Catalunya. La creació de la **Societat de Geografia Comercial**, el **Servei Geogràfic** de la Mancomunitat i la **Societat Catalana de Geografia**, malgrat la migradesa de recursos amb què comptaren i la seva precarietat institucional, així com els diferents intents realitzats per convertir en universitaris els estudis geogràfics, foren diferents passes donades per la societat catalana per tal de dotar-se d'organismes específicament geogràfics. També es pot apuntar, en segon lloc, que l'aspecte clau d'aquest període va ésser la voluntat d'articular un projecte de caire nacionalista adreçat a l'ensenyament de la geografia de Catalunya. I, finalment, es pot observar com malgrat les fortes pressions a què es va veure sotmès el pensament geogràfic, tal com quedà reflectit l'any 1911 amb l'expulsió d'Odón de Buen de la seva càtedra, això no va impedir que al llarg d'aquestes primeres dècades del segle, s'anessin introduint i difonent a Catalunya els nous corrents de la geografia contemporània.

I per acabar aquest treball, m'agradaria remetre'm novament al desig expressat al començament d'aquesta ponència, quan deia que el seu possible mèrit rau més en el desig d'encoratjar i orientar noves recerques, que no pas a pretendre oferir una síntesi acabada sobre el pensament geogràfic contemporani fins els anys quaranta. La realització d'aquesta síntesi, avui per avui, no és possible, ja que manca molta investigació empírica i teòrica tant sobre camps del pensament geogràfic (geografia econòmica, geografia política...), com sobre l'obra d'homages i institucions geogràfiques determinades (Cels Gomis, M. Es-

cludé i Bartolí, **Societat de Geografia Comercial...**), de les quals en l'actualitat només disposem de referències molt incompletes. En aquest sentit, comunicacions com les presentades per J. Burgueño, M.C. Montaner, I. Muro i Pere Sunyer, malgrat la seva diversitat, de bon segur que han contribuït a enriquir el panorama una mica desnerit en estudis de la història del pensament geogràfic a la Catalunya contemporània.

Notes

- ¹ R. GRAU, 1980, pàgs. 76-77.
- ² Luís URTEAGA, 1987, pàgs. 89-99. J.M. LÓPEZ PIÑERO, «Pedro Felipe Monlau» a J.M. LÓPEZ PIÑERO et al., *Diccionario Histórico de la ciencia moderna en España*, Barcelona, Península, 1983, vol. II, pàgs. 72-74.
- ³ Sobre el paper jugat per les topografies mèdiques en el desenvolupament de la geografia vuint-centista vegeu Luís URTEAGA, «Miseria, miasmas y microbios. Las topografías médicas y el estudio del medio ambiente en el siglo XIX», *Geo Crítica*, Barcelona, setembre 1980, núm. 29, 50 pàgs.
- ⁴ Al respecte vegeu Mercè TATJER, «El estudio del espacio interno barcelonés: fuentes estadísticas publicadas (1770-1970)» *Revista de Geografía*, Barcelona, juliol-desembre 1972, vol. VI, núm. 2, pàgs. 274-276. Luís URTEAGA i Francesc NADAL, «En los orígenes de la estadística municipal: la creación de los servicios de estadística del Ayuntamiento de Barcelona» comunicació presentada al «I Coloquio Interdepartamental sobre Ciencia e Ideología en la Ciudad», celebrat a València durant els dies del 24 al 26 de gener de 1991 i organitzat per l'Institut d'Estudis Documentals i Històrics sobre la Ciència de la Universitat de València.
- ⁵ Francesc NADAL i Luís URTEAGA, «Cartografía y Estado: los mapas topográficos nacionales y la estadística territorial en el siglo XIX», *Geo Crítica*, Barcelona, juliol 1990, núm. 88, 98 pàgs.
- ⁶ Al respecte vegeu Ramon GRAU, «La preocupació higiènica en la teoria d'Ildelfons Cerdà», *Estudis i Recerques. Sèrie Salut Pública*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1987, núm. 6, pàgs. 5-28. Salvador TARRAGÓ, «El modelo urbano y territorial de Cerdà» a *La manzana como idea de ciudad. Elementos teóricos y propuestas para Barcelona*, Barcelona, 2C Ediciones, 1982, pàgs. 76-83.
- ⁷ Ramon GRAU, 1980 (a), pàg. 80.
- ⁸ Salvador TARRAGÓ, 1974, pàgs. 45-49. José Luís GÓMEZ ORDÓÑEZ, «El proyecto de los servicios urbanos: el caso de García Faria de Barcelona» a LABORATORIO DE URBANISMO, *Los ensanches (I). El Ensanche de Barcelona*, Barcelona, Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona, 1978, pàgs. 85-97.
- ⁹ Sobre aquesta restauració arquitectònica vegeu Pere HEREU, *Vers una arquitectura nacional*, Barcelona, Edicions de la Universitat Politècnica de Catalunya, 1987, pàg. 128.
- ¹⁰ Jordi MARTÍ HENNEBERG, 1986, pàg. 28.
- ¹¹ Sobre l'origen i desenvolupament d'aquest debat fins l'any 1907 vegeu Francesc NADAL, 1987, pàgs. 127-146, així com Maria Carme MONTANER i Francesc NADAL (en curs de publicació).
- ¹² Sobre el pensament geogràfic i social de la Play vegeu l'estudi introductor de José Sierra Álvarez titulat «Introducción: la obra social de la Play» a Frédéric le Play *Campesinos y pescadores del norte de España*, Madrid, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, 1990, pàgs. 13-49. La importància de l'obra de la Play sobre el pensament geogràfic del darrer terç del vuint-cents ha estat posada de relleu per H. CAPEL, 1981, pàgs. 297-300.
- ¹³ El mateix Joan PALAU i VERA en la seva obra titulada significativament *Geografía de España y Portugal. Estudiada a base de las grandes regiones naturales*, Barcelona, Seix & Barral, 1915 ens diu en el pròleg que «esta geografía de España (...) es el primer intento de presentar en forma elemental un estudio de nuestro país, tomando como unidad geográfica a la región natural». pàg. 5.
- ¹⁴ Sobre el concepte de regió natural vegeu Lluís SOLÉ i SABARIS, 1975, pàgs. 418-435.
- ¹⁵ No es pot oblidar que juntament a tota la tradició naturalista hi hagué a finals del vuit-cents tota una reacció neo-espiritualista alienada des de sectors catòlics. L'estudi del professor Eduard VALENTÍ i FIOLE, *El primer modernismo literario catalán y sus fundamentos ideológicos*, Barcelona, Ariel, 1971, pàgs. 28-61, és bàsic per entendre la recepció d'aquesta reacció a la nostra cultura. Al respecte, cal dir que el llibre de l'escriptor modernista Raimon Caselles *Els sots feréstecs* (1901) inclòs dins d'aquesta línia de pensament narra amb mestria la superioritat de les forces de l'esperit sobre la natura.
- ¹⁶ Sobre aquest punt cal veure Horacio CAPEL et. al., *Ciencia para la burguesía. Renovación pedagógica y enseñanza de la geografía en la Revolución Liberal española (1814-1857)*, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona, 1983, pàgs. 258-264.
- ¹⁷ Sobre la difícil recepció del darwinisme a la Universitat de Barcelona vegeu l'estudi de Josep ARQUÉS titulat «Darwinisme i antidarwinisme a la Universitat de Barcelona: la suspensió d'Odón de Buen de la seva càtedra (1895)», *Ciència*, Barcelona, 1982, núm. 22, pàgs. 38-45.

- ¹⁸ Al respecte, vegeu Pere SOLÀ, *Francesc Ferrer i Guàrdia i l'Escola Moderna*, Barcelona, Curial, 1978, pàg. 23.
- ¹⁹ Odón de BUEN, *La enseñanza de la geografía. Discurso inaugural leído en la solemne apertura del curso académico de 1909 a 1910 ante el Claustro de la Universidad de Barcelona*, Barcelona, Tip. «La Académica», 1909, pàg. 12.
- ²⁰ Al respecte vegeu Joan SENENT-JOSA, *Les ciències naturals a la Renaixença*, Barcelona, Dopesa, 1979, pàgs. 62-64.
- ²¹ Al respecte vegeu Jordi MARTÍ HENNEBERG, 1984, pàgs. 73-74.
- ²² Segons Enric LLUCH, 1961, «... el primer llibre publicat a Catalunya on són exposats sistemàticament els mètodes de la geografia moderna és el tractat de *Geografía general*, d'Emili Huguet del Villar», vol. 2, pàg. 1.494. Mentre que per a Jordi MARTÍ HENNEBERG, 1984, l'esmentada obra cal considerar-la com un «...importante vehículo de introducción del evolucionismo en una Cataluña que se había mantenido muy reticente a su asimilación (...)», pàgs. 81-82.
- ²³ Al respecte vegeu Maria Carme MONTANER, 1987, pàg. 56.
- ²⁴ Al respecte vegeu Alberto LUÍS GÓMEZ, *La geografía en el bachillerato español (1836-1970)*, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona, 1985, pàgs. 140-143.
- ²⁵ Al respecte vegeu Maria Carme MONTANER i Francesc NADAL, en curs de publicació.
- ²⁶ Sobre les relacions entre ensenyament de la geografia, institucionalització universitària i projectes nacionalistes vegeu Horacio CAPEL, 1981, on explica les estretes relacions entre el desenvolupament de la geografia regional francesa i el projecte nacionalista de la III República Francesa, pàg. 130.
- ²⁷ En el llibre d'Enric JARDÍ, *Eugeni d'Ors: obra i vida*, Barcelona, Edicions dels Quaderns Crema, 1990, l'autor posa de relleu les estretes relacions entre Xènius i Palau Vera, ja que segons Enric Jardí «...el meu pare, potser amb l'única excepció de Joan Palau Vera, havia estat l'home a qui Eugeni d'Ors havia tractat amb més fecunditat durant els anys de la seva fecunda tasca catalana», pàgs. 9-10.
- ²⁸ Segons Alexandre GALÍ, en el seu llibre *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya (1900-1936)*, Barcelona, Fundació Alexandre Galí, 1978, de tots els mestres que conreaven també el camp de la geografia «...el primer que va deixar les tasques pedagògiques per aplicar-se a la geografia fou Joan Palau i Vera. L'Ors va ésser qui el va atiar a seguir aquesta ruta», vol. XX, pàg. 238.
- ²⁹ Fruit de la seva estada a aquesta petita ciutat suïssa Palau i Vera va publicar un article titulat «Els Instituts Geogràfics a Suïssa», *Quaderns d'Estudi*, Barcelona, 1918, núm. 2, pàgs. 81-86. Sobre aquest article ha apuntat Joan VILÀ i VALENTÍ, 1981, que es «reflecteix la influència alemanya i francesa» sobre Palau i Vera, pàg. 12.
- ³⁰ Apart de les seves valuoses aportacions a la qüestió comarcal realitzades des d'una perspectiva econòmica, Carles PI i SUNYER en la seva obra *L'aptitud econòmica de Catalunya, (1927-1929)*, Barcelona, Edicions de la Magrana/Diputació de Barcelona, 1983, va fer unes interessants reflexions geogràfiques fetes ja des d'un esguard possibilista del territori, pàgs. 153-157.
- ³¹ Vegeu Josep PUIG i CADAVALCH i Francesc MARTORELL, «Informe de la Secció Històrico-arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans, per a la Restauració dels estudis geogràfics», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans, 1927-1931*, Barcelona, vol. VIII, 1936, pàgs. L-LII. En aquest informe s'assenyala que es podria formar una Societat de Geografia a semblança de la de Biologia (...). Aquesta Societat hauria d'ésser constituïda per un nombre limitat de membres, més aviat petit, de deu a vint», pàg. LI.
- ³² Al respecte vegeu *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans, 1927-1931*, Barcelona, 1936, «Secció de Geografia», pàgs. 475-524.
- ³³ El mateix Puig i Cadafalch en el seu llibre *La geografía i els orígens del primer art romànic*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1930, XVI+601 pàgs. +5 làmines, realitzà una important contribució al camp de la geografia històrica de Catalunya. La seva visió historicista de la geografia es pot copsar perfectament quan ens diu que el resultat del seu treball «...és un mapa de geografia humana on es registra ço que resta actualment de l'obra de l'home en l'arquitectura, des de segles subjecta a les forces naturals destructores, entre les quals hi ha l'home mateix (...)», pàg. 8.
- ³⁴ Vegeu J. PUIG i CADAVALCH i Francesc MARTORELL, «Informe de la Secció ... per a la Restauració dels estudis geogràfics», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans, 1927-1931*, Barcelona, 1936, vol. VIII, pàg. LI.
- ³⁵ Al respecte vegeu Josep IGLÉSIES, 1981, així com Enric LLUCH i Oriol NEL·LO, 1983, pàgs. XI-XXXIV.
- ³⁶ Sobre aquesta proposta de zonificació del territori català vegeu Francesc ROCA, *Política econòmica i territori a Catalunya (1901-1939)*, Barcelona, Ketres, 1979, pàgs. 153-164.
- ³⁷ Sobre el desenvolupament del **Regional Planning** consulteu l'estudi de Francesco DAL CO, «De los parques a la región. Ideología progresista y reforma de la ciudad americana» a Giorgio CIUCCI et alt., *La Ciudad Americana de la Guerra Civil al New Deal*, Barcelona, Gustavo Gili, 1975, pàgs. 139-293. Respecte a l'obra de N. M. Rubió i Tudurí vegeu Josep BOSCH (Coord.), *Nicolau Maria Rubió i Tudurí (1891-1981)*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1989, 207 pàgs.
- ³⁸ Vegeu Josep IGLÉSIES, 1983, pàg. 103.

- ³⁹ Sobre aquest període vegeu l'article de Josep IGLÉSIES, 1989, pàgs. 11-15.
- ⁴⁰ Al respecte vegeu Lluís SOLÉ i SABARÍS, 1989, pàgs. 32-40.
- ⁴¹ Al respecte vegeu Josep IGLÉSIES, 1983, pàg. 106
- ⁴² Sobre l'obra d'aquest geògraf alemany vegeu l'estudi realitzat per Gerardo NAHM, «La figura de Hettner y la geografía alemana en el siglo XIX y principios del XX» a Alfred HETTNER, «La naturaleza y los comeditos de la geografía» (1927), *Geo crítica*, Barcelona, 1987, núm. 70, pàgs. 5-22,
- ⁴³ El mateix Jaume VICENS VIVES en el seu llibre *Tratado general de geopolítica. El factor geográfico y el proceso histórico*, Barcelona, Edicions Vicens Vives, 1950, ens diu que «fue ...por lo menos desde 1932, cuando por primera vez a mis veintidós años, tropecé con un ejemplar de la revista «Zeitschrift für Geopolitik» en la Biblioteca Universitaria de Barcelona», pàg. 6. Sobre el pensament geopolític del General Haushofer vegeu l'obra de Michel Korinman, *Quand l'Allemagne pensait le monde. Grandeur et décadence d'une géopolitique*, París, Fayard, 1990, 142 pàgs.

Bibliografia

- CAPEL, Horacio (1981): *Filosofía y ciencia en la geografía contemporánea (siglos XIX y XX)*, Barcelona, Barcanova, 509 pp.
- CAPEL, Horacio, SOLÉ, Jordi i URTEAGA, Luís (1988): *El libro de geografía en España (1800-1939)*, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona, 213 pàgs.
- CASASSAS, Lluís (1974): «Notes per a l'estudi del pensament geogràfic a Catalunya» a *Homenaje a María de los Angeles Ferrer Sensat*, Barcelona, I.N.E.M. Infanta Isabel de Aragón, pp. 102-131.
- (1977): «Pau Vila en l'evolució de la geografia catalana» (1977) a Pau Vila, *Selecció d'escrits de geografia*, Barcelona, Curial, vol. 1, pàgs. 5-24.
- CLARÀ, J. (1980): «Miquel Santaló, capdavanter de la moderna geografia catalana, *Pre-sència*, Girona, núm. 542, pp. 25-27.
- ESTRUCH GARCÍA, Javier (1985): *Norbert Font i Sagué (1873-1910). Estudio biográfico y del contexto social y científico de la época*, Tesis de Llicenciatura. Departament de Geografia. Universitat de Barcelona.
- GÓMEZ MENDOZA, Josefina, MUÑOZ, Julio i ORTEGA, Nicolás (1982): *El pensamiento geográfico. Estudio interpretativo y antología de textos (de Humboldt a las tendencias radicales)*, Madrid, Alianza Editorial, 530 pp.
- GRAU, Ramon (1980a): «Ildefonso Cerdà y la geografía catalana», *Revista de Geografía*, Barcelona, vol. XIV, núm. 1-2, pp. 75-84.
- GRAU, Ramon i LÓPEZ, Marina (1984): «Para un esquema histórico del pensamiento geográfico» (1980), *Revista de Geografía*, Barcelona, vol. XVIII, pp. 19-29.
- IGLÉSIES, Josep (1981): «L'evolució del pensament de Pau Vila en la divisió territorial de Catalunya», *Ciència*, Barcelona, octubre, núm. 10.
- (1983): *Eduard Fontserè. Relació de fets*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 172 pp.
- (1989): «Els quaranta anys de la Societat Catalana de Geografia», *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, Barcelona, setembre, núm 19, pp. 11-29.
- LLUCH, Enric: «Ciència geogràfica» a Ferran SOLDEVILA (Dir.), *Un segle de vida catalana, 1814-1930*, Barcelona, Alcides, pp. 328-330, 666-669, 989-994 i 1.493-1.500.
- LLUCH, Enric i NEL-LO, Oriol (1983): «Estudi preliminar» a *La gènesi de la divisió territorial de Catalunya. Edició de documents de l'Arxiu de la Ponència (1931-1936)*, Barcelona, Diputació de Barcelona, pp. XI-XXXIV.
- MARTÍ HENNEBERG, Jordi (1984): *Emili Huguet del Villar (1871-1951). Cincuenta años de lucha por la ciencia*, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona, 240 pp.

- MARTÍ HENNEBERG, Jordi (1986): «La pasión por la montaña. Literatura, pedagogía y ciencia en el excursionismo del siglo XIX», *Geo Crítica*, Barcelona, núm. 66.
- (1989): «La enseñanza de la geografía en la Universidad de Barcelona durante el siglo XIX» a *Història de la Universitat de Barcelona*, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona, pp. 125-138.
- MESTRAS i MARTÍ, Lluís M. (1980): «Pere Blasi, mestre i diputat», *Presència*, Girona, maig, núm. 536, pàgs. 41-43.
- MONTANER, Maria Carme (1987): «El Mapa Geogràfic 1:100.000: un projecte cartogràfic institucional a Catalunya (1914-1941)», *Revista Catalana de Geografia*, Barcelona, núm 6 (segona època), pàgs. 55-60.
- MONTANER, Maria Carme i NADAL, Francesc: «El projecte de divisió administrativa de la Mancomunitat i els estudis sobre la comarcalització de Catalunya (1907-1919)» a *MISCEL·LÀNIA LLUÍS CASASSAS*, Barcelona (en curs de publicació).
- NADAL, Francesc (1987): *Burgueses, burócratas y territorio. La política territorial en la España del siglo XIX*, Madrid, Instituto de Estudios de Administración Local, 350 pp.
- NICOLAU, Francesc i VALLS, Joan (1987): *El Dr. Almera i la seva escola de geologia*, Barcelona, Edicions Terra Nostra-Catalunya Cristiana, 190 pp.
- REPARAZ (fill), Gonçal de (1982): «Notes autobiogràfiques» a G. de REPARAZ (fill), *La Plana de Vic* (1928), Vic, Eumo, pàgs. 23-26.
- SOLÉ SABARÍS, Lluís (1975): «Sobre el concepte de regió geogràfica i la seva evolució» a SOCIETAT CATALANA DE GEOGRAFIA, *Miscel·lània Pau Vila*, Granollers, Editorial Montblanc-Martín, pp. 413-474.
- (1978): «Aportació de Marcel Chevalier a la Geografia de Catalunya», *Revista Catalana de Geografia*, vol. I, núm. 3, pp. 405-414.
- (1984): «Recordant Font i Sagué, cap de brot de la geologia catalana», *Muntanya*, Barcelona, núm. 731, febrer, pp. 3-12; núm. 732, abril, pp. 52-57; i, núm. 733, juny, pp. 99-108.
- (1989): «Sobre la naixença i el desenvolupament de la moderna geografia catalana», *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, Barcelona, setembre, núm. 19, pp. 31-46.
- TARRAGÓ, Salvador (1974): «Pere García Faria. Un continuador de la obra de Cerdà», *CAU*, Barcelona, 1974, núm. 100, pp. 45-49.
- URTEAGA, Luis (1987): «Barcelona y la higiene urbana en la obra de Monlau», *Estudis i Recerques. Sèrie Salut Pública*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1987, núm 6, pp. 90-99.
- VICENTE MOSQUETE, María Teresa (1988): «El papel de la geografía en el proyecto revolucionario de educación integral del anarquismo español de fin del XIX y principios del XX, Lima, I Congreso Internacional de las Américas.
- VILA, Pau (1978): «El coneixement de la geografia de Catalunya» (1922-1938) a Pau VILA, *Selecció d'escrits de Geografia*, Barcelona, Curial, vol. III, pp. 1-141.
- (1989): *He viscut! Biografia oral. Converses amb Bru Rovira*, Barcelona, Edicions la Campana, 182 pp.
- VILÀ VALENTÍ, Joan (1981): «El camí de Pau Vila cap a la geografia», *Revista de Geografia*, Barcelona, gener-desembre, vol. XV, núm. 1-2, pp. 5-23.

Tendències recents del pensament geogràfic a Catalunya

M. Dolors GARCIA RAMON

Departament de Geografia

Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra

Aquesta ponència no té pas la pretensió de fer una descripció de les diferents tendències que s'han manifestat dins de la geografia catalana en els últims decennis. Em centraré en una característica de la nostra geografia, una característica que em penso que és força distintiva: La seva apertura cap a l'exterior i la seva receptivitat a incorporar innovacions temàtiques i metodològiques de geografies forànies. Per tal de mesurar aquesta apertura i receptivitat em basaré en els resultats d'una recerca que en els últims anys jo mateixa i altres col·legues hem dut a terme sobre l'anàlisi dels continguts de les revistes universitàries de geografia i, en particular, sobre les cites bibliogràfiques que hi apareixen.

He pensat que podia tenir interès, en la perspectiva d'aquesta ponència, estudiar l'evolució de la geografia a Catalunya dins del context de la geografia espanyola. Per tant, en la primera part he situat l'evolució dels temes i camps d'estudi de la geografia catalana dins del marc de referència de l'anàlisi del conjunt de les revistes espanyoles de geografia. En la segona part d'aquesta ponència, m'he referit pròpiament a la geografia catalana i he centrat l'anàlisi, encara que no de forma exclusiva, en la presentació de dues revistes de geografia catalanes, *Documents d'Anàlisi Geogràfica* i *Revista de Geografia*, que són força representatives.

1. Temes i enfocaments en les revistes universitàries de geografia: una perspectiva espanyola des dels anys 40

Per a l'estudi d'aquest apartat prendré com a referència la investigació que jo mateixa he anat fent amb la col·laboració d'altres investigadors.¹ Em fixaré en la producció pu-

blicada a les revistes universitàries en els darrers cinquanta anys, una referència que em sembla que ha de ser força representativa de l'evolució de l'activitat i de les actituds dels geògrafs de l'estat en aquest període. En el conjunt de tots els articles publicats en aquestes revistes al llarg del període (Quadre 1), hi dominen clarament, com era d'esperar, els temes de geografia humana que vénen a representar aproximadament la meitat de tots els articles publicats, un predomini que arriba al seu màxim entre 1950 i 1969. Els temes més freqüents són els de geografia rural, geografia històrica i geografia de la població. En canvi, malgrat la seva presència destacada en els primers anys del període, els articles de geografia física no han arribat a representar ni la quarta part del total dels publicats en aquest conjunt de revistes (i no arribaven ni al 10% a finals dels 60, moment a partir del qual inicien una clara recuperació). És notable la presència d'articles sobre temes de concepte i mètode, aproximadament un de cada sis (i en algun període, com el dels últims anys 70, el creixent interès que aleshores hi havia per les metodologies noves va fer que aquesta proporció arribés a ser d'un de cada quatre, una proporció francament alta per aquesta mena de treballs). Entre els articles que no es poden encabir en aquesta triple i massa senzilla classificació, s'observa un clar predomini, fins a mitjans dels anys 60, dels estudis de caràcter «regional», als quals s'afegeixen, a partir d'aleshores, articles cada cop més nombrosos sobre cartografia, didàctica i, més recentment, també del que podríem dir-ne geografia aplicada.

Mirem ara un altre aspecte, el de l'àmbit d'estudi d'aquests articles, com es pot observar al Gràfic 1, on apareixen els gràfics per al total de les revistes espanyoles i per a tres revistes força representatives de les diferències existents entre aquestes. Per al conjunt de les revistes espanyoles només un de cada cinc articles es refereix a territoris fora d'Espanya, i això que en el compte hi incloc, naturalment, els articles d'autors estrangers (la majoria d'aquests articles són de temes de geografia humana, en particular de geografia política). Una petita proporció dels articles, els de concepte i mètode, no tenen un àmbit específic, i la gran majoria dins del total, com no ha de sorprendre —gairebé, els dos terços, tenen un àmbit d'estudi que cau dins dels límits de l'estat espanyol: gairebé un de cada cinc té abast comarcal i una proporció una mica més baixa correspon a treballs a escala regional, o de comunitat autònoma. Vull destacar, també, la progressiva participació femenina en la recerca geogràfica que també s'ha de tenir en compte per entendre'ns, les diferents preocupacions temàtiques i enfocaments (Gràfic 1 i Quadre 1). Les dones han escrit sobretot en temes de geografia urbana, rural i de la població, en aquest ordre, i la intervenció de geògrafes en temes de geografia física i de concepte i mètode no es comença a notar fins a finals dels anys 70. Les investigacions són, sobretot, d'àmbit territorial petit, de manera que la presència de geògrafes és forta entre els autors d'estudis de nivell local, fet que es pot explicar, en una bona part, per les limitacions socials que fins ara ha tingut la seva activitat professional en la nostra societat.

Fins aquí he presentat informacions referents als camps temàtics, a l'àmbit territorial i altres aspectes que podríem qualificar com a descriptius de la producció geogràfica espanyola tal com se'ns manifesta en les revistes universitàries. Passem ara a fer una anàlisi d'aspectes més «interns» d'aquesta producció, una anàlisi que estarà més orientada cap a descobrir els símptomes de receptivitat a les innovacions i d'interès pels corrents nous en la manera de fer geografia. Partiré d'un treball meu anterior, també fet en col·laboració,² en el qual s'anàlitzaven totes les cites bibliogràfiques aparegudes en els articles de les revistes universitàries espanyoles publicades en aquest període.³

Un primer comentari dels resultats és que, si agrupem els articles i llibres citats en funció de les àrees temàtiques principals (geografia física, humana i conceptes i mètodes), la proporció que té aleshores cada una de les àrees temàtiques és molt diferent a la proporció que els correspon en la distribució per àrees dels articles on apareixen les cites (Quadre 2). És a dir, que, per exemple, els articles de geografia humana són més de la meitat del total però representen menys d'un terç del total de referències bibliogràfiques enregistrades (i són poques les referències d'obres estrangeres). Vegi's, en canvi, com els articles de geografia física, que són només una quarta part del total, tenen pràcticament la mateixa quantitat de cites que els d'humana i són, en una proporció molt gran, referències estrangeres. Aquest comentari el faig sobretot per remarcar que l'objecte d'estudi condiciona el nombre i l'origen de les cites i que, per tant, aquestes no són un indicador inequívoc de l'apertura cap a influències variades o de la voluntat innovadora dels autors.

Un altre comentari, referit a l'evolució temporal de la distribució de cites per idiomes, es pot fer a partir del Gràfic 2, que suggereix com ha estat de canviant l'entorn acadèmic i cultural en què s'ha mogut la geografia universitària. Les cites en castellà i en altres llengües de l'estat espanyol representen sempre els dos terços del total, cosa no gens estranya, naturalment. Les cites d'articles i llibres en francès tenen una presència modesta i amb tendència declinant, que reflecteix la també declinant influència de l'escola francesa sobre la geografia espanyola. S'explica per ella mateixa la trajectòria de les cites d'obres alemanyes; pel que fa als treballs en anglès, el seu ascens s'intensifica sobretot a partir de 1970 i arriben a ser més del 20% del total de treballs citats en els anys vuitanta.

2. La innovació metodològica i temàtica en la geografia catalana

Fins aquí he estat presentant una visió molt general sobre les característiques de la recerca geogràfica tal com ha anat apareixent en les revistes espanyoles en els últims 50 anys, amb la finalitat de situar en un quadre de referència que fos significatiu la sèrie d'observacions que a continuació presentaré sobre la producció catalana. Per començar em centraré, també, en les informacions que es poden treure de l'examen de dues revistes, *Documents d'Anàlisi Geogràfica* i *Revista de Geografia*. Em sembla que són prou representatives, tant per la vida relativament llarga que han tingut i pel volum i qualitat dels materials que s'hi han publicat, com pel fet que corresponen als dos nuclis més antics i més nombrosos de geografia universitària que hi ha al país.

Parlaré, primer, de la *Revista de Geografia* que, com és ben conegut, va ser des del 1967 al 1975 l'única publicació del Departament de Geografia de la Universitat de Barcelona; després la revista ha coexistit amb altres publicacions del mateix departament; si ens fixem en el Quadre 3, on hi ha la distribució per grans camps temàtics dels articles publicats a *Revista de Geografia* (i també a *Documents d'Anàlisi Geogràfica* i a *Estudios Geográficos*), veiem sobretot la importància molt gran que hi tenen els articles sobre concepte i mètode, en particular si la comparem amb el pes escàs que aquesta mena d'articles tenen a una revista espanyola tan característica com *Estudios Geográficos*. És interessant l'anàlisi de les cites que apareixen als articles de la *Revista de Geografia*. En el primer període que abans he distingit, fins 1975, s'observa al Quadre 4 com les cites d'articles en llengües de l'estat espanyol són més nombroses que les de treballs en anglès que són pràcticament la meitat del total —però en el cas dels llibres la situació és ben diferent.

En la segona etapa la proporció de cites en anglès disminueix sensiblement mentre que es mantenen les d'articles en francès. Si prenem les dues etapes en conjunt, el comentari més pertinent és que les referències en anglès tenen sempre percentatges força elevats, clarament més que la mitjana en la mostra observada de revistes espanyoles (en la qual només s'arriba al 20% als anys 80 i en bona part gràcies a l'aportació que hi fan les revistes catalanes a què m'estic referint).

Observacions força semblants es poden fer sobre els articles apareguts a *Documents d'Anàlisi Geogràfica* de la Universitat Autònoma de Barcelona. Tornant al Quadre 3, s'hi pot veure com la distribució temàtica dels articles publicats en aquesta revista és extraordinàriament diferent de la que abans comentava referida a l'estat espanyol en el seu conjunt. Hi ha una presència nul·la pràcticament de la geografia física, els articles de geografia humana són un terç del total i, fet notable, els articles sobre conceptes i mètodes passen del 60% del total, en un biaix que pot semblar exagerat però que reflecteix una molt genuïna preocupació per seguir els corrents nous que els anys 70 i 80 han anat apareixent en la geografia mundial, i particularment l'anglosaxona. En efecte, en una primera etapa de la revista (Quadre 5), quan se'n publicaven tres sèries diferents, les referències a articles en llengües de l'estat espanyol eren escasses, mentre que pràcticament la meitat de totes les cites eren en anglès. En una segona fase, a partir de 1981, quan ha aparegut només una sèrie de *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, la importància relativa de les cites en anglès ha disminuït. De tota manera, i agafant la revista en la seva trajectòria fins l'any 1985, l'aspecte més destacable de les referències d'articles és que els anglesos són més del 40% del total, també hi ha un predomini de les referències de llibres en anglès. En definitiva, em penso que, sigui quina sigui la valoració que se'n faci, no hi pot haver dubtes sobre la receptivitat de la geografia catalana cap a la producció geogràfica a l'estranger, particularment l'anglosaxona. Crec que coincideixen en la mateixa direcció aquests dos indicadors en els quals hem trobat que les revistes catalanes es diferencien molt clarament dins del conjunt de les revistes universitàries espanyoles, és a dir, les referències bibliogràfiques estrangeres i la freqüència amb què publiquen articles sobre concepte i mètode.

De fet, i partint d'una altra mena d'informació, autors de fora ja s'han adonat en anys recents que Catalunya sembla haver jugat en la geografia espanyola un paper important a l'hora d'introduir-hi influències metodològiques estrangeres.⁴ Les conclusions a què apuntava l'anàlisi anterior de les revistes universitàries es reforcen si examinem una altra mena de material. Això és el que vaig fer en un treball conjunt amb J. Nogué,⁵ en què s'estudiava un conjunt força significatiu de tesis doctorals de geografia humana de geògrafs que, en la seva majoria, han esdevingut professors universitaris de la geografia a Catalunya i que s'hi han format com a geògrafs. Ja sé que la tesi de doctorat com a element de referència per mesurar la receptivitat a les innovacions és un indicador problemàtic, que t'avanatges però també limitacions. Vull destacar dels primers, especialment, que la tesi és una recerca aprofundida i compromesa i, per tant, l'adopció de mètodes i la incorporació de plantejaments nous no s'hi fa a la lleugera.

Fins ben avançats els anys 60, la falta d'institucionalització acadèmica a Catalunya feia difícil que hi hagués gaires avenços metodològics. És cert que al marge de la universitat s'havien establert contactes directes amb l'escola geogràfica francesa, que van fer possible la ràpida difusió i aplicació de l'enfocament regional que, durant trenta anys, va ser consi-

derat com el més adequat per orientar la investigació geogràfica en general i la tesi de doctorat en particular. És en aquest fase que el paper d'institucions no universitàries, com la Societat Catalana de Geografia, i altres, va ser decisiu. A finals dels anys 60, i a partir de la creació del Departament de Geografia de la Universitat de Barcelona, el primer d'Espanya d'atorgar la llicenciatura en geografia, la situació va canviar força. Nombrosos joves professors i llicenciats van girar l'esquena a l'enfocament regional per orientar-se cap als nous corrents anglosaxons, més analítics.

El geògrafs teòretico-quantitatius apareixen ja com a centre d'interès per a tesis elaborades en els anys 70. Paral·lelament es multiplicaven els contactes directes amb l'exterior i penetraven en la geografia catalana nous corrents que ara s'han agrupat sota l'etiqueta de geografia radical i que no són només anglosaxons. Potser un tret característic d'algunes tesis fetes a Catalunya en aquells anys és que l'enfocament radical no desplaçava el teòretico-quantitatiu, sinó que s'intentava la compaginació i la complementarietat. En els anys 80, i reflectint la més estreta integració de la geografia catalana en la internacional, la penetració del corrent humanista i de noves temàtiques com la de la geografia del gènere o la geografia política —tal com ens expliquen les comunicacions de Gemma Canoves i Joan Nogué— no ha tingut ja el retard que havien tingut abans altres influències per causes que podríem dir-ne estructurals.

De fet, aquesta anàlisi dels temes i de la metodologia de les tesis doctorals fa veure una creixent pluralitat d'enfocaments i de plantejaments com a tònica cada vegada més dominant en la nostra comunitat científica. Novament, aquest tret em sembla interpretable com a prova de receptivitat a influències externes i de sintonia amb la geografia internacional més innovadora —perquè, en definitiva, l'últim «isme» de què es parla, el postmodernisme, es pot reduir en essència a l'acceptació deliberada i volguda d'aquesta pluralitat, tal com puntualitza la comunicació d'Alex Coscueta. En definitiva, em penso que hi ha prou elements per afirmar que la geografia catalana ha passat, durant els últims 20 anys, per una fase de màxima apertura a nous plantejaments i a noves metodologies i també ha sabut respondre força ràpidament a noves demandes d'un entorn que no és estrictament l'acadèmic, com explicita encertadament la comunicació de Xavier Mateu i Xavier Sanclimens sobre la geografia aplicada o professional a Catalunya.

Sóc conscient que valorar la intensitat del procés de canvi i d'innovació teòrica i metodològica merament per la receptivitat a influències estrangeres és una simplificació que pot fer equivocar el diagnòstic en algun cas. Però, en general, i interpretant amb prudència, crec que es tracta d'un indicador força fiable, tenint en compte el diferent grau de dinamisme i de desenvolupament de la recerca en geografia a casa nostra i en alguns països estrangers durant la major part del període considerat. Tornant doncs a l'argument general, l'expansió de la comunitat de geògrafs a Catalunya ha estat també un procés de renovació del que s'entén per geografia, i això és remarcable perquè aquesta permeabilitat a influències exteriors no ha estat pas la característica de la geografia espanyola en el seu conjunt per aquest mateix període (tot i que això segurament ha canviat al llarg del anys 80).

Si és innegable que la geografia universitària catalana ha tingut fins ara un protagonisme clar en la introducció d'innovacions metodològiques en la geografia espanyola, també cal fer sobre això algunes matisacions. En efecte, s'ha d'observar que la majoria de vegades cada innovació ha estat sospesada amb cura, s'ha adaptat tant com ha calgut, tenint en

compte les particularitats socials i culturals. El caràcter obert i receptiu de la geografia catalana ha de considerar-se com un fet valuós que ha aportat riquesa a la pròpia producció. Això és particularment clar, com ens explicarà més tard Abel Albet, dels corrents recents centrats en l'interès per l'estudi del lloc i la localitat, i per l'anomenada nova geografia regional.⁶ A Catalunya sempre ha existit una profunda i decidida preocupació per la dimensió local que fa que aquest renovat interès pel que succeeix a escala local no pugui donar lloc a una anàlisi documentada i contextualitzada.

En aquest sentit, i ja per acabar, crec que es pot dir que la producció geogràfica a Catalunya s'ha caracteritzat per la singularitat i pels elements de continuïtat que matisen la seva també molt clara receptivitat a les influències estrangeres. Això, en part, li ha vingut donat per factors que radiquen en bona mesura fora de la pròpia comunitat de geògrafs, en el context social en què aquesta producció ha aparegut i s'ha desenvolupat —un context ben conegut i al qual ha fet referència la ponència de Francesc Nadal—, en què la geografia ha tingut un paper molt clar en la defensa de la identitat d'un país. I crec que és precisament la consciència d'aquesta singularitat i d'aquesta continuïtat, la confiança que això confereix, el que fa que la intensa relació que la geografia catalana ha tingut sempre amb la de fora, en particular en els últims vint anys, no hagi conduït a un mer mimetisme sinó que, en general, hagi pres la forma d'un diàleg beneficiós profundament enriquidor.

Notes

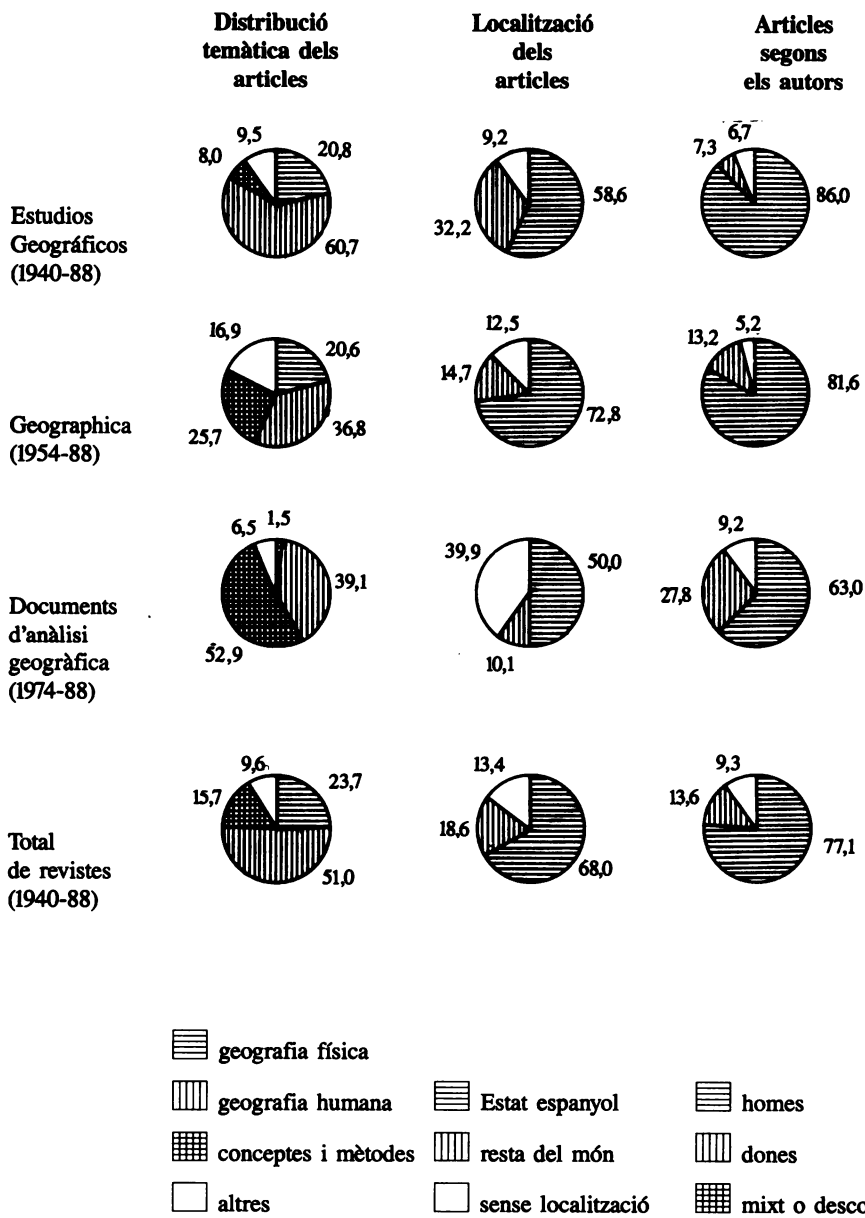
- ¹ ALBET, A., GARCIA RAMON, M. D. i NOGUÉ, J. (1992): «Cincuenta años de geografía en España: una aproximación a partir de las revistas universitarias de geografía», *Aportación de la Geografía española al 27 Congreso Internacional de Geografía, Washington, 1992*, (en premsa).
GARCIA RAMON, M.D. (1986): «Influències estrangeres i innovació metodològica en la geografia espanyola, 1940-1985. El paper de la geografia catalana», *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 9, pp. 47-58.
GARCIA RAMON, M.D. i NOGUÉ, J. (1989): «Influencias extranjeras en la geografía española, 1940-89: algunos indicadores», *XI Congreso de Geografía. Comunicaciones*, vol. I, Madrid, pp 11-20.
- ² GARCIA RAMON, M. D., BELIL, M. i CLOS, I. (1988): «La receptividad a influencias extranjeras en revistas españolas de geografía: un análisis bibliométrico», *Anales de Geografía de la Universidad Complutense*, 8, pp. 11-24.
- ³ A partir d'aquí la mostra observada i comentada és lleugerament diferent de la que es feia servir en els comentaris precedents, però en un grau que no impideix que les tendències que s'hi veuen siguin perfectament vàlides als efectes de la present ponència.
- ⁴ BOSQUE MAUREL, J. (1982): «Enseñanza e investigación en la Universidad española», *II Coloquio Ibérico de Geografía*, Lisboa, pp. 139-152.
- ⁵ GARCIA RAMON, M. D. i NOGUÉ, J. (1984): «L'evolució dels enfocaments metodològics en la geografia rural catalana, 1980-84», *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 5, pp. 149-166.
- ⁶ NOGUÉ, J. (1989): «Espacio, lugar, región: hacia una nueva perspectiva geográfica regional», *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, 9, pp. 63-79.

Quadre 1
Evolució dels articles a la geografia espanyola segons temàtica i autors
(en % sobre el total per a cada quinquenni.
H: signats per homes, D: signats per dones.
No s'inclou en el quadre la categoria mixta o desconeguda)

	Geog. Física		Geog. humana		Conceptes i mètodes		Altres	
	H	D	H	D	H	D	H	D
1940-44	34,3	0,0	56,2	0,0	3,0	0,0	5,9	0,0
1945-49	25,3	0,0	48,1	0,6	7,4	0,0	15,4	0,0
1950-54	14,0	0,0	63,5	1,1	3,0	0,0	8,1	0,7
1955-59	11,4	0,0	59,1	7,1	7,6	0,5	10,9	1,0
1960-64	14,5	0,6	57,2	5,1	8,2	0,0	7,5	0,6
1965-69	7,7	0,6	56,5	7,1	12,2	0,6	10,9	0,6
1970-74	15,2	1,0	36,8	12,9	15,8	0,3	11,0	2,3
1975-79	16,3	1,5	34,1	8,1	20,3	2,3	7,3	0,8
1980-84	21,8	4,7	26,2	10,5	13,8	2,4	7,5	1,1
1985-88	13,6	5,4	33,3	10,8	14,8	2,9	5,0	1,2

Font: elaboració pròpia

Gràfic 1
Distribució dels articles segons temàtiques, localització i autors pel total de revistes i per a tres revistes representatives a l'estat espanyol (%)

Font: elaboració pròpia.

Quadre 2

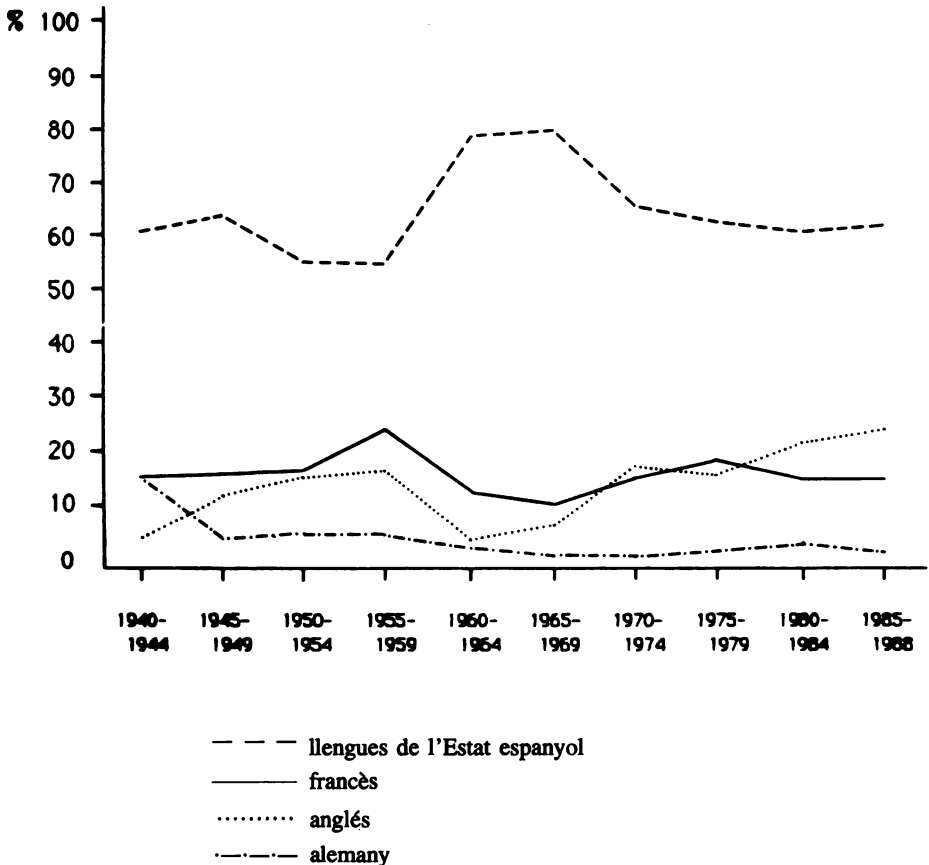
Distribució de les cites bibliogràfiques segons la temàtica a la geografia espanyola

	% d'articles	% sobre total referències totals	referències d'articles referències estrangeres
Geografia Física	24,4	29,3	15,4
Geografia Humana	51,0	31,1	5,6
Conceptes i Mètodes	14,5	33,0	16,5
Altres	10,1	6,6	2,1

Font: elaboració pròpia

Gràfic 2

Evolució de les cites bibliogràfiques per idiomes a la geografia espanyola

Font: elaboració pròpia.

Quadre 3
Rànkng de temes segons diferents revistes (%)

Revista de Geografia		Documents d'Anàlisi		Estudios Geográficos	
Conceptes i met.	30	Conceptes i met.	60,7	Geog. històrica	17,8
Geog. urbana	18	Geog. rural	16,2	Geomorfologia	13,2
Geomorfologia	11	Geog. industrial	4,1	Geog. rural	13,2
Geog. rural	10	Geog. històrica	4,0	Conceptes i met.	12,4
Clima	6	Geog. aplicada	2,7	Clima	8,7
Est. comarcals	5	Geog. urbana	2,7	Geog. urbana	8,6
Geog. població	5	Geog. població	2,6	Geog. població	6,8
Biogeografia	4	Geog. terciari	2,6	Geog. industrial	3,8
Geog. aplicada	4	Biogeografia	1,4	Geog. terciari	3,4
Geog. terciari	3			Est. Comarcals	3,0
Geog. industrial	2			Biogeografia	2,3
				Geog. física (gen.)	1,1
Totals		Totals		Totals	
Geog. Humana	38	Conceptes i met.	60,7	Geog. Humana	53,2
Conceptes i met.	30	Geog. Humana	32,4	Geog. Física	25,3
Geog. Física	21	Altres	5,4	Conceptes i met.	12,4
Altres	11	Geog. Física	1,5	Altres	9,1

Font: elaboració pròpia

Quadre 4
Referències bibliogràfiques a Revista de Geografia (%)

	1967-74		1975-84	
	articles	llibres	articles	llibres
cast./català	37,0	53,0	65,0	65,0
franceses	12,5	16,5	16,5	15,5
angleses	47,5	26,0	11,0	14,0
alemanyes	1,5	2,5	3,5	4,0
italianes	0,2	1,5	0,7	0,4
altres	1,3	0,5	3,3	1,1

Font: elaboració pròpia

Quadre 5
Referències bibliogràfiques a Documents d'Anàlisi Geogràfica (%)

	1974-80		1981-85	
	articles	llibres	articles	llibres
cast./català	27,3	34,8	39,6	35,2
franceses	7,7	14,5	19,5	9,5
angleses	49,0	29,0	37,6	41,6
alemanyes	-	-	1,1	0,4
italianes	4,8	7,9	1,9	2,3
altres	11,2	13,8	0,3	11,0

Font: elaboració pròpia

La política i l'administració del territori

Joan-Eugeni SÀNCHEZ i PÉREZ
Professor Titular de Geografia Humana
Universitat de Barcelona

Els organitzadors d'aquest Congrés han proposat com un dels temes a tractar la relació entre política i territori. Assajarem de presentar una visió esquemàtica de conjunt en relació a la vinculació entre aquests dos àmbits.

En principi, és evident per a tothom que les decisions polítiques tenen un clar reflex sobre el territori. Quan es parla per exemple, de les polítiques territorials es fa palesa aquesta vinculació. Però tampoc no hem d'oblidar el que podem denominar efectes del territori sobre la política, i més si tenim en compte que en parlar de territori no ens referim només als seus aspectes físics, sinó que hem de considerar-lo en la seva globalitat com a espai social definit per uns límits.

Començarem proposant una primera visió del fet polític i la seva relació amb els interessos socials i territorials; a continuació tractarem un primer àmbit d'efectes de l'espai-territori sobre els fets polítics, essent de vital importància introduir la temàtica de les escales. Una vegada presentats els elements bàsics es tractarà d'interrelacionar-los per tal de concretar les actuacions polítiques sobre el territori, les quals exigeixen la coherència entre l'estructura social i l'estructura territorial, per passar a considerar la política com a gestió, el que s'entén per Administració pública, de la qual ens interessarà especialment la vessant d'administració del territori, sense que puguem oblidar el conflicte com a essència del fet polític en si mateix. Tot en el context actual vist des de la perspectiva de Catalunya, sense oblidar que som en un moment de canvis socials que van més enllà i en els quals ens trobem involucrats.

Política i interessos socials i territorials

En aquesta intervenció hem d'entendre el fet polític com aquella activitat que aglutina un conjunt de persones que s'organitzen per intervenir socialment a fi i efecte d'aconseguir els seus interessos. És a dir, la política com un fet d'organització per a la intervenció social —i territorial— dirigida a la consecució dels objectius que justifiquen la formació del grup. Implica, per tant, l'establiment d'una estratègia i d'unes tàctiques en la relació amb els altres membres de la societat per imposar el seus criteris i formes d'actuació.

Ens situem en l'àmbit conflictual per excel·lència de les relacions socials. No hem de considerar només el conflicte com a fet violent o cruent, sinó també com a situació de discrepància i com a lluita per imposar els propis interessos sobre els altres.

La política per essència és conflicte ja que, de fet, és la forma com s'articula la divergència social mitjançant un conjunt de regles i procediments propis per cada societat.

L'articulació política es concreta en una estructura-sistema social jerarquitzada, per tant asimètrica, caracteritzada per la dinàmica conflictual de les seves relacions en la recerca d'imposar-se sobre els altres individus i sobre les altres concepcions.

El fet polític se serveix dels mecanismes de domini per imposar un control social sobre els altres i sobre els processos. Això implica la definició d'una estratègia com a objectiu a llarg termini, d'unes tàctiques com a processos concrets que permetin aconseguir els objectius estratègics. Definir una estratègia i organitzar unes tàctiques implica un procés de gestió del poder en la mesura que el poder no és un fet simbòlic, sinó un fet actiu, dinàmic i creador si vol imposar-se i mantenir-se com a tal poder, cosa que requereix organitzar i gestionar uns processos socials. L'àmbit del fet polític és el que configura formalment i conceptual aquesta vessant de les relacions socials.

Si observem el fet polític des de la perspectiva territorial es fa evident la necessitat d'una organització i d'una gestió del propi espai-territori.

Una forma de definició de cada societat pot basar-se en el model polític que l'articula. En el cas actual de la societat catalana es fonamenta en el model democràtic formal de partits polítics. La gestió social com a globalitat s'organitza a l'entorn d'una estructura de partits polítics. En aquest model la forma de l'estructura en cada moment pretén reflectir els interessos dels ciutadans en donar-los la possibilitat periòdica d'elegir entre aquelles propostes d'objectius i de tàctiques que els diversos partits polítics ofereixen en el moment de les eleccions.

En teoria el model democràtic vol assumir que no es tracta d'una lluita entre grups limitats d'individus per imposar-se a la resta de la societat, sinó que els grups elegits són els que millor reflecteixen la voluntat social majoritària. De fet, i això és el que representa la democràcia formal, els ciutadans trien entre unes formes que els són proposades atorgant legitimitat a alguna d'aquestes sobre les altres —i per una durada limitada—, pel procediment del vot. No cal doncs sorprendre's que aquest model contingui un component important de supeditació de la política als interessos electoralistes.

Avançant en els objectius de la ponència ens podem preguntar per la relació entre la política i el que podem considerar com interessos territorials.

L'espai-territori participa en un doble paper. D'una banda en la capacitat que l'home té d'intervenir-hi i modificar-lo, aspecte en què, entre d'altres, es distingiran les polítiques territorials. Però, d'altra banda, no podem ignorar la significació de les escales des de les quals actua o a les quals es dirigeixen les actituds o interessos dels individus i dels grups socials. Aquest darrer aspecte és d'especial importància per l'elecció dels partits, en la mesura en què el que s'anomena circumscripcions electorals corresponen a territoris delimitats. Del fet territorial n'hem de distingir clarament els individus que conformen la comunitat humana territorialment delimitada, dels aspectes físics i materials del propi territori. És a dir, si d'una banda es vol actuar dins i sobre del territori, d'altra caldrà demanar als membres del territori la seva opció referida als interessos d'actuació social i territorial que volen efectuar els agents i grups polítics com a mitjà de legitimació de les actuacions posteriors.

Si ens centrem ara en l'etapa de l'elecció de les opcions-interessos polítics veurem que la variable espai-territori juga, i se li poden fer jugar, uns papers no gens menyspreables, malgrat que l'elecció sigui exclusivament resultat dels vots dels individus que configuren una col·lectivitat. Vegem-ne dos aspectes.

Un primer aspecte es refereix a la introducció del fet territorial per modificar el valor del vot individual. Sembla lògic pensar que si l'actuació política ha de reflectir els interessos de la societat, només en siguin els seus membres els qui participin en aquesta elecció, però la realitat no és aquesta. En efecte, al territori se l'acostuma a fer intervenir per modificar el valor quantitatiu del vot dels electors, malgrat que aparentment les paperetes siguin totes iguals i cada individu disposi només d'un vot. Es tracta d'introduir la delimitació territorial com a factor ponderador del vot emès. El Quadre 1 i a la Gràfica 1 reflecteixen clarament aquest fet per a Catalunya, on es veu que el valor relatiu del vot d'un lleidatà val 2,2 més que el d'un barceloní al Parlament de Catalunya, 1,6 vegades més en el cas del Congrés dels Diputats i 12,8 vegades més per al Senat.

En combinar un factor físic —la circumscripció electoral, en aquest cas de base provincial— amb un factor social —el cens electoral—, observem un mecanisme de discriminació d'una decisió territorialment presa que provoca uns efectes d'ordre social. Aquest tema és suficientment conegut com per no haver-hi d'insistir i només assenyalar-ne les seves implicacions socials.

Aquesta manipulació del valor social a través del pes del territori és perfectament conegut com a forma de posar el territori físic al servei d'interessos polítics partidistes en la línia de les pràctiques electoralistes en les quals cada grup polític proposa com a model aquella combinació home-territori que pensi que li serà més adient per controlar el poder polític formal. En aquest sentit, un partit polític que es recolzi sobre les bases urbanes no donarà valor a la variable territorial, propugnand per a cada home un vot del mateix valor. Pel contrari, aquelles concepcions polítiques diguem-ne ruralistes, potenciaran el factor ponderador del territori físic. És evident que aquest tema té importants implicacions sobre el paper i la valoració de les minories, temàtica que surt dels límits d'aquesta intervenció.

Un segon aspecte, d'una importància fonamental, de la variable espàcio-temporal ve representat per l'escala, la diversitat d'escalas, i les seves implicacions psico-sòcio-territorials.

Els plantejaments i les actuacions de cada individu no són uniformes per a cada escala amb la qual es relaciona la seva actitud o els seus interessos. Aquesta és una font de conflictes, donat que a mesura que l'escala s'aproxima a l'àmbit de la vida quotidiana els interessos que es defensaran en relació al seu territori estaran més lligats als elements psico-socials immediats, mentre que una escala d'abast territorial més extens serà més adient per poder-hi projectar les conviccions i la ideologia dels individus, donat que la concreció material de les seves actuacions queda més desvinculada de la seva vida quotidiana. Prenem un exemple proper a nosaltres, com pot ser la localització d'un abocador.

Des d'una perspectiva genèrica s'està d'acord que el territori com a globalitat ha de contenir totes les activitats humanes; que una mínima racionalitat d'actuació comporta evitar l'abocament indiscriminat de residus per qualsevol lloc del territori; i que, per tant, serà lògic i convenient destinar uns espais concrets i controlats perquè assumeixin aquesta funció.

Una vegada acceptat aquest principi general, àmpliament assumit en la seva teoria, apareix la segona part, representada per la concreció efectiva del lloc en el territori que assumirà aquesta funció i que, per tant, haurà de rebre els residus. En canviar d'escala, la idea genèrica que hem pressuposat que és a la ment de tots els individus, situa en una nova dimensió els principis en contrastar-los amb la pràctica quotidiana. També lògicament, a partir d'aquest moment, pels individus que es troben en una posició pròxima al nou abocador, i del qual rebran la problemàtica immediata directament sobre les seves vides, deixarà de tenir valor el principi general i serà substituït per un rebuig sistemàtic, contundent i probablement violent per tal d'evitar la seva localització a la zona, ja que aquesta passa a ser problemàtica, o perillosa, o com a mínim molesta. A la nova escala quotidiana els principis no hi tenen cabuda, i són substituïts pel patró de la quotidianeïtat, molt més pragmàtic, en el qual els interessos afectats són els del propi individu, rebutjant-se tota interferència sobre la pròpia qualitat de vida en el territori. Són els interessos individuals els que passen a situar-se en el primer lloc, desplaçant a un segon o tercer terme els que podien ser interessos col·lectius. El nou principi passa a acceptar només allò que beneficiï la nostra qualitat de vida i a rebutjar —per a què sigui assumit per altres— tot el que pugui rebaixar-la, per molt necessari que sigui per al conjunt de la societat.

Altres exemples menys violents reflecteixen el mateix fet de canvi d'interès segons l'escala. Si posem com a exemple la reconversió d'una magnífica estació de ferrocarril de l'època de l'arquitectura del ferro, i resseguim el que pensen que hauria de ser la destinació que se li podria donar, apareixeran amb tota probabilitat propostes de nova funció que clarament estaran condicionades per l'escala des de la qual siguin formulades. Així, per exemple, des de l'àmbit quotidià de la vida del barri en què estigui situada podem sentir probables propostes del tipus que es tracta d'un espai que és del barri i que, per tant, ha de ser destinada a espai col·lectiu per al barri (segons la lògica argumental: «és del barri i ha de ser per al barri»), o bé propugnant el seu enderroc per tal de guanyar espais verds o esportius per a la zona; des d'una escala municipal el principi serà que pertany al municipi i a ell ha d'estar destinada, i en base a aquesta formulació es projectarà com a àmbit d'activitats ciutadanes d'abast municipal. Per la seva banda, des de l'escala regional es pot pensar que seria adient per a la localització d'algun museu, o com a peça d'arqueologia

industrial i apta per ubicar-hi un museu del ferrocarril cercant una coherència entre el seu valor històric regional i una funció historicista que revaloritzi aquest patrimoni, mentre que a escala estatal se la pot veure com una estació més entre d'altres ja existents —i potser no pas de les més interessants—, raó per la qual no val la pena destinar massa esforços a la seva conservació, que només seria font de despeses. Cada una d'aquestes propostes seria lògica i coherent amb els interessos des de l'escala en què han estat formulades, però entre elles són divergents, i probablement incompatibles. Tensió i conflictes —escrits, manifestacions, tancades o altres mostres de conflicte— poden derivar-se de la transformació d'un espai-territori que ha esdevingut obsolet i disfuncional i per al qual se cerca una nova funció que tothom veu diferent, però que amb probabilitat serà lògica per a cada escala des de la què ha estat formulada.

Això ens fa veure que l'escala i la posició en el territori no són objectives i neutrals respecte als fets socials i a la presa de decisions segons l'espai des del qual se'l considera.

Si ens situem ara en l'àmbit de l'elecció d'aquells que ens han de representar políticament, també aquí podem plantejar com a hipòtesi que l'escala no és neutra. Ara és l'individu des d'un punt del territori el que s'enfronta amb opcions diferents segons l'escala a la qual fa referència la instància política que s'ha d'elegir. Proposem com a hipòtesi, que caldria verificar per altres situacions, el que ha succeït durant aquests darrers 15 anys en les diverses eleccions polítiques que s'han efectuat a Catalunya. La hipòtesi proposa que per a cada àmbit territorial al qual és referida la convocatòria electoral, és a dir per a cada escala, la decisió de vot ve matisada per l'escala.

A les Gràfiques 2, 3 i 4 prenem com a exemples la seqüència cronològica de l'abstenció i els resultats obtinguts pels dos partits majoritaris a Catalunya durant aquest període.

L'observació de les tres gràfiques ens mostren una dificultat d'interpretació donat el seguit d'alts i baixos que s'observa, especialment en el cas de l'abstenció i del PSC. Estem acostumats que les anàlisis que es reflecteixen a la premsa prenen com a base aquest tipus de gràfica d'evolució per interpretar i, sobretot, per extrapolar cap al futur l'evolució dels partits.

Però si sobre cada una d'aquestes gràfiques introduïm un filtre discriminant representat per la variable escala es transformen en les gràfiques 5, 6 i 7.

Què representa aquesta transformació? El que hem fet ha estat lligar els valors a una variable homogènia, en aquest cas considerar aïlladament els resultats segons l'àmbit territorial-escala a la qual estava destinada cada votació: àmbit estatal, autonòmic i municipal. La sinuositat incomprensible de les gràfiques anteriors es transforma en unes línies que reflecteixen uns processos ara coherents en ells mateixos i que es poden traduir com a hipòtesi de la següent manera: sobre una base ideològica estructural (vot partidista), aquesta es veu matisada per l'àmbit territorial-funcional, amb les seves implicacions pràctiques, que correspon a cada elecció.

Observem que pràcticament no hi ha entrecreuament de línies, cosa que sembla reflectir una clara diferenciació en les actituds del vot per a cada escala. És a dir: que el vot general assumeix una certa forma de consciència en relació a allò que es vota; que hi ha aspectes

diferencials en joc a cada escala territorial; que existeixen interessos i objectius diferencials proposats per a cada un d'aquests àmbits territorials. El que significaria, de ser certa la hipòtesi, que l'escala torna a no ser neutra respecte a les actituds i decisions dels individus i de la seva resultant social, perquè no seria el mateix el que representa el govern-poder central, el govern-poder autonòmic o el govern-poder local. Si analitzem la propaganda electoral, veiem com els partits assumeixen aquest mateix fet espacial diferencial.

Les gràfiques ens fan pensar en l'existència d'una lògica interna pròpia a cada escala sobreposada a la base estructural de les grans tendències i evolucions del conjunt dels partits. Per exemple, s'observa un menor interès per l'àmbit autonòmic, on és sempre major el grau d'abstenció, mentre que a aquesta mateixa escala l'opció nacionalista és dominant, aspecte que sembla desaparèixer quan baixem a l'escala local, on el cara a cara és més important. Se'n pot deduir d'aquest fet que el ciutadà no és tan inconscient com a vegades es diu a l'hora de decidir la delegació de la seva representació política. L'escala com a factor discriminant també es mostra d'igual forma als altres partits.

Som novament davant de la idea de la no neutralitat de les escales, sinó d'aquestes com a configuradores de figures psico-sòcio-espacials. Podríem sintetitzar el paper de les escales efectuant una proposta bàsica d'aquelles escales que apareixen com a unitats espacials significatives configuradores d'actituds psico-sòcio-espacials.

Escales Bàsiques

(unitats espacials significatives configuradores d'actituds psico-sòcio-espacials)

Escales relacionals:

- escala de la vida quotidiana
- escala convivencial (barri)

Escales funcionals (des de l'òptica política):

- escala local o municipal (territori bàsic administratiu)
- escala funcional de gestió bàsica territorial
- escala metropolitana
- escala comarcal
- escala supracomarcal
- escala regional econòmica en el context europeu

Escales polítiques-ideològiques:

- escala nacional-cultural
  - escala estatal
  - escala macro-nacional: Mercat Comú Europeu (funcional en l'inici)
  - escala mundial (escala absoluta en l'espai geogràfic)
-

La més propera a l'individu seria l'escala de la vida quotidiana en la qual el benestar directe personal en la relació amb el territori i amb els altres porta a sobrevalorar els interessos privats i particulars.

A continuació es presenten un conjunt d'escales que podríem denominar-ne funcionals des de l'òptica política, a algunes de les quals acabem de fer referència. Des de la nostra realitat podem començar per assenyalar l'escala local o municipal, territori bàsic administratiu. Aquesta escala presenta cada vegada més acusades disfuncions en relació als objectius que li són atorgats. En efecte, el procés de construcció del territori en relació a les innovacions tècniques requereix d'espais més grans perquè es pugui desenvolupar-hi la territorialitat completa de les necessitats de la vida urbana col·lectiva o productiva. Per això, aquesta escala administrativa és cada vegada menys funcional i està exigint fórmules flexibles i imaginatives per poder fer front eficaçment als problemes col·lectius territorialment considerats. Aquest és un fet que ja fa un cert temps que ha estat plantejat entre nosaltres, amb propostes com les que ja fa deu anys van presentar Lluís Casassas i Joaquim Clusa. Això vol dir que el municipi no és un àmbit territorial autosuficient per poder resoldre els seus problemes socials i territorials. L'escala comarcal, que en la nostra realitat segueix a l'escala local, no resol els problemes anteriors. Malgrat que podria i hauria de ser una escala funcional, s'ha establert en base a uns pressupostos massa romàntico-historicistes i poc funcionals respecte a la realitat espacial, econòmica i tècnica de finals del segle XX. En aquest punt és on hem de pensar en el fet metropolità en les seves diverses situacions efectives o potencials a Catalunya. Assumint territoris més amplis veiem com s'imposen fets que, si es volen encarar realísticament exigeixen una articulació espacial d'un abast diferent al de les figures territorials administratives vigents. Fets com els lligats al desenvolupament de l'activitat econòmica turística a àrees com la Costa Brava, el sector Sud del Garraf fins a Tarragona o el Sud de Tarragona, la problemàtica de les àrees de muntanya, els nous corredors industrials en relació a la xarxa d'autopistes, les àrees d'agricultura de regadiu lleidatana, el delta de l'Ebre, el complex del Camp de Tarragona, o el propi fet metropolità de Barcelona, no queden resolts amb una visió comarcal-localista, donat que es troben sotmesos a unes problemàtiques comunes a tots els municipis afectats que no poden ser resoltes adequadament en un ambient de pugna de competències territorials fragmentades sobre una realitat espacial que ve donada per noves realitats econòmiques, productives o poblacionals.

Sortint del que és funcional i endinsant-nos en el que és polític-ideològic es fan presents un nou conjunt d'interessos en relació a l'escala nacional-cultural que configuren aquell conjunt de territoris amb clar nivell d'homogeneïtat cultural en el sentit sociològic del terme.

Però també veiem insinuar-se, sobretot en el context europeu, una escala regional eminentment funcional des d'un punt de vista econòmic i no necessàriament coincident amb les divisions nacional-culturals.

La següent escala, d'un clar pragmatisme geopolític, ve representada per l'escala estatal com a unitat relacionada amb el contexte internacional.

No hem d'ignorar que de la mateixa manera que s'insinuen unes noves regions econòmiques, l'evolució de l'economia, de la tecnologia o de les comunicacions ha portat a crear noves escales funcionals macronacionals, com és per a nosaltres el Mercat Comú. Es busca en elles establir unes unitats territorials que siguin funcionalment capaces i autosuficients per assumir els reptes d'una economia mundial internacionalitzada i unitària.

Per fi, és evident una escala absoluta en l'espai geogràfic com a unitat internacional que reuneix tot l'espai geogràfic.

En un moment en què estan de moda teories de la flexibilitat, no seria desencertat que els temes territorials —i la seva articulació político-administrativa— assumissin alguna forma de flexibilitat que permetés i propiciés la formació de formes organitzativo-territorials no rígides que permetessin fer front als nous problemes a l'escala funcional adient.

La rigidesa del fet municipal no evita els efectes derivats de les actuacions territorials a aquesta escala sobre d'altres municipis, però en canvi no pot assumir l'ajut a la seva resolució. Efectes com el desplaçament de grups socials marginals, o de residus, vers d'altres municipis no poden ser evitats, però en contrapartida, la rigidesa político-electoral fa impossible destinar recursos municipals a donar suport econòmic a aquest municipis, sigui per causa del propi egoisme «territorial» o per por que l'oposició municipal, tingui el color que tingui, alci la més irritada veu de denúncia de mal ús dels recursos que pertanyen al municipi. Igual que no es pot fer participar els municipis de l'entorn dels beneficis que es concentren en el centre territorial derivat dels efectes de certes economies d'escala i d'aglomeració.

Similars consideracions podrien fer-se respecte a les altres escales funcionals.

Les formes de poder territorialitzades

A l'hora de plantejar-se la gestió del territori hem de considerar un doble àmbit d'interrelacions: les interiors i els fluxos de relació amb d'altres territoris (Gràfica 8).

Allò que succeeix en un territori no és exclusivament resultat de les decisions, actuacions i processos que han tingut lloc a l'interior del territori considerat, sinó que aquestes, en major o menor grau, han estat també afectades per decisions i actuacions efectuades des de l'exterior del territori considerat. Aquí serà interessant en cada cas valorar el grau de dependència al qual és sotmès un territori.

Prenem com a exemple qualsevol municipi gran —Barcelona, Sabadell, Terrassa, Tarragona...— com a exemple senzill. Des de l'Ajuntament de la ciutat s'han de prendre aquelles decisions destinades al propi municipi. Però un seguit d'aquestes decisions depenen d'altres decisions que hagin pres el Govern de la Generalitat, el Govern Central, o el marc Comunitari. Però, al mateix temps, les decisions que prenguin afectaran en molt casos Santa Coloma de Gramenet, Barberà del Vallès, Rubí o Constantí, respectivament.

És a dir, la gestió d'un territori no depèn exclusivament dels membres que el configuren, sinó que és una voluntat dialècticament relacionada amb les voluntats i actuacions des de tots aquells àmbits territorials amb capacitat d'intervenció o d'influència directa, derivada o indirecta.

D'una banda, en reflectir la política el joc dels interessos, estarà sempre present el conflicte. Però a més, i tenint en compte que les actuacions sobre el territori concret produeixen efectes directes, derivats o indirectes sobre d'altres territoris, les decisions preses per cada àmbit, en la mesura que interfereixen sobre d'altres territoris, donaran lloc a l'aparició del conflicte.

La política com a gestió: L'Administració pública

Centrem-nos en el que és l'objectiu central d'aquesta ponència: la política com a gestió del territori.

Sembla clar que s'ha de partir del principi de coherència necessària entre estructura social i estructura territorial i, per tant, la necessitat de coherència entre els processos socials i els processos territorials. Aquest principi ens fa veure que si entre estructura i procés social i estructura i procés territorial no es donen unes formes adients —coherents— d'articulació, es farà difícil aconseguir els objectius polítics i socials proposats, donat que l'articulació del territori no permetrà la materialització d'aquests objectius. Per exemple, una política de localització industrial requereix necessàriament la complementarietat d'una xarxa de transports i comunicacions adients perquè els béns o serveis que es pretén produir puguin arribar fins al mercat en condicions competitives.

En termes polítics significa que serà necessari crear el marc territorial més adient al desenvolupament dels interessos que representa.

En base a aquest principi, les formes de poder, que han d'ésser formes dinàmiques i creatives si volen situar-se i mantenir-se com a poder, hauran de dotar-se d'uns òrgans de gestió per tal d'administrar el poder. Per això un àmbit al qual caldrà destinar una especial atenció de gestió i d'administració del poder serà el propi espai-territori, per la qual cosa el territori restarà clarament al servei dels interessos polítics.

En altres paraules, un dels objectius en la presa del poder polític és poder actuar sobre l'espai-territori per introduir els canvis en la seva articulació que facilitin la consecució dels seus objectius polítics, econòmics i socials.

La capacitat d'actuació territorialitzadora passarà a mans de l'administració del poder a qui se li encarregui la gestió dels recursos i l'actuació territorial. Administració del poder que essencialment prendrà la forma d'Administració pública, a totes les instàncies i escales en què aquesta s'organitza, i amb la complexitat d'interrelacions d'interessos polítics derivats de les diferents formes electorals que al si de cada societat de democràcia formal s'articuli.

L'Administració pública del poder polític estarà formada pel conjunt dels organismes de gestió —començant pel govern de l'estat— als quals corresponen la formulació de les polítiques i pels organismes d'administració, com a executors d'aquestes polítiques. Entre aquests estaran presents, de forma destacada, aquells organismes que hauran d'establir la política del territori i l'administració del territori.

La política territorial quedarà configurada pel conjunt de plantejaments estratègics a mig i llarg termini i per les corresponents formulacions d'actuació concreta dirigides a intervenir sobre el territori per tal que aquest assumeixi les formes que seran adients al conjunt dels interessos que controlin el poder polític.

Sembla que, en primera instància, un plantejament polític ha de representar la formulació d'una actuació positiva. En el nostre cas una política territorial hauria de contenir les formulacions i propostes d'actuació en què s'està interessat que es produeixin sobre el territori, subsegüentment acompanyades de la corresponent presa de decisions que garanteixin la seva execució.

Però en política, i molt especialment en política territorial, la no-política territorial o una política territorial no explicitada, assumeix freqüentment la forma d'una efectiva política territorial, però amb la diferència de que el resultat són una serie d'actuacions d'impacte territorial real sense que responguin a uns previs plantejaments del que cal fer amb el territori i, per tant, sense que responguin a una visió de conjunt ni territorial, ni social. I això és així pel fet que tota actuació social sempre té una component espàcio-territorial en la doble dimensió que, d'una banda, ha de tenir en compte les característiques previes de l'espai-territori en què tenen lloc i, d'altra, se'n derivaran uns efectes sobre l'espai-territori.

El temps és inseparable de tota política, donat que, per definició, aquesta representa una expectativa cap on han de dirigir-se totes o algunes de les parts del procés social a un cert termini, sense que es pugui oblidar la dimensió social del propi espai-territori. Una actuació eficaç positiva pressuposa una definició d'objectius, d'allò que s'aspira aconseguir, vers a què encaminar l'actuació; és a dir, que essencialment caldrà entendre la política territorial com un procés conscient de manipulació del territori, i una no-política territorial com un procés d'efectes espacials indirectes que es derivaran d'actuacions polítiques que no havien considerat l'espai com una variable d'actuació. Més si tenim en compte que la vida social no és paralitzada malgrat que no es prenguin decisions polítiques, ja que l'actuació de l'home en relació als altres homes i en relació a l'espai-territori és constant i permanent. Per tant, es vulgui o no, una no-política territorial a la pràctica és una forma de política territorial, ja que decidir no prendre decisions és una decisió. Decidir no aplicar cap política territorial i deixar que les coses segueixin el seu curs sense cap objectiu establert és una forma política de decidir com es vol que es desenvolupin els processos, ja que és indubtable que els processos que se'n derivaran tindran indefectiblement una dimensió espàcio-territorial per la pròpia essència de les relacions home/societat-espai/territori ja esmentades.

Un exemple recent de política econòmica amb fortes implicacions territorials, sense que s'explicités una política territorial, es la política de les ZUR (Zones d'Urgent Reindustrialització). Probablement fou en aquell moment una de les poques maneres d'actuació econòmico-territorial qual a curt termini es podia fer per tal de resoldre els greus problemes de desocupació derivats de la crisi econòmica industrial sobre les àrees industrials. Però a llarg termini, implícitament, ha representat una manera no formulada de potenciació dels desequilibris territorials a escala estatal, en elegir un model de no-política territorial fortament territorialista, implícit en una política econòmica de reindustrialització.

Es per això que cal considerar com a summament importants ambdues dimensions del que és política territorial. Normalment en estudiar les polítiques territorials, l'analista fa només referència a les actuacions positives dels polítics i a les polítiques proposades, analitzant-se l'evolució de l'espai-territori en base al que ha estat definit en les formulacions polítiques. Però, per essència, l'evolució i transformació de l'espai-territori es produeix

tant si s'han establert polítiques positives com si no. D'aquí que l'anàlisi hauria d'efectuar-se contrastant quina ha estat l'evolució de l'espai-territori com a conseqüència de les decisions de política territorial, així com aquella derivada de les no-decisions i inhibicions en política territorial.

Ara bé, establir una política territorial pot tenir més risc que no pas la presa de decisions en altres àmbits polítics diguem-ne més eteris i no tan concrets, i això ho aprenen els polítics en la pràctica. El risc polític de la política territorial té, com a mínim, dues grans raons: per les implicacions que té el canvi de funció d'un espai-territori, i per les repercussions que aquest canvi pot tenir sobre els altres espais-territoris amb què es relaciona.

En primer lloc una decisió territorial implica canvis de funció de l'espai, interferint amb l'estructura de propietat-apropiació del territori en el qual es pretén actuar, cosa que afecta clarament i directa els interessos, la propietat, les expectatives i les decisions dels agents fins aquell moment apropiadors o usuaris d'aquell territori: sigui perquè sense perdre la propietat es vegin forçats a fer evolucionar el territori vers unes funcions que no coincideixen amb les expectatives dels propietaris i apropiadors; sigui perquè implicarà una pèrdua de la propietat en veure's obligats a transferir-la a instàncies públiques que li donaran la nova funció. Per tant, una no coincidència entre els interessos dels propietaris i apropiadors de l'espai-territori amb les funcions implícites en la política territorial formulada obre les portes al conflicte polític. Pensi's com a exemple en què passa cada vegada que es formula un pla municipal d'urbanisme, amb el rebuig que provoca per part d'aquells que es consideren perjudicats a l'escala dels interessos privats individuals, més que no pas per la qualitat del propi pla en la seva formulació global.

Un altre risc polític important són les reaccions en front dels efectes derivats i indirectes que sobre el medi sòcio-territorial es considera que tindran els efectes de la política territorial. Efectivament, tot canvi de funció espacial té uns efectes territorials directes, però també derivats i indirectes que s'estenen més enllà del propi espai directament afectat. Segons que els efectes siguin valorats com a beneficiosos o negatius la política territorial serà acceptada o bé generarà conflicte. En tenim exemples suficients per saber de la contundència i violència que poden arribar a assolir. De fet, sabem que la guerra és la màxima expressió de violència d'un conflicte territorial.

En aquest punt és important la consideració de les escales des de les quals és percebuda o viscuda la decisió política. Allò que a una escala estatal o regional pot ser coherent, a una escala local, de barri o individual pot ser viscut com un atemptat directe sobre l'espai de la vida quotidiana. Recordem els conflictes derivats de les decisions de localització de presons o d'abocadors de residus.

Una política general timorata i conservadora fàcilment pot caure en la temptació de preferir aplicar una política territorial de no-política territorial com a política electoralista de menor desgast, donada l'alta conflictivitat latent en la planificació del territori.

La component territorial de l'activitat política

Per definició, l'activitat política té per marc uns límits territorials clarament definits. Tota actuació política d'abast econòmic, social, ideològic, cultural, militar o estrictament polític té sempre una component espàcio-territorial.

La gestió política comença per dotar-se d'una organització territorial. Les formes concretes que aquesta assumeix s'espera que siguin les més eficients per aconseguir els objectius que l'estructura social del poder persegueix a les diverses instàncies, cosa que té com uns dels seus efectes unes formes de divisió i de jerarquització territorial *ad hoc*.

La component d'ordre econòmic precisa poder desenvolupar una important activitat intervencionista com a gestió del territori. Es tracta d'aconseguir el màxim aprofitament del territori i dels recursos territorials —físics i humans— integrats en el procés econòmic. En seran aspectes concrets, d'una banda, les polítiques en relació a la consideració del territori com a recurs econòmic, sigui per l'aprofitament dels recursos físics continguts, o per l'ús com a mitjà de producció —agrícola o turístic, per exemple—; d'altra banda, la formulació d'una jerarquització territorial de l'activitat econòmica, dins la qual sobresurten les polítiques de localització de l'activitat econòmica i les polítiques territorials de transport i comunicacions.

Les polítiques de recursos humans assumeixen la transcendència que d'elles es deriva la principal component de conducció de l'assentament de la població, amb les implicacions derivades i indirectes, especialment en relació al serveis que requereixen. Novament la jerarquització territorial, així com la localització dels múltiples serveis, la configuració de la xarxa de comunicacions o les polítiques d'habitatge, tindran una gran influència en la qualitat de vida de la població. Però també les polítiques educatives i de qualificació de la força de treball territorialment considerades.

Observat des de la perspectiva dels recursos de capital, i en relació amb la producció de valor en el territori, dues perspectives mostren la seva rellevància política en relació al territori. Aquella referida a l'apropiació, ús i redistribució que en fan els poders públics, i aquella relacionada amb la política de mobilitat dels capitals, en especial, pel que fa a nosaltres, a l'atracció de capitals estrangers sota la forma d'inversions per part de les empreses multinacionals.

L'Administració pública es nodreix essencialment de l'apropiació de part del valor produït dins del seu territori, sota la fórmula de recaptació d'impostos. A continuació haurà de procedir a la seva gestió. Tant en la recaptació com en la gestió són especialment importants els criteris territorials, tema especialment sensible quan és observat des de cada punt del territori i és plantejat en termes de balanç de quant és el que surt del territori en forma d'impostos, com és redistribuït entre els diversos territoris que configuren l'espai global de recaptació i quant en retorna sota les diverses formes d'inversió pública. Tema especialment sensible a la manipulació política partidista i a l'establiment de greuges comparatius, però també en el debat sobre els desequilibris i la solidaritat interterritorial.

En aquest punt la consideració de les escales des de les quals sigui efectuada la valoració seran determinants en la valoració resultant. Es reproduïx aquí, de forma encara més clara, el que hem presentat al tractar de les motivacions electorals segons l'escala. La dificultat insalvable és decidir si hi ha una escala dominant sobre les altres, des de la qual definir els criteris polítics de redistribució. La component ideològica d'aquest aspecte pot portar a conclusions contradictòries i aparentment absurdes. Per exemple, exigir la redistribució proporcional al que territorialment s'ha recaptat impossibilita una política de solidaritat territorial i de lluita contra els desequilibris territorials, ja que aplicat a cada escala signi-

ficaria que cada regió ha de rebre en proporció al que ha aportat. Però també podria reclamar l'aplicació d'aquest mateix principi cada municipi, fins al punt d'expressar la mateixa petició cadascuna de les unitats familiars, com a escala elemental, en la qual cada família hauria de rebre en proporció al que cotitza a les diverses hisendes: les famílies més riques, els municipis més rics, les regions més riques serien els que més haurien de rebre aplicant aquesta llei de proporcionalitat, i al revés, els que han aportat poc només podran rebre en proporció aquest poc. És evident que aquesta concepció és antitètica, i per tant ideològicament conflictiva, amb un plantejament sòcio-territorial d'imposició progressiva i de reequilibri sòcio-territorial.

Pel que fa a la política d'atracció de capitals estrangers juga en primer lloc amb una relació interterritorial a escala mundial, amb unes implicacions de dependència gens menyspreables. D'altra banda cal preguntar-se sobre si una política d'aquest tipus s'aplica amb voluntat final de potenciar un creixement autòcton d'una burgesia local i de les empreses pròpies —a l'estil dels països de nova industrialització—, o bé si s'actua sota les mateixes premisses implícites en els comentaris que hem fet a la política de les ZUR, en perseguir-se bàsicament donar feina a la força de treball de l'àrea territorialment considerada. Aquí el perill ideològic, però també d'apreciació subjectiva, és el de confondre empresa local amb empresa a la localitat o, si es vol posar en nom propi, empresa catalana amb empresa a Catalunya, ja que políticament, econòmicament i socialment és molt important considerar la localització dels centres de poder i decisió, amb el que contenen de procedència dels capitals. Entre d'altres raons per poder analitzar a continuació quin serà el circuit espacial del valor i de l'excedent generat, així com el drenatge de recursos que se'n derivarà. El problema sembla situar-se a saber o poder trobar el punt d'equilibri entre els efectes multiplicadors d'una economia d'aglomeració potenciada per la introducció d'empreses multinacionals i la pèrdua de control de l'activitat econòmica local; d'equilibri entre els recursos locals que utilitzen i els efectes medioambientals que produeixen en relació amb els beneficis locals que generen.

Política i conflicte sòcio-espacial

A cada passa que hem donat hem vist aparèixer el conflicte espàcio-territorial.

Troblem un primer gran àmbit conflictual en la relació societat *versus* espai. El que representa l'articulació social diferencial en base a les escales obre el pas a una gran quantitat de conflictes. La contradicció entre ideologia i pràctica territorial fa de la política a escala internacional, amb el seu pragmatisme actiu, un àmbit d'hipocresia on s'estavellen tots els principis.

Si descendim a través de totes les escales fins a arribar a l'escala individual, veiem el difícil que és la convivència entre conceptes com solidaritat, nacionalisme, intransigència —ideològica o religiosa—, racisme o xenofòbia, tots ells aplicats tant als moviments migratoris i a la convivència dins d'un mateix territori —en el qual s'han de repartir uns recursos escassos, uns pocs llocs de treball i conviure en una mateixa escola o habitatge—, com en les relacions amb altres territoris.

Tampoc no hem d'oblidar el conflicte que enfronta el territori *versus* l'home, aspecte també delicat perquè s'endinsa en la concepció i el valor atribuït al territori en funció dels interessos i creences particulars, imposant al territori com o valor per sobre de l'ésser humà. L'espai és una instància que permet una clara manipulació ideològica i demagògica per tal de fer-lo servir d'argument contra altres homes.

Una manera de fer-ho consisteix a atribuir-li una personalització per tal que permeti encarar-lo al mateix nivell ètic amb els homes i els grups socials, com si es tractés d'un ésser social autònom. Això permet que puguin donar-se a l'espai-territori tants atributs com plantejaments ideològics siguin imaginables.

En aquest context és fàcil oblidar a les persones que ocupen un territori, fent recurs a la manipulació de la història i a la demagògia del territori, per justificar canvis o imposicions d'actituds que només representen els interessos o conviccions d'una minoria.

Un dels grans perills és oblidar que el territori en si mateix no és res, sinó que l'únic criteri vàlid són les persones, i que allò que succeeixi al territori interessa en la mesura que afecti o pugui afectar els éssers humans, i en solidaritat amb la resta del món, amb la resta d'éssers humans. Tots plegats, persones amb necessitats i interessos que viuen el present i que han de viure el demà i sobre qui massa vegades es vol imposar un passat, quan aquest passat ja ha conformat genealògicament el present.

Canvi i respostes socials

En qualsevol cas no podem concloure aquesta intervenció sense esmentar la dinàmica social del moment actual i, sobretot, en certs àmbits tècnics i polítics del nostre entorn. Dinàmica tan ràpida i contundent que en molts casos no som capaços de percebre-la i menys de preveure-la.

Sobre d'unes tendències polítiques previstes, com aquelles lligades a les transformacions polítiques, socials i territorials a l'Europa del Mercat Comú, se'ns apareixen d'altres situacions no pronosticades, com els canvis en els països de l'Europa de l'Est o la guerra del Golf, o d'altres pronosticades en la seva intervenció però imprevisibles en les seves conseqüències, com són els canvis socials derivats dels canvis en els processos productius.

Dins l'àmbit territorial delimitat de Catalunya, cal afegir-hi un component socio-territorial intern i unes relacions socials, econòmiques i polítiques amb l'exterior no consolidades, el que es fa palès és una contradictòria receptivitat dels processos d'internacionalització i transformació del món exterior: subordinació al capital internacional; receptivitat i voluntat d'integració a les posicions socio-culturals dominants al món capitalista, amb especial èmfasi en la cultura anglosaxona en general i nord-americana en particular, posant al seu servei tots els canals d'informació i culturització —una de les grans contradiccions dels nostres mitjans públics de comunicació massiva—; racisme; xenofòbia; explotació quasi esclavista de la immigració exterior de baixa qualificació, amb especial èmfasi en la procedent d'altres àmbits culturals i racials; influència dels moviments migratoris estacionals lligats al turisme; inici d'un procés d'assentament permanent de jubilats d'altres països; alineament al costat dels països desenvolupats; participació en l'explotació a escala mun-

dial; solidaritat amb el bloc dominant mundial; expectatives individuals de disposar de la màxima renda segons el model dels països econòmicament més desenvolupats actuals sense reflexió sobre les injustícies sòcio-territorials en què es fonamenta, etcètera.

Més enllà d'aquests fets polítics i ideològics, els canvis en el sistema productiu i en les formes de producció, en les relacions econòmiques internacionals, en la divisió internacional del treball —torna a aparèixer el paper de les empreses multinacionals i la seva relació amb el capitalisme català—, són fets i situacions que ens obliguen a restar a l'expectativa del que pot esdevenir, ja que comporten preses de decisions polítiques importants, i ens impliquen en la responsabilitat individual mitjançant la nostra pròpia actuació i formalment vers aquells a qui atorguem la nostra representació territorial a les diverses escales.

El fet polític com a gestió ha de fer front a totes aquestes preses de posició, no només institucionals —quan no és des d'aquesta instància des d'on es difonen o estableixen—, sinó també individuals. Reptes no pas senzills des de la perspectiva política i per aquells que volen assumir l'administració del territori, tenint en compte la no-neutralitat social d'aquest.

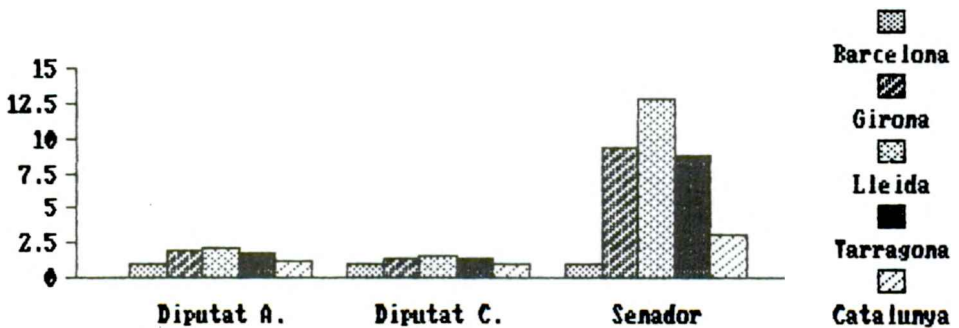
Per això he assajat de presentar la temàtica d'aquesta ponència sobre «la política i l'administració del territori» des de la doble vessant espàcio-territorial interna i externa, perquè penso que ambdues no es poden desvincular i que no són vàlides ni acceptables les postures i actituds purament internalistes del que ha de ser la política a Catalunya, en un món internacionalitzat, no només respecte als països rics, sinó també respecte als pobles marginats i castigats. No és solament un problema de si som ja a la «aldea global» del món de la informació i les telecomunicacions, en un procés de compressió del territori pels canvis en la relació espai-temps, sinó a un espai mundial interrelacionat en el qual els nostres actes, es fonamenten i poden repercutir pertot arreu.

Quadre 1
Valor relatiu del vot

Circumscripció electoral	Cens electoral 1989	Nombre de		Vots per		Valor relatiu del vot per	
		Diputats Congrés	Senadors	Diputats Congrés	Senadors	Diputat	Senador
Barcelona	3.604.405	32	4	112.638	901.101	1,0	1,0
Girona	384.605	5	4	76.921	96.151	1,5	9,4
Lleida	280.998	4	4	70.250	70.250	1,6	12,8
Tarragona	409.160	4	4	81.832	102.290	1,4	8,8
Catalunya	4.679.168	46	16	101.721	292.448	1,1	3,1

Diputats al Parlament Catalunya	Cens electoral 1988	Nombre de diputats	Vots per diputats del Parlament de Catalunya	Valor relatiu del vot per Diputat
Barcelona	3.516.800	85	41.374	1,0
Girona	368.848	17	21.697	1,9
Lleida	278.950	15	18.597	2,2
Tarragona	399.791	18	22.211	1,9
Catalunya	4.564.389	135	33.810	1,2

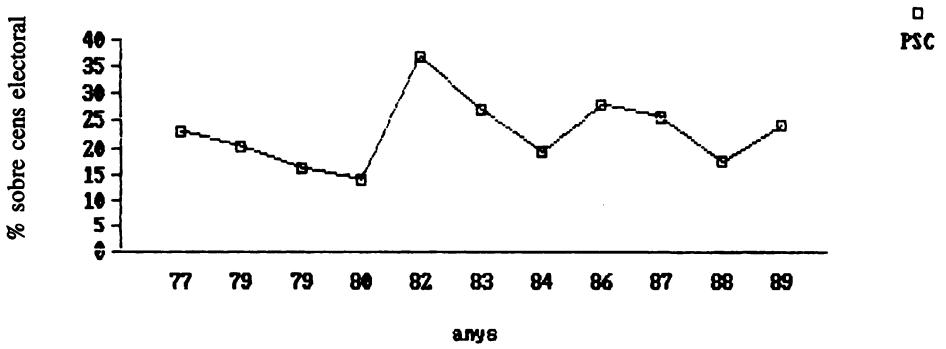
Gràfica 1
Valor relatiu del vot (Barcelona=1)

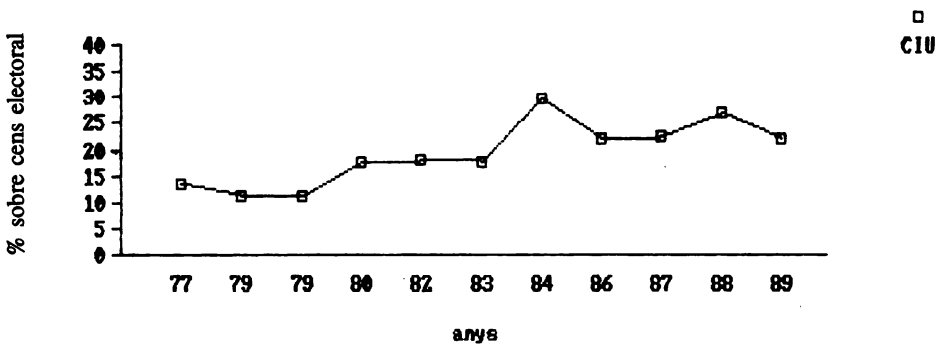
Gràfica 2

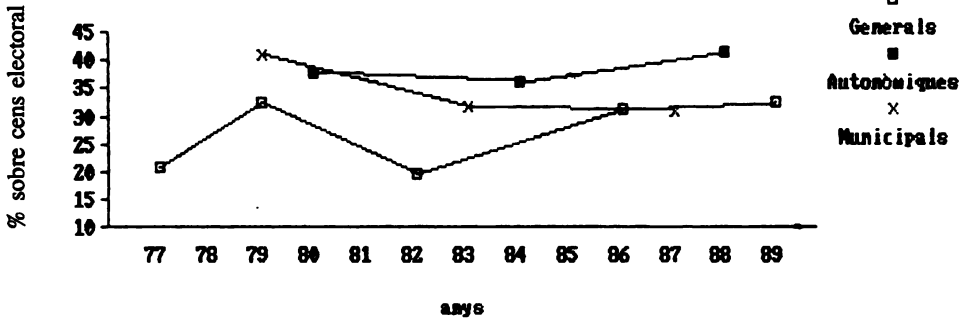
Gràfica 3

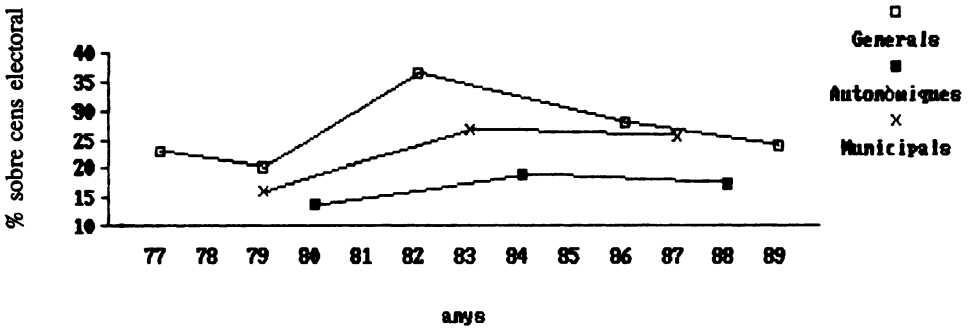
Gràfica 4

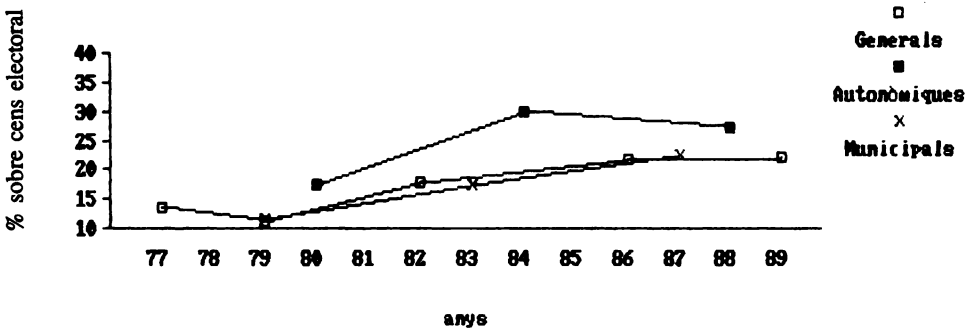
**Gràfica 5
Abstenció**

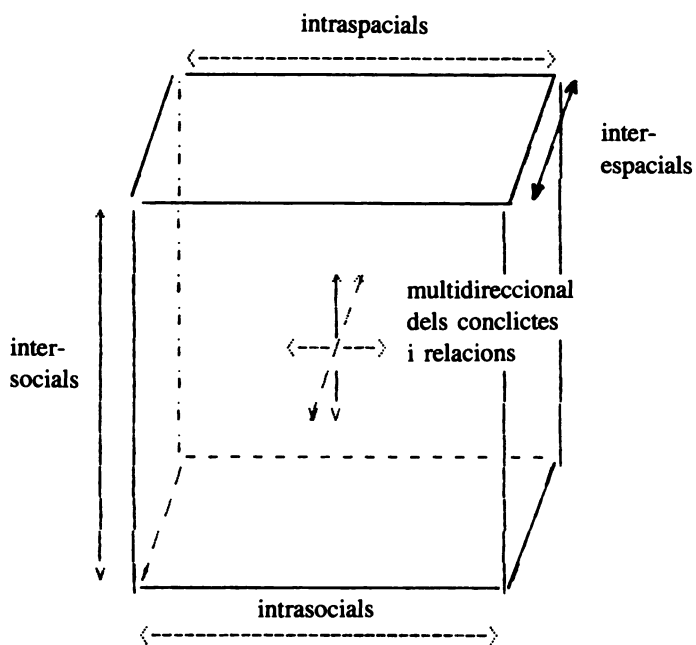
**Gràfica 6
PSC**

**Gràfica 7
CiU**

Gràfica 8

Les teories sobre l'ordenament del territori a Catalunya. Els antecedents

Oriol NEL·LO i COLOM

Institut d'Estudis Metropolitans de Barcelona

«El regne dels pensaments es pot comparar als regnes ordinaris (...). Hi impera la pitjor de les opressions. No hi ha més ordre que l'ordre de l'opressió. Certs grups arriben al poder i subjecten tots els altres. No és pas el rendiment allò que decideix, sino la procedència i les relacions. Els útils són obligats a servir els poderosos. Els qui un dia arriben a prendre possessió del poder, reprimeixen de llavors endavant tots els qui proven d'alçar-se al seu torn. Certes acumulacions de pensaments avalotadors són descartades sense contemplacions. Es pot dir sense temor que el regne dels pensaments s'assembla punt per punt al regne que l'ha vist néixer»

Bertolt Brecht

Me-Ti. Llibre dels canvis

1. Introducció. La tradició dominant: una sèrie de conceptes antitètics

Els organitzadors del Primer Congrés Català de Geografia em demanen que tracti el tema dels antecedents de les teories sobre l'ordenament del territori a Catalunya. Així doncs, aquesta ponència està dedicada a discutir quines són les tradicions de què ens nodrim quan parlem del planejament del poblament, les activitats econòmiques, els serveis, les infraestructures en el nostre país.

La meua hipòtesi és que de la tradició de pensament sobre l'ordenament territorial a Catalunya —certament rica en aportacions significatives— n'ha prevalgut no pas tant una teoria, o una sèrie de teories acabades, com un seguit de conceptes. Una sèrie de conceptes, prenyats sovint de contingut ideològic, sobre els quals han girat moltes de les polèmiques del passat i que, encara avui, configuren —per damunt de teories i anàlisis explicatives— bona part del pensament, el debat i la pràctica territorial a Catalunya.

Aquests conceptes —que acadèmics, planificadors, polítics i periodistes utilitzen cada dia— poden ordenar-se, a parer meu, en una sèrie de parelles antitètiques. N'esmentaré algunes:

Equilibri	—	Desequilibri
Desconcentració	—	Concentració
Integració	—	Dualitat
Creixement	—	Creixement
harmònic	—	polaritzat
Policefàlia	—	Macrocefàlia
Justícia territorial	—	Justícia social
distributiva		

Al llarg de la ponència miraré de donar algunes indicacions —fragmentàries, de cap manera exhaustives— sobre els antecedents d'aquests conceptes en les tres o quatre darreres dècades i comentaré, així mateix, la forma com han vingut a prevaler sobre d'altres. Per acabar plantejaré molt breument alguns interrogants sobre la seva utilitat en els debats actuals. Vull fer notar, tanmateix, que la ponència constitueix més un esforç per reflexionar sobre el significat i el valor d'aquests termes heretats que no pas una recerca textual sobre els seus orígens i posterior evolució. El lector trobarà la referència de les obres que se citen al final del text.

2. Equilibri-Desequilibri

Com és ben sabut, l'accepció més estesa arreu del món dels conceptes d'equilibri i desequilibri espacial es deriva dels postulats de l'economia neoclàssica. Segons aquests, en el marc d'una economia perfectament competitiva, l'equilibri espacial resultaria de l'especialització econòmica de cada territori d'acord amb la seva dotació de factors i comportaria una maximització de l'output total, l'òptima utilització dels recursos i la tendència a l'equalització de les rendes del treball i el capital entre els diversos territoris.

Aquestes afirmacions han estat sovint criticades per autors que han assenyalat que les anomenades economies de mercat no tendeixen pas a avançar cap a aquest equilibri teòric, sinó a produir un desenvolupament desigual entre els diversos territoris. Així, a Catalunya, ja en els anys setanta, autors com els economistes Josep M. Bricall o Joaquim Clusa assenyalaven l'existència «d'un intercanvi regional de naturalesa desigual» entre les diverses àrees del país (Bricall & Pugés, 1978), n'enunciaven les causes i n'estudiaven les conseqüències. Les causes, deien, procedirien de la tendència a la concentració de les activitats econòmiques i els recursos financers sobre el territori, en una mesura dictada per equilibris econòmics no pas nacionals sinó transnacionals; així com de la debilitat dels poders públics tant en el camp de la planificació econòmica com en la dotació d'infraestructures i serveis. Les conseqüències serien, a més dels costos i els beneficis econòmics directes e indirectes de la concentració, un augment de les diferències interpersonals mitjançes entre els habitants dels diversos territoris (Bricall, 1977; Clusa, 1977).

Els desenvolupaments econòmics posteriors, amb el pas des dels models de producció fordistes basats en la polarització territorial i les economies d'escala cap a un nou model on predomina la tendència a la segmentació dels processos productius, han permès de plantejar el debat sobre el concepte d'equilibri territorial sota una nova llum. Així, a mesura que s'afeblia la tendència cap a la concentració d'activitats econòmiques i població sobre l'espai, els estudiosos han dirigit el seu interès sobretot cap a les capacitats de creixement endogen de cada territori com a factor de gran importància per a la comprensió dels equilibris econòmic i territorial generals (Trullén, 1990).

Tanmateix, l'ús comú que des de les institucions, els mitjans de comunicació, i, fins i tot, els medis acadèmics es fa avui dels conceptes d'equilibri i desequilibri té, sovint, ben poc a veure amb aquests antecedents. Es parteix, més aviat, de la constatació simple de la persistència de la concentració de població i activitats econòmiques en unes determinades àrees del país. I es considera negativa aquesta concentració (el «desequilibri»), no tant per raons de caire econòmic o per consideracions funcionals i socials, com per arguments de tipus moral i ideològic.

Val a dir que aquesta utilització dels conceptes té també antecedents importants i nombrosos. Entre els molts que es podrien esmentar hom pot destacar, per la personalitat de l'autor i la rotunditat del text, el treball *Ante el crecimiento desmesurado de los aglomerados urbanos, la ciudad comarca*, publicat per Manuel Baldrich l'any 1952. Baldrich, arquitecte i urbanista que dirigí el Pla Provincial de Barcelona de 1959 i fou una figura influent en l'urbanisme català de postguerra, hi afirmava (Baldrich, 1952; els subratllats són meus):

»[El] desarrollo industrial (...), desde el siglo XIX, viene fomentando el *desequilibrio* en la distribución de los seres humanos sobre el territorio, que ha provocado el *despoblamiento* de áreas rurales i el *hacinamiento* en las grandes ciudades (...).

«[Esta] afluencia *desmedida* de habitantes a las ciudades industriales (...) ha sido, a la larga, germen de *desorden*. Mucho desorden económico, desorden social, desorden urbanístico».

En concret, a Catalunya, l'evolució del procés de concentració ha estat «*catastròfica*»:

«El factor humano pierde valor, viene el desquiciamiento, se derrumba el *equilibrio*; las gentes, como alocadas, dejan el caserío, la huerta, el poblado para invadir en tromba las ciudades favorecidas por el dios de la máquina».

Baldrich concloïa amb una crida a restablir l'«equilibri» i amb una admonició:

«Recordemos que Dios ha confundido a los constructores de Babeles».

Sovint els antecedents del debat actual sobre l'equilibri territorial de Catalunya semblen trobar-se més en textos com aquest que en les polèmiques, plenes de matisos teòrics, esmentades més amunt.

3. Desconcentració-Concentració

En estreta relació amb els conceptes d'equilibri i desequilibri trobem la següent parella de conceptes antònims: desconcentració-concentració.

En l'accepció més corrent dels termes, hom sol establir una relació causal entre *desconcentració* i *equilibri*, per un costat, i entre *concentració* i *desequilibri*, per l'altre. Així, el procés de concentració de la població i les activitats econòmiques sobre l'espai és associat a la ruptura de l'equilibri (i fins al moment del desordre, com vèiem en la cita de Baldrich). En canvi, la desconcentració —entesa sobretot com la dispersió de les activitats econòmiques i la població sobre l'espai— és associada al restabliment de l'equilibri (a la restauració de l'ordre).

Així, en bona part del planejament territorial català d'aquest segle, i en moltes de les veus que intervenen en el debat actual, sembla haver-hi un acord força generalitzat sobre la necessitat de la desconcentració (o de la «descongestió», o de la «descentralització»). De fet, però, el tema de la desconcentració suscita immediatament dues qüestions: la dels seus objectius i la dels mitjans per aconseguir-la.

La qüestió dels objectius de la desconcentració ha implicat, en primer lloc, una tria entre tractar d'aturar les eventuals tendències cap a la concentració o bé tractar d'invertir la situació de concentració existent (tot desplaçant població i activitats econòmiques i població cap a les àrees poc actives i poblades). Ja l'any 1930 Pau Vila sintetitzava de manera magistral i polèmica aquesta alternativa:

«Sociòlegs de secà, desconexadors de la realitat de la vida muntanyenca, s'empescaren fa algun temps una fundació gasetillesca: l'Obra del retorn al camp. Fóra com voler fer pujar riu amunt les aigües. El que cal és mantenir a muntanya els que hi resten. Per això és de necessitat que les comunicacions relliguin pobles i viles entre elles i que per les noves vies arribin al camp les comoditats modernes. Cal que tot Catalunya sigui ciutat» (Vila, 1930).

La discussió d'aquesta primera disjuntiva fou particularment important en el moment en què les tendències concentracionàries eren més fortes, els anys seixanta i primers setanta, i ha perdut impuls arran de l'afebliment (i fins la reversió) d'aquestes durant el període successiu.

La segona qüestió que s'ha plantejat al llarg del debat és la dels mitjans per aconseguir la desconcentració. Quatre són els tipus de mesures sobre les quals han girat els debats en les darreres dècades (s'indica, entre parèntesi, la referència d'obres on poden trobar-se resums sobre l'evolució del debat de cada un dels temes):

— La planificació econòmica i mediambiental: amb les discussions sobre salvaguarda de les activitats agrícoles, la política de promoció industrial, la utilització dels recursos naturals, la producció i balanços energètics, la defensa del medi ambient (Folch, 1976; García, Reixac & Vilanova, 1979).

— El planejament territorial: els debats sobre l'encara pendent Pla Territorial de Catalunya, sobre el planejament metropolità de Barcelona (plans de 1953, 1959, 1966, 1976 i el nou Pla Territorial Parcial de la Regió Metropolitana de Barcelona, en elaboració), sobre el planejament comarcal i municipal (Ribas, 1964; Martorell, 1970; SCOT, 1980 i 1984; Ferrer, 1989).

— La dotació de serveis i infraestructures: amb les polèmiques sobre els dèficits i els estàndards per avaluar-los, sobre les diferències interpersonals que se'n deriven, sobre el traçat i la importància de grans infraestructures de comunicació (SCOT, 1984, 1987; Mas, 1989; Mateu, 1989).

— Les transferències de poder polític i recursos financers a les comunitats locals: amb les controvèrsies sobre el finançament de les comunitats locals i l'organització administrativa del territori català (Lluch & Nel·lo, 1984; Bricall et al. 1985; Farré, 1989).

4. Integració-Dualitat

La següent de les parelles de conceptes que domina els debats territorials a Catalunya és la dicotomia integració-dualitat. Aquí, allò que està en debat és si el territori català configura una unitat integrada o si, per contra, hi ha una fractura (o un seguit de fractures) que obliga a parlar de realitats territorials fortament diferenciades.

Els antecedents més immediats en la introducció i utilització d'aquests conceptes es troben en les polèmiques dels inicis dels anys setanta sobre les alternatives territorials del creixement econòmic a Catalunya. En aquestes polèmiques es confrontaven les opcions que propugnaven la màxima igualtat territorial possible (vegeu, per exemple, Josep Maria Muntaner i Pascual, 1970) i aquelles que presentaven les desigualtats territorials com un fet irreversible del qual caldria, en tot cas, tractar de limitar les repercussions socials (vegeu, per exemple, Ernest Lluch, 1970).

Aquests debats tingueren un moment àlgid arran de la publicació de l'estudi de Josep Miró, Ernest Sena i Frederic Miralles, *La Catalunya pobra. Introducció a una anàlisi territorial de la pobresa*, editat l'any 1974. Els autors hi negaven explícitament la hipòtesi de la dualitat:

«Els elements bàsics sobre els quals s'alça la tesi del dualisme econòmic no es troben a Catalunya. No podem parlar, doncs, de dues Catalunyes: rural, subdesenvolupada i pobra, l'una; industrial, desenvolupada o rica, l'altra».

Més aviat el que existia era:

«(...) una dependència econòmica del món rural envers el món urbà que tendeix a accentuar-se cada vegada més, atès que la relació d'intercanvi és clarament negativa per a l'economia rural (...). Aquesta característica, vàlida per a les relacions món rural-món urbà a Catalunya, té com a conseqüència la subordinació social i política dels interessos rurals als urbans» (Miró, Sena & Miralles, 1974).

Malgrat tot, fou arran de la publicació d'aquest llibre i de les reaccions que se'n seguiren quan s'imposa, cada vegada amb més força, la idea que el desequilibri territorial havia donat lloc a dues Catalunyes. Així, per exemple, l'economista Josep M. Muntaner i Pascual, professor en aquell moment de l'ICESB i d'ESADE, afirmava tot comentant l'obra esmentada:

«Per desgracia, Catalunya té alguns trets d'economia *dual*, és a dir, dues zones econòmiques relativament *desintegrades*: les comarques riques, desenvolupades i progressives, coexistint amb comarques pobres, estancades o en regressió (...). Sobre el mapa de Catalunya es veu molt bé com el creixement demogràfic s'esdevé només a la franja litoral, una mica menys a la segona línia i molt menys en una tercera línia. Després ve la zona "en procés de desertització" de Catalunya» (a Guillamet, 1974; els subratllats són meus).

Veiem aquí, doncs, clarament expressada, una altra de les antítesis que formen part del nostre bagatge en els debats sobre l'ordenament territorial: l'oposició dualitat vs. integració. La *dualitat* seria així fruit dels *desequilibris* que resulten d'un *creixement* econòmic i demogràfic *polaritzat* (o *concentrat*), mentre que la *integració* només seria possible a través d'un *equilibri* territorial fruit d'un *creixement harmònic* (o *desconcentrat*).

Val a dir que ja en els primers anys setanta s'havien aixecat crítiques a aquesta línia interpretativa. Així, l'any 1971, un grup de joves economistes havia publicat un paper polèmic titulat *Gairebé un manifest comarcalista* (Carreras, Giral & Lluch, 1971). En ell posaven en qüestió les posicions que titllaven d'«igualitarisme comarcal» i afirmaven que les diferències comarcals eren, en bona part, irreversibles. Això es devia a què el model territorial existent era fruit d'un determinat procés històric, la industrialització, que havia portat a l'especialització funcional de les diverses parts del territori català (de la qual cosa s'infereix que la causa última de les desigualtats s'hauria de cercar no en la dualització del territori català sinó, al contrari, en la seva integració econòmica capitalista). Així, segons aquests autors, el que calia no era tractar d'homogeneïtzar el territori sinó de «cercar la comparabilitat dels nivells de renda o ingressos» que els qui viuen en les diverses àrees d'aquest territori perceben. Per això s'havia d'acceptar que en el territori català existien una sèrie de «comarques a tancar» (és a dir, comarques que han de ser dedicades a «la segona residència, la ramaderia extensiva, etc»), perquè qualsevol altra inversió productiva no hi fóra racional.

No es pot dir, però, que aquest tipus d'argumentació tingués una acceptació gaire general i aquestes posicions tendiren a quedar aïllades. En particular, l'expressió simplificada «comarques a tancar» suscità les més vives reaccions. Així, quan pocs anys després (entre 1975-1977) se celebrà el Congrés de Cultura Catalana les cadenes d'antítesis més amunt expressades foren, amb diversos matisos, les categories dominants en els debats i conegueren, així, una forta divulgació. Divulgació que explica, en bona part, la seva presència en el debat actual.

5. Policefàlia-Macrocefàlia

En la dicotomia policefàlia-macrocefàlia es planteja ja obertament el tema de l'oposició Barcelona-Catalunya; tema ple d'implicacions culturals, socials i polítiques que, de fet, subjeu en la base de moltes de les antítesis tractades fins ara. Els orígens i evolució del debat sobre el paper de la capital en l'evolució del país han estat a bastament explicats per autors com Lluís Casassas (1977) o Francesc Roca (1980).

El concepte de macrocefàlia s'origina en la constatació del gran pes relatiu que la ciutat de Barcelona (i la seva àrea metropolitana) té sobre el conjunt de Catalunya. Aquest pes

elevat seria nociu, segons diversos autors, per les potencialitats de desenvolupament de la resta del país, per la funcionalitat de la mateixa àrea concentracionària i —fins i tot— per l'evolució cultural i política de Catalunya.

La polèmica sobre la macrocefàlia té uns antecedents força antics, sobretot entre demògrafs i urbanistes. Per dir-ho amb les paraules de Ricard Pérez Casado:

«[La] reacció contra la macrocefàlia (...) ha tingut diversos avatars que van des del més estricte pensament reaccionari, que fa de la ruralia i el ruralisme la base de l'esperit col·lectiu del poble català i que tindrà nombrosos representants entre la clerecia de tostemps, fins als qui pensen que la ciutat té com a resultat la minva de la potencialitat demogràfica —la caiguda de la natalitat ciutadana és un fet comprovable arreu— i que preconitzaran un retorn al camp com a fórmula per recuperar la natalitat» (Pérez Casado, 1979).

En les darreres dècades, el debat científic sobre el tema tingué un primer moment important a inicis dels anys seixanta, amb la publicació del llibre de Josep Iglésies *El movimiento demográfico en Cataluña durante los últimos cien años* (1961). L'autor, en la línia dels escrits de Jaume Alzina i Joan Antoni Vandellós en el període de la guerra, hi contraposava la baixa natalitat de la població autòctona amb l'afluència d'immigrants, font primera del creixement demogràfic «desmesurat» de la concentració barcelonina. Aquesta concentració, que Iglésies anomenava ja «macrocefàlia», seria la causa principal del des poblament de la Catalunya rural:

«Vamos en camino de crear una Barcelona exorbitante y unas cuantas ciudades secundarias desproporcionadas con relación a la superficie de territorio que presiden, y una ruralía cada vez más escuálida (...) ¿Es que esto no ha de tener límite? ¿Es que media Cataluña ha de pagar el tributo de su despoblación para favorecer a la otra mitad? ¿No pueden convivir paralelamente prósperas las dos Cataluñas —la rural y la urbana— que los hechos demográficos presentan como divergentes?» (Iglésies, 1961).

Val a dir que Iglésies fou un dels autors que, al llarg de la seva obra, utilitzà amb més convicció i vigor la metàfora organicista de la macrocefàlia per denunciar els perills demogràfics i d'altres que, a parer seu, comportava el creixement concentrat. Així, l'any 1984, afirmava encara:

«Ara Barcelona conté ella sola un 35% de la població catalana. Imagineu una figura humana amb un cap gros com una tercera part de tot el seu cos, és a dir una persona que tingués un cap que anés del melic al capdamunt de la testa (...). Tot Catalunya quedaria supeditada políticament i socialment a la decisió d'aquesta àrea gegantina en l'ordre econòmic, demogràfic i polític. En aquest darrer ordre, fins i tot aquesta Barcelona metropolitana podria anular pràcticament la identitat de la Generalitat de Catalunya (...). Barcelona és com un pop gegantí que estén permanentment els seus tentacles dins les comarques del seu veïnat, les entrelliga amb una cura arrapadissa com les potes d'una monstruosa aranya i se les fa seves, les absorbeix» (Iglésies, 1984).

Les tesis d'Iglésies foren contradites des del punt de vista de l'anàlisi demogràfica i econòmica ja en els anys seixanta per Joaquim Maluquer i Sostres. Aquest, en la seva tesi *Població i societat a l'àrea catalana*, denunciava el caràcter «equivoc» del concepte de macrocefàlia, ja que argumentava:

«el fenomen de l'aglomeració barcelonina sorgeix espontàniament, com a producte de localització entorn de la capital del primer i més important pol natural de desenvolupament peninsular. Això palesa que és tot l'àmbit econòmic espanyol el que recolza la concentració industrial del Barcelonès, per la qual cosa s'esvaeix la presumpció que existeixi una hipertròfia de tipus econòmic» (Maluquer, 1965).

Veiem doncs que Maluquer prefigura aquí les afirmacions esmentades més amunt sobre la necessitat d'analitzar el territori català tot atenent a situacions d'equilibri territorial no nacionals sino supranacionals. L'autor negava també els eventuals perills demogràfics de la concentració urbana, feia notar el valor de les economies externes resultants de l'aglomeració, assenyalava el paper fonamental del pes específic barceloní en la continuïtat cultural i política catalana, i destacava, com el principal problema derivat de la concentració, l'increment de la segregació social a l'interior de la ciutat.

Al costat de la preocupació dels demògrafs pel tema de la macrocefàlia s'hi troba la dels arquitectes i urbanistes. És aquesta una preocupació de caire sobretot funcional que tracta d'oferir resposta al problema plantejat a través de la potenciació de nuclis urbans alternatius. N'és una bona mostra el treball de l'urbanista Joan Busquets, *Macrocefàlia Barcelonina o ciutats catalanes?* publicat, significativament, l'any 1977 (gairebé al mateix temps que llibres com el de Mario Gaviria i Enrique Grilló, *Zaragoza contra Aragón*, o el de Gaspar Jaén i Urban, *Qüestions territorials al País Valencià*, en els quals la problemàtica urbanística del creixement concentrat era analitzada per a realitats territorials veïnes).

En l'anàlisi de Busquets, la macrocefàlia barcelonina és identificada com l'origen de la problemàtica urbanística tant a l'interior de l'àrea concentracionària (amb la densificació i segregació del centre urbà i el desenvolupament del «suburbi comarcal») com a la resta del territori (amb l'aflebliment de les potencialitats urbanes de les altres ciutats del país). Enfront aquesta situació, Busquets propugna el desenvolupament de les «trenta ciutats catalanes» no barcelonines com a base per a la vertebració territorial:

«Aquestes «trenta ciutats» tenen ja avui una població superior al milió d'habitants i ofereixen la capacitat potencial d'ésser, en llur conjunt, la segona capital de Catalunya. «Ciutat» repartida, dispersa i discontinua, que superaria en canvi els desajusts interns amb què es troba la primera ciutat [Barcelona] i els desavantatges imposats per ella a la resta del territori» (Busquets 1977, els subratllats són de l'autor).

Davant del desenvolupament *macrocefal* s'oposa doncs la *policefàlia* territorial, una alternativa que té antecedents en les polinodalitats dels plans urbanístics de la província de Barcelona de 1959 o en el Pla Director de l'Àrea Metropolitana de Barcelona de 1966 i connexions amb les propostes coetànies de descentralització política cap a les ciutats petites i mitjanes de Catalunya.

En la segona meitat dels anys vuitanta, el debat sobre la qüestió de la macrocefàlia ha conegut un nou impuls i divulgació, especialment arran de la discussió de les lleis d'organització territorial i de la subsegüent polèmica sobre l'organització institucional de l'àrea barcelonina. Tanmateix, en aquest debat el terme s'ha utilitzat —en la major part dels casos— no tant per definir les problemàtiques demogràfica i urbanística esmentades més amunt, sinó per discutir directament qüestions relacionades amb el repartiment del poder polític.

Així, en les darreres fases del debat, el problema de la macrocefàlia ha estat definit, sobretot, com el problema de la concentració de poder polític que es deriva —en un sistema polític representatiu— de la concentració de gran part de la població catalana en l'àrea barcelonina. Plantejada en aquests termes, la qüestió ha estat abordada des de tres fronts (s'indiquen entre parèntesi obres en les quals s'ofereix una visió del debat sobre cada un dels temes):

— En relació al procés i al sistema electoral; tema aquest especialment rellevant si hom té en compte que en el mapa electoral català s'han observat, de 1979 ençà, continuïtats territorials dels comportaments electorals molt clares, les quals es deriven, en bona part, dels repartiments dels grups social i la implantació de les forces polítiques sobre el territori (Vallès, 1982; Subirats & Vallès, 1989).

— En relació a la localització física de les seus del poder polític i dels òrgans i serveis de l'administració (Lluch & Nel-lo, 1985).

— En relació al pes relatiu que l'organització institucional autònoma i unitària de la realitat metropolitana tindria enfront l'administració autonòmica, la qual —tot i estar radicada de manera abassegadorament majoritària a Barcelona— ostenta la representació del conjunt dels habitants i administra la totalitat del territori (Mateu, 1989).

En els darrers anys, el debat sobre la «macrocefàlia barcelonina» ha prés, doncs, un caràcter despulladament polític; caràcter que ha comportat la postergació —per innecessàries o intempestives— d'altres aproximacions al tema.

6. Justícia territorial distributiva - Justícia social

La darrera parella de conceptes que voldria definir i comentar breument és la disjuntiva *justícia territorial distributiva-justícia social*.

Com és prou conegut, el tema de la justícia territorial distributiva va ser difós entre nosaltres arran de la publicació de l'obra de David Harvey, *Social Justice and the City* (1973). Un dels autors que contribuï de manera decisiva a la introducció del concepte fou el geògraf Antoni F. Tulla. En la línia de Harvey, Tulla definia la justícia espacial distributiva com el dret a la igualtat d'oportunitats de cada individu en tots els camps sense parer esment al lloc on resideix. Els poders públics haurien d'intervenir, per tant, per tal de modificar les diferències que existeixen entre els habitants de «les comarques marginals» i els de les ciutats pel que fa a l'accés a la renda, els serveis, el poder polític, etc (vegeu, per exemple, Tulla & Vivar, 1979).

La difusió del concepte, a mitjans dels anys setanta, concidí amb l'aparició a diverses àrees del territori català de moviments populars que reclamaven una millora de les seves condicions de vida i un augment de l'atenció pública per als respectius territoris (Grups de l'Alt Pirineu, moviment de les Terres de l'Ebre, i d'altres), la qual cosa contribuï a la seva popularització. Els debats de l'Àmbit VIII del Congrés de Cultura Catalana, entre 1975 i 1977, li acabaren de donar carta de naturalesa.

Enfront aquestes posicions, ja en aquell moment, alguns autors advertiren sobre la dificultat d'escapar, en debatre aquestes temes, a allò que els estadístics anomenen la «fal·làcia ecològica»:

«S'ha d'assenyalar que moltes de les diferències o desequilibris esmentats són en realitat *diferències entre mitjanes aritmètiques comarcals* (p.e. de renda per persona). I que en aquests casos les diferències realment significatives són aquelles que neixen de les diferències entre persones, classes o grups socials. Que la renda mitja per persona d'una comarca, p.e., augmenti no ens diu res en principi respecte als canvis en la distribució de la renda entre les persones. En un altre aspecte, una mesura econòmica (p.e. una congelació de rendes salarials deixant lliures o mig lliures la determinació dels preus o la retribució del capital, com seria un «pacte social») podria fer *els rics de les comarques pobres més rics i els pobres de les comarques riques més pobres*. Cal fer aquest advertiment perquè, al meu entendre, moltes de les desigualtats interpersonals són determinants de les desigualtats territorials» (Clusa, 1977; els subratllats són de l'autor).

Així doncs, depèn com fos plantejada, la reivindicació d'una major justícia territorial podria ésser contradictòria amb el clam per una més gran justícia social.

La discussió, implícita o explícita, d'aquesta disjuntiva fou una de les claus en un debat, de caire ja obertament polític, que sobre el «poder comarcal» es produí en la segona meitat dels anys setanta (Tulla, 1977; Tarragó & Borja, 1977; Pujades, Somoza & Vidiella, 1978; Tulla & Vivar, 1979; Riera, ed., 1983). Tanmateix, a partir de finals de la dècada, el moviment polític sobre el tema —en el qual es podien distingir opcions molt radicals al costat de posicions clarament conservadores— s'esllanguí i el debat anà desapareixent.

De llavors ençà, la discussió sobre la dicotomia justícia territorial-justícia social a Catalunya s'ha vist circumscrita sobretot al debat sobre el finançament dels ens locals, en el qual han intervingut, de manera destacada, economistes com Josep Maria Bricall, Antoni Castells o Joaquim Solé Vilanova (vegeu, per exemple, Bricall et al., 1984). El tema estigué poc present, en canvi, en el debat sobre l'organització institucional de l'àrea metropolitana de Barcelona, en la qual els augments —tal com ja s'ha dit— foren sobretot de caire directament polític o, en tot cas, funcional. Així, el problema de la justícia territorial distributiva —tot i les implicacions evidents que té en la qüestió— aparegué en la discussió només de manera marginal. Significativament és aquesta, de totes les oposicions de conceptes fins aquí enunciatades, la que té menys presència en el debat actual.

7. A tall de conclusió: noves realitats, noves reflexions

No és pas l'objectiu d'aquestes notes fer un balanç de l'evolució del debat sobre l'ordenament territorial de Catalunya. Al llarg de la ponència s'ha volgut explicar la formació dels conceptes que, de manera corrent, són utilitzats cada dia en les discussions científiques, polítiques, culturals i periodístiques sobre el territori. En aquest apartat final voldria introduir algunes reflexions sobre la utilitat d'aquests conceptes en l'anàlisi i l'actuació territorial d'avui dia.

Com hem vist, els conceptes que hem tractat de definir —i les assumpcions teòriques que els sustenten— foren encunyats, en bona part, en els estudis i debats que acompanya-

nyaren el procés d'extraordinari creixement econòmic i demogràfic dels anys seixanta i primers setanta. En aquests debats s'hi reflectiren, forçosament, tant el bagatge teòric llavors disponible, com les realitats i les transformacions territorials de l'hora. Hi trobarem ressò, així mateix, els interessos —sovint contradictoris— dels grups socials que per aquestes transformacions se sentien afavorits o perjudicats. De llavors ençà, aquests conceptes s'han difós i popularitzat i, sovint, més enllà del seu valor analític, molts d'ells han anat omplint-se de càrrega ideològica, de connotacions positives o negatives.

Ara bé, en els darrers deu o quinze anys, el territori català ha conegut capgiraments notabilíssims. Esmentem-ne només alguns, aquells que afecten prioritàriament allò que hom ha convingut anomenar la Catalunya rural, a tall d'exemple i de recordatori (Nel·lo, Ferrer & Mateu, 1991):

— Pel que fa l'*evolució demogràfica* s'ha arribat a una situació caracteritzada, per un costat, per l'estancament del creixement i, per l'altre, per una certa inversió de les seves característiques territorials. Així, moltes àrees tradicionalment s'han considerat rurals, han conegut taxes de creixement més altes que les principals àrees urbanes. D'un i altre factor, n'ha resultat l'afebliment de la tendència a la polarització del poblament. D'altra banda, l'extensió cada vegada més gran del turisme estacional, l'increment del fenomen de la segona residència i l'augment general de la mobilitat de les persones fan cada vegada menys rellevants les anàlisis demogràfiques basades únicament en els censos de residents. Moltes àrees «desertitzades» fa uns anys són «buides» ara només uns dies la setmana o uns mesos l'any.

— En relació a l'*evolució econòmica*, s'ha assistit en el període 1975-86, a una disminució generalitzada, a tot Catalunya, de l'ocupació primària i secundària, al mateix temps que la importància relativa dels serveis creix. Aquests canvis han anat acompanyats de transformacions en els sistemes productius que han resultat, per un costat, en una difuminació de les fronteres entre els sectors i, per l'altra, en una assenyalada modificació de les tendències territorials del creixement. Així, entre 1975 i 1986, les comarques rurals han conegut una reducció molt notable del sector primari: en aquests deu anys, 4 de cada 10 pagesos catalans han deixat de ser-ho. Per contra els serveis hi creixien de manera molt important i, en molts casos, la indústria s'hi mantenia relativament millor que en el centre de les àrees metropolitanes. Les comarques rurals catalanes són cada vegada menys agrícoles i esdevenen cada vegada més àrees de serveis.

— Pel que respecta a l'*evolució de la renda mitjana*, les àrees rurals han conegut també una important diversificació. Així, les estimacions de la renda disponible de què hom disposa avui col·loquen les comarques rurals en els estrats més alts i més baixos, mentre que les àrees urbanes ocupen els nivells intermedis. Més encara, cinc comarques tradicionalment considerades rurals, situades totes elles en els trams superiors de riquesa mitjana (Vall d'Aran, Cerdanya, Alt Empordà, Baix Empordà i Pla de l'Estany), es troben entre les comarques que han conegut una evolució del nivell de renda més clarament positiva. Avui, és difícil associar ruralitat, no ja a una estructura econòmica determinada, sinó, fins i tot, a un nivell determinat de benestar expressat en termes econòmics.

— La *dotació d'infraestructures* s'ha incrementat també notablement, malgrat totes les deficiències. Aquest increment, acompanyat per les noves tecnologies en matèria de co-

municació i de l'extensió de la segona residència i la mobilitat, ha permès acabar amb l'aïllament d'àrees importants del territori rural català. Al mateix temps, el patrimoni col·lectiu (natural, arquitectònic i cultural) d'aquestes àrees es troba exposat a una pressió extraordinària, que fa que, en bona part dels casos, la seva degradació sigui ja molt difícilment reversible. L'encongiment de l'espai fruit de les comunicacions ha resultat en una integració encara més alta del territori català i una unificació de les condicions i formes de vida.

— Finalment, la *realitat política i administrativa* de les àrees rurals s'ha vist també transformada per la inversió, per primera vegada en un llarg període, de la tendència més que secular a l'agregació de municipis. D'altra banda, la democratització política i l'adveniment dels nous ajuntaments ha resultat en molts casos en la formació de nous grups dirigents locals i en una certa revitalització de la vida associativa. S'ha implantat, així mateix, una nova divisió administrativa supramunicipal, llargament reivindicada en el període anterior, la qual, donat el particular sistema d'elecció que hi impera, ha portat sovint a un afebliment, i no a un enfortiment, del paper capdavanter de la capital comarcal envers la seva demarcació. Així, després de l'esllanguiment dels moviments reivindicatius dels anys setanta, una nova realitat política i administrativa sembla consolidar-se a la Catalunya rural.

Aquestes transformacions, aquí tan succintament apuntades, i aquelles, encara més complexes, que han tingut lloc en l'àmbit urbà, dibuixen realitats territorials noves. Realitats que apunten, per exemple, cap a la «banalització» de les diferències entre l'espai rural i urbà, de les quals ha parlat Roger Brunet (1990), o cap a la «leopardizzazione» territorial de les desigualtats interpersonals (el seu esmicolament en petites taques i no en grans territoris), enunciada fa uns anys per autors italians (Celant & Morelli, 1986).

Es tracta, en tot cas, de realitats territorials diverses que afecten de manera diferent els grups socials i plantegen d'altres problemàtiques. La seva anàlisi i discussió amb instruments i conceptes engendrats en contextos pretèrits (i carregats, a més, de contingut ideològic) ben difícilment donarà bons fruits. Cal doncs proseguir en la tasca de repensar el nostre bagatge teòric i conceptual per evitar que en el camp de l'ordenament del territori passi també allò que, segons Bertolt Brecht, s'esdevé en el regne dels pensaments.

Obres citades

- BALDRICH, Manuel (1952): *Ante el crecimiento desmesurado de los aglomerados urbanos, la ciudad comarca*, Barcelona, Impremta-Escola Casa de la Caritat.
- BRICALL, Josep Maria (1977): «Definició dels conceptes d'equilibri i desequilibri», ponència presentada a l'*Àmbit VIII del Congrés de Cultura Catalana*, les Borges Blanques, 13 de març de 1977 (mecanografiat).
- BRICALL, Josep Maria et al. (1985): *Les finances municipals dins l'Estat de les autonomies. Estudis i propostes*, Barcelona, Diputació (180 pp.).
- BRICALL, Josep Maria i PUGÉS, Antoni (1978): *El marc econòmic*, Barcelona, DOPE-SA (141 pp.).
- BRUNET, Roger (1990): *Le territoire dans les turbulences*, Montpellier, Reclus.

- BUSQUETS, Joan (1977): «Macrocefàlia de Barcelona o ciutades catalanes?», a *Ciudad y Territorio*, 1977/2, Madrid (pp. 46-52).
- CARRERAS, Josep Maria, GIRAL, Eugeni i LLUCH, Ernest (1971): «Gairebé un manifest comarcalista», a *Serra d'Or*, XIII, núm. 136, 15 de gener, Barcelona (pp. 23-24).
- CASASSAS, Lluís (1977): *Barcelona i l'espai català. El paper de Barcelona en la formació i l'ordenament del territori de Catalunya*, Barcelona, Curial (239 pp.).
- CELANT, Attilio i MORELLI, Paola (1986): *La geografia dei divari territoriali in Italia*, Florència, Sansoni (VIII+501 pp.).
- CLUSA, Joaquim (1977): «Algunes de les causes dels desequilibris territorials a Catalunya», ponència presentada a l'Àmbit VIII del Congrés de Cultura Catalana, les Borges Blanques, 13 de març de 1977 (mecanografiat).
- FARRÉ, Victor (1989): «Els recursos locals», a Oriol Nel-lo (dir.), *10 anys d'ajuntaments democràtics (1979-1989). Elements per a un balanç*, Barcelona, Federació de Municipis de Catalunya (pp. 103-130).
- FERRER, Amador (1989): «El planejament urbanístic», a Oriol Nel-lo (dir.), *10 anys d'ajuntaments democràtics (1979-1989). Elements per a un balanç*, Barcelona, Federació de Municipis de Catalunya (pp. 130-179).
- FOLCH, Ramon (dir.) (1976), «Natura, ús o abús?», *Llibre blanc de la gestió de la natura als Països Catalans*, Barcelona, Barcino, 1976 (574 pp.). 2a. edició ajornada i augmentada, 1988.
- GAVIRIA, Mario i GRILLÓ, Enrique (1974): *Zaragoza contra Aragón*, Barcelona, José Batlló ed., 1974 (307 pp.).
- GARCIA, Xavier, REIXAC, Jaume i VILANOVA, Santiago (1979): *El combat ecologista a Catalunya*, Barcelona, Edicions 62 (284 pp.).
- GUILLAMET, Jaume (1974): «Catalunya rica, Catalunya pobra», a *Presència*, X, núm. 315, 20 d'abril, Girona (pp. 17-23) (entrevistes a Josep M. Carreras, Josep Iglésies, Josep M. Muntaner, Ramon Trias Fargas i Manuel Ribas Piera).
- HARVEY, David, (1973): *Social Justice and the City*, Londres, Edward Arnold Publishers (336 pp.).
- IGLÉSIES, Josep (1961): «El movimiento demográfico en Catalunya durante los últimos cien años», a *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*, 3ª època, XXXIII, núm. 165, Barcelona (pp. 319-435).
- (1984): «El Baix Llobregat i les divisions territorials a Catalunya, a *IV Jornades d'Estudis sobre el Baix Llobregat*, Martorell, Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat (pp. 13-26).
- JAÉN, Gaspar, (1979): *Qüestions territorials al País Valencià*. València, Institut Valencià d'Investigació Social.
- LLUCH, Enric i NEL-LO, Oriol (1984): *El debat de la divisió territorial de Catalunya, Edició d'estudis, propostes i documents (1939-1983)*, Barcelona, Diputació (LXXVIII+1491 pp.).
- (1985): «Codicil sobre el debat de la divisió territorial de Catalunya (1984-85)», a *Arrel*, 11, Barcelona (pp. 25-35).
- (1986): «Bibliografia sobre l'organització territorial de l'administració pública a Catalunya (1984-1986)» a *Quaderns d'Alliberament*, 12, Barcelona (pp. 67-89).
- LLUCH, Ernest (1970): «Un comarcalisme econòmic d'avui», a *Les Comarques de Catalunya*, Barcelona, Cercle d'Economia (pp. 13-19).

- MALUQUER i SOSTRES, Joaquim (1965): *Població i societat a l'àrea catalana*, Barcelona, A.C. (188 pp.).
- MAS, Emili (1989): «Els serveis municipals», a Oriol Nel-lo (dir.), *10 anys d'ajuntaments democràtics (1979-1989). Elements per a un balanç*, Barcelona, Federació de Municipis de Catalunya (pp. 215-262).
- MARTORELL, Vicenç (1970): *Història del urbanismo en Barcelona. Del Plan Cerdà al Àrea Metropolitana*, Barcelona, Comisión de Servicios Comunes de Barcelona y otros Municipios (153 pp.).
- MATEU, Xavier (1989): «El marc administratiu» i «L'obra pública local», a Oriol Nel-lo (dir.), *10 anys d'ajuntaments democràtics (1979-1989). Elements per a un balanç*, Barcelona, Federació de Municipis de Catalunya (pp. 71-102 i 181-213).
- MIRÓ, Josep, SENA, Ernest i MIRALLES, Frederic (1974): *La Catalunya pobre. Introducció a l'anàlisi territorial de la pobresa*, Barcelona, Nova Terra (182 pp.).
- MUNTANER i PASCUAL, Josep Maria (1970): «El problema de les comarques de Catalunya; de l'estudi a l'acció» a *Les Comarques de Catalunya*, Barcelona, Cercle d'Economia (pp. 1-12).
- NEL-LO Oriol (dir.) (1989): *10 anys d'ajuntaments democràtics (1979-1989). Elements per a un balanç*, Barcelona, Federació de Municipis de Catalunya (303 pp.).
- NEL-LO, Oriol, FERRER, Amador i MATEU, Xavier (1991): «El Municipi rural a Catalunya. Problemàtica socio-econòmica i resposta administrativa a la Catalunya rural dels anys 90», a *La Catalunya rural als anys 90*, Barcelona, Federació de Municipis de Catalunya (pp. 7-70).
- PÉREZ CASADO, Ricard (1979): «Macrocefàlia», a Ictineu. *Diccionari de les Ciències de la Societat als Països Catalans, (Segles XXVII-XX)*, Barcelona, Edicions 62, *qua voce*.
- PUJADES, Antoni, SOMOZA, Manuel i VIDIELLA, Alfons: *La marginació de les nostres comarques. (Poder Comarcal)*, Barcelona, Taller de Sociologia (126 pp.).
- RIBAS PIERA Manuel (1964): «Història recent de la urbanística als Països Catalans», apèndix a Gaston Bardet, *L'Urbanisme*, Barcelona, Edicions 62 (pp. 137-161).
- RIERA, Pilar (ed.) (1983): *La nova divisió territorial de Catalunya*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona (179 pp.).
- ROCA, Francesc (1979): *Política econòmica i territori a Catalunya 1901-1939*, Barcelona, Ketres (240 pp.).
- SOCIETAT CATALANA D'ORDENACIÓ DEL TERRITORI (1980): Actes del I Congrés. *La coordinació municipal: el planejament urbanístic*, Ciutat de Mallorca.
- (1984): Actes del II Congrés. *Les infraestructures i el planejament regional: el Pla Territorial de Catalunya*, Sant Carles de la Ràpita.
- (1987): Actes del III Congrés. *Localització d'equipaments i desigualtats territorials*, Tarragona.
- SUBIRATS, Joan i VALLÈS, Josep M. (1989): «El govern local», a Oriol Nel-lo (dir.) (1989): *10 anys d'ajuntaments democràtics (1979-1989). Elements per a un balanç*, Barcelona, Federació de Municipis de Catalunya (pp. 18-69).
- TARRAGÓ, Marçal i BORJA, Jordi (1976): «El poder comarcal», a *Arreu* 8, 13-19 de desembre, Barcelona (p. 40).
- TRULLÉN, Joan (1990): «La regió en l'economia regional moderna», a *Treballs de la Societat Catalana de Geografia V*, núm. 21, Barcelona (pp. 103-111).
- TULLA, Antoni F. (1977): «La divisió comarcal en el futur de Catalunya: algunes precisions ideològiques», a Pilar Riera (ed.), *La nova divisió territorial de Catalunya*, Bellaterra, Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona (pp. 72-88).

- TULLA, Antoni F. i VIVAR, Alexandre (1979): «Unidades territoriales hacia el socialismo (ordenación del territorio y estructura socioeconómica)», a *Transición*, 6, març, Barcelona (pp. 25-31).
- VALLÈS, Josep Maria (1982): *Reforma electoral i coordenades polítiques. Els condicionaments de la normativa electoral a Espanya i Catalunya*, Barcelona, Fundació Bofill (69 pp.).
- VILA, Pau (1930): «Tuixent i el seu èxode muntanyenc» a *Visions geogràfiques de Catalunya*, Barcelona, Barcino, 1963 (vol. II, pp. 127-131).

El pensament sobre l'ordenament del territori i la legislació actuals

Antoni-Francesc TULLA i PUJOL

Departament de Geografia

Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra

Quan parlem de l'ordenament del territori actual ens hem de fixar en les lleis elaborades durant el període de democràcia formal. Si n'hem de buscar una data d'inici podríem trobar-la en el 16 de desembre de 1976, quan es va votar la reforma política o en les primeres eleccions generals del 15 de juny de 1977. És evident, però, que les lleis són el resultat d'un procés, no solament d'elaboració, sinó també de reflexió en base a posicions polítiques i ideològiques en relació a com ha d'organitzar-se i funcionar una societat.

En aquest sentit, un llibre recent a cura de Francesco Indovina (1990) ens planteja clarament que la transformació del territori que observem en un període correspon a decisions preses deu o més anys abans, i que aquestes decisions són fruit d'un procés social i econòmic encara més llunyà. És així que el cos legislatiu actual tindrà efecte d'aquí a uns anys i ha estat el resultat d'un pensament que entronca amb les propostes del **Regional Planning** dels germans Rubió (1932) i de la Ponència d'Estudi de la Divisió Territorial de la Generalitat, amb el geògraf Pau Vila (1933) com a vice-president, que varen ésser el resultat d'un procés més antic.

L'ordenació del territori és, per essència, un conjunt d'actes subjectius amb el quals tota societat fixa com cal adaptar l'organització de l'espai a les necessitats dels processos econòmics i socials que hi tenen lloc. Aquesta premisa és vàlida, tant per al marc administratiu de les divisions territorials com per a les decisions que fixaran els objectius econòmics, socials o polítics de la planificació territorial.

No cal obviar, però, que en les ciències socials s'han pretès objectivar aquestes mesures i actuacions públiques a través d'elaborar teories, contrastades empíricament, sobre la localització i distribució de les activitats productives i els processos socials en el territori. Tan-

mateix, sempre hi ha la referència última al model de societat que es vol assolir. Aquest comporta una visió de la realitat i unes decisions subjectives en l'assignació dels recursos en el territori. D'aquesta forma, podem afirmar com a principi bàsic que l'ordenament del territori és el fruit de les decisions polítiques fonamentades en un cos ideològic, uns models teòrics, pretesament objectius, i el desenvolupament de mesures i actuacions tècniques que sovint apareixen com a resultat del procés. La major o menor participació dels diversos grups socials en aquest procés, així com el control o iniciativa política que aquests tenen, ens donarà una imatge del model d'ordenació i planificació territorial d'una societat. És així que la jerarquia i lligam entre els tres blocs d'elements, adés esmentats, que donen lloc a l'ordenament del territori, pot semblar confós si no acceptem que el procés de transformació econòmica, social i política de l'espai es fonamenta en el domini dels interessos d'un o de diversos grups socials en cada període històric.

En aquest sentit, podem veure, per un cantó, com l'objectiu de potenciar Barcelona com una ciutat industrial-capitalista que fos el motor de desenvolupament de Catalunya (ROCA, 1979), es pot veure reflectit en l'interès del Partit Industrial en el projecte de la **Gross Barcelona** que té com un dels fins bàsics vertebrar el territori català com a ciutat-regió. Així mateix, per un altre cantó, la revolució del 19 de juliol de 1936, va permetre potenciar la divisió territorial de Catalunya com un instrument de planificació socialista de l'economia (ASCON et alii, 1979), o l'organització col·lectiva de les activitats productives i de distribució en el territori per part de la teoria i pràctica de l'anarquisme (TULLA, 1976).

D'acord amb aquest principi d'un estret lligam ideològic entre l'ordenació del territori i els interessos dels grups socials que posseeixen el poder econòmic, social i polític poden establir-se quatre períodes d'estudi. En primer lloc (A), les consideracions tecnocràtiques sobre la necessitat de gestionar el territori que podríem iniciar amb la **Comisión de Urbanismo**, el 1953, fins l'inici del Congrés de Cultura Catalana, l'any 1975. El segon període (B), explícitament de canvi de model, abasta el debat de l'àmbit VIIIè (Ordenació del Territori) del Congrés de Cultura Catalana i el debat institucional que es materialitza en la **Constitución Española** de 1978 i l'Estatut d'Autonomia de Catalunya de 1979. El tercer període (C) comprèn el desenvolupament del cos legislatiu bàsic a les **Cortes del Estado Español** i al Parlament de Catalunya, i que, en l'estudi que realitzem, culminaria amb les quatre lleis corresponents a l'Ordenació Territorial de Catalunya l'any 1987 i a l'Estat amb la **Ley Reguladora de las Bases de Régimen Local** del 1985. Finalment, en un quart període (D), cal analitzar el desenvolupament d'aquests cossos legislatius front a la pràctica de l'ordenació i planificació territorial.

A) Els objectius tecnocràtics i l'ordenament territorial en el franquisme (1953-1975)

L'any 1959, amb el **Plan de Estabilización**, és una data que marca el punt d'inflexió en els plantejaments econòmics del règim franquista. Els objectius fixats pretenen superar les tendències autàrquiques per així poder integrar l'Estat espanyol en la comunitat econòmica internacional. Com tots els fets històrics, una data és com la punta de l'iceberg d'una sèrie de processos que s'havien iniciat molt abans. En voldríem destacar uns pocs: la relativa liberalització de membres rellevants del **Gobierno Español** de juliol de 1951;

el tractat entre Espanya i els Estats Units de 1953, que a canvi d'una ajuda econòmica estableix les primeres bases militars; i les lleis del **Gobierno** de febrer de 1957, amb els primers ministres de l'Opus Dei (unificació de canvis en moneda estrangera, mesures creditícies, reforma tributària, programes d'inversió... i l'accés a la **OECE** com membre associat i al **FMI** l'any 1958), que culminarien amb el pla d'estabilització. A partir d'aquest moment s'inicia la planificació indicativa amb els **Planes de Desarrollo**, primer (1964-67), segon (1968-71) i tercer (1972-75).

La creació de la **Comisión de Urbanismo de Barcelona**, el 31 de gener de 1953, per aplicar la **Ley sobre Ordenación Urbana de Barcelona y su Comarca**, de 3 de desembre de 1953, estableix les bases per a la primera acció clara d'ordenació territorial (LLUCH; NEL-LO, 1984). De fet, la idea d'un organisme de gestió urbanística supramunicipal s'entroncaria amb el **Regional Planning** de 1932. Aquest plantejament urbanístic va tenir una clara influència en el període posterior a la guerra civil (1936-39), amb la promoció d'organismes impulsors de la Gran Barcelona, de forma similar amb el Gran Madrid, el Gran Bilbao o la Gran València. Per un decret de 25 de maig de 1945, es va crear la **Comisión Superior de Ordenación Provincial de Barcelona** amb aquesta voluntat (ALIBES et alii, 1973) i es va encarregar a l'Ajuntament de Barcelona la redacció d'un pla per a la Ciutat i 23 municipis contigus.

L'àmbit de competència de la dita **Comisión** ... era la **Provincia de Barcelona**. En aquest sentit, l'any 1953 va iniciar-se la redacció del **Plan Provincial de Barcelona**, que va enllestir-se l'any 1959, però que no va ésser aprovat, i encara parcialment, fins 1963. En la seva instrucció queda clara la intenció teòrica del Pla que

«...tiene por objeto la organización del territorio de la Provincia de Barcelona, a los efectos de su puesta en valor y de una mejora del "habitat" (...) Es el resultado de aplicar el urbanismo a la escala regional, y contiene una serie de principios y propósitos, traducidos en la definición de una estructura, una ordenación del poblamiento, una zonificación y unas normas... El Plan Provincial señala nuevas directrices al futuro urbanístico de la provincia. Trata de recuperar el equilibrio que perdió el poblamiento provincial, definiendo al respecto las zonas más convenientes al desarrollo industrial o humano... Los beneficios de una eficaz actuación urbanística deberán alcanzar a todas las poblaciones y comarcas de forma que las ventajas que hoy reúne la gran ciudad se hagan extensivas a todos los lugares...» (MINISTERIO DE LA VIVIENDA, 1959).

En els aspectes positius cal emfasitzar que hi ha una clara voluntat de planificació territorial que permeti estructurar l'organització dels serveis i infraestructures, però també de les activitats productives. Així mateix, s'utilitzen les «comarques urbanístiques», que coincideixen amb les de 1933, com a base orgànica del Pla i com unitats territorials d'equilibri provincial. És també una escola d'aprenentatge, de noves idees i velles idees per a un conjunt de professionals que enllacen la tradició de la **Segunda República** amb l'ordenació futura del territori català. En els aspectes negatius ha de puntualitzar-se la seva funció indicativa després d'un procés excessivament llarg de gestació. La manca d'un pressupost i d'uns instruments adequats als objectius i desenvolupament del Pla comporten que aquest sigui més testimonial que efectiu. La composició del **Consejo Provincial de Urbanismo**, presidit pel **Gobernador Civil de la Provincia**, presenta un component molt elevat de representants de l'administració central perifèrica i de membres de la Diputació Provincial de Barcelona.

Quant a la **Comisión de Urbanismo**, l'àmbit de competència abasta 27 municipis a l'entorn de Barcelona, que rep el nom de **Barcelona y su comarca** sense cap tipus de justificació tècnica o política. És un òrgan depenent de l'Estat, amb una composició de representants dels municipis afectats i de l'administració central perifèrica, presidit pel **Gobernador Civil**. El finançament és molt divers, ja que l'aportació pressupostària bàsica és de l'Estat (90% o més) i en quantitats similars de l'Ajuntament de Barcelona i de la resta de municipis de «la comarca», encara que la major part de recursos provinguin dels beneficis aconseguits amb la revalorització de terrenys expropiats. El pes específic en inversions urbanístiques fou considerable, encara que va ésser inferior al 10% de la inversió de l'Estat espanyol a Madrid pel període 1953-58.

En temes d'ordenament territorial, cal fixar-nos en l'encàrrec que la **Comisión de Urbanismo** fa l'any 1964 a un equip tècnic per a revisar el **Plan Comarcal** de 1953, ja que va donar lloc a l'**Esquema Director del Área Metropolitana**. Quan l'any 1956 va promulgar-se la **Ley sobre Régimen del Suelo y Ordenación Urbana** que preveia la realització de plans municipals d'urbanisme, però també comarcals, provincials i «nacional», no va tenir-se en compte l'àmbit metropolità. És l'any 1963, amb la llei que dóna lloc a l'**Área Metropolitana de Madrid**, que hi ha el reconeixement d'una problemàtica que no es pot resoldre per la simple addició dels problemes municipals, sinó que cal solventar a partir de la complexitat del conjunt.

El **Plan Director del Área Metropolitana de Barcelona**, acabat l'any 1966, mostra tres elements positius molt importants. En primer lloc, l'àmbit d'actuació que passa de 27 a 179 municipis (el territori comprès al litoral i a la depressió pre-litoral de la Província de Barcelona), amb l'ús de comarques de planificació urbanística superiors en nombre a les de 1933. En segon lloc, es planteja unes directrius bàsiques de política territorial: delimitar l'àrea d'influència de Barcelona, fixar-se un sostre en el creixement demogràfic, promoure una estructura metropolitana multipolar recolzada en una xarxa viària ortogonal que descongestioni Barcelona i homogeneïtzi el territori, i fixar uns objectius socials i econòmics en serveis i infraestructures. En tercer lloc, plantejava que calia un òrgan gestor per a tot l'àmbit de l'Área Metropolitana de Barcelona. L'element negatiu determinant fou la impossibilitat de la seva aplicació. Després de produir un gran volum de material va quedar arraconat, ja que va aprovar-se l'any 1968, com un avenç del Pla Provincial, i sense cap força executiva.

L'any 1970 amb el decret d'**Actuaciones Urbanísticas Urgentes (ACTUR)** es preveu la creació de tres nous polígons urbans (Riera de Caldes, Sabadell-Terrassa i Martorell-Anoia) seguint la lògica d'una estructura multipolar. Serà el 1972 quan es constitueixi la **Comisión Gestora del Área Metropolitana** de Barcelona amb l'objectiu de redactar un **Plan del Área Metropolitana de Barcelona: Una estrategia de Ordenación Territorial 1974-90** que pretenia

«...divulgar el estado de los trabajos de planeamiento que le han sido confiados, las alternativas e hipótesis que han sido aceptadas por la definición de los criterios y directrices del Plan, y de manera destacada la previsión de los instrumentos que garantizan el adecuado cumplimiento del planeamiento (...) Las Áreas Metropolitanas surgen como manifestación instrumental de la política regional (...) que se estructura sobre dos niveles distintos; en un primero, realizado por los equipos técnicos de la Comisión Gestora, se trazan las grandes líneas

de actuación metropolitana, en un proceso coordinado, que asegure la unidad de planeamiento del Área, evitando absurdas diseconomías y racionalizando los criterios de localización de los distintos tipos de asentamientos. En un segundo nivel, y en una línea de desarrollo de las previsiones metropolitanas, las respectivas comarcas a través de sus propios equipos, coordinados por la intervención de la Comisión Gestora, elaboran su Plan Comarcal, con el detalle propio de los Planes Generales de Ordenación»

emfasitzant també la necessitat d'un òrgan gestor amb plena personalitat jurídica i capacitat d'assumir les funcions que li atribueix el planejament.

El **Pla General Metropolità (PGM)** aprovat el juliol de 1976, és el darrer instrument d'ordenació del territori important que fou elaborat abans del canvi polític. L'hem inclòs en el període fins l'any 1975 ja que està lligat a l'existència de l'**Entidad Municipal Metropolitana de Barcelona**, creada l'agost de 1974, que hauria d'ésser regida per la **Corporació Metropolitana de Barcelona (CMB)**. L'origen del PGM cal trobar-lo en la revisió del Pla de 1953, encara que amb un canvi molt important, ja que comprendrà solament 27 municipis (àmbit de les competències de la CMB, 1974), en comptes dels 162 de l'anterior projecte. El marc econòmic en què va dissenyar-se el PGM encara no havia rebut les conseqüències de la crisi de 1973-82, però ha de donar solució a molts dèficits «històrics» d'infraestructures i equipaments. Així mateix, serà el principal instrument urbanístic dels ajuntaments democràtics de l'entorn de Barcelona per organitzar el seu territori.

És important fixar-nos en el PGM perquè, per un cantó, ens mostra les contradiccions entre els objectius del Pla, així com les intencions dels tècnics, molt ben preparats professionalment, front als interessos dels grups socials dominants i de l'administració que els defensa; el finançament es fa en bona part en base als guanys especulatius i hi manca una orientació clara en la gestió executiva. Per l'altre cantó, però, és el Pla que fa de pont entre el període de gestió urbanística autocràtica i el període de gestió urbanística democràtica.

B) La definició del model d'organització econòmica, social, política i administrativa en el canvi (1975-1979)

En aquest segon període, el marc econòmic ens mostra, a nivell intern, els efectes de la crisi de 1973, amb les limitacions que això representarà per al desenvolupament de les activitats econòmiques, així com la base financera necessària per a fer front als projectes de remodelació territorial de Catalunya. El creixement demogràfic també s'estanca, ja que el balanç migratori arriba a ésser inclús negatiu. A l'ensem, però, es volen cercar solucions a través del debat sobre els models històrics i l'anàlisi de models foranis que són molt atractius pels canvis que es donen en la dècada 1970-79.

Aquesta situació contrasta, a nivell intern, amb l'eufòria del desenrotllisme durant la dècada 1961-69; i, a nivell extern, és coherent amb la integració a les institucions internacionals i una major obertura al comerç exterior. Tammateix, el pes important de les inversions estrangeres sofreix una forta contracció.

En el marc ideològic, com que s'havia esgotat el model de creixement econòmic continuat es fa evident la necessitat d'una burgesia competitiva en el marc europeu. Aquesta

és la culminació d'un procés que va arrencar de la burgesia promotora del funcionament econòmic autàrquic i especulatiu de les dècades de 1950-59 i 1960-69, però d'on varen sorgir també les posicions liberals molt lligades als projectes tecnocràtics. Aquest intent d'incorporar-se al model europeu, encara que fos solament pel camí de l'eficàcia tècnica, va lligar els interessos de la burgesia més dinàmica amb els moviments d'oposició intel·lectual, social i política. La transició a la democràcia burgesa, realitzada en un període de forta crisi econòmica, solament pot explicar-se pels compromisos polítics entre diversos sectors socials del país. Tammateix, per a l'esquerra radical va ésser una ocasió perduda que hauria pogut posar al país sota la direcció de la classe obrera, llavors molt ben organitzada, i de les capes populars recolzades en un alt nivell d'associacionisme urbà.

Les diverses postures polítiques i el fet d'ésser un període de canvi va incidir molt clarament en un debat profund sobre l'ordenació del territori. Aquest va portar-se a terme en quatre fronts: el Congrés de Cultura Catalana, els programes polítics, les reivindicacions populars i les aportacions dels diversos grups professionals, sovint a través dels Col·legis i les seves publicacions. Així mateix, el desenvolupament del PGM va permetre un àmbit immediat de confluència entre la «praxis» i la discussió. A més d'ésser una veritable «escola de formació», per als tècnics i els futurs polítics, va interrelacionar la lluita dels grups polítics i socials amb els objectius teòrics de l'ordenació del territori i l'urbanisme.

El conflicte entre l'Estat espanyol i la Nació catalana es fa evident en el procés d'institucionalització d'aquest període. Elements com la província esdevenen el símbol del centralisme front al de la comarca, símbol de l'autonomia. Per a postures polítiques més radicals (TULLA, 1976; BATALLÉ, 1979), pot dir-se que la comarca solament té sentit si es lliga al dret inalienable de l'autodeterminació de la Nació catalana i a les formes d'organització autogestionàries del territori, ja que la simple gestió dels serveis precisen de nous ens i noves formes d'organització. L'àmbit VIIIè del Congrés de Cultura Catalana (LLUCH NEL·LO, 1984), va ésser un marc idoni per dur a terme aquest debat. La sessió del 14 de novembre de 1976 a la Seu d'Urgell (RIERA, 1983), va tenir molta importància ja que va desenvolupar-se a l'entorn del fet que tota divisió territorial no té raó d'ésser sense un projecte polític i social. Les posicions que s'hi varen expressar eren molt completes i diverses, encara que el més important era, potser, la discussió més profunda sobre el tema abans d'iniciar-se el procés d'institucionalització del «nou règim».

En aquest període s'aproven tres normes bàsiques per al canvi en l'organització territorial de Catalunya: el **Restablecimiento Provisional de la Generalitat de Catalunya** (Real Decreto-Ley 41/1977 de 29 de setembre), la **Constitución Española** (27 de desembre de 1978,) i l'**Estatut de Catalunya** (Ley Orgánica 4/1979 de 18 de desembre). Com a resultat de la primera el 28 de setembre de 1978 es va crear el **Consell Assessor de Política Territorial** de la Generalitat de Catalunya pre-estatutària amb 30 vocals i presidida pel Conseller, al temps que s'estableix un règim de Ple, ponències i Comissions Tècniques de Treball. En la segona, s'estableix que l'Estat s'organitza en municipis, províncies i comunitats; explicitant que la província és l'entitat bàsica del règim local i deixant la possibilitat que la comarca sigui un ens intermedi, encara que de forma ambigua. A la tercera, hi ha una difícil adaptació al Text Constitucional ja que es parla de les comarques compreses en les quatre províncies en el moment de promulgar-se l'Estatut. Com a resultat de les tres

normes, la Generalitat de Catalunya s'organitzarà per diverses lleis del Parlament en municipis i comarques, però sense perjudici de la província com a entitat local i marc prioritari per al desenvolupament de les activitats de l'Estat espanyol.

Cal també tenir en compte que l'any 1978 es va promulgar la **Ley de Elecciones de las Corporaciones Locales** i el **Real Decreto 1.385/1978**, que tractava de les funcions administratives en matèria d'urbanisme i ordenació del territori que havien estat traspassades per l'Administració de l'Estat a la Generalitat de Catalunya. Un decret de la Presidència de la Generalitat, d'11 d'octubre de 1978, va regular els Plans Directors Territorials i els Plans Comarcals. En un pla més concret, però d'una importància cabdal en el marc de l'ordenació territorial de Catalunya, el 4 de desembre de 1978, la Generalitat va promulgar un Decret creant el **Consell Intercomarcal de les Terres de l'Ebre**. No pot obviar-se que en els debats de l'àmbit VIIIè del Congrés de Cultura Catalana varen aparèixer tres blocs supracomarcals ben definits: les comarques de l'Alt Pirineu i les de les Terres de l'Ebre que, per fer front a la seva suposada marginalitat i identitat d'interessos volien organitzar-se plegades, així com les de l'àrea metropolitana de Barcelona en base a la seva complexitat territorial.

És en aquest període quan es tenen més en compte les experiències d'altres països europeus com a possibles models per a l'administració local i l'ordenació del territori a Catalunya. **The Local Government Act, 1972** (RICHARDS, 1973), que va aplicar-se l'abril de 1974 va significar un gran canvi en l'organització territorial i les competències dels diversos ens (CLUSA, 1978), essent un punt de referència obligat, a més pel creixent contacte del món polític i intel·lectual amb el Regne Unit. Tammateix, altres models com el de Dinamarca varen ésser també molt atractius encara que menys coneguts: la reforma de l'administració local de 1970 hi va reduir el nombre de municipis de 1.200 a 275 i el dels comtats de 25 a 14 (GOTTSCHALK, 1990); les lleis de Planificació Regional de 1973 i de Planificació Municipal de 1975, varen posar quasi el 80% de la despesa pública sota la gestió de l'administració local (STUDSHOLT; HVIDTFELDT, 1990).

L'estudi d'altres experiències com la belga (CASASSAS; CLUSA, 1981), l'italiana (BORJA; ZUMIN, 1978; VITALI, 1984), o la francesa (ALEMANY, 1978; WORMS, 1984) confirmen l'interès per trobar models amb uns anys de funcionament que poguessin avalar els principis de la descentralització de competències, l'agregació del nombre de municipis, la reducció dels nivells territorials o el paper del planejament local com element d'equilibri territorial entre d'altres elements clau del debat amb una voluntat immediata de portar-ho a la pràctica.

Aquest període de 1975 a 1979, va ésser d'un gran optimisme, ja que hi havia una estreta relació entre la teoria i les possibilitats de discutir-ne la seva aplicació. Des de l'àmbit intel·lectual, tècnic, polític i de les organitzacions de base popular es produïa un intens debat que sovint va promoure accions de reivindicació política. L'11 de setembre de 1977, amb un milió de manifestants reclamant l'Estatut n'és un bon exemple. Les primeres eleccions municipals del 3 d'abril de 1979 i les autonòmiques de 1980 faran possible que moltes d'aquestes reivindicacions es puguin portar a la pràctica o es canalitzin a través de les institucions de la democràcia burgesa. És el pas des del món de les idees i de l'oposició política, sovint lliure d'ésser idealista, al de la gestió municipal i l'elaboració de lleis i polítiques pròpies de l'administració local.

C) El desenvolupament del cos legislatiu bàsic en l'ordenació territorial de Catalunya (1979-1987)

El període entre 1979 i 1987, representa el desenvolupament del cos legislatiu bàsic, des de les normes «constitucionals» promulgades el 1977-79, fins les quatre Lleis que l'any 1987 varen definir l'Ordenació Territorial de Catalunya. Durant aquests vuit anys hi ha una gran activitat legislativa, tant al Parlament de Catalunya com a les «Cortes de Madrid», com a resultat del traspàs de competències a la Generalitat de Catalunya o per les lleis que incideixen en l'ordenació territorial a tot l'Estat espanyol. Si en el període 1975-79 es va definir el marc general de l'autonomia catalana, en el període 1979-87 es delimita l'organització d'aquesta i, per tant, el model organitzatiu del territori català.

El marc econòmic, marcat primer per la crisi i després per la recuperació, defineix una reestructuració interna tant sectorial com territorial. Els eixos de desenvolupament econòmic accentuen el paper de la Vall de l'Ebre i del front del mediterrani oriental, mantenint-se el paper de Madrid, però amb un clar retrocés relatiu de l'eix del cantàbric i l'augment de diferències amb les àrees menys desenvolupades (CUADRADO, 1991). A aquesta nova configuració econòmica, cal afegir-hi els resultats de la reorganització econòmica i institucional de l'**Estado de las Autonomías**. En la relació exterior hi ha un procés molt clar de major internacionalització de l'economia, que en el cas de l'Estat espanyol s'accentua per la preparació i l'entrada com a membre de ple dret a la Comunitat Econòmica Europea el gener de 1986.

La definició del marc ideològic està estretament lligada als diversos processos d'institucionalització: els partits polítics, les **Cortes Españolas**, el **Parlament de Catalunya** i els poders municipal i autonòmic. La institucionalització dels partits que substitueixen els moviments populars i la participació ciutadana allunyen l'esperança del «socialisme en el poder» i configuren la democràcia burgesa com un fi i no com un mitjà de canvi (TULLA, VIVAR, 1979). La prioritització del marc institucional per sobre del participatiu fa canviar tots els mecanismes de debat i projecció d'alternatives front als problemes polítics, econòmics i socials del país. L'associacionisme popular que havia recuperat bona part de la tradició històrica a Catalunya durant el període de 1955-79, s'enfonsa davant de la lògica de l'electoralisme delegat sense mecanismes reals de control. Els col·lectius professionals, intel·lectuals, de barri, de llocs de treball, etc que no estan lligats molt directament a un partidisme polític queden marginats. Així va succeir, amb comptades excepcions, en la problemàtica de l'ordenació del territori a Catalunya.

El debat parlamentari, molt influenciat pels interessos partidaris, esdevé la millor forma de materialitzar la Divisió Territorial de Catalunya, oblidant la major part del legat històric i del debat tècnic i popular recent. Els partits amb interessos al govern de l'Estat espanyol enfronten un «model constitucional» als partits compromesos en el govern de Catalunya que defensen un «model autonòmic» amb el màxim de competències que permet l'Estatut de Sau. Els grups polítics i populars, del nacionalisme i l'esquerra radical, prioritzen el dret inalienable a l'autodeterminació i el model de societat socialista per davant dels «textos constitucionals», però el nou marc institucional els margina cada cop més de les possibilitats d'un debat públic i obert. El jacobinisme de la dreta centralista i, en bona part, de l'emergent socialdemocràcia s'enfronta al nacionalisme burgès i al revisionisme d'esquerres que seguint la lògica generada durant l'oposició al franquisme volen assolir

els nivells d'autonomia que els permeten el marc dels «textos constitucionals». Els «extra-parlamentaris» nacionalistes i de l'esquerra radical, defensen els models de la revolució socialista del 19 de juliol de 1936, amb la importància que representa una ordenació del territori que garanteixi una estructuració política autogestionària i de control polític directe sobre els candidats elegits (TULLA, VIVAR, 1979), però l'eufòria de l'estrenada democràcia burgesa margina cada cop més les seves alternatives.

En el pla concret de la discussió institucional del model d'ordenació territorial de Catalunya, la coherència entre l'àmbit d'actuació de la Generalitat de Catalunya i de l'Estat espanyol esdevé el tema clau: província única front a les vegueries-província (TULLA, 1986). El que preocupa, a la llum de les experiències forànies adés esmentades, així com de la forçada sobreposició entre àmbits competencials (local, autonòmic, estatal) a Catalunya, és la racionalitat del sistema. Per un cantó, es pretén simplificar els nivells d'organització territorial a un màxim de tres (municipi, ens intermedi i Catalunya) però, per l'altre cantó, es vol preservar el lligam històric a les comarques decretades l'any 1936 a l'ensems que a les restriccions de la **Constitución Española** de 1978, amb el resultat de fins cinc nivells (municipi, comarca, vegueries, província i Catalunya). En aquest sentit trobem diversos estudis i propostes (IUET, 1979; ARGULLOL, 1980; CASASSAS, CLUSA, 1981; RIBAS, 1983), entre d'altres que han estat recollits en diversos treballs a cura de LLUCH i NELLO (1984, 1985 i 1986). El resultat, tanmateix, no segueix pas gaire aquestes recomanacions i serà el fruit de l'enfrontament partidista al Parlament de Catalunya amb l'objectiu de poder controlar el govern i la gestió de l'administració local.

Assegurar-se el suport del món rural al nacionalisme burgès i desmembrar les formes organitzatives de l'ens metropolità de Barcelona, veritable contrapoder de la Generalitat, semblen ésser objectius més prioritaris que trobar una divisió funcional per a una millor gestió dels serveis i de l'urbanisme com a molts indrets d'Europa. Les quatre Lleis (Diputacions Provincials, Organització Comarcal, Connurbació de Barcelona, i Règim Local) que culminen l'ordenació territorial de Catalunya l'abril de 1987 ho confirmen. Es promou un model d'enfrontament entre Barcelona i la resta de Catalunya, en comptes de pensar que un major equilibri territorial requereix contemplar les diverses situacions específiques com el fet metropolità (Regió I, el Camp de Tarragona, la Costa Brava), o les àrees perifèriques (l'Alt Pirineu, les Terres de l'Ebre), entre d'altres (TULLA, 1986).

En aquest període, però, sense lloc a dubtes, hi ha aportacions molt positives per a l'ordenació del territori, que s'inicien durant la «Generalitat provisional», com són la promoció dels plans d'urbanisme municipals, que des de 1979 a 1989 són 524, comprnent el 57% dels municipis de Catalunya. Aquests plans són de divers rang: Plans Generals d'Ordenació (188 casos), Normes subsidiàries del Planejament (254) i Delimitacions del Sòl Urbà (82), tal com es reflecteix en l'estudi portat a terme per l'IEMB (1989). La creació dels instruments legals, organitzatius, financers i polítics d'actuació municipal és un fet positiu d'aquest període, encara que s'hi troben a faltar iniciatives bàsiques com un Pla-Programa Territorial de Catalunya que presideixi la resta de mesures d'ordenament. També hi ha contradiccions entre el desenvolupament sectorial (indústria, agricultura...) per part del Parlament i de les Cortes i la seva integració amb altres mesures com els Plans Comarcals de muntanya, a més mancats dels recursos suficients. Cal insistir, finalment, que la promulgació de les quatre Lleis, adés esmentades, comporten «l'esquarterament de Catalunya», fi oposat al de tota divisió territorial.

La forma més gràfica de presentar l'incidència legislativa d'aquest període en l'ordenament del territori català és llistar, en base als reculls de l'IEMB (1989) i DIRECCIÓ GENERAL DE MEDI AMBIENT (1991), les 33 normes autonòmiques (*) i les 20 de l'Estat Espanyol (#), que al nostre parer són les més significatives:

- # Financiación de las Comunidades Autónomas (Ley Orgánica 22.09.1980).
- # Ley General de la Cultura Física y el Deporte (Ley 31.03.1980).
- * Creació de l'Institut Català del Sòl (Llei 16.12.1980)
- * Transferència Urgent i Plena de les Diputacions a la Generalitat (Llei 17.12.1980).
- * Biblioteques (Llei 17.12.1980).
- * Desplegament Legislatiu en Matèria d'Avaluació i Tractament d'Aigües Residuals (Llei 04.06.1981).
- # Adaptación de los Planes Generales de Ordenación Urbana (Real Decreto Ley 16.10.1981).
- * Protecció de la legalitat Urbanística (Llei 18.11.1981).
- # Integración social de los Minusválidos (Ley 07.04.1982).
- # Régimen de la Agricultura de Montaña (Ley 30.06.1982).
- * Regulació del Procediment per al Canvi de Nom dels Municipis de Catalunya (Llei 08.10.1982).
- * L'Alta Muntanya a Catalunya (Llei 09.03.1983).
- * Residus Industrials (Llei 07.04.1983).
- * Normalització Lingüística a Catalunya (Llei 18.04.1983).
- * Administració Institucional de la Sanitat i de l'Assistència i els Serveis Socials a Catalunya (Llei 14.07.1983).
- * Comarques d'Alta Muntanya (Decret 14.07.83).
- * Higiene i Control Alimentaris (Llei 14.07.1983).
- * Regulació del Procés Autòmic de les Comunitats Autònomes (Llei 14.10.1983).
- * Protecció de l'Ambient Atmosfèric (Llei 21.11.1983).
- * Política Territorial (Llei 21.11.1983).
- # Medidas Urgentes de Saneamiento y Regulación de las Haciendas Locales (Ley 21.12.1983).
- * Mesures d'Adequació de l'Ordenament Urbanístic de Catalunya (Llei 09.01.1984).
- * Fires comercials (Llei 05.03.1984).
- * Coordinació de les Polícies Locals de Catalunya (Llei 05.03.1984).
- # Regulación del Fondo de Compensación Interterritorial de las Comunidades Autónomas (Ley 31.03.1984).
- # Ley General para la Defensa de los Consumidores y Usuarios (Ley 19.07.1984).
- # Protección Civil (Ley 21.01.1985).
- # Reguladora de las Bases del Régimen Local (Ley 02.04.1985).
- * Arxius (Llei 26.04.1985).
- * Protecció de Menors (Llei 13.06.1985).
- * Espais Naturals de Catalunya (Llei 13.06.1985).
- # Régimen Electoral General (Ley Orgánica 19.06.1985).
- # Poder Judicial (Ley Orgánica 01.07.1985).
- # Reguladora del Patrimonio Histórico Español (Ley 25.06.1985).
- # Reguladora del Derecho a la Educación (Ley Orgánica 03.07.1985).
- * Ordenació de les carreteres de Catalunya (Llei 11.07.1985).
- # Regulación de Aguas (Ley 02.08.1985).
- # Reguladora del IVA (Ley 02.08.1985).
- * Consells Escolars (Llei 10.12.1985).

- * Serveis Socials (Llei 27.12.1985).
- # Reguladora de las Fuerzas y Cuerpos de Seguridad del Estado, de las Policías de las Comunidades Autónomas y de las Policías Locales (Ley Orgánica 13.03.1986).
- # Ley General de Sanidad (Ley 25.04.1986).
- # Régimen Jurídico Básico sobre Residuos Tóxicos y peligrosos (Ley 14.05.1986).
- * Equipaments Comercials (Ley 09.03.1987).
- * RÈGIM PROVISIONAL DE LES COMPETÈNCIES DE LES DIPUTACIONS PROVINCIALS (Llei 04.04.1987).
- * ORGANITZACIÓ COMARCAL DE CATALUNYA (Llei 04.04.1987).
- * ESTABLIMENT I REGULACIÓ D'ACTUACIONS PÚBLIQUES ESPECIALS EN LA CONNURBACIÓ DE BARCELONA I EN LES COMARQUES COMPRESSES DINS LA SEVA ZONA D'INFLUÈNCIA DIRECTA (Llei 04.04.1987).
- * LLEI MUNICIPAL I DE RÈGIM LOCAL DE CATALUNYA (Llei 15.04.1987).
- * Convocatòria de la consulta Municipal per l'Establiment de la Divisió Comarcal de Catalunya (Decret 19.05.1987).
- * Regulació de la Composició, l'Organització i les Funcions de la Comissió per a la Delimitació Territorial (Decret 27.08.1987).
- * Establiment de la Divisió i l'Organització Comarcals de Catalunya i sobre l'Elecció dels Consells Comarcals (Llei 16.12.1987).
- * Criteris de Finançament del Pla Únic d'Obres i Serveis de Catalunya (Llei 23.12.1987).

D) El desenvolupament del cos legislatiu bàsic de l'estructura territorial a Catalunya (de 1988 endavant)

Des de l'any 1988 s'ha obert un nou període on s'han consolidat les institucions amb un marc jurídic molt definit quant a l'ordenació del territori, amb buits que sovint avui fan referència a temes de medi ambient, però també en el predomini partidari en l'administració local, autonòmica i estatal. Avui ja importa més el govern i la interpretació de les normes jurídiques que no pas la seva elaboració.

El marc econòmic mostra un fort redreçament, a pesar de crisis conjunturals d'origen internacional com la Guerra del Golf. S'ha realitzat una plena integració a la Comunitat Econòmica Europea i s'avança vers l'Acta única que el gener de 1993, consolidarà la posició perifèrica de l'Estat espanyol i, en part de Catalunya, en el si de la Comunitat. El dèficit crònic de la Balança Comercial des de la integració l'any 1986 ens ho evidencia. Tammateix, aquest període presenta un canvi en la distribució espacial de les activitats econòmiques ja que perd importància la preferència per les economies d'escala que promou la concentració urbana front a la flexibilitat en l'ús dels factors productius que representa a Catalunya una descentralització en forma de «taca d'oli» al llarg de les principals vies de comunicació. El resultat serà una expansió dels municipis del litoral i del prelitoral, així com de moltes «capitals comarcals» de l'interior, accentuant-se el despoblament dels municipis més rurals. L'augment del nivell de renda promourà variacions significatives de la densitat temporal de la població, ja que si es pogués comparar la seva localització un dimecres al migdia, o un dissabte a la tarda, donaria resultats molt diferents. L'ordenació del territori hauria de tenir en compte aquesta dinàmica per a ésser efectiva.

En la promulgació i el desenvolupament de la normativa de l'ordenació territorial, és evident, que hi ha un predomini ideològic del nacionalisme burgès. L'esquerra parlamentària es concentra en les àrees metropolitanes i urbanes i el nacionalisme burgès en les àrees rurals i les ciutats mitjanes de Catalunya. En aquest sentit, hi ha una divisió entre l'espai rural i l'urbà en termes «polítics» quan, de fet, aquests espais en sobreposen en haver-hi uns moviments temporals de població, diaris, setmanals o estacionals que cobreixen tot el territori. Catalunya és una nació petita que solament pot ordenar-se en el seu conjunt i no pas com la suma de compartiments.

Tammateix, els canvis més importants es donen en la gestió dels serveis, un dels objectius bàsics de l'ordenació del territori sota la perspectiva del planejament dels governs socialdemòcrates. S'imposa una filosofia de crisi econòmica, més pròpia de la segona part de la dècada 1970-79, que no pas d'avui, que persegueix repercutir el cost del servei als usuaris. Això va acompanyat d'un procés de privatització de la gestió territorial que com la «desregulació dels transports públics» transforma l'objectiu d'oferta de serveis en la seva mera administració. És el pas des de la Societat del Benestar a la privatització de la societat. Aquestes actuacions són en sentit contrari al període 1970-79 que a Europa va significar donar més importància a l'Administració Local en l'economia, ja que com a resultat de la crisi 1973-82 hi ha un retrocés del sector públic i de la planificació territorial que es fa evident al nostre país quan encara no ha tingut prou temps per a desenvolupar-s'hi.

En tota la temàtica de l'ordenació del territori, es repeteix la frustració dels anys finals del franquisme, ja que hi ha un gran nombre de lleis sense haver-hi un Pla Territorial que serveixi de model general. Encara que actualment estigui en procés de redacció, en fer-se després de 15 anys del restabliment de la Generalitat, ha perdut eficàcia per a la planificació territorial. Malauradament, és més important guanyar en l'enfrontament partidista que buscar una lògica en l'ordenament territorial. Es potencien consells i plans comarcals amb recursos insuficients que serviran per a ben poc, però que satisfaran el clientelisme polític. En molts indrets es sobreposen els estudis i els organismes, però s'hi fan molt poques aplicacions coordinades i els resultats obtinguts són pobres. En la major part del territori, encara són els municipis els que mostren més coherència en les seves actuacions. Tammateix, solament els més grans o els més ben dotats poden fer-ho mentre que els més petits depenen de la Generalitat o de les Diputacions, accentuen el clientelisme, per poder fer front als seus problemes de serveis, infraestructures i equipaments.

La visió que presentem sembla poc encoratjadora, però vol mostrar tot un procés que, al nostre parer, representa més una suma d'errors que d'encerts des del restabliment de la Generalitat. En primer lloc, la manca d'un acord multipartidista des de 1977, sobre el marc general de l'ordenació del territori ha fet perdre molt de temps. El debat en el si de l'àmbit VIIIè del Congrés de Cultura Catalana era un bon principi que no es tingué en consideració ja que molts no van voler prendre compromisos abans de saber el nombre de vots que obtindrien. En segon lloc, la prioritització dels interessos partidistes front a una lògica de l'organització del territori: les experiències internacionals i els estudis realitzats al nostre país per tècnics i estudiosos. En tercer lloc, el marc general implicava prioritzar l'elaboració d'un Pla Territorial de Catalunya al qual supeditar l'organització territorial i el posterior desenvolupament legislatiu. El retard de les normes marc i més generals ha permès una major ambigüitat en el possible planejament territorial. Finalment, en quart lloc, la concepció de Catalunya com un conjunt de compartiments ha portat a què les àrees

més marginals a la muntanya, a les comarques més rurals o a les mateixes conurbacions urbanes no puguin resoldre els seus problemes en la integració en un pla general on tota porció del territori hi té un valor substancial.

Per concloure aquest assaig, voldríem reiterar que així com parlem de justícia social distributiva (HARVEY, 1973), per posar els serveis a l'abast de tothom sense distinció de classe social també pot emprar-se la justícia territorial distributiva (TULLA, 1976), com un instrument per a la planificació. Tothom amb independència del lloc on resideix té dret a l'accés d'un determinat servei. El llinar del nombre mínim d'usuaris és una decisió política. I avui, amb la dinàmica territorial de la població aquesta distribució, és encara més necessària. La justícia territorial distributiva no és però un simple problema de resolució d'un model economètric espacial, ja que els supòsits tècnics i ideològics d'aquest seran molt diferents si els fixen els ciutadans, els tècnics o els polítics. Al final, potser no hem avançat massa des del 14 de novembre de 1976, quan al vell i fresc edifici del seminari de la Seu d'Urgell, en l'àmbit VIIIè del Congrés de Cultura Catalana veiem que tota la divisió territorial precisava d'un projecte polític i social on enquadrar-se, ja que és molt possible que per a determinats projectes la millor divisió territorial és aquella que no incideix en la societat tant si existeix com si no. No hem superat encara el vell dilema domèstic entre ordenar o endreçar.

Bibliografia

- ALEMANY, J. (1978): «La reforma de la Administración Local en Francia» a *CEUMT*, 4, maig, Barcelona.
- ALIBES, J.M. et alii (1973): «La Barcelona de Porcioles» a *CAU*, 21, setembre/octubre, Barcelona.
- ARGULLOL, E. (1980): «L'organització territorial a Catalunya», ponència presentada a les *Jornades sobre l'Estatut d'Autonomia de Catalunya*, 22 d'abril, Barcelona.
- ASCON, R., ESTALELLA, H., RIERA, P. i ALEGRE, P. (1979): «Comarques i divisions administratives», a *CEUMT*, 11/12, febrer/març.
- BATALLÉ, D. (1979): «Les divisions territorials a Catalunya» a *VV.AA., Catalunya: home i territori*, Publicacions de la Fundació Jaume Bofill 3, Editorial Blume, Barcelona.
- BORIA, J. i ZUMÍN, L. (1978): «Administración Local en Italia» a *CEUMT*, 4, maig, Barcelona.
- CASASSAS, Ll. i CLUSA, J. (1981): *L'organització territorial de Catalunya*, Publicacions de la Fundació Bofill 5, Barcelona.
- CLUSA, J. (1978): «Notas sobre administración local en el Reino Unido» a *CEUMT*, 4, maig, Barcelona.
- COMISIÓN GESTORA DEL ÁREA METROPOLITANA DE BARCELONA (1974): *Plan del Área Metropolitana de Barcelona*, Ministerio de la Vivienda, Barcelona.
- CUADRADO ROURA, J.R. (1991): «Structural changes in the Spanish economy: an overview», a *RODWIN, Ll. & SAZANAMI, H.*, ed. *Industrial Change and Regional Economic Transformation. The Experiencie of Western Europe*, Harper Collins Academic, Londres.
- DIRECCIÓ GENERAL DE MEDI AMBIENT (1991): *Legislació Ambiental de Catalunya*, Generalitat de Catalunya, Departament de Política Territorial i Obres Públiques, Barcelona.

- GENERALITAT DE CATALUNYA (1933): *La divisió territorial*, Col·lecció Estudis i Projectes, vol. I, Barcelona.
- GOTTSCHALK, G. (1990): «Planning and Public Participation in Denmark» a *INTERPLAN*, 5, September, The Danish Association for International Urban and Regional Planning, Copenhagen.
- HARVEY, D. (1973): *Social Justice and the City*, Edward Arnold, Londres.
- INDOVINA, F. (1990): «La città possibile» a VV.AA., *La città, di fine Millennio*, Franco Angeli Libri, Milà.
- INSTITUT D'ESTUDIS METROPOLITANS DE BARCELONA (1989): *Deu anys d'ajuntaments democràtics (1979-1989). Elements per a un balanç*, Federació de Municipis de Catalunya, Barcelona.
- INSTITUT UNIVERSITARI D'ESTUDIS TERRITORIALS (1979): «Estudi de delimitació de les àrees funcionals a Catalunya. Avenç del treball» (Departament de Geografia de la UAB), a *Col·loqui sobre la Divisió Territorial de Catalunya*, Fundació Jaume Bofill, Barcelona.
- LLUCH, Ec. i NEL·LO, O., curadors (1984): *El debat de la divisió territorial de Catalunya. Edició d'Estudis, propostes i documents (1939-1983)*, Diputació de Barcelona, Barcelona.
- (1985): «Codicil sobre el debat de la divisió territorial de Catalunya (1984-1985)» a *Arrel*, 11, octubre, Diputació de Barcelona, Barcelona.
- (1986): «Bibliografia sobre l'organització territorial de l'administració pública a Catalunya (1984-1986)» a *Quaderns d'Alliberament*, 12, setembre, Edicions de La Magrana, Barcelona.
- MINISTERIO DE LA VIVIENDA (1959): *Plan General de Ordenación de la Provincia de Barcelona. Memoria*. Casa Provincial de Caridad, Barcelona (pàg. 18-19).
- RIBAS i PIERA, M. (1983): «Una Proposta de Divisió Territorial de Catalunya: Fonaments, Bases i Traçat» a LLUCH, Ec. i NEL·LO, O., *El debat de la divisió territorial de Catalunya. Edició d'Estudis, propostes i documents (1939-1983)*, Diputació de Barcelona, 1984, Barcelona.
- RICHARDS, G. (1973): *The reformed Local Government System*, Unwin University Books, Londres.
- RIERA, P. curadora (1983): *La nova divisió territorial de Catalunya*, Departament de Geografia, UAB, Bellaterra.
- ROCA, F. (1979): *Política Econòmica i Territori a Catalunya, 1901-1939*, Ketres editora, Barcelona.
- RUBIÓ i TUDURÍ, N. i RUBIÓ i TUDURÍ, S. (1932): *El pla de distribució en zones del territori català (Regional Planning)*, Generalitat de Catalunya, Barcelona (reeditat per la revista *NOVOTECNICA*, núm. 1, Barcelona, gener-febrer, 1976).
- STUDSHOLT, A. and HVIDTFELDT, H. (1990): «National and regional planning in Denmark» a *INTERPLAN*, 3, may, The Danish Association for International Urban and Regional Planning Copenhagen.
- TULLA, A.F. (1976): «La divisió comarcal en el futur de Catalunya. Algunes precisiones ideològiques» a RIERA, P. (curadora), *La nova divisió territorial de Catalunya*, Departament de Geografia, UAB, Bellaterra, 1983.
- TULLA, A.F. i VIVAR, A. (1979): «Unidades territoriales hacia el socialismo. Ordenación del territorio y estructura sócio-económica» a *Transición*, 6, marzo, Barcelona.

- TULLA, A.F. (1986): «La consolidació de la divisió territorial de Catalunya des de 1975 a 1986 per decantament a l'absurd» a *Quaderns d'alliberament*, 12, setembre, Edicions de La Magrana, Barcelona.
- VITALI, W. (1984): «Experiencias europeas en el campo de la descentralización municipal: Italia» a *CEUMT*, 77/78, agost/setembre, Barcelona.
- WORMS, J.P. (1984): «Experiencias europeas en el campo de la descentralización municipal: Francia» a *CEUMT*, 77/78, agost/setembre, Barcelona.

Fundamentos físicos en la ordenación del territorio: La aportación de la Geografía Física. El ejemplo de la montaña

Antonio GÓMEZ ORTIZ

Área de Geografía Física

Departamento de Geografía Física y Análisis Geográfico Regional

Universidad de Barcelona

Las líneas que a continuación siguen desean ser, ante todo, una reflexión acerca de la Geografía Física en la ordenación del territorio. Sus aportaciones, como ciencia preocupada por la organización y dinámica del medio natural, resultan muy convenientes en la valoración del espacio biofísico, sobre todo, cuando se pretende evaluar su potencialidad y capacidad de respuesta ante determinadas actuaciones. Desde este último punto de vista la Geografía Física, además, se nos presenta como ciencia ambiental, al proponerse determinar e interpretar, junto con otras disciplinas, la conveniencia y/o las consecuencias que conllevan las intervenciones antrópicas en los procesos de planificación del medio.

Dada la amplitud del tema y con la intención de definir con mayor precisión estas ideas, se tomará en consideración la aportación que supone la visión geomorfológica de la Geografía Física, haciendo especial hincapié en los procesos y formas que caracterizan el espacio de la montaña mediterránea, en sus niveles supraforestal y forestal.

1. Introducción

Toda actuación del hombre sobre el territorio implica el establecimiento de una dialéctica entre aquél y el medio. Desde la denominada Revolución Industrial la presión que los grupos sociales han venido desarrollando sobre el espacio biofísico ha mantenido un ritmo exponencial y en determinados enclaves de la superficie terrestre ha generado situa-

ciones inquietantes, especialmente a partir de mediados del pasado siglo. Desde entonces, la demanda de nuevas tierras ha resultado creciente, como respuesta a los modelos de crecimiento económico imperantes.

En la actualidad, los procesos de cambio de usos del suelo continúan y afectan preferentemente a las áreas periurbanas y agrícolas. El permanente crecimiento de las ciudades, en ocasiones brusco e incontrolado, la instalación y expansión de nuevos polígonos industriales, el trasvase de centros fabriles de unos enclaves a otros, el desarrollo de la denominada agricultura industrializada, la apertura de nuevas vías de comunicación, la construcción de determinadas obras de ingeniería civil, etc. etc., con las consiguientes implicaciones en la creciente demanda de suelo y otros recursos naturales inducidos, están conllevando, en muchos casos, no sólo a la alteración del equilibrio ecológico sino también a la destrucción de biocenosis y merma de capacidad de respuesta del medio natural. Fenómenos bien patentes son la reducción o desaparición de comunidades vegetales o animales, la contaminación de suelos y aguas, el incremento de procesos erosivos, la disminución de zonas agrícolas fértiles, la aniquilación de áreas de interés científico, etc. etc.

Fue a partir de la década de los años sesenta cuando comenzó a crearse una conciencia colectiva sobre el estado de deterioro del medio ambiente al detectarse y hacerse públicas graves interferencias o perturbaciones en ecosistemas terrestres y marítimos. La sensibilización por la cuestión es, por consiguiente, reciente y no siempre espontánea ni exenta de connotaciones políticas y en ocasiones oportunistas, aunque hemos de reconocer que el balance ha resultado, en todo caso, positivo, pues se ha traducido en una preocupación paralela en poderes públicos, comunidad científica y sociedad en general. Recuérdese al respecto la celebración, a partir de 1970, de las diferentes conferencias internacionales sobre Medio Ambiente auspiciadas por la ONU (Estocolmo, 1972; Tbilisi, 1977; Moscú, 1987; etc.), en las que se ha venido recomendando insistentemente acerca de:

1. La urgencia de controlar determinadas actuaciones antrópicas relacionadas con la explotación de los recursos naturales y usos del medio biofísico.
2. La necesidad de favorecer los estudios sobre la dinámica del medio natural con específica proyección hacia su racional aprovechamiento.
3. La efectividad de crear una ética social, a través de determinados esquemas pedagógicos basados en una educación medioambiental.

Se comprenderá, desde tales recomendaciones, que el problema del medio ambiente, entendido éste como el conjunto de condiciones o circunstancias que caracterizan a los grupos sociales que desarrollan sus actividades en un determinado espacio de la superficie terrestre, adquiere dimensiones supranacionales, pues atañe a toda la sociedad, aunque específicamente la mayor responsabilidad recaiga en los gobiernos de las naciones y en los centros con poder de decisión.

En este sentido, la comunidad científica, desde su particular autoridad, no está exenta de obligaciones dado el compromiso que toda ciencia tiene con la sociedad. Al respecto, hay que señalar el interés que vienen mostrando determinados colectivos por las cuestiones medioambientales, tan entroncadas con las derivadas del conocimiento del medio na-

tural y del uso que se viene haciendo de él en la aplicación de modelos de crecimiento económico. La conjugación de estas ideas o principios debiera poseer, a nuestro modo de ver, connotaciones de primer orden en las políticas de ordenación del territorio, pues todo plan de actuación en este sentido, *no debiera de perder de vista el intento de armonizar progreso socioeconómico y equilibrio ecológico*.

Tal forma de concebir el uso del territorio, en sentido amplio, actualmente está conllevando a una permeabilidad entre ciencias cuya preocupación no sólo es el conocimiento del medio natural, caso de las llamadas geociencias, sino también su adecuación y explotación racional por parte de las colectividades, tal como lo vienen haciendo determinadas disciplinas técnicas y jurídico-sociales. Se asiste, así parece intuirse, a la construcción de los cimientos de una nueva ciencia preocupada por el paisaje, o por lo menos, en concebir éste como una estructura dinámica, organizada sistémicamente y definida por un conjunto de elementos y relaciones interconexiónados. Sin duda, la consolidación de estos principios teóricos y la conformación de metodologías científicas validadas por la experimentación, están llamados a ser sólidos puntos referenciales en los trabajos de ordenación del territorio.

2. Medio natural y Geografía Física

La Geografía Física mantiene un especial interés por el estudio del medio natural, entendido como soporte físico donde el hombre lleva a cabo su actividad. En Geografía Física convergen diferentes ciencias de base, generalmente ciencias naturales, de las que toma aquellos principios que le son necesarios para explicar e interpretar el medio natural (J. Joly, 1978), haciéndolo no sólo desde una perspectiva global o integrada, sino también desde enfoques sistémicos específicos. Nuestra ciencia se presenta, por consiguiente, como ciencia diagonal, situada entre las ciencias naturales y las ciencias sociales, particularidad que ha llevado a algún autor a definirla como «ciencia natural en el seno de una ciencia social» (G. Bertrand, 1982).

En la actualidad, la demanda que se hace a la Geografía Física, al igual que a otras muchas ciencias, como las denominadas de la Tierra, es que continúe avanzando en su campo de estudio específico, pero, a la vez se solicita que sus aportaciones mantengan interés en cuanto a su aplicabilidad, es decir, que sus progresos contribuyan a resolver problemas específicos que tiene planteados la sociedad con respecto al medio natural. En suma, se la requiere que armonice teoría y práctica.

En este sentido, resulta positivo detectar cómo últimamente la Administración no es ajena a esta nueva proyección de la ciencia geográfica y aborda la cuestión desde dos frentes. Por un lado, y desde un enfoque científico, potenciando programas de investigación encaminados a resaltar el interés que supone el conocimiento del medio biofísico, su uso y preservación. Y por otro, ahora desde una óptica legislativa, renovando los actuales planes de estudio de la licenciatura en Geografía, incluyendo en su «currículum» materias troncales de carácter técnico.

Desde estos nuevos planteamientos teóricos, la contribución que viene a suponer la Geografía Física en general y sus especialidades en particular en la ordenación del territorio

es muy relevante. Sobre todo, al entenderla como ciencia que interpreta el medio en su globalidad, considerándolo como un sistema que tiende a evolucionar en bloque. En este sentido, la Geografía Física se convierte en una herramienta de indudable valor al elaborar y proporcionar la información necesaria para la toma de decisiones relativas a la distribución de usos del suelo. Información que ha de considerarse al mismo nivel que la emanada desde los centros de decisión, políticos y socioeconómicos, principalmente, pues sólo de tal forma, a nuestro modo de ver, es posible llevar a término una ordenación integrada del territorio, de consecución de objetivos múltiples, de aprovechamiento integral de los recursos y de visión ecogeográfica en los modelos de desarrollo (I. Claver Farias et al., 1982).

3. Ordenación del territorio y geografía física

Cada día se constata con mayor claridad que la ordenación del territorio es un ejercicio donde tienden a converger una variada gama de ciencias y técnicas, todas teniendo como objetivo último la calificación de usos del suelo. Las denominadas geociencias —entre las que se encuentra la Geografía Física— preocupadas, sobre todo, por el estudio del medio natural, también son sensibles a ello y su preocupación específica en esta labor es, a nuestro modo de ver, suministrar los datos científicos necesarios para que las decisiones a adoptar por los órganos del poder contemplen el uso y explotación racional del medio.

Cualquier tipo de acción sobre el territorio debe estar basado en un exhaustivo conocimiento de su armazón físico, es decir, de lo que vienen denominándose elementos constituyentes del medio natural. Estos elementos son de doble naturaleza: bióticos y abióticos. Los primeros (animales, plantas y suelo), conforman la biocenosis, que se identifica con una porción de biosfera enclavada en un determinado territorio. Los segundos, que constituyen el biotopo, se explican por la coincidencia de la litosfera, atmósfera e hidrosfera de un lugar dado de la superficie terrestre. Biocenosis y biotopo se caracterizan porque componen un complejo dinámico en mutua interdependencia que evoluciona en bloque, de tal manera que determinadas modificaciones introducidas en el sistema tienden a alterar su funcionamiento.

Desde tal concepción sistémica los procesos de intervención sobre el medio han de tener muy presente el grado de estabilidad de éste, es decir, no sólo debe mostrarse una preocupación particular por el conocimiento de los elementos definidores, incluyendo la presencia del hombre, sino que, y esto es fundamental, deberá dedicarse una atención específica al tipo y grado de interrelaciones que los caracterizan, pues ellos permitirán tener un conocimiento de la capacidad de respuesta del sistema.

En este sentido, merece la pena recordar que la naturaleza funciona en bloque y de manera ordenada y que toda acción desde el exterior se traduce en una interferencia que tiende a romper el grado de estabilidad en que aquélla se encuentre. Una ordenación territorial que contemple una actuación desmesurada de carácter antrópico sobre el paisaje, sin que a cambio se prevean medidas alternativas racionales, implica, en la mayoría de los casos, la superación de umbrales de equilibrio geocológico, conllevando interferencias muy acusadas en la dinámica del sistema. El resultado puede suponer rupturas de estabilidad, a veces de carácter irreversible, tal como se vienen detectando, por ejemplo, en algunos enclaves territoriales de equilibrio precario, bastante comunes en el área mediterránea.

Por ello, dado el acelerado crecimiento económico, de mercado o de planificación centralizada, en que se encuentra sumida nuestra sociedad y la capacidad potencial de transformación del medio que posee el hombre, se impone la necesidad de imbricar el análisis ambiental como elemento interno de los procesos políticos, económicos y sociales, es decir, considerar el conocimiento y funcionamiento del medio natural como aspecto fundamental en las estrategias de ordenación de las diferentes unidades territoriales (F. López Bermúdez, 1991).

La aportación que supone la Geografía Física en la ordenación del territorio debe entenderse como derivación lógica de su propio objeto de estudio, esto es, *suministrar los conocimientos científicos de base del medio natural donde se pretende actuar, necesarios para determinar sus aptitudes, vulnerabilidad y reacción ante las actividades programadas en el plan rector de actuación general*. Sin embargo, en la actualidad, la tarea de ordenación territorial en su fase de clasificación y determinación de usos del suelo, implica, también, el concurso de otras áreas de conocimiento. Por lo que respecta a la Geografía Física, interesa destacar que su aportación no ha de resumirse a inventariar y cartografiar los elementos que definen el medio natural, sino que, además, por su carácter de ciencia ambiental debe contribuir, junto con otras geociencias de su esfera próxima, a valorar la oportunidad de las actividades previstas y a mesurar las consecuencias que de aquéllas puedan derivarse en el paisaje. Al respecto, y con referencia a los sucesos impactantes sobre el medio natural, últimamente nuestra ciencia viene colaborando eficazmente en la emisión de informes previos acerca de: *capacidad de acogida* de determinados usos del suelo, *calidad ambiental* de los elementos naturales merecedores de preservación, *fragilidad o vulnerabilidad* que podrían conllevar determinadas actuaciones antrópicas, *evaluación ambiental* ante la implantación de planes de ordenación territorial, etc. (X. Estruch, 1991). En suma, la Geografía Física debe argumentar científicamente la oportunidad de los cambios previstos, desde una perspectiva ecogeográfica.

4. La ordenación del territorio en montaña

La montaña es un territorio singular frente a su espacio periférico, puesto de relieve no sólo por la definición de sus elementos biofísicos constituyentes, sino también por las formas de vida de sus habitantes y por el uso que se hace de sus tierras. En las montañas se localizan los paisajes menos alterados por la presión antrópica y también los enclaves de mayor significación científica. Además, en las montañas se refugian las principales reservas florísticas y faunísticas, al igual que gran parte de los recursos hídricos, energéticos y forestales, por lo que, directa o indirectamente, estas tierras desempeñan un papel fundamental en el desarrollo económico de las regiones o demarcaciones aledañas.

Pero, también, la montaña, desde unos decenios a esta parte, en la medida en que ha sido «descubierta» por el hombre de la ciudad, viene adquiriendo particular interés por lo que supone la calidad de vida que ofrece su marco natural. Ello ha originado que en determinados países industrializados se haya iniciado una lenta pero progresiva urbanización de la montaña, al menos en sus áreas mejor dotadas, afectando, en ocasiones, a núcleos de población de vida tradicional. Los procesos de cambio derivados de los usos del suelo en ocasiones han resultado beneficiosos en las economías locales, al menos en principio, pero casi siempre, a cambio de radicales transformaciones en los ecosistemas montanos.

Por las consideraciones apuntadas, la ordenación del territorio en montaña requiere, si cabe, mayor cuidado que si tal operación se acomete en el llano circundante. Las montañas gozan de una gran dinámica y, como consecuencia, su ordenación no puede ser estática ni sujeta a patrones preestablecidos, más si se tiene en cuenta que no existen montañas iguales (E. Balcells, 1987). Pero además, y esto resulta especialmente importante, los paisajes de montaña se caracterizan por la fragilidad de sus ecosistemas, lo que los hace muy vulnerables ante sucesos extraordinarios (F. González Bernáldez, 1987). De ahí el interés ineludible de atender a la investigación previa del medio físico y humano de cada macizo que se desea promocionar.

4.1. Singularidad del medio biofísico de la montaña mediterránea

La montaña, como deformación positiva de la corteza terrestre, es un complejo ecológico de hechos donde la dialéctica de la Naturaleza se impone y en la que unos elementos subordinan a otros. De entre todos, el relieve es el que posee mayor rango, adquiriendo carácter desencadenante sobre los demás. Determina directamente, aunque de modo complicado, el complejo abiótico (clima e hidrografía), condiciona sutilmente el complejo biótico (vegetación y explotación agraria), e incide, además, de forma indirecta, en el tipo de poblamiento y usos del suelo (J. García Fernández, 1989). El conocimiento del relieve, sus componentes, su organización espacial y los procesos que en él inciden y de él derivan resultan, pues, capitales para la ordenación del espacio montañoso.

La montaña mediterránea mantiene un relieve frágil caracterizado por su relativa altura y, sobre todo, por las pronunciadas pendientes con respecto a las tierras periféricas. Se trata de una construcción tectónica destruida por muy diferentes procesos erosivos, lo que propicia una amalgama de formas, aunque con escasez de topografías llanas. Además se presenta compuesta a base de mosaicos vegetales muy vinculados al relieve y a los suelos, pero supeditados a la orientación de sus laderas o vertientes. De ahí que, por su predominio, el conocimiento científico de lo físico deba ocupar un lugar destacado en todo intento de ordenación territorial. Pero no sólo los elementos que definen lo físico, sino también el significado que éstos tienen en la estructura de los ecosistemas.

Tomando como referencia las observaciones de W. Billings (1985) sobre las montañas de latitudes templadas, los rasgos más destacados de los ecosistemas de la montaña mediterránea son los siguientes:

- Laderas pendientes e inestables, con resaltes rocosos en sus cumbres.
- Presencia de la soliflucción y de procesos ligados al hielo y a la nieve.
- Suelos poco profundos y sometidos a continuos mecanismos de erosión por aguas de escorrentía.
- Régimen climático de comportamiento extremo de elementos, muy diferente al del llano periférico.
- Caóticos coeficientes de escorrentía.
- Cobertura vegetal muy alterada por la explotación milenaria del hombre.
- Endemismo en plantas y animales.
- Limitados recursos forrajeros y madereros.
- Disponibilidad de reservas minerales.
- Valores estético-paisajísticos.

Teniendo en consideración estos rasgos definidores se llega a la conclusión de que las montañas en general se caracterizan por la *heterogeneidad e inestabilidad* de sus ecosistemas (J.M. García, 1990) y aún más en el caso de las orografías mediterráneas, marcadas por la constante impronta del hombre. Quizá más que en ninguna otra orografía los enclaves montañosos mediterráneos se explican ecológicamente por la fragilidad de su equilibrio, sobre todo en aquellas unidades donde se manifiesta la aridez prolongada del estío.

La *heterogeneidad* se resuelve en un mosaico complejo de paisajes conformado por una gran variedad de unidades o teselas diferenciadas (M. Bolòs, 1982), siendo la altitud juntamente con el relieve quienes originan una primera escala de diversidad, manifestada por la presencia de diferentes niveles biogeográficos, morfoclimáticos y de usos del suelo. En cuanto a la *inestabilidad*, el otro atributo de la montaña, en lo que se refiere a procesos geomórficos, se relaciona directamente con la pendiente del relieve. Los gradientes de las laderas multiplican el cometido de la gravedad en varios órdenes de magnitud acelerando la acción de otros agentes en sus mecanismos de evacuación de detritus, en ocasiones de forma catastrófica, lo que conlleva a una predominancia de procesos morfogénicos sobre aquellos otros edafogénicos. Esto explica que en lo que viene denominándose alta montaña, la productividad anual de biomasa sea baja en comparación con la montaña media, siendo su origen la extraordinaria dinámica geomórfica de los procesos que la caracterizan (C. Troll, 1972).

4.2. Procesos geomórficos y ordenación territorial

Desde la óptica geomórfica lo que interesa valorar con precisión en la ordenación del territorio de montaña, especialmente en los dominios de mayores alturas —alta y media montaña—, es el grado de estabilidad de sus laderas, es decir, la relación procesos-riesgos. En este sentido, en función de los procesos dominantes, condicionados por las características climáticas impuestas por la altitud, la unidad orográfica manifiesta dos ámbitos morfodinámicos bien diferenciados: los medios supraforestales y los forestales. En los primeros es notoria la transferencia de energía y materia desde los niveles altos a los bajos. En cambio, en los segundos, dada la mayor protección que los vegetales hacen de los suelos, la migración de sedimentos se encuentra atenuada, pues resulta menor el grado de escorrentía y mayor el equilibrio ecológico (R. Raynal, 1982).

En la montaña mediterránea, de estabilidad ecológica tan precaria, además, esta dialéctica debe entrelazarse con la incidencia precoz que el hombre ha venido ejerciendo sobre ella, especialmente durante estas últimas décadas, pues muchas de sus inadecuadas actuaciones han inducido a procesos de degradación ambiental, impactos, en sentido ecogeográfico, por ruptura del equilibrio existente. En función de la magnitud interferida, incluso se ha podido pasar de simple impacto ambiental a riesgo natural. Por ello, cuando se lleva a cabo la ordenación del territorio en montaña, no sólo interesa el conocimiento de los procesos naturales que en ella imperan, en sentido estricto, sino también sus umbrales y capacidad de respuesta ante la intervención de entradas de energía extraordinaria, lo que permitirá establecer una diagnosis del fenómeno (J. Cendrero, 1980; F. Ortega Alba, 1991).

Desde la óptica geomorfológica, los mecanismos explicativos en la evolución de las laderas resultan bastante complejos, pues dependen no sólo de los procesos naturales, sino

también de la intensidad de las interferencias introducidas por el hombre y de la capacidad de respuesta del medio. En general, en los ámbitos montanos mediterráneos, las entradas extraordinarias de energía tienden a traducirse en incrementos en las tasas de erosión por aniquilación o deterioro de la cubierta vegetal y de sus horizontes edáficos.

No carecemos de ejemplos que ilustran estos principios. La apertura de pistas forestales propicia, en algunos casos, deslizamientos de tierras, como sucedió a raíz de la construcción del túnel del Cadí (Berguedà). Las talas abusivas de bosque en alta montaña, contribuyen a la aparición de aludes de nieve, como en Percanela (Vall de Arinsal, Andorra) y en les Canals del Brossós (el Serrat, Andorra) y si el hecho tiene lugar en montaña media, implican acrecentamiento erosivo de las aguas de arroyada. La reducción de la franja superior del bosque, supone descenso altitudinal de la geliflujión y mayor agresividad de los procesos erosivos derivados del hielo y aguas de fusión. El desarraigo del prado alpino por sobrepastoreo o acción mecánica, tracción de vehículos todo terreno, por ejemplo, conlleva aparición de regueros y aceleración de las aguas de arroyada, tal como se detecta en Calm Ramonet-Claror (L. Bernard, 1987). La remoción de suelos para instalación de cultivos y su pronto abandono, supone elevadas tasas de sedimentación de los torrentes, como viene sucediendo en muchos enclaves de las Béticas, en sus tramos altos y medios (F. López Bermúdez, 1988). Si hasta ahora los ejemplos han tenido como agente inductor al hombre, bien es cierto que un incremento de energía natural, como en el caso de episodios pluviométricos excepcionales, también puede acarrear desequilibrios en los ecosistemas, de manera especial en las laderas, dada la pendiente y materiales que las conforman. En este sentido, sólo hay que recordar los estragos derivados de los aguaceros otoñales de 1940 o 1982 en el extremo oriental del Pirineo, donde deslizamientos de magnitud hectométrica afectaron a los altos tramos de los valles, con las consiguientes implicaciones económicas.

4.2.1. La franja supraforestal

Desde una concepción climática resulta muy difícil determinar el límite potencial del bosque en la montaña mediterránea, pues la actuación secular del hombre, con sus continuas talas y rozas encaminadas hacia la obtención de pastos, lo ha hecho descender sensiblemente. Si bien en la actualidad, y a raíz de la merma que viene sufriendo la ganadería transhumante, el piso forestal tiende a remontar altura, tal como ocurre en el Pirineo Oriental. Por ello, muchas áreas montanas del levante hispano, de altura relativamente modesta, poseen enclaves de pasto, aunque de origen antrópico. El Montseny y Ports de Beseit, en Catalunya, son buenos ejemplos. Tan sólo, los Pirineos y Sierra Nevada, por la considerable magnitud y volumen de sus macizos, reflejan con claridad el piso supraforestal en sentido bioclimático, con franjas que oscilan entre los 400-500 m y 700-800 m, respectivamente.

A pesar de que en ambas unidades orográficas los procesos periglaciares y crionivales están guiados por los mismos agentes, la intensidad y los resultados difieren notablemente. La razón estriba, no tanto en la desigualdad de cotas máximas, sino en el distinto comportamiento del clima regional. La montaña pirenaica es húmeda y la andaluza, seca, al menos desde el punto de vista bioedáfico, lo que comporta en ambas la existencia de diferentes biocenosis y contrastados grados de estabilidad ecológica (A. Gómez Ortiz, 1991). El pasto raso de *Festuca supina* y *F. scoparia* tiende a recubrir el suelo en los macizos

pirenaicos, con las consiguientes mermas en los flujos de entrada de energía, mientras que matorrales aislados de *Festuca indigesta* y *F. pseudoeskia*, constituyen los elementos dominantes en el paisaje nevadense. En éstos, la interferencia entre flujos de energía y transferencia de materia son prácticamente nulos, pues la desnudez que ofrecen los suelos facilita incrementos en la actuación de los agentes meteóricos, por lo que la liberación y migración de materiales ladera abajo resultan muy superiores que en los enclaves del Pirineo.

En los espacios supraforestales los procesos geomórficos están regidos, fundamentalmente, por la actuación combinada del hielo, la nieve, el viento y las aguas de fusión y controlados, en buena medida, por el relieve, el tapiz herbáceo y la naturaleza del roquedo o de la formación detrítica. Se trata de una morfodinámica de países fríos que actúa sobre sustratos muy alterados, generalmente configurando resaltes o cornisas, o vertientes tapiizadas por espesos paquetes de derrubios. Sobre éstos últimos hay que señalar un hecho de capital importancia en cuanto a la intervención del hombre: el grado de estabilidad que presentan. Por naturalezas mantienen un equilibrio precario, pues al instalarse sobre laderas de pendiente acusada y al estar conformados por materiales heterométricos envueltos en matriz muy porosa y escasamente compactada, potencialmente se encuentran afectados por movimientos en masa generalizados, en ocasiones antiguos y de magnitud considerable (G. Soutadé, 1988).

Si bien es cierto que los espacios supraforestales no son áreas de permanente asentamiento humano y que la actividad tradicional ganadera tiende a remitir, de unas décadas a esta parte, la alta montaña resulta muy frecuentada y la presión sobre el medio es cada vez mayor. Prueba de ello es la progresiva instalación de estaciones de esquí, con las consiguientes obras de infraestructura que requieren. Pero además, por su alto valor estético-paisajístico del entorno natural, resultan espacios frecuentemente visitados por el hombre de la ciudad, lo que, en ocasiones, ha comportado la apertura de pistas para el tránsito rodado y la adecuación de áreas de descanso.

Al tratarse de medios montañosos donde los procesos geomórficos cobran especial magnitud, al dar lugar a formas muy inestables, la manipulación o modificación de éstas por actuación del hombre debe efectuarse con las máximas garantías, pues de no ser así al desequilibrio potencial existente habrá que añadir aquel otro inducido por una sobrecarga de energía externa, incapaz de ser amortiguada o absorbida por el medio. El conocimiento correcto de los procesos geomórficos dominantes y la identificación de áreas inestables, en ocasiones, además, susceptibles de riesgos naturales, deben constituir los fundamentos físicos en la ordenación de estos territorios.

No resultaría ahora pertinente hacer una relación de los procesos y formas inestables que predominan en esta parte de la montaña, pero sí llamar la atención, acerca del grado de equilibrio de determinadas formas, pues su ruptura, natural o inducida, conlleva, en ocasiones, a situaciones irreversibles. Al respecto, es oportuno recordar la frecuencia con que determinados tramos de laderas, especialmente si se modelan en paquetes de derrubios periglaciares, tienden a *movilizarse* cuando se supera el límite plástico de la formación detrítica, debido a saturación acuosa por fusión de nieves sobre suelo helado. Se trata de fenómenos lentos pero continuados que afectan, incluso, al nivel edáfico. Su existencia debe contemplarse como riesgos de alta potencialidad que ponen en peligro vías de comunicación, obras de infraestructura y edificaciones.

Por su indudable repercusión socioeconómica, también, es necesario recordar el interés que supone el conocimiento detallado de las formas del relieve en cuanto a la detección de puntos susceptibles de *aludes nieve*, de manera particular en fondos de valle o de circo o en áreas de declive suave pero rematadas por planicies encaradas a sotavento. Una cartografía geomorfológica de detalle es un documento base de valor singular a la hora de calificar la magnitud y grado de estos riesgos (J. Becat, 1988), más cuando las masas heladas pueden afectar a instalaciones deportivas, ejes de comunicación vial, áreas de bosque, de cultivos o viviendas de segunda residencia.

En otro orden de cosas, las cornisas o resaltes rocosos también deben considerarse puntos de especial tratamiento en la ordenación de la montaña, sobre todo por la inestabilidad que supone el enclave, definido por el binomio pared-talud. Se trata de un subsistema geomorfológico caracterizado por la secuencia gelifracción-caída libre-acumulación. En ocasiones, la evacuación de los bloques se realiza a través de entalles estructurales labrados en el roquedo conformándose corredores de aludes y *amontonamientos caóticos de bloques* al pie de las cornisas. Como fácilmente se comprenderá se trata de formas o modelados altamente inestables debido a su permanente dinamismo, por lo que toda obra que implique remoción del depósito deberá tener en consideración el grado de desequilibrio latente del mismo.

4.2.2. La franja forestal

Por debajo del límite inferior del prado alpino las montañas presentan una franja más o menos amplia de bosque, generalmente poblada de coníferas, destacando *Pinus mugo ssp. uncinata* y *P. silvestris* y ciertos caducifolios. Se trata de espacios altimontanos muy desarrollados geográficamente dada la altura de los volúmenes orográficos mediterráneos.

Tradicionalmente y desde tiempos neolíticos, pero sobre todo a partir de la Edad Media, han sido áreas muy modificadas por el hombre, especialmente en lo que se refiere a usos del suelo. En este sentido, la actuación antrópica se ha dirigido, casi siempre, hacia la reducción del espacio boscoso. En ocasiones, para aprovechamiento directo de madera (industria naval, alimentación de fraguas, etc.), en otras, para aumentar la extensión de cultivos o ganar pastos de altura. Todo ello ha dado origen a procesos de cambio en la organización de los paisajes, con las consiguientes modificaciones en sus sistemas, en ocasiones con rupturas de equilibrio.

Estas actuaciones seculares del hombre explican que, en la actualidad, muchas montañas mediterráneas o buena parte de sus laderas ofrezcan contrastes fisionómicos muy acusados, dada la limitada capacidad de respuesta que el medio ha tenido ante la presión del impacto antrópico. Además y tal como se ha venido poniendo de relieve en epígrafes anteriores, hay que tener en consideración la fragilidad de los ecosistemas originales de nuestras montañas, muy mediatizados por las condiciones climáticas regionales y por las características de los suelos y el relieve.

Teóricamente, en los espacios montanos del piso forestal, por sus especiales características bioclimáticas, se desarrollan procesos geomorfológicos diferentes a los que dominan las áreas culminantes. La agresividad del hielo, el efecto mecánico del viento, la acción erosiva de las aguas de fusión y de arroyada, etc. mantienen interés limitado en la evolución de estos niveles montañosos, pues la vegetación instalada ejerce un cometido reduc-

tor o protector. Al respecto, hay que señalar el doble papel que ella desempeña. En primer lugar, cohesionando las partes profundas de las formaciones superficiales, gracias al entramado radicular de los individuos arbóreos y arbustivos y en segundo lugar, creando una eficaz cobertura aérea de los suelos, que no sólo tiende a restringir o anular los efectos mecánicos de las aguas de precipitación y de escorrentía, sino que amortigua los contrastes térmicos, impidiendo la eficacia del hielo en los horizontes superiores del suelo. El resultado es la tendencia hacia la estabilidad hidrogeomórfica (F. M. Courtney, 1981; J. Arnáez-Vadillo, 1990).

Sin embargo, la realidad en nuestras montañas es bien distinta y por ello hablábamos de una dinámica teórica. En efecto, la acción milenaria del hombre sobre estos medios montanos, lo señalábamos antes, ha significado una progresiva reducción de biomasa y una mayor potencialidad de los procesos erosivos condicionados por un conjunto de factores ambientales, topográficos y de usos del suelo. Los resultados en el paisaje son bien conocidos y se traducen en aumentos de áreas desarboladas, modificaciones en las pendientes y cambios estructurales de los suelos. En este último sentido, por la importancia, que supone en la dinámica del sistema geomórfico de la montaña media, hay que señalar que las remociones de suelos sin labores posteriores que tiendan a minimizar las perturbaciones creadas, conllevan, además de incrementos en las tasas de erosión, saturación precoz de los niveles edáficos por restricción del flujo hipodérmico y, sobre todo, graves interferencias en los sistemas de escorrentía superficial. Desde tales modificaciones introducidas por el hombre en los paisajes de la montaña media, *la estabilidad de las laderas continúa siendo el componente fundamental a la hora de intervenir sobre ellas.*

Al respecto, hay que señalar que los procesos geomórficos más destacados en montaña media, sobre todo en laderas deforestadas, son los derivados de la acción directa de las aguas de arroyada (incisiones, cárcavas, rigolas) y las asociadas a flujos generalizados de masa, en especial movimientos rotacionales y traslacionales inducidos por saturación acuosa de los niveles profundos del suelo.

En ocasiones, y la montaña mediterránea no es ajena a ello, los procesos derivados de la combinación de las aguas de arroyada y los deslizamientos de masa adquieren tal virulencia y magnitud que han de calificarse de excepcionales, con resultados catastróficos en el paisaje, tal como ocurrió y así lo señalábamos en páginas anteriores, en octubre de 1940 y noviembre de 1982 en diferentes comarcas pirenaicas catalanas (Vallespir, Conflent, Ripollès, Alt Urgell, Berguedà, Andorra). Se trata de eventos de mediano período de recurrencia pero, dadas las características morfobioclimáticas de la región mediterránea y los resultados que acarrear, han de tenerse en consideración a la hora de intervenir en montaña.

La detección de las áreas susceptibles de flujos de masa generalizados, su clasificación en función del grado de estabilidad y cartografía detallada, supone organizar y jerarquizar la montaña para su explotación y mejor uso. En consecuencia, a la hora de calificar el grado de equilibrio de las laderas y, por consiguiente, la capacidad de acogida de determinadas actividades, resulta imprescindible no sólo una precisa información de los usos tradicionales del suelo sino también un correcto conocimiento de los componentes físicos que definen el espacio, en especial, la estructura de la formación superficial, el comportamiento hidrodinámico de las capas profundas y del substrato, así como los períodos de recurrencia de los episodios extraordinarios de precipitación.

5. Conclusiones

La actual concepción sistémica de la Geografía Física, como ciencia preocupada por la organización y dinámica del medio natural, supone, por su objeto específico de estudio, una contribución valiosa en la ordenación del territorio, sobre todo, cuando la intervención humana tiende a realizarse en medios donde el componente físico adquiere rango preponderante, como es el caso de la montaña.

Desde nuestro punto de vista, la labor de la Geografía Física en la ordenación territorial, debe ser, ante todo, *suministrar los datos de base necesarios para que las decisiones a adoptar por los órganos de responsabilidad tiendan a armonizar aprovechamiento del espacio biofísico y equilibrio ecológico*. Pensamos que cualquier tipo de intervención sobre el medio debe estar avalada por un exhaustivo entendimiento de su armazón físico, es decir, de las biocenosis y biotopos, pero también de las relaciones interactivas que los caracterizan.

Desde tal concepción, la ordenación territorial y, por consiguiente, los procesos de intervención antrópica, han de tener muy en cuenta el grado de estabilidad de los sistemas donde se prevee actuar, por lo que resulta imprescindible no sólo el conocimiento particular de los elementos definidores de aquéllos, sino el de la dinámica que los caracteriza, pues de esta forma se podrá diagnosticar y/o pronosticar la capacidad de respuesta del medio ante las propuestas elaboradas de usos del suelo.

Referencias bibliográficas

- ARNÁEZ-VADILLO, J. (1990): «Dinámica y organización espacial de los procesos de evolución de vertientes de montaña», en *Geoecología de las áreas de montaña*. Geofoma Ediciones. Logroño, pp. 33-58.
- BALCELLS, E. (1987): «Ordenación en territorios montañosos». *Estudios sobre la montaña. Acta de las Jornadas*. Riaño, 1984, pp. 193-248.
- BECAT, J. (1988): «Riscs naturals a Andorra. Reconeixement, cartografia i tipologia dels riscs». *II Simposio sobre taludes y laderas inestables*. Andorra la Vella, 1988, pp. 101-114.
- BERNARD, L. (1987): *Recerques geomorfològiques sobre els plans del Sud d'Andorra*. Institut d'Estudis Andorrans. Perpinyà.
- BERTRAND, G. (1981): «Construire la Géographie physique». *Geodoc*, 23. Toulouse.
- BOLÒS, M. (1981): «Problemática actual de los estudios de paisaje integrado». *Revista de Geografía*, V. 15, pp. 45-68.
- BULLINGS, W. (1985): «High mountain ecosystems. Evolution, structure, operation and maintenance». *Integrated mountain, development*. Himalayan Books. New Delhi, pp. 43-71.
- CENDRERO, A. (1980): «Bases doctrinales y metodológicas». *Primera Reunión Nacional de Geología Ambiental y Ordenación del Territorio*. Santander, pp. 9-21.
- CLAVER FARIAS, I. et al. (1982): *Guía para la elaboración de estudios del medio físico: contenido y metodología*. MOPU. Madrid.
- COURTNEY, F. M. (1981): «Developments in forest hydrology». *Progress in Physical Geography*, 3, pp. 217-241.

- ESTRUCH, X. «Las evaluaciones de impacto ambiental en los estudios de paisaje», en *Manual de Ciencia del Paisaje*. Masson. Barcelona (inédito).
- GARCÍA FERNÁNDEZ, J. (1989): «Sobre la montaña como hecho geográfico». Ponencia 2. *XI Congreso Nacional de Geografía Madrid*, AGE-Departamento de Geografía de la Universidad Complutense de Madrid (inédita).
- GARCÍA RUIZ J. M. (1990): «La montaña: una perspectiva geocológica», en *Geología de las áreas de montaña*. Geoforma Ediciones. Logroño, pp. 15-31.
- GÓMEZ ORTIZ, A. «Procesos y formas periglaciares en la montaña mediterránea: del Pirineo a Sierra Nevada». *Revista Catalana de Geografia*. ICC (en prensa).
- GONZALEZ BERNÁLDEZ, F. (1987): «Delimitación de las áreas de montaña». *Estudio sobre la montaña. Acta de las Jornadas*. Riaño, 1984, pp. 11-20.
- JOLY, J. (1978): «La géographie n'est-elle qu'une science humaine? *Herodote*, 12, pp. 129-159.
- LÓPEZ BERMÚDEZ, F. (1988): «Desertificación: magnitud del problema y estado actual de las investigaciones». *Perspectivas en Geomorfología*. SEG. Zaragoza, pp. 155-170.
- (1991): «Cambio ambiental y repercusiones geográficas». Ponencia 1, *XII Congreso Nacional de Geografía*. València. AGE-Departament de Geografia. Universitat de València (en prensa).
- ORTEGA ALBA, F. (1991): «Incertidumbre y riesgos naturales». Ponencia 2, *XII Congreso Nacional de Geografía*. Valencia. AGE-Departament de Geografia. Universitat de València (en prensa).
- RAYNAL, R. (1982): «Le seuil supraforestier dans les montagnes méditerranéennes». *La limite supérieure de la forêt*. Institut d'Estudis Andorrans. Perpinyà, pp. 31-42.
- SOUTADÉ, G. (1988): «Le glissement d'el Forn (Andorre)». *I. Simposio sobre taludes y laderas inestables*. Andorra la Vella, 1988, pp. 643-668.
- TROLL, C. (1972): «Geocology and the world-wide differentiation of high-mountain ecosystems». *Geocology of the high mountain regions of Eurasia*. Symposium of the IGU Commission of High Altitude Geocology. Weisbaden, pp. 1-16.

L'anàlisi ecològica. Els recursos naturals: Ús i malgastament

Joan BECAT

*CREC (Centre de Recerques i d'Estudis Catalans)
Universitat de Perpinyà*

Resum

La investigació de les relacions existents entre els éssers vius i l'ambient i, especialment, de les relacions que hi té l'home com a ésser social, ha de permetre el coneixement d'aspectes tan importants com són la valoració i l'inventari de les matèries primeres que poden localitzar-se als Països Catalans, dels recursos naturals (de llur ús o de llur malgastament) i de la disponibilitat i del consum de l'energia. A més, l'anàlisi de la història de l'ecosistema (la seva formació, la seva evolució, les modificacions experimentades, el paper jugat per les catàstrofes naturals, el sentit de l'actuació antròpica, etc) ha de facilitar l'establiment de mesures de previsió, d'inversió, de repartiment i de salvaguarda. Es va cap a una visió i una gestió diferents del territori: és un nou mercat de futur, teòric i econòmic, on els geògrafs han de jugar un paper destacat.

En aquesta ponència sobre l'anàlisi ecològica i els recursos naturals, es tractarà més aviat de presentar unes reflexions sobre el tema, sobre els estudis fets i sobre el paper dels geògrafs, que de fer un balanç sistemàtic d'estudis. La bibliografia escollida destaca les principals obres consultades,¹ però també alguns articles més breus que presenten un interès teòric o de breu balanç de situació, temàtic o territorial. No hi ha voluntat de ser exhaustiu i, precisament, una de les conclusions serà la necessitat d'anar cap a una bibliografia més exhaustiva i regularment actualitzada (amb la correlativa necessitat d'harmonitzar els conceptes, el vocabulari científic i vulgar, les definicions), o, i seria un pas important, d'elaborar un banc de dades interdisciplinari sobre gestió del territori, riscos naturals i ecologia.

1. Els estudis

La biogeografia, l'estudi dels elements naturals, les relacions entre l'home i el seu medi, l'estudi de l'ecumene formen part de la geografia. La geografia regional va conrear aquests temes arreu, i també a Catalunya.² Avui la biogeografia és una branca de la geografia amb representants a totes les universitats dels Països Catalans, que lògicament investiguen i publiquen.

Ara bé, aquestes disciplines no són les úniques a fer-ho. L'ecologia i l'estudi dels recursos naturals són camps on hi ha molta competència amb altres disciplines que —en el sentit propi o figurat— n'ocupen el terreny. Catalunya i els Països Catalans es beneficien de moltes publicacions i obres de síntesi o de descripció sistemàtica i minuciosa sobre medi, recursos, usos i abusos del medi (per plagiar un títol que marca una fita històrica en aquest àmbit). En proporció al seu territori i a la seva població, l'àrea catalana té molts estudis ben fets i ben editats. És realment un gran esforç de coneixença del país. Això sobta sempre els meus col·legues francesos quan veuen aquestes publicacions o col·leccions, car no hi ha equivalents regionals —ni estatals— a França.

Els geògrafs hi participen i, com he dit, existeixen línies de recerca sobre aquests temes a tots els departaments de geografia de les universitats catalanes, amb estudis del medi, de l'ordenació del territori:³ sobretot a Barcelona, però també a València, Mallorca, Girona i Perpinyà.⁴ Però cal notar, malgrat aquesta activitat científica, que són sobretot els geòlegs, els enginyers de camins i sobretot els biòlegs i ecòlegs els que més hi han treballat —i encara més publicat—, amb algunes obres mestres com la *Història Natural dels Països Catalans*, que porta el segell de Ramon Folch i Guillén. Cal destacar-ne especialment tres volums:

— El número 3: *Recursos geològics i sòl*, coordinat per David Serrat, amb Oriol Riba, Joan Corominas, Jordi Corominas, Josep Mata, Alfons Bayó, Josep Albert i Enric Aragonès, tots geòlegs.

— El número 14: *Sistemes naturals*, amb Jaume Terradas, Narcís Prat, Antoni Escarré, Ramon Malgalef, tots biòlegs. Es basa en el concepte d'ecosistema i s'ocupa dels ecosistemes marins (120 p.), els ecosistemes terrestres, entre els quals els ecosistemes agrícoles i urbans (180 p.), i les aigües continentals (120 p.).

— El número 7: *Vegetació*, amb Ramon Folch, Teresa Franquesa i Josep M. Camarasa, tots biòlegs, basat sobre el concepte d'ambients.

Llevat d'aquesta Història Natural, subratllaré una originalitat dels geògrafs, que mostren una gran aptitud en entrar en els grups interdisciplinaris, i en participar a les publicacions més diverses. És una línia d'actuació a desenvolupar. L'imperialisme dels geòlegs i dels biòlegs potser serà trencat amb una obra ambiciosa, una altra vegada promoguda per la Gran Enciclopèdia Catalana: la *Geografia General dels Països Catalans*, dirigida per Carles Carreras.

Els economistes també toquen aquests temes, en aparença més llunyans de les seves preocupacions, com per exemple a través de la *I Conferència Econòmica de la Mediterrània nord-occidental*, l'any 1985 a Barcelona. Cal dir que, amb el desenvolupament previsible de la gestió del medi, dels recursos i dels riscos, es troben molt ben posicionats. En efecte, si es concreta, la gestió del medi i dels recursos naturals cau en un domini on els economistes (mitjançant la gestió econòmica i la previsió dels costos), els enginyers

i altres arquitectes (mitjançant l'actuació concreta i l'ordenació) es troben en bones posicions i els geògrafs no tant. Encara que ens toqui directament, ens ho haurem de guanyar.

2. Els recursos naturals: ús i malgastament

Aquí no es tracta de fer un balanç dels recursos naturals mobilitzables als Països Catalans. Com he dit, ens beneficiem d'obres recents i gairebé exhaustives sobre aquest tema, citades a la bibliografia adjunta. Només esmentaré com a més sintètiques els volums de la *Història Natural*, el nº 14 i sobretot el nº 3, la nova edició de *Natura, ús o abús*, i especialment el capítol II, el *Llibre Blanc de l'energia a Catalunya* i els treballs de Josep M. Mata-Perelló sobre Catalunya i el País Valencià.

Quins són els recursos naturals? ¿És possible fer-ne una tipologia, o com a mínim una llista? Cal notar primer que la noció de recursos varia segons els autors i els camps d'estudis. També cal afegir que recentment, amb l'increment del turisme d'estiu i d'hivern, i amb la contaminació creixent de les zones urbanes i industrials, alguns elements afectats pugen a la categoria de recursos naturals, car la seva possible mobilització o la seva qualitat són determinants per a noves instal·lacions productives. Podem citar-ne l'espai, la qualitat de l'ambient i especialment de l'aire, o encara la neu.

Alguns recursos naturals són d'evidència, i s'hi dediquen la majoria dels treballs i publicacions. D'una part, són les roques i els minerals, i de l'altra les fonts d'energia: carbons, petroli, gas natural, electricitat produïda amb l'energia de l'aigua, però també avui dia les energies geotèrmica, solar i eòlica. En el cas de l'electricitat produïda per centrals nuclears, podem observar que compta més la ubicació de la central i la disponibilitat d'aigua de refrigeració que l'existència de minerals.

Altres recursos naturals són clarament percebuts com a tals pels investigadors, però no tant per la gent del carrer. Només recentment, la sensibilització de l'opinió pública està avançant, seguint aquests enfocaments.

Es tracta principalment de l'aigua, durant temps considerada com a font d'energia o per a la irrigació, i avui dia sobretot com a necessitat de consum humà, urbà i industrial. Les polèmiques i les lluites per l'aigua de l'Ebre són molt significatives. Això implica l'estudi i la prospecció de les capes freàtiques, de l'aigua fòssil i de les zones kàrstiques. Planteja de retruc la necessitat de gestionar-les, de protegir-les i de legislar sobre aquests recursos fràgils o no renovables a escala humana. Si les aigües termals són des de fa temps un recurs natural econòmicament rendible, notem que les dificultats d'abastament de les grans ciutats en aigua de qualitat fan que esdevingui recurs l'aigua normal de fonts que no tenen cap altra qualitat especial que la de no ser contaminades.

Mencionarem després l'aigua i els recursos del mar. Els boscos estan canviant de paper: de mitjà de producció de fusta i altres productes, de protecció dels sòls contra l'erosió o d'element natural per augmentar la retenció d'aigua, passen a ser un element d'equilibri del medi i de l'atmosfera, i fins i tot purament paisagístic o d'ambientació. També cal esmentar entre els recursos naturals el sòl com a suport agrícola.

Finalment, altres recursos es troben ara mencionats amb més freqüència en relació amb els nous enfocaments que subratllava.

Es tracta de l'aigua sota la seva forma sòlida, la neu, fins i tot declarada riquesa nacional per un decret del Consell General de les Valls d'Andorra. Deixant de banda l'aspecte anecdòtic o l'originalitat del fet, aquest fet implica que l'assemblea representativa dels ciutadans andorrans es dona dret, en nom de l'interés general, de legislar sobre el tema, de regular el seu ús per finalitats turístiques, de tractar el risc d'allau i de preservar la qualitat i disponibilitat de la neu com a recurs natural. Com ho fa des de fa temps, qualsevol estat amb els minerals o les fonts d'energia fòssil.

L'espai disponible (perquè es va abandonar o perquè se'n pot provocar un canvi d'afectació) és considerat de vegades com un recurs:⁵ es tracta del territori mobilitzable amb un cost econòmic suportable per les vies de comunicacions, per les urbanitzacions, per les infraestructures, pel lleure, etc.

El clima, i especialment la qualitat de l'aire —és a dir la seva poca contaminació—, és un altre recurs natural. Tradicionalment havia tingut utilitzacions per curar malalties, per a convalescències, per a nens o persones fràgils, per cures diverses, i més recentment, a Font Romeu, per desenvolupar les potencialitats físiques dels esportistes (combinació de l'altitud i de les qualitats del clima de la Cerdanya, ja aprofitades amb finalitats mèdiques o de producció d'energia solar). Avui dia se'l valoritza a través del turisme o per la qualitat de vida que implica; per exemple, és un argument desenvolupat per atreure noves activitats econòmiques a les regions mediterrànies, i que es va utilitzar a determinades regions de Califòrnia.

3. El medi ambient, l'ecosistema i la seva evolució

És tradicionalment el domini de predilecció dels biòlegs —i recentment alguns acostumen a afirmar-se, segons els casos, biòlegs o ecòlegs per a marcar tant la seva vocació d'estudi com la propietat del camp d'estudi—, però on actuen amb valentia —si es pren en compte la desproporció dels recursos humans— una branca dels geògrafs, els especialistes de biogeografia o d'estudi dels paisatges. Els investigadors en geografia física també s'hi dediquen, però, per l'excés d'especialització a què els porta la competència amb els geòlegs, poques vegades tracten el medi ambient o els ecosistemes en el seu conjunt.

Aquests estudis contempen la relació entre l'home i el seu medi o, segons altres enfocaments, el medi amb l'impacte de l'home. També es preocupen de l'artificialització del medi ambient, iniciada ja des de la prehistòria, és a dir en altres contextos climàtics, cosa que evidentment qüestiona les nocions de clímax i d'equilibri dels ecosistemes.

Encara que no tant treballat, hi entra l'estudi de les conseqüències de l'ús agrícola, ramader i forestal del territori, i, a l'inrevés, de les conseqüències de l'abandó de les activitats agrícoles i d'un espai rural o muntanyenc molt artificialitzat, amb reaccions no massa conegudes.

Només es comença a considerar el món urbà i periurbà com un medi ambient en si mateix. Les indústries extractives i les indústries hi són també incloses. Els aspectes relacionats amb la contaminació i amb la millora de la qualitat de vida hi són essencials, com també les influències que exerceixen sobre les seves perifèries.

En definitiva es plantegen unes quantes preguntes: Hi ha un medi natural? Com hem artificialitzat el medi i com reacciona? Com hem de gestionar-lo i fins a quin punt podem modificar-lo?

4. Els riscos naturals i tecnològics, i la gestió dels riscos

Encara que no hi hagi cap dubte sobre els riscos naturals o tecnològics més corrents, s'ha de dir que el tema està encara en discussió, tant pel que fa als conceptes, com per la tipologia o pels enfocaments científics. Són estudis amb futur, i, ara per ara, són el punt feble o millorable dels estudis esmentats en el primer capítol. De vegades, per a alguns d'ells, les investigacions a Catalunya o als Països Catalans només comencen. Sempre a tractar amb prudència, tant pel que acabem de dir com per les directes conseqüències econòmiques i polítiques que impliquen, són dominis on no hi ha encara clars monopolis científics, i on tothom, des de ciències i preocupacions diverses, intenta fer la seva aportació.

Els riscos naturals i tecnològics, o riscos ambientals, són un nou camp per córrer, un domini d'estudi i d'actuació amb futur pels geògrafs.⁶ Tant l'evolució de la societat occidental i de les activitats econòmiques com les opinions públiques són portadores i ens empaiten. Només cal veure les passions i les mobilitzacions que desencadenen la protecció del medi, els parcs naturals i les reserves, la contaminació accidental o permanent de l'aire i de l'aigua, els residus industrials o urbans, els riscos naturals com les riuades o les inestabilitats de terrenys, etc.

Quins són els riscos naturals? Els principals a casa nostra —aquí no hi ha ni originalitat ni divergències entre els investigadors— són els següents: les inundacions, riuades, avingudes, aiguats, segons el grau o la terminologia emprada, el risc sísmic, el risc d'allaus de neu a muntanya, les inestabilitats dels terrenys (sobretot dels vessants i dels talussos), els incendis de boscos i matollars.

Quins són els riscos tecnològics? La qüestió és més delicada, i confesso que no n'he vist cap tipologia ni llistat publicats. Evidentment, hi ha les contaminacions excepcionals o permanents, i les conseqüències dels abocaments de residus urbans i industrials. També són d'evidència els riscos derivats de la presència d'activitats o productes perillosos o contaminants. Hem d'esmentar l'alteració del medi en general, i especialment dels sòls, per la capacitat que tenim de transformar-los i per tant de trencar el seu equilibri o la seva permanència. Posem per exemple, els sòls agrícoles, els moviments de terres, etc. S'hi poden incloure les alteracions genètiques de les espècies animals o vegetals domèstiques, i la desaparició d'espècies i de biòtops (i per retruc de les espècies que s'hi trobaven relacionades).

Llevat d'excepcions, com els riscos geològics o les avingudes, és el punt feble dels estudis, sobretot als Països Catalans. Se'n troben exemples en les mateixes obres mestres que hem citat. En la *Història Natural dels Països Catalans*, el volum 3, *Recursos geològics i sòl*, té capítols especials sobre aigües i contaminació, sobre minerals i roques industrials,

sobre els anomenats riscos geològics, quan de fet es tracta bàsicament d'instabilitats, avingudes i risc sísmic. El volum 7, *Vegetació*, té tres pàgines sobre quatre-centes sobre foc i vegetació mediterrània. No s'hi parla dels altres focs: els cremats, el foc com a instrument agrícola o pastoral, per prendre exemples comuns. Tampoc, per les comunitats vegetals de muntanya, no es veu l'impacte tan important de la neu i de les allaus sobre la vegetació.

Es pot observar que en general el risc d'allaus i el risc d'incendis no surten massa en la bibliografia, i, d'altra banda, que l'estudi del risc com a tal no hi surt gens. Com a màxim, cada disciplina n'agafa una part, la més pròxima als temes que acostuma a tractar. Per exemple no hi surten les evolucions dels ecosistemes sota aquest angle d'aproximació, ni tampoc, llevat d'excepcions, els usos del medi i els malgastaments. Si hi són, és més com a conseqüència o annex d'un altre tema estudiat: roca, aigua o vegetació. En els ecosistemes d'alta muntanya on la neu és l'element principal (climàtic o condicionament/limitació) no hi és presentada com a risc o com a factor limitant del bosc. *Natura, ús o abús*, en la seva edició del 1988, innova i analitza en el capítol 7 l'impacte de les activitats humanes sobre el medi natural, especialment la problemàtica del medi geològic i de les alteracions de la vegetació per l'incendi (pàgines 105-214).

Els riscos naturals són un àmbit d'estudi delicat i compromés, per diverses raons. Primer, perquè són a la confluència de moltes ciències o preocupacions: geografia, ciències naturals i història (homes, ocurrència del risc, evolució de la vegetació i dels conreus, de les activitats humanes, sòls...), ús per l'home (amb necessitat de conceptes diferents), estudi dels mecanismes dels riscos, sensibilitat al risc, etc. Segon, perquè tenen relacions estretes amb l'economia, el dret i la política. El risc implica un cost econòmic, sigui pel risc ell mateix quan es manifesta, com pels sobrecostos que genera, pel cost de la protecció o de les assegurances. La gestió d'un risc suposa lleis i reglaments, amb la privació total o parcial del lliure ús de la propietat. Les conseqüències de la manifestació d'un risc, com també la protecció o la regulació de l'ús del territori, demanen decisions polítiques sovint difícils de prendre, car fan sempre molts descontents i demanen pressupostos importants i continuïtat d'acció. Per tant, per a un geògraf, un estudi de risc implica mullar-se, confrontant-se no tant amb la ciència o els col·legues (de la mateixa disciplina i de les competidores) com amb els ciutadans i amb el poder econòmic i polític.

5. Cap a una visió i una gestió diferents del territori: un nou mercat de futur, teòric i econòmic, on els geògrafs han de jugar un paper destacat

Està canviant la visió o la percepció del territori. La gestió dels recursos, en el sentit més ampli, i la gestió dels riscos (amb la condició prèvia de llur coneixement i inventari), demanen una visió i una gestió diferents del territori. Per al geògraf suposa, a la vegada, desenvolupar certs aspectes d'investigació (ciència i ciència aplicada) i implicar-se en altres móns, el decisor i el de l'actuació ciutadana, dels quals, tot sovint, no tenim massa experiència.

En efecte, més que un estudi de risc, es demana de facilitar l'elaboració d'un pressupost (la protecció o el cost del risc) o les preses de decisions polítiques (limitacions d'ús, res-

ponsabilitats en cas de risc). Estudiar un risc és determinar l'impacte econòmic a diferents nivells o des de diferents angles:

- el factor limitant (ús del territori);
- les infraestructures, urbanitzacions o activitats ja situades en zones de risc que cal assumir o gestionar;
- el cost futur de la protecció, de les assegurances, del sobrecost de les instal·lacions si es decideix de prendre en compte el risc;
- la més forta especulació i pressió sobre les zones sense risc;
- les responsabilitats que sorgeixen quan el risc és designat (per un estudi) o quan apareix la consciència del risc dins l'opinió pública, especialment amb el pagament de les assegurances, les responsabilitats civils o penals, la reparació dels danys físics o altres perjudicis.

Tot això són punts tan essencials com la coneixença del risc, fins i tot més importants per la gestió del territori i de l'economia, per on poden entrar més aviat gestonaris, economistes, juristes, gent especialitzada en gestió del territori, més que geògrafs, biòlegs o geòlegs, si aquests últims no prenen en consideració aquests altres vessants. És molt clar que els geògrafs són potser els que més fàcilment s'hi poden apropar.

Estem davant d'un nou mercat. Per captar-lo s'estan forjant discursos, conceptes i estratègies. Els geògrafs hi tenen interessos i presenten un perfil que s'hi adapta bastant. Cal ser-ne conscients. Aquest mercat de futur consta d'estudis de risc i d'ordenament del territori, de contactes amb el públic administratiu, polític i ciutadà (pedagogia, vulgarització, sensibilització i enquestes públiques) i d'obres. Quin pot ser el paper dels geògrafs?

Tenen uns quants avantatges, o aspectes positius, i especialment la seva capacitat a integrar-se dins els grups interdisciplinaris —que són necessaris per a qualsevol estudi de risc. Tenen un *savoir-faire* real adornat de poca arrogància, encara que de vegades caiguin en la caricatura del científic que sap i dona lliçons, bastant corrent en el món científic i universitari. Aquest saber fer concerneix les especificitats de la geografia: mapes (lectura, dibuix, canvis d'escala...), expressió gràfica, croquis, treball de camp, enquestes, per esmentar-ne algunes. De llur formació eclèctica —i sovint criticada per les ciències dures— en treuen molta plasticitat, car els cursos tan diferents, com poden ser la geomorfologia, la geografia urbana o la demografia, els donen capacitat d'adaptació als nous enfocaments o a les altres problemàtiques.

No cal amagar que tenen al davant uns quants obstacles. Per exemple, no estan prou introduïts dins les xarxes administratives o de poders. Dit d'una altra manera, no són un gremi, ni estan en situació de captar mercats. En aquest marc cal saludar la creació d'una associació de geògrafs professionals, i procurar potenciar-la. També pot passar que no siguin prou tècnics, com ho són els enginyers: quan hi ha l'encàrrec d'estudiar un risc es vol solucions i propostes d'actuació i no només descripció o balanç. S'ha de tenir consciència d'aquestes limitacions i fer per manera de trobar les col·laboracions necessàries. Passa sovint que el geògraf no està prou especialitzat comparat amb un enginyer de camins, ni és prou economista per determinar costos i fer simulacions presupostàries.

Però més que tot, tenen ja la competència instal·lada sobre el mercat dels estudis, amb les ciències veïnes, que no tenen tan clarament com la geografia uns objectius de ciència aplicada a l'ordenament del territori. Però se'ls perdona perquè la geologia, la biologia i les altres ciències naturals són percebudes pel públic com més «científiques» i menys vinculades a la decisió política.

Els geògrafs haurien d'interessar-se en la gestió de tots els recursos i dels riscos naturals, en definitiva, en la gestió del medi. Hi aportaran una aproximació a la coneixença científica i a la protecció sense fer ecologisme de bandera. Sobretot, es presentaran amb un enfocament que privilegia les activitats humanes i econòmiques (punt feble dels altres científics), sense negligir les relacions amb el medi ambient. Per tant, més que desanimar-se i abandonar el camp, crec que ens cal ser conscients de les nostres possibilitats i dels nostres límits, i sobretot crec que ens cal preparar un discurs ideològic adaptat al repte que se'ns presenta.

6. El procés de presa de consciència i les tres fases successives dels estudis i de la formació de les opinions públiques

En aquest procés, finalment bastant ràpid, de la presa de consciència de la necessària gestió del medi, dels recursos i dels riscos naturals pels científics i per les opinions públiques, hi veig tres etapes successives, tres fases marcades per actituds diferents i per estudis característics. L'última, només encetada, es desenvoluparà durant els anys noranta. Poso a debat aquesta interpretació personal de les evolucions.

6.1. Els anys setanta, o l'emergència de l'ecologia

Ja anteriorment, la gent i diversos autors s'havien preocupat dels recursos naturals, de la gestió del medi i dels riscos. Però als anys setanta el tema ecològic, amb la paraula ecologia, apareix com a tal, com a moviment científic i social. Es divulga en els mons científic i universitari, que poden coincidir. Apareix com a tema de recerca, es formen grups de treball especialitzats, s'inscriu com a opció en el programes dels organismes que tutel·len la recerca, arreu es preparen i es defensen tesis amb aquest enfocament. Fins i tot l'ecologia arriba al gran públic durant els anys setanta, sobretot al final. És un ecologisme que culminarà a l'inici dels vuitanta amb diversos moviments polítics dits verds: tothom s'hi troba involucrat, tant qui milita per l'ecologia com aquests més nombrosos que la menyspreen o la caricaturitzen.

Tota una sèrie d'elements característics del període hi contribueixen. En podem esmentar uns quants: la crisi del petroli i les inquietuds sobre el creixement, per tant, sobre els recursos i la gestió del medi; l'impacte dels crits d'alarma dels membres del Club de Roma; la percepció més clara de la situació del Tercer Món, amb la qüestió relacionada: «Què estem fent de l'home i de la terra, del nostre ecumene?»; la pressió electoral creixent del moviment ecològic als països més industrialitzats, com Alemanya. És un conjunt d'actituds i de sensibilitats sovint interrelacionades.⁷

Els estudis i les iniciatives s'articulen o es desenvolupen aleshores. Es configura un pla d'acció per a la Mediterrània, amb un conveni firmat l'any 1975 a Barcelona. Després del 1972, s'esdevé l'inici i el ràpid desenvolupament dels estudis d'allaus i de la prevenció d'aquest

risc als Alps. Arreu sorgeix la problemàtica de l'aigua i es consoliden grups d'estudi sobre la gestió de l'aigua, continental o marina. Amb els grans incendis estiuencs i la sensibilització de l'opinió pública per les imatges televisives (que compensen, amb reportatges de vegades exagerats, l'absència de notícies polítiques d'aquesta estació), s'impulsa l'estudi de la dinàmica del foc i de la vegetació mediterrània.

Catalunya no es troba marginada d'aquest moviment general, a causa de l'actuació d'algunes personalitats científiques, que hi posaran la seva experiència, o que hi rebran la seva confirmació. Pensem en *Natura, ús o abús* i en els llibres blancs, més enfocats cap a la denúncia que cap a la gestió. Surten diferents obres sobre els Països Catalans, relacionades amb la geografia física, la vegetació. Com a conclusió d'aquesta etapa i inici d'una nova fase se situa el disseny de la *Història Natural* de la Gran Enciclopèdia Catalana. Dilatada sobre més de deu anys, és una fase de maduració.

6.2. El canvi dels mitjans dels anys vuitanta

Passa alguna cosa als voltants del 1985, com si els temes relacionats amb el medi i els riscos impregnassin prou la societat occidental per generar iniciatives importants. Hi ha una segona confluència d'elements diferents, sovint sense lligams, però que mostren un canvi, ja que són administracions i governs els que s'hi comprometen. Són la coordinació i les accions per la Mediterrània, amb l'emergència i l'estructuració del Pla Blau,⁸ i, a Catalunya, l'esplèndida sèrie televisiva *Mediterrània*. És la cooperació internacional reforçada per cada catàstrofe natural, la mobilització en ocasió de riscos naturals majors (sismes,...), on cal destacar el paper positiu de la televisió. A França, Haroun Tazzaief és Comissari per als Riscs Naturals, i, al govern següent, Ministre per als Riscs Naturals i Tecnològics; l'any 1985, un delegat del seu ministeri redacta un primer informe sobre el tema, amb un balanç i unes perspectives d'actuació.⁹ La política dels PER, plans d'exposició per als riscos, esdevé irreversible al mateix estat, i servirà de model a fora.

Als Països Catalans surten també obres i iniciatives. No hi ha cap retard —només de les institucions estatals—, el batec és el mateix. Es publica la *Història Natural*, i especialment els tres volums ja citats, entre el 1984 i el 1989, amb poca participació dels geògrafs. L'any 1985 se celebra a Barcelona la *I Conferència Econòmica de la Mediterrània nord-occidental*, on, aquesta vegada, els geògrafs són presents i juguen un paper de tropes supletives dels economistes: els temes dels recursos i de la gestió del medi hi ocupen un lloc important —és significativa la reconversió de molts economistes—, i s'hi inclouen temes nous que amplien les perspectives, tals com:

- l'espai (cosa nova pels economistes) i l'ús de l'espai disponible;
- la contaminació, com a problema a resoldre, però també com a factor limitant del creixement;
- la gestió dels recursos, amb els factors limitants deguts al medi i als riscos;
- el malgastament de l'espai i dels recursos, amb un enfocament econòmic (pèrdues, costos i sobrecostos, alteració del capital natural mobilitzable, factors limitants del creixement econòmic, per la rarefacció i pel cost més elevat de la mobilització dels recursos) i no pas ecològic, encara que aquest no hi quedi absent.¹⁰

6.3 Les perspectives dels anys noranta

Com per qualsevol projecció cap al futur, hi ha el perill d'equivocar-se. Però, basant-se sobre les fases anteriors i sobre les evolucions observades, unes orientacions es dibuixen prou clarament.

Es va cap a una gestió dels ecosistemes. Aquesta gestió no serà únicament —o preferentment— dirigida cap a la preservació dels ecosistemes, com ho defensaven els ecologistes de la primera hora, sinó que els integrarà com a elements importants de l'ecumene. Dit d'una altra manera, l'home serà, com fins ara, al centre de les preocupacions, amb les seves activitats i necessitats, però no se separaran tant aquestes, sempre prioritàries, del medi que les permet o les pateix. Es va, doncs, cap a un ordenament de les activitats i del medi, en definitiva cap a un nou ordenament del territori.

Podem notar com a simptomàtica la recuperació dels conceptes de protecció, de patrimoni, d'ecologia en el discurs de l'ordenació territorial o en l'economia política actual. És molt significatiu, a la vegada, de la penetració de les idees ecològiques, de l'evolució positiva de l'opinió pública, que reflecteix sempre el discurs polític i econòmic, i de les tendències del nou ordenament. Això treu força a l'ecologisme anterior que, com a moviment ciutadà o polític, està evolucionant de posicions ecològiques vers concepcions alternatives de la societat, vers la crítica dels sistemes de presa de decisions i del món polític, administratiu i econòmic, cosa que li fa córrer el perill de ser massa heterogeni o de bascular cap a posicions d'extremisme polític.¹¹ És clar que continua mobilitant gent al voltant de temes com els riscos naturals i tecnològics o com les alteracions del medi, però amb una més fàcil recuperació del descontentament pels partits polítics clàssics. Tot això es pot interpretar també com un èxit del moviment ecològic que veu una part dels seus objectius —és clar, edulcorats o desviats— integrats en els programes polítics més diversos, en l'ordenació del territori i en l'actuació real.

Es va cap a una presa en consideració sistemàtica dels riscos naturals i dels riscos tecnològics. A molts estats d'Europa, la integració dels riscos naturals en els plans de zonació del territori i del creixement urbà, mitjançant la delimitació de zones amb diversos graus de risc, ja no té un caràcter experimental, sinó que es comença a sistematitzar.¹² Això suposa tot un ordenament jurídic i legal, i una adaptació dels sistemes d'assegurances (i dels seus finançaments) per integrar aquestes noves nocions de risc, moltes de les quals no es cobrien fins ara.¹³ Tant per complir les normes europees com a conseqüència de la presió de les opinions públiques molt sensibilitzades, els governs estatals —o autonòmic a Catalunya— es preocupen de conèixer els riscos tecnològics i de tractar les conseqüències de la pol·lució descontrolada del medi: ja existeixen ministeris, o secretariats d'estat o conselleries del medi ambient o dels riscos naturals.

Més que de preocupar-se només dels motors del creixement (comunicacions, urbanització, inversions per desenvolupar l'economia, ordenament territorial), es va cap a una gestió de les conseqüències d'aquest creixement i de les activitats econòmiques sobre el medi: pluges àcides, radioactivitat, contaminació ambiental permanent, pol·lucions accidentals de l'aire o de l'aigua, residus industrials o urbans, pol·lucions en medi rural, absència de qualitat de vida urbana, principalment. Aquests nous condicionaments poden ser puntualment uns factors de dificultats econòmiques per a les empreses més pol·lucionants, però

com a regla general dibuixen un nou camp d'expansió industrial. Es passa ja del foment del creixement econòmic a un ordenament del territori que integra la reacció del medi ambient o la seva recuperació. Els temes de control i de prevenció dels riscos, i la gestió integrada del territori disponible seran més centrals.

Aquestes evolucions previsibles o ja encetades obren unes noves perspectives i un nou mercat amb diferents àmbits, que van de la formació de nous conceptes i del domini científic fins a l'acció ciutadana, passant pels àmbits dels estudis aplicats i de l'economia, car, amb les assegurances i els treballs de protecció o de recuperació a fer, són diners que es mouran.

És el gran mercat de la recerca fonamental i de la recerca aplicada de demà. Els geògrafs hi poden contribuir fent balanços de situació, cartografia i estudis d'impactes, enquestes públiques; fent de mitjancers o de coordinadors en temes territorials. Per això cal desenvolupar les especificitats de la formació geogràfica i no tenir complexos. Desitjo que els geògrafs hi participin força, car ho poden fer molt bé, o com a mínim tan dignament com molts altres.

Notes

- ¹ A causa de la falta de temps, de l'absència de centralització de la informació sobre el tema als Països Catalans (biblioteca central o banc de dades únic) i de l'impossibilitat material de desplaçar-se a totes les universitats, facultats, instituts, escoles i administracions concernents i productors de treballs publicats o grisos, se n'ha triat una mostra significativa (que deixa veure l'abundància dels estudis), però que no pretén ser-ne exhaustiva.
- ² Des dels treballs sobre home i medi de Salvador Llobet fins a la *Geografia de Catalunya* publicada per AEDOS.
- ³ S'hi dilaten o instal·len ara fins i tot els geomorfòlegs.
- ⁴ A Perpinyà es fa l'estudi de les allaus; una llicenciatura d'ordenament del territori —*d'aménagement*— s'hi va crear l'any 1990; un recent congrés s'hi va celebrar sobre l'Aiguat del 40, les catàstrofes semblants i les polítiques regionals de gestió dels riscos a la Mediterrània nord-occidental.
- ⁵ Apareix en els enfocaments i en alguns articles de la *I Conferència Econòmica del Mediterrani nord-occidental*. Hi cal veure la conseqüència de l'entrada dels economistes en el camp de l'ordenació del territori i dels recursos naturals.
- ⁶ El congrés francès *des Sociétés Savantes*, que tindrà lloc a Chambéry-Annecy a l'abril-maig del 1991, ha triat com a tema de geografia física i humana els Alps, amb uns enfocaments significatius: la neu a muntanya (neu útil, neu i transports...), els riscos (allaus, riscos hidrològics, botànics, antròpics, el cost de la protecció), l'ordenació de la muntanya i les polítiques transfrontereres, l'evolució de la cartografia i de la geografia de les muntanyes.
- ⁷ No és estrany que un ecòleg tant prestigiós i actiu com Ramon Folch s'interessi a la vegada per la defensa del medi i l'acció a favor del Tercer Món.
- ⁸ Veure bibl., Michel Batisse: *Concilier développement et environnement dans la Méditerranée de demain*.
- ⁹ Renaud Vie le Sage: Rapport au Président de la République,...
- ¹⁰ Veure la comunicació de Vicenç M. Rosselló sobre els condicionants a l'ús de l'espai, dins la bibl. citada.
- ¹¹ És el cas a França on el partit verd aplega gent de l'extrema esquerra a la dreta, i que es troba últimament penetrat per elements que fins ara se situaven a prop —o dins— el Front Nacional neofeixista. La recuperació sistemàtica dels temes ecològics a tots els programes polítics és una de les explicacions que es van proposar per entendre l'estancament o la regressió dels vots verds a Alemanya a les últimes eleccions.
- ¹² Amb un grau divers, gairebé tot els estats de la Comunitat europea consideren els riscos en els plans d'ordenació territorial. A França els PER, plans d'exposició als riscos, són obligatoris per a tots els municipis afectats, o sigui un terç del total, per ser-ho després per a tots. Andorra va promulgar l'any 1989 una legislació que fa obligatòria la cartografia prèvia del risc d'allau a totes les zones urbanes i turístiques.
- ¹³ A França, la declaració de catàstrofe natural per l'estat, per a qualsevol esdeveniment com una riuada, un terratrèmol o una esllavissada, alliberava les assegurances i feia recaure el cost sobre les finances públiques. Amb els PER el risc no és més «imprevisible» i per tant ha de ser cobert per l'assegurança.

Bibliografia escollida

- ALMENAR, R., i altres (1987): *El Medio Ambiente en la Comunidad Valenciana*. Generalitat Valenciana, Conselleria d'Obres Públiques, Urbanisme i Transports, València, Monografia 2.
- ANDORRA, GOVERN (1983-1990): Mapes CLPA (cartografia de localització probable d'allaus): *El Serrat, Vall del Madriu, Pas de la Casa-Grau Roig, la Massana, Vall del Riu, l'Angonella-la Cortinada, Montaup-Mareig, Soldeu-el Tarter, Cortals d'Encamp, el Forn*. Conselleria de Finances, Comerç i Indústria, Departament d'Indústria, realitzats pel Centre d'Estudis Andorrans de la Universitat de Perpinyà, direcció Joan Becat. 27 mapes de risc d'allaus, de geomorfologia i de boscos a 1/10.000, amb fascicles de comentaris.
- En el marc de la legislació sobre protecció contra el risc d'allaus, els dos terços de la coberta sistemàtica d'Andorra, que serà acabada abans del 1995.
- BALTÀ, Jaume (1990): «El control del medi ambient: un punt de trobada entre la ciència, la política i l'economia de mercat.» *Ciència*, nº 68, Barcelona, octubre, 37-39.
- BATISSE, Michel (1985): *Pla Bleu de la Méditerranée*. «Concilier développement et environnement dans la Méditerranée de demain.» Comunicació a la I Conferència de la Mediterrània Nord-Occidental, àrea territorial: protecció del medi; multicopiat, edita Àrea de Relacions Ciutadanes de l'Ajuntament de Barcelona, Barcelona, juny, 16 p. Per un dels seus membres, els objectius i les accions del Pla Blau per a la Mediterrània.
- BECAT, Joan (1977): *Atlas de Catalunya Nord*. Edicions Terra Nostra, Prada, dos volums: atlas, 140 p., 37 x 24 cm; fascicle de comentaris, 212 p.
- (1980): *El bosc andorrà. Situació al 1979*. Institut d'Estudis Andorrans, Andorra la Vella, 157 p., 4 mapes.
- BETHEMONT, Jacques, Université de Saint-Etienne, Lyon (1985): «Portée et limites des politiques de l'eau dans les pays de la Méditerranée Nord-Occidentale». Comunicació a la I Conferència Econòmica de la Mediterrània Nord-Occidental, àrea econòmica: recursos naturals, medi ambient, aigua i energia; multicopiat, edita Àrea de Relacions Ciutadanes de l'Ajuntament de Barcelona, Barcelona, juny, 33 p.
- Una ja prou extensa síntesi de la problemàtica de l'aigua, amb tots els aspectes de la qüestió.
- BISSON, Jean (1977): *La terre et les hommes aux Îles Baléars*. Edicions Edisud, Ais de Provença.
- El mètode —renovat— de les tesis regionals franceses aplicat a les Illes Balears.
- B.S.L.G., (1990): (Bulletin de la Société Languedocienne de Géographie). *Catastrophes et risques naturels*. Número temàtic de la revista, Montpeller, gener-juny, 240 p. Articles de diversos autors sobre risc sísmic, muntanya, riscos i catàstrofes climàtiques, secades, incendis de boscos. Es pot notar «La sismicité méditerranéenne», per Haroun TAZZIEF, 23-27, i «Incendies de forêts en zone méditerranéenne, une catastrophe naturelle», per Michel BERNARD, 217-235.
- CASTELLÓ, Ignasi (1981): *Política forestal i protecció de recursos naturals per a la muntanya del Pirineu*. Generalitat de Catalunya, Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca, Barcelona.
- CIÈNCIA. *Revista Catalana de Ciència i Tecnologia*. Barcelona. Revista de vulgarització científica, de consulta necessària, amb articles sobre recursos, medi i protecció, riscos tecnològics.

- CREC, Centre de Recerques i d'Estudis Catalans, Universitat de Perpinyà (1991): «L'Aiguat del 40. Les inundacions catastròfiques i les polítiques regionals al Mediterrani Nord-occidental». *Actes dels Congrés de Vernet* (Catalunya Nord)
- Les grans avingudes: mecanismes, impacte, recurrència, polítiques regionals, legislació sobre riscos naturals i PER (plans d'exposició als riscos).
- FONOLLEDA, J. (1982): *El camp català entre l'ordenació del territori i l'agricultura moderna Catalunya cap a l'any 2000*. Fundació Jaume Bofill, Barcelona.
- FOLCH, Ramon. *La vegetació dels Països Catalans*. Edicions Ketres, Barcelona, 1981, 513 p., bibliografia.
- FOLCH, Ramon, FRANQUESA, Teresa i CAMARASA, Josep Maria (1984): *Història Natural dels Països Catalans. Volum 7: Vegetació*. Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 442 p., bibliografia.
- Obra bàsica, feta per bidlegs i encapçalada pel director del conjunt de la col·lecció, completa, rigorosa i a la vegada pedagògica; basada sobre el concepte d'ambients. De consulta necessària, encara que els riscos no hi siguin evocats massa sovint.
- FOLCH, Ramon, i altres (1976): *Natura, ús o abús? Llibre Blanc de la Gestió de la Natura als Països Catalans*. Institució Catalana d'Història Natural, edicions Barcino, 575 p.
- El primer llibre que planteja, amb les actituds ecologistes dels anys setanta, els problemes de la gestió del medi, amb les corresponents denúncies, dins l'àmbit dels Països Catalans. Poques regions i pocs països es beneficiaven aleshores d'una reflexió i d'un document semblants.
- (1988): *Natura, ús o abús? Llibre Blanc de la Gestió de la Natura als Països Catalans*. Institució Catalana d'Història Natural, edicions Barcino, Barcelona, 2ª edició, 805 p., bibliografia.
- Més que d'una segona edició corregida i ampliada, es tracta d'una nova versió, més completa, amb enfocaments nous, especialment en el capítol II, Problemes generals de la natura als Països Catalans: mals usos dels recursos, contaminacions, riscos. Al final una ressenya molt útil de la legislació sobre natura i medi ambient.
- (1979): *El patrimoni natural d'Andorra. Els sistemes naturals andorrans i llur utilització*. Edicions Ketres, Barcelona, 446 p., 3 mapes 1/50.000.
- FONTSERÈ, Eduard i IGLÉSIES, Josep (1971): *Recopilació de dades sísmiques de les terres catalanes entre 1100 i 1906*. Fundació Salvador Vives, Barcelona, 546 p.
- GENERALITAT DE CATALUNYA (1981): Departament de Política Territorial i Obres públiques. *Marc per al pla d'aigües de Catalunya*. Barcelona.
- (1982): Departament de Política Territorial i Obres públiques. *Pla de sanejament de Catalunya*. Barcelona, 160 p.+18 mapes FT colors.
  - (1981): Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca. *Agricultura i medi rural al Pirineu Català. Actes de les Jornades d'Agricultura a les zones del Pirineu Català*. Servei central de publicacions, Departament de Presidència, Barcelona, 394 p.
  - (1981): Departament d'Indústria i Energia. *El Llibre Blanc de l'energia a Catalunya*. Barcelona, 2 volums.
- Volum 1: *Balanç de situació*. 177 p.
- Volum 2: *El futur de l'energia. Pla de mesures de política energètica*. 75 p.
- Gran Enciclopèdia Catalana*. Gran Enciclopèdia SA, Barcelona, 19 volums, 1969-1980 i suplement, 1983 i 1989, i reedicions; completada per l'*Atlas Universal Català*, 1983. Veure especialment els 17 mapes generals sobre els Països Catalans.

Gran geografia comarcal de Catalunya. Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 19 volums, 1981-1985.

Consultar els dos volums de geografia general:

17. *Geografia general* *, 1983 i reimpressions, 365 p. Veure especialment: les aigües.

18. *Geografia general* **, 1983 i reimpressions, 452 p., bibliografia. Veure especialment: les bases de la indústria, les indústries.

GRENON, Michel i BATISSE, Michel (1990): *Le Plan Bleu. Avenirs du Bassin Méditerranéen* (Programme des Nations Unies pour l'Environnement. Plan d'action pour la Méditerranée). Edicions Econòmica, París, 442 p., il·lustracions.

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1990): *La recerca científica i tecnològica a Catalunya, 1990*. I.E.C i C.I.R.I.T., Comissió Interdepartamental de Recerca i Innovació Tecnològica de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1990, 3 volums de 407, 577 i 603 p.

Veure en el volum 1: «La recerca en geologia» per Oriol RIBA, «La recerca en ecologia» per Jaume TERRADES, «La recerca en medi ambient» per Joan ALBAIGÉS i «La recerca en geografia» per Lluís CASASSAS; en el volum 2: capítols sobre ciències exactes i naturals, climatologia, geografia, geologia, hidrologia, meteorologia, ciències del sòl; en el volum 3: capítol sobre geografia econòmica, humana i regional.

LÓPEZ, A. (1977): *Geografia de les terres valencianes*. Edicions Tres i Quatre, Papers bàsics, València, 263 p.

Una sintètica geografia general del País Valencià.

MALLARACH, Josep Maria i RIERA, Miquel (1981): *Els volcans olotins i el seu paisatge*. Edicions Serpa, Barcelona, 254 p., bibliografia.

MATA-PERELLÓ, Josep Maria (1981): *Els minerals de Catalunya*. Tèsi doctoral de ciències, Departament de Mineralogia i Cristal·lografia, Facultat de Ciències Geològiques de la Universitat de Barcelona, 5 volums, multicopiat, Barcelona.

— (1984): *Els minerals del País Valencià*, Escola de Mines de Manresa, col·lecció Informes, 2, Manresa.

NOGUÉ, Joan (1985): *Una lectura geogràfico-humanista del paisatge de la Garrotxa*. Col·legi Universitari de Girona i Diputació de Girona, Girona, 327 p., bibliografia.

PRIMERA CONFERÈNCIA ECONÒMICA DE LA MEDITERRÀNIA NORD-OCCIDENTAL (1985): Ponències i comunicacions presentades. Barcelona, 10-12/12/1985; multicopiat, edita Àrea de Relacions ciutadanes de l'Ajuntament de Barcelona, Barcelona.

PUIGDEFÀBREGAS, Cai, i altres (1984): *Efectes geomorfològics dels aiguats del novembre de 1982*. Servei Geològic de Catalunya, Barcelona, 236 p.

Estudi sistemàtic, per a la part autònoma de Catalunya, dels efectes de l'últim aiguat.

REVISTES: diverses revistes de geografia i de ciències publicades a les universitats dels Països Catalans.

RIBA, Oriol, BOLÓS, Oriol de, PANAREDA, Josep Maria, NUET, Josep i GOSÀLBEZ, Joaquim (1976 i reedicions): *Geografia física dels Països Catalans*. Edicions Ketres, Barcelona, 226 p., bibliografia.

ROSSELLÓ, Vicenç M. (1985): Universitat de València. «Geografia i ús de l'espai mediterrani des de Múrcia a Perpinyà». Comunicació a la *I Conferència Econòmica de la Mediterrània Nord-Occidental*, àrea territorial: condicionants geogràfics a l'ús de l'espai; multicopiat, edita Àrea de Relacions Ciutadanes de l'Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 18 p.

Una breu però sintètica i encertada visió sobre el tema de l'espai.

- SANTANACH, Pere, i altres (1986): *Història Natural dels Països Catalans. Volum I: Geologia I*. Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 439 p., bibliografia.
 Obra bàsica, feta per geòlegs, arreglant detalladament els coneixements, a la data de la publicació, sobre la geologia dels Països Catalans: roques, formació, geomorfologia. Els recursos i aprofitaments, i els riscos són estudiats en el volum 3.
- SERRAT, David, coordinador, i ALBERT, Josep F., ARAGONÈS, Enric, BAYA, Alfons, COROMINAS, Jordi, COROMINAS, Josep, MATA-PERELLÓ, Josep Maria i RIBA, Oriol (1985): *Història Natural dels Països Catalans. Volum 3: Recursos geològics i sòls*. Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 451 p., bibliografia.
 Obra bàsica, escrita per geòlegs, que fa el balanç dels recursos minerals i de les roques industrials utilitzats, avui o en el passat, als Països Catalans. Hom destacarà els extensos capítols sobre la contaminació de les aigües i sobre els riscos geològics.
- SOLÉ, Lluís, i altres. *Geografia de Catalunya*. Editorial AEDOS, Barcelona, 1959 (en fascicles), 1962-1974 (tres volums), 1982 (volum quart).
 1. *Geografia General*, 668 p.
 2. *Geografia comarcal I*, 620 p.
 3. *Geografia comarcal II*, 724 p.
Bellesa geogràfica. Glossari geogràfic. Index toponomàstic dels volums 1-3, 612 p.
- SURIÑACH, E., i ROCA, A. (1982): «Catálogo de terremotos de Cataluña, Pirineos y zonas adyacentes, 1100-1979», *La sismicidad en la zona comprendida entre 40°N-44°N y 30°W-5°E. NE Península Ibérica*. Publicació de la càtedra de Geofísica, Universidad Complutense, Madrid, III+155 p., 9-106.
- TERRADAS, Jaume, PRAT, Narcís, ESCARRÉ, Antoni, MARGALEF, Ramon, i altres (1989): *Història Natural dels Països Catalans. Volum 14: Sistemes naturals*. Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 500 p., bibliografia.
 Obra bàsica, escrita per bidlegs, basada sobre el concepte dels ecosistemes, amb els ecosistemes marins, terrestres —cal destacar els ecosistemes agrícoles i urbans— i de les aigües continentals. Referència per a qualsevol treball sobre riscos naturals i gestió del medi ambient.
- U.P.V. (Universitat Politècnica de València) (1985): *Catástrofes naturales*. U.P.V., Escola Tècnica Superior d'Enginyers de Camins, Canals i Ports, publicacions de la càtedra de Geologia aplicada a les obres públiques, València, 75 p.
 Publicació de tres articles, tots de Miquel ARENILLAS, el segon amb diversos autors i el tercer amb Leopold BISBAL: «Catástrofes naturales. Efectos y previsión», «La avenida extraordinaria del Júcar del 20 de octubre de 1982», i «Sismicidad y riesgo sísmico en Castellón, Valencia y Alicante».
- VIE LE SAGE, Renaud, (1985): *Délégué aux risques majeurs. Rapport au Président de la République*. Journal Officiel de la République Française, París, 45 p.
 El balanç dels quatre primers anys de la delegació per als riscos majors del govern francès, amb la problemàtica dels plans d'exposició per als riscos i les perspectives. Sobre aquest tema hom pot veure a Perpinyà, Direcció Departamental de l'Equipament, i Restauració dels Terrenys a Muntanya, els recents PER de Portè-Pimorent i de Vernet.
- VIGO, Josep, (1976): *L'alta muntanya catalana. Flora i vegetació*. Edicions Montblanc i Centre Excursionista de Catalunya, Barcelona, 421 p.

Les bases de dades i la cartografia

Pau ALEGRE i NADAL

Departament de Geografia

Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra

Per obtenir la representació cartogràfica d'una informació territorial, que eventualment pot ésser destinada a l'edició, cal partir d'un bloc d'informacions de base convenientment modificada mitjançant un determinat procés de compilació cartogràfica. El sentit de base de dades geogràfica pot ésser, doncs, molt ampli. Als efectes de delimitació operativa en el domini dels estudis geogràfics, entendrem com una base de dades a qualsevol document informatiu en el qual es disposa ordenadament una informació quantitativa o qualitativa d'una localitat. Així és possible estendre el domini de les bases de dades més enllà de les sèries estadístiques que immediatament se'ns acudeixen.

Així, la cartografia de base, la fotografia aèria, les imatges de satèl·lit haurem de considerar-les també com a base de dades. Com és sabut, la discriminació entre cartografia de base i cartografia temàtica no és pas gaire diàfana. Personalment preferiria parlar de cartografia primària i de cartografia derivada. Així, entenc que el geògraf realitza la confecció, o dirigeix, l'execució de cartografia derivada. Aquest és un tipus de cartografia de caràcter finalista en el context, ben sovint, de treballs més amplis temàticament. Malgrat que les produccions de cartografia derivada puguin presentar-se per si soles, el més usual és que se situïn dintre d'un text explicatiu. Això diferencia clarament la cartografia derivada de la primària. Però no desitjaria que aquestes precisions derivessin en una discussió sobre la conveniència de la participació dels geògrafs en les tasques d'elaboració de cartografia primària. Mentre que la cartografia derivada encara pot ésser, en molts casos, una cartografia «d'autor», la cartografia de base és, des de fa molts anys una cartografia realitzada per un equip professional molt ampli i amb especialitzacions molt variades: enginyers, geodistes, topògrafs, toponomistes, informàtics, ... i també geògrafs. Aquesta diferència es palesa encara més per la característica de full únic que normalment té la cartografia temàtica, contràriament a la cartografia en mapes fraccionats en diversos fulls

o seccions, a vegades en nombre de milers, característica de la cartografia de base. Els alts requeriments tècnics de la informació primària, de la seva compilació en una xarxa de projecció i de la seva presentació fan indispensable aquella diversitat d'especialistes per a la producció de la cartografia de base. El que el geògraf en pugui assolir la coordinació no és una condició «a priori». El mapa de base serà un document informatiu sobre el qual hi treballaran molts i diversos professionals i la ciutadania en general. En canvi, el document derivat és dirigit, normalment a un públic especialitzat.

En aquesta ponència efectuaré un assaig de revisió de l'estat general de la cartografia i documentació de base del nostre país i en relació amb la seva evolució. De la informació de base indispensable per a la realització de treballs d'aplicació geogràfica. Aquesta aproximació a la cartografia em sembla de prou utilitat per emmarcar les aportacions sobre cartografia temàtica i bases geogràfiques les quals sens dubte s'oferiran al Congrés en forma de comunicació. Si més no, amb les inevitables omissions de les que cuito a presentar-ne excuses i demanar-vos-en la vostra comprensió, espero que aporti suggeriments útils per a la discussió del tema.

A l'àrea catalana existeix una molt llarga tradició de confecció de cartografia de base. Es així ja que ens hem de remuntar als segles XIV i XV per a situar cronològicament la cartografia nàutica de la Mediterrània i regions properes realitzades pels cartògrafs mallorquins i catalans. Malgrat que avui poden contemplar-se com a objectes més aviat decoratius si els traiem del seu context, la finalitat de la seva execució no era altra que un destí pràctic: el traçat de les rutes marítimes al nostre mar. Els centenars de cartes marines, també anomenades portulans, medievals, són els primers exemples conservats de cartografia de base a l'àmbit cultural occidental. Des de llavors fins a l'actualitat, l'interès per a l'àmbit mediterrani no s'ha pas estroncat. Això si, amb alts i baixos ben marcats i que han afectat també la pròpia producció de cartografia de base del Principat. No va ésser fins el segle XVIII quan varen aparèixer els primers mapes de Catalunya formats per cartògrafs del país. Anteriorment, als segles XVI i XVII hem de cercar el mapa de Catalunya a publicacions forànies.

Al parlar de cartografia de base de Catalunya, crec que té una significació especial la trajectòria del que en podríem anomenar el mapa de referència de Catalunya. Aquest mapa de base general de Catalunya seria a escales entre 1:200 000 i 1:500 000. A escala més reduïda, l'àmbit català resta presentat en unes dimensions que són poc adequades per a disposar del mapa com a mural. A escala més gran, en canvi, les dimensions de la representació és tan gran que precisa de l'acoblament de diversos fulls.

Ara no m'interessa tant fer un inventari de les diverses edicions que d'aquest tipus de mapa s'ha realitzat des de fa quatre segles. Més aviat importa repassar els que han tingut una difusió important entre els ciutadans de Catalunya. La difusió generalitzada del mapa de Catalunya com a eina pel coneixement geogràfic del país no va produir-se fins a la represa nacional de Catalunya al darrer terç del segle passat. És el cas, per exemple, del celebrat mapa a escala 1:380 000 (1892) format pel cartògraf sabadellenc Eduard Brosa. Óbviament, hom podia aparellar un mapa de Catalunya a partir dels fulls de la cartografia militar estatal que aleshores començava a publicar-se per a venda lliure. Però les dificultats d'accés a aquestes fonts li donen un sentit ben diferent al que hem anomenat mapa de referència. Així, el mapa de Catalunya a escala 1:200 000 endegat pel Departament

d'Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya el 1935 posseeix completament aquelles característiques. Deixant de banda la seva oportunitat com a eina de treball per a la cartografia temàtica del Pla de Carreteres, la seva aparició va significar el del primer mapa de referència modern del Principat.

Per a la confecció del Mapa de Catalunya de la Generalitat de 1935 ja es van poder utilitzar tots els fulls del Mapa Topográfico Nacional de España a 1:50 000. Els vuitanta-dos fulls que el componen per a l'àmbit català seran de referència obligada per a la cartografia posterior. Els fulls corresponents a Catalunya varen compilar-se en treball topogràfic de camp a les dècades dels anys deu i anys vint. Se li va donar un impuls decisiu d'edició durant la dictadura de Primo de Rivera. La celeritat de l'edició dels fulls de Catalunya era una resposta de l'administració de l'Estat a la iniciativa de la Mancomunitat de Catalunya per formar la cartografia de base del país de la qual en mancava completament encara el 1920. Degut a la pràctica dissolució de la Mancomunitat l'any 1923, el projecte solament va materialitzar-se en la publicació d'alguns fulls del mapa de Catalunya a escala 1:100 000 i del mapa geològic a la mateixa escala.

Després de la guerra civil es va fer impossible la publicació del mapa de Catalunya de referència. Evidentment, el mapa representava un símbol que l'ocupant no podia permetre. Aquest fet va quedar remarcat per la publicació de mapes de Catalunya pels grups de catalans a l'exili. N'és una mostra el publicat a la ciutat de Mèxic el 1947, editat per la Confederació d'Entitats Catalanes d'Amèrica.

El primer mapa de Catalunya de referència i de difusió lliure editat al país a la postguerra és obra del cartògraf Antoni Bescós. Es un mapa a escala 1:450 000 encartat i plegat com a apèndix del volum de Pere Blasi, *Les Terres Catalanes* de 1952, editat per Aymà. Aquest mapa també és una reducció dels fulls del Mapa Topográfico a escala 1:50 000 i possiblement, ja que Bescós el coneixia prou bé, es va realitzar a la vista del mapa de la Generalitat de 1935.

L'obsessió per la privació del signes identificatius de Catalunya es perllongà durant molts anys. Sovint, qui volgués realitzar un mapa de Catalunya de referència havia de recórrer a ocultaments o emmascaraments que avui ens poden semblar caricaturescos. Així per exemple, conservo un mapa de base municipal de Catalunya realitzat per als treballs del Pla d'Ordenació Provincial de Barcelona a mitjans dels anys cinquanta el títol del qual és el de la «Província de Barcelona». No hi ha cap referència escrita en el mapa que certifiqui l'existència d'un àmbit unitari català! Va ésser permesa, en canvi, la producció de mapes generals de Catalunya a empreses privades. Aquestes s'hi decidiren ben tardanament, la qual cosa no els treu pas valor. Recordem, per exemple, el realitzat per l'editorial Alpina de Granollers l'any 1975 a escala 1:250 000.

Les institucions oficials d'aquella època varen ignorar l'àmbit català unitari en la seva cartografia fins a començaments dels anys setanta. En aquest context és important assenyalar la importància tècnica i significació política del mapa de Catalunya a escala 1:200 000 en quatre seccions editat per les quatre diputacions catalanes l'any 1974. En el pla tècnic, aquest mapa va significar la superació del mapa de 1935. Malgrat que com aquell la informació altimètrica i planimètrica provenia de la cartografia de base estatal, era molt enriquida amb aportacions dels serveis tècnics de les diputacions. Així, en el mapa s'hi

grafien perfectament les noves implantacions territorials esdevingudes en els anys seixanta pel que fa referència, sobretot, a grans infraestructures (xarxa viària, embassaments, etc) així com actualitza l'extensió de les taques d'ús urbà. En els gairebé vint anys transcorreguts des de la compilació d'aquell mapa, el territori català ha tornat a modificar-se notablement i caldria revisar-lo detalladament per a una nova edició. En canvi, és potser el millor mapa de Catalunya existent per la visualització del relleu mitjançant el procediment d'ombrejat. Aquests ombrejats remarquen admirablement les alineacions muntanyoses, les depressions, la rugositat dels grans vessants, que d'altra manera serien ben difícils de copsar amb les soles corbes de nivell o, fins i tot, amb l'ajut de la coloració dels estatges altimètrics.

Amb tot, però, fins el 1976 restaren encara àmbits vedats a l'edició com a cartografia expressa. I no em refereixo a les zones d'interès estratègic. Ho foren, per exemple, els mapes que presentessin els Països Catalans com a conjunt diferenciat de les terres veïnes. Els mapes comarcals dels Països Catalans dels anys seixanta eren absolutament il·legals, la qual cosa motivà la persecució policial de l'impressor.

En els darrers quinze anys, hem assistit a un esclat d'edicions de cartografia general de referència de Catalunya. A ben diverses escales així com a també diversos continguts, no solament topogràfics o planimètrics generals. És el cas dels mapes de carreteres de les principals editorials del ram, sovint relacionades amb el negoci dels pneumàtics. A partir de 1977 es confeïren mapes de Catalunya de carreteres a partir de la unió, cuita-corrents, dels fulls nordorientals de la península i una molt lleugera revisió de topònims. A nivell escolar, la producció de cartografia de referència de Catalunya ha crescut considerablement fins a la producció de models tridimensionals del terreny en materials plàstics. S'ha disposat, finalment, de bases municipals de Catalunya indispensables per a l'estudi de les distribucions territorials temàtiques. En fi, el mapa topogràfic de Catalunya 1:250 000 de l'Institut Cartogràfic de Catalunya és alhora un recull bàsic de toponímia del país a més d'una eina fonamental pel seu coneixement.

Fins a la publicació de la primera edició dels fulls del Mapa Topográfico Nacional de España a escala 1:50 000, no podem parlar d'una cartografia de base de Catalunya. Solament podem exceptuar-ne els pocs fulls publicats i abans citats del Mapa de Catalunya a escala 1:100 000 projectat per la Mancomunitat de Catalunya molt poc abans. Altres antecedents, com és el Mapa Itinerario Militar de España a escala 1:200 000 o bé els seus fulls de Minuta a escala 1:100 000 no posseeixen el mateix nivell de detall que el d'escala a 1:50 000. Així, hi ha fulls del Mapa Itinerario desprovistos d'informació altimètrica ja que no s'havia disposat d'un aixecament topogràfic específic. La planimetria hauria estat compilada de documents anteriors entre els quals no hi hauria possiblement faltat l'Atlas Provincial de Coello (Barcelona, Girona i Tarragona), que es remunta a mitjans del segle XIX.

Per tant, és important de ressaltar que un país que havia experimentat un creixement econòmic i de valoració primerenca dels seus recursos naturals durant el segle XIX i començament del XX, ho va fer amb una informació cartogràfica insuficient i fragmentada del seu territori.

Els fulls del Mapa Topográfico de España 1:50 000 es basaven enterament en treballs geodèsics específics. Així, el mapa es recolzava en les medicions d'una xarxa de triangu-

lació de primer, segon i tercer ordre completa, la qual cosa assegurava la fiabilitat de les mesures, l'engalzament dels fulls i la correcció de la projecció emprada. Poc a poc aquests fulls començaren a circular en cercles oficials i, més tard, en els de particulars. Malgrat les deficiències dels elements planimètrics secundaris (la xarxa de camins carreters, per exemple), el mapa va permetre la preparació de treballs que fins aleshores eren impensables, com per exemple el ja al·ludit Pla de Carreteres de Catalunya de 1935.

Després de la guerra, els fulls pirinencs tingueren una difusió limitada. Va ésser en els anys quaranta i començament dels cinquanta quan va realitzar-se la segona edició de la majoria dels fulls, una bona part dels quals ens han pervingut fins a l'actualitat. Cada any s'accentua l'obsolescència de la informació territorial que contenien.

La peculiar divisió del treball cartogràfic dels òrgans de l'administració central del govern de l'Estat entre el Servicio Geográfico del Ejército i el Instituto Geográfico Nacional, anomenat Instituto Geográfico y Catastral fins a 1978, va permetre que el primer centre iniciés ja l'any 1968 els treballs del Mapa Militar de España (Serie L) a 1:50 000 en base a la divisió en fulls del Mapa Topográfico Nacional. Així doncs, no es modificava en absolut l'àmbit de cadascun dels quadrangles del Mapa Topográfico. Per això mateix tots els quadrangles dels fulls varen sofrir una adequació dels seus límits en longituds i en latituds degut als nous mesuraments geodèsics de les xarxes bàsiques de triangulació. A més, s'hi adoptaria la projecció Universal Transversal de Mercator així com la xarxa mètrica que porta aparellada.

Si bé el Mapa Militar de España 1:50 000 millora notablement la informació altimètrica de la cartografia bàsica, la informació planimètrica resulta decepcionant pel que fa referència als usos del sòl. Els perímetres urbans són poc detallats i matussers si els comparem amb els representats a qualsevol altre mapa europeu a la mateixa escala. Els usos agraris són sovint erronis. N'hi ha prou donant un cop d'ull a qualsevol full que presenti taques disperses de regadiu i ho copsareu ben fàcilment.

Aquestes mancances podrien arreglar-se amb el Mapa Topográfico Nacional de España a escala doble respecte dels comentats fins ara. Aquest mapa a 1:25 000 és editat per l'Instituto Geográfico Nacional des de 1975. En efecte, com en el cas del 1:50 000 militar ja esmentat, aquest mapa és de suficient fiabilitat altimètrica degut a la compilació fotogramètrica emprada. Els usos del sòl que apareixen als fulls ja editats són disposats de manera que resulta ben raonable si els contrastem sobre el terreny. El vessant negatiu del mapa 1:25 000 és l'extremada lentitud de la seva producció. Per a l'àmbit de Catalunya i en els dotze anys de producció, encara no s'ha acomplert la cobertura d'una tercera part de la seva superfície. Això s'agreuja pel fet que els fulls publicats es disposen més aviat com un enreixat que no pas en un front continu de cobertura. Tot plegat ha provocat una baixa utilització d'aquest document i escala que per la seva qualitat i possibilitats de càrrega d'inventari hauria d'ésser una eina bàsica per a l'estudi detallat de les implantacions territorials de Catalunya.

Fins aquí he assajat un recorregut pels documents a escales típiques per a realitzar inventaris generals a Catalunya. A l'augmentar l'escala entrarem en el domini d'una «terra incògnita», el domini de la cartografia destinada a treballs locals. Aquest domini solament ha estat desbrossat un parell de vegades. Em refereixo a que en disposem de dos inventa-

ris, tot i que parcials. El primer va ésser realitzat i editat pel Consorci d'Informació i Documentació de Catalunya l'any 1973 i, a més de la cartografia d'inventari que abans he comentat, recollia les fitxes de cartografia local dels termes municipals amb població superior als 50.000 habitants. El segon és encara en curs d'edició per l'Institut Cartogràfic de Catalunya a raó d'un volum per comarca des de 1985.

Em permetreu que faci un parèntesi en el desenvolupament de la ponència per recordar una experiència de fa uns anys relacionada amb la cartografia local del nostre país. Si no m'erro crec que es remunta a l'any 1980. L'Associació Catalana de Ciència Regional va organitzar un col·loqui als locals de l'Escola Superior d'Arquitectura de Barcelona amb el lema interrogatiu: L'escala 1:10 000: estri imprescindible per al planejament de Catalunya? Possiblement aquesta va ésser una de les sessions més reivindicatives d'aquella Associació en la qual hi figuren inscrits com a socis nombrosos geògrafs. De tota manera, en aquella sessió els geògrafs érem en minoria sense remei. Potser pel lloc hi predominaven els arquitectes. Però tampoc era aquesta la raó. Més aviat caldria buscar-la en l'entorn socio-polític de l'època.

El 1980 feia solament tres anys que havia estat reinstaurada la Generalitat de Catalunya i el Departament que inicialment havia rebut un paquet de competències més gran de l'administració perifèrica de l'estat era el de Política Territorial i Obres Públiques. Dintre d'aquest Departament, la Direcció General d'Urbanisme va emprendre la redacció a marxes forçades dels documents d'ordenació urbanística i territorial de tots aquells municipis de Catalunya que no en disposaven o el tenien obsolet i en els quals hom hi preveia possibles activitats de construcció importants.

Els equips professionals que varen signar els contractes per a la realització d'aquells treballs es trobaren aviat amb la crua realitat de la inexistència de la cartografia de base necessària per a la planificació. En el millor dels casos, quan existia era massa antiga per a poder ser utilitzada amb profit, ja sigui per l'obsolescència de la informació continguda, ja sigui per les característiques tècniques de l'aixecament topogràfic.

La referència a l'escala 1:10 000 era, evidentment, l'esquer necessari per a iniciar una xerrada que hauria de portar a discussió l'estat dels documents a totes les escales de base de la cartografia del país, com així va ésser. En efecte, per a les necessitats del planejament d'una zona urbana compacta és imprescindible la cartografia a escala mínima de 1:2 000. Aquesta escala hauria d'augmentar-se fins a 1:500 per al planejament de detall o del parcial. En canvi, és aconsellable l'escala d'1:5 000 per a delimitacions en zones no urbanitzables. Pel que fa a l'escala 1:10 000, el seu ús més corrent en els documents de planificació d'àmbits municipals és la grafia de la síntesi del planejament així com la presentació d'informacions temàtiques.

Potser si que es precisava l'escala 1:10 000 de tot el territori català com a mapa de referència bàsica de les transformacions proposades al planejament. Però, és que hom anava més ben servit a menor escala? A les escales necessàries pel planejament supramunicipal i regional? A la mateixa reunió hom va assenyalar les dificultats que comportava la inexistència d'un mapa de Catalunya a escala 1:25 000 i es reconegueren les deficiències de tot ordre del mapa bàsic a 1:50 000.

Crec que la rememoració d'aquella reunió de fa deu anys il·lustra el sentit del tractament de la cartografia de base en aquest treball; això és el de preguntar-nos avui si a Catalunya disposem de la cartografia de base imprescindible per a l'anàlisi i planificació del territori. En relació amb aquesta qüestió dono per assumit que l'anàlisi geogràfica no prima en especial una determinada escala de treball, sino que l'activitat geogràfica es justifica plenament en el contrast de l'àmbit d'estudi precisament a diverses escales. Des de grans escales per a l'estudi detallat, fins a petites escales per a la formulació de síntesis.

Naturalment, durant els darrers quinze anys s'ha modificat considerablement el panorama sobre l'estat de la cartografia de base de Catalunya. Ara, jo en destacaria tres aspectes crucials. En primer lloc, l'eixamplament del ventall de fonts informatives primàries a la disposició de la compilació cartogràfica. En segon lloc, la difusió de la creació de cartografia de base local per iniciativa de les pròpies corporacions locals. I en tercer lloc, la creació d'un organisme de producció cartogràfica amb competències de cobertura sobre tot el territori català.

La fotografia aèria vertical s'ha difós com una eina fonamental i indispensable per al coneixement del territori. Per a il·lustrar la magnitud del canvi sofert en aquest context de la documentació cartogràfica, recordo que durant els meus estudis de geografia, a començaments dels anys setanta no vaig tocar, i menys encara practicar, cap fotograma. Tot just feia ben poc que aquest tipus de material s'havia introduït en els estudis de geologia. Avui, en canvi, la fotoidentificació i la fotointerpretació són pràctiques corrents per a qualsevol estudiant dels departaments de geografia del país.

Les primeres fotografies aèries verticals de Catalunya varen obtenir-se ja abans de la guerra civil. L'increment de la superfície coberta així com la diversificació d'escales o d'altura de vol, ha anat aparellat al propi creixement i extensió de les tasques de planejament local del territori. És significatiu que les primeres cobertures estàndard, ja als anys quaranta, es relacionessin amb els treballs de formació del Pla Comarcal de Barcelona i la seva rodalia. Les cobertures fotogràfiques d'aquells anys són esparses i territorialment puntuals. No va ésser fins a la realització del vol general de l'Estat Espanyol de 1956 i 1957, realitzat per l'US Army Service i popularitzat amb el nom de «vol americà» en què es va disposar d'una cobertura apoximadament sincrònica i tècnicament uniforme del territori català. Els fotogrames d'aquell vol han estat i són encara una referència obligada per a l'estudi de l'abans i el després de les cobertures fotogràfiques a Catalunya i a tot l'Estat. Els fotogrames del vol americà ha estat utilitzats a bastament per a la fotointerpretació geològica, dels usos del sòl agraris, com a fita del creixement urbà, etc. Tot i la seva escala aproximada de 1:33 000. constitueixen el registre del territori tal i com es presentava físicament just abans dels profunds canvis que s'hi operarien en els anys seixanta. Possiblement aquí rau la seva importància, fins al punt que encara molt després hom oblidés, sovint, l'existència de vols més moderns i més adequats a les necessitats d'investigació.

Així, als anys seixanta va generalitzar-se l'execució de vols fotogramètrics al Principat i s'establiren diversos centres públics o privats per a la seva restitució cartogràfica a gran escala. D'entre aquests centres cal destacar el paper importantíssim realitzat pel Servei de Cartografia i Fotogrametria de la Diputació de Barcelona, el qual va ésser dirigit pel professor Puchades. L'àmbit de cobertura territorial del Servei abastava estrictament la província de Barcelona, de la qual en varen produir sengles mapes a escales 1:10 000 i 1:5 000

en el transcurs dels anys de la seva existència. Les activitats cartogràfiques de les Diputacions varen traspasar-se a la Generalitat de Catalunya per al seu Institut Cartogràfic.

A més de la importància de la pròpia producció d'un servei oficial, aquest centre té una funció transcendent molt gran en la difusió de tècniques cartogràfiques i per l'exigència que impel·leix en el domini dels estàndards de qualitat per a la producció de les empreses privades dedicades a la cartografia de base. Així, poc a poc, val a dir-ho, els encàrrecs cada vegada més quantiosos de cartografia de base a gran escala municipals se superaran per aconseguir els nivells de generalització i d'exactitud dels plànols del Servei de la Diputació.

De la cartografia a escala 1:5 000 del Servei de la Diputació se n'excloïa l'àmbit de la comarca urbanística de Barcelona que des de 1974 fins recentment s'anomenaria de la Corporació Metropolitana de Barcelona. Del mapa provincial a escala 1:10 000 se'n sostreïa un àmbit d'Acció Immediata del Pla Director de l'Àrea Metropolitana de Barcelona (1964-1974). Per aquests àmbits existia cartografia de base a aquelles escales des de mitjans dels anys seixanta produïda pels organismes rectors d'ambdues àrees de planejament urbanístic i territorial. Així, en el context de les tècniques corrents de producció cartogràfica de mitjans dels anys seixanta, cal destacar la realització del Plànol Topogràfic de l'Àrea Metropolitana a escala 1:10 000, publicada en color el 1971 i 1972. Cal destacar l'edició d'aquest mapa ja que romandrà com una raresa de la producció de cartografia a gran escala, la qual era i és editada en blanc i negre mitjançant còpies de contacte a partir dels polièsters o originals.

La producció de cartografia de base oficial a les altres tres províncies va ésser més escadussera. Cal assenyalar, però, en aquells àmbits, la producció del Mapa Básico de la Província de Gerona a escala d'1:5 000 impulsada per la Diputació homònima i realitzada per una empresa privada de la ciutat de l'Onyar durant la dècada dels setanta. Esmento aquest mapa, que va restar inconclús, ja que va ésser una de les primeres mostres d'ortofotomapa fraccionat en fulls realitzat a Catalunya per a la cobertura d'un ampli àmbit geogràfic.

Com en el cas de la fotografia aèria en forma de contactes de fotogrames o en ampliacions d'àmbits específics, l'ortofotomapa permet una lectura del territori molt més àgil i immediata per al ciutadà poc versat en la identificació i interpretació de les convencions selectives de la cartografia convencional. L'ortofotomapa, encara, disposa d'unes característiques que li són comunes amb el mapa ja que posseeix una veritable escala i sistema de projecció amb la qual cosa s'assegura la correcció de les mesures que hom hi efectua. Durant els anys vuitanta, l'Institut Cartogràfic de Catalunya hauria de popularitzar-ne el seu ús per mitjà d'una vasta producció.

El darrer graó de la cartografia oficial del país són els plànols cadastrals, normalment a escala 1:2 000 per a les zones rústiques i a 1:500 en els àmbits urbans. L'estat de la cobertura efectiva de cartografia cadastral de Catalunya a finals dels setanta era força magra. La conservació dels plànols de rústica es concentrava a les zones litorals, i les d'urbana havien entrat en un procés de profunda reforma. Gran part dels municipis de Catalunya coneixien la localització de les parcel·les de propietat a través d'ampliacions fotogràfiques amb càrrega de les delimitacions i codificacions directament sobre la còpia fotogràfica. Tot i els inconvenients tècnics que tot això suposava, m'ha semblat d'interès recordar-la

ja que ha estat utilitzada amb freqüència pels geògrafs catalans interessats en l'anàlisi de les transformacions del territori a gran escala, per a petits àmbits tant rurals com urbans.

Per tant, arribem als anys vuitanta, amb la darrera institucionalització de la Generalitat de Catalunya amb una cartografia de base insuficient i incompleta, malgrat que disposant de capacitat humana en formació tècnica per a generar-la. Al tombant del decenni encara no podem tampoc parlar de l'existència de bases de dades georeferenciades pròpiament dites. En aquells moments solament existia el precedent del projecte SIPURT endegat al Consorci d'Informació i Documentació de Catalunya, antecedent entre altres institucions de l'actual Institut Estadístic de Catalunya. Aquell sistema pretenia explotar amb sortides cartogràfiques i tabulars els fitxers informatitzats del cens de la població, del cadastre urbà i de la motorització dels ajuntaments de Barcelona i de l'Hospitalet per mitjà de l'adreça postal comú en els registres dels arxius. Aquest projecte primerenc, de 1973-74!, va obrir el desenvolupament dels sistemes d'informació geogràfica i territorial a Catalunya, malgrat que no va reeixir. Caldria esperar sistemes informàtics més versàtils així com una major qualitat dels propis fitxers de dades.

Amb tot, la creació de l'Institut Cartogràfic de Catalunya l'any 1982 va significar l'ompliment d'un buit que dificultava l'ordenament territorial de Catalunya cada vegada més acusadament. Cal recordar que originàriament la proposta del govern de Catalunya va consistir en la creació de l'Institut Geogràfic de Catalunya. Aquesta denominació no va ésser admesa pel Tribunal Constitucional de l'Estat.

Per altra banda, les competències sobre la producció cartogràfica del l'ICC restaren molt retallades arran de la publicació de la Llei d'Ordenació de la Cartografia de l'Estat de 1986. Aquesta llei atorga l'exclusivitat de la producció de cartografia de base a escales iguals o més petites a 1:25 000 als centres de titularitat estatal (Instituto Geográfico Nacional, Servicio Geográfico del Ejército, ...).

Així, els organismes cartogràfics autonòmics han de dedicar-se a la producció de cartografia d'escala local, a 1:20 000 i superiors, o bé a la cartografia temàtica a qualsevol escala. En els gairebé deu anys de la seva existència, destaca de l'ICC la producció de l'ortofotomapa de Catalunya a l'escala d'1:5 000, del qual ja n'hi ha publicats més d'una tercera part dels fulls previstos. Per això mateix, actualment ja és el mapa de l'Estat amb major nombre de fulls publicats. Sens dubte constitueix una eina bàsica per a l'estudi del territori català.

En relació amb l'ortofotomapa a 1:5 000 cal destacar dos problemes essencials de la producció cartogràfica a casa nostra que l'Institut Cartogràfic ha encarat decididament per encarrilar adequadament el projecte. En primer lloc, el de la millora i densificació de la xarxa de recolzament geodèsica de Catalunya. En segon lloc, el de la recerca i l'establiment de la toponímia correcta.

La xarxa geodèsica de primer, segon i tercer ordre del territori català és heretat dels treballs de les institucions centrals. Com és lògic, la densitat de punts de recolzament és limitada a les necessitats de les escales de la seva competència, d'1:25 000 i més petites. Aquelles mateixes institucions han realitzat treballs de manteniment i millora de mesures

de la xarxa bàsica. Però si comparem la xarxa amb la d'àmbits europeus de dimensions similars copsarem l'esforç que ha estat necessari per a densificar-la a fi i efecte de permetre el correcte recolzament de la cartografia a gran escala.

Pel que fa referència a la toponímia val més no recordar la registrada en la cartografia de base a escala 1:50 000 per a l'àmbit català. Se'n pot fer un ampli ventall d'acudits d'allò més divertits. No m'hi estendré. Però és ben cert que a començaments dels anys vuitanta restava per fer el registre cartogràfic bàsic de la toponímia de Catalunya. L'ortofotomapa de Catalunya a 1:50 000 constituirà un corpus clau de la toponímia catalana.

En una altra vessant de producció, l'ICC ha contribuït significativament a la difusió de la informació digital registrada per sensors instal·lats en satèl·lits d'observació de la Terra. Fins i tot, en aquest domini, la cartografia de base realitzada també pot considerar-se com a documentació temàtica de la cobertura dels usos del sòl de la superfícies terrestre. És per això que s'escapa a la prohibició de realització de cartografia de base a escales iguals o inferiors a 1:25 000? L'ICC ha editat magnífics mapes a escales 1:100 000 i a 1:50 000 en base a la informació digital dels sensors MSS i TM de la sèrie de satèl·lits Landsat, i del sensor HRV en mode pancromàtic instal·lat als satèl·lits de la sèrie SPOT.

La cartografia d'imatge de satèl·lit consisteix, normalment, en una visualització millorada en fals color a partir de les dades digitals subministrades per tres canals de l'espectre electromagnètic. Malgrat l'espectacularitat i utilitat per a la interpretació visual d'aquests resultats, el producte és encara una sortida de baix nivell metodològic en el camp d'estudis conegut com de teledetecció.

A Catalunya hom va començar a treballar en teledetecció ja des de 1973, un any després de l'engegada del primer satèl·lit de la sèrie Landsat d'observació de la Terra. Durant els anys setanta, els principals desenvolupaments varen efectuar-se al Centre de Càlcul de la Universitat Politècnica de Catalunya on també s'hi estaven realitzant nombroses investigacions en relació amb processos d'informatització de la fotogrametria i la cartografia en general. Ja sigui per a la millora visual de la imatge, ja sigui per a la classificació pròpiament dita hom precisa d'un equip informàtic expressament dissenyat per aquestes tasques. És per això l'avantatge de què disposen els centres ben equipats informàticament per a desenvolupar aquest domini de la informació geogràfica.

Durant els darrers anys, però, la difusió dels estudis de teledetecció s'ha estès a centres amb menors recursos gràcies a l'adveniment de l'equipament microinformàtic. Alhora, la creixent disponibilitat de paquets de programació específics i a baix cost, ha facilitat l'aprenentatge de la metodologia i tècniques de la teledetecció entre els geògrafs. Avui, la teledetecció s'està integrant ràpidament als estudis de geografia com una eina informativa tan important com la cartografia clàssica o la fotointerpretació.

En realitat, la relació tan estreta que he anotat entre la teledetecció i la informàtica és, al capdavant, el resultat esperat d'una relació més àmplia amb tota la informació geogràfica i que s'ha fet indefugible durant els darrers anys. En aquest context hem de parlar d'una informatització massiva de la informació geogràfica. L'ús de l'ordinador és present en l'elaboració de cartografia convencional de base, de cartografia temàtica, en la contrastació i uniformització dels fons dels ortofotomapes. És present a tots els nivells del procés de formació de cartografia.

A més, l'estri informàtic és el que ha permès el desenvolupament de les bases de dades geogràfiques. De manera específica no s'entén una base de dades geogràfica que no sigui soportada per fitxers digitals amb un programa 'ad hoc' de gestió. La insistència en la informàtica no ha de fer-nos perdre de vista la utilitat que encara té i tindrà en el futur la realització manuscrita del mapa, sempre que no impliqui operacions repetitives en el procés de formació.

Les bases de dades, l'altre tema que tractem en aquesta ponència, tot i la seva curta trajectòria disposen ja unes marcades etapes d'evolució. Abans de seguir, però, cal repetir el que considerem com a base de dades geogràfiques. Ens referim a les col·leccions de dades temàtiques, com per exemple sobre població, producció, ús del sòl, edafologia, etc., referenciades a objectes geogràfics, o sia parcel·les, unitats administratives, quadrícules UTM, etc. S'entén, doncs, que per poc que hom vulgui detallar la informació, li caldrà manipular un gran nombre d'unitats territorials de base i que, conseqüentment, és indispensable el recurs a la informàtica.

El resultat que hom espera d'un sistema informàtic gestor d'una base de dades geogràfica és la producció de cartografia temàtica per creuament dels fitxers originals. Com més amunt assenyalava, aquestes tasques tenen ja un abans i un després o actual en el desenvolupament dels sistemes d'informació geogràfica. La diferenciació ha vingut determinada sobretot per l'evolució de les característiques, alguns en dirien prestacions, dels equips informàtics, en especial de la qualitat de visualització de la cartografia temàtica de resultat i de la capacitat d'emmagatzematge de dades estadístiques com de les coordenades que delimiten les entitats territorials.

Pel que fa referència a la qualitat de visualització, existeix un tall espectacular entorn de l'any 1985, quan s'arraconaren les impressores de caràcters com a vehicle per a la presentació de resultats cartogràfics. Exemples de programes gestors de bases de dades geogràfiques amb aquell sistema de visualització eren el SYMAP o bé el MAP, als que s'hi podria agregar el DIME, provat en el projecte del Consorci d'Informació i Documentació de Catalunya que abans he esmentat. Cal notar que aquests programes, avui venerables, han estat, en essència, els prototipus de l'actual generació de programes gestors de bases de dades geogràfiques. Dit d'altra manera, malgrat l'impacte de la presentació per pantalla o per ploter de la cartografia temàtica resultant, els actuals programes de gestió operen sobre una estructura similar als de la generació anterior.

Aquestes estructures poden esquematitzar-se en dos grans tipus bàsics. En primer lloc, l'estructura de base de dades anomenada 'vectorial' degut a la composició en dos arxius fonamentals: el dels valors de les variables d'anàlisi i el de les coordenades dels vèrtexs dels polígons que formen les unitats territorials bàsiques. Els programes, com el SYMAP, efectuen la connexió entre ambdós arxius i disposen les variables visuals en la sortida gràfica escollida.

L'altra estructura de dades, com la gestionada pel MAP, és la matricial o ràster. En aquest cas, disposaríem d'un arxiu per cada variable de base, de manera que el valor que prendria la variable en cadascuna de les cel·les rectangulars en que s'hauria subdividit el territori seria registrat en forma de matriu. Per tant, la localització en fila i columna de cada

valor en la matriu comportaria la seva localització implícita en coordenades del territori, normalment de la quadrícula UTM.

Des del punt de vista informàtic, qualsevol d'aquestes dues estructures presenten els seus avantatges i inconvenients. Des d'un punt de vista d'especialització de la base de dades, en canvi, tradicionalment s'ha preferit l'estructura vectorial per a sistemes orientats especialment cap a la producció de cartografia temàtica mentre que l'estructura matricial ha estat la preferida per a basar-hi un sistema d'informació geogràfica especialitzat en l'anàlisi de les dades. La mateixa diferenciació entre sistemes dirigits a cartografia temàtica i a l'anàlisi i creuament de dades geogràfiques s'està difuminant considerablement.

Val a dir que els especialistes reserven sovint la denominació de sistema d'informació geogràfica a la segona funcionalitat. A diferència dels sistemes que solament permeten la producció de cartografia temàtica a partir dels arxius existents, els sistemes d'informació geogràfica pròpiament dits permeten la creació de nous mapes a partir de les dades primigènies. Sumar, ordenar, comparar variables originals són funcions corrents d'un programa gestor. La utilitat d'aquests sistemes per al planejament del territori és molt gran com ho demostra el creixement del sector comercial que s'hi dedica. De tota manera, actualment s'estan desenvolupant programes de gestió de sistemes amb una component analítica molt important però basats en estructures vectorials.

Així, un sistema d'informació geogràfica es recolza en una o altra de les modalitats estructurals abans esmentades, o fins i tot en les dues en el cas que pugui incloure les dades d'imatge de satèl·lit en la seva base ja que les bases de teledetecció s'operen sempre en estructura matricial.

Un dels primers sistemes operatius d'informació geogràfica a Catalunya, va ésser el format pel Servei de Planificació Territorial de la Direcció General de Política Territorial de la Generalitat de Catalunya a partir de 1980. Aquest sistema utilitzava el programa MAP per a la seva gestió. La dimensió dels àmbits mínims de resolució era de 500 per 500 metres de manera que Catalunya restava dividida en un mosaic de més de cent-mil cel·les d'un quart de quilòmetre quadrat cadascuna. Amb aquesta resolució era possible efectuar anàlisis de Catalunya sencera i per a subàmbits més reduïts, potser fins dimensions comarcals. Aquella resolució, en canvi, no era apta per a estudis de dimensió municipal. Entre d'altres obstacles per salvar, calgué arribar a la revolució microinformàtica i a l'extraordinari engrandiment de la capacitat d'emmagatzematge de dades que han assolit els ordinadors actuals per a permetre la confecció de bases més detallades. Així, i amb l'actual instrumental, un ajuntament mitjà pot muntar el seu propi sistema d'informació geogràfica del seu terme municipal amb un cost raonable. Aquest és, sens dubte, un dels camps de treball professional més atractius pels joves geògrafs amb coneixements àmplis de la documentació geogràfica a la qual hem al·ludit al llarg d'aquesta ponència.

La urbanització del territori i de la societat a Catalunya

Tomàs VIDAL i BENDITO

Facultat de Filosofia i Lletres

Centres Universitaris del Camp de Tarragona

Universitat de Barcelona

Urbà i rural són dos conceptes i dos móns tan complexos com transcendentals dins del multiforme àmbit dels fets geo-socials. En el breu espai d'unes dues centúries la Humanitat ha passat d'ésser eminentment rural a eminentment urbana i aquesta «transició», inseparable de la «revolució industrial» i de la «transició demogràfica», ha transformat la societat, el marc geogràfic i les relacions dels homes amb aquest i entre ells mateixos.

Ja en els seus remots orígens, la ciutat assolí uns trets geogràfics i socials ben marcats i en bona part definibles pel seu contrast amb els trets de l'àmbit rural. Camp i ciutat foren, tanmateix, durant centúries, dos móns molt diferents però inseparables. En els darrers temps, però, els vincles han esdevingut, a escala regional, cada cop menors i més confosos. Abans, el camp nodria de menjar i de força de treball l'urbs propera que depenia bàsicament en aquests afers del seu entorn rural proper, car els transports eren poc eficients. La ciutat oferia, en canvi, serveis i eixugava, a causa de la seva precària demografia, els excedents demogràfics rurals. Avui, en canvi, la ciutat pot abastar-se d'onsevulla i també el camp pot enviar homes i productes arreu. Tanmateix, aquesta aparent emancipació no és, ni de lluny, total ni equitativa. Per diferents camins, l'urbs ha accentuat el seu tradicional domini sobre el camp amb major capacitat d'incidència. Abans, la ciutat no podia arriscar-se a malmetre els camps propers, avui sí. En resum, el camp és avui poc més que un espai amb menor vida pròpia sotmès als dictats, sovint capriciosos i quasi sempre poc respectuosos, dels ciutadans de les viles properes o llunyanes.

Cada cop hi ha més i més grans ciutats i cada cop els camps estan més buits. Gairebé tothom denigra la ciutat i enalteix el camp, però quasi ningú no s'atreveix a romandre o retor-

nar al camp. La contradicció té fàcil explicació. L'oferta d'ocupació i, sobretot, de serveis és aclaparadorament superior a l'urbs, de forma que els molts inconvenients que implica la vida urbana resulten generalment compensats. Els models vitals de les societats avançades són inviàbles per sota de determinada massa poblacional i això fa que el camp i, àdhuc les viles, tinguin poques expectatives en matèria poblacional.

Els ciutadans presumeixen de sentiments bucolitzants i ecològics però, com a molt, es consolen acostant-se al camp els caps de setmana; molts pagesos canten les meravelles del seu món però l'abandonen a la menor oportunitat i molts pocs opten per tornar-hi tot i que les condicions materials de la vida rural estan millorant, en general.

Malgrat que mai no falten veus que pronostiquen que el model «hipertròfia urbana-èxode rural» està esgotat i en vies de capgirar-se, el moment mai no arriba. Com a molt, l'èxode ha minvat, principalment per esgotament del filó, i l'estancament del creixement de les grans urbs té com a compensació el fort creixement de nuclis d'una perifèria mai no massa llunyana i mai no massa independent de l'urbs prínceps.

Totes aquestes divagacions preambulars tenen com a finalitat avisar al lector despistat que respondre amb precisió al que anuncia el títol d'aquesta ponència no és cosa fàcil. Definir, metafísicament, el fet urbà és un afer molt difícil i complex, fer-ho, pragmàticament, tampoc no és fàcil i qualsevol recepta serà sempre discutible i discutida.

Sota el punt de vista demogeogràfic la definició pragmàtica de ciutat té molt a veure amb el nombre d'individus que viuen plegats a un indret. Aquest nombre ha d'ésser elevat i l'indret ha d'ésser territorialment compacte car tot el que hom considera urbà —civilitzat— exigeix una «massa crítica», una acumulació humana generadora d'economies d'escala tant en el domini material com en el domini espiritual. Precisar, però, numèricament, aquests esmentats requisits bàsics és molt compromès. Les concentracions humanes tenen diferents formes i funcions en l'espai i en el temps. A Catalunya, per exemple, un centre comarcal de cens molt modest, com Solsona, té més senyes d'identitat urbana que molts municipis, de població molts cops superior, ubicats a la perifèria de Barcelona. Per aquestes i altres raons el criteri estadístic més habitual, que xifra el llindar mínim de l'urbà en 10.000 hab., no sempre és satisfactori. Tanmateix, cal decidir, cal escollir amb criteris pragmàtics. Si volem donar resposta fefaent al repte del títol d'aquesta Ponència el camí més eficaç és el que passa per definir com a ciutat tot municipi que compti amb més de 10.000 hab. Com és natural, els municipis que superen dita cota en un moment donat no sempre ho han fet o ho faran. Per exemple, l'Hospitalet de Llobregat no assolí dit llindar fins cap a 1915 i Santa Coloma de Gramenet fins uns deu anys més tard. No cal dir que els exemples esmentats, i molts altres, com Girona o Reus, són prou diferents, com a ens urbans en sentit global, però no pretenem ací fer distincions que vagin més enllà de la demogeografia i en aquest marc ens limitarem a esbrinar com ha evolucionat en el temps i l'espai l'aglomeració de la població catalana en ens d'alta concentració demogràfica.

El procés d'urbanització a Catalunya (1860-1986)

L'etapa 1860-1900

Fa uns cent-trenta anys, el 1860, Catalunya era ja la regió que comptava amb la més alta proporció de població urbana d'Espanya (29%) i allotjava la més gran urbs de la Península (Barcelona, 240.000 hab.). A més de Barcelona hi havia aleshores a Catalunya uns altres 16 municipis amb més de 10.000 hab. cap del quals no superava, però, els 30.000 hab. En relació a la superfície del territori aquesta xifra de ciutats mitjanes era notable però si hom observa la distribució de dits municipis sobre el mapa hom comprova que si bé els catalans eren en aquell temps força urbans, el territori, en conjunt, estava poc urbanitzat. Barcelona acumulava la meitat de la població urbana i la segona ciutat, Reus, tot just superava els 25.000 hab. i cap altra arribava als 20.000. Però això no ho és tot. Com hem vist, les 18 ciutats esmentades apareixen gairebé concentrades en una banda litoral i prelitoral. Al nord-est de la ratlla Girona-Vic-Manresa començava un ample desert urbà amb un únic oasi digne de menció, Lleida.

La baixa urbanització de la gran porció catalana que anomenarem el «gran nord-est» era especialment preocupant en aquells temps en què els transports eren encara poc eficients i això marcà, possiblement, les expectatives de desenvolupament de dita àrea, encara avui deprimida respecte als nivells mitjans del Principat. Tanmateix, el «gran nord-est» no va romandre prou marginat del centre neuràlgic de la dinàmica Catalana com per a no registrar molt aviat, en terminologia de Myrdal, l'efecte *backwash* del creixement barceloní. En canvi, l'efecte *spread* arribà tard o no arribà mai

En resum, als inicis de la industrialització, Catalunya presentava una xarxa urbana important, però desigual i macrocefàla. Barcelona era deu vegades major que la segona ciutat, Reus. La tan comentada macrocefàlia no sempre ha estat ben considerada. Si no partim de la base que Barcelona és molt més que la capital de Catalunya mai no entendrem res. El caràcter supraregional de Barcelona s'anà confirmant i consolidant amb la industrialització i el procés de transformació en «fàbrica d'Espanya» exigí o implicà una concentració precoç i espectacular de la població catalana al «cap i casal» i al seu entorn. El creixement poblacional del Principat en la segona meitat del segle XIX fou molt més que monopoli de Barcelona. El 75% dels guanys poblacionals del Principat entre 1860 i 1900 correspongueren a Barcelona, que passà de 240.000 a 540.000 hab. i, això és molt important, tot aquest guany fou fruit exclusiu d'un balanç migratori positiu que eixugà les pèrdues, quantioses, degudes a un negatiu balanç natural. A un altre lloc (VIDAL, 1985) hem defensat que la peculiar «transició demogràfica catalana», caracteritzada per una primerenca caiguda de la fecunditat i una tardana reducció de la mortalitat, fou conseqüència de la forta absorció de joventut rural per una gran urbs amb precàries condicions sanitàries. A un altre treball, encara inèdit, demostrem que la «transició demogràfica» presentà, a escala comarcal, processos molt variats, desde la notable modernitat del Baix Empordà i del Camp de Tarragona al primitivisme d'Osona i Bages passant pel molt excepcional model barceloní. Tanmateix, el fort pes poblacional de l'urbs informà el model regional.

L'èxit econòmic de la Barcelona industrial tingué els efectes que Myrdal anomena *backwash*. Les altres ciutats perderen competitivitat i foren poques les que creixeren de forma sensible en la segona meitat del segle XIX. Reus era encara la segona ciutat el 1900, però

la seva població havia minvat. Val la pena destacar que el notable i dinàmic triangle urbà del Camp de Tarragona —Reus, Tarragona, Valls— quedà quasi fora de joc rera l'aguda crisi fil·loxèrica i d'aquesta manera la concentració espacial del fet urbà català quedà encara més potenciada.

Tota Catalunya s'abocà al desenvolupament barceloní pagant un fort tribut demogràfic, però aquest no fou suficient, la supraregionalització de l'economia barcelonina exigí també un tribut demogràfic supraregional. Ja a finals del segle XIX la immigració forana anà cobrint, de forma creixent, les necessitats de mà d'obra de tal forma que el paper de l'èxode rural català assolí nivells cada cop més insignificants des del punt de vista barceloní, però no des del punt de vista del cada cop més despoblat àmbit camperol. Una particularitat important del procés català de «transició» demoespacial és que la manca de ciutats de certa dimensió i dinamisme al «gran nord-oest» i altres àmbits marginals féu que tot l'èxode es dirigís quasi únicament i exclusivament a Barcelona i als seus voltants.

En resum, el fort increment del caràcter urbà de la població de Catalunya en la segona meitat del segle XIX —del 26% al 42%— no significà un augment del grau d'urbanització del territori. Cap nova ciutat no aparegué lluny de l'àrea barcelonina i molts dels grans municipis perifèrics perderen pes específic i alguns pes absolut.

El primer terç del segle XX

Un cop al segle XX, la dinàmica demogràfica de les ciutats catalans es caracteritzà per un creixent efecte *spread* del focus barceloní però d'abast molt limitat. El 1900 el mapa dels grans municipis era quasi el mateix de trenta anys enrera, l'única diferència, prou remarcable, era que Barcelona representava ara el 65% de la població conjunta dels 17 municipis urbans. Els rangs eren també quasi els mateixos, però hi havia alguns canvis significatius, els municipis peribarcelonesos havien escalat posicions: Badalona passà del 13è al 10è lloc, Sabadell del 9è al 5è.

Entre 1900 i 1930, els canvis no foren tampoc massa importants tret del puixant creixement de Barcelona que arrossegà els municipis propers. El 1910 Sabadell era el segon municipi català i Terrassa havia passat del 15è (1860) al 7è lloc. El 1920 aparegué al rànking, un municipi nou que faria parlar: l'Hospitalet de Llobregat.

El 1930, la població resident a municipis de més de 10.000 hab. representava ja més del 50% de la població catalana, però el progrés es recolzava encara en el creixement quasi en solitari dels municipis peribarcelonins. Dels sis primers municipis de Catalunya, cinc eren d'aquesta mena i, entre ells, figurava ja l'Hospitalet. El 1936 aquest ocupava el tercer lloc i amenaçava de desplaçar Sabadell. El quart municipi era Badalona, el cinquè Terrassa. Reus havia baixat a l'11è lloc, Lleida i Tarragona al 8è i 9è. El 1920 havia aparegut al rànking un altre municipi amb futur: Santa Coloma de Gramenet. El 1936 ocupava ja el 14è rang entre els 21 municipis de més de 10.000 hab.

A la vigília del gran trasbals de la Guerra Civil, Barcelona superava ja el milió d'habitants —la primera i única ciutat milionària de la Península en aquell temps— i apareixia voltada de municipis de desenfrenat procés de creixement esperonats per la proximitat de la gran urbs ubicada en un terme més aviat petit i ja una mica saturat.

En els 76 anys que separen 1860 de 1936 la població catalana resident a municipis de més de 10.000 hab. havia passat de 484.000 a 1.600.000; s'havia multiplicat quasi per quatre, però el nombre de municipis d'aquesta mena només havia passat de 17 a 21. Pràcticament, cap de les ciutats existents el 1860 havia caigut per sota de la xifra dels 10.000, però moltes de les ubicades lluny del focus barceloní creixeren amb prou feines. Reus tenia gairebé la mateixa població el 1936 que el 1860, Valls tenia 3.000 hab. menys. Només les capitals de província havien crescut de forma sensible. En canvi, les ciutats peribaronlines creixeren amb gran puixança. Badalona multiplicà per 4 el seu cens, Sabadell per 3,5. Tanmateix, Barcelona detentava encara una primàcia indiscutible, la seva població el 1936 era quasi cinc cops superior a la del 1860. És en aquesta àrea on apareixen els principals nous grans municipis: l'Hospitalet i Santa Coloma. El primer comptava amb només uns 3.000 hab. el 1860, el segon amb poc més de 1.000, o sigui que en 76 anys havien multiplicat per 14 i per 13 llurs respectius censos. Si tenim en compte que amb un creixement estrictament natural (segons nivells europeus de l'època) una població duplica els seus efectius en 70 anys, és fàcil intuir la importància de la immigració a l'àrea barcelonina.

El pes relatiu de Barcelona respecte a la població urbana regional assolí, cap a 1930, el seu zenit: més de dos terços. A partir d'aquest moment el municipi capital entrà en un ràpid procés de decadència relativa que cap a 1980 esdevingué absoluta (decreixement moderat entre 1981 i 1986).

No cal dir que aquesta decadència és un miratge estadístic, la Barcelona real era ja el 1930 molt més que el municipi estricte i tendia a coincidir amb el Barcelonès. Com veurem, el Barcelonès assolí el seu zenit molt més tard. També fou el 1930 quan Barcelona assolí el zenit de superioritat sobre la ciutat de rang 2. El 1860 Barcelona tenia una població 8,8 cops més gran que la de Reus, el 1930 era 22 cops més gran que la de Sabadell i 26 vegades més gran que la de Lleida, la major de les ciutats no perifèriques.

Si hom accepta les dades censals del 1940, s'ha de reconèixer que en termes absoluts la Guerra Civil no implicà grans novetats en la dinàmica quantitativa de la població catalana. El creixement de la població barcelonina minvà sensiblement però les altres ciutats, en conjunt, gairebé no acusaren el trauma. Mentre algú no faci un estudi acurat de l'evolució de la població catalana entre 1936 i 1940, no sabrem fins quin punt les fonts són creïbles ni fins quin punt la guerra trasbalsà realment la dinàmica bruta de la població catalana. Els efectes qualitius de la crisi són massa importants i complexos i no és aquest el lloc de tractar-los.

El 1940 els municipis de més de 10.000 hab. eren 22; un altre municipi peribaronloní s'acabava d'incorporar al club dels «grans»: Sant Boi. L'Hospitalet escalà al 2n rang i Badalona al 3r. A partir d'aquesta data ambdós municipis romandran enquistats en els rangs 2n i 3r, acompanyats de Sabadell i Terrassa en els llocs 4r i 5è. Fora d'aquestes novetats, no hi hagué canvis quantitius de major consideració.

L'etapa 1940-1960

Malgrat les dificultats de la postguerra, la dècada dels quaranta fou ja decididament expansiva. Els municipis de més de 10.000 hab. pujaren a 26 i, en conjunt, allotjaven en 1950 a dos terços de la població catalana. Tanmateix, encara no hi ha indicis clars d'una

empenta urbanitzadora lluny de Barcelona. El 1936 havia entrat en el club dels «grans» Vilafranca del Penedès, el 1950 hi entrà Amposta, però semiamagat entre els nombrosos «novells» peribarcelonins: Cornellà, el Prat i Sant Adrià.

La tendència insinuada en els anys quaranta s'anà consolidant en la dècada següent, però la gran empenta tingué lloc en la dels seixanta. El rànking urbà del 1960 té com a important novetat l'aparició de municipis del Vallès, que a partir d'ara s'aniran incorporant de forma accelerada al grup dels «grans», acompanyant als fins aleshores solitaris municipis de Sabadell i Terrassa. Montcada i Sant Cugat foren els peoners. La febre urbanitzadora començà també a pujar Llobregat amunt: Esplugues, Sant Feliu, Molins de Rei. Com a símbol precursor d'una futura eclosió litoral cal assenyalar l'entrada en el rànking de Sitges i Sant Feliu de Guíxols.

L'etapa explosiva: 1960-1970

Els canvis fins ara considerats poden ésser qualificats de banals davant la magnitud dels que tingueren lloc en la dècada dels anys seixanta. D'entrada, el nombre de municipis grans passà de 34 a 56 i el mapa urbà, per primera vegada en cent deu anys, esdevingué realment diferent. El major nombre d'incorporacions i la major intensitat del creixement tingué lloc a l'àrea barcelonina però, per primera vegada, proliferaren les «viles» a «comarques». El Vallès, especialment l'Occidental, va veure créixer com a bolets nombrosos municipis que fins no feia gaire eren poblets bucòlics. També proliferaren els nous grans municipis al Baix Llobregat i al Maresme, però també hi hagué novetats lluny de la flamant àrea metropolitana en desgallejada gestació. A les desurbanitzades planes centrals, assoliren estadísticament rang, Tàrraga i Balaguer. Amb això i la incorporació de Berga, el gran buit urbà del nord-oest va millorar de situació. Al sector nord-est aparegueren Manlleu i Banyoles, a l'interior, i Palafrugell i Palamós, a la costa. En conjunt, la població resident a municipis de més de 10.000 hab. superà la cota dels tres quarts de la total.

Mai no s'havia vist a Catalunya tal dinamisme demourbà. En conjunt la població dels municipis urbans cresqué més del 3,5% (taxa anual acumulativa) entre 1960 i 1970, però això no dóna prou idea de la intensitat del procés. Dotze municipis assoliren taxes anuals superiors al 10%, entre ells alguns de tan grans com Santa Coloma de Gramenet i Cornellà. Una quarantena de municipis creixeren amb un ritme superior al 4% anual. Els municipis de més baix creixement foren els no metropolitans amb l'excepció assenyalada de Barcelona, que «només» cresqué un 1,4% (taxa anual acumulativa). Entre els municipis no metropolitans més dinàmics, cal destacar els de l'àrea tarragonina esperonats pel desenvolupament del turisme i de la industrialització. Vila-seca i Salou cresqué a un ritme anual de quasi el 9%, Tarragona arribà al 6%; Cambrils i Reus cresqueren entre un 4 i un 3,5%.

L'etapa actual

A partir de 1970 la situació canvià sensiblement. Les turbulències generades pel meteòric i desordenat creixement de la dècada precedent comportaren un procés de sedimentació influenciat, alhora, per la crisi econòmica. D'entrada, el ritme general de creixement es desaccelerà sensiblement, però, tanmateix, el nombre de municipis que superaren la cota dels 10.000 habitants fou molt gran. El 1980 en teníem ja 76 que en conjunt allotjaven el 80% de la població catalana. El creixement de Barcelona fou especialment feble, prò-

xim a zero, i això reforçà el seu declivi relatiu. El 1981 Barcelona representava ja poc més d'un terç de la població resident a municipis de més de 10.000 hab. (dos terços encara el 1950) i el seu cens era només 6 vegades el del municipi de rang 2 (22 vegades el 1930).

Entre els municipis ascendits a «grans» entre 1970 i 1980, se'n trobaven alguns litorals —Lloret, Arenys de Mar, Calella, Pineda i el Vendrell— al «gran nord-oest» sorgí la primera «gran» ciutat de la seva història: la Seu d'Urgell superà els 10.000 hab.

La tendència i la desacceleració passà en molts casos a estagnació si fem cas a les dades més recents, les del Padró del 1986. Segons l'esmentada font, la població catalana gairebé no augmentà entre 1981 i 1986 i els grans municipis, en meteòric creixement des de 1860, perderen efectius tot i que llur nombre augmentà lleugerament (3 més). En el rànking de taxes anuals de creixement del període 1981-1986 Barcelona i els seus grans veïns —Hospitalet, Badalona, Santa Coloma, Cornellà— perderen població. L'Hospitalet, Cornellà, Santa Coloma i Sant Adrià registraren un decreixement anual superior a l'1%. Barcelona presenta una taxa anual del -0,7%, Badalona del -0,4%.

Els únics creixements realment forts es donaren a la costa. Dels 20 grans municipis amb taxes anuals de creixement superior a l'1%, 11 foren litorals. Calella i Lloret encapçalen el rànking del dinamisme positiu seguits de Vila-seca, Cambrils i Pineda, tots ells amb taxes superior al 3%. El retrocés poblacional dels grans municipis centrals de l'aglomeració barcelonina tingué com a contrapartida el notable creixement de municipis de segona o tercera corona. Sant Cugat del Vallès i Santa Perpètua foren els municipis no litorals més dinàmics, i també creixeren amb bon ritme Sant Andreu de la Barca, Mollet, Rubí i Cerdanyola. Tanmateix, el creixement d'aquests i d'altres semblants, sembla no que eixugué el dèficit dels altres. De les cinc comarques de la Regió I, només tres cresqueren de forma substancial, però dit creixement no compensà el decreixement del Barcelonès.

Tot això que hem estat considerant és nou i àdhuc podria semblar insòlit. La població de Barcelona i els seus voltants havia crescut de forma acusada i ininterrompuda des de feia molt més de cent anys: que en poc més de 10 anys s'hagi passat de l'estagnació al retrocés, sens dubte, sobta. El trencament relativament brusc d'una tendència que semblava immutable despertà molt d'interès i àdhuc inquietud i, com és lògic, desfermà una allau d'interpretacions no sempre assenyades. Més d'un va parlar del «retorn» dels immigrants amb el mateix patetisme, però de diferent signe, que quan, vint anys abans, es parlava de l'allau immigratòria.

Pronunciar-se rotundament sobre l'entitat profunda del canvi de tendència és, avui i ara, agosarat. El gruix de les transformacions han tingut lloc entre dos recomptes poblacionals, el de 1981 i el de 1986 i el lapse temporal és massa curt i la garantia de precisió dels esmentats recomptes és un xic dubtosa, especialment pel que fa a la comparació de les dades referents a molts dels municipis de tan complexa dinàmica de l'àrea peribarcelonina. Per altra banda, seria absurd científicament emetre diagnòstic, a partir de dades velles de cinc anys, respecte a una situació sobre la qual, dintre de pocs mesos, tindrem una allau d'informació fresca: el Cens del 1991. A la llum d'aquesta nova informació podrem verificar si les tendències observades es consoliden, canvien o si, simplement, eren un miratge estadístic.

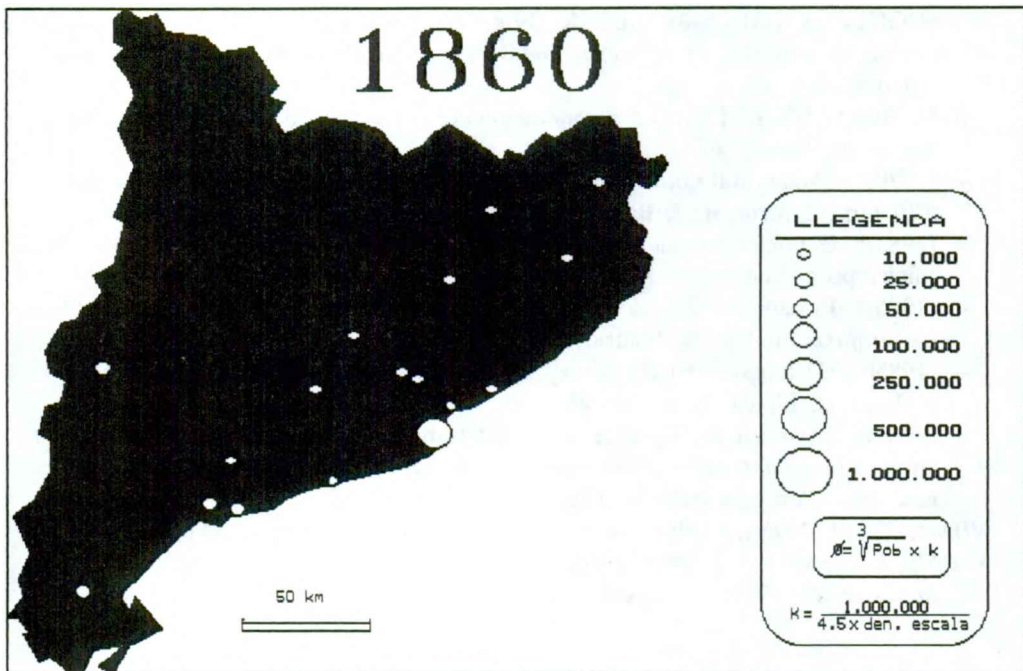
Sense oblidar les reserves esmentades, crec que no és massa agosarat interpretar que tot el procés evolutiu dels ens urbans a Catalunya ha seguit amb notable fidelitat, durant més de cent anys, un model si no racional, en el sentit de raonable, sí fàcilment racionalitzable. El ja venerable model de Myrdal, com ja havíem insinuat, encaixa prou bé amb el que ens ocupa. Des del moment en què Barcelona consolidà la seva trajectòria exitosa com a ciutat industrial d'abast supraregional el seu creixement poblacional per sobre de les seves pròpies possibilitats era inevitable i, al mateix temps, això podia implicar també un fre al desenvolupament de les altres ciutats i, sens dubte, un fort descens de la població rural i, en resum, un procés accelerat de la concentració de la població a un sol indret del territori.

Les darreres dècades del segle XIX, Barcelona creix en solitari xuclant efectius poblacionals a tot Catalunya, incloses algunes ciutats mitjanes i àdhuc alguns municipis de la seva rodalia. Aquesta seria la fase dura de drenatge o *backwash*. A principis del segle XX, la situació començà a canviar, els pobles de la rodalia més propera començaren a rebre aquella immigració i aquelles instal·lacions que a Barcelona tenien més difícil cabuda. Havia començat a notar-se l'efecte «aspersió» (*spread*). Cap a 1960, coincidint amb el «boom» econòmic i migratori, l'esmentat procés assolí una dimensió enorme en quantitat, però d'abast espacial molt modest en els primers temps. Fins a la dècada actual, no han aparegut signes prou clars d'una generalització sensible de l'efecte *spread* i, en conseqüència, de l'autèntica urbanització del territori. Tot i que de forma tímida i encara amb poc pes específic, estan proliferant aglomeracions de certa magnitud lluny de Barcelona i amb relativa independència. A primera vista, això i l'estagnació de la gran aglomeració barcelonina semblen elements positius car, en el pitjor dels casos, aquestes tendències quasi espontànies impliquen menys dificultats de cara a una reordenació del malmès territori català després d'unes dècades de creixement desbocat.

Bibliografia

- CABRÉ, A. (1979): «Reflexions sobre l'evolució de la població a Catalunya fins l'any 2000», a *Catalunya cap a l'any 2000*, Ed. Blume, pp. 11-36.
- CABRÉ, A. i PUJADAS, I. (1981): «La població de Catalunya», a *Reconocimiento Territorial de Cataluña*, Centro de Estudios y Planificación del Ministerio de Urbanismo y Obras Públicas i Generalitat de Catalunya.
- CAPELLADES CEBOLLA, J. (1983d): «La població de Catalunya», a BANCO DE BILBAO: *L'economia de Catalunya d'avui i de demà*, pp. 45-83.
- CASASSAS, Ll. (1990): *La ciutat metropolitana i la unitat de Catalunya*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 31 pàg.
- ESTEBAN, J. (1990): *Els objectius territorials per a la regió metropolitana de Barcelona*. Citat per CASASSAS, 1990.
- IGLESIES FORT, J. (1961): «El movimiento demográfico en Cataluña durante los últimos cien años», a *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona* (tercera época). Vol. XXXIII, n. 16, pp. 319-435.
- PIÉ i NINOT, R. (1987): «Catalunya, la por a la "urbanitat"», a *Arrel*, Barcelona, pp. 152-154.
- RECOLONS, Ll. (1979): «Els habitants», a *Catalunya: Home i territori*, Ed. Blume, pp. 11-77.
- RIERA, P. (1987): «La xarxa urbana de Catalunya a partir d'una anàlisi funcional», a *Arrel*, Barcelona, pp. 143-149.

- RODRÍGUEZ, A. i ALÓS-MONER, R. (1978): *Economía y territorio en Catalunya. Los centros de gravedad de población, industria y renta*. Banca Mas Sardà, Servicio de Estudios, 398 pàg.
- VIDAL BENDITO, T. (1973): *La despoblación del campo en Cataluña*, Universidad de Barcelona (Resum tesi doctoral).
- (1979): «Èxode rural i problemàtica demospacial a Catalunya (1860-1970)», a *Revista d'Història Agrària*, n. 2, Barcelona
  - (1983): «El poblament», a *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*, vol. XVII, Ed. Enciclopèdia Catalana, S.A., Barcelona, pp. 263-309.
  - (1985): «El papel de Barcelona en la transición demográfica catalana», a *Estudios Geográficos*, n. 178-179, Madrid, pp. 189-210.
  - (1985b): «Demografia rural i demografia Urbana a Catalunya: el cas lleidatà el 1975», a *Occidens*, Lleida, 1, pp. 121-141.
  - (1987): «L'evolució demogràfica de les ciutats mitjanes a Catalunya en els últims cent anys», a *Les ciutats petites i mitjanes a Catalunya: evolució recent i problemàtica actual*. Inst. Cartog. Catalunya, pàg. 73-88.
- VIDAL, T. i PUJADAS, I. (1983): *La Població*, Ed. Sirocco, Barcelona, 154 pàg., 15 mapes.
- VIDAL, T. i RECAÑO, J. (1986): «Rural demography in Spain today», a *Espace Population Sociétés*, 1986/3. Brusselles, pp. 63-74.

Els municipis urbans (més de 10.000 habitants)

(escala log.)

MUNICIPIS DE MÉS DE 10.000 HAB. EL 1860

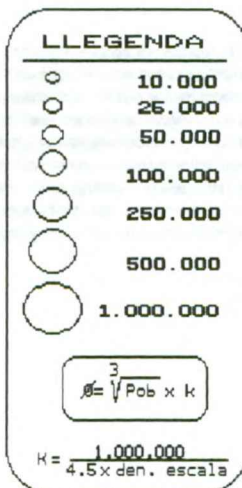
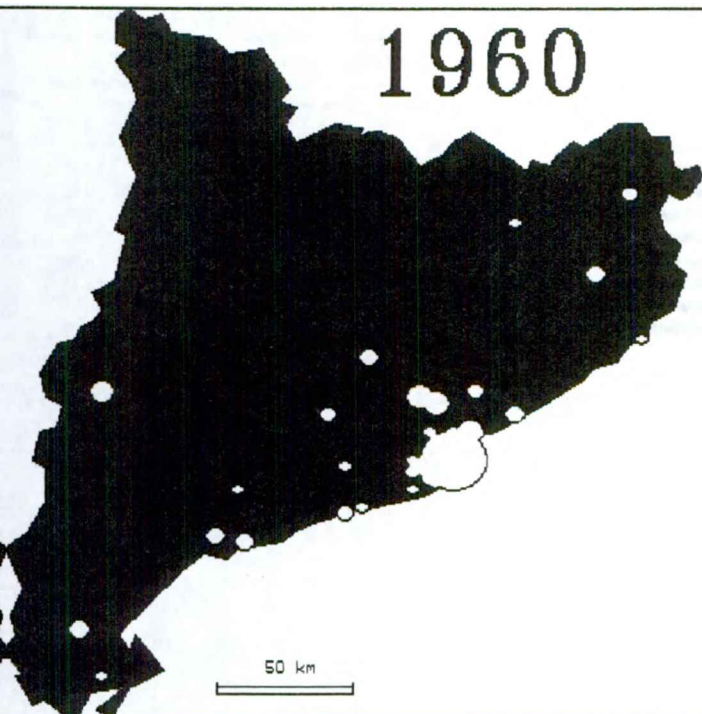
| % sobre suma

1	(239259) BARCELONA	49.37 %
2	(27257) REUS	5.62 %
3	(24702) TORTOSA (mun.trad.)	5.10 %
4	(19557) LLEIDA	4.04 %
5	(18433) TARRAGONA	3.80 %
6	(16603) MATARÓ	3.43 %
7	(16193) MANRESA	3.34 %
8	(14341) GIRONA	2.96 %
9	(14214) SABADELL	2.93 %
10	(13319) VALLS	2.75 %
11	(13036) VIC	2.69 %
12	(12225) VILANOVA I GELTRÚ	2.52 %
13	(12060) BADALONA	2.49 %
14	(11896) IGUALADA	2.45 %
15	(11187) TERRASSA	2.31 %
16	(10262) OLOT	2.12 %
17	(10082) FIGUERES	2.08 %

N=17 / $\Sigma x=484626.0$ / Mitjana $d'x=28507.41$ / Desviació Standard $d'x=52896.3$ / Quocient variació $d'x$ (%)=185.55

Font: I.G.E. & I.N.E. (Censos i Padrons respectius). Elaboració pròpia. Prog. HISTLOGI de T. Vidal. Fitx CATUR860.H

1960

50 km

Els municipis urbans (més de 10.000 habitants)

(escala log.)

MUNICIPIIS DE MÉS DE 10.000 HAB. EL 1960

% sobre suaa

Rang	Municipi (Codi de població)	% sobre suaa
1	(1557663) BARCELONA	58,85 %
2	(122813) HOSPITALET DE LLOB.	4,64 %
3	(105152) SABADELL	3,97 %
4	(92257) BADALONA	3,49 %
5	(92234) TERRASSA	3,48 %
6	(63850) LLEIDA	2,41 %
7	(52216) MANRESA	1,97 %
8	(43519) TARRAGONA	1,64 %
9	(43267) TORTOSA (mun. trad.)	1,63 %
10	(41128) MATARÓ	1,55 %
11	(41014) REUS	1,55 %
12	(32748) GIRONA	1,24 %
13	(32590) STA. COLOMA GRAMENET	1,23 %
14	(25669) VILANOVA I BELTRÚ	0,97 %
15	(24714) CORNELLÀ DE LLOBREGAT	0,93 %
16	(20303) VIC	0,77 %
17	(20194) GRANDOLLERS	0,76 %
18	(19968) ST. BOI DE LLOBREGAT	0,75 %
19	(19866) IGUALADA	0,75 %
20	(17548) FIGUERES	0,68 %
21	(17185) OLOT	0,65 %
22	(15801) ST. ADRIÀ BESÒS	0,60 %
23	(15725) GAVÀ	0,59 %
24	(14131) PRAT DE LLOBREGAT	0,53 %
25	(13265) MONTCADA I REIXAC	0,50 %

MUNICIPIS DE MÉS DE 10.000 HAB. EL 1960

|Z sobre suma

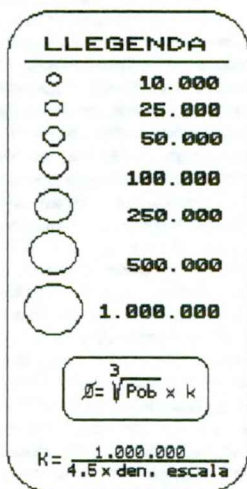
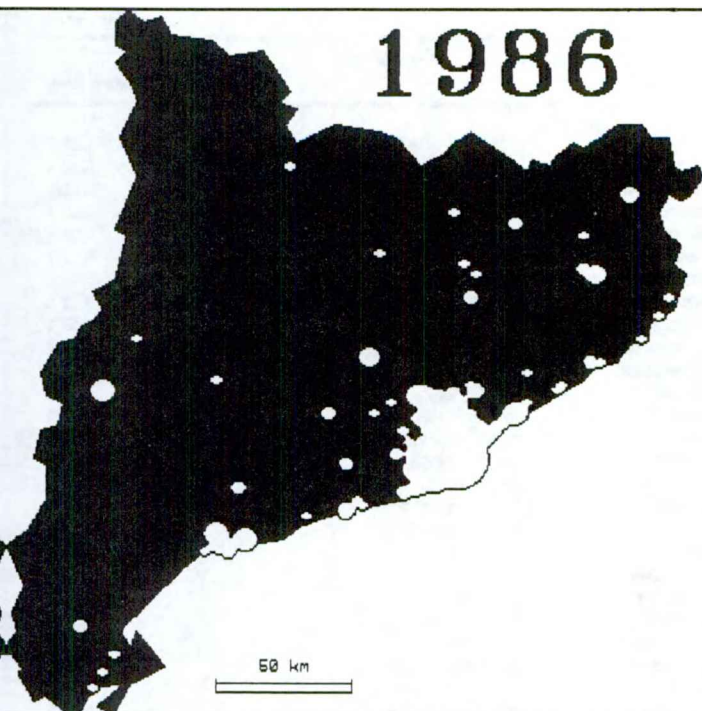
26	████████████████████	(12507)	AMPOSTA	0.47 %
27	████████████████████	(12393)	ESPLUGUES DE LLOB.	0.47 %
26	████████████████████	(11985)	VILAFRANCA PENEDÈS	0.45 %
29	████████████████████	(11886)	VALLS	0.45 %
30	████████████████████	(11884)	ST. CUGAT	0.45 %
31	████████████████████	(10491)	SITGES	0.40 %
32	████████████████████	(10307)	ST. FELIU GUÍXOLS	0.39 %
33	████████████████████	(10201)	ST. FELIU LLOBREGAT	0.39 %
34	████████████████████	(10191)	MOLINS DE REI	0.39 %

$N=34 / \Sigma x=2646665.0 / \text{Mitjana } d'x=77843.09 / \text{Desviació Standard } d'x=259243.4 / \text{Quoficient variació } d'x (\%)=333.03$

Font: I.G.E. & I.N.E. (Censos i Padrons respectius). Elaboració pròpia. Prog. HISTLOGL de T. Vidal.

Fitx CATUR60.H

1986

Els municipis urbans (més de 10.000 habitants)

(escala log.)

MUNICIPIS DE MÉS DE 10.000 HAB. EL 1986

% sobre suma

1	(1694064) BARCELONA	35.34 %
2	(276865) HOSPITALET LL.	5.78 %
3	(223444) BADALONA	4.66 %
4	(183960) SABADELL	3.88 %
5	(159530) TERRASSA	3.33 %
6	(133515) STA. COLOMA G.	2.79 %
7	(111507) LLEIDA	2.33 %
8	(109357) TARRAGONA	2.29 %
9	(99642) MATARÓ	2.08 %
10	(86467) CORNELLÀ LL.	1.80 %
11	(83251) REUS	1.74 %
12	(75388) ST. BOI	1.57 %
13	(67578) GIRONA	1.41 %
14	(65280) MANRESA	1.36 %
15	(62653) PRAT DE LL.	1.31 %
16	(53726) Cerdanyola V.	1.12 %
17	(48263) GRANOLLERS	1.01 %
18	(47766) ESPLUGUES LL.	1.00 %
19	(46102) RUBÍ	0.96 %
20	(44705) VILANOVA I G.	0.93 %
21	(44348) VILADECANS	0.93 %
22	(38272) MOLLET DEL V.	0.80 %
23	(37301) ST. FELIU	0.78 %
24	(35090) ST. CUGAT	0.73 %
25	(33939) ST. ADRIÀ	0.71 %
26	(32235) BAVA	0.67 %
27	(32122) FIGUERES	0.67 %

MUNICIPIS DE MÉS DE 10.000 HAB. EL 1986

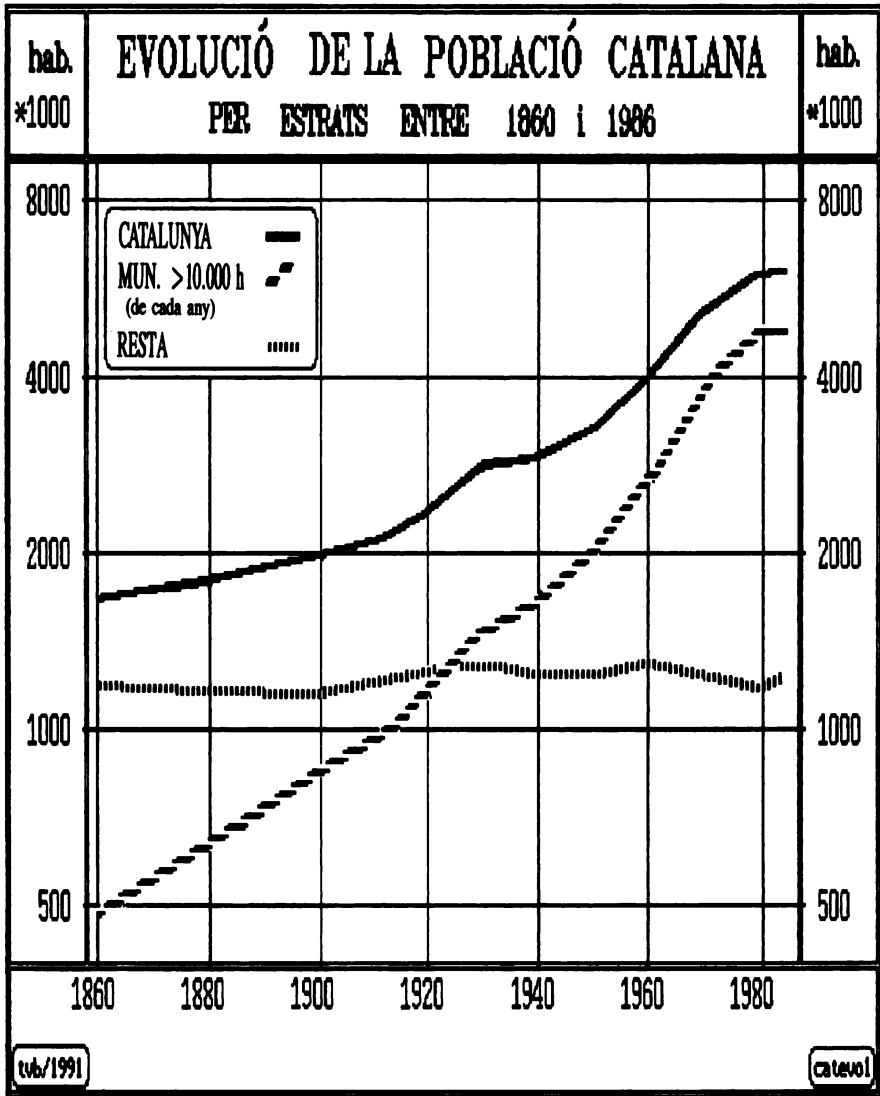
|Z sobre suma

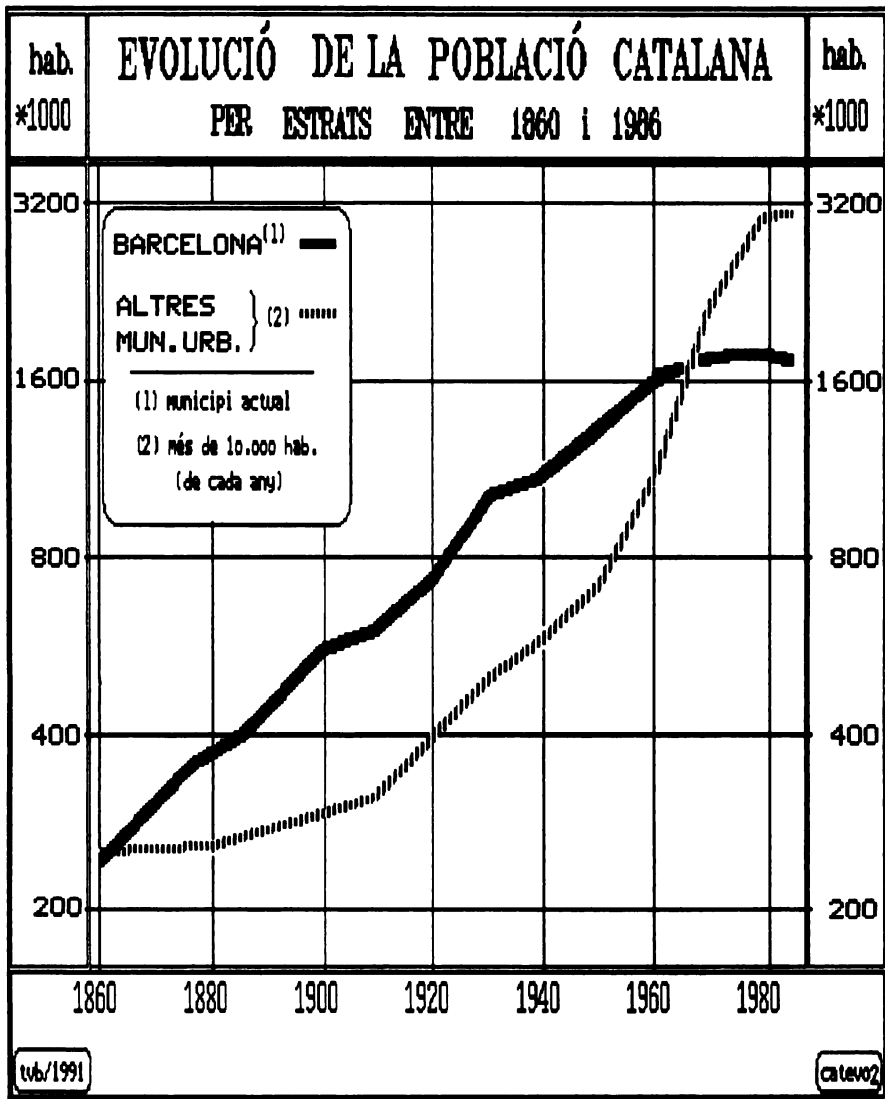
28	████████████████████	(30382)	IGUALADA	0.63 %
29	████████████████████	(29901)	BARBERÀ VALLES	0.62 %
30	████████████████████	(29190)	TORTOSA (mun. act.)	0.61 %
31	████████████████████	(28694)	VIC	0.60 %
32	████████████████████	(27646)	CASTELLDEFELS	0.58 %
33	████████████████████	(26412)	VILAFRANCA P.	0.55 %
34	████████████████████	(25582)	RIPOLLET	0.53 %
35	████████████████████	(25357)	OLOT	0.53 %
36	████████████████████	(25233)	MONTCADA I R.	0.53 %
37	████████████████████	(23717)	ST. JOAN DESPÍ	0.49 %
38	████████████████████	(22372)	BLANES	0.47 %
39	████████████████████	(21123)	SALT	0.44 %
40	████████████████████	(20468)	V.-SECA-SALOU	0.43 %
41	████████████████████	(20240)	ST. VICENÇ H.	0.42 %
42	████████████████████	(20057)	PREMIÀ	0.42 %
43	████████████████████	(19612)	VALLS	0.41 %
44	████████████████████	(17957)	MOLINS DE REI	0.37 %
45	████████████████████	(16526)	MARTORELL	0.34 %
46	████████████████████	(16182)	MANLEU	0.34 %
47	████████████████████	(16142)	CALELLA	0.34 %
48	████████████████████	(16019)	PALAFRUGELL	0.33 %
49	████████████████████	(15428)	ST. FELIU G.	0.32 %
50	████████████████████	(15180)	MASNOU	0.32 %
51	████████████████████	(15131)	AMPOSTA	0.32 %
52	████████████████████	(14997)	STA. PERPETUA H.	0.31 %
53	████████████████████	(14788)	LLORET DE M.	0.31 %
54	████████████████████	(14586)	BERGA	0.30 %
55	████████████████████	(14336)	ST. ANDREU B.	0.30 %
56	████████████████████	(14334)	OLESÀ	0.30 %
57	████████████████████	(13951)	PINEDA	0.29 %
58	████████████████████	(13328)	CAMBRELLS	0.28 %
59	████████████████████	(13328)	VENDRELL	0.28 %
60	████████████████████	(12963)	BALAGUFP	0.27 %
61	████████████████████	(12943)	BANYOLES	0.27 %
62	████████████████████	(12403)	CANOVELLES	0.26 %
63	████████████████████	(12239)	ST. CELONI	0.26 %
64	████████████████████	(12082)	PALAMÓS	0.25 %
65	████████████████████	(12067)	LLAGOSTA	0.25 %
66	████████████████████	(11849)	SITGES	0.25 %
67	████████████████████	(11600)	ST. PERE RIBES	0.24 %
68	████████████████████	(11326)	RIPOLL	0.24 %
69	████████████████████	(11313)	ST. JUST DESV.	0.24 %
70	████████████████████	(11287)	ESPARREGUERA	0.24 %
71	████████████████████	(11047)	TARRERA	0.23 %
72	████████████████████	(10951)	TORRELD	0.23 %
73	████████████████████	(10685)	SEU D'URGELL	0.22 %
74	████████████████████	(10526)	CALDES MONTBUI	0.22 %
75	████████████████████	(10357)	MONTORNES	0.22 %
76	████████████████████	(10273)	ST. CARLES R.	0.21 %
77	████████████████████	(10204)	ARENYS DE MAR	0.21 %
78	████████████████████	(10187)	DELTEBRE	0.21 %
79	████████████████████	(10114)	VILASSAR M.	0.21 %

$N=79 / \Sigma x=4793185.0 / \text{Mitjana } d'x=60673.23 / \text{Desviació Standard } d'x=191194.3 / \text{Quoficient variació } d'x (\%)=315.12$

Font: I.G.E. & I.N.E. (Censos i Padrons respectius). Elaboració pròpia. Prog. HISTLOGI de T. Vidal. Fitx CATUR86.H

Població i demografia a Catalunya

Isabel PUJADAS i RUBIES
Universitat de Barcelona
i Centre d'Estudis Demogràfics

Introducció

L'estudi de la població de Catalunya, el seu creixement i repartiment geogràfic, han captat l'interès i dedicació, des de fa temps, d'un nombre important d'investigadors i estudiosos, però, en canvi, l'anàlisi dels fenòmens demogràfics de la població de Catalunya s'ha desenvolupat de forma més intensa i continuada des dels anys vuitanta del segle present, i no només els dedicats al coneixement de l'evolució més recent sinó també als estudis de Demografia històrica. En aquesta ponència ens limitarem a presentar, de forma breu, com han evolucionat la mortalitat, la fecunditat i els moviments migratoris en els últims cent anys.

L'evolució dels fenòmens demogràfics a Catalunya

1. La mortalitat

Fins fa poc anys no es tenia un coneixement precís de com havien evolucionat la mortalitat i l'esperança de vida de la població de Catalunya. Les estadístiques elaborades per l'Institut Nacional de Estadística de Madrid solament permetien fer un seguiment de l'evolució més recent entre 1970 i 1985, mentre que les tesis doctorals d'Isabel Pujadas (1982) i d'Anna Cabré (1989) han permès una reconstrucció de les taules de mortalitat de la població de Catalunya des de 1860 a 1985. Paral·lelament les tesis doctorals de J. Canela (1985) i A. Segura (1986), i els estudis de M. Farré, A. Companys i A. Mompert, entre d'altres, han facilitat un aprofundiment sobre les estadístiques de defuncions, les causes de mort, la mortalitat infantil i les diferències de mortalitat, segons la categoria socio-

econòmica dels habitants. Per altra banda la recollida, control i publicació de les estadístiques de mortalitat han assolit un nivell de gran rigor i total exhaustivitat, gràcies a la tasca empresa pel Departament de Sanitat de la Generalitat de Catalunya, l'Institut d'Estadística de Catalunya i l'Institut Municipal de la Salut de Barcelona.

Les primeres aproximacions que fan referència a l'esperança de vida són les existents per a la ciutat de Barcelona cap a meitat del segle XIX, segons les dades que Ildefons Cerdà (1837-1847 i 1862-64, apèndix del segon volum de la «Teoria General de la Urbanització») va donar sobre les condicions de vida de la classe obrera, la classe menestral i la classe rica (uns 25 anys d'esperança de vida de promig), extretes de l'estudi realitzat per Laureà Figuerola «Estadística de Barcelona en 1849». Aquests resultats han estat posteriorment corroborats per un magnífic estudi d'Armand Sàez (1968), sobre la Barcelona de 1863, en el qual demostra que l'esperança de vida en néixer era només de 26 anys i que la meitat dels nascuts morien abans d'arribar als 10 anys d'edat. Posteriorment s'ha pogut determinar que la situació de Barcelona era bastant excepcional dins del context general de la població de Catalunya i que la mortalitat rural era força inferior a la mortalitat urbana.

Tot i així la mortalitat a Catalunya a la segona meitat del segle XIX, era molt elevada i es trobava, junt amb els nivells de mortalitat espanyola, entre les més elevades d'Europa, a excepció de Rússia i dels països balcànics. Vegem-ne algunes dades comparatives:

Taula 1
Comparació de l'esperança de vida en néixer 1860-1910

Anys	Països europeus*	Catalunya	Espanya
1860	42,2	27,7	28,5
1880	45,2	32,7	31,5
1900	50,5	37,1	34,5
1910	54,3	43,6	41,4

* Els països de referència són Anglaterra i País de Gal·les, Dinamarca, Noruega, Suècia, França i Holanda.
Font: Nacions Unides (1963), A. CABRÉ (1989)

Aquestes fortes diferències es van afeblint progressivament al llarg del segle XX fins arribar a un nivell molt similar d'ençà de l'any 1960. A partir d'aquest any el progrés ha estat tant o més important a Catalunya fins aconseguir que la seva esperança de vida se situï entre les més elevades del món:

Taula 2
Comparació de l'esperança de vida en néixer als països europeus

	Any	Homes	Dones
Catalunya	1986	74,21	80,46
Espanya	1980-81	72,37	78,58
Països Baixos	1984-85	72,9	79,7
Regne Unit	1983-84	71,6	77,5
R.F.A.	1983-85	71,2	77,8
França	1986	71,5	79,7
Itàlia	1983	71,5	78,1

Font: Eurostat, 3C. (1988) i Departament de Sanitat de Catalunya (1986).

Aquesta bona situació de l'esperança de vida tant a Catalunya com a Espanya ha estat a vegades atribuïda a un hipotètic subregistre de les defuncions, que en cas d'haver existit s'hauria concentrat, especialment, en el període 1980-1983, mentre que anteriorment no sembla factible, així com tampoc no ho és després de 1985, quan l'I.E.C. i el Departament de Sanitat han introduït un rigorós control d'exhaustivitat en les estadístiques vitals. Falta, però, una anàlisi causal del major augment de l'esperança de vida en alguns dels països mediterranis, que no sigui atribuïda únicament a les bones condicions climàtiques o a les excel·lències de la dieta mediterrània.

L'evolució de la mortalitat des de 1860 a 1990

L'esperança de vida que tenia Catalunya cap a meitat del segle XIX era la mateixa que la que tenia la població francesa cent anys abans. Si el segle XIX significa per als països de l'Europa Nòrdica i Occidental un canvi molt positiu en les condicions de vida de la seva població, per a Catalunya una millora important en el descens de la mortalitat no es dona fins al darrer terç del segle XIX.

Taula 3
Evolució de l'esperança de vida en néixer 1865-1987

Anys	Homes	Dones
1865	28,6	29,4
1900	36,3	38,0
1910	42,4	44,9
1920	43,2	46,6
1930	52,0	55,4
1940	51,2	60,1
1950	62,0	67,0
1960	67,8	72,6
1970	69,5	74,9
1975	71,3	76,8
1980	73,8	79,5
1983	74,1	79,9
1987	74,2	80,5

Font: I. Pujadas (1982), A. Cabré (1989), Departament de Sanitat 1983 i 1987.

L'augment es fa molt més ràpid des de principis del segle XX, tot i que la incidència negativa de l'epidèmia gripal de 1918-1919, menys virulenta, però, que a altres regions d'Espanya, frenarà l'evolució. En els anys vint la reducció de la mortalitat és espectacular, però la tragèdia de la guerra civil espanyola produirà un nou daltabaix en l'esperança de vida, fent-la retrocedir, per als homes, per sota la de 1930. Els anys quaranta i cinquanta es caracteritzen per un augment molt considerable a causa d'una conjunció de factors entre els quals cal assenyalar els següents:

— L'ús generalitzat de la penicilina, les sulfamides i els antibiòtics que reduïren a valors insignificants les malalties infeccioses.

— L'extensió de la vacunació obligatòria reduí la mortalitat per malalties de menor incidència estadística que tingueren en el passat greu impacte psicològic: la diftèria, tètanus, hidrofòbia, etc.

— La generalització en el països europeus dels sistemes de Seguretat Social, el desenvolupament de la xarxa sanitària i de la indústria farmacèutica foren, en aquells moments, factors indiscutibles de l'accentuat descens del risc de mort.

— La millora general del nivell de vida (alimentació, higiene, nivell d'instrucció) repercutiren, igualment, de forma positiva.

L'evolució de la mortalitat per edats

La forta davallada de la mortalitat infantil és el tret més característic de l'evolució de la mortalitat. D'uns nivells de més de 250 defuncions per a cada 1.000 naixements a mitjans del segle passat s'ha arribat a nivells inferiors al 10 per 1.000 a finals del segle XX.

Catalunya es podia classificar al segle XIX, per la seva alta mortalitat infantil, com a model sud, segons la classificació de les taules-tipus realitzada per Coale i Demeny, situació que canvia en el decurs del segle XX, de tal manera que el model que ara li correspondria seria el model-est, caracteritzat per una sobremortalitat a les edats avançades.

Taula 4.
Probabilitats de mort per grups d'edat (per mil)
(ambdós sexes)

Grups d'edat	1930	1950	1970	1980	1987
0	84,98	34,50	14,70	9,05	8,62
1	56,12	18,30	3,16	1,86	1,53
5	16,19	7,27	2,04	1,17	0,94
10	12,16	5,52	1,64	1,34	1,04
15	20,87	8,53	3,01	2,44	3,22
20	24,73	12,23	4,51	2,94	3,83
25	25,01	13,10	4,84	3,21	3,84
30	25,43	13,87	5,63	3,91	4,15
35	30,23	16,54	8,03	5,15	6,23
40	38,71	20,83	12,21	8,77	8,34
45	48,77	30,40	18,96	14,37	13,56
50	70,51	44,06	30,28	22,64	21,60
55	96,61	69,72	46,27	34,92	32,22
60	152,26	102,21	75,09	55,22	53,36
65	220,60	162,36	123,62	85,94	78,17
70	356,00	268,91	204,33	144,10	126,70
75	496,18	399,55	320,02	232,93	206,29
80	665,09	543,98	476,26	375,72	347,77
85	1.000,00	1.000,00	1.000,00	1.000,00	1.000,00

Font: Per als anys 1930, 1950 i 1970 PUJADAS. I (1982), per a 1980, INE (1988) i per 1987, DEPARTAMENT DE SANITAT (1989)

Darrerament l'evolució de la mortalitat per edats ha sofert un canvi important al produir-se una major reducció de les probabilitats de mort a edats avançades que a edats baixes. La davallada de la mortalitat per malalties cardiovasculars per sobre dels 65 anys d'edat està incidint positivament en l'augment de l'esperança de vida de la gent gran, mentre que a edats joves la situació és la contrària, especialment en el sexe masculí. Els efectes negatius dels accidents de circulació, el servei militar, la drogaaddicció i la nova expansió i difusió de la SIDA fan que la mortalitat entre els 15 i els 30 sigui creixent. La repercussió d'ambdues tendències oposades sobre l'esperança de vida és de moment positiva, però, tot i així la taxa bruta de mortalitat està experimentant un increment que s'accentuarà pel progressiu envelliment de la població i que afectarà, per tant, negativament el creixement de la població.

Taula 5
Evolució del Creixement Natural

	Naixements	Defuncions	Creixement Natural
1975	110.336	45.616	64.720
1980	79.758	41.807	37.951
1985	65.309	47.773	17.274
1986	61.001	47.551	13.271
1987	58.831	48.013	10.818
1988	58.631	50.007	8.624
1989	57.702	51.518	6.184

Font: INE i CIDC.

L'evolució fins ara descrita concorda completament amb l'evolució observada a gran part dels països europeus, especialment la reducció de la mortalitat a edats avançades, que ha estat superior al que s'havia previst, de tal manera que les taules-tipus de Princeton han introduït molt recentment la correcció corresponent.

En general caldria dir que l'interès observat cap a meitat del segle passat en analitzar la mortalitat va desaparèixer i altres fenòmens demogràfics van captar l'atenció dels estudiosos, especialment la davallada de la natalitat des de principis del segle XX, la immigració, el despoblament rural i el procés de concentració espacial.

Fins als anys vuitanta d'aquest segle els estudis de mortalitat no han tornat a ocupar un lloc important en la investigació demogràfica a Catalunya. L'impuls a nivell internacional també existeix, i tot fa pensar que l'anàlisi de la mortalitat coneixerà una expansió important en els pròxims anys, que cobriran els grans desconeixements i interrogants que existeixen encara, de moment, sobre l'evolució històrica, l'anàlisi de les causes de mort, les diferències de nivell de mortalitat per categories socio-econòmiques i territorials i les previsions respecte el futur.

2. La fecunditat

L'evolució de la fecunditat a Catalunya ha despertat, en canvi, un gran interès, que ha derivat, molt sovint, en polèmica entre determinats col·lectius i personalitats (classe mèdica, polítics i científics), així com en l'opinió pública, fet que ha determinat l'aparició d'un estat d'opinió, força general, que la natalitat és i ha estat en algunes èpoques del passat excessivament baixa. Sens dubte J. Vandellòs i la seva obra «Catalunya poble decadent» és el màxim exponent d'aquest corrent d'opinió.

Tot i l'interès que podria tenir aquest debat ens centrarem a presentar l'evolució de la fecunditat des de finals del segle passat fins avui dia.

La transició demogràfica a Catalunya

El primer fet important a destacar és la precocitat de Catalunya dins del conjunt d'Espanya en el procés de control de la natalitat (recordem que la mortalitat, en canvi, era molt alta i semblant a la del conjunt d'Espanya) i la ràpida difusió d'un comportament natalista cada cop més restrictiu arreu de Catalunya, tot i la gran heterogeneïtat dels nivells d'industrialització i d'urbanització existents a finals del segle XIX, que eren, segons la formulació teòrica, les variables bàsiques per explicar l'inici de la transició.

Les primeres investigacions realitzades sobre les diferències de fecunditat a Espanya van mostrar de forma clara i evident que Catalunya tenia uns nivells de fecunditat molt més baixos que la majoria d'altres poblacions espanyoles a excepció de les Balears: William LEASURE (1926) calculà un indicador de fecunditat matrimonial per províncies i mostrà com l'any 1860 la fecunditat matrimonial de les províncies catalanes era inferior a la del conjunt d'Espanya i com aquestes diferències s'accentuaven cada vegada més a mesura que avançava el segle XIX.

No obstant això, l'estudi de LIVI BACCI (1968), sobre la fecunditat matrimonial en el període 1787-1797, posà en relleu la situació contrària: Catalunya tenia la fecunditat matrimonial més alta de la península.

Queden doncs per analitzar els canvis que es produïren entre el Cens de Floridablanca i l'any 1860. Etapa molt difícil d'analitzar tant per la manca de censos com d'estadístiques vitals.

L'evolució de la fecunditat entre 1922 i 1989

L'evolució de la fecunditat es pot reconstruir des de 1922, any en què es comencen a recollir les estadístiques de naixements segons l'edat de la mare. Amb anterioritat cal utilitzar mètodes indirectes com els indicadors estandaritzats de Coale (If, Ig, Im), o bé acudir a estudis ja molt més complexos a partir de la reconstrucció de famílies utilitzant les estadístiques dels Registres Parroquials.

Taula 6.
Evolució de l'Índex Sintètic de Fecunditat (nombre de fills per dona) i de l'edat mitjana a la maternitat

Anys	Índex sintètic de fecunditat	Edat mitjana
1922	2,59	29,7
1925	2,52	29,6
1930	2,22	29,5
1935	1,91	29,1
1940	1,84	29,8
1945	1,73	29,7
1950	1,72	29,2
1955*	1,92*	29,1*
1960*	2,23*	29,1*
1965*	2,53*	29,1*
1970	2,71	28,9
1975	2,72	28,3
1980	1,87	27,9
1985	1,47	29,0

* dades estimades

Font: CABRÉ, A. PUJADAS, I. La fecundidad en Cataluña desde 1922: análisis y perspectivas.

Com ja és ben conegut, el procés històric de reducció de la natalitat es va donar a Catalunya amb molta anticipació respecte a la resta d'Espanya i fins i tot respecte a nombroses regions d'Europa, assolint a principis del segle XX nivells ja notablement baixos. Així l'any 1922, el promig de fills per dona era de 2,6 a Catalunya, xifra que contrasta enormement amb els 4,1 fills per dona del promig espanyol; en termes relatius les diferències encara s'accentuen més fins arribar al final de la guerra civil. Ja el 1936, J. Vandellós, en la seva famosa obra «Catalunya, poble decadent» assenyalava que tenint en compte l'alta mortalitat de l'època, la fecunditat catalana resultava clarament insuficient per assegurar el reemplaçament de les generacions en situar-se la taxa neta de reproducció per sota de la unitat, mantenint-se així fins a finals dels anys cinquanta. Això va determinar uns dels forats demogràfics més profunds i durables dels coneguts en l'Europa Occidental.

A principis dels anys cinquanta, el futur era vist amb aprensíó en una societat que no havia recuperat encara, en molts aspectes, els nivells socio-econòmics de la preguerra i que contava amb un feble potencial de futura població activa. No obstant això, els pròxims quinquennis oferirien un panorama completament oposat: la extraordinària onada immigratòria, per una part, i el «boom» de matrimonis i de naixements, per una altra, portarien el creixement demogràfic de la població de Catalunya als nivells més alts de la seva història.

L'evolució de l'índex sintètic de fecunditat en aquest període mostra un impressionant i ininterromput augment passant d'1,72 fills per dona el 1950 a 2,72 fills el 1975. Els factors d'aquesta evolució cal cercar-los tant en l'increment de la nupcialitat com en el de la fecunditat matrimonial, augment acompanyat d'una progressiva reducció de l'edat al matrimoni i a la maternitat que contribuïren a concentrar temporalment un nombre major de naixements. Tot i així, queda encara per dilucidar quina part d'aquests canvis cor-

responia a canvis en el comportament nupcial i reproductiu de la població catalana i quins reflectien el comportament diferencial de la població immigrada. Els estudis fins ara realitzats mostren que ambdós elements actuaren conjuntament.

A partir de 1975 el canvi de comportament nupcial i reproductiu de la població es dràstic i contundent: entre 1975 i 1985 la xifra de naixements passa de 110.000 naixements a 65.000 d'una natalitat pròxima al 20 per 1.000 a una natalitat inferior al 10% i de 2,75 fills/dona a 1,47.

Des de 1986 la reducció s'ha fet ja molt més lenta i fins i tot hi ha certs indicis d'una lleugera recuperació en algunes comarques de Lleida, Girona i Tarragona.

Taula 7.
Índex sintètic de fecunditat als països europeus
(nombre de fills/dona en edat fèrtil)

Països	1965	1970	1975	1980	1985	1986	1987	1988	1989
EUROPA DEL NORD									
Dinamarca	2,61	1,95	1,92	1,55	1,45	1,48	1,50	1,56	1,62
Finlàndia	2,47	1,83	1,68	1,63	1,65	1,60	1,59	1,59	—
Islàndia	3,71	3,00	2,65	2,48	1,93	1,93	2,07	2,27	—
Irlanda	4,03	3,87	3,41	3,23	2,49	2,43	2,34	2,17	2,11
Noruega	2,93	2,51	1,98	1,72	1,66	1,71	1,75	1,84	—
Suècia	2,42	1,94	1,77	1,68	1,73	1,79	1,84	1,96	2,02
Regne Unit	2,83	2,44	1,82	1,92	1,80	1,78	1,82	1,83	1,85
EUROPA OCCIDENTAL									
Àustria	2,68	2,30	1,83	1,65	1,47	1,45	1,43	1,44	1,45
Bèlgica	2,60	2,24	1,73	1,69	1,49	1,53	1,54	1,56	1,58
França	2,84	2,47	1,93	1,94	1,82	1,84	1,82	1,82	1,81
R.F.A.	2,50	2,02	1,45	1,45	1,28	1,35	1,38	1,40	1,39
Luxemburg	2,44	1,97	1,63	1,51	1,39	1,45	1,41	1,51	1,52
Holanda	3,04	2,57	1,66	1,60	1,50	1,55	1,56	1,54	1,55
Suïssa	2,61	2,10	1,61	1,55	1,51	1,52	1,51	—	—
EUROPA DEL SUD									
Grècia	2,32	2,36	2,33	2,21	1,68	1,61	1,52	1,52	1,50
Itàlia	2,55	2,43	2,19	1,66	1,42	1,35	1,31	1,33	1,29
Portugal	3,07	2,76	2,59	2,14	1,70	1,61	1,56	1,53	—
Espanya	2,97	2,82	2,80	2,22	1,57	1,49	1,47	—	—
Iugoslàvia	2,71	2,29	2,27	2,13	—	2,10	2,00	1,98	—
CATALUNYA	2,53	2,71	2,72	1,87	1,48	1,37	1,31	1,29	1,27
EUROPA DE L'EST									
Bulgària	2,03	2,18	2,23	2,05	1,97	2,00	—	2,02	1,95
Txecoslovàquia	2,37	2,07	2,43	2,16	2,07	2,03	1,98	1,96	—
R.D.A.	2,48	2,19	1,54	1,94	1,76	1,70	1,74	1,67	—
Hongria	1,82	1,96	2,35	1,91	1,83	1,83	1,82	1,81	1,80
Polònia	2,52	2,20	2,27	2,26	2,31	2,33	2,15	—	—
Romania	1,91	2,89	2,60	2,43	2,31	2,30	—	—	—
U.R.S.S.	2,46	2,39	2,41	2,26	2,40	2,46	2,53	—	—

Font: DIRK VAN DE KAA (1988): «Population», núm. 4-5, 1990.

Aquesta evolució fins ara presentada és força similar a la que es podria observar en algun país de l'Europa nòrdica o occidental. La diferència principal és que a Catalunya la recuperació de la natalitat de després de la segona guerra mundial no es produeix fins molt més tard i que la reducció més recent comença, també, més tard, l'any 1975, en comptes del 1965, encara que es produeix de forma molt més brusca i ràpida.

Per a comprendre aquesta forta davallada cal tenir present altres variacions en el comportament socio-demogràfic de la població tals com:

- L'augment de l'edat de la maternitat, produït per una fortíssima reducció de la fecunditat per sota dels 25 anys i un augment per sobre dels 30 anys.
- L'ajornament de l'edat d'entrada al matrimoni.
- La forta caiguda de la nupcialitat i l'augment de la solteria.
- La difusió de les unions lliures, acompanyada d'un increment ràpid dels fills nascuts fora del matrimoni.
- El creixement de la divorcialitat i l'augment lleuger de les segones núpcies.

De manera que tots aquests canvis ens porten cap una mateixa direcció: una gran modificació dels comportaments en referència a la formació de les parelles i a la constitució de la descendència de les famílies. Aquests canvis s'han produït, amb petites variacions, a la gran majoria dels països occidentals.

Els factors explicatius de totes aquestes transformacions cal cercar-los tant en els canvis estructurals i tecnològics generats pel desenvolupament de la societat post-industrial (augment del nivell de vida i de la participació femenina en l'activitat econòmica, difusió de noves tècniques anticonceptives) com en els canvis culturals (major llibertat personal, procés de secularització, desinstitucionalització de la família, modificació de les relacions home-dona), i com aquests han actuat conjuntament sobre el comportament dels individus, de les famílies i de la societat en general. Per altra banda no cal oblidar, però, la forta incidència de la crisi econòmica que ha generat elevadíssimes taxes d'atur, especialment a edats joves, dificultant la nupcialitat i la fecunditat. No obstant això, cal tenir present que la reactivació econòmica que s'ha produït entre 1986 i 1990, no ha tingut, de moment, una incidència positiva en la recuperació de la fecunditat a Catalunya.

3. Els moviments migratoris

L'estudi dels moviments migratoris ha captat l'interès d'un nombre important d'investigadors des de diverses disciplines i especialitats. Tot i així la mesura i anàlisi de les migracions sempre ha ensopegat amb dificultats de dades, a causa de la manca de registres rigorosos del fenomen migratori. A la vegada, el concepte migració és d'una gran amplitud i sota la mateixa denominació s'hi apleguen una gran varietat de corrents migratoris.

En el cas de la població de Catalunya els corrents migratoris que més repercussió han tingut sobre el creixement de la població i la seva distribució sobre el territori, i a la vegada els més ben estudiats, són els següents:

- 1) L'emigració transoceànica cap a Amèrica de finals del segle XIX i principis del s. XX.

2) L'èxode rural del camp català que va esclatar amb gran força des de meitat del segle XIX.

3) Les onades migratòries des de la resta d'Espanya cap a Catalunya dels períodes 1915-30 i 1950-75, les quals són les que han tingut més gran repercussió en la dinàmica demogràfica, en l'estructura de la població i en la distribució territorial de la població.

Taula 8

Creixement total, creixement vegetatiu i creixement migratori a Catalunya 1900-1986

Períodes	Creixement total (CT)	Creixement natural (CN)	CN/CT. 100	Creixement (CM)	migratori CM/CT.100
1901-05	58.160	42.564	73,2	15.596	26,8
1906-10	60.326	42.253	70,0	18.073	30,0
1911-15	55.181	33.489	60,7	21.692	29,3
1916-20	204.670	2.062	1,0	202.608	99,0
1921-25	166.922	59.569	35,7	107.353	64,3
1926-30	279.651	64.925	23,2	214.726	76,8
1931-35	99.062	49.177	49,6	49.885	50,4
1936-40	620	-59.318	-95,6	59.938	9.667,4
1941-45	182.280	21.406	11,7	160.874	38,2
1946-50	167.059	71.215	42,6	95.844	57,4
1951-55	293.871	93.994	32,0	199.877	68,0
1956-60	391.595	151.598	38,7	239.997	61,3
1961-65	567.628	213.466	37,6	354.162	63,4
1966-70	629.160	262.880	41,8	366.280	58,2
1971-75	640.224	308.393	57,0	231.831	42,9
1976-80	297.851	256.350	86,0	41.501	-14,0
1981-86	22.224	112.702	507,1	-90.478	-407,1

Font: Elaboració pròpia amb dades del Moviment Natural (INE), dels Censos de Població (INE) i dels Padrons obtinguts de les fonts següents:

1915 i 1925: Cajas de Ahorros confederadas. Estadísticas básicas de España.

1935: Generalitat de Catalunya. Cens 1936 (corregit).

1945, 1955 i 1965: Consorci d'Informació i Documentació de Catalunya.

La curiositat per l'estudi d'aquest corrents migratoris s'ha modificat darrerament en apareixer noves tendències migratòries que han desplaçat el camp d'interès:

1) El retrocès i paralització de la immigració procedent d'Espanya. Per primera vegada en aquest segle, Catalunya passa a tenir un saldo migratori negatiu en el quinquenni 1981-1986 amb uns 90.000 emigrants.

2) L'emigració de retorn, encara no ben qualificada ni analitzada, protagonitzada, principalment per adults-actius d'edats compreses entre 30-40 anys acompanyats dels fills petits i que va afectar principalment el cinturó industrial de Barcelona i amb menys intensitat al Camp de Tarragona; mentre que els joves de 15-19 i 20-24 han tingut unes taxes d'emigració molt més febles, i, en canvi el saldo migratori dels majors de 60 anys ha estat lleugerament positiu.

Taula 9
Saldos migratoris per edats
(total Catalunya 1971-1986)

	1971-1975		1976-1980		1981-1986	
	abs. prob.	mig.	abs. prob.	mig.	abs. prob.	mig.
5- 9	24.490	10,00	1.274	0,50	-14.212	-5,26
10-14	27.634	11,87	8.625	3,59	-6.026	-2,45
15-19	35.047	16,02	14.424	6,38	-3.910	-1,60
20-24	38.422	18,60	11.890	5,57	-5.267	-2,26
25-29	51.437	23,90	-7.382	-3,32	-9.799	-4,48
30-34	21.122	10,91	-5.698	-2,85	-12.273	-5,64
35-39	12.621	7,31	-6.410	-3,60	-6.072	-3,42
40-44	13.918	7,23	-2.275	-1,14	-6.884	-3,97
45-49	20.077	10,65	-4.808	-2,47	-2.405	-1,23
50-54	14.120	8,15	-2.495	-1,39	-2.618	-1,39
55-59	6.536	4,95	1.137	0,96	-559	-0,33
60-64	4.900	4,04	2.932	2,34	516	0,39
65-69	3.015	2,83	3.695	3,36	166	0,14
70-74	5.812	7,02	2.792	3,26	685	0,71

abs.:

prob. mig.: probabilitat de migrar en tant per mil

Font: PUJADAS, I, MENDIZÁBAL, E (1989): De l'explosió demogràfica al creixement zero (en premsa)

3) Les modificacions en els corrents migratoris dis de Catalunya: la reducció i/o paralització de les migracions rurals cap a les àrees industrials, tot i que la presència de població jove a les àrees més afectades pel despoblament rural és força considerable.

4) L'augment de les pèrdues migratòries a les comarques de llarga tradició industrial per la forta crisi tant sector tèxtil com de l'explotació de mines.

5) Una zona d'especial interès per l'estudi de nous corrents migratoris es la de la Regió Metropolitana de Barcelona.

Barcelona ha passat a ser el punt de sortida més important de migrants en els darrers anys (saldo negatiu de 120.000 migrants entre 1975 i 1986), invertint, doncs, la secular tendència immigratòria. El destí d'aquests migrants és l'element més explicatiu del creixement demogràfic en un moment en què la immigració des de for és poc important i quan el creixement natural és molt feble.

6) La immigració estrangera constituïda per dos grans molt contraposats: la legal formada per professionals d'origen europeu amb caràcter temporal, i la clandestina, que es més nombrosa i que es la que pateix les conseqüències d'una llei tan restrictiva com l'actual Llei d'Estrangeria. El repte dels estudis migratoris és precisament l'estudi de la immigració il·legal.

Per acabar m'agradaria fer esment del paper impulsor dels estudis de població i dels estudis demogràfics que han tingut els Departaments de Geografia de les Universitats catalanes. Impuls incrementat i ampliat amb la creació del Centre d'Estudis Demogràfics l'any 1984 i afavorit amb la millora de les estadístiques que elabora l'Institut d'Estadística de Catalunya.

Bibliografia

Obres generals sobre població a Catalunya

- CABRE, A. y PUJADAS, I. (1981): «La población de Catalunya», a *Reconocimiento Territorial de Cataluña*, Centro de Estudios y Planificación, Ministerio de Urbanismo y Obras Públicas i Generalitat de Catalunya. Vol. 6, 7 y 22.
- (1989): «La població de Catalunya en el segle XX», a *Història Econòmica de la Catalunya Contemporània s.XX*. Dir. per J. Nadal i C. Sudrià. Barcelona, Ed. Enciclopèdia Catalana. Vol. V.
- CARDELÓS, J., OROVAL J.M. i PASCUAL, A. (1978): «La población en Cataluña», a *Rev. Materiales*, 8. Barcelona.
- IGLÉSIES FORT, J. (1958): «Moviment demogràfic de Catalunya» *Geografia de Catalunya*, dirigida per Solé Sabarís, vol. I, Cap XVII, ed. Aedos, Barcelona, pp. 323-374
- (1961): «El movimiento demográfico de Catalunya durante los últimos 100 años», a *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*, (3ª época) Vol. XXXIII, nº XVI, pp. 319-435.
- (1977): «La cursa demogràfica de les principals ciutats catalanes», a *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*, núm. 785, pp. 453-476.
- LLUCH, E. i GIRALT, E. (1964): «La població catalana», a SAUVY, A.: *La població*, Ed. edicions 62, Barcelona, pp. 143-203.
- MALUQUER SOSTRES, J. (1965): *Població i societat a l'àrea catalana*, Barcelona, Ed. A.C., 184 pàgs.
- NADAL OLLER, J. (1983): «La població», a NADAL FARRERES, J. i WOLF, Ph.: *Història de Catalunya*, Ed. Oikos-tau, Vilassar de Mar, pp. 64-94.
- (1985): «Pròleg», a VANDELLÒS, J.: *Catalunya, poble decadent*, Barcelona, Edicions 62
- RECOLONS, LI. (1976): *La població de Catalunya. Distribució territorial i evolució demogràfica (1900-1970)*, Ed. Laia, Barcelona, 268 pàgs.
- (1979): «Els habitants», a REIXACH, M. (ed.): *Catalunya: Home i Territori*, Ed. Blume, Barcelona, pp. 11-27.
- PUJADAS I RUBIES, I. (1982): *La població de Catalunya: Anàlisi espacial de les interrelacions entre els moviments migratoris i les estructures demogràfiques*, Tesi Doctoral presentada en el Departament de Geografia de la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona.
- (1981): «Análisis dinámico de la población de Catalunya entre 1975 y 1981», a *Reconocimiento Territorial de Cataluña*, Barcelona: Departamento de Política Territorial, Generalitat de Catalunya, vol. 22.
- PUJADAS, I. i MENDIZÀBAL, E.: *La població de Catalunya en el període 1975-1986: De l'explosió demogràfica al creixement zero*, Direcció General de Política Territorial (en premsa).

- VANDELLÒS i SOLÉ, J. (1935): «Catalunya, poble decadent», a *Biblioteca catalana d'autors independents*, Sabadell, Reed. Edicions 62, Barcelona 1985.
- VIDAL i BENDITO, T. (dir.) (1980): *Atlas sòcio-econòmic de Catalunya*, Ed. Sirocco, Barcelona.
- (1983): «El poblament», «La població», a *Gran Geografia comarcal de Catalunya*, vol. XVII, Ed. Enciclopèdia Catalana, Barcelona, pp. 263-360.
- VIDAL, T. i PUJADAS, I. (1983): *La població*, Ed. Sirocco, Barcelona, 154 pàg, 15 mapes.

Fecunditat

- CABRÉ, A. i PUJADAS, I. (1986): «Caída de la fecundidad y evolución demográfica en Cataluña», a *Simposium internacional sobre tendencias demográficas y planificación económica*, Madrid, Ministerio de Economía y Hacienda, pp. 153-175.
- (1987): «La fecundidad en Cataluña desde 1922: Análisis y perspectivas», a *Papers de Demografia*, núm. 20, Centre d'Estudis Demogràfics.
- CABRÉ, A. (1989): *La reproducció de les generacions catalanes 1856-1960*, Tesi doctoral, U.A.B.
- LEASURE, J.W. (1962): *Factor involved in the decline of fertility in Spain, 1900-1950*, Michigan, Michigan University Microfilms.
- DELGADO M. (1987): «El reciente descenso de la fecundidad en España: Un análisis por provincias», ponència presentada al *Ir. Congrés Hispano-Luso-Italià de Demografia Històrica*, Barcelona.
- LLUI-BACCI, M. (1968): «Fertility and Nupciality changes in Spain from the Late 18th to the Early 20th Century», a *Population Studies*, vol XXII, 1, pp. 83-102; Vol XXII, 2, pp. 211-234.
- SÁEZ BUESA, A. (1979): «La fécondité en Espagne depuis le debut siècle», a *Population*, 6, I.N.E.A. París.
- SARRIBLE, Graciela: *Estudio de la fecundidad en la población nativa i migrante de la ciudad de Barcelona*, Tesi doctoral presentada a la Facultat de Ciències Polítiques i Sociologia de Madrid 1986.
- VAN DE KAA, D. (1988): «The Demographic Transition Revisited: Theories and Expectations», a *Symposium on Population Change and Europa Society*, Europa University Institute, Florència.

Mortalitat

- CANELA, I (1985): *Análisis comparativo de la mortalidad por causas en España y otros países durante el período 1977-1979*, Tesis Doctoral, Facultat de Medicina, Universitat de Barcelona, Barcelona.
- COMPANY SERRAT, A. (1985): *Estadísticas de salud. Mortalidad a la ciudad de Barcelona 1983*, Ajuntament de Barcelona. Sèrie Estadística de l'Institut Municipal de la Salut, 152 pàg.
- FARRÉ, M. (1987): «Factores demogràfics de l'envelliment a Catalunya», *Papers de demografia*, Centre d'Estudis Demogràfics.
- GENERALITAT DE CATALUNYA (1983): *Mortalitat de Catalunya, 1975*, Departament de Sanitat i Seguretat Social, Barcelona.
- *Anàlisi de la Mortalitat de Catalunya (anual)*, Departament de Sanitat i Seguretat Social, Barcelona.

- LAPORTE, J. (1985): «Població i Salut a Catalunya», *Discurs inaugural del curs 1985-1986*, Barcelona. Institut d'Estudis Catalans, 61 pàg.
- SEGURA, A. (1986): *La qualitat de les estadístiques de mortalitat a Catalunya*, Tesi Doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona.

Migracions

- ARANGO, J. (1976): «Cambio económico y movimientos migratorios en la España oriental del primer tercio del siglo XX: Algunas hipótesis sobre determinantes y consecuencias», a *Hacienda Pública Española*, nº 38, Madrid, pp. 58-80.
- AYUNTAMIENTO DE BARCELONA (1965): *Conservaciones sobre inmigración interior*, Barcelona 19-22 Octubre 1965, Patronat Municipal de l'habitatge.
- CABRÉ, A., DEVOLDER, D. i PUJADAS I. (1986): «Migratory movement in Spain: recent evolution», a *Second Informal Working Group on Population and Development in Southern Europe*, Belgrado, octubre.
- (1987): «Changements récents dans les migrations intérieures en Espagne», a *Conférence Européenne de Démographie*, Jyväskylä, Finlàndia, juny 1987).
- CABRÉ, A., MORENO, J. i PUJADAS I. (1985): «Cambio migratorio y reconversión territorial en España», a *Revista española de Investigaciones Sociológicas*, nº 32, pàg. 32, pp. 43-65.
- CANDEL, F. (1964): *Els altres catalans*, Edicions 62, Barcelona.
- (1972): *Inmigrantes y trabajadores*, Ed. Planeta, Barcelona.
- DIVERSOS AUTORS: *QUADERNS D'ALLIBERAMENT 2/3. IMMIGRACIÓ 1978*
- FUNDACIÓ JAUME BOFILL (1980): *Inmigració i reconstrucció nacional a Catalunya*, Ed. Blume, Barcelona, 238 pàg.
- JUTGLAR BERNAUS, J. i cols. (1968): *La immigració a Catalunya*, Ed. Edició de Materials, Barcelona, 160 pàg.
- LOPEZ F., MAJORAL R. (1981): «Emigración y cambio económico en el Pirineo catalán», a *Actas del Coloquio Hispano-francés sobre las áreas de montaña*, Ministerio de Agricultura, Madrid, pp. 299-332.
- PASCUAL, A. (1968): «L'impacte de la immigració a una ciutat de la comarca de Barcelona», a JUTGLAR, A. i altres: *La immigració a Catalunya*, Ed. Edició de Materials, Barcelona.
- (1983): «Los movimientos migratorios de retorno. Significación y perspectivas», a *Documents d'anàlisi geogràfica*, Bellaterra, pp. 47-70.
- PEREZ DIAZ, V. (1965): «Inmigrantes en Catalunya», *Información Comercial Española*, nº 311, pp. 53-58.
- PINILLAS DE LAS HERAS, E. (1973-75): *Inmigració i mobilitat social a Catalunya*, 4 vols., I.S.E.S.B./Fundació Jaume Bofill., Barcelona. 410 pàg.
- PUJOL I SOLEY, J. (1976): *La immigració, problema i esperança de Catalunya*, Ed. Nova Terra, Barcelona.
- TATJER, M. (1970): «La immigración en Barcelona en 1930. Los andaluces en la Barceloneta», a *Estudios Geográficos*, nº 118, pp. 159-165.
- VANDELLÒS SOLÀ, J. (1935): *La immigració a Catalunya*, Concursos Patxot i Ferrer, Barcelona.
- VIDAL, T. (1973): *La despoblación del campo en Cataluña*, Universitat de Barcelona, Tesi doctoral inèdita.
- VIDAL BENDITO, T. (1979): «Èxode rural i problemàtica demoespacial a Catalunya (1860-1970)», a *Revista d'Història Agrària*, nº 2, Barcelona

Les noves tendències del poblament

Enric MENDIZÀBAL i RIERA
Centre d'Estudis Demogràfics

1. La geografia del poblament

Des de finals de la segona guerra mundial, la geografia ha anat ampliant els seus temes d'anàlisi i d'estudi, així com també ha anat incorporant noves tècniques i nous enfocaments filosòfics.¹ En les ponències presentades per Maria Dolors Garcia i Ramon (1991) i Francesc Nadal (1991) al *Primer Congrés Català de Geografia*, així com en les comunicacions presentades a dites ponències, es pot veure com, afortunadament, la geografia no té un únic mètode, esquema o paradigma, ni una única manera de treballar.

Aquesta idea s'ha de tenir en compte, ja que determinats temes que sembla que hagin desaparegut de l'univers de la geografia, tornen a aparèixer de nou: exemple d'això podria ser el llibre de Nicolás Ortega, *Geografía y cultura* (1987), en el qual reclama continuar amb les propostes de Humboldt i de Ritter, i centrar-se en l'anàlisi i descripció del paisatge. També podria ser una altra mostra d'aquestes resurreccions temàtiques el nou interès per la geografia regional: un exemple es pot trobar en el número 21 de la revista *Treballs de la Societat Catalana de Geografia* (1990). I per finalitzar amb aquests exemples, és obligat citar el llibre coordinat per Aurora García Ballesteros, *Teoría y práctica de la geografía* (1986), en què la seva cinquena part tracta explícitament de «El resurgir de las antiguas tradiciones geográficas», constant com a tals la geografia social, la geografia política, la geografia mèdica i la geografia històrica.

No deixa de ser curiós, doncs, que en aquest recobrament d'antics interessos per part dels geògrafs no s'hagi recuperat el terme **poblament**, és a dir, el que s'entén habitualment com la distribució de la població en l'espai.²

Poblament és una paraula que apareix sovint en la geografia tradicional: els treballs clàssics de Demangeon (vegeu, entre d'altres, el de 1956) o el ja més modern de George (1973)

mostren l'interès dels geògrafs que s'han mogut a l'entorn de l'empremta de Vidal de la Blache per aquesta temàtica. Així mateix succeeix amb autors que no són francesos, com és el cas de Salvador Llobet (1947). Aquesta escola geogràfica, quan escriu sobre el poblament, tracta, principalment, de

- la concentració o dispersió dels habitatges en una regió;
- l'estructura interna dels nuclis de població, tant pel que fa referència a la seva morfologia com en la relació que hi pot haver entre els éssers humans i els sistemes agrícoles;
- els aspectes històrics, els orígens i evolució dels diferents tipus de poblament.

Un segon gran conjunt de geògrafs que han tractat el poblament són els que deriven dels treballs de Christaller (1980) i de Lösch (1957), i que es podrien incloure dins de l'escola teòretico-quantitativa, com per exemple Berry (1971), Garner (1971) i Beavon (1981), amb treballs de caire teòric, o Gaspar (1972), Quintana (1977), Arnáez (1985) i Riera (1987, 1989), amb treballs de caire més empíric.

Aquest segon grup de treballs es basen en

- que la distribució espacial de l'activitat humana reflecteix una adaptació al factor distància;
- que les decisions de localització es prenen de manera que es pretén de fer mínim l'efecte de fricció a causa de la distància;
- que totes les localitzacions són accessibles, però unes ho són més que d'altres;
- que les activitats humanes tendeixen a aglomerar-se per aprofitar els avantatges de les economies d'escala;
- que l'organització de les activitats humanes té un caràcter essencialment jeràrquic;
- que l'assentament humà té caràcter focal.

Un tercer grup de geògrafs que actualment es preocupen per la distribució de la població en l'espai són aquells que es poden incloure en els que realitzen els «locality studies» (entre d'altres, vegeu Soja, 1989, Cooke, 1989, i Massey, 1990). La reestructuració del territori resultant de la crisi econòmica dels anys setanta va suposar, entre d'altres fets, els següents:

- el declivi de les ciutats i de les regions on la indústria pesada (metal·lúrgica) o de manufactures (tèxtil, electrodomèstics) era dominant;
- la pèrdua de població dels districtes centrals de les àrees metropolitanes i uns corrents emigratoris d'aquests districtes vers àrees més rurals, encara que properes al que hom entén pel «centre» de la ciutat;
- l'èxit de noves activitats econòmiques relacionades amb la indústria d'alta tecnologia, amb negocis financers, amb els nous serveis que ofereixen els joves professionals, així com dels llocs on s'efectuen aquestes activitats i dels llocs on resideixen aquests professionals.

Com resum d'aquesta introducció, s'ha de remarcar el fet que els geògrafs s'han preocupat al llarg del temps per la distribució dels éssers humans damunt de l'espai i per aquest concepte existeix un nom: **poblament**. Però aquest nom només l'han utilitzat els geògrafs clàssics, aquells que hom anomena regionals i possibilistes. **Poblament** és un

concepte que no ha estat recuperat: ni la geografia teòretico-quantitativa ni la post-moderna (que han estat exposades breument en els paràgrafs anteriors), així com tampoc la geografia radical o la humanista han utilitzat en els seus treballs aquest terme. Tot seguit es pensa mostrar l'interès per la recuperació explícita d'aquest concepte.

2. Les antigues tendències al poblament a Catalunya

Si aquesta ponència es titula *Les noves tendències del poblament* és perquè n'hi havia d'antigues. Els següents paràgrafs volen mostrar alguns dels antics processos que han format la situació actual del poblament a Catalunya.

Joan Vilà i Valentí fa referència tot al llarg del seu llibre *El món rural a Catalunya* (1973) al poblament de la Catalunya medieval i moderna. Amb paraules seves, durant la conquesta dels territoris sota la dominació musulmana, hi havia «àrees despoblades o molt dèbilment poblades, pràcticament sense conreu, com la faixa que el segle X apareixia al sud i a l'oest de la línia Llobregós-Gaià», però també hi havia «àrees ocupades per nuclis concentrats d'agricultors dedicats al conreu cerealista de secà i a l'arboricultura» (p. 168). Barcelona era, sens dubte, el nucli més important de la Catalunya cristiana, però Lleida i Tortosa ho eren de la Catalunya musulmana.³

Una de les idees bàsiques en els treballs de població efectuats per Josep Iglésies és la de la macrocefàlia barcelonina: el mapa 1 mostra el sistema de ciutats a Catalunya per a l'any 1497, i el pes de Barcelona hi és molt present. Així mateix destaca l'aglomeració del Camp de Tarragona i la importància de Perpinyà. En el segle XVI, la distribució de la població dóna una idea que «tot Catalunya sembla una sola ciutat», ja que «és pobra en ciutats populoses, però molt ben dotada de caserius» (Iglésies, 1958, p. 330).

Per finalitzar aquesta visió de la Catalunya medieval i moderna, les paraules de Vilà Valentí (1973, p. 170) són prou útils per descriure el sistema de poblament a finals del segle XVIII:

«La tipologia fonamental dels nuclis de població podria quedar establerta de la següent manera: 1. Ciutats, amb una població, almenys, d'un o dos milers d'habitants, amb diversificació de funcions, però sense una marcada empremta agrària; n'apareixen molt pocs exemples. 2. Viles i pobles, amb uns centenars d'habitants, amb una funció agrària preponderant. 3. Petits pobles o llogarets, amb unes desenes d'habitants, amb funció agrària exclusiva. A part resta, és clar, l'àrea de poblament dispers, ocupada sobretot per masos».

Al llarg del segle XIX i inicis del XX, a Catalunya es dóna un doble procés: les migracions de les àrees rurals i agrícoles, ja siguin de la pròpia Catalunya, ja siguin provinents d'Espanya, a les àrees urbanes i el desenvolupament de l'actual sistema urbà català.

L'èxode rural a Catalunya en direcció a Barcelona és un fenomen relacionat directament amb el procés d'industrialització que es va donar al llarg del segle XIX. Tomàs Vidal (1973 i 1978) ha analitzat aquest fet amb molta cura, i mostra quines són les àrees que expulsen població i quines n'atrauen, així com també amb quins ritmes. El mapa 2 mostra les àrees directament afectades per l'èxode rural, ja siguin les expulsores, ja si-

guin les receptores. Les primeres són la major part de les comarques de l'Alt Urgell, Berguedà, Pallars Jussà, Pallars Sobirà, Solsonès i Val d'Aran, gran part de les comarques de l'Alt Empordà, Bages, Baix Empordà, Garrotxa, Gironès, Noguera, Osona, Priorat i Ripollès, i petites parts de les comarques de l'Alt Camp, Baix Camp, Conca de Barberà, Segarra, Selva, Urgell, Vallès Occidental i Vallès Oriental.

La Catalunya que creix la formen les àrees industrials tèxtils (part del Bages, Berguedà, Ripollès i Vallès Occidental, així com tot el Barcelonès) i les noves àrees de regadiu (part de les Garrigues, Segrià i Urgell, així com el delta de l'Ebre).

Un cop l'èxode rural català va arribar al seu clímax entre 1860 i 1900, la necessitat de mà d'obra de les àrees industrials catalanes (Barcelona i rodalies, eixos del Llobregat, del Ter i del Fluvià) continuà essent un factor d'atracció de corrents migratoris (Cabré, 1989). Per això, l'arribada de més de mig milió de persones entre 1900 i 1930 és un fet que cal tenir present a l'hora d'explicar la seva distribució en el territori: el triangle que té per vèrtexs Sitges, Terrassa i Barcelona, els municipis que envolten a aquest triangle, les comarques del Bages, Berguedà i Osona (les colònies industrials van ser un focus important d'atracció), així com les àrees de regadiu del canal d'Urgell i del delta de l'Ebre són les principals beneficiàries d'aquesta arribada massiva d'immigrants.

El poblament a Catalunya abans de la guerra civil té una ciutat important, Barcelona (el 36% de la població total catalana), vorejada d'importants nuclis suburbans (Badalona, l'Hospitalet de Llobregat i Santa Coloma de Gramenet ja superaven els 10.000 habitants el 1936); en aquest centre cal afegir ciutats que graviten directament sobre Barcelona, com ara Granollers, Mataró, Sabadell, Terrassa, Vilafranca del Penedès i Vilanova i la Geltrú; a més, cal citar les altres capitals provincials (Girona, Lleida i Tarragona), i les ciutats industrials per excel·lència, com Igualada, Manresa, Olot, Ripoll i Vic, i els centres de serveis com Figueres, Reus, Tortosa i Valls.

A més d'aquesta vintena de ciutats que superaven els 10.000 habitants el 1936, hi havia trenta-sis municipis que tenien entre 5.000 i 10.000 habitants, els quals es localitzaven a les comarques del Bages, Baix Ebre, Baix Empordà, Baix Llobregat, Berguedà, Garraf, Gironès, Maresme, Montsià, Noguera, Osona, Ripollès, Selva, Urgell, Vallès Occidental i Vallès Oriental. Per tant, es pot veure quina part del territori de Catalunya era més o menys urbana i quina part no.

Si hi ha un fet que determini l'evolució de la població a Catalunya entre 1940 i 1975, i de la seva distribució territorial, és haver tingut en aquests trenta-cinc anys un saldo migratori positiu de més d'1.600.000 persones, de les quals quasi un milió van arribar entre 1960 i 1975.

Aquesta població es va concentrar majoritàriament en les proximitats de Barcelona, en barris de nova construcció (vegeu alguns exemples en els articles de Bertran i Cuxart, 1986, i de Llevadot, Mendizàbal i Olondriz, 1986), sense serveis i sense estar integrats en la vida social dels antics residents. Noms com Llefià (Badalona), Sant Cosme (el Prat de Llobregat), Germans Sabat (Girona), el Xup (Manresa) Ciutat Meridiana (Barcelona), són coneguts de tothom com exemples del que no s'hauria d'haver fet.

A aquest procés de creació de «ciutats noves» a l'entorn més proper de les grans ciutats catalanes, s'ha d'afegir un segon procés, no tan important pel nombre de població que significa com pel territori que suposa, i és el despoblament gairebé definitiu de les àrees de muntanya (vegeu el treball de Pujadas i Mendizàbal, 1987) i agrícoles de secà de Catalunya. El decreixement poblacional d'aquestes àrees és molt més intens que el que s'ha donat en altres èpoques d'aquest segle, ja que actuen al mateix temps una important emigració i un procés d'envelliment que ha causat que el creixement natural sigui o molt minso o negatiu. Tot el que s'ha descrit en els apartats anteriors de manera breu es pot veure reflectit en el mapa 3. Aquest mapa, elaborat per Tomàs Vidal (1980a), mostra un gran nombre de poblacions importants a la línia de costa (des de Tarragona fins al cap de Creus) i, sobretot, a l'àrea que es troba a redós de Barcelona; de l'aglomeració barcelonina sorgeixen tres eixos ben visibles: el del Llobregat (amb Manresa i Berga), el del Congost-Ter (amb Vic i Ripoll), a la Depressió Pre-litoral (amb Granollers fins Girona). Destaca també el núvol poblacional del voltant de Lleida.

Però, a més d'aquests sectors poblats, hi ha diverses parts que hom pot considerar «desèrtiques»: el sector nord-oest de Catalunya (les comarques de Val d'Aran, els dos Pallars, l'Alt Urgell, la Cerdanya, el Solsonès), la Serralada Litoral, la riba esquerra de l'Ebre de la comarca del Baix Ebre. Així mateix cal adonar-se de la inexistència de poblament disseminat a l'interior de la província de Tarragona.

Aquesta distribució de la població de Catalunya a l'any 1970, en línies generals, és la que es manté a hores d'ara. El que cal remarcar, però, és una sèrie de processos nous que s'han produït ençà 1975, que poden suposar uns canvis en el poblament.

3. Els nous conceptes en la geografia del poblament

S'ha dit anteriorment que no hi havia una recuperació de la geografia del poblament amb aquest nom estricte. Però el que sí que s'ha de tenir present és que els geògrafs s'han ocupat de les noves tendències del poblament. Les paraules clau es poden veure en els següents paràgrafs.

Per **suburbanització** s'entén el procés que fa que el creixement del nombre de població en una àrea —o regió— metropolitana es doni en les parts més exteriors, mentre que a la ciutat central la quantitat de població disminueix. En aquestes parts més exteriors hi ha una transformació important, ja que els nuclis urbans existents es veuen envoltats per habitatges unifamiliars —les cases adossades— o per blocs de pisos de no gaire alçada. Així mateix, determinades parts de la ciutat central es van deteriorant i marginant, i d'altres només són utilitzades durant certes hores —habitualment les de treball— i durant les altres són veritables deserts.

A Estats Units hi ha, des de la dècada dels anys setanta, una disminució de la població que viu a les àrees metropolitanes —la **desurbanització**⁴— originada per la degradació ambiental i social de la ciutat central i per la disminució de llocs de treball; això darrer està relacionat amb un cert procés de descentralització industrial i comercial,⁵ ja que hom comença a adonar-se que no és necessari estar immers en una àrea metropolitana per accedir als mercats, recursos, idees. La desurbanització revalorava les ciutats tradicionals es-

tancades i el medi rural que envolta a aquestes ciutats. Aquest procés de desurbanització és, per tant, una emigració de la població de les àrees metropolitanes vers àrees rurals o vers ciutats petites, això sí, ben comunicades amb la ciutat central metropolitana.

Per **gentrificació** s'entén el procés que implica una millora de la qualitat de l'habitatge d'una determinada àrea de la ciutat central amb un canvi de la composició social del veïnatge; això significa que els habitants amb ingressos econòmics baixos són substituïts —o expulsats— per habitants de classes mitjanes-altes o altes.

La societat actual del món occidental es caracteritza per una alta mobilitat residencial, per un gran nombre de migracions entre les diferents ciutats d'un mateix país, per unes migracions temporals molt importants en el període de vacances, per una mobilitat quotidiana per raons de treball molt considerable, per un gran nombre de desplaçaments per obtenir béns —totes les compres— i serveis, que acostumen a estar organitzats jeràrquicament en el sistema urbà: per tant, cal tenir present que «més sovint que en qualsevol moment històric anterior, més persones estan fent viatges més llargs per una gran diversitat de raons» (Zelinsky, 1971, p. 246). La importància de la circulació és molta, ja que una planificació dolenta d'aquest tema pot dur al col·lapse de la vida quotidiana.

A les àrees metropolitanes d'Europa Occidental, Estats Units, Canadà i Austràlia s'ha donat un procés similar de redistribució del poblament, caracteritzat per:

— Creixement del nombre de població que viu en els suburbis, entenent per suburbi el que s'ha dit anteriorment i no els espais marginals urbanitzats caòticament o amb uns serveis gairebé inexistents.

— Un doble procés pel que fa a la ciutat central: pèrdua continuada de població per la degradació del nucli antic, i, al mateix temps, augment de la població de les parts que es rehabiliten; els Docklands de Londres i el barri de les Halles a París poden servir com els exemples més coneguts d'aquesta gentrificació.

— Augment de la mobilitat, ja sigui la obligada (residència-treball), ja sigui la «voluntària» per aconseguir béns i serveis.

4. Què ha succeït de tot això a Catalunya?

Si es fa una mica de «ciència ficció», hom pot aventurar, sense perill d'equivocar-se massa, que la distribució de la població que donarà el cens de 1991 serà molt similar a la del mapa 3. Però és necessari recordar que la pregunta del cens és **on era cada individu a les 12 del vespre del dia 1 de març de 1991**, que era laborable. Si la pregunta hagués estat **on era l'individu a les 12 del migdia del mateix dia**, o bé **on era el 15 d'agost**, la distribució de la població hauria estat força diferent.⁶

Per tot el que s'ha dit abans el concepte **espai de vida** és molt útil. Si per espai de vida hom entén la porció del territori on l'individu efectua les seves activitats (vegeu les reflexions sobre aquest tema en el treball de Courgeau, 1988), és a dir, els llocs on els individus efectuen les seves relacions socials, hom pot veure que els resultats que es poden obtenir del cens sobre la distribució territorial de la població no són suficients per conèixer les noves tendències del poblament. Per això són necessaris nous indicadors, noves fonts estadístiques, noves interpretacions.

El mapa 4 permet veure per al darrer període del qual es disposen de dades estadístiques més o menys fidedignes (1975-1986) on ha crescut la població. Tenint en consideració que les unitats territorials d'aquest mapa són els municipis de més de 5.000 habitants, els municipis que són capitals de comarca que no arriben a aquesta xifra, i les restes comarcals (és a dir, el conjunt de municipis menors de 5.000 habitants de cada comarca) es pot observar l'existència de dues àrees molt clares:

— La Catalunya on creix la població es localitza a les comarques litorals i pre-litorals que tenen com eix l'autopista, a més dels afegitons d'Anoia, Bages i Osona. A més, hi ha una sèrie de capitals comarcals, com Balaguer, Berga, les Borges Blanques, Cervera, Mollerussa, Montblanc, Olot, Solsona i Tàrrrega, que creixen tot estant en comarques on els municipis rurals han sofert una pèrdua continuada de població.

— La Catalunya on disminueix la població, que és una part important dels Pirineus i Pre-Pirineus, les àrees d'agricultura de secà i d'industrialització arcaica.

En el mapa 4 hi ha, però, altres dues categories prou interessants: aquelles que passen de tenir un descens de població a créixer (restes comarcals del Pallars Sobirà, Segrià i Val d'Aran), i aquelles que passen de créixer a perdre població: la Ribera d'Ebre (per la finalització de la construcció de les centrals nuclears), la zona central de la regió metropolitana de Barcelona i de l'àrea de Tarragona, pel procés de suburbanització descrit anteriorment.

Els estudis sobre la mobilitat obligada entre el lloc de residència habitual i el lloc de treball han estat utilitzats a bastament pels geògrafs a l'hora de determinar àrees d'influència d'un nucli de població, o bé per considerar-les parts prou importants dels espais de vida dels individus. Tal com s'està fent el planejament territorial des de la Generalitat de Catalunya, el que s'anomena Regió Metropolitana de Barcelona està formada per les actuals comarques de l'Alt Penedès, Baix Llobregat, Barcelonès, Garraf, Maresme, Vallès Occidental i Vallès Oriental. És de tots conegut que aquestes set comarques no formen un territori homogeni, i que, per tant, una classificació d'aquesta Regió Metropolitana centrada en Barcelona, com la que s'ha efectuat en el mapa 5, pot ser útil a l'hora de parlar sobre aquest territori.

Utilitzant els treballs de Bryant i Russwurm (1982) i Di Méo (1988) per a la part teòrica, i de Manuel Esteban (1989) per a l'empírica, s'ha classificat la Regió Metropolitana de Barcelona en quatre grans categories a partir de la relació pel concepte de mobilitat obligada de cada municipi amb el de Barcelona, ja que no s'ha d'oblidar que més del 26% dels llocs de treball de Barcelona estan ocupats pels procedents d'aquesta Regió Metropolitana:

— La **ciutat concentrada**, que és el continu urbà centrat en el municipi de Barcelona; els municipis que comprèn aquesta part tenen una relació de mobilitat amb Barcelona que supera el 40% dels desplaçaments totals de cada municipi.

— La **franxa rural-urbana**, en què la mobilitat obligada respecte a Barcelona es troba entre el 25 i el 40% dels desplaçaments totals.

— La **zona d'ombra urbana**, on la mobilitat obligada amb Barcelona es troba entre el 15 i el 25% dels desplaçaments totals; aquesta zona té ciutats importants que fan de contrapès al nucli central i als suburbis de la franxa rural-urbana, com ara Granollers, Sabadell, Terrassa i Vilanova i la Geltrú.

— La **quarta zona** la formarien els municipis que tenen entre el 5 i el 15% dels desplaçaments totals amb Barcelona. Per tant, no es consideraria part de la Regió Metropolitana de Barcelona aquells municipis que tenen menys del 5% dels seus desplaçaments amb Barcelona.

En aquestes set comarques, s'hi poden trobar, doncs, cinc zones diferents, que tenen els comportaments demogràfics següents:

— la major part del territori té un creixement «normal» de població i, a excepció de la ciutat concentrada, les altres cinc zones tenen municipis amb aquest tipus de creixement;

— perden població entre 1981 i 1986, la ciutat concentrada i els municipis que el planejament incorpora a la Regió Metropolitana, però que en aquest treball es considera que cauen fora el límit de la zona de mobilitat obligada;

— poques àrees tenen un creixement «important» de població, i principalment es troben entre el límit de l'ombra urbana i el de la mobilitat obligada; així mateix es dona en dues petites àrees de la ciutat concentrada: en els municipis d'Esplugues de Llobregat i Sant Just Desvern, i en els d'Alella, Sant Fost de Campsentelles i Tiana.

Utilitzant com a base el treball de Casassas i Clusa (1980), en un treball anterior a aquest (Mendizàbal, 1986) s'intentà establir el sistema urbà de Catalunya. Del mapa 6, on es reflecteix aquest sistema urbà, es poden destacar tres grans idees:

1) si s'identifiquen les municipals amb l'espai de vida, es poden tenir unes unitats de base prou vàlides per a la planificació del territori;

2) el pes importantíssim del continu urbà de Barcelona i de la seva regió metropolitana, definida per la isocrona de 45 minuts,⁷ que arriba fins a Granollers, Sabadell, Terrassa i Vilanova i la Geltrú, en el sistema urbà català;

3) la importància de la població temporal: les sis ciutats estiuenques i les dues ciutats de la neu juguen un paper important, tant per la població que suposen com pel territori que ocupen, en l'estructura del sistema urbà català.

Que la distribució de la població durant els mesos de vacances — juliol i agost sobretot — és molt diferent de la que es dona els altres mesos — que es podrien qualificar de «laborables» — és un fet que no l'hauria de discutir ningú: per al País Valencià es calculen 450.000 places hoteleres, de càmpings i de segones residències, cosa que ve a significar el 12% de la població empadronada (Rosselló, 1990); per a les Illes Balears es calculen unes 375.000 places turístiques, aproximadament el 55% de la població empadronada (Picornell i Seguí, 1989). Per a Catalunya, López i Palomeque (1986) calcula 2.400.000 places turístiques entre hotels, càmpings i apartaments, el 40% de la població.

Tots aquests turistes i estiejants consumeixen un territori, uns béns i uns serveis que no sempre estan previstos en el territori que ocupen temporalment. Pere A. Salvà (1985, pp. 30-31) descriu aquesta situació molt bé:

«el creixement urbanístic desordenat i caòtic, amb una manca de planificació oficial, ha donat lloc a un territori desordenat, amb l'agreujament que suposa sobre el territori i el medi ambient la forta pressió d'una població flotant, la turística, que ha implicat un esgotament dels recursos naturals amb processos de salinització progressiva de l'aigua potable i la contaminació del mar per vessadures residuals. D'un paisatge natural hem passat a un paisatge d'edificis

fins al punt que els desastres urbanístics i paisatgístics comencen a ofegar un producte que teòricament remarca el paisatge com a recurs d'atracció per als possibles consumidors, és a dir, els turistes».

Cal tenir present que la planificació dels serveis es fa, habitualment, per a la població resident habitual, és a dir, l'empadronada, i que l'arribada d'aquestes allaus pot fer que certs serveis quedin sobresaturats (recollida d'escombraries, consum d'aigua potable, policia, etc).

Per finalitzar aquesta reflexió s'ha de fer referència a dos temes que no s'han tractat fins ara.

El primer és sobre **qui ocupa aquests suburbis de qualitat de la Regió Metropolitana de Barcelona** (com de qualsevol altra àrea metropolitana del món occidental): doncs és gent sacrificada, com diria John Short (1989), ja que són parelles d'ocupats en un treball fora del domicili —normalment a Barcelona—, amb una edat que es pot qualificar d'adult-jove entre 30 i 40 anys, amb fills petits, que busquen un medi ambient i social sa i de qualitat, és a dir, sense violència, sense drogues, sense estrangers il·legals, que és el que es troba a Barcelona —diuen. Un extrem d'aquest ambient seria, entre d'altres, la urbanització de la Mallola, en la frontera entre Esplugues de Llobregat i Sant Just Desvern; aquesta urbanització està emmurallada, i per l'únic lloc on poden entrar els automòbils hi ha sempre vigilància, tenen serveis gairebé exclusius (pistes esportives, supermercat, restaurant); és l'únic barri d'Esplugues que per la festa major no té cap acte: no s'han queixat mai d'aquest abandó, però.

El segon tema és el següent: en un moment d'estabilitat poblacional com el que hi ha ara a Catalunya —serem sis milions uns quants anys més—, **el que explica el creixement de població de molts municipis de la Regió Metropolitana de Barcelona, i possiblement de la resta de Catalunya, és l'arribada de barcelonins** (vegeu Pujadas, Arribas i Mendiàbal, 1991). Dels 161 municipis de la Regió Metropolitana de Barcelona, a més de la pròpia Barcelona, 158 tenen una migració neta positiva respecte Barcelona. Les úniques excepcions són Barberà del Vallès (les dades del padró de 1986 són força defectuoses), Vilanova del Vallès (municipi de nova creació entre 1981 i 1986, i per tant amb problemes en les seves estadístiques) i Rellinars (que no envia ni rep migrants de Barcelona). Tot això es pot veure en el mapa 7, on en trenta-vuit municipis ⁸ de la Regió Metropolitana de Barcelona els immigrants provinents de Barcelona només entre el 1981 i el 1986 representen més del 8% de la població total. Cal dir que cap d'aquests trenta-vuit municipis és de la comarca de l'Alt Penedès (la menys «metropolinitzada» de la Regió Metropolitana de Barcelona), ni són els municipis amb més població, com ara l'Hospitalet, Sabadell, Badalona, Terrassa, Santa Coloma de Gramenet, Mataró, Cornellà, el Prat..., sinó que són municipis amb poca població i d'una categoria social i ambiental certament elevada.

Notes

¹ Entre molts d'altres autors, Johnston (1983), mostra totes aquestes innovacions, amb l'oblit de no remarcar suficientment la permanència de geògrafs i de geografies que no han adoptat les innovacions.

² Tomàs Vidal (1978a) entén per poblament el «concepte demogeogràfic que fa referència a la ubicació de la població a l'espai. L'anàlisi d'aquest fenomen es fa segons diverses escales i criteris. A escala mundial els criteris bàsics són dos: l'ecològic i el socio-econòmic. Segons el primer, se cerquen les correlacions entre la distri-

bució de la població i les condicions ambientals representades bàsicament per la producció de la biosfera i els condicionants climàtics i topogràfics. Amb aquests criteris s'expliquen en part les altes densitats humanes a les zones temperades de baixa altitud i els grans buits demogràfics de les zones polar, equatorial i els deserts càlids i freds. El criteri socio-econòmic es basa en les lleis del mercat mundial i cerca les relacions a escala mundial entre l'activitat econòmica i la distribució de la població. A escales menors, de tipus estatal o regional, es poden utilitzar també ambdós criteris, però el socio-econòmic és el més significatiu: el procés de concentració urbana és un bon exemple. A escala regional hi ha diversos criteris de classificació. El morfològic distingeix entre poblament rural i urbà i els respectius subtipus (per exemple, població rural concentrada i dispersa). El demogràfic distingeix els llocs habitats segons llur índex demogràfic. El funcional es basa en el paper socio-econòmic representat per les entitats de població: centre de mercat nacional, regional, local, etc. Les investigacions més recents de la geografia i l'economia espacial cerquen l'ordre en les distribucions dels llocs poblats més que llur classificació i descripció».

- 3 Biete (1991, pp. 108-109) escriu que Tortosa «era una ciutat puixant, amb una indústria i un comerç molt pròspers. Les seves drassanes mantenien una gran activitat. Segons la *Crònica del moro Rasis* (segle X) acudien al port de Tortosa 'mercadors de tot arreu del món'. I en el caire cultural, adquirí un renom extraordinari pels seus filòsofs, teòlegs, juriconsults, poetes, gramàtics i geògrafs». Diu Josep Iglésies (1977, p. 455) de Tortosa i Lleida: «Quan es consolida l'ocupació sarraïna, Tortosa i Lleida esdevenen les seves dues grans ciutats dins la terra que més tard serà catalana».
- 4 El tema de la desurbanització el van posar de moda els geògrafs i demògrafs nordamericans en descobrir com, en els anys 70, a les seves àrees metropolitanes la població disminuïa o creixia a un ritme inferior que a les àrees no metropolitanes. Si se segueix el debat que això va provocar a revistes tan prestigioses, com ara *Demography* o *Population and Development Review*, hom pot adonar-se que certs estudiosos de la població d'Estats Units haurien de vigilar el que escriuen. Els exemples són els següents: no és fins el 1978 que «es descobreix» que l'annexió de municipis a les àrees metropolitanes és el principal mitjà de creixement de població d'aquestes àrees entre 1950 i 1970, més que no pas el creixement natural o els saldos migratoris; aquest procés d'annexió es realitza automàticament quan un municipi té unes relacions de mobilitat obligada que superen determinat llindar. No és fins a meitats de la dècada dels vuitanta que la desurbanització deixa de ser vista per aquests demògrafs i geògrafs com un retorn al camp, ja que s'adonen que les àrees rurals que creixen més són les que limiten a les àrees metropolitanes! Vegeu, entre molts altres, Fuguitt i Zuiches (1975), Tucker (1976), Berry i Dahmann (1977), Klaff i Fuguitt (1978), Guest (1979), Lichter i Fuguitt (1982), Wilson (1987), Frey (1988), Long i Deare (1988), Fuguitt i Brown (1990).
- 5 Castro (1991) escriu que el rei actual del comerç al detall als Estats Units no és Sears sinó Wal-Mart, tot dient que «mentre els preocupats directors de Sears buscaven solucions [a l'estabilitat en la quantitat de vendes, a la disminució dels beneficis] a Chicago, Sam Walton, el fundador de Wal-Mart, treballava en el seu petit i espartà despatx de l'oficina central de Bentonville (Arkansas), d'11.000 habitants».
- 6 El cens de Grècia de 1981 es va ajornar tres setmanes respecte la data prevista a causa d'un important terratrèmol. A causa d'aquest ajornament, l'afluència de turistes a les illes del mar Egeu va fer augmentar la població respecte la que havia el 1971. Així mateix, aquest retard va ser la causa de la «repoblació» de molts pobles de pastors de les muntanyes del Peloponès, que el 1971 gairebé estaven deshabitades (Findlay, 1986, p.3).
- 7 La isocrona de 45 minuts s'ha fet utilitzant els horaris de RENFE, dels Ferrocarrils de la Generalitat i la *Guia dels transports interurbans*, editada per la Generalitat.
- 8 Aquests municipis són: Alella, l'Ametlla del Vallès, Bigues i Riells, Cabrera de Mar, Cabriels, Caldes d'Estrac, Campins, Cànoves i Samalús, Canyelles, Castelldefels, Castellví de Rosanes, Cervelló, Collbató, Corbera de Llobregat, Granera, Lliçà d'Amunt, Lliçà d'Avall, el Masnou, Olivella, Palau de Plegamans, Sant Andreu de Llavaneres, Sant Cebrià de Vallalta, Sant Cugat del Vallès, Sant Esteve de Palautordera, Sant Just Desvern, Sant Pere de Vilamajor, Sant Quirze del Vallès, Sant Vicenç de Montalt, Santa Eulàlia de Ronçana, Santa Susanna, Teià, Torrelles de Llobregat, Vallgorguina, Vallirana, Vallromanes, Villalba Sasserra i Vilassar de Mar.

Bibliografia

- ARNÁEZ, J. (1985): *Jerarquía urbana y áreas funcionales en la Rioja*. Logroño: Instituto de Estudios Riojanos.
- BEAVON, K.S.O. (1981): *Geografía de las actividades terciarias. Una reinterpretación de la teoría de los lugares centrales*. Vilassar de Mar: Oikos-tau (edició original de 1977).

- BERRY, B.J.L. (1971): *Geografía de los centros de mercado y distribución al por menor*. Barcelona: Vicens-Vives (edició original de 1967).
- BERRY, B.J.L. i DAHMANN, D.C. (1977): «Population redistribution in the United States in the 1970s», a *Population and Development Review*, vol. 3, nº 4, pp. 443-471.
- BERTRAN, E. i CUXART, M. (1986): «La Ciutat Satèl·lit de Sant Ildefons (Cornellà de Llobregat)», a *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, nº 7-8, pp. 31-40.
- BIETE, V. (1991): *Cabacés, un poble al peu de Montsant*. Cabacés: Ajuntament de Cabacés.
- BRYANT, C.R. i RUSSWURM, L.H. (1982): *The city's countryside. Land and its management in the rural-urban fringe*. London: Longman.
- CABRÉ, A. (1989): *La reproducció de les generacions catalanes 1856-1960*. Bellaterra: Departament de Geografia de la UAB (tesi doctoral inèdita).
- CASASSAS, L.I. i CLUSA, J. (1980): *L'organització territorial de Catalunya*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill.
- CASTRO, J. (1991): «Torres más altas cayeron», a *El País Negocios*, any VII, nº 278, p. 16.
- CHRISTALLER, W. (1980): *Le località centrali della Germania meridionale*. Milano: Franco Angeli (edició original del 1933).
- COOKE, P. (ed) (1989): *Localities. The changing face of urban Britain*. London: Unwin Hyman.
- COURGEAU, D. (1988): *Méthodes de mesure de la mobilité spatiale. Migrations internes, mobilité temporaire, navettes*. Paris: PUF-INED.
- DEMANGEON, A. (1956): *Problemas de geografía humana*. Barcelona: Omega (edició original de 1942).
- DI MÉO, G. (1988). *Les démocraties industrielles. Crise et mutation de l'espace*. Paris: Masson.
- ESTEBAN, M. (1989): «Distribució de la mobilitat per treball a la Regió Metropolitana de Barcelona. Anàlisi dels mercats de treball», a *Documents d'Anàlisi Territorial*, vol. 3.
- FINDLAY, A. (1986): «The 1980-1982 european census round: an evaluation of the census as a data source», a Findlay, A. i White, P. (eds): *West european population change*. Londres: Croom Helm. pp. 1-17.
- FREY, W.H. (1988): «Migration and metropolitan decline in developed countries: a comparative study», a *Population and Development Review*, vol. 14, nº 4, pp. 595-628.
- FUGUITT, G.V. i BROWN, D.L. (1990): «Residential preferences and population redistribution: 1972-1988», a *Demography*, vol. 27, nº 4, pp. 589-600.
- FUGUITT, G.V. i ZUICHES, J.J. (1975): «Residential preferences and population distribution», a *Demography*, vol. 12, nº 3, pp. 491-504.
- GARCÍA BALLESTEROS, A. (coord.) (1986): *Teoría y práctica de la geografía*. Madrid: Alhambra.
- GARCIA i RAMON, M.D. (1991): «Tendències recents del pensament geogràfic a Catalunya», ponència presentada al *Primer Congrés Català de Geografia*.
- GARNER, B.J. (1971): «Modelos de geografía urbana y de localización de asentamientos» a Chorley, R.J. i Haggett, P. (dirs): *La geografía y los modelos socio-económicos*. Madrid: IEAL, pp. 211-294 (edició original de 1967).
- GASPAR, J. (1972): *A área de influência de Evora. Sistema de funções e lugares centrais*. Lisboa: Universidad de Lisboa.
- GEORGE, P. (1973): *Población y poblamiento*. Barcelona: Península (edició original de 1969).
- GUEST, A.M. (1979): «Patterns of suburban population growth, 1970-1975», a *Demography*, vol. 16, nº 3, pp. 401-415.

- IGLÉSIES, J. (1957): *Distribució comarcal de la població catalana a la primera meitat del segle XVI*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (1958): «Moviment demogràfic de Catalunya», a Solé Sabarís, Ll. (dir): *Geografia de Catalunya*. Barcelona: Aedos, pp. 323-374.
- (1977): «La cursa demogràfica de les principals ciutats catalanes», a *Memòries de la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona*, Tercera època, n° 785, pp. 453-476.
- JOHNSTON, R.J. (1983): *Geography and geographers. Anglo-american human geography since 1945*, London: Edward Arnold (segona edició).
- KLAFF, V.Z. i FUGUITT, G.V. (1978): «Annexation as a factor in the growth of US cities, 1950-1960 and 1960-1970», a *Demography*, vol. 15, n° 1, pp. 1-12.
- LICHTER, D.T. i FUGUITT, G.V. (1982): «The transition to nonmetropolitan population deconcentration», a *Demography*, vol. 19, n° 2, pp. 211-221.
- LLEVADOT, M., MENDIZÀBAL, E. i OLÒNDRIZ, I. (1986): «De rural a urbà: Sant Joan Despí», a *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, n° 7-8, pp. 77-87.
- LLOBET, S. 1947: *El medio y la vida en el Montseny. Estudio geográfico*. Barcelona: CSIC (1990, segona edició traduïda al català. Granollers: Museu de Granollers i Agrupació Excursionista de Granollers).
- LONG, L. i DEARE, D. (1988): «US population redistribution: a perspective on the non-metropolitan turnaround», a *Population and Development Review*, vol. 14, n° 3, pp. 433-450.
- LÓPEZ i PALOMEQUE, F. (1986): «Le tourisme», a *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, n° especial per a la celebració de la Conferència Regional de la UGI, pp. 153-168.
- LÖSCH, A. (1957): *Teoría económica espacial*, Buenos Aires: El Ateneo (edició original del 1944).
- MASSEY, D. (1990): «L'«Estudi de localitats» en geografia regional», a *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, n° 21, pp. 73-88.
- MENDIZÀBAL, E. (1986): «Urban geography of Catalonia», a *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, n° especial per a la celebració de la Conferència Regional de la UGI, pp. 65-85.
- NADAL, F. (1991): «El pensament geogràfic contemporani a Catalunya fins els anys quaranta», Ponència presentada al *Primer Congrés Català de Geografia*.
- ORTEGA, N. (1987): *Geografía y cultura*. Madrid: Alianza.
- PICORNELL, C. i SEGUÍ, J.M. (1989): *Geografía humana de las Islas Baleares*, Vilassar de Mar: Oikos-tau
- PUJADAS, I., ARRIBAS, R. i MENDIZÀBAL, E. (1991): *Moviments migratoris intermunicipals de la Regió Metropolitana de Barcelona*, Barcelona: Centre d'Estudis Demogràfics/Mancomunitat de Municipis de l'Àrea Metropolitana de Barcelona.
- PUJADAS, I. i MENDIZÀBAL, E. (1987): «La població de muntanya a Catalunya», a *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, n° 12, pp. 93-111.
- (1991): *La població de Catalunya en el període 1975-1986: de l'explosió demogràfica al creixement zero*. Barcelona: Direcció General de Política Territorial.
- QUINTANA, A. (1979): *El sistema urbano de Mallorca*. Ciutat de Mallorca: Moll.
- RIERA, P. (1989): «Les àrees funcionals a Catalunya», a *Banca Catalana. Revista econòmica*, n° 88, pp. 19-42.
- ROSSELLÓ, V.M. (1990): *Geografía humana del País Valencià*. Vilassar de Mar: Oikos-tau.

- SALVÀ, P.A. (1986): «Turisme i canvi a l'espai de les Illes Balears», a *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, nº 2, pp. 17-32.
- SHORT, J. (1989): «Yuppies, buffies and the new urban order», a *Transactions of Institute of British Geographers (new series)*, 14, pp. 173-188.
- SOJA, E.W. (1989): *Postmodern geographies. The reassertion of space in critical social theory*. London: Verso.
- TUCKER, C.J. (1976): «Changing patterns of migration between metropolitan and nonmetropolitan areas in the United States: recent evidence», a *Demography*, vol. 13, nº 4, pp. 435-443.
- VIDAL, T. (1973): *La despoblación del campo en Cataluña*. Barcelona: Departament de Geografia de la UB (tesi doctoral inèdita).
- (1978a): «Poblament», a *Gran Enciclopèdia Catalana*, vol. 11, p. 713.
  - (1978b): «Èxode rural i problemàtica demo espacial a Catalunya (1969-1970)», a *Estudis d'Història Agrària*, nº 2, pp. 193-204.
  - (1980a): «Localització de la població 1970», a *Atlas sòcio-econòmic de Catalunya*, Barcelona, full 1.03.02.
  - (1980b): «Evolució de la població 1860-1900», a *Atlas sòcio-econòmic de Catalunya*, Barcelona, full 1.03.02.
- VILÀ VALENTÍ, J. (1973): *El món rural a Catalunya*, Barcelona: Curial.
- WILSON, F.F. (1987): «Metropolitan an nonmetropolitan migration streams 1935-1980», a *Demography*, vol. 24, nº 2, pp. 211-228.
- ZELINSKY, W. (1971): «The hypothesis of the mobility transition», a *Geographical Review*, vol. 61, nº 2, pp. 219-249.

Mapa 1

Les poblacions més importants el 1497

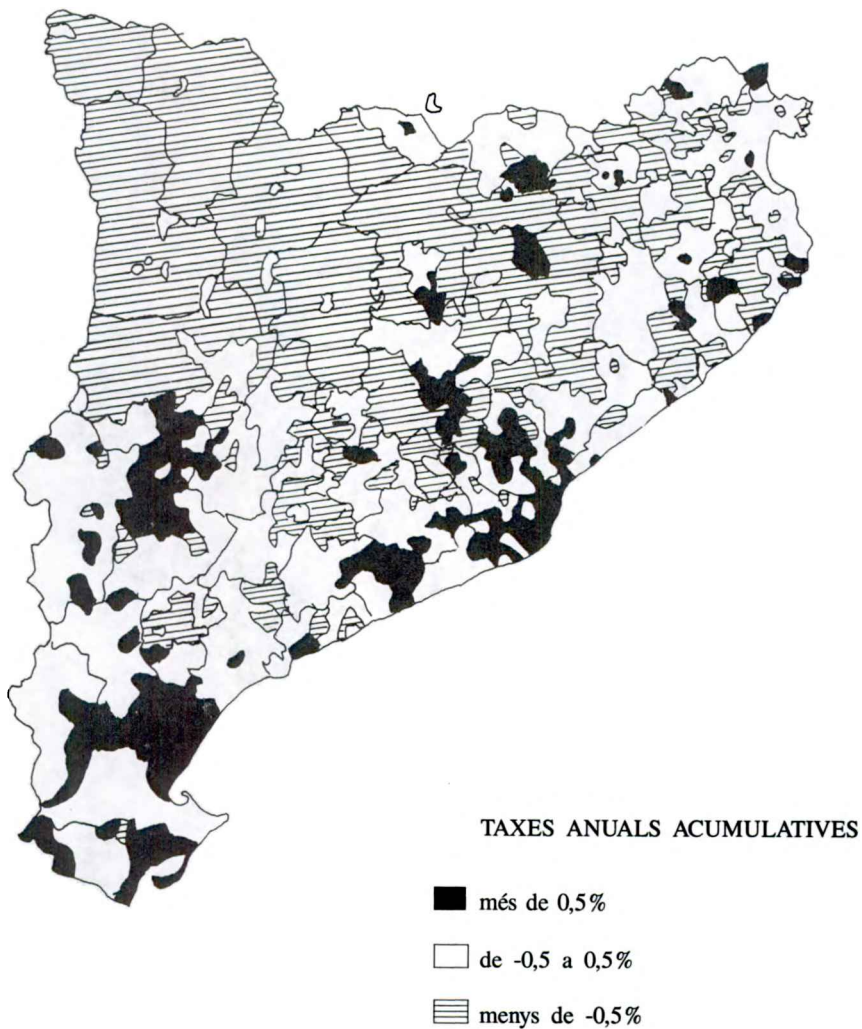

BARCELONA	5.847 focs	○	Més de 400 focs
PERPINYÀ	2.963 focs	○	Més de 300 focs
TORTOSA	1.006 focs	○	Més de 200 focs
GIRONA	985 focs	○	Més de 100 focs
LLEIDA	873	·	

Font: Iglèsies, 1957. (adaptació).

Mapa 2
Àrees de fort creixement i for decreixement, 1860-1900

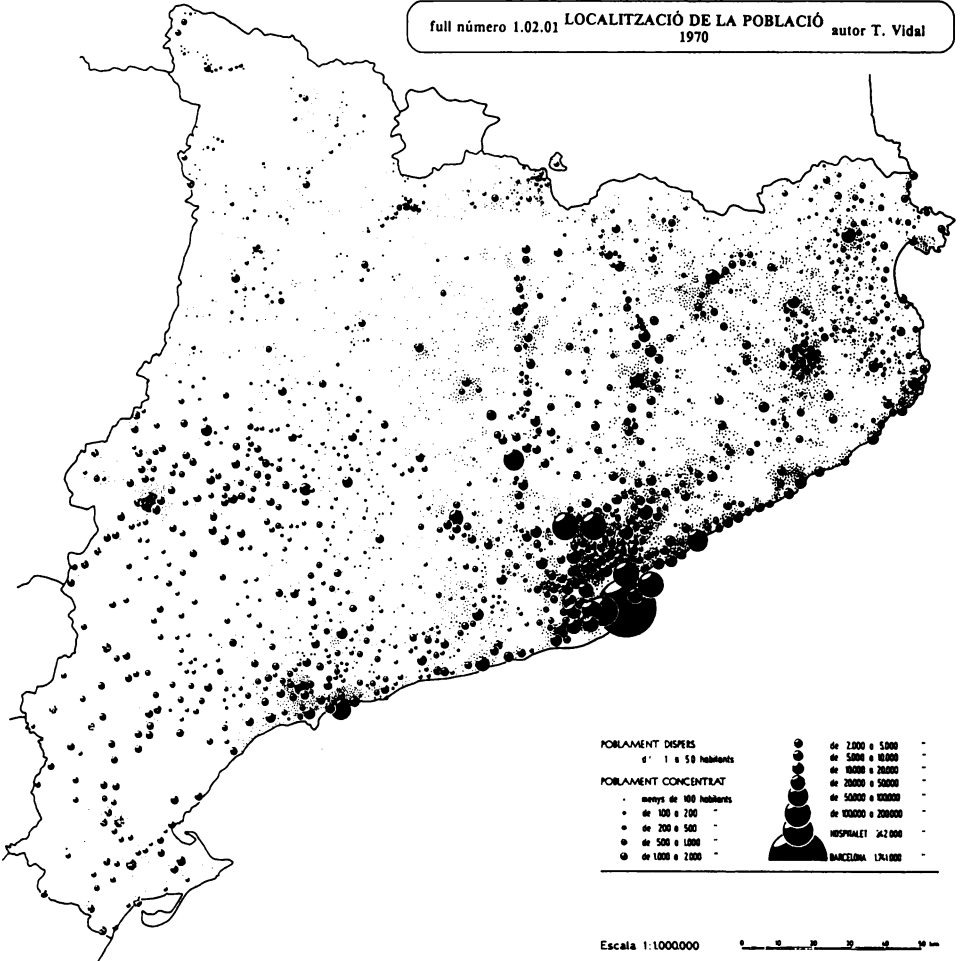
Font: Vidal, 1980 b, (adaptació).

Mapa 3

El poblament a Catalunya el 1970

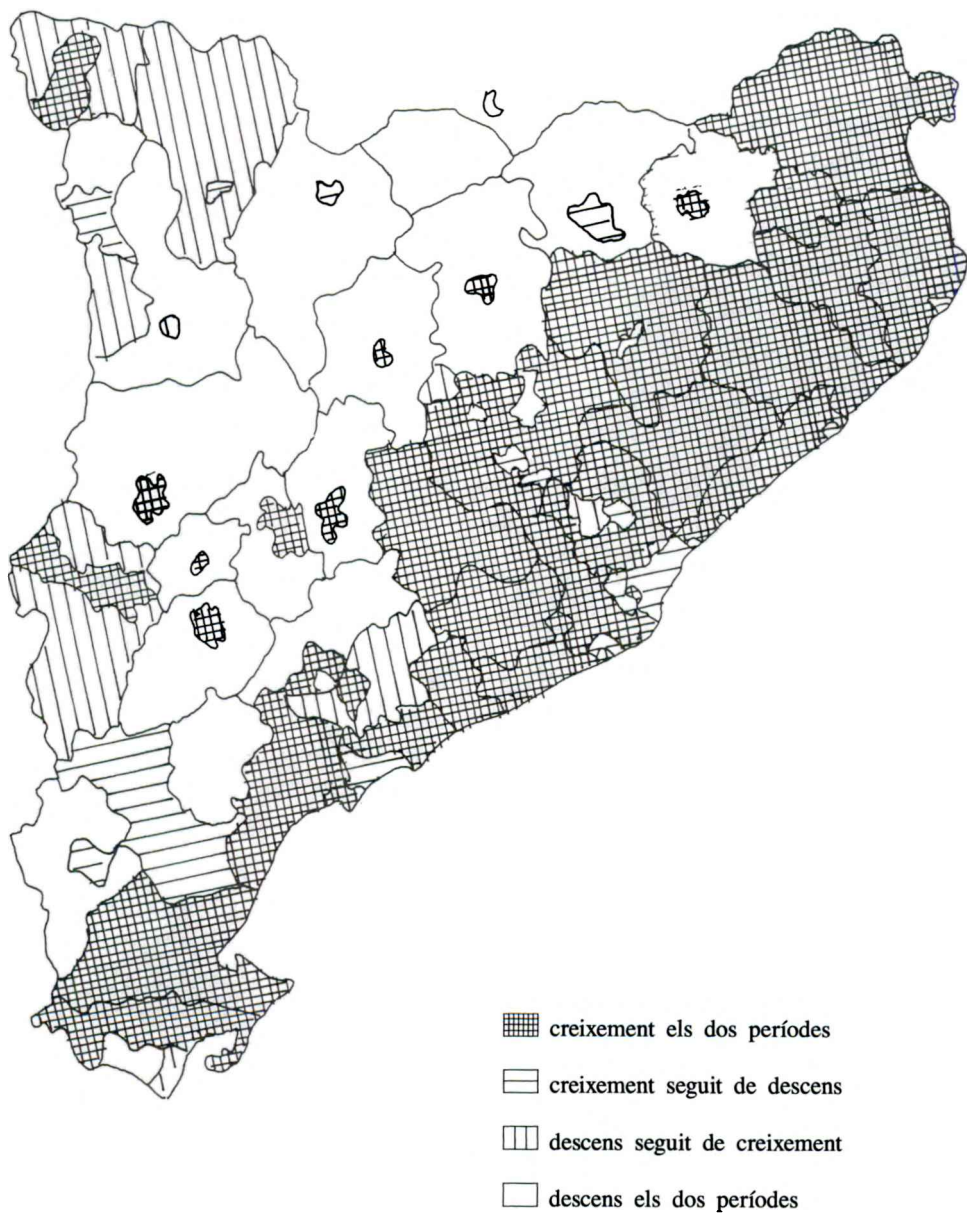
atlas socio-econòmic
de Catalunya

full número 1.02.01 LOCALITZACIÓ DE LA POBLACIÓ autor T. Vidal
1970

Font: Vidal (1980a).

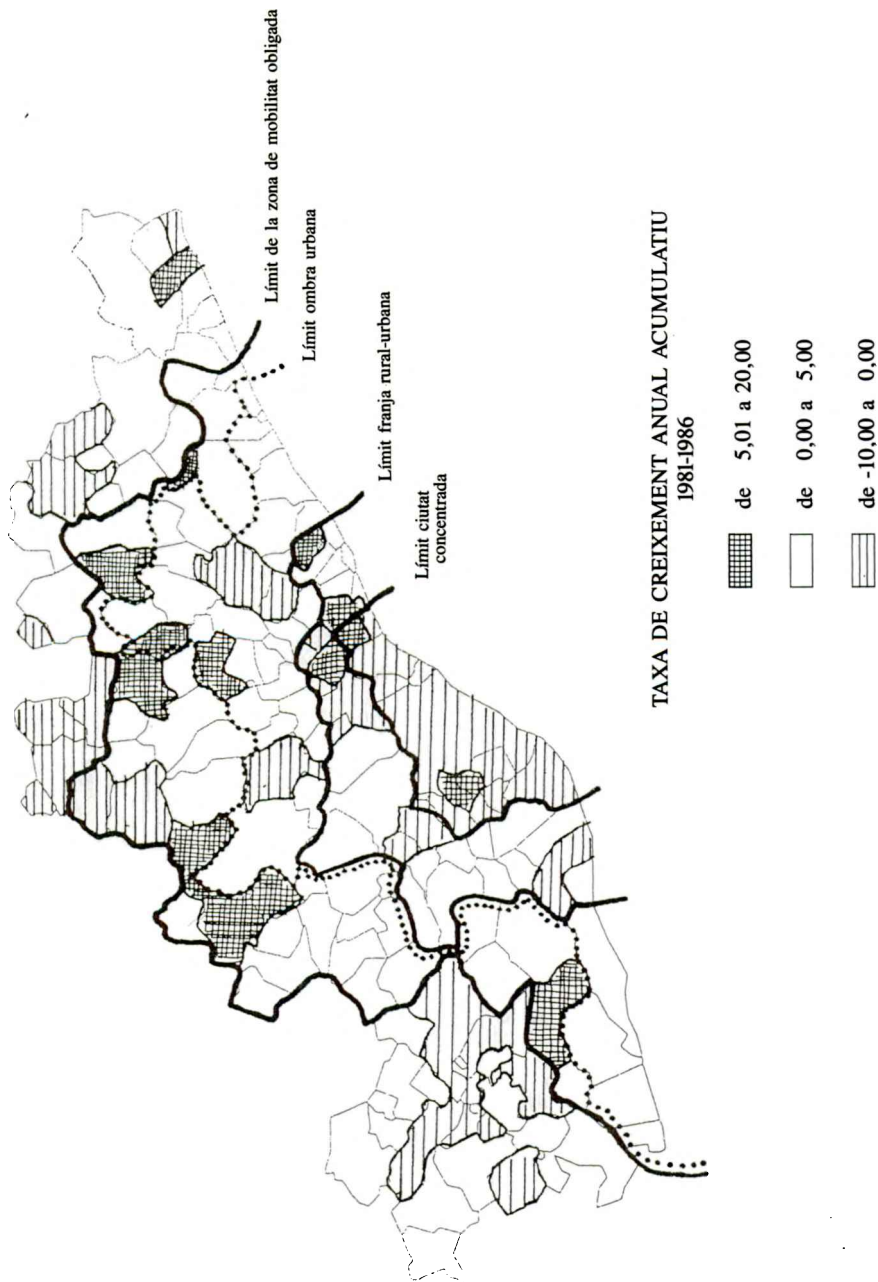
Mapa 4 Comparació del creixement de 1981-86 amb 1975-81

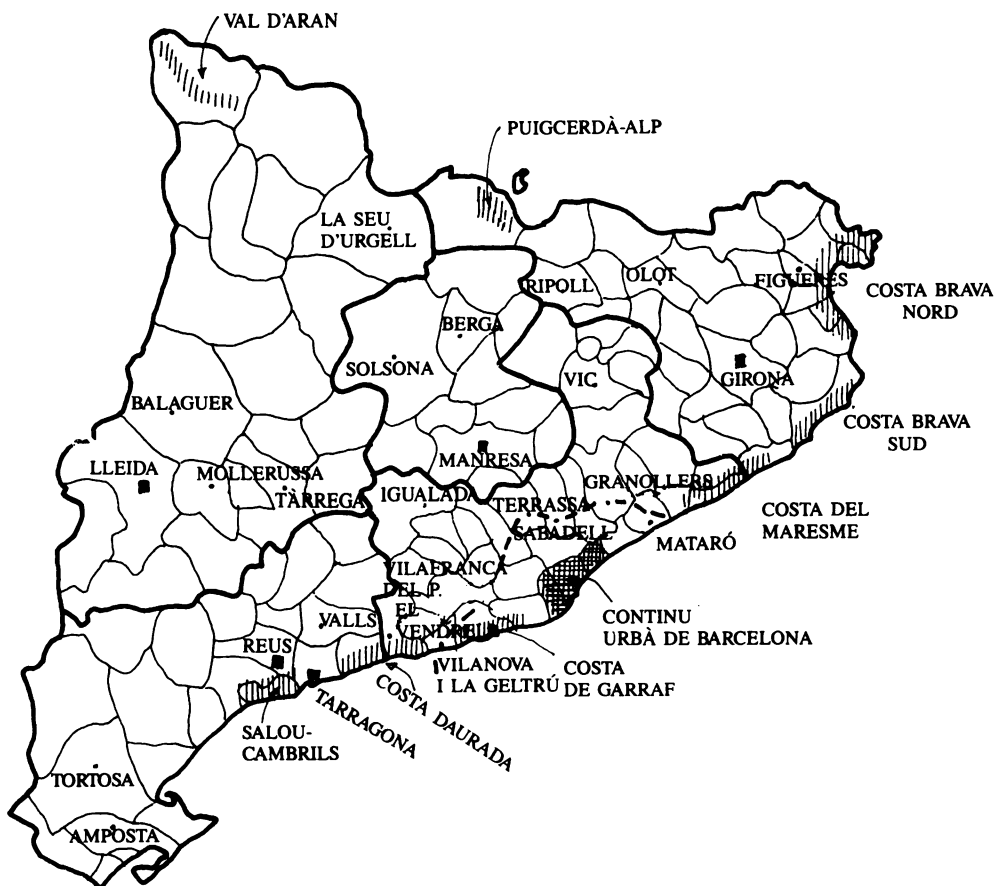
Font: Pujadas i Mendizábal (1991). (adaptació).

Mapa 5

La població a la regió metropolitana de Barcelona

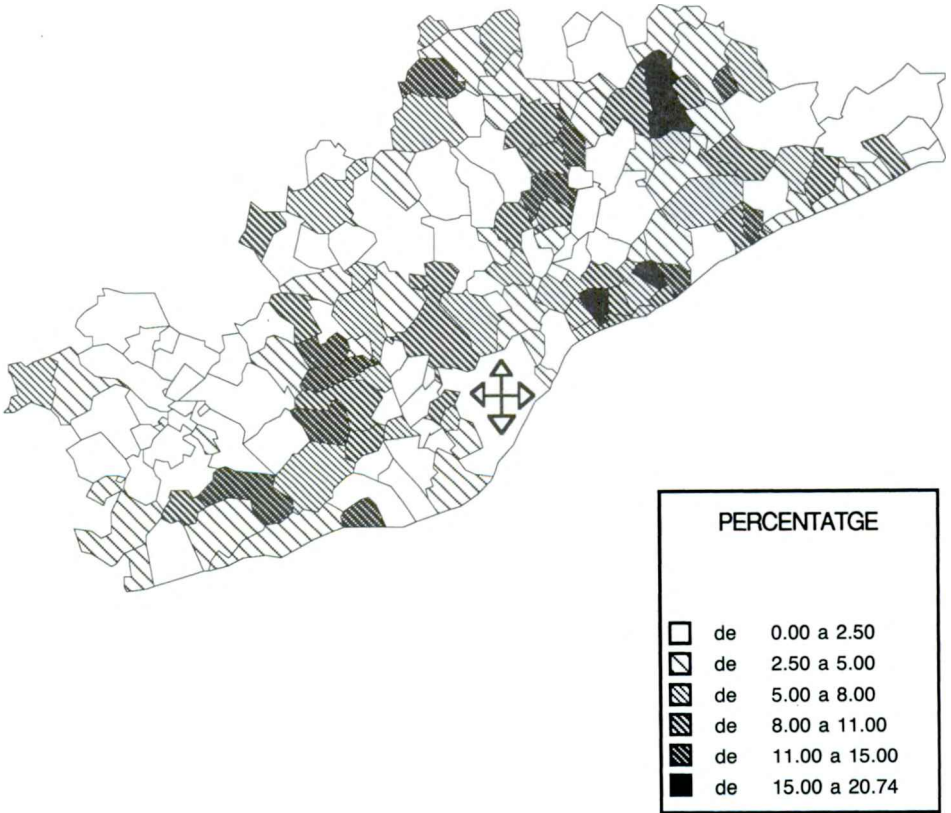
Mapa 6 El mapa del poblament de Catalunya (1991)

- Àrees d'influència de les ciutats de primer nivell.
- Els espais de vida
- Ciutats de primer nivell
- Ciutats de segon nivell
- |||| Ciutats temporals
- - - Isocrona de 45 minuts

Font: Mendizàbal (1986), (adaptació).

Mapa 7
Regió metropolitana de Barcelona.
Relació d'immigrants procedents de Barcelona.
Sobre el total de població de cada municipi. 1981-86

Font: Pujadas, Arribas i Mendizàbal (1991).

Variacions i canvis recents en l'agricultura catalana

Roser MAJORAL i MOLINÉ
Àrea d'Anàlisi Geogràfica Regional
Universitat de Barcelona

Durant els darrers decennis i principalment dels anys seixanta ençà, s'han produït canvis importants en l'agricultura catalana. L'orientació de la producció s'ha transformat substancialment, obeint als canvis generats per una demanda variant i donant lloc a canvis importants en l'ús del sòl agrícola. Els mètodes i tècniques de conreu s'han transformat amb la creixent mecanització i tecnificació; les sòcio-estructures s'han adaptat ràpidament a aquesta nova situació i s'ha produït una clara integració entre l'agricultura i la indústria agrària o agroindústria, de manera tal que, difícilment, es pot parlar a Catalunya de l'agricultura com d'un sector clarament diferenciat pel seu mode de producció, com fa uns anys, sinó, clarament integrat i interrelacionat amb els altres sectors econòmics. Segurament, els canvis produïts en els darrers anys han estat més importants que els ocorreguts durant segles, tant quantitativament com qualitativa.

Els canvis dels anys seixanta i setanta es van produir en haver de fer front l'agricultura a la demanda creixent i canviant d'una població urbana en progressió, que millorava ràpidament el seu poder adquisitiu; els canvis recents són deguts, bàsicament, en haver d'adaptar la nostra agricultura a una nova situació de mercat, a haver entrat Espanya a formar part de la Comunitat Econòmica Europea, fet que provoca, de nou, canvis no sols en les produccions sinó també en les sòcio-estructures en general. Com a conseqüència dels canvis esmentats, apareixen a Catalunya nous tipus d'agricultura i ramaderia: com la industrial o la periurbana, en les seves característiques actuals; nous contractes d'explotació, bàsicament els d'integració es desenvolupa l'agroindústria, s'expandeix l'agricultura a temps parcial, etc.s'esdevenen doncs, un seguit de fets pràcticament desconeguts al camp català fins els anys seixanta.

Abans d'entrar en detall en l'anàlisi dels canvis esmentats, donaré unes xifres de referència que ens ajudin a situar-nos. Tot i que Catalunya representa el 6,3% del territori de l'Estat, la seva superfície de conreu no és més que un 5%, i és treballada per un 5,4% de la població activa agrària, en un 5,7% de les explotacions del conjunt d'Espanya, que obtenen un 11,8% de la Producció Total Agrícola. En el context de l'economia catalana, l'agricultura representa menys del 5% de la població activa (86.667 UTAs), que treballava el 1989 en 113.555 explotacions, les quals aportaven, tan sols, un 2,1% del Producte Interior Brut català.

Si com dèiem més amunt, deixem d'aïllar l'agricultura pròpiament dita del sector agroindustrial del qual s'ha creat una forta dependència, les xifres anteriors tenen poc significat. Només la indústria alimentària representa un altre 3,9% del PIB i un 3,4 de l'ocupació, cosa que sumat als percentatges anteriors, dóna un 6 i un 8,3%, respectivament, per al conjunt del sector agroalimentari.

Les transformacions de les superfícies de conreu i de les produccions agràries

La creixent concentració de la població a les ciutats, a causa del desenvolupament industrial dels seixanta i setanta, va generar una demanda de productes agraris, des de fora del sector, a unes explotacions que fins el moment es dedicaven en bona part a l'autoconsum. A l'augment quantitatiu de la demanda es va sumar un canvi qualitatiu, ja que la població urbana, de salaris bàsicament industrials i de poder adquisitiu creixent, va introduir paulatinament en la seva alimentació productes diferents i de millor qualitat, principalment derivats de la carn, làctics i productes horto-frutícoles. Aquest fet, important a Catalunya i que es va generalitzar a poc a poc a tot l'Estat, va provocar una creixent importació de cereals farratgers i de productes derivats de la carn que va imposar un canvi en la política governamental a favor dels cereals pinsos (ordi, civada, blat de moro i sorgo), destinats a una ramaderia que creixia acceleradament.

L'agricultura catalana va respondre ràpidament a l'augment i al canvi de la demanda i les superfícies de farratges i cereals pinsos, principalment l'ordi, van augmentar notablement. La demanda de productes hortícoles i frutícoles van fer créixer, d'altra banda, les superfícies i produccions corresponents. Les superfícies destinades a conreus farratgers passen de 77.308 ha., el 1950, a més de 200.000, el 1989. Les d'horta i fruiters, de 110.346 a 182.033. Tot això en detriment de conreus tradicionals com la vinya, l'olivera, els llegums o les patates que reculen fortament com es pot veure en el quadre número 1.

Quadre 1
Evolució i distribució de les superfícies conreades

Conreus	1930	1950	1975	1990
Cereals	32,2	29,6	33,4	35,8
Llegums	2,5	3,0	0,9	0,6
Patates	3,6	2,1	2,4	1,4
C. Industr.	0,3	0,3	0,1	0,8
C. Farratgers	4,6	6,7	16,7	18,6
Hortalisses	1,7	1,8	3,2	3,0
Fruiters	7,3	7,7	13,0	13,4
Vinya	21,9	17,8	9,6	7,8
Olivera	16,1	19,5	11,6	10,6
Guarets	9,7	11,2	9,0	8,0

Font: MAPA: *Anuarios Estadísticos de la Producción Agrícola y Ganadera* i *Anuarios de Estadística Agraria*, dels anys corresponents.

Els canvis en la ramaderia s'orienten cap a la consecució, el més ràpidament possible, de productes derivats de la carn i làctics. La solució per a la carn és l'engreix de granívors, de cicle curt, que es poden explotar intensivament en règims quasi industrials, freqüentment integrats verticalment en cadenes agroindustrials locals i forànies. Catalunya es converteix en pocs anys en el primer productor i també exportador de carn de porcí i d'aus de l'Estat. El cens de porcí va passar de 404.575 caps el 1960 a 4 milions i mig, segons les darreres xifres disponibles. Creix també el nombre de bovins, tant de carn (granges intensives d'engreix) com de llet, amb un augment espectacular de les races especialitzades en les diferents produccions.

Quadre 2
Evolució del nombre de caps de bestiar

Any	Boví	Oví	Cabrum	Equí	Porcí
1930	158.144	644.929	191.948	146.458	333.633
1940	111.113	527.856	244.380	51.068	229.361
1960	214.800	690.960	78.139	123.664	404.575
1970	268.800	650.000	41.300	39.837	1.595.795
1982	377.409	738.030	37.936	16.711	3.194.373
1988	528.811	1.224.138	76.414	12.787	4.514.296
% sobre					
Tot. Esp. 1988	10,4	5,1	2,0	2,5	27,2

Font: MAPA: *Anuarios estadísticos de la Producción Ganadera* i *Anuarios de Estadística Agraria*, diversos.

Des d'un punt de vista territorial, es produeix una clara especialització productiva en un o dos conreus que cerquen en la seva localització els seus òptims ecològics. Aquesta especialització també és cada vegada més gran en les explotacions que eliminen el poli-conreu, principalment de les explotacions d'autoconsum. El mapa català d'usos del sòl agrícola fa palesa aquesta especialització, amb una franja de prats al Pirineu i una àrea de farratges a la Catalunya oriental humida; els cereals cobreixen la Depressió central avançant cap al sud en l'àrea de contacte amb la vinya, l'olivera i altres conreus llenyosos, que tenen la seva àrea de domini en el terç meridional del Principat. Només les àrees de regadiu són elements distorsionadors d'aquesta imatge: El fons de la Depressió Central Catalana i la franja costanera, de l'Empordà a l'Ebre, incloent-hi els deltes dels principals rius, on les produccions són més variades, principalment de fruites i hortalisses, però també hi ha conreu de farratges.

També en la ramaderia es produeix una divisió en l'espai, amb predomini d'unes o altres espècies en diferents contrades. D'altra banda, és freqüent la desaparició de les petites produccions ramaderes casolanes, fet que es reflecteix en una disminució de les explotacions amb ramaderia de tota mena, mentre augmenta considerablement el nombre d'animals per explotació. El boví de llet i de recria cerca les àrees de prats i farratges del sector septentrional i oriental de Catalunya, però també els regadius de la Depressió Central, tradicionalment exportadors de farratges; el porcí es localitza majorment en les àrees de cereals, conreu que amb la mecanització ha lliurat gran quantitat de treball humà que cerca en l'explotació ramadera intensiva un complement als seus ingressos que ajudi a la continuïtat de l'explotació tradicional. Un paper similar és el que aconsegueixen les granges d'aus en el sector meridional de Catalunya amb més dificultats per a l'obtenció d'aigua i, per tant, de difícil instal·lació pel porcí; les granges d'aus són sovint complement de les explotacions amb conreus arboris (olivera, ametller, avellaner). Els ovins predominen en la meitat septentrional, prop de les àrees de pastura d'estiu, però també a les comarques pirinenques i orientals.

La disminució dels actius agraris

Segons xifres dels darrers censos de població, els actius actuals en el sector agrari no representen ni el 5% de la població activa total a Catalunya. Hem arribat a aquesta situació després d'un procés constant i accelerat d'emigració que ha tret del camp una part important de la seva població en edat activa. El 1960, treballaven al camp 264.623 persones (15,6% de la població activa total), el 1981, només 107.778 (5,8%). Tot i que s'ha alentit els darrers anys, la disminució continua. Les 105.500 persones que hi treballaven el 1987 s'havien convertit en 96.000 el 1988, dels quals 93.100 eren ocupats i 3.500 parats (un 3,6% dels actius en el sector). Territorialment, la distribució és molt desigual, ja que mentre hi ha comarques com el Priorat o les Garrigues, que ocupen en l'agricultura quasi la meitat de la seva població activa, altres com el Baix Llobregat o el Vallès no n'hi ocupen ni el 3% i són, d'altra banda, les comarques on és més freqüent que els pagesos practiquin una doble activitat.

El darrer cens agrari dona un total de quasi 200.000 persones vinculades, a temps total o parcial, a l'activitat agrària, fet que, convertit en Unitats de Treball (UTA), es reduïda a 86.667 (15.000 menys que el 1982). Aquesta darrera xifra ens fa palès, d'una banda, com

són de petites una part important de les explotacions agràries catalanes, que no donen treball ni a tan sols una persona al llarg de l'any, i, d'altra, la importància de l'agricultura a temps parcial al camp català.

Quadre 3
Variació del nombre d'actius agraris a Espanya i a Catalunya

Anys	Espanya		Catalunya		% Espanya
	Total	% Pob. Act.	Total	% Pob. Act.	
1900	4.183.703	63,6	426.808	52,6	10.2
1910	4.220.500	55,6	373.517	51,5	8.8
1920	4.555.600	57,2	335.130	33,5	7.3
1930	4.040.700	46,1	321.245	26,8	7.9
1940	4.781.000	51,8	327.245	26,8	6.8
1950	5.271.000	48,8	328.382	22,2	6.2
1960	4.696.400	39,7	264.623	15,6	5.6
1971	2.958.725	24,8	166.173	8,4	5.6
1981	1.968.900	15,1	107.778	5,8	5.4
1986	1.735.000	12,0	96.600	5,1	5.4

Font: *Censos de població dels anys corresponents.*

Les característiques de la població que treballa al camp també canvien amb el temps; dos fets notables en la població agrària actual són el fort envelliment de la població i l'augment progressiu de l'agricultura a temps parcial. El grau d'envelliment dels actius agraris fa perillar la continuïtat de moltes explotacions que desapareixeran segurament amb la generació actual. El 1982, quasi la meitat de la població que treballava al camp superava els 50 anys i només un 25% en tenien menys de 35, és a dir, que el reemplaçament no és assegurat ni de bon tros.

D'altra banda, dels 106.680 titulars d'explotacions, segons l'enquesta del INE sobre *Estructura de las explotaciones agrarias*, del 1987, només 37.745 ho feien a temps complet, cosa que representa tan sols un 35,4% del total. El percentatge disminuïa encara més en els Ajuts Familiars, als de 86.371 unitats, només ocupaven tot el seu temps a l'explotació 21.929 (un 25.4%). Completaven la força de treball humà el mateix any, 13.328 assalariats fixes (dels quals 11.659, un 87,5%, ho eren a temps complet).

Segons el cens agrari de 1982, un 29% de la població activa al camp eren dones, això representa tan sols 40 dones per cada 100 homes. La major part declaraven ser ajudes familiars i només 14 de cada 100 menaven una explotació com empresàries. Com en la població agrícola en general, el grau d'envelliment era elevat, ja que el 40,5% tenien més de 55 anys i d'elles, un 15,4 més de 65.

Les pèrdues d'unitats d'explotació i característiques de les explotacions actuals

La disponibilitat, a hores d'ara, d'informació corresponent a quatre censos agraris, permet l'anàlisi evolutiva de diferents aspectes de l'agricultura, entre d'altres, la variació del nombre d'unitats d'explotació. Des de 1962 (primer Cens Agrari) fins el 1989 (darrer), les pèrdues d'explotacions han estat continuades i considerables. Les més importants es van produir en el primer període intercensal, és a dir, en els anys 60, coincidint amb el fort procés emigratori en el camp català, i l'accelerada mecanització. De 206.744 unitats es passà a 146.623 només en 10 anys. Després, la davallada s'alentí i el 1989 en quedaven 113.555, de les quals 1.479 no tenien terres, és a dir es tractava d'explotacions només ramaderes. En conjunt, les pèrdues han estat d'un 45% de les explotacions de partida tan sols en 27 anys.

Les pèrdues han estat més importants a les comarques septentrionals i centrals que a les meridionals. A muntanya, i a les comarques més properes a Barcelona i més industrials, és on han desaparegut més explotacions: Al Ripollès només queda un 27% de les explotacions censades el 1962; un 32,5% al Berguedà; un 34,7 a l'Alt Urgell i a la Garrotxa o un 23,8% al Vallés Occidental i un 39,7 al Baix Llobregat.

Les reduccions del nombre d'explotacions afecten bàsicament les que tenen recursos de terra escassos, principalment les molt petites. Les explotacions de menys d'una hectàrea es van reduir d'un 25 a un 11% entre 1962 i 1972. Les de menys de 5 ha representaven el 1962 un 60% del total i sols un 55 el 1989.

Les explotacions agràries catalanes continuen sent, doncs, petites, no sols segons els seus recursos de terra sinó també segons altres paràmetres i tot més significatius, com la població que ocupen o el Marge Brut Total (MBT) que generen. En el primer sentit la mitjana de treball per explotació és inferior a una UTA; si tenim en compte la Dimensió Econòmica (DE), calculada segons el MBT, la proporció d'explotacions amb MBT inferior a 250.000 ptes. el 1982 era quasi del 50%, és a dir, es tractava d'explotacions clarament marginals. Si hi sumen les que no arriben al milió de pessetes, tenim que quasi un 80% són explotacions petites i molt petites des d'un punt de vista econòmic.

Per comarques, és la Vall d'Aran la que te les explotacions amb una DE més baixa, ja que un 93% queda per sota les 500.000 ptes.; al Priorat, al Baix Ebre i a la Ribera d'Ebre es d'un 85%. A l'altre extrem, les comarques amb explotacions més grans segons la DE son el Solsonés, la Cerdanya, l'Urgell, la Noguera o el Segrià. En una part important dels casos no existeix una relació directa entre superfície i DE, sinó entre OTE i DE. Comarques com el Maresme, amb explotacions amb molt pocs recursos de terra, tenen explotacions molt grans segons la DE. Alguns conreus com l'olivera, la vinya o fruiters de secà tenen proporcions molt elevades d'explotacions molt petites (en l'olivera un 97% dels casos no arriben a les 250.000 ptes.). Les explotacions més grans en aquest sentit són les ramaderes en general, principalment les granjes d'engreix intensiu, i les de fruita, horta i flors també intensives; en unes i altres hi han casos amb DE superior a 5 i fins i tot als 10 milions de pessetes.

La major part de les explotacions actuals es porten de manera directa, afectant un 74% del total de les terres de conreu el 1989. Els sistemes d'explotació indirecta han reculat darrerament, principalment la parcel·leria (11% de la superfície el 1989), que és, però, encara important a comarques com Osona o l'Alt Penedès.

Un fet rellevant en l'agricultura catalana van ser l'aparició, en els anys seixanta, dels contractes d'integració vertical, que van permetre el desenvolupament i creixement de la ramaderia en un moment en què la demanda de productes derivats de la carn, com ja hem explicat, va ser molt important. La integració té lloc entre el pagès que hi posa els mitjans de producció (estables i treball, principalment) i la indústria, proveïdora dels pinsos, de vegades empreses cooperatives, altres, grans empreses privades, autòctones en ocasions, o multinacionals. Els contractes d'integració es produeixen primer en el sector avícola, per passar després al porcí i finalment a l'engreix de vedells (ALDOMA et al. 1984). Les granges integrades van ser sovint la solució d'explotacions (cerealícoles, oelícoles, de vinya etc) que havien vist minvar fortament les seves rendes a causa d'un augment dels costos de producció per damunt dels preus percebuts per les produccions agràries. A meitats dels anys 80, la integració afectava la quasi totalitat del *broiler* i els ous, entre un 70 i un 80 del porcí d'engreix, i entre un 25 i un 35% de la cria de vedells per a carn.

Procés d'intensificació i tecnificació

La creixent capitalització de l'agricultura catalana es pot mesurar en base a la mecanització del treball en les explotacions, l'augment de les superfícies irrigades i la sofisticació dels mètodes d'irrigació, l'ús massiu d'adobs i fitosanitaris i la selecció d'espècies vegetals i animals.

La superfície irrigada ha augmentat entre 1962 i 1989 en 50.000 ha, una xifra important si tenim en compte que, darrerament, no s'han efectuat grans obres col·lectives de derivació. Actualment, representa un 24% del total cultivat (un 10,5% amb tècniques d'aspersió i un 6% amb tècniques de goteig).

La mecanització va ser progressiva i accelerada els anys 60 i 70. El 1962, un 46% de les explotacions agràries catalanes utilitzaven, encara, força de treball animal; el 1972, ja sols un 23%. El 1960, hi havia a Catalunya només 8.526 tractors; el 1980, 60.000; el 1989, quasi 80.000 per a, recordem-ho, 97.500 explotacions amb SAU. Cal afegir, a la xifra anterior, un nombre gens menyspreable de motocultors (uns 40.000 el 1989). L'augment del nombre de màquines ha anat acompanyat de l'augment de la potència, amb la qual cosa el nombre de CV per 100 ha ha passat de 27,1 el 1960 a 71,2 el 1989. La matriculació de tractors ha estat molt baixa els darrers anys, ja que, a hores d'ara, la mecanització del camp català és quasi bé integral (8 tractors per 100 ha de superfície conreada), fins i tot excessiva, ja que explotacions amb pocs recursos de terra no utilitzen la maquinària de què disposen amb la deguda eficiència.

Un fet important connectat amb els contractes d'integració esmentats, que es produeix gràcies al desenvolupament tècnic en l'agricultura catalana, és l'aparició de la ramaderia industrial, és a dir, la ramaderia que es produeix per sistemes més semblants als sistemes industrials de producció que als tradicionals agraris. Aquest mode de producció es dona

principalment en la ramaderia d'engreix ràpid i cicle biològic curt, com l'aviram (tant producció de carn com d'ous) i el porcí, però també en el boví d'engreix. Es tracta de grans unitats de producció, és a dir, amb un nombre elevat d'animals, de races seleccionades genèticament segons la funció a què se les destina, amb controls sanitaris estrictes, alimentades amb pinsos, completament mecanitzades i que requereixen, per tant, poca força de treball humà. En resum, veritables indústries de producció de carn.

Quadre 4

Distribució de les explotacions segons l'orientació tècnico-econòmica (OTE), 1982.

OTE	Totes les Explotacions	%	% Explotacions 500.000 ptes.
1. Agricultura general			
Cereals	13.817	10,9	10,5
Altres conreus agrícoles	2.701	2,1	1,0
2. Horticultura			
Horticultura (horta i flors)	9.040	7,1	5,8
3. Conreus permanents			
Viticultura	8.531	6,7	6,3
Fruiters	24.951	19,6	18,5
Oliveres	4.867	3,9	0,2
Conreus permanents diversos	7.496	5,9	4,8
4. Herbívors			
Bovins llet	4.757	3,8	6,9
Bovins carn	1.040	0,8	1,1
Bovins mixtos	782	0,7	1,1
Ovins	1.211	1,0	1,6
Herbívors mixtos i altres herbívors	2.045	1,6	1,9
5. Granívors			
Porcí	2.784	2,2	3,5
Aus	1.914	1,5	2,7
Altres granívors	466	0,4	0,5
6. Policonreus			
Conreus diversos	14.082	11,1	11,0
7. Ramaderia diversa			
Ramaderia diversa	5.492	4,4	6,4
8. Conreus i ramaderia			
Altres conreus i ramaderia	9.364	7,3	6,2
9. Forestal	11.943	9,4	9,3
Total	127.285	100,0	100,0

Font: INE: Censo Agrario 1982

La proporció d'explotacions disminueix considerablement en algunes orientacions, per exemple, l'olivera queda reduïda a un 0,2%, la vinya a un 4,8 i l'horta a un 5,8. També les mixtes (ramaderia-conreus), baixen el seu pes relatiu en el conjunt, perquè acostuma a tractar-se d'explotacions amb una part de la producció destinada a l'autoconsum, força tradicionals.

El Producte Final Agrari (PFA) ha augmentat a Catalunya de manera considerable, entre 1979 i 1987 (vegeu la fig. 6) i la importància de la ramaderia ha estat creixent. Això fa que l'estructura productiva del sector agrari català sigui més semblant a la d'altres països de la CEE que a la de l'Estat espanyol, ja que el 1989 un 60,4% de la PFA corresponia a les produccions ramaderes contra un 36,8 a les agrícoles. Entre les primeres, les principals produccions són el porcí (25,1%), les aus (11,2), el boví de carn (9,4), la llet (6,9) i els ous (3,8). De les produccions agrícoles, la més important és la de fruita fresca (8,6%), els cereals (8,3) i les hortalisses (7,0%).

La incidència de la incorporació d'Espanya a la CEE en l'agricultura catalana

Tot i que és encara molt aviat per fer un balanç de les conseqüències de la nostra incorporació al Mercat Comunitari, les informacions publicades, principalment pel DARP en els darrers temps, permeten fer ja algunes valoracions pel que fa a les produccions agràries catalanes. L'establiment de dos períodes de transició diferents per als productes agraris: el general per a la majoria dels productes i l'específic de 10 anys, és a dir fins a 1996, per a les fruites, verdures i matèries grasses. Aquest darrer, ha afectat notablement, les produccions catalanes, perquè la fruita i les hortalisses, que com hem vist representen un 16,3 de la PFA, s'han vist clarament discriminades. D'altra banda, els fruits secs (un 1,4% de la PFA), un sector bàsicament ubicat a Catalunya per al qual no es va preveure cap tractament especial, s'enfronta a una greu crisi donada la impotència per salvar la competència de l'avellana turca i l'ametlla californiana.

També els principals productes ramaders s'han enfrontat a problemes de tota mena: els obstacles sanitaris a les exportacions de porcí (primera producció agrària catalana) fins el 1990, l'excés en l'oferta, els preus elevats del mercat interior que estimula les importacions i han fet baixar els preus els anys 87 i 88... Quelcom de semblant ha passat amb la carn del *broiler*, que ha disminuït en haver-se arribat, sembla, a la saturació del mercat. L'aplicació de les quotes lleteres i la forta baixa dels preus de la llet han produït, també, una crisi important en el sector que s'ha traduït en una clara disminució de les explotacions, moltes de les quals, fins fa poc clarament viables, no poden fer front a la nova situació.

Tot els problemes esmentats amb prou feines s'han vist compensats per mesures puntuals traduïdes en ajuts a algunes produccions (oví) o conjunturalment l'augment de preus en alguns productes, com l'oli o el vi, per la disminució de la producció en altres comunitats. Però cap d'aquests productes no té un pes important, com hem vist, dins la PFA catalana.

Un fet notable, des de la incorporació d'Espanya a la CEE, ha estat el canvi substancial en l'intercanvi de productes agraris amb l'estranger, tant en volum com en països. El dèficit comercial, pel que fa a productes agraris, s'ha accentuat i la presència de productes alimentaris importats, tant en el mercat alimentari com en la indústria agrària, és creixent. Catalunya és més deficitària que la resta de l'Estat pel que fa a productes agraris; un 30,9%

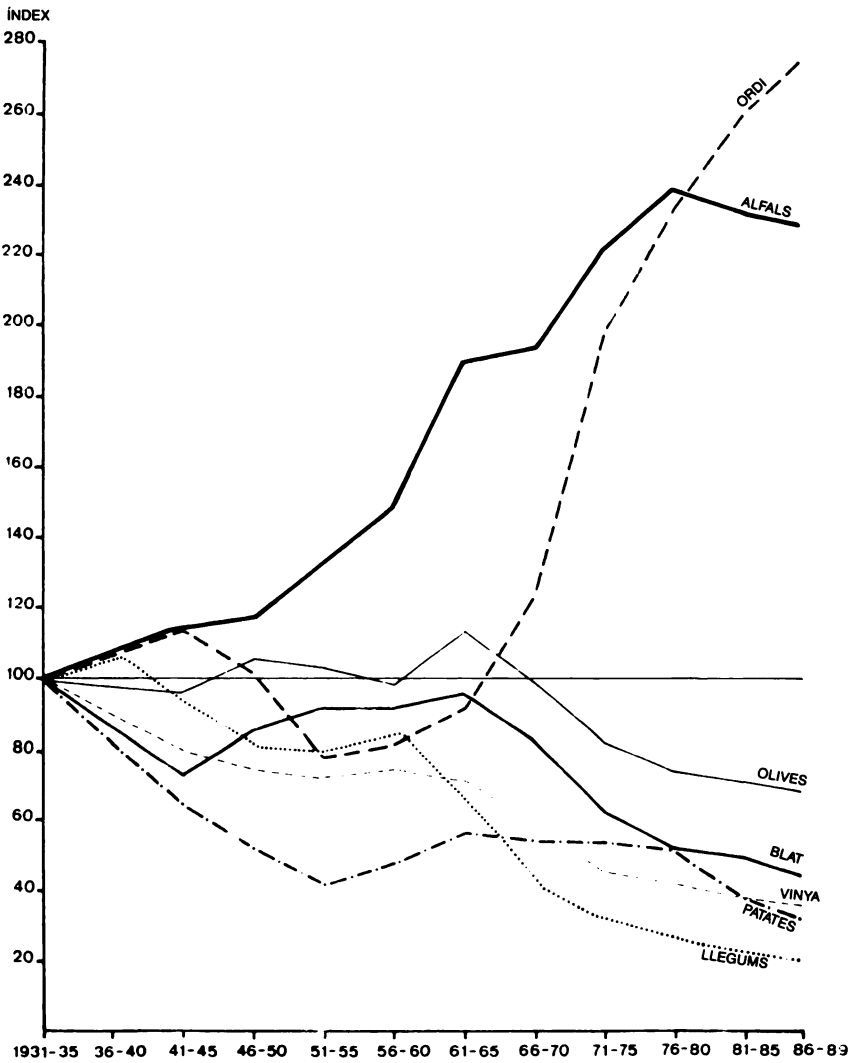
de les importacions espanyoles, el 1989, van tenir com a destinació Catalunya i només un 11,9 de les exportacions. És clar que la importància de les importacions s'explica pel pes de l'agroindústria a Catalunya, que transforma productes que tenen com a destinació la resta de l'Estat. Les importacions més rellevants són les oleaginoses i els cereals, que s'utilitzen per a la fabricació de pinsos. Altres productes han penetrat fortament en el mercat català, principalment els derivats làctics i les carns. Entre les exportacions les més importants són les fruites i els productes transformats, com les begudes i alcohols, les grasses i els olis.

Referències bibliogràfiques

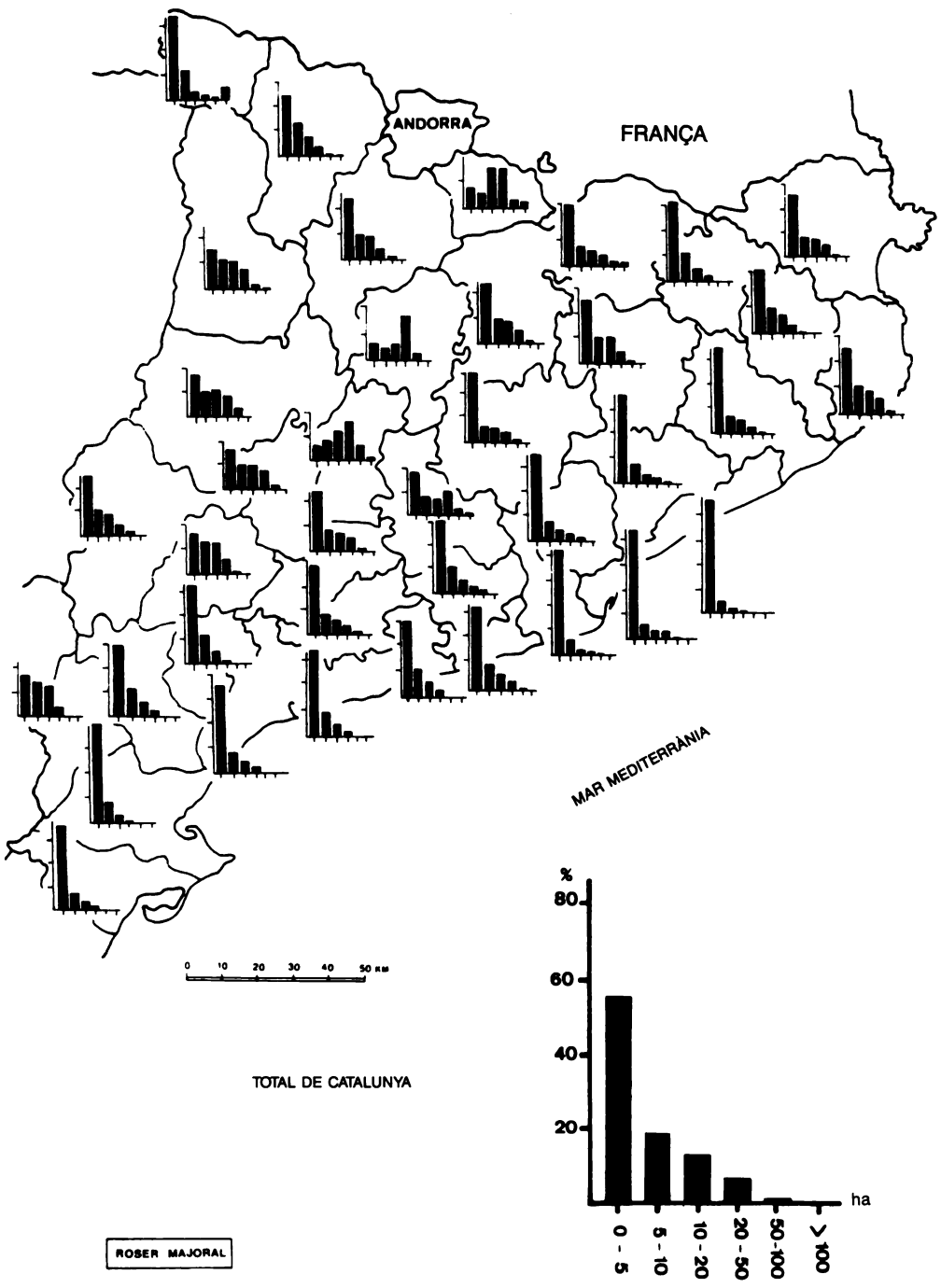
- ALDOMÀ, J, VILLARREAL, J. i VIÑAS, LI. (1983): *La integració de la ramaderia a Catalunya*, Barcelona, Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca (DARP) de la Generalitat de Catalunya.
- BACARIA, J. (1984): «Agricultura i canvi tecnològic. Les innovacions induïdes a l'agricultura catalana (1950-1980)», a *Recerques*, núm. 16, pp. 13-22.
- BANCO DE BILBAO (1984): *Catalunya. El Campo, Boletín de Información Agraria*, núm 95. Bilbao, Servicio de Estudios del BB.
- BBV (1990): *La agroindustria y el mercado único de 1993. El Campo. Boletín de Información Agraria*, núm 115, Bilbao, Servicio de Estudios del BBV.
- (1991): *Economía ganadería. El Campo. Boletín de Información Agraria*, núm. 118, Bilbao, Servicio de Estudios del BBV.
- BRUNET, J.M. et al. (1980): *L'agricultura catalana. Un estudi econòmic*, Barcelona, Fundació Jaume Bofill, Banca Catalana.
- DARP (1984): *Sector agrari i territori*, Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- (1988, 1989): *Estadística i Informació Agrària*, Barcelona, Gabinet Tècnic del DARP, Generalitat de Catalunya.
- (1991): *La renda agrària a Catalunya. Macromagnituds 1987-1988-1989*, Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- ELÍAS, J. (1984): «Industrias transformadoras: Producción de alimentos y bebidas», en BANCO DE BILBAO, *op. cit.*, pp. 159-164.
- MAJORAL, R. (1983): «El proceso de especialización y las nuevas orientaciones de la producción agraria en Catalunya», a *Coloquio Hispano-Francés sobre Espacios Rurales, Madrid, 1983*, Madrid, Instituto de Estudios Agrarios Pesqueros y Alimentarios, pp. 175-192.
- (1984): «Les activitats econòmiques primeres», a *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*, Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, vol. XVIII, pp. 130-210.
- (1991): «La agricultura catalana: Del período autárquico al Mercado Común», a *Actas del Coloquio sobre Medio siglo de cambios en la Agricultura Española*, Alacant, abril 1991 (en curs de publicació).
- MASSOT I MARTÍ, A. (1991): «L'adequació del sector agroalimentari català a la CEE: Un repte per a l'Administració Autònoma», a *Nota d'Economia*, Departament d'Economia i Finances, Generalitat de Catalunya.
- PARELLADA, M. (1982): *El comerç exterior de Catalunya*, Barcelona, Edicions 62.
- PES, A. (1984): «Indústria agroalimentaria», a BANCO DE BILBAO (1984), *op. cit.* pp. 167-171.
- PUJADAS, R. (1986): *La Indústria en un medi descentralitzat. Història i perspectives de la industrialització del Pla de Lleida*, (Resum de la Tesi de doctorat). Barcelona, Centre de Publicacions, Universitat de Barcelona.

Figura 1
Evolució de la superfície ocupada pels principals conreus

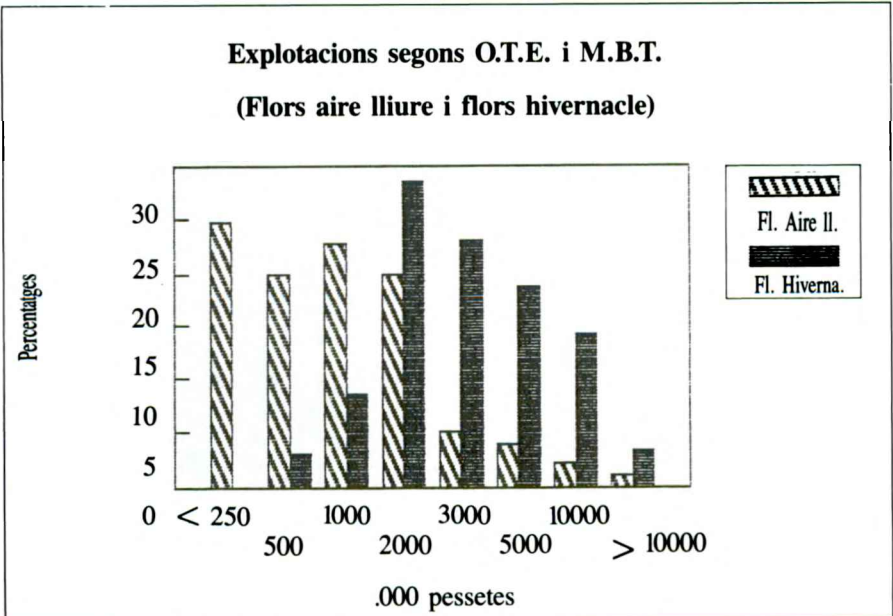
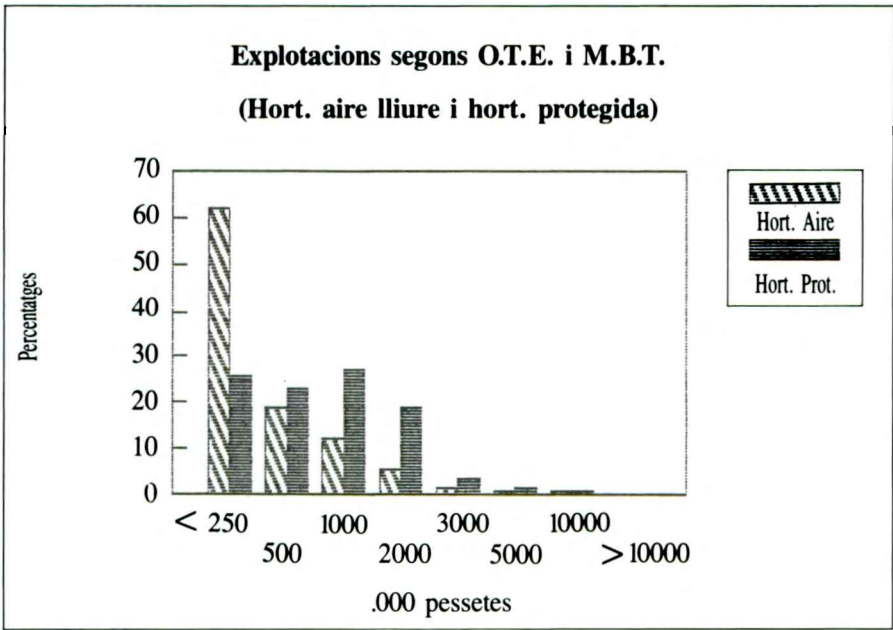

Figura 2
Grandària de les explotacions segons la superfície agrícola útil (1982)

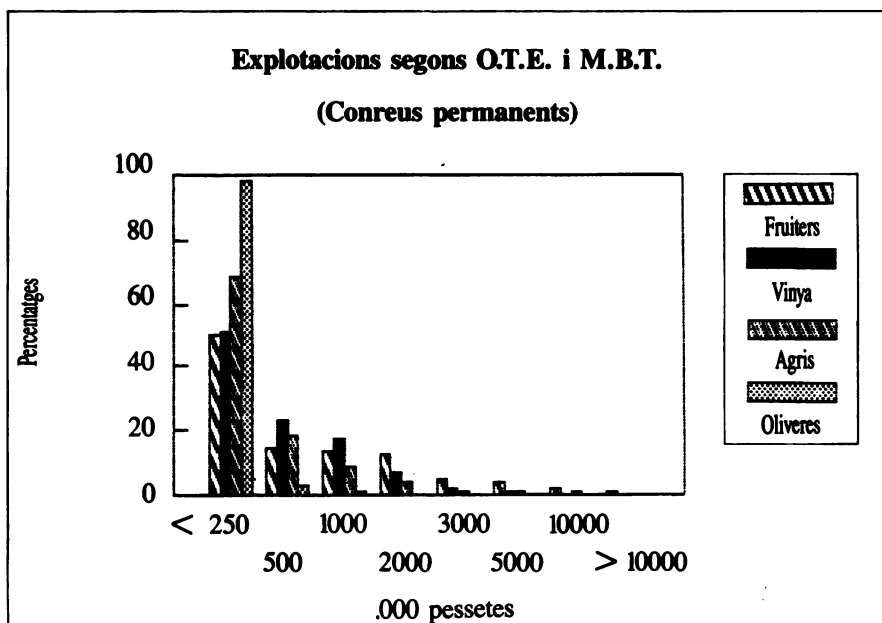

ROSER MAJORAL

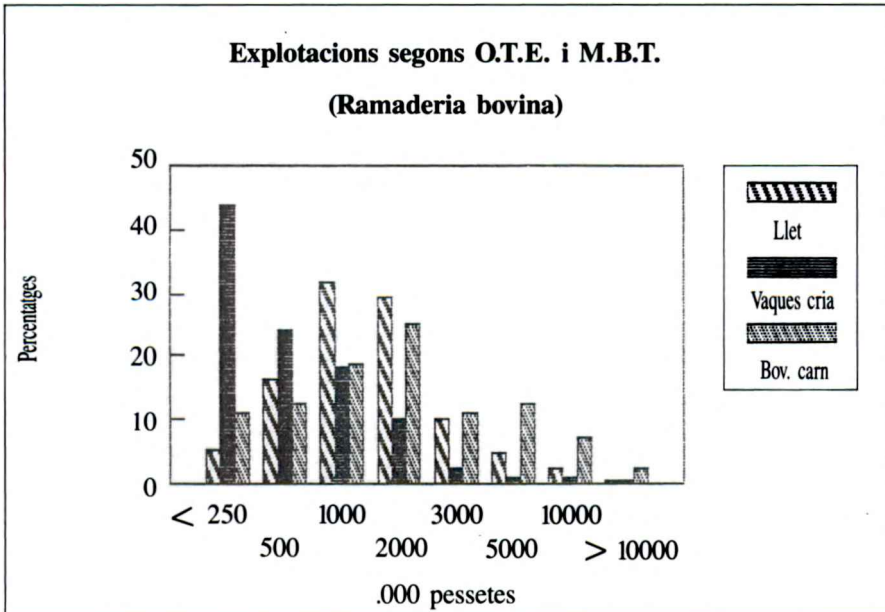
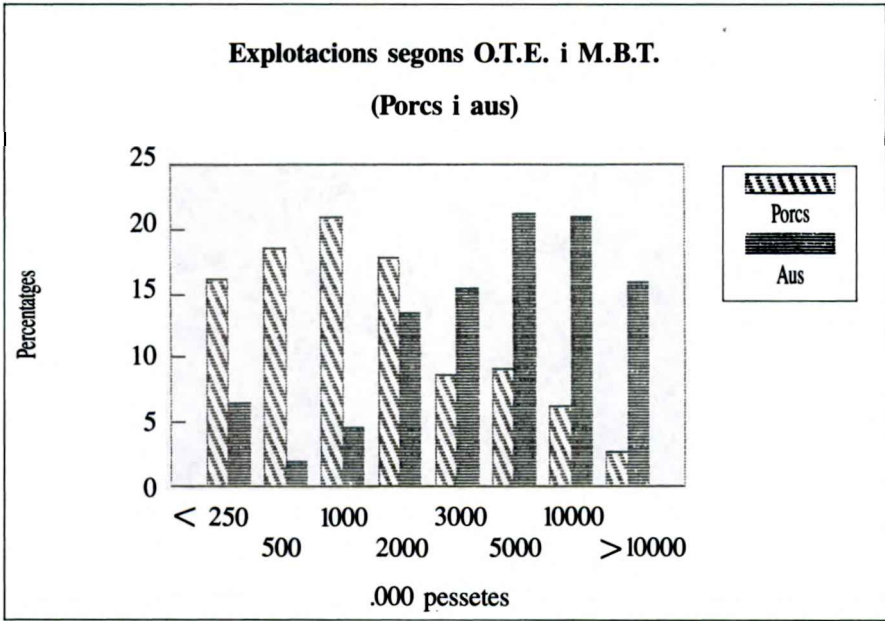
Figura 3

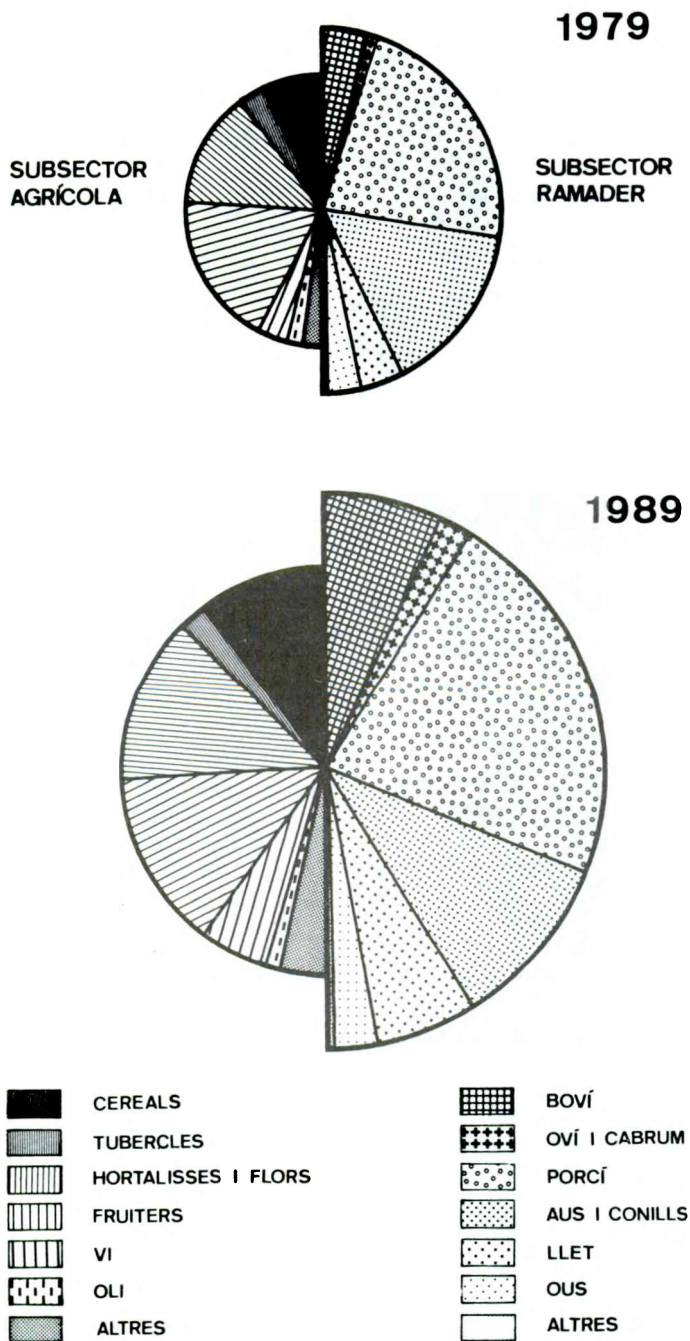
Figura 4

Figura 5

Figura 6
Participació dels subsectors en la P.F.A.

Les transformacions de la indústria a Catalunya després de la crisi

Mireia BELIL i BOLADERAS
Centre Internacional d'Estudis Urbans

Amb les següents paraules resumia un diari català el nou model organitzatiu que afrontarà l'empresa SEAT a la seva nova planta de Martorell de cara a mantenir-se en el mercat de l'automòbil: *«augment del nivell de qualificació de la mà d'obra, disminució del volum d'ocupats en relació a la producció, organització de la mà d'obra en grups de treball, adopció del sistema de fabricació "just-in-time", inexistència d'estocs, flexibilitat en l'organització, distanciament entre fàbrica i proveïdors, i urbanització del parc integrat de premuntatge, lloc on se situarà la majoria dels proveïdors».*

En els darrers anys el món ha vist el creixement i la consolidació de ciutats i regions que fa uns anys eren insignificants, i la decadència d'altres que semblaven punts forts del territori.

La desindustrialització, la desertització dels centres urbans, la descentralització i l'aparició de noves àrees de producció són alguns dels processos que han caracteritzat la història del desenvolupament industrial, marcada sempre per la inestabilitat dels processos de creixement, l'expansió de les àrees de producció i la diferenciació regional. Malgrat tot, a nivell mundial, l'activitat industrial segueix concentrada en uns pocs països i en unes poques regions de cada país. Catalunya és una d'aquestes regions i, com a primera regió industrial espanyola, la crisi ha afectat el territori i l'economia catalana d'una forma molt particular. La recuperació posterior a la crisi també ha tingut unes característiques ben particulars, marcades per la immersió de Catalunya en el marc espanyol i comunitari.

Moltes vegades i des de diferents disciplines, s'han intentat explicar, a través de la construcció de marcs teòrics, els processos de creixement regional i de declivi; la industrialització de nous territoris i la revitalització d'antics centres industrials. La dècada dels setanta va significar canvis profunds en l'organització de la producció a nivell mundial. Allò que sem-

blava inimaginable es va materialitzar: regions i ciutats de països desenvolupats van veure com la seva base industrial, a vegades amb més de dos-cents anys d'història, s'enfonsava amb conseqüències nefastes després de dècades de prosperitat; zones com Detroit, la capital de l'automòbil, veia tancar les seves fàbriques i es transformava en una ciutat fantasma. Atur, abandonament de zones industrials, deteriorament de l'entorn urbà i de les infraestructures, pobresa, conflictes socials, etc són alguns dels efectes de la crisi lligada a la gran pujada dels preus del petroli.

La capacitat creativa de les economies capitalistes no es va aturar amb aquesta nova sacsejada: les grans corporacions multinacionals van disminuir la producció adaptant les seves plantilles a les noves condicions de mercat; les fàbriques es van traslladar a zones amb menys pressió fiscal i més flexibilitat del mercat de treball. Reestructuracions, descentralitzacions... van estar a la base de la configuració de noves regions com a centres de producció industrial. La dècada dels vuitanta ha estat l'escenari de definició d'una nova geografia de la producció industrial a nivell mundial, en el qual destaquen la consolidació de nous espais productius —especialment els països de nova industrialització—, la creixent competència entre els espais industrials tradicionals, i la configuració de l'eix del Pacífic com a l'àrea econòmica emergent per excel·lència. Dins dels països de tradició industrial, alguns centres i regions han resorgit amb noves forces de la crisi, mentre altres territoris seguien immersos en la decadència.

La clau de la revitalització d'aquestes àrees en crisi ha estat múltiple, i és difícil atribuir-la a uns factors concrets, malgrat que apareixen amb importància creixent el paper de les noves activitats i les noves formes d'organització. La crisi dels anys setanta i començaments dels vuitanta ha representat un canvi qualitatiu important en l'organització de la producció i en la seva distribució espacial.

Històricament, el procés d'industrialització està mogut per la innovació tecnològica, el canvi organitzacional i la intensificació del treball, factors que permeten a una indústria definir la seva pròpia geografia. Algunes indústries —aquelles que en cada moment de la història s'han definit com els sectors motors— són capaces de generar les seves pròpies condicions de creixement in situ atraient aquells factors que necessiten o provocant els mecanismes per a la seva aparició. L'anàlisi de la localització de les activitats propulsores ha estat tema d'estudi per als geògrafs que han analitzat els processos cíclics de concentració i de dispersió, la distribució de les activitats sobre el territori, l'expansió de la producció a zones no desenvolupades, la descentralització cap a àrees rurals, etc.

En primer lloc, cal fer uns breus comentaris sobre el paper dels geògrafs en l'estudi d'aquests fenòmens. L'evolució de les ciències socials modernes i la divisió acadèmica del treball han apartat els geògrafs de l'anàlisi del desenvolupament i dels processos d'industrialització. El tema territorial geogràfic es troba incorporat implícitament a totes les anàlisis realitzades per economistes, sociòlegs, etc, però, històricament, la teoria de la localització industrial s'ha desenvolupat fora de la disciplina geogràfica.

No entrarem aquí en l'anàlisi de les causes d'aquesta situació, que es repeteixen en el cas de la geografia catalana. Històricament, els geògrafs han considerat la localització industrial com un resultat dels processos de decisió econòmica de les empreses. La localització i l'organització espacial de la producció formen part inherent del procés de des-

envolupament econòmic: això representa que s'ha d'incloure en l'anàlisi de les forces de creixement econòmic, dels mercats de treball, dels processos d'innovació tecnològica, etc. Es tracta d'intentar construir un marc en el qual s'inclouin tant la localització industrial com el desenvolupament regional de forma que ens permeti dur a terme una anàlisi global de la macrogeografia de les activitats econòmiques.

Les transformacions de la indústria a Catalunya, després de la crisi, se centren bàsicament en la reorganització dels processos productius. Parlar de la indústria independentment d'altres sectors econòmics es fa cada cop més difícil, ja que la divisió del treball, la mecanització i l'especialització han portat a la difuminació de les divisions entre sectors.

En el cas català això es tradueix en tres diferents fenòmens: per una banda, la reindustrialització i la recuperació del capital; per altra, els processos de terciarització creixent i, per últim, entrades massives de capital estranger.

Tots aquests fenòmens es produeixen en un context particular que ve definit per unes característiques pròpies. Aquestes són la internacionalització i creixent interdependència de les economies mundials; les noves condicions de producció entre les quals destaca la creixent possibilitat de desintegració dels processos de producció, l'augment de la importància de la gestió/servis i de l'organització, la segmentació de mercats, la fragmentació dels mercats laborals, la inestabilitat de l'ocupació, etc; la creixent competència procedent també dels coneguts països de nova industrialització, la consolidació de nous espais productius —especialment els països de nova industrialització—, la creixent competència entre els espais industrials tradicionals, i la configuració de l'eix del Pacífic com a l'àrea econòmica emergent per excel·lència; la constant —i cara— revolució i innovació tecnològica; l'entrada a la Comunitat Econòmica Europea; i per últim, un fet conjuntural, la candidatura olímpica de Barcelona.

Tot això ha donat lloc a nous processos de producció industrial que han comportat a una certa reestructuració territorial.

L'anàlisi de la indústria a Catalunya

La indústria a Catalunya després de la crisi no es desenvolupa en el buit: parteix d'una sòlida base industrial, amb una clara especialització sectorial amb tendències a la diversificació progressiva, amb disponibilitat de mà d'obra bastant qualificada, unes infraestructures desigualment repartides sobre el territori i amb clars dèficits en alguns aspectes concrets, i amb una posició geoestratègica altament atractiva al capital estranger.

L'estudi de la indústria catalana i, sobretot, l'estudi de la seva evolució recent no és gens fàcil, fonamentalment per dues raons diferents: la debilitat de la informació existent i la territorialització que es fa servir d'aquesta informació.

Es pot afirmar que la informació disponible és insuficient, tant quantitativament com qualitativament. La falta d'homogeneïtat de criteris dels registres industrials, de les classificacions sectorials, la poca fiabilitat de les xifres obtingudes, la poca col·laboració entre institucions fan que la base estadística per a l'estudi de la indústria sigui francament defi-

cient. Les informacions disponibles, per sèries trencades, de fonts diferents i seguint classificacions sectorials o criteris diferents són les referents a inversions, treballadors i empreses, i potència industrial instal·lada. La resta d'informacions difícilment es pot territorialitzar i només existeixen xifres a nivell de tot Catalunya (inversions estrangeres, valor de la producció per sectors, etc). Les fonts utilitzades en l'anàlisi que segueix són fonamentalment les publicacions sobre inversions de la COCINB i de la Generalitat de Catalunya, així com les dades publicades pel Banc de Bilbao-Vizcaya.

La territorialització de la informació és un element essencial per a l'estudi de l'organització industrial i les seves transformacions. La informació disponible per a l'anàlisi de l'economia catalana està desagregada per províncies o per comarques. Sense entrar en un judici de la validesa d'aquests dos tipus de delimitacions administratives, podem afirmar que ni l'un ni l'altre són les demarcacions adients per a l'estudi de la situació industrial a Catalunya. Les comarques no són territoris internament homogenis, i l'activitat industrial tendeix a ser un tipus d'activitat de localització molt puntual. Malgrat els grans efectes estructurals i estructurants del territori, l'activitat industrial és limitada a nivell territorial: hem de diferenciar entre els efectes de l'activitat en l'estructuració global de territori i l'anàlisi locacional de les activitats productives. La ciutat, el sistema urbà, és el nucli on es concentra l'activitat econòmica en general i també la industrial, i la força de la ciutat com a lloc preferent de localització industrial s'ha reforçat després de la crisi pels canvis organitzacionals i les modificacions que s'han consolidat als processos productius.

A Catalunya, a més a més, de tots aquests impactes, globals, s'hi afegeixen els reajustaments derivats de l'apertura d'Espanya a la comunitat internacional, la integració progressiva a les Comunitats Europees i la democratització de les formes de govern i d'organització/gestió del treball. Aquests impactes sumats als derivats de la crisi petrolera, configuren un panorama de transformació profunda.

La crisi econòmica que es va perllongar de forma més o menys intensa entre el 1975 i el 1985 va donar lloc als fenòmens de tots coneguts i que no explicarem en aquest paper. Tan sols un petit recordatori com a punt de partença de la nostra anàlisi.

Durant el període de crisi econòmica, l'economia catalana va experimentar una forta davallada del creixement de la producció, i es va situar en uns nivells inferiors a la mitjana espanyola. Aproximadament un 20% dels llocs de treball existents van desaparèixer amb el consegüent augment de les taxes d'atur, concentrant-se aquest en aquelles zones tradicionalment més industrialitzades. L'atur va superar la barrera del 20% i es va convertir en el principal problema de l'economia catalana. Entre el 1975 i el 1985 la taxa mitjana d'atur va passar del 5,2% al 21%, mentre es produïa una acceleració de la terciarització de l'economia a costa de la indústria i la construcció.

Distribució dels llocs de treball per grans sectors

	1975	1981
Indústria	44,0%	39,5%
Construcció	11,5%	5,5%
Serveis	37,7%	49,7%
Agricultura i pesca	6,9%	5,3%

Font: Anuari Estadístic de Catalunya, diversos anys.

La recessió es va concentrar a les àrees més industrials, sobretot allà on predominava el sector metal·lúrgic i el tèxtil. Els efectes de la crisi reflecteixen clarament els desequilibris territorials i econòmics de Catalunya: concentració de la població, de l'activitat econòmica i de les infraestructures a l'àrea de Barcelona; i dependència excessiva de quatre sectors productius (metal·lúrgia, construcció, tèxtil i confecció, i comerç).

1985 es considera l'any del canvi i els indicadors de l'economia catalana així ho demostren: creixement del PIB superior a la mitjana espanyola, certa modificació de l'especialització sectorial, internacionalització, canvis territorials, etc, són alguns dels fenòmens més característics de l'evolució econòmica del passat quinquenni. Al llarg d'aquest breu estudi intentarem mostrar algunes de les línies de transformació de l'activitat industrial a Catalunya.

L'anàlisi que s'exposa a continuació està limitada per les bases territorials d'anàlisi disponibles i les febleses de la informació citades més amunt. Malgrat tot hi ha una clara constatació que la indústria a Catalunya ha experimentat certes transformacions després de la crisi, i que aquestes se centren en el reforçament de la xarxa urbana catalana, amb un canvi profund de les característiques i les relacions entre els diferents elements d'aquesta xarxa urbana.

A vegades, les noves formes d'organització de la producció poden frenar o inclús invertir les tendències a la fugida de les activitats industrials des dels nuclis centrals, reforçant els processos de concentració urbano-territorial, conferint-los, això sí, un nou caràcter i provocant una nova especialització del territori.

El PIB de Catalunya ha experimentat un fort creixement des del 1985, fins arribar a una estimació dels 8,8 bilions de pessetes. Mentre durant l'època de crisi el Producte Interior Brut va créixer a ritmes molts inferiors a la mitjana espanyola, posteriorment a l'any 1985, aquestes tendències s'inverteixen i la producció catalana augmenta molt més ràpidament que l'espanyola amb uns ritmes de creixement anuals del 4,9%. Malgrat aquestes diferències de ritmes, el PIB català manté les seves posicions dins el conjunt espanyol representant aproximadament entre un 19 i un 20% del PIB espanyol.

A nivell qualitatiu, s'observa una caiguda del pes de la indústria amb un lleuger augment del pes del sector serveis. La indústria i la construcció representaven el 1981 un 40,4% del PIB, català, mentre les estimacions de l'últim any disponible indiquen que el pes de la indústria i construcció actualment és aproximadament un 38% del PIB amb clares di-

vergències evolutives entre les indústries i el sector construcció. La indústria perd més de 4 punts des del 1983 (les dades desagregades del 1981 no existeixen) fins representar menys del 32% del PIB total, mentre la construcció recupera pes relatiu en els darrers anys, fonamentalment pel desenvolupament barceloní lligat als Jocs Olímpics.

Malgrat aquesta pèrdua de pes relatiu dins el conjunt català, la indústria de la regió no perd pes en el total del conjunt estatal, mantenint-se pròxima al 25% del total de la producció industrial espanyola. La construcció, pels mateixos motius esmentats més amunt, incrementa en petita mesura el seu pes dins el conjunt de l'estat.

L'estudi de l'evolució del PIB de Catalunya demostra que l'economia catalana experimenta certs processos de terciarització que s'observen clarament a partir del 1985. En l'actualitat els serveis de Catalunya són responsables de gairebé el 60% del producte interior brut, mantenint a nivell estatal pràcticament el mateix pes (18%).

La distribució del PIB per grans sectors

	1983	1985	1987	1989
Agricultura i altres	2,5	2,4	2,1	2,0
Indústria	36,0	34,2	33,2	31,9
Construcció	4,6	4,3	5,2	6,3
Serveis	56,7	59,1	59,6	59,8

Font: BBV, 1990 i Anuari Estadístic de Catalunya, varis anys.

La distribució sectorial del PIB de la producció industrial demostra que durant la dècada 1975-1985 es produeix una transformació de l'especialització de l'economia catalana que es reflecteix fonamentalment en la pèrdua de pes relatiu del sector tèxtil, confecció, cuir i calçat.

Els 2,3 bilions de pessetes de producte interior brut del sector industrial¹ representaven el 1987 uns 723.000 llocs de treball, als quals se sumaven 157.200 més a la construcció i l'enginyeria. L'ocupació a la indústria catalana representa un 22,4% del total espanyol, mentre la producció s'acosta al 24,4%. Els dos sectors amb unes majors xifres d'ocupació segueixen sent els que ja destacaven el 1978: els productes metàl·lics i maquinària, i el sector del tèxtil, confecció, cuir i calçat. En aquesta darrera dècada, l'ocupació industrial total ha augmentat només un 1,4%, havent-se produït importants reduccions del nivell d'ocupació en alguns sectors, entre els quals destaquen per ordre de decreixement els minerals i metalls, el material de transport, els minerals i productes no metàl·lics, i els productes metàl·lics i maquinària. Alguns sectors augmenten considerablement el seu volum d'ocupació: per nivells de creixement el primer sector és l'energia i aigua —poc representatiu

¹ No hi ha dades sectorialitzades per més endavant encara que l'estimació del BBV indica que el PIB industrial català arriba a gairebé els 3 bilions de pessetes (2.830.683 milions i 556.386 milions del sector construcció i enginyeria).

perquè només abasta un 3% de l'ocupació industrial total—, el sector del paper, arts gràfiques i altres, el cautxú i altres indústries manufactureres, l'alimentació i begudes, la química, i els mobles i la fusta. La construcció i l'enginyeria —sector que s'ha comptabilitzat a part— experimenta un gran creixement en els darrers anys (1987 i següents), conseqüència directa de les transformacions de Barcelona i les grans inversions en infraestructures de comunicació de la regió, representant més d'un 8% del total de l'ocupació a Catalunya. Fins aquí una radiografia. Passem a analitzar-ne ara la dinàmica.

Inversions. Dinàmica sectorial

D'entrada, hem de remarcar que l'anàlisi sectorial es complica per la manca de sèries homogènies des de 1979. Durant el període 1979-84, les indústries siderometal·lúrgiques, químiques i tèxtils concentren més d'un 70% (71,7%) de les inversions registrades a Catalunya —sense comptabilitzar en aquestes xifres els 57.000 milions de la petroquímica de Tarragona l'any 1983, cosa que representaria una proporció conjunta dels tres sectors del 79%. Aquesta darrera inversió representa ella sola un 26% del total d'inversions d'aquest període. L'etapa 1985-88 mostra que les inversions en aquests grans sectors han reduït el seu pes relatiu fins a un 61,5%, indicant una diversificació de les inversions cap a altres sectors. Al marge d'aquests grans sectors, les inversions es dirigeixen cap a les branques de l'energia i aigua, paper i arts gràfiques, i alimentació. A més a més s'observa un gran creixement de les inversions en el sector de la confecció, que es pot considerar un indicador de recuperació general de l'economia.

La diversificació del destí de les inversions no es reflecteix només en la pèrdua de pes dels grans sectors tradicionals de l'economia catalana, sinó també en l'aparició de volums d'inversió importants en sectors nous o de renovat desenvolupament. Dins el gran sector de la siderometal·lúrgia, les inversions es concentren en les indústries de productes metal·lics, la maquinària, el material de transport i l'electrònica i la informàtica. Dins el sector químic destaquen les inversions en transformats del cautxú i plàstic, al costat de les preponderants en producció química en general. La manca d'informació més detallada no ens permet anar més enllà en aquesta radiografia.

L'anàlisi de l'últim any no fa sinó corroborar aquestes reflexions: el 1989-1990, la inversió creix un 45,2% i passa de 69.163 M a 100.411 M. La inversió es troba concentrada als sectors metal·lúrgics (34%), químic (20%), i tèxtil i confecció (17%). Per subsectors la inversió registrada en aquest mateix període es distribueix de la manera següent:

	milions	%
Productes tèxtils	15.496	15,43
Productes metal·lics	11.736	11,69
Químiques	10.091	10,05
Mat. transport	9.031	8,99
Transformació cautxú	8.460	8,43
Productes energètics	6.676	6,65
Maquin./mat. elèctric	6.304	6,28
Alimentació	5.633	5,61

L'ocupació es concentra en els productes metàl·lics amb el 15,37%, mentre l'anàlisi del creixement de la inversió registrada dona els valors següents:

	$\Delta\%$
Mat. transport	962
Electrònica/informàtica	570
Maquina./Mat. elèctric	366
Prods. farmacèutics	170

Inversions. Dimensió territorial

Territorialment, la dinàmica de la indústria concentra el seu creixement —tant en volum d'inversió com en empreses noves o ampliades i en creació de llocs de treball— a l'àrea de Barcelona. Aquest creixement s'accentua entre els períodes 1979-84 i 1985-90, de manera que en aquests darrers anys l'àrea de Barcelona (entesa com les comarques del Barcelonès, Baix Llobregat, Vallès Occidental i Vallès Oriental) arriba a atraure quasi el 57% de la inversió registrada en noves indústries i ampliacions a Catalunya. Dins d'aquesta àrea l'evolució difereix d'una comarca a l'altra amb una progressiva industrialització del Vallès Occidental mentre que el Barcelonès, per raons diverses, com la manca d'espai, el predomini de la gran ciutat i, per tant, del camí cap a una major terciarització, tendeix a créixer a un ritme superior dins del conjunt de Catalunya. El Baix Llobregat i el Vallès Oriental mantenen un creixement similar en el seu grau d'atracció d'inversions. Menció a part mereix la comarca del Maresme que tradicionalment s'ha analitzat en molts aspectes juntament amb Barcelona, però que, en relació al creixement/inversió industrial, es comporta de manera diferent; tot i tenir un volum important de població que treballa a la indústria, el seu pes en la localització de les inversions industrials en els darrers anys és molt inferior i amb tendència a decreixer.

Fora de l'àrea de Barcelona la comarca amb un major pes en les inversions industrials és el Tarragonès, tot i haver perdut quasi la meitat de la seva importància relativa. Hi ha, a més, altres àrees de creixent inversió industrial, àrees situades sobre eixos de comunicacions, sovint amb una o diverses ciutats mitjanes, aglutinades i properes a la concentració barcelonina. La zona al voltant de Manresa (Bages), l'àrea de Vic (Osona) i l'eix del sud de Girona (la Selva).

El Bages, comarca de tradició industrial i fortament polaritzada a l'entorn de Manresa (on s'ha localitzat el 57% de la inversió industrial registrada a la comarca l'any 1988-90) és una zona cada dia més propera a Barcelona i la seva àrea i aquest és un dels punts en què basa el seu creixement.

L'increment relatiu de la comarca de la Selva, en el panorama d'inversions industrials, es basa en la seva bona connectivitat gràcies a l'eix de l'autopista Barcelona-França i a la proximitat d'una gran ciutat, Girona, que tendeix a una especialització terciària i, per tant, atrau la localització d'inversions industrials però les manté a una certa distància.

Inversions (noves indústries i ampliacions)

Comarques	1979-84		1979-84		1985-90	
Alt Camp	2.300.910	1,0%	2.300.910	1,4%	8.465.095	2,2%
Alt Empordà	1.226.494	0,5%	1.226.494	0,7%	4.947.701	1,3%
Alt Penedès	1.941.618	0,9%	1.941.618	1,2%	4.279.310	1,1%
Alt Urgell	247.549	0,1%	247.549	0,1%	293.684	0,1%
Alta Ribagorça	0	0,0%	0	0,0%	36.603	0,0%
Anoia	2.129.551	0,9%	2.129.551	1,3%	5.025.501	1,3%
Bages	3.385.768	1,5%	3.385.768	2,0%	15.602.899	4,1%
Baix Camp	851.552	0,4%	851.552	0,5%	7.174.557	1,9%
Baix Ebre	2.135.963	1,0%	2.315.963	1,4%	7.870.677	2,0%
Baix Empordà	930.548	0,4%	930.548	0,6%	1.471.382	0,4%
Baix Llobregat	20.827.114	9,3%	20.827.114	12,5%	52.953.996	13,8%
Baix Penedès	3.874.902	1,7%	3.874.902	2,3%	4.032.929	1,0%
Barcelonès	36.777.076	16,4%	36.777.076	22,0%	71.879.538	18,7%
Berguedà	2.219.987	1,0%	2.219.987	1,3%	3.761.369	1,0%
Cerdanya	161.725	0,1%	161.725	0,1%	105.687	0,0%
Conca de Barberà	182.612	0,1%	182.612	0,1%	1.675.646	0,4%
Garraf	1.222.858	0,5%	1.222.858	0,7%	4.510.084	1,2%
Garrigues, les	422.871	0,2%	422.871	0,3%	555.060	0,1%
Garrotxa	1.521.838	0,7%	1.521.838	0,9%	4.178.780	1,1%
Gironès	7.097.682	3,2%	7.097.682	4,2%	10.886.884	2,8%
Maresme	4.654.637	2,1%	4.654.637	2,8%	9.445.963	2,5%
Montsià	1.079.529	0,5%	1.079.529	0,6%	1.463.227	0,4%
Noguera, la	3.358.307	1,5%	3.358.307	2,0%	1.460.324	0,4%
Osona	5.069.387	2,3%	5.069.387	3,0%	13.346.235	3,5%
Pallars Jussà	171.023	0,1%	171.023	0,1%	917.017	0,2%
Pallars Sobirà	16.040	0,0%	16.040	0,0%	98.134	0,0%
Pla d'Urgell	0	0,0%	0	0,0%	155.580	0,0%
Pla de l'Estany	0	0,0%	0	0,0%	219.537	0,1%
Priorat	33.791	0,0%	33.791	0,0%	190.000	0,0%
Ribera d'Ebre	1.548.359	0,7%	1.548.359	0,9%	2.280.641	0,6%
Ripollès	672.769	0,3%	672.769	0,4%	3.356.225	0,9%
Segarra, la	206.665	0,1%	206.665	0,1%	2.124.446	0,6%
Segrià	4.778.352	2,1%	4.778.352	2,9%	7.485.219	1,9%
Selva, la	4.263.669	1,9%	4.263.669	2,6%	14.947.189	3,9%
Solsonès	156.928	0,1%	156.928	0,1%	489.182	0,1%
Tarragonès	77.125.023	34,3%	19.646.304	11,8%	23.051.578	6,0%
Terra Alta	85.333	0,0%	85.333	0,1%	221.112	0,1%
Urgell	601.666	0,3%	601.666	0,4%	657.597	0,2%
Vall d'Aran	37.856	0,0%	37.856	0,0%	42.530	0,0%
Vallès Occidental	20.811.966	9,3%	20.811.966	12,5%	66.310.457	17,2%
Vallès Oriental	10.315.999	4,6%	10.315.999	6,2%	26.597.180	6,9%
Total	224.625.917	100,0%	167.147.198	100,0%	384.566.755	100,0%

D'altra banda, Osona pot ser exemple d'un creixement industrial important, però menys centrat en una sola ciutat, ja que Vic només ha concentrat en els darrers tres anys el 25% de la inversió comarcal.

A més de les àrees citades fins aquí, hi ha altres punts en el territori que compten a l'hora d'analitzar la inversió industrial: l'Alt Camp, centrat a la ciutat de Valls, zona propera a la concentració industrial de Tarragona i ben connectada amb Barcelona a través de l'autopista; el Baix Ebre, centrat en el creixent desenvolupament industrial de Tortosa; i el Gironès, àrea encara atractiva per a la inversió en noves indústries i ampliacions, però amb una clara tendència a decreixer en importància relativa.

Durant el període 1979-84 hi havia altres comarques que van concentrar volums d'inversió rellevants (superiors al 2% de tot Catalunya), però que posteriorment, en els anys de post-crisi i de recuperació econòmica, han quedat relegats a un darrer terme; són el Segrià i la Noguera a l'àrea de Lleida i el Baix Penedès al costat de Tarragona.

L'anàlisi de les tendències de l'any 1990 no fa sinó confirmar aquests comentaris. Les quatre comarques de l'entorn barceloní concentren el 60,28% de la inversió total registrada, amb un creixement mitjà del 54%. Al seu costat, el Tarragonès, l'Alt Camp i el Baix Camp concentren un 11,03% (11.072 M), amb un decreixement del 11,9%.

Inversions l'any 1990

	M	%	Δ%
Vallès Occidental	20.564	20,48	
Baix Llobregat	16.578	16,51	
Barcelonès	16.307	16,24	
Vallès Oriental	7.079	7,05	
Tarragonès	6.256	6,23	
la Selva	3.908	3,89	179,5
Gironès	3.668	3,65	227,9
Ripollès	1.383	1,38	786,9
Segrià	654	0,65	6,0

Font: Generalitat de Catalunya, Revista d'Indústria, 4t trimestre 1990

El dinamisme i potencial de creixement —mesurat en aquest cas per la localització de noves indústries i ampliacions— mostra que gairebé el 40% de les inversions registrades en noves empreses es van concentrar al Vallès Occidental —14.940 milions—, als quals hem de sumar els més de 4.300 milions invertits al Baix Llobregat —11,2%. Del total dels 61.814 milions d'inversions en ampliacions registrats, el Barcelonès i el Baix Llobregat en concentren el 40,7% —25.206 milions— i les cinc comarques barcelonines arriben al 60% del total de la inversió en ampliacions.

Què és el que podem intentar concloure d'aquesta anàlisi? El principal és la constatació que després de l'any 1985, la inversió deixa d'estar destinada a la racionalització i passa a tenir com a principal objectiu l'expansió de la capacitat productiva de la regió.

Això es fa en base al desenvolupament de la utilització de noves tecnologies, la reducció generalitzada de costos, l'aparició de nous productes, i el desenvolupament de nous proces-

sos productius. Aquestes transformacions se centren sobretot en alguns sectors entre els quals destaquen la química, el tèxtil i la confecció, la fabricació de productes metàl·lics, material elèctric i electrònic, i el paper, l'edició i les arts gràfiques, i no necessàriament representen la creació d'ocupació, ja que aquesta se centra al sector serveis.

Creació de llocs de treball entre 1985 i 1989

indústria	92.000	24,5%
construcció	54.000	14,0%
serveis	233.000	62,0%

L'estructura financera de les empreses catalanes no permet la realització de grans inversions. Això fa que les grans transformacions se centrin en aquells sectors amb major participació del capital estranger. Catalunya va rebre l'any 1988 un 24% de la inversió estrangera a Espanya. Més del 50% d'aquesta inversió prové de països de la CEE, especialment d'Holanda (21%) i de la RFA (15%).

Indústria i entorn urbà

Hi ha dos fenòmens importants que permeten explicar les transformacions de la indústria a Catalunya després de la crisi: el primer, és la formació de sistemes territorials de producció a partir dels canvis organitzacionals, i el segon és la revalorització de l'entorn urbà per a la producció.

A nivell internacional s'ha donat una reestructuració organitzativa important de l'aparell productiu que ha menat a la coexistència de la gran companyia multinacional com a agent econòmic essencial i la consolidació amb força de petites i mitjanes empreses fins a formar el que molts han anomenat els districtes industrials.

El desenvolupament industrial de la post-guerra va portar a la consolidació de la gran corporació multinacional com la forma d'organització que semblava predominant en un context mundial cada cop més internacionalitzat. Malgrat la gran expansió de l'organització basada en la corporació, a tots els sectors i a tots els països han persistit al seu costat petites i mitjanes empreses i tallers. Cada sistema productiu denota una forma distinta d'organització dependent en gran part de les seves característiques tecnològiques que determinen el nivell d'equilibri entre integració i desintegració dels processos productius. Aquest equilibri és el resultat del balanç entre les economies d'entorn i els costos de les transaccions comercials.

No existeix cap solució organitzativa única, cosa que dona lloc a complexes xarxes on es combinen grans i petites empreses, fàbriques, tallers i fins i tot treball a domicili. Les diferents solucions organitzatives donen lloc a diferents impactes territorials.

El que s'anomenava organització fordista de la producció entra en crisi i els creixements constants i estables de productivitat es trenquen. La incertesa dels mercats augmenta con-

siderablement i les empreses busquen la flexibilitat necessària per a superar les variacions de l'oferta i la demanda, i de preus en general. La reestructuració empresarial, la destrucció dels actius industrials, la desarticulació dels processos productius —externalització de serveis, trencament dels processos en fases productives—, la reorganització de la producció, etc, són alguns dels processos que ocorren durant la darrera dècada. El resultat és una completa transformació de les formes organitzatives en què l'espai apareix com un dels elements urbans.

Les noves característiques d'aquest període són la flexibilitat, l'especialització, la consolidació d'una producció de masses i de nous nínxols de mercat, la producció semi-costumitzada en sèries curtes i especialitzades; la polarització de les qualificacions del mercat de treball amb una qualificació directiva/tecnològica i una desqualificació progressiva dels tècnics mitjos, etc; i l'accentuació de la divisió del treball.

La urbanització és la forma preferent d'organització de les activitats productives. Les àrees urbanitzades prenen, durant la dècada dels 80, un renovat paper en l'organització industrial malgrat la proliferació d'arguments i demostracions de l'existència de des economies d'aglomeració que podrien frenar o revertir els processos de concentració.

Hi ha una multitud de factors locals que es llisten com a responsables de l'atracció d'inversió industrial: mà d'obra qualificada, capital estranger, cultura i tradició industrial, comunicacions, serveis a les empreses, etc. La llista de factors «atractius» d'activitat industrial ha variat en el temps, així com el valor d'aquests factors. Abans de 1979, els atractius industrials es definien en funció de l'accessibilitat i la disponibilitat/docilitat de la mà d'obra. Després de la crisi, els valors «urbans» s'han disparat en tant que als factors determinants del creixement econòmic se li afegien elements com la diversificació sectorial, el potencial terciari, els recursos informacionals, financers, els recursos hidràulics, el sistema educatiu, etc. Aquests canvis donen una idea dels nous factors determinants de l'evolució industrial en el període post-crisi, en el qual la localització «urbana» surt molt avantatjada.

La flexibilitat de l'empresa i la seva capacitat d'adequació a l'entorn (de producció, de mercats tecnològics, etc) s'erigeixen en els principals factors de localització. En termes espacials això significa la facilitació de les transaccions interempresarials, l'apropament al mercat per valorar més ràpidament els seus canvis, l'accés a un *pool* de mà d'obra qualificada i disponible, l'accessibilitat a tota mena de comunicacions (aèries, terrestres i personals), i l'accés a tota una sèrie de serveis cada cop més importants i de difícil internalització en moments de grans canvis i mobilitats dels mercats i de les tecnologies. Totes aquestes característiques es troben fàcilment reconeixibles en l'entorn urbà.

L'explicació tradicional de concentració de les activitats productives se centra en el mercat com la força i l'instrument principal d'integració, encara que les característiques actuals d'aquest (incertesa, racionalitat limitada, oportunisme, segmentació progressiva, etc) limiten la seva capacitat integrativa. Els sistemes industrials es consoliden en l'actualitat de diferents maneres, entre les quals destaquen les formes de subcontractació, les aliances estratègiques, les organitzacions comercials, les relacions informals, etc.

La base de la decisió de crear xarxes externes de subcontractació —que poden ser de molts diversos tipus— està en la valoració de la divisió del treball entre empreses i l'esti-

mació dels costos de transacció entre elles versus l'integració d'aquestes tasques dins l'estructura global.

Els costos de les transaccions entre empreses són òbviament menors allà on hi ha una concentració espacial de les diferents unitats productives i on ja hi ha un teixit industrial articulat. Les economies d'escala que tradicionalment s'assolien a la gran corporació multinacional s'aconsegueixen ara per la consolidació de sistemes industrials complexos territorialment definits. L'especialització d'aquest procés pot donar lloc a allò que s'ha anomenat districtes industrials. No entrarem aquí en l'anàlisi de l'existència o no de districtes industrials a Catalunya. El que queda clar és que les noves formes d'organització productiva afavoreixen un cop més la concentració —relativa— de les activitats productives. Concentració que comporta, al mateix temps, paral·lelament, la difusió industrial en taca d'oli, allà on hi ha una mínima estructura urbano-industrial consolidada.

Aquestes formes de relació, que en part substitueixen els mecanismes de mercat, es donen en la seva forma més òptima als nuclis urbans. Aquests ofereixen mitjans d'integració dels sistemes productius que van més enllà de la institució mercantil, les relacions contractuals, o els esquemes organitzacionals. Les concentracions urbanes apareixen com extensos llocs de treball que posen en relació diferents activitats productives a una escala superior a què permet el taller, la fàbrica o inclús la indústria.

Els mitjans d'integració que ofereix l'aglomeració són, bàsicament, de naturalesa geogràfica, ja que es basen en principis d'interacció espacial. La proximitat, minimitza costos, millora l'accessibilitat i concentra recursos. Les infraestructures i l'activitat diària configuren una base de recursos que tendeix a reduir la incertesa i a augmentar els fluxos d'informació. Els límits geogràfics també acoten el moviment i solidifiquen les relacions socials.

Els complexos territorials apareixen com formes d'organització extremadament flexibles i relativament poc jerarquitzades en comparació a la fàbrica o l'empresa.

A mesura que els costos de transaccions comercials augmentin, la probabilitat de concentració de les activitats productives també augmentarà. La ciutat, com a conglomerat de gent, activitats i poder de decisió, genera una sèrie d'avantatges per a la producció. Totes elles giren al voltant de l'increment de la productivitat i les millores en l'organització:

- la concentració urbana millora l'intercanvi en tant que ofereix la possibilitat d'elecció i de més informació;
- la concentració espacial ajuda a la integració dels diferents punts de treball en tant que permet una millor supervisió, el moviment de treballadors i mercaderies, i la circulació de la informació;
- la ciutat permet mantenir-se a la punta de la innovació tecnològica;
- la ciutat és també un extens mercat de treball en qualitat i quantitat;
- les zones urbanes permeten la disponibilitat d'una àmplia infraestructura a un cost extremadament baix.

Això sembla implicar que tot centre urbà és òptim per a la implantació i desenvolupament industrial. Està clar que la realitat és molt diferent. Els diferents centres urbans s'estructuren en sistemes de ciutats i jerarquies que no només són el resultat de les relacions comercials in-

ter-regionals, sinó que també compten els processos d'integració intra i inter-industrials dels sectors motors de creixement, donant lloc a sistemes territorials de producció amb formes espacials altament diverses —metròpolis, sistemes de ciutat satèl·lit, aglomeracions de petites ciutats...

La configuració de complexos territorials pot tenir el seu origen en els processos de descentralització de la producció i de dispersió industrial cap a les perifèries dels nuclis més importants tant per causes internes de la producció industrial com per una progressiva terciarització dels nuclis centrals. La combinació de tots aquests fenòmens dóna lloc a una nova geografia de la producció que respon a una nova divisió del treball.

Resumint

No es donen canvis substancials en les característiques de l'activitat industrial de Catalunya, però les transformacions d'aquesta darrera dècada han afavorit l'obertura de noves potencialitats per a nuclis urbans que semblaven fora de l'espai de desenvolupament industrial del país.

Les principals conclusions que podem constatar són les següents:

- Es manté la preeminència de l'àrea de Barcelona, que a nivell industrial i per la progressiva terciarització del centre, permet el creixement industrial d'aquells nuclis urbans situats a les segona i tercera corones amb una capacitat d'autocontenció creixent que es podrà analitzar amb detall quan es disposi dels resultats del Cens de 1991.
- Els altres principals canvis i transformacions locacionals ocorreguts durant aquesta dècada es concreten en:
  - noves relacions entre els punts de la xarxa urbana, en la qual Barcelona-ciutat es consolida com a centre de terciari avançat, nucli d'innovacions i porta d'internacionalització de Catalunya;
  - consolidació d'altres punts de creixement/desenvolupament industrial no depenents directament de l'evolució de la ciutat de Barcelona entre els quals destaquen el Gironès —amb la progressiva terciarització de la ciutat de Girona—, l'àrea de Tarragona —amb l'amenaça creixent de falta de certs recursos com l'aigua—, i Lleida on es dóna un procés paral·lel de terciarització i diversificació. A més a més, es donen també una sèrie de casos nous i pujants que inclouen Manresa, Vilafranca i l'àrea d'Osona.

Catalunya és un país amb grans potencialitats dins el marc europeu. Malgrat això s'enfronta a alguns reptes que, si no s'adrecen amb rapidesa, poden constituir importants handicaps. El desenvolupament econòmic de Catalunya pot veure's frenat per l'excessiva concentració d'infraestructures, la falta de serveis desenvolupats i la feblesa de la inversió local: PIMES, poca consolidació de grans companyies, i gran dependència del capital estranger.

Les potencialitats les resumirem en la posició geoestratègica de Catalunya, l'estructura industrial diversificada, la mà d'obra relativament ben qualificada, i l'existència d'un centre-motor important a nivell internacional com és l'àrea de Barcelona.

Insistirem doncs en la idea que les transformacions de la indústria a Catalunya es reflecteixen sobretot en els canvis organitzacionals i de les relacions entre els diferents elements de la xarxa urbana.

Bibliografia

CAMBRES DE COMERÇ, INDÚSTRIA I NAVEGACIÓ DE CATALUNYA: *Memòria Econòmica de Catalunya, diversos anys.*

GENERALITAT DE CATALUNYA: *Revista d'Indústria*, diversos números.

COL·LEGI D'ECONOMISTES DE CATALUNYA: *Revista Econòmica de Catalunya*, 1 números 10 i 13.

Turisme i territori: El model geoturístic català

Francesc LÓPEZ i PALOMEQUE
Departament de Geografia i Història
Estudi General de Lleida
Universitat de Barcelona

Presentació

El turisme, fenomen de naturalesa complexa i de manifestacions diverses, ha suposat per a Catalunya, com per a altres regions turístiques, un factor de transformació social, econòmica i territorial. La seva importància econòmica apareix subratllada habitualment en els estudis econòmics, en els quals es contempla el turisme com un component estructural de l'economia, la qual cosa ha accentuat la dependència exterior que caracteritza el model econòmic català. Recentment, s'ha arribat a afirmar que el turisme és el fenomen econòmic més important del segle XX per a Catalunya.

Una Ponència sobre el turisme a Catalunya, en concret sobre la seva caracterització geogràfica, ha de comprendre —segons el nostre parer— una visió global de les manifestacions espacials del fenomen turístic i, d'altra banda, ha de referir-se al conjunt del territori català. Entenem que amb aquest enfocament fem front adequadament a les orientacions de les ponències temàtiques d'aquest Primer Congrés Català de Geografia. Per entendre millor l'abast i el significat del contingut d'aquestes pàgines creiem necessari fer un breu comentari sobre alguns elements i circumstàncies limitadores de l'estudi del turisme a Catalunya.

En primer lloc, hem d'assenyalar l'ambigüitat conceptual en referir-nos a les definicions de «turisme», «oci» o «recreació». Si bé en el pla teòric és fàcil establir una conceptualització diferenciada, en el moment de l'anàlisi de les realitats concretes apareix una casuística diversa que fa difícil establir els seus límits. A més a més, hem d'assenyalar que la diversitat de manifestacions que configuren el fenomen turístic suposa una dificultat a l'hora de tractar el fenomen de forma global, ja que en alguns casos les modalitats turístiques tenen

uns orígens i unes conseqüències tan desiguals que fan difícil la seva consideració conjunta. Més que de «turisme» a Catalunya, hem de parlar de «turismes» a Catalunya, amb les conseqüències que això suposa en el moment de formular els plantejaments conceptuals i analítics.

La distinció entre turisme itinerant (alguns autors utilitzen el terme «turisme vacacional») i turisme residencial (turisme d'estada) és, sens dubte, després de la puntualització anterior, la primera i més important diferenciació que hem de fer per acotar la diversitat de manifestacions espacials que comprèn el fenomen turístic. Les diferències entre aquests dos fenòmens específics es concreten en la seva funcionalitat i en les pautes de localització (el turisme residencial apareix associat habitualment amb el denominat «lleure de proximitat» i amb les demandes generades pel procés d'urbanització). Però, també es fonamenten en les motivacions, l'origen i les pautes de comportament dels usuaris; en la intensitat i naturalesa dels impactes espacial, social i econòmic, i en la seva capacitat consumidora d'espai i estructuradora del territori. Per aquestes raons es tendeix a conceptualitzar separatament aquests dos fenòmens: turisme i segones residències (Cals, 1989).

Amb molta freqüència es cau en l'error d'identificar i de confondre el «turisme» amb «l'hoteleria», amb un sentit reduccionista d'allò que és el turisme i la seva complexitat. Un altre error bastant generalitzat consisteix a considerar que el «turisme» (tot el turisme, podríem dir) és o comprèn només el «turisme receptiu» o flux turístic procedent de l'estranger, amb la qual cosa es deixa de costat el flux turístic interior, i s'ignoren les seves característiques i el paper que ha tingut i té en el desenvolupament de les infraestructures turístiques. Aquestes «confusions» porten sovint a errors en les avaluacions i balanços del fenomen turístic (per exemple, s'assimila la crisi de l'hoteleria a la crisi del turisme).

Les deficiències de les fonts d'informació constitueixen una altra de les dificultats amb què ens trobem en el moment d'analitzar la dimensió espacial del fenomen turístic. Les dades sobre les diverses manifestacions del fenomen turístic són sovint parcials (sectorial i territorialment) i de dubtosa fiabilitat, la qual cosa representa un fre per arribar a tenir un coneixement precís del nostre objecte d'estudi. A més de la parcialitat i l'escassa fiabilitat, el problema sovint es concreta en la inexistència de dades.

Una altra dificultat, en bona part lligada amb el pluralisme i coexistència de diversos plantejaments de l'anàlisi geogràfica del turisme, sorgeix quan hem de concretar l'escala d'anàlisi, perquè sabem que segons sigui una o altra podrem o no identificar, descriure i explicar de manera adequada els fets socials, econòmics i territorials del turisme. En aquest sentit, cal recordar que l'anàlisi de la dimensió espacial del turisme a escala regional se centra en la distribució de les àrees turístiques (a partir de l'anàlisi de les localitzacions dels recursos, de les infraestructures turístiques i de la mobilitat del flux turístic), la consideració de potencialitats derivades del desenvolupament de les esmentades activitats, els impactes i les relacions funcionals i les implicacions del model territorial (Vera, 1990: 92). A escala local o comarcal són altres els fets que poden ser observats i explicats, com per exemple la identificació i pràctica dels agents socials i protagonistes del procés de construcció de l'espai turístic, els aspectes paisatgístic-morfològics (transformació, nous paisatges...), l'estructura interna del poblament o l'avaluació de l'impacte ambiental, entre altres. Aquests aspectes no són tractats de manera sistemàtica en aquesta ponència i només poden aparèixer citats com a exemples.

Per mostrar una panoràmica del vessant geogràfic del turisme a Catalunya, des de diversos enfocaments, considerem quatre apartats que es refereixen als aspectes més significatius, i que recullen part d'un treball recent que hem realitzat sobre el tema (López Palomeque, 1989):

— El marc social, econòmic i territorial que genera els factors explicatius de la configuració de Catalunya com a «regió turística» de primer ordre i la configuració d'espais turístics diferenciats en el territori català.

— L'estructura espacial del turisme, amb referències a les característiques del flux turístic i de la distribució espacial de la infraestructura.

— El paper de les activitats turístiques com a caracteritzador dels espais productius i com a factor estructurador i d'urbanització del territori català.

— Finalment, a tall de resum, distingim els fets que perfilen la realitat geogràfica del turisme a Catalunya, que com a complement de la resta del contingut i a efectes de presentació dels resultats de l'anàlisi, entenem com a elements configuradors del model geo-turístic català.

La perspectiva globalitzadora del nostre plantejament i l'anàlisi a escala regional ens porta a considerar els fets més rellevants o, millor dit, a considerar només una simplificació de la realitat. De fet, el títol de la Ponència (Turisme i territori: el model geo-turístic català), comprèn el terme «model», pel fet que s'identifica aquest concepte amb la caracterització bàsica de la dimensió geogràfica del turisme a Catalunya. Per tant, el seu significat correspon a «esquema» o «simplificació», tal com s'utilitza habitualment en els estudis de Geografia i d'altres ciències socials.

Convé aclarir, també, que hem incorporat en la nostra anàlisi, com a recurs conceptual i instrument d'interpretació, algunes referències als «models de desenvolupament de les àrees turístiques» o als «models de substitució del tipus d'allotjament», entre altres; és a dir, models proposats per geògrafs per descriure i explicar les regularitats i generalitzacions («modelització») observades en les implantacions espacials del turisme i els comportaments dels turistes, per la qual cosa aquestes valoracions constituïran les parts més especulatives de la ponència.

El marc socio-econòmic i territorial i els recursos

Catalunya és avui dia una de les regions turístiques més importants d'Europa si considerem la magnitud de la seva oferta turística i el volum del flux de visitants anuals. En 1990 la capacitat d'allotjament estimada (hotelera i extrahotelera) superava els 2,9 milions de places i en el mateix any el nombre de visitants va ser de 15,32 milions, xifra inferior als 15,37 milions de 1988, que va suposar un rècord històric.

La configuració de Catalunya com a regió turística s'emmarca en un procés complex que té el seu fonament en el propi sorgiment del turisme de masses com a fenomen modern. Aquest apareix per la convergència de diversos factors i com a resultat d'una sèrie

de canvis que s'han produït en els països més avançats des dels anys 50, tot i que les primeres manifestacions van sorgir en el segle XIX i durant la primera meitat del segle XX, com a expressió de l'anomenat turisme minoritari. El pas del turisme minoritari al turisme de masses va suposar la progressiva substitució de la figura del «viatger» per la figura del «turista».

En els processos de creació i d'evolució de les regions turístiques s'identifiquen uns components de diversa naturalesa (geofísica, social...) que adquireixen el paper de factor de desenvolupament, ja sigui de manera singularitzada o bé interrelacionats entre si. Podem parlar de l'aparició de la demanda de consum de temps i d'espais turístics, de l'existència d'uns recursos potencials i de l'explotació d'aquests recursos pels agents socials i econòmics i, en definitiva, de la participació de forma més o menys activa i interessada, de diversos protagonistes (cal incloure obviament les instàncies polítiques), que poden adoptar una actitud d'acollida de les «noves» activitats o d'oposició parcial o total (conflictes). A més a més, amb el pas del temps aquests factors poden perdre vigència a la vegada que apareixen altres circumstàncies que expliquen canvis en els processos i comportaments indicats i canvis en les tendències de les activitats turístiques i les seves concrecions espacials.

No correspon en aquesta ocasió fer una relació exhaustiva i aprofundida d'aquests factors, ja siguin generals o específics. No obstant això, si que sembla convenient recordar algunes caracteritzacions dels canvis ocorreguts, que entenem com a referència estructural i com a context on cal emmarcar el desenvolupament del turisme a Catalunya, i més endavant farem menció a les circumstàncies específiques de Catalunya.

Si ens centrem en els darrers decennis cal afirmar que a les societats desenvolupades les activitats d'oci, entre les quals cal comptar els viatges turístics, han adquirit el caràcter de funció bàsica, que forma part del mode de vida actual d'una part important de la població dels països desenvolupats, i també dels grups de major poder adquisitiu dels països menys desenvolupats.

Aquesta nova categoria —component social de l'oci com a necessitat bàsica— es fonamenta en la valoració social de determinats elements geofísics (recursos naturals-factors d'atracció), en la valoració social d'elements culturals, en la idealització d'uns modes de vida i en l'extensió i generalització d'unes pautes de comportament, que en ocasions són reflex d'uns status socials que són considerats paradigmàtics. Des de la perspectiva geogràfica, cal subratllar el primer punt que hem indicat, i en particular el fet que la valoració social dels elements geofísics es concreta en la recerca del clima temperat-càlid i en la recerca del binomi sol-platja. Però, a més a més, també en la valoració d'allò que és «natural», que s'identifica amb la imatge de determinats paisatges, i del «medi rural» que es contraposa al «medi urbà».

L'espai geonatural, espai qualitativament diferenciat, constitueix el suport físic dels processos socials, però també actua com a factor, ja que la seva diversitat espacial condueix a actuacions diferenciades (Sánchez, 1984:7). Ens trobem, doncs, amb la configuració d'espais morfològicament i funcionalment diferenciats, que des de la nostra perspectiva i a a un primer nivell els podem concretar en *espais turístics* i espais no turístics. Però, a més, a un segon nivell podem constatar l'existència de *diversos tipus d'espais turístics*, segons l'especificitat dels processos de creació i dels recursos geoturístics existents en cada cas.

Les referències a aquestes consideracions generals tenen sentit pel fet que, primer que tot, el turisme de masses a Catalunya apareix amb l'arribada del flux turístic europeu. Això va suposar amb el pas del temps la introducció d'usos turístics com a funció productiva en algunes zones costaneres i la conseqüent articulació de l'espai litoral català en el conjunt de l'espai europeu. Per tant, la configuració de Catalunya com a regió turística —i la creació dels espais turístics de Catalunya— s'emmarca en el procés general de transformació social, econòmica, i territorial que ha portat a la redefinició de les funcions productives a escala europea. Però, aquest procés també s'ha d'entendre a escala estatal (espai espanyol) i intraregional. En definitiva, el que cal subratllar és que la funció turística de l'espai català s'ha anat concretant espacialment com a resultat d'un procés dialèctic d'articulació espacial a distintes escales i de redefinició de funcions productives de l'espai.

Si ens centrem ara en els components específics de la realitat catalana, que entendrem com a recursos turístics si són la base d'algun tipus d'activitat turística, hem de referir-nos al *Llibre Blanc del Turisme a Catalunya* (Miguelsanz, 1983), en el qual apareix una informació sistematitzada dels recursos turístics classificats en quatre grups.

Els recursos turístics dominants a Catalunya corresponen al grup «hidrom». A més del termalisme o la neu, destaca la línia de mar o litoral, amb els banyes de mar i l'espai de platja, els esports i ports nàutics, entre altres. En el litoral català, de 580 quilòmetres, existeixen 400 platges amb una longitud total de 270 km. El clima temperat i l'ambient assolellat (platges càlides) formen l'altra part del binomi sol-platja en què es basa el turisme de masses. També s'han de tenir en compte, tot i que la seva capacitat d'atracció sigui menor, els contrastos geogràfics de Catalunya, que donen pas a una varietat de paisatges, destacant particularment les contrades pirinenques, per la seva valoració social.

La proximitat i continuïtat física respecte als països europeus desenvolupats han afavorit i afavoreixen avui dia l'arribada del flux turístic. Aquestes característiques derivades de la posició geogràfica determinen en termes comparatius una renda de situació i, en definitiva, un avantatge respecte a altres destinacions turístiques més allunyades. Hem de destacar també que una de les conseqüències de la posició geogràfica de Catalunya és que constitueix un lloc de pas per arribar a altres regions turístiques de la Mediterrània, i això ha suposat una circumstància més que ha ajudat al desenvolupament del turisme català.

Per que fa al marc social i econòmic de Catalunya (com a context afavoridor i com a contenidor d'elements convertits en recursos turístics) cal citar en primer lloc el cost de la vida, inferior a Catalunya que en els països d'origen dels turistes i respecte a altres països competidors, la qual cosa ha actuat com a factor d'atracció. Aquest cost diferencial incideix directament en el preu dels viatges i també en les despeses complementàries durant l'estada.

D'altra banda, viatjar a Catalunya suposava per a un anglès o per a un alemany l'atractiu d'anar a una terra desconeguda i que, a pesar de les diferències històriques i culturals, s'identificava amb els tòpics que durant molts anys han donat forma a la imatge estereotipada que pretenia recollir el tipisme espanyol, que a grans trets ha estat l'única imatge d'Espanya (del conjunt d'Espanya) exportada a l'estranger. A partir de la recuperació del govern autònom es va poder començar a promocionar la imatge de Catalunya (la «marca Catalunya»).

En els anys cinquanta i seixanta, principalment, va ser important per al desenvolupament del turisme a Catalunya el dinamisme econòmic de determinades comarques i l'existència d'un teixit de petits i mitjans empresaris (industrials, comerciants...) que van arribar als seus beneficis en les inversions turístiques.

Amb el pas del temps, una vegada consolidats el flux i la funció turística, han anat apareixent altres circumstàncies que s'afegeixen a les ja indicades i que també actuen com a elements que expliquen la dinàmica i la caracterització de l'activitat turística, així com la morfologia i la funció dels espais turístics. Cal citar:

— L'aparició i consolidació d'una demanda interna important, que inicialment era complementària de la demanda, sobretot en alguns espais i durant determinats períodes de l'any. El resultat és una diversificació del flux turístic.

— La dimensió de la infraestructura creada, principalment de la capacitat d'allotjament, representa un actiu important, que suposa un factor d'atracció, ja que els operadors turístics canalitzen el flux cap a regions que disposen d'oferta suficient i en «condicions» més rendibles (quantitat, preus, qualitat, experiència...). Això, avui suposa un avantatge en comparació amb altres regions turístiques que disposen d'una oferta més limitada.

— La millora de les infraestructures de transport, particularment dels accessos a les comarques costaneres, la construcció de l'aeroport de Girona, entre altres; però, sobretot, cal destacar la construcció de l'autopista del litoral (finals dels seixanta i principis dels setanta), que enllaça amb la xarxa d'autopistes europees. Cal recordar que aquesta via és el principal camí d'arribada (accés ràpid) del flux de visitants estrangers. D'altra banda, també hem de fer menció dels problemes de mobilitat a escala comarcal que encara no són resolts en diverses comarques del litoral i que suposen una amenaça de cara al futur. També, la millora de la xarxa interior, per exemple el Túnel del Cadí, que ha creat noves «centralitats» a les terres de l'interior i pirinenques, afectant el desenvolupament del turisme.

— En termes globals i per al darrer període, hem d'assenyalar que el nivell d'organització i el comportament de les empreses i dels professionals ha estat l'idoni per mantenir la capacitat d'atracció en competència amb altres mercats.

— La política de promoció feta per la Generalitat de Catalunya, que abans era responsabilitat de l'administració central.

— El sector immobiliari turístic (segones residències i apartaments), que ha atret moltes inversions per ser més rendible que altres sectors productius en períodes d'expansió econòmica i, d'altra banda, per ser un sector «refugi», un sector més segur en períodes de crisi. Ens referim al mercat de l'habitatge en general i l'habitatge turístic en particular, a més del mercat de la terra.

— El valor de la pesseta —la seva debilitat inicial— ha incidit en conjunt durant els darrers decennis a favor del turisme espanyol i català. De fet, això està estretament lligat amb el punt indicat més amunt, referent al cost de la vida, però ara ens volem referir a la tendència dels darrers anys. Hem de constatar que segons l'oferta de paquets turístics, Catalunya és un dels destins més barats. No obstant això, cal destacar que els darrers anys la posició forta de la pesseta i la progressiva harmonització monetària amb la resta de països de la CEE, suposa un motiu d'incertesa per al futur immediat i pot afectar negativament el turisme català.

— Finalment, cal considerar el nou escenari general que suposa la proliferació de destinacions turístiques a la conca mediterrània i els seus voltants, que ha provocat el pas d'una situació de mercat de demanda a una situació de mercat d'oferta, amb una major compe-

tència entre les zones de destinació i, per tant, en una situació en què la comercialització turística està adquirint cada vegada més importància.

Estructura espacial del flux i de la infraestructura turística

Les activitats turístiques segueixen unes pautes i una dinàmica de localització pròpia, diferent de la resta de l'activitat econòmica, perquè els recursos (en els quals es basa l'activitat turística) no es mouen, no es poden transportar, sinó que són els turistes els que es desplacen per consumir el «producte». Per tant, l'existència dels recursos marcarà la localització de l'activitat, els indrets on es crearan les infraestructures i la presència del flux turístic.

Podem afirmar, tal com veurem a les pàgines següents, que el turisme a Catalunya apareix *molt concentrat en el territori i també molt concentrat en el temps*, com a conseqüència del paper preponderant del litoral (platja-sol) en el conjunt dels recursos i pel caràcter estacional del fenomen turístic.

Exposem a continuació les dades més significatives de l'anàlisi de l'estructura espacial del turisme que, en definitiva, avalen les afirmacions anteriors. En concret, ens referirem a la caracterització espacial del flux turístic i al model de localització de la infraestructura turística (equipament d'allotjament i complementari). I això ho farem amb una perspectiva temporal, per la qual cosa podrem indicar alguns trets bàsics de la dinàmica espàcio-temporal i, per tant, detectar pautes de difusió o extensió espacial de l'activitat turística a Catalunya en les darreres dècades. La necessitat de seleccionar els continguts justifica encara més l'ús de «mapes» i «xifres» per resoldre aquest apartat.

El flux turístic. Les estimacions que s'han realitzat sobre l'origen dels usuaris de l'oferta d'allotjament reflecteixen el paper que té la demanda interior, que amb freqüència és oblidada o infravalorada en el conjunt del flux turístic. En els darrers anys, entorn del 65 per cent de les pernoctacions hoteleres (en 1989 el total fou de 19,8 milions, el 15,1 per cent del conjunt espanyol) han estat realitzades per viatgers estrangers, mentre que més de la meitat (55 per cent) de les extra-hoteleres han estat realitzades per clients espanyols.

Si tenim en compte la magnitud de l'oferta de càmpings i de segones residències i apartaments, deduïm fàcilment el paper rellevant del turisme interior, que representa quasi la meitat de la demanda global i que, també, participa en una proporció similar en el valor del consum turístic total. La presència del turisme estranger és majoritària al litoral, però és poc significativa a l'interior i a la zona pirinenca, on la presència de turistes espanyols és predominant i quasi exclusiva.

En els darrers deu anys, el percentatge d'espanyols que han realitzat vacances ha oscil·lat entorn al 45 per cent de la població, mentre que a Catalunya aquesta proporció augmenta fins a arribar al 50-55 per cent. Quasi la meitat d'aquestes persones es queden a la pròpia regió per passar les vacances. Catalunya és, a més, en ordre d'importància la tercera destinació preferida pels espanyols (amb un 14 per cent de les preferències), després d'Andalusia i de la zona de Llevant.

En 1990, els visitants estrangers entrats a Catalunya foren 14,8 milions, xifra inferior a la de 1989 (15,32 milions) i a la de 1988 (15,37 milions, que va suposar el rècord històric). Aquestes quantitats representen al voltant del 30 per cent del conjunt de visitants entrats a Espanya. El creixement del nombre de visitants a partir dels anys cinquanta ha estat espectacular, tot i que en l'evolució s'observen períodes amb comportaments diferenciats. En 1960, els visitants no van arribar als dos milions, el 1965 van entrar a Catalunya 5,1 milions, el 1970 més de 8 milions i el 1973 s'assoliren els 12 milions. Des de 1974 fins els primers anys vuitanta, el nombre de visitants ha oscil·lat entorn als 10-12 milions, amb un cert estancament en consonància amb el comportament de la demanda internacional. A partir de 1985, després d'un decenni de crisi, s'observa un període d'expansió que durà fins l'any 1989, i que es concreta en un increment del nombre de visitants. Aquest comportament també s'observa en el conjunt d'Espanya, sens dubte com a reflex de la recuperació econòmica europea.

Tot i que en 1990 es va comptabilitzar la xifra de 14,8 milions de visitants, en realitat han de considerar-se com a turistes en sentit estricte al voltant de 10-11 milions, ja que s'estima que la resta dels visitants es desplacen per motius no turístics. Les *vies d'entrada* del flux turístic apareixen *molt jerarquizades*. Així, en els darrers anys el 85 per cent dels visitants van entrar a Catalunya per carretera (més del 62 per cent per l'autopista de la Jonquera). A gran distància apareixen, com a segones vies d'entrada, els aeroports (entorn al 8 per cent) i després el ferrocarril (6 per cent) i, finalment, els ports marítims (1 per cent).

La carretera, que sempre ha tingut un paper important, ha adquirit un major protagonisme des de la construcció de l'autopista i la millora de la xarxa viària. A més a més, es beneficia de l'avantatge de la proximitat de Catalunya als principals països d'origen del flux turístic. Aquesta circumstància ha estat aprofitada pels operadors turístics i per l'administració, que han portat a terme en els darrers anys una promoció turística orientada a la potenciació del turisme per carretera i, en especial, del turisme en autocar (gran desenvolupament del «autocarisme» com a modalitat de desplaçament), que s'ha vist notablement incrementat. Dels estrangers que entren per la Jonquera (autopista i N-II) el 65 per cent arriben amb turismes i similars i, com a fet destacat, cal mencionar que al voltant del 30 per cent arriben en autocar.

El tràfic aeri turístic és poc important en comparació amb el d'altres destinacions turístiques espanyoles (importància de les Illes). L'aeroport Girona-Costa Brava, que fonamentalment és un aeroport turístic, rep la major part dels visitants que arriben a Catalunya per via aèria, que a més procedeixen en la seva major part del Regne Unit.

L'arribada a Catalunya dels visitants estrangers té lloc principalment durant l'estiu, la qual cosa suposa una forta estacionalitat, sobretot si tenim en compte que juliol i agost concentren quasi el 40 per cent del flux de visitants. Això corrobora l'afirmació inicial referent a la *concentració temporal del turisme*, a més de la seva concentració territorial. No obstant això, en els darrers anys s'han potenciat les estades en temporada baixa i, tot i que els resultats no són molt satisfactoris, s'està observant una lleugera tendència a incrementar-se l'arribada de visitants en els mesos de juny i setembre.

L'origen del flux turístic estranger també presenta una marcada concentració geogràfica. Més del 90 per cent dels visitants que entren a Catalunya procedeixen d'Europa, prin-

palment de França (oscil·la al voltant del 40 per cent), Alemanya (20 per cent), Regne Unit (8 per cent), Països Baixos (8 per cent) i en els darrers anys destaca el fort creixement dels visitants procedents d'Itàlia (7 per cent). Les dades referents a les pernотacions en hotels i càmpings coincideixen amb la composició de l'origen que hem indicat a excepció de la menor presència de francesos en els allotjaments turístics, ja que una bona part de les seves entrades corresponen al moviment fronterer diari.

El 75 per cent dels visitants que entren a Catalunya té com a destí alguna localitat catalana, mentre que la resta no hi pernотca o va de pas cap a altres destinacions turístiques. Les principals ciutats turístiques catalanes a les quals es dirigeixen els visitants estrangers són, per ordre d'importància: Lloret de Mar, Roses, Barcelona, Calella, Figueres, l'Escala, Salou, Platja d'Aro i l'Estartit, entre altres. Sens dubte, el litoral és la destinació quasi exclusiva del turisme receptiu.

El coneixement del flux turístic és limitat a causa de la parcialitat i poca fiabilitat de les fonts d'informació que hi ha sobre el tema. A més d'això, cal subratllar la inexistència de dades sobre la mobilitat dels turistes en les zones d'estada i sobre altres aspectes del seu perfil i comportament. Només es disposa de dades de situacions específiques o casos concrets. També es publiquen enquestes, però de contingut desigual. Cal citar la informació que sobre la demanda turística es publica en *La temporada turística a Catalunya* (anual), editada pel Departament de Comerç, Consum i Turisme, des de 1982.

La infraestructura d'allotjament i l'equipament complementari. La infraestructura turística i, en particular, la d'allotjament comprèn equipaments de diversa naturalesa que satisfan demandes i manifestacions turístiques diferenciades. El 1989 la capacitat d'allotjament de Catalunya s'estimava en 2.939.845 places, de les quals 216.249 eren places hoteleres i similars (inclou les fondes i cases d'hostes, les residències a cases de pagès i els establiments balnearis), 294.831 eren places de càmpings i la resta, es a dir 2.428.765, corresponien a places de segones residències i apartaments. A continuació, assenyalarem algunes de les característiques més significatives de cadascuna de les ofertes d'allotjament indicades, i particularment la seva evolució i pautes de distribució espacial. Cal aclarir, però, que les dades publicades per la Generalitat de Catalunya no sempre coincideixen amb les facilitades per la Secretaria General de Turisme de l'administració central, que són les que ens han permès fer-ne l'anàlisi evolutiva.

Catalunya, pel fet d'ésser una de les regions pioneres del turisme peninsular, sempre ha tingut un pes destacat en el conjunt de la oferta hotelera espanyola. En els anys seixanta l'oferta hotelera catalana representava un 30 per cent. Avui les 216.249 places de 1989 (181.686 places hoteleres en sentit estricte l'any 1988, segons l'*Anuario Estadístico de España*) suposen només el 20 per cent.

El 1964 a Catalunya existien 94.721 places, que van passar a ser 129.795 el 1970 i 172.604 el 1975 (veure figura 1). A partir d'aquest any i fins 1984, l'oferta hotelera no va créixer en xifres globals, comportament que es relaciona amb l'estancament de la demanda i amb la crisi específica de l'hoteleria (reestructuració del sector). En els darrers anys s'ha donat una nova fase expansiva, tot i que es concreta en determinats segments de l'oferta (hotels de 4 i 5 estrelles, principalment) i en determinats nuclis deficitaris, entre ells Barcelona. No obstant això, el procés de reconversió continua en els nuclis més saturats que tenen una oferta obsoleta.

L'oferta hotelera apareix molt concentrada al litoral en correspondència amb la localització del recurs «sol-platja» (veure figura 2). També una zona destacada, però en un segon nivell, és el Pirineu, gràcies a les activitats turístiques d'estiu i d'hivern (doble estacionalitat). Però, a més a més, trobem hotels arreu de Catalunya pel fet que aquest tipus d'allotjament obeeix també a demandes no turístiques, i això explica l'oferta dels nuclis de l'interior de Catalunya i en particular de les poblacions més grans. Les dades a escala municipal i comarcal constaten la concentració territorial. Així, els 68 municipis amb façana litoral que tenen oferta hotelera concentren més del 80 per cent de les places i en els sis primers municipis es localitza més de la meitat del conjunt català, la qual cosa dóna una clara idea del grau de concentració. Aquests municipis són Lloret de Mar (30.926 places el 1989, sense comptar-hi les fondes i cases d'hostes), Barcelona (27.624), Calella (15.470), Vilaseca-Salou (12.730), Roses (6.196) i Tossa de Mar (6.420 places). Les dades comarcals, evolutives des de 1964, es recullen a la taula 1 de l'annex.

La concentració temporal —estacional— d'aquesta oferta queda patent en les dades de la Taula 1. Però, a més, aquesta *concentració estacional* es projecta de forma *desigual sobre el territori*, tal com s'observa en la figura 3 (dades del mes de gener) i en la comparació amb la figura 2 (dades del mes d'agost, és a dir, de l'estiu).

L'evolució de l'oferta de càmpings s'ha caracteritzat per un creixement continu, a diferència del que ha succeït amb l'oferta hotelera. De les 70.000 places existents l'any 1964, es passà a les 153.000 el 1980 i a les 294.831 de l'any 1989, destacant el fort increment que s'ha produït en els darrers vuit anys, segons les estadístiques oficials. La capacitat actual representa el 45 per cent de l'oferta del conjunt espanyol. No obstant això, el ritme de creixement de l'oferta no ha estat tan gran com es dedueix de les xifres indicades, ja que també hem de considerar que s'ha donat un canvi de criteri en la comptabilització de la capacitat, la qual cosa ha posat de manifest que en el passat es donaven dades infravalorades.

El grau de concentració espacial de l'oferta de càmpings és encara més marcat que en el cas dels hotels (veure figura 4). Això es deu al caràcter exclusivament turístic d'aquest tipus d'oferta d'allotjament. Els càmpings es localitzen fonamentalment en els municipis costaners i de forma bastant homogènia al llarg de tot el litoral. Aquest model de localització contrasta amb l'existent en els anys seixanta, ja que la major part dels càmpings es localitzaven al Maresme i a la Costa Brava. Finalment, hem de destacar el fort creixement de càmpings i places en les comarques pirinenques. La concentració temporal —estacional— d'aquesta oferta queda patent en les dades de la Taula 1. Però, a més, aquesta concentració estacional es projecta de forma desigual sobre el territori, tal com s'observa en la figura 6 (hivern) i en la comparació amb la figura 5 (estiu).

Els municipis amb més places de càmpings són: Viladecans (14.925 places el 1989), Mont-roig del Camp (12.666), Cambrils (13.503), Sant Pere Pescador (12.378), Torroella de Montgrí-l'Estartit (11.403), Castell d'Aro (10.176), Salou, Blanes, Tarragona i Pals entre altres. Les dades comarcals, que presenten forts contrastos, es recullen a la taula 2 de l'annex.

Un altre tipus d'infraestructura d'allotjament turístic són les segones residències (concepte que inclou estadísticament els apartaments), que el 1960 quasi no superaven les 40.000, i en deu anys van passar a 148.000. El cens d'habitatges de 1981 va donar per a Catalunya la xifra de 339.000 i les estimacions realitzades el 1987 donen la quantitat de 571.000, que

multiplicades pel mòdul 4,25 places per habitatge donen com a resultat un total de 2.428.000 places d'aquest tipus d'oferta. El model de localització de les segones residències és semblant al que hem descrit per al cas dels hotels (eix litoral com a element bàsic, localització més feble a l'interior i al Pirineu amb una major densitat que a l'interior). Hem d'afegir, però, com a fet distintiu la presència —amb intensitat semblant a la costa— de segones residències als voltants de Barcelona (regió metropolitana), en clara relació amb l'oci de proximitat, i que una part d'aquestes residències tendeixen a convertir-se en residències principals (veure taula 3 de l'annex). Les dades que s'estan recollint pel al cens d'habitatges de 1991 donaran més llum sobre aquest fenomen.

A més de l'oferta d'allotjament, la infraestructura turística comprèn diversos equipaments complementaris per a la pràctica de les activitats d'oci, que qualifiquen i incrementen la categoria dels diversos espais turístics, actuant com a factors d'atracció, que se sumen als elements geofísics. De vegades suposen l'adequació de determinats recursos naturals. Cal referir-nos, entre altres, als 11 camps de golf, 5 en construcció i 24 en projecte, amb la qual cosa en un termini de quatre anys es triplicarà l'oferta actual. Un altre tipus d'infraestructura en expansió la constitueixen els ports esportius, que de 36 existents el 1990, amb 13.320 amarratges, es passarà a quasi seixanta l'any 2000, i el doble d'amarratges. De les instal·lacions en projecte, sis es troben en construcció.

El turisme hivernal compta a Catalunya amb molta tradició, però no va ser fins els anys seixanta i setanta quan es van construir la major part de les estacions d'esquí que existeixen avui. En total són 12 estacions d'esquí alpí amb un total de 116 remuntadors mecànics i una capacitat de transport de 60.000 persones/hora, i 11 estacions d'esquí nòrdic. El desenvolupament d'aquest tipus de turisme ha permès dinamitzar l'economia de les comarques de muntanya afectades.

A més de les infraestructures assenyalades hem de mencionar, entre un ampli inventari, l'existència de 13 balnearis, de tres casinos i de vuit parcs aquàtics. A més, és prevista la construcció d'un gran parc d'atraccions a la costa tarragonina, després que Disneylandia-Europa decidís ubicar-se a París, i existeixen nombrosos projectes de parcs temàtics.

Transformacions territorials i especialització productiva

El coneixement de la implantació espacial de la infraestructura turística i, indirectament, de l'afluència turística ens ha permès constatar la seva distribució desigual en el territori, i particularment la concentració en determinades parts del país. És en aquestes zones on més clarament es farà patent el paper del turisme com a fenomen caracteritzador dels espais productius i com a factor estructurador, a distintes escales, del territori català (impactes socials, econòmics i territorials del turisme).

En aquest apartat recollim, com a resposta a les qüestions indicades, unes consideracions generals referents al paper urbanitzador del turisme, a la especialització productiva del territori arran de l'atribució de funcions i usos turístics i, com a conseqüència dels dos processos anteriors, a l'impacte en les estructures territorials a escala regional.

L'impacte urbanístic del turisme s'ha d'entendre en sentit ampli i, per tant, abasta tant l'espai construït com l'espai intersticial que forma part de l'espai de consum turístic. Aquest *espai construït* té una dimensió vertical, en altura, i una dimensió horitzontal. La consideració del nombre d'establiments i de segones residències que hem fet a l'apartat anterior ha suposat una primera aproximació de la seva magnitud. Cal, però, considerar altres indicadors més precisos sobre la dimensió superficial i la distribució geogràfica.

El desenvolupament urbanístic del turisme s'ha produït d'una manera desigual i amb efectes heterogenis segons la localització: *zona litoral, interior o muntanya*. Aquestes desigualtats i aquesta heterogeneïtat es donen, a més, tant en termes quantitius com qualitatius, la qual cosa ens porta a unes conclusions específiques per a cada cas i a unes conclusions generals, tal com es constaten en el *Llibre Blanc del Turisme a Catalunya*, quan s'analitza l'urbanisme turístic. De les conclusions generals d'aquesta obra (Miguelsanz, 1983: 171-172) recollim les que apareixen més lligades al nostre enfocament:

— La introducció d'una diversitat de models d'edificació, poc aptes per a la quadrícula de suport, i d'ocupació de l'espai. El creixement fort «en altura» en les àrees de primera línia i en la major part dels municipis és un fet destacat.

— La forta concentració d'infraestructures, produïda arran de l'alta densificació, i que massa sovint degrada les condicions urbanes. Això porta a una manca d'espai que suposa una dificultat per poder donar resposta a les noves necessitats en matèria d'infraestructures, equipaments i serveis complementaris.

— El deteriorament general del medi ambient arran de l'ús no racional dels recursos naturals i l'absència d'una planificació urbanística prèvia que servís per encarrilar i potenciar el desenvolupament de la activitat turística.

La distribució geogràfica de les urbanitzacions de segona residència ha estat objecte d'un estudi col·lectiu (Argemí, Nadal, Ribes i Ponsa, 1982), en el qual a partir d'un treball de seguiment fotogràfic de Catalunya es va determinar la seva ubicació i, a més, el grau o nivell de densitat de construcció. Cal aclarir que es refereix a les urbanitzacions de segones residències i, per tant, no s'han tingut en compte els apartaments, cases pairals, habitatges dins les zones urbanes i altres formes de construcció. Dels seus resultats en recollim les dades globals.

Es van detectar urbanitzacions de segones residències a 352 municipis dels 935 existents. La superfície destinada a urbanitzacions de segona residència era de 588,25 quilòmetres quadrats (l'1,8 per cent del territori català). Entre les característiques més destacades cal citar: a) el 40 per cent de la superfície assenyalada no estava construïda; b) l'oferta de parcel·les en urbanitzacions de segones residències és molt superior a la demanda potencial (baix nivell de construcció i ocupació); c) el baix nivell de construcció ve motivat, en part, per l'excés d'oferta, però també cal tenir en compte l'adquisició de terrenys amb finalitats especulatives; d) l'existència d'un considerable nombre d'urbanitzacions il·legals.

Pel que fa a la localització de les urbanitzacions, l'esmentat estudi revela que aquesta es concreta, fonamentalment, a les comarques del Vallès Occidental, Baix Llobregat (interiors) i l'Anoia. En concret, les comarques que tenen més del 9 per cent del seu terri-

tori ocupat per urbanitzacions de segones residències són: el Baix Llobregat, Vallès Occidental, Maresme, Garraf, Baix Penedès i Tarragonès. Les que tenen entre un 5 i un 8 per cent eren el Baix Empordà i la Selva; i les que tenien entre l'1 i el 4 per cent eren el Baix Ebre, Baix Camp, Alt Camp, Alt Penedès, Anoia, Bages, Vallès Oriental, Osona, Gironès, Alt Camp i la Cerdanya.

D'altra banda, els resultats d'un altre estudi (Lleonart, 1982) no s'allunyen dels anteriors. En total es van detectar 302 municipis amb 1.752 urbanitzacions de segones residències que ocupen al voltant de 49.500 hectàrees i tenen uns 208.000 habitatges construïts, amb una mitjana de 4,2 habitatges/ha. Aquests resultats cal considerar-los a la baixa per l'efecte de l'ocultació i pel fet que les obertes il·legalment no van ser «declarades» a l'hora d'omplir l'enquesta. La baixa ocupació ens mostra el caràcter especulatiu d'una gran majoria de les urbanitzacions de segona residència a Catalunya.

A les comarques costaneres, com la Selva i el Maresme, però sobretot a les comarques de prop de Barcelona, com el Vallès Occidental, el Vallès Oriental, el Baix Llobregat i el Penedès, és on el fenomen s'ha desenvolupat més intensament. A més, els municipis rurals són els que enregistren un major nombre d'urbanitzacions.

L'ús turístic és un dels components fonamentals dels canvis funcionals de l'espai català, tal com dèiem en la presentació. Cal ara anar més enllà del coneixement de les pautes de localització de les infraestructures i, fins i tot, de l'anàlisi de les taxes de funció turística a escala municipal (López Palomeque, 1982a). Cal constatar el seu significat i l'impacte real des de la perspectiva de l'especialització productiva de l'espai, és a dir, identificar els espais especialitzats per la seva funció productiva turística.

Per aproximar-nos als objectius indicats farem ús dels resultats de dos estudis, presentats el 1984; però publicats l'any 1987. En primer lloc, ens referim a l'estudi de X. Estivill (1987) referent a les zones homogènies en la interpretació de la realitat territorial de Catalunya. Es presenta una anàlisi socio-estructural del territori a partir de la territorialització de variables (població, consums, habitatges secundaris, places hoteleres, telèfons, etc, fins un total de 25) aplicades a 113 «zones» resultants de l'agrupament de municipis, a partir de l'anàlisi estadística multivariable, i amb la finalitat de determinar les zones homogènies, es a dir, una tipologia del territori català.

El resultat permet establir quatre classes d'àrees territorials —zones homogènies—. Una classe correspon a les *àrees turístiques* que comprèn 17 zones. Aquestes es caracteritzen per les variables del nombre d'habitatges secundaris i població flotant i per l'alt índex dels indicadors de consum. Tenen els nivells d'indicadors de renda més alts de tota la població. Corresponen a la zona litoral menys poblada, a excepció de les terres de l'Ebre i una franja entre el Baix i l'Alt Empordà, a més de la Vall d'Aran i la Cerdanya. En concret, a més d'aquestes *zones pirinenques*, les altres són: *una zona* que abasta part del Baix Camp (12 municipis) més el municipi de Vila-seca-Salou del Tarragonès; *una zona* que abasta deu municipis del Tarragonès (discontínua respecte a la zona anterior), més tota la comarca del Baix Penedès, més un municipi del Garraf; *una zona* petita, que en realitat correspon al municipi de Sitges; *una zona* petita que correspon a dos municipis del Maresme (Vilassar de Mar i Cabrera); *una zona* petita que correspon a dos municipis del Maresme (Calella i Pineda); *una zona* extensa que abasta tres municipis de la Selva (entre ells Lloret i Tos-

sa), un del Gironès i 11 del Baix Empordà, que comprèn els municipis litorals i de segona fila de l'anomenada Costa Brava-centre; i, finalment, una zona extensa que abasta 20 municipis de l'Alt Empordà, litorals i termeners amb aquests.

El segon estudi és el realitzat per A. Cabré i I. Pujadas (1987), sobre activitat econòmica i potencial demogràfic a les ciutats catalanes i en el qual es presenta una tipologia dels municipis grans de Catalunya a partir d'indicadors d'activitat econòmica i d'estructura demogràfica, a més a més de mostrar els canvis esdevinguts en el període 1976-1980. El resultat és l'establiment de 9 categories de municipis, entre les quals no n'hi ha cap que abasti exclusivament els municipis de base econòmica turística. Això és degut a la dificultat d'utilitzar indicadors precisos, al fet que la mateixa activitat turística és inductora de diversos subsectors (comerç, construcció, administració...), i a les limitacions de l'escala d'anàlisi (grans nuclis).

Els resultats de l'estudi de Cabré i Pujadas donen un grup de «Centres administratius, comercials i turístics» que comprèn 20 unitats, entre elles les *ciutats turístiques* de Roses, Palamós, Lloret de Mar, el Vendrell i Vilassar de Mar (recordem que a l'estudi es considera municipis grans els que tenen més de 5.000 hab. i les capçaleres de comarca), que han tingut una expansió demogràfica en els darrers anys. A més, una altra categoria és la de «*Suburbis turístics*», que comprèn tres ciutats: Castelldefels, Vila-seca-Salou i Cambrils de Mar, que uneixen al seu caràcter marcadament turístic la proximitat als centres urbans més importants (Barcelona i Tarragona-Reus). Han tingut un creixement urbanístic explosiu, basat sobretot en les segones residències, però també en un creixent nombre de població estable que tendeix a fer-ne ciutats dormitori d'un tipus nou. També el creixement demogràfic ha estat important.

El fenomen turístic i la segona residència són factors que expliquen les diferències de creixement urbà, econòmic i demogràfic a Catalunya, tal com s'ha posat de manifest en diversos estudis sobre rendes comarcals, sobre comportament demogràfic i sobre urbanització. S'ha estimat (Clusa, 1987) que el fenomen turístic va generar el 30 per cent del creixement urbà durant el decenni 1970-1980, en el qual trobem els anys de crisi econòmica. Pel que fa als anys 80 es va tornar a viure un «boom» urbanitzador en el litoral català, especialment des de 1984-85 (Oliveras, 1989), increment de la urbanització que apareix relacionat bàsicament amb les segones residències i que coincideix amb els anys de la reactivació econòmica.

Una visió de conjunt

Els continguts dels apartats anteriors, com a expressió simplificada de la realitat, ja suposen un esquema-model de la dimensió geogràfica del turisme a Catalunya. No obstant això, convé considerar els fets explicatius i, d'altra banda, també convé recordar aquells trets no esmentats que sorgeixen de la interrelació o juxtaposició de fets descrits en els apartats anteriors. Cal recordar que algunes idees apareixen desenvolupades en obres que es recullen en la bibliografia i també en un estudi que hem realitzat recentment (López Palomeque, 1989).

L'activitat turística està estretament vinculada amb l'espai geogràfic, ja que la valoració social dels seus elements el converteixen en factor d'atracció i en escenari de la pràctica

turística. Aquest elements geofísics són, a l'hora de la veritat, els únics recursos naturals que han donat un rendiment econòmic important a Catalunya.

L'explotació d'aquests recursos ha provocat sovint la seva degradació i contaminació, tal com és el cas de l'impacte en les zones boscoses, la destrucció d'aiguamolls o bé la contaminació de les aigües marines al llarg del litoral. La situació havia arribat a límits crítics que, fins i tot, posaven en perill l'activitat turística. Per aquest fet, i per l'impacte irreversible en el medi ambient, en els darrers anys s'ha procedit a diverses actuacions orientades a canalitzar i resoldre aquests problemes.

El conflicte entre turisme i altres activitats també és important. Tenim exemples clars de competència per la «terra» en les planes litorals més dinàmiques (Empordà, Maresme...). Però, el problema estructural —sense obviar-ne altres— se centra en la competència pels «inputs» (aigua, força de treball, inversions...).

A Catalunya els recursos lligats amb els elements culturals són cada vegada més importants, com a resultat de dues circumstàncies. La primera, perquè han anat sorgint altres destins competidors basats en els recursos platja-sol, i per tant com a estratègia cal enriquir i completar l'oferta amb altres atractius; la segona, perquè en la darrera dècada s'ha desenvolupat el turisme de proximitat (lleure de proximitat, flux de cap de setmana...) lligat amb la demanda del país. Aquest fenomen ha suposat la valoració i, en conseqüència, la potenciació com a recurs de diversos elements culturals i també naturals de l'interior. Bona part de Catalunya s'ha convertit en espai de lleure, en espai turístic per a les persones que viuen a Barcelona i l'àrea metropolitana.

A més de la diversitat dels recursos turístics, hem constatat l'existència d'un *flux turístic diversificat*, en el qual la demanda interior assoleix un paper important, a diferència de determinades regions mediterrànies menys desenvolupades i sense la proximitat d'una regió urbana com la de Barcelona. Paral·lelament a l'evolució del flux turístic (exterior i interior), s'ha anat construint la infraestructura turística, tant d'allotjament com la complementària, a un ritme i amb unes pautes de difusió espacial que *grosso modo* es poden identificar amb les fases i els comportaments dels components del fenomen turístic, que alguns autors entenen com a models geoturístics (Butler, Miossec...) referits a l'evolució de les àrees turístiques.

En la periodització del desenvolupament turístic de Catalunya ens hem de referir, si ens situem en el començament del turisme de masses, a una fase d'inici del creixement o moments de l'expansió turística que correspon als anys cinquanta; a una fase d'expansió i de fort creixement del flux i de la infraestructura, que va de 1960 a 1973; a una etapa d'estancament i crisi que comprèn pràcticament el decenni 1974-1984 i una fase de reactivació que arriba al començament del anys noranta, malgrat que en el darrer any han aparegut comportaments incerts i interrogants pel que fa al moviment turístic (el fenomen de la segona residència pot evolucionar amb altres pautes).

L'etapa de saturació i crisi va comportar la necessitat de portar a terme noves estratègies, com els processos de substitució i de modernització dels tipus d'allotjament en crisi. D'altra banda, en la fase de recuperació apareixen altres estratègies, com la creació d'infraestructures complementàries per tal de qualificar l'oferta i l'espai turístic en conjunt (piscines en hotels, parcs aquàtics, camps de golf i ports esportius, per posar-ne alguns exemples).

L'anàlisi intraregional posa de manifest l'existència d'uns espais turístics diferenciats, que d'altra banda tenen una personalitat pròpia accentuada per l'acceptació i difusió de la seva denominació geoturística. Les dades aportades en els apartats anteriors (a més dels mapes i les taules) ratifiquen aquesta afirmació. Des d'una perspectiva temporal, podem afegir que els diversos espais i centres turístics han tingut una evolució diferenciada segons els seus atributs naturals, la seva posició i la seva incorporació al procés de desenvolupament turístic (nuclis pioners, zones centrals, zones externes, zones de l'interior...). En definitiva, en les darreres dècades el procés s'ha caracteritzat per la consolidació de les zones pioneres, que podem anomenar «centrals» (avui en reconversió i reorientació dels tipus d'allotjament), i de l'expansió espacial cap al sud i zones «externes», particularment a la Costa Daurada, i també cal al Pirineu, però amb menor magnitud quantitativa. En aquest darrer, cas es basa en la valoració social d'altres recursos naturals i culturals (turisme verd, esquí...), diferent a la valoració del binomi platja-sol, en la qual es fonamenta la supremacia del litoral.

Les activitats turístiques i la segona residència s'han desenvolupat sobre un espai, principalment litoral, on trobem un poblament, dens i jerarquitzat, en termes comparatius amb altres regions turístiques; una diversitat de funcions econòmiques, en general competitives, i unes estructures socials i econòmiques modernes o en vies d'adaptació a les noves exigències productives. En definitiva, es tracta d'un espai litoral de fort atractiu econòmic, de confluència d'activitats i de conflictes i competència pels recursos. En aquest sentit, a Catalunya, i particularment a l'eix litoral i prelitoral, trobem una *estructura productiva diversificada*, per la qual cosa és difícil distingir a petita escala *espais especialitzats*. A més, no hem d'oblidar el caràcter estacional del turisme, que li resta «presència física» en el territori.

El turisme ha generat, com a factor d'urbanització, un continu urbà al llarg del litoral català, només trencat per l'existència de costa abrupta, tot i que presenta densitats d'ocupació diferents en funció de l'antiguitat del poblament, la intensitat d'altres activitats productives i les característiques del medi natural. La difusió de l'espai construït a una segona línia entre 10-15 qm, per saturació de la primera línia de costa, s'està generalitzant. No obstant això, a Catalunya aquest fenomen no és tan accentuat com en altres regions litorals, pel fet que l'ocupació és més antiga i perquè el fenomen de la segona residència —lligada al lleure de proximitat— va integrar els espais prelitorals i interiors al teixit d'assentaments turístics.

Una altre efecte del turisme ha estat la urbanització de l'espai rural a partir de la difusió cap a l'interior i cap a la muntanya dels assentaments turístics (en construccions compactes o en urbanitzacions), la qual cosa ha comportat, també, la dinamització social i econòmica d'aquests indrets. També, ha comportat el manteniment, la recuperació i la rehabilitació d'una part important del patrimoni edificat que s'havia abandonat, fins i tot enrunat, pel fenomen del despoblament. Aquest fet és clarament observable quan analitzem l'evolució, la composició i l'ús del cens d'habitatges de molts pobles de l'interior i de muntanya.

L'anàlisi del comportament espàcio-temporal dels components bàsics que conformen les activitats turístiques, i el fenomen de la segona residència, amb la configuració d'espais turístics diferenciats, ens porta a afirmar que «Catalunya, regió turística apareix només com a unitat operativa d'anàlisi (estudiar el turisme a Catalunya) i, d'altra banda, també com

a àmbit territorial d'actuació de l'administració pública catalana («regió administrativa-turística»). Hem de dir, però, que com a resultat de l'existència d'una política turística pròpia del país o l'efecte mimètic que comporta, s'avança també cap a la configuració d'una «regió turística de gestió». En aquest procés cal situar l'objectiu expressat des de l'administració d'aconseguir el reequilibri territorial de l'activitat turística a Catalunya i, també, la petició dels sindicats de la necessitat d'elaborar un Mapa del Turisme de Catalunya, petició que està lligada amb el propòsit d'evitar els costos socials derivats dels moments de crisi i de racionalitzar i optimitzar l'oferta i els recursos.

La caracterització dels components estudiats ens porta a afirmar que el desenvolupament del turisme a Catalunya es troba en una fase avançada, en qualsevol cas lluny dels primers moments d'expansió, i que a escala del conjunt de Catalunya o bé considerant les diverses zones geoturístiques identifiquem els problemes propis d'espais turístics evolucionats. Això es observable en diversos aspectes: composició i grau de dinamisme de les infraestructures, aparició dels elements qualitius i que no són d'allotjaments, nivell d'adaptació i de conflicte, paper del sector públic i privat, estratègies dels operadors turístics o bé l'aparició de crisis periòdiques o cícliques.

En qualsevol cas, creiem que els problemes de les activitats turístiques no radiquen en el creixement i difusió de l'oferta o en la seva difusió espacial, malgrat que encara hi ha marge pel creixement de la capacitat d'allotjament, d'alguns segments particularment, i són previsible noves implantacions en indrets a afegir als actuals espais turístics. L'atenció se centra en el disseny d'estratègies per aconseguir l'eficàcia (eficiència econòmica i optimització dels recursos) d'aquest model geoturístic. Aquesta situació ve marcada per l'estat evolutiu en què es troba, per la posició «geogràfica» de Catalunya (segona perifèria respecte a països emissors europeus, a una distància d'uns mil quilometres que correspon a la distància de les zones de major freqüentació i intensificació turística) i pel sorgiment en els darrers anys de destins competitius que han determinat el pas d'una situació de mercat de demanda a una situació de mercat d'oferta.

Selecció bibliogràfica i obres citades

- ANTON CLAVÉ, S. (1989): «Turismo y espacio litoral. Caracterización de los municipios costeros de Tarragona según su oferta turística básica», a *XI Congreso Nacional de Geografía. Comunicaciones*, vol. 3, Madrid, AGE- Univ. Complutense, pp. 232-241.
- ARGANY COMAS, I. (1984): *La segona residència a Catalunya*, Barcelona, D. G. d'Arquitectura i Habitatge de la Generalitat de Catalunya, Cambra Oficial de la Propietat Urbana de Barcelona.
- ARGEMÍ, J., NADAL, F., RIBES, M. i PONSÀ, J. (1982): «La segona residència a Catalunya», a *Reconeixement Territorial de Catalunya*, vol. 22, pp. 140-176 Barcelona, C.E.P. Generalitat de Catalunya, Departament de Política Territorial.
- BARBAZA, Y. (1988): *El paisatge humà de la Costa Brava*, Barcelona, Ed. 62, (Primera edició en francès 1966).
- BUTLER, R.W. (1980): «The concept of a tourist area cycle of evolution: implications for management of resources», a *Canadian Geographer*, 24, 1: 5-12.

- CABRÉ, A. i PUJADAS, I. (1987): «Activitat econòmica i potencial demogràfic a les ciutats catalanes», a *Les ciutats petites i mitjanes a Catalunya. Evolució recent i problemàtica actual* (IIa Setmana d'Estudis Urbans a Lleida, 1984), pp. 89-116. Barcelona. Generalitat de Catalunya. Institut Cartogràfic de Catalunya.
- CALS, J. (1974): *Turismo y política turística en España: una aproximación*. Barcelona. Ed. Ariel.
- (1982): *La Costa Brava i el turisme*, Barcelona, Kapel.
  - (1983): «El modelo turístico español», a *Estudios Turísticos*, 80: 15-19.
  - (1989): «El turisme i la segona residència» en NADAL, J. i SUDRIA, C. (Directors) *Història econòmica de la Catalunya contemporània*, vol. VI, pp. 314-343, Barcelona, F.E.C.
  - (1990): «La oferta turística y recreativa», a PARELLADA, M. (Director): *Estructura econòmica de Cataluña*, pp. 297-305, Madrid, Espasa Calpe.
- CLUSA, J. (1987): «El creixement econòmic i el creixement demogràfic com a factors estructurals del creixement urbà», a *Les ciutats petites i mitjanes a Catalunya. Evolució recent i problemàtica actual* (IIa Setmana d'Estudis Urbans a Lleida, 1984), pp. 21-53, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Institut Cartogràfic de Catalunya.
- DIRECCIÓ GENERAL DE POLÍTICA TERRITORIAL (1984): *Estat d'utilització de les platges del litoral català*, Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- ESTIVILL, X. (1987): «Les zones homogènies en la interpretació de la realitat territorial de Catalunya», a *Les ciutats petites i mitjanes a Catalunya. Evolució recent i problemàtica actual* (IIa Setmana d'Estudis Urbans a Lleida, 1984), pp. 191-201, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Institut Cartogràfic de Catalunya.
- GENERALITAT DE CATALUNYA (1989): *La temporada turística a Catalunya*, (anual), Barcelona, Dt. de Comerç, Consum i Turisme.
- INSTITUT CATALÀ DE NOVES PROFESSIONS (1988): *Turisme: tecnologia i futur*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament d'Ensenyament, Aula Debat Tercer Cicle.
- LÓPEZ PALOMEQUE, F. (1982a): «L'oferta hotelera a Catalunya; L'oferta de càmpings i apartaments; Les taxes de funció turística», a *Atlas Socio-econòmic de Catalunya*, Barcelona, Caixa d'Estalvis de Catalunya —Ahorrobank— Servei d'Estudis del Banco Urquijo.
- (1982b): *La producción de espacio de ocio en Catalunya: La Vall d'Aran*, Tesis Doctoral, Facultad de Geografía e Historia, Universidad de Barcelona, (2 vol.; Carpeta de Mapes).
  - (1983): «Les activitats terciàries», Cap. XV de *Geografía General*, vol. 18; a *Gran Geografía Comarcal de Catalunya* (directora Mª de Bolós), Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, pp. 306-379.
  - (1988): «Geografía del turismo en España: una aproximación a la distribución espacial de la demanda y la oferta de alojamiento», a *Documentos d'Anàlisi Geogràfica*, 13: 35-64.
  - (1989): *La dinámica temporal y espacial de la oferta turística en Catalunya. Aportación al conocimiento del modelo geoturístico catalán*, Barcelona, (Treball de recerca d'accés a càtedra).
- LLEONART, P. (Director) (1982): *Els Serveis Municipals a Catalunya* Barcelona. Generalitat de Catalunya. Departament de Governació.
- MARCHENA, M. (1989): «El turismo en España: razones de Estado, política regional y ordenación del territorio», a *XI Congreso Nacional de Geografía, Comunicaciones*, vol. 3, Madrid, AGE-Univ, Complutense, pp. 282-293.

- MIGUELSANZ ARNALOT, A. (director) (1983): *Llibre Blanc del Turisme a Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- MIOSSEC, J. M. (1977): «Un modèle de l'espace touristique», a *L'Espace Géographique*, 1: 41-48.
- OLIVERAS, J. (1989): «Urbanización y turismo en la zona costera catalana», a *XI Congreso nacional de Geografía, Comunicaciones*, vol. 3, Madrid, AGE-Univ. Complutense, pp. 346-355.
- PORTAL VALENZUELA, B. F. (1988): *La organización espacial de la Costa Brava catalana: Diagnóstico geográfico para la ordenación del litoral*, Tesis Doctoral, Universitat de Barcelona.
- PRIESTLEY, G. (1983): *The role of tourism as an agent of social and cultural change: the case-study of Sitges*, Tesis Doctoral, Facultad de Filosofía y Letras, Univ. Autónoma de Barcelona.
- SÀNCHEZ, J. E. (1984): «La coherencia entre cambio social y transformaciones espaciales. El ejemplo de Cataluña», a *Geo-Crítica*, núm. 51, Barcelona, Universidad de Barcelona.
- (1985): «Por una Geografía del turismo litoral. Una aproximación metodológica», a *Estudios Territoriales*, 17: 103-122.
- VALENZUELA RUBIO, M. (1986): «Turismo y territorio. Ideas para una revisión crítica y constructiva de las prácticas espaciales del turismo», a *Estudios Turísticos*, 90: 47-56.
- VERA, J. F. (1990): «Turismo y territorio en el litoral mediterráneo español», a *Estudios Territoriales*, 32: 81-110.
- VILA FRADERA, J. (1961): «El turismo en Cataluña», a *Hoteles hoy*, pp. 153-209, Barcelona, Editur.

Taula 1
Evolució de l'estacionalitat de l'oferta d'allotjament turístic: places hoteleres i places de càmpings

Oferta hotelera

Mesos

ANY	G	F	M	A	M	J	J	A	S	O	N	D
1964	41,7	41,7	43,9	59,3	89,1	97,6	99,7	99,6	98,4	73,7	42,4	41,6
1970	37,9	37,9	39,2	55,6	87,8	98,0	99,9	99,9	98,8	60,9	39,2	37,9
1979	37,0	37,0	38,6	54,2	87,7	97,8	99,2	99,7	98,1	67,3	37,2	37,1
1989	43,3	43,8	51,3	67,3	91,3	97,7	99,8	99,9	97,0	76,9	45,1	44,0

Oferta campings

Mesos

ANY	G	F	M	A	M	J	J	A	S	O	N	D
1970	5,8	5,8	6,8	35,6	83,2	99,1	100	100	99,3	39,2	5,8	5,8
1989	30,8	31,7	41,0	68,2	85,4	98,6	100	100	93,8	42,6	32,3	31,5

Font: Guías de hoteles i Guías de campings de España i elaboració pròpia (López Palomeque, 1989)

Taula 2
Evolució de l'oferta hotelera, per comarques (1964-1970-1979-1989)

	1964												1979												1989											
	Establiments			Places			Establiments			Places			Establiments			Places			Establiments			Places														
	h	t	l	h	t	l	h	t	l	h	t	l	h	t	l	h	t	l	h	t	l	h	t	l												
1 Alt Camp	4	4	0	127	1,674	5,346	55	81	136	4,769	2,868	7,637	60	124	184	0	253	253	0	5	5	0	114	114												
2 Alt Empordà	57	53	110	3,072	1,674	5,346	55	81	136	4,769	2,868	7,637	60	124	184	0	253	253	0	5	5	0	114	114												
3 Alt Penedès	2	0	2	72	0	72	0	4	4	0	16	16	6	6	12	18	442	357	228	2	7	114	156	270												
4 Alt Urgel	4	7	11	157	263	420	2	12	14	172	463	635	6	12	18	442	357	228	9	14	23	770	412	1,182												
5 Alta Ribagorça	3	4	7	301	120	421	2	8	10	330	298	628	3	10	13	302	424	806	3	14	17	494	607	1,101												
6 Ansoa	3	7	10	134	219	353	3	9	12	233	307	639	3	10	13	302	424	806	3	14	17	494	607	1,101												
7 Bages	6	0	6	461	0	461	2	8	10	123	307	639	5	12	17	446	394	859	4	12	16	431	336	707												
8 Baix Camp	7	8	17	407	219	626	6	11	17	434	269	803	13	25	38	1,983	912	2,875	19	30	49	4,123	2,212	5,337												
9 Baix Ebre	3	5	8	278	129	407	2	2	4	114	115	229	3	2	5	249	94	363	4	6	10	448	222	670												
10 Baix Empordà	151	88	229	10,637	2,370	12,807	125	118	243	10,520	4,000	14,600	123	115	238	11,057	4,544	15,077	121	96	217	11,235	3,626	14,181												
11 Baix Llobregat	31	24	55	1,399	563	1,962	26	31	57	1,473	609	2,322	25	29	54	1,430	806	2,256	14	25	39	1,039	801	1,840												
12 Baix Penedès	16	9	25	1,392	182	1,574	16	17	33	1,789	747	2,536	12	19	41	2,688	676	3,364	16	17	33	2,986	635	3,221												
13 Barcelonès	87	200	287	8,624	6,493	15,117	65	226	291	8,916	8,185	17,101	78	207	285	15,375	7,754	21,329	103	156	259	16,471	6,243	22,719												
14 Bergantín	3	1	7	38	201	245	446	2	9	11	122	335	457	2	18	20	110	308	618	2	15	17	125	489	614											
15 Cardener	3	1	7	38	201	245	446	2	9	11	122	335	457	2	18	20	110	308	618	2	15	17	125	489	614											
16 Costa de Barçes	2	3	5	137	83	220	2	2	4	142	110	252	2	2	4	159	148	298	2	4	6	96	269	365												
17 Gualf	66	53	119	3,170	1,279	4,449	63	92	135	3,177	2,850	6,027	41	79	120	3,250	2,559	5,809	40	52	97	3,302	1,816	5,118												
18 Garrigues	0	1	1	0	32	32	0	2	2	0	28	28	0	2	2	0	28	28	0	2	2	0	40	40	40											
19 Gironès	4	3	7	276	57	333	1	10	11	109	340	449	1	13	14	111	308	619	1	10	11	111	400	511												
20 Gironès	14	12	26	736	297	1,033	10	9	19	532	250	782	10	17	27	697	447	1,144	10	15	25	742	398	1,140												
21 Maremma	132	93	245	9,425	2,749	12,174	108	161	269	14,605	7,071	21,676	118	120	238	22,523	5,440	27,963	106	96	202	23,064	4,732	27,796												
22 Moianès	3	4	7	167	89	256	4	7	11	270	224	494	5	12	17	376	397	773	7	11	18	518	300	818												
23 Noya	1	3	4	22	95	117	2	7	9	174	208	382	3	8	11	210	270	480	4	11	15	246	374	620												
24 Osona	5	7	17	500	245	745	6	14	20	303	529	832	10	24	34	503	909	1,412	13	20	33	627	770	1,397												
25 Pallars Jussà	2	6	12	256	203	464	2	7	9	114	326	440	2	12	14	134	440	574	4	11	15	231	432	663												
26 Pallars Sobirà	6	4	10	295	143	438	7	13	20	596	408	1,004	6	22	28	697	842	1,529	9	25	34	892	900	1,792												
27 Pla d'Urgel	0	1	1	0	11	11	0	3	3	0	43	43	0	3	3	0	173	173	1	2	3	34	114	148												
28 Pla d'Urgel	3	4	7	134	75	209	2	7	9	115	173	288	2	11	13	98	342	440	3	11	14	105	363	468												
29 Priorat	0	3	3	0	53	53	0	0	1	0	14	14	0	2	2	0	76	76	0	2	2	0	76	76	76											
30 Ribera d'Ebre	0	1	1	0	39	39	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	104	104	104											
31 Ripollès	13	7	20	894	190	1,084	7	14	21	554	587	1,141	11	22	33	760	791	1,551	11	27	38	640	1,056	1,696												
32 Segarra	2	1	5	7	220	151	371	1	6	7	74	346	420	2	5	7	231	243	474	2	4	6	240	261	501											
33 Segrià	11	13	24	576	404	980	7	18	25	411	1,088	8	22	30	681	898	1,579	12	24	36	1,149	946	2,095													
34 Solsonès	197	140	337	15,333	4,570	19,903	161	201	362	17,255	8,637	25,892	173	203	376	31,807	9,546	41,353	167	168	335	33,612	8,401	42,013												
35 Solsonès	3	5	8	126	213	336	0	3	3	0	139	159	3	8	11	217	375	592	3	6	9	165	242	407												
36 Tarragonès	26	21	47	2,046	629	2,675	19	32	51	2,792	1,223	4,015	41	38	79	12,594	1,635	14,229	48	36	84	16,809	1,614	18,423												
37 Terra Alta	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0											
38 Urgel	1	9	10	48	212	260	1	7	8	66	218	284	1	5	6	66	170	226	1	5	6	41	179	220												
39 Val d'Aran	4	11	15	181	436	617	6	17	23	429	656	1,282	12	23	35	1,384	944	2,368	26	25	51	2,440	1,007	3,447												
40 Val d'Aran	6	4	10	300	86	386	4	9	13	280	431	711	6	12	18	399	473	1,072	6	10	16	353	436	949												
41 Valles Occidentals	9	14	23	522	291	813	5	16	21	344	575	919	7	17	24	440	438	938	9	15	24	517	474	991												
41 Valles Oriental	9	14	23	522	291	813	5	16	21	344	575	919	7	17	24	440	438	938	9	15	24	517	474	991												
Comarques	940	948	1,791	64,533	24,357	89,890	774	1,215	1,839	72,691	48,903	118,664	827	1,208	1,125	118,853	88,648	168,964	881	1,124	2,815	134,756	46,464	181,220												

H: Hotels; L: hotels L; total

Font: Oficina de Informació de Turisme i allotjament turística (C.A. de Turisme, 1989)

Taula 3
Evolució de l'oferta de càmpings per comarques (1970-79-89)

		Establiments			Places		
		1	2	3	1	2	3
01	Alt Camp	0	0	0	0	0	0
02	Alt Empordà	23	35	36	9.884	19.369	21.605
03	Alt Penedès	0	0	0	0	0	0
04	Alt Urgell	2	2	7	318	318	1.826
05	Alta Ribagorça	1	1	3	180	189	664
06	Anoia	1	0	1	200	0	100
07	Bages	1	0	0	120	0	0
08	Baix Camp	19	25	21	8.323	16.866	19.567
09	Baix Ebre	3	5	6	993	1.838	3.126
10	Baix Empordà	34	38	46	18.158	26.074	33.520
11	Baix Llobregat	10	10	8	13.949	18.763	16.597
12	Baix Penedès	7	6	6	3.440	3.336	4.966
13	Barcelonès	3	2	1	723	573	375
14	Berguedà	1	0	4	120	0	1.790
15	Cerdanya	2	2	5	350	350	2.142
16	Conca de Barberà	0	0	0	0	0	0
17	Garraf	9	10	11	4.148	4.958	9.938
18	Garrigues	0	0	0	0	0	0
19	Garrotxa	1	2	3	400	580	621
20	Gironès	1	2	1	400	650	400
21	Maresme	38	35	34	12.533	12.397	13.529
22	Montsià	6	7	9	1.415	2.085	3.390
23	Noguera	2	2	2	330	120	120
24	Osona	0	0	0	0	0	0
25	Pallars Jussà	1	2	4	107	297	860
26	Pallars Sobirà	4	4	12	300	740	3.067
27	Pla d'Urgell	0	0	1	0	0	131
28	Pla de l'Estany	1	2	3	440	914	1.164
29	Priorat	0	0	0	0	0	0
30	Ribera d'Ebre	0	0	0	0	0	0
31	Ripollès	1	2	4	320	760	2.200
32	Segarra	0	0	0	0	0	0
33	Segrià	1	2	2	350	440	440
34	Selva	19	21	21	11.100	12.457	12.757
35	Solsonès	0	0	1	0	0	600
36	Tarragonès	23	32	36	11.946	21.526	33.127
37	Terra Alta	0	0	0	0	0	0
38	Urgell	0	0	0	0	0	0
39	Vall d'Aran	3	2	5	498	340	1.710
40	Vallès Occidental	0	0	0	0	0	1.320
41	Vallès Oriental	1	2	4	320	520	1.275
	CATALUNYA	218	253	297	101.365	146.460	192.927

1=1970; 2=1979; 3=1989

Font: Guías de campings de España i elaboració pròpia (López Palomeque, 1989)

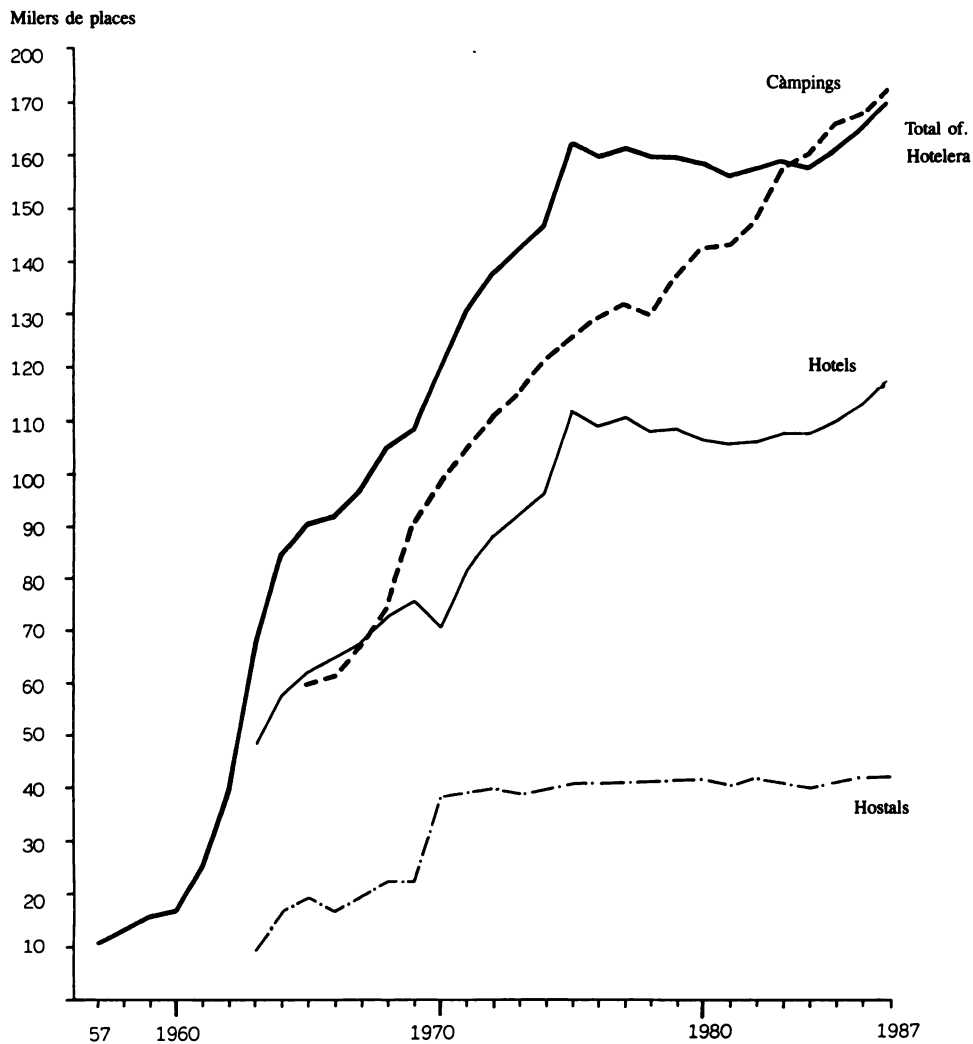
Taula 4
Evolució de les segones residències per comarques (1970-1981)

	1970		1981		1970 %RS/RP	1981 %RS/RP	Δ Abs. R.S. 70-81	Δ % R.S. 70-81
	R.P.	R.S.	R.P.	R.S.				
01 Alt Camp	8.280	1.611	9.668	2.869	19,5	29,7	1.258	78,1
02 Alt Empordà	20.264	7.924	24.185	31.004	39,1	128,2	23.080	291,3
03 Alt Penedès	13.536	2.102	17.080	3.907	15,5	22,9	1.805	85,9
04 Alt Urgell	4.796	473	5.413	1.093	9,9	20,2	620	131,1
05 Alta Ribagorça	1.063	123	1.128	247	11,6	21,9	124	100,8
06 Anoia	16.721	1.789	21.815	7.787	10,7	35,7	5.998	335,3
07 Bages	35.758	2.256	43.805	5.141	6,3	11,7	2.885	127,9
08 Baix Camp	24.773	6.092	33.731	16.683	24,6	49,5	10.591	173,9
09 Baix Ebre	17.586	1.864	19.019	4.421	10,6	23,2	2.557	137,2
10 Baix Empordà	19.081	15.843	23.697	30.390	83,0	128,2	14.547	91,8
11 Baix Llobregat	83.090	13.643	138.528	24.598	16,4	17,8	10.955	80,3
12 Baix Penedès	5.442	6.292	8.053	22.687	115,6	281,7	16.395	260,6
13 Barcelonès	605.887	8.041	791.030	16.447	1,3	2,1	8.406	104,5
14 Berguedà	11.799	839	12.412	1.667	7,1	13,4	828	98,7
15 Cerdanya	3.401	1.052	3.498	3.692	30,9	105,5	2.640	251,0
16 Conca de Barberà	5.205	1.499	5.355	3.095	28,8	57,8	1.596	106,5
17 Garraf	14.299	5.864	20.182	14.673	41,0	72,7	8.809	150,2
18 Garrigues	6.036	596	6.171	1.585	9,9	25,7	989	165,9
19 Garrotxa	12.030	746	13.639	1.359	6,2	10,0	613	82,2
20 Gironès	23.822	633	32.833	2.696	2,7	8,2	2.063	325,9
21 Maresme	47.963	14.619	71.268	33.504	30,5	47,0	18.885	129,2
22 Montsià	13.014	813	14.768	2.027	6,2	13,7	1.214	149,3
23 Noguera	10.944	1.373	11.254	2.098	12,5	18,6	725	52,8
24 Osona	23.803	2.246	29.923	3.742	9,4	12,5	1.496	66,6
25 Pallars Jussà	4.440	669	4.419	1.960	15,1	44,4	1.291	193,0
26 Pallars Sobirà	2.003	372	1.603	1.065	18,6	66,4	693	186,3
27 Pla d'Urgell	7.106	338	7.842	448	4,8	5,7	110	32,5
28 Pla de l'Estany	4.304	148	5.548	486	3,4	8,8	338	228,4
29 Priorat	3.621	1.373	3.320	2.183	37,9	65,8	810	59,0
30 Ribera d'Ebre	6.841	799	7.456	1.359	11,7	18,2	560	70,1
31 Ripollès	9.251	998	10.128	2.822	10,8	27,9	1.824	182,8
32 Segarra	4.548	570	4.905	1.183	12,5	24,1	613	107,5
33 Segrià	34.411	1.756	43.367	5.493	5,1	12,7	3.737	212,8
34 Selva	17.751	7.396	23.066	18.925	41,7	82,0	11.529	155,9
35 Solsonès	2.548	257	2.858	943	10,1	33,0	686	266,9
36 Tarragonès	26.497	14.822	42.467	28.617	55,9	67,4	13.795	93,1
37 Terra Alta	4.008	623	3.858	979	15,5	25,4	356	57,1
38 Urgell	8.006	769	8.578	1.267	9,6	14,8	498	64,8
39 Vall d'Aran	1.322	347	1.607	2.676	26,2	166,5	2.329	671,2
40 Vallès Occidental	111.055	11.551	167.222	15.111	10,4	9,0	3.560	30,8
41 Vallès Oriental	36.130	7.551	59.806	16.103	20,9	26,9	8.552	113,3
CATALUNYA	1.312.435	148.672	1.756.505	339.032			190.360	

R.P.: Residència principal; R.S.: Residència secundària o segona residència.

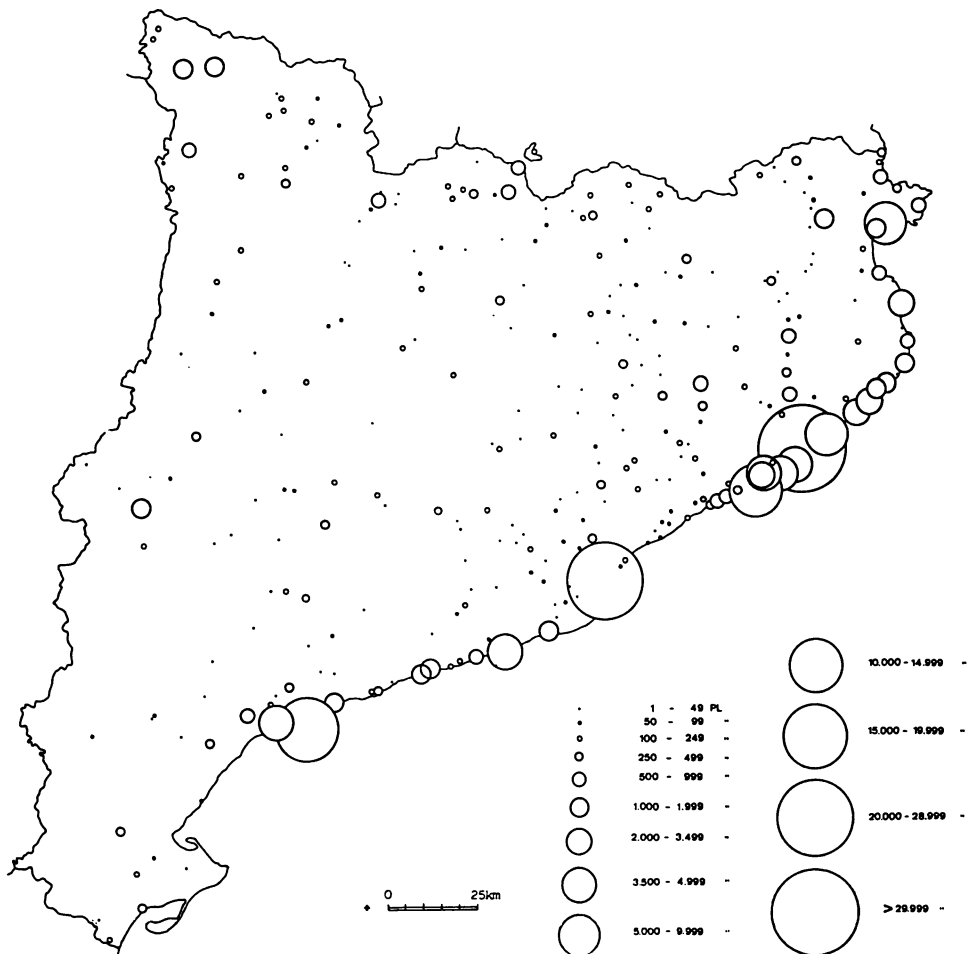
Font: Censos de població y vivienda i elaboració pròpia (López Palomeque, 1989)

Figura 1
Evolució de l'oferta d'allotjament turístic de Catalunya (places)

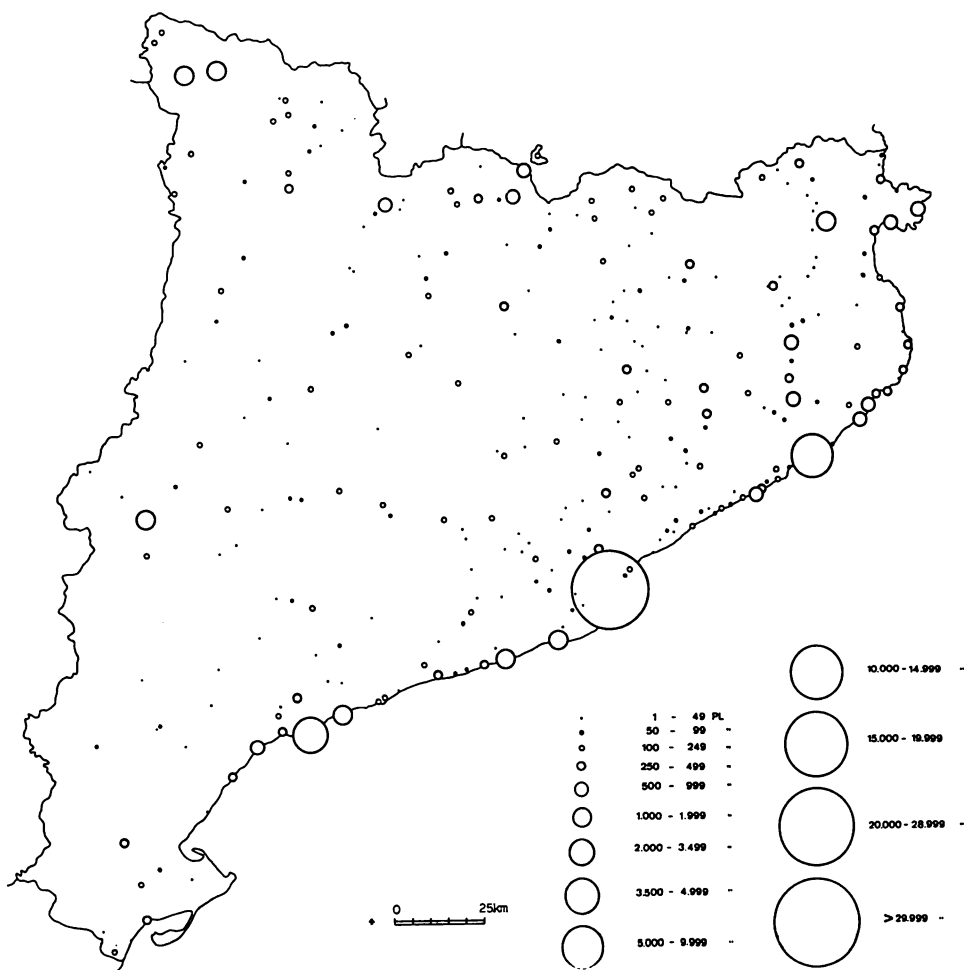
Font: *Guías de hoteles i Guías de càmpings de España* i elaboració pròpia (López Palomeque, 1989).

Figura 2
Localització de l'oferta hotelera (places per municipi). Agost, 1989

Font: *Guia de hoteles* i elaboració pròpia (López Palomeque, 1989).

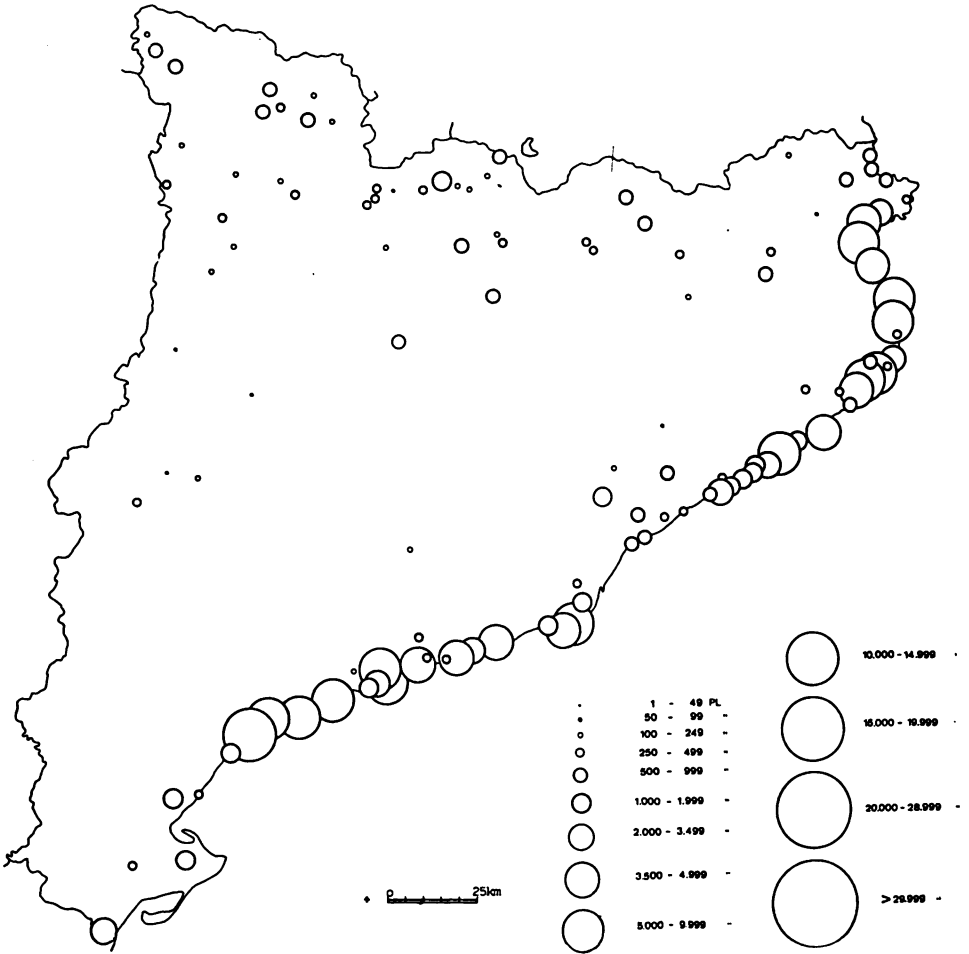
Figura 3
Localització de l'oferta hotelera (places per municipi). Gener, 1989.

Font: *Guia de hoteles* i elaboració pròpia (López Palomeque, 1989).

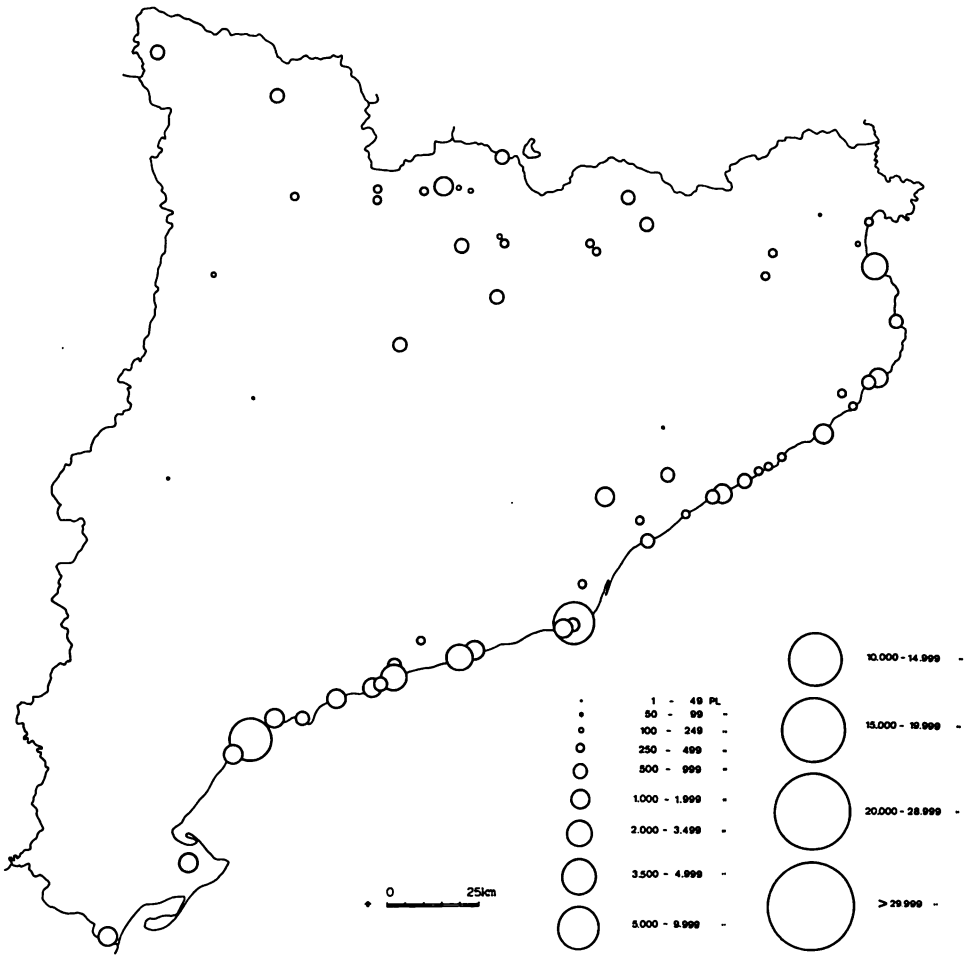

Figura 4
Localització de l'oferta de càmpings (places per municipi). Agost, 1989

Font: *Guia de càmpings* i elaboració pròpia (López Palomeque, 1989)

Figura 5
Localització de l'oferta de càmpings (places per municipi). Gener, 1989.

Font: *Güla de càmpings* i elaboració pròpia (López Palomeque, 1989).

El paper del territori en l'activitat del sector financer a Catalunya (1970-1990)

Josep OLIVERAS i SAMITIER

Facultat de Filosofia i Lletres

Centres Universitaris del Camp de Tarragona

Universitat de Barcelona

El sector financer en una economia fa d'intermediari entre els prestadors i els prestataris individuals, contribueix decisivament a canalitzar l'estalvi cap a inversions concretes, multiplica l'activitat econòmica i és bàsic per a la reproducció del propi sistema. El seu poder ve donat pel fet que, a més a més de realitzar una funció mitjancera en el mercat del diner, pot crear diner a través del crèdit i orientar l'activitat econòmica a base d'exercir una forta influència sobre les empreses i els consumidors.

Les principals entitats dedicades a l'activitat financera són els bancs i les caixes d'estalvis, encara que n'hi ha d'altres com les borses, companyies d'assegurances, companyies de cobrament i de lloguer de béns, que en aquest paper no mereixeran la nostra atenció.

L'activitat financera es desenvolupa en l'espai geogràfic per mitjà dels punts i xarxes de negoci de les entitats financeres que mobilitzen estalvi d'unes àrees o zones per invertir-lo en unes altres. El territori, la població i les activitats econòmiques que el primer suporta són elements essencials per analitzar i comprendre la geografia financera que és una de les parts més interessants de la geografia econòmica.

El marc espacial de l'anàlisi és Catalunya, una regió geogràfica i administrativa, que es troba econòmicament integrada a l'estat espanyol i que dintre poc temps ho serà plenament a la Comunitat Econòmica Europea. Aquesta integració suposa que els fluxos financers o de capital circulen lliurement pel territori de l'estat, són difícilment controlables, i en una bona part dels casos el poder de decisió i d'aplicació dels mateixos es troba fora de la regió, amb totes les dificultats que per a l'anàlisi aquest fet comporta.

L'anàlisi es situa temporalment entre 1970 i 1990, que és una època en què el sector financer espanyol, i per tant també l'establert a Catalunya, passa per una transformació molt important que a nivell espacial es fa visible a través del fort augment del nombre d'oficines i del canvi dels noms i dels propietaris d'unes quantes entitats financeres.

1. El sector financer a Catalunya

L'activitat financera a Catalunya després de la guerra civil va restar limitada per l'anomenat *statu quo* bancari que no permetia la creació d'entitats noves i que reforçava la posició dominant dels grans bancs espanyols que s'expansionaven a base de l'absorció d'altres bancs d'àmbit local o regional.

Francesc Cabana, que ha estudiat l'anterior procés, assenyalava la desaparició per absorció, entre 1939 i 1969, de 34 entitats bancàries catalanes, 32 de les quals eren de capital de la regió, i tres bancs catalans més perden la independència en passar a ser propietat d'altres entitats que passaran a exercir-ne el control (F. CABANA, 1972).

Malgrat la impossibilitat de crear noves entitats bancàries, és en aquesta època quan s'origina alguna de les empreses financeres catalanes que tindrà un desenvolupament més espectacular en una etapa posterior. La condició de banquer només quedava possibilitada per mitjà de la compra de les accions d'alguna petita entitat, i això es realitzarà en els casos de bancs com l'Atlántico, Condal i la Banca Catalana.

Pel que fa a les caixes d'estalvi, la situació fou d'una certa letargia, la Caixa de Pensions perdé la seva secció d'assegurances socials i l'expansió territorial quedà limitada a l'àmbit d'actuació de cada caixa, mentre incrementaven la seva importància les caixes provincials dependents de les Diputacions (J. NADAL i C. SUDRIA, 1981).

La reforma bancària de 1962 permeté l'especialització dels bancs en industrials o comercials, així com la creació de noves entitats. Amparant-se en aquesta llei i en el decret posterior que la desenvolupava es crearen a Catalunya, abans del 1970, noves entitats bancàries, fonamentalment industrials, com la Unión Industrial Bancaria vinculada al Banco Atlántico, el Banco Industrial de Cataluña lligat a Banca Catalana, i el Banco Catalán de Desarrollo vinculat al Banco de Madrid.

En el punt inicial de la nostra anàlisi, a 31 de desembre de l'any 1970, els dipòsits dels clients en els bancs i caixes establerts a Catalunya assolien els 403.641 milions de pessetes, un 23,7% dels diners dipositats a tot l'estat, i del total de dipòsits o passiu un 57,9% era administrat pels bancs i el 42,1% que restava, per les caixes d'estalvi, composició que en el conjunt de l'estat era molt més favorable als bancs, ja que depassava el 70% dels dipòsits.

L'anterior distribució més favorable als bancs que a les caixes, però amb una diferència notable entre Catalunya i tot l'estat, era deguda al major desenvolupament que les caixes havien tingut a Catalunya per a la captació de l'estalvi popular. En els anys següents s'anirà incrementant la quota dels dipòsits de les entitats bancàries establertes a Catalunya, que l'any 1974 arribarien a sumar el 60,2% dels dipòsits, per començar a davallar tot seguit com a conseqüència primer de la crisi econòmica i després de la pròpia crisi bancària

empesa per la primera i seguida per una nova política de captació de dipòsits per part de les caixes. Així, l'any 1980 la proporció era del 58,2% a favor dels bancs, el 1988 el percentatge en mans dels bancs era del 48,6%, i a 30 de setembre del 1990 s'havia baixat al 41,2%, percentatge força anòmal i que pot estar relacionat amb la pèrdua de poder financer dels bancs catalans, conjuntament amb moviments de tresoreria al si de grups bancaris, i al transvasament de dipòsits cap a passius no regionalitzats.

Si s'analitza l'evolució dels dipòsits dels clients de bancs i caixes establerts a Catalunya al llarg de tot el període 1970-1990, el creixement dels mateixos és molt elevat en passar de 403.641 milions de ptes. el primer any a 7.665.200 milions a 30 de setembre de l'últim any (22,4% dels dipòsits de tot l'estat), amb un augment de l'ordre del 1.799%, degut en bona part a la mateixa inflació. Si ara s'estudia l'evolució dels dipòsits anuals segons el valor que tenia la pesseta l'any 1970, respecte els valors dels anys posteriors, aleshores l'augment dels dipòsits és del 85,5% fins al 31 de desembre de 1989. En aquesta sèrie deflacionada, pot comprovar-se com els dipòsits augmenten en valor real fins a l'any 1976 i davallen de forma especial entre 1979 i 1986, per tenir un fort creixement en els últims anys.

A Catalunya actuaven l'any 1970, 52 bancs, distribuïts en 30 de caràcter nacional (estesos per vàries regions), 4 de regionals, 15 de locals i 3 d'estrangers. Dels anteriors bancs 19 tenien la seu social a la regió, xifra que en anys anteriors havia estat molt més alta (31 bancs el 1950 i 23 el 1960). Aquell mateix any, el 1970, el Banco Industrial de Barcelona havia estat absorbit pel Banco de Santander i el Crédito y Docks pel Banco Central, entitat que havia acrescut les seves oficines de Catalunya amb l'absorció del Banco de Aragón. En total, els bancs domiciliats a Catalunya controlaven només un 6,2% dels dipòsits de tota la banca espanyola, i els cinc més grans concentraven gairebé el 70% del capital dels dinou.

Els bancs domiciliats a Catalunya eren majoritàriament de capital català, encara que en algun d'ells hi havia participacions accionaries de fora de Catalunya, com en el cas del Catalán de Desarrollo estretament vinculat amb el Banco de Madrid, el Comercial Transatlántico on hi havia capital alemany, i en petites participacions en els bancs Garriga Nogués i Atlántico. Els bancs de Valls i el Mercantil de Tarragona estaven ja controlats pel Banco Hispano Americano i comptaven amb consellers comuns. Finalment, Unión Industrial Bancaria era el banc industrial del Banco Atlántico, i Banca Catalana controlava el Banco Industrial de Cataluña i el de Expansión Comercial, a més a més de tenir ja participacions al banc Mercantil de Manresa i al banc de la Propiedad y Comercio, futur banc de Barcelona.

El nombre d'oficines bancàries establertes a Catalunya era de 661, de les quals 134 pertanyien als bancs domiciliats a la regió i que eren els que figuren en el quadre 1. El domicili social de la majoria d'aquests últims bancs, o sigui la seu central, és a Barcelona, i alguns dels bancs que no li tenien desapareixerien o serien absorbits en els anys posteriors. Si aquesta relació s'hagués efectuat per a l'any 1950 es comprovaria l'existència de nombrosos petits bancs domiciliats fora de la capital regional i que en bastants casos realitzaven un paper gens menyspreable dins els seus àmbits locals o comarcals.

Quadre 1
Relació dels bancs amb seu social a Catalunya el 31-12-1970
(Els dipòsits són en milions de ptes.)

Raó social	Seu social	Dipòsits creditors
Atlántico	Barcelona	16.222
Comercial Transatlántico	id.	12.433
Catalana	id.	9.543
Sabadell	Sabadell	7.458
Unión Industrial Bancaria	Barcelona	6.749
Condal	id.	4.214
Industrial Cataluña	id.	4.024
Propiedad y Comercio	id.	2.533
Catalán Desarrollo	id.	2.135
Garriga Nogués	id.	1.934
Jover	id.	1.848
Riva García	id.	1.715
Mas Sardà	id.	955
Sindicato Banqueros	id.	873
Expansión Comercial	St. Adrià de Besòs	812
Mercantil de Manresa	Manresa	666
Mercantil de Tarragona	Tarragona	570
Carrera	Ribes de Freser	418
Valls	Valls	248
Total		75.350

Font: C.S.B., *Anuario Estadístico de la Banca Española*

El nombre de caixes d'estalvis amb seu social a Catalunya era l'any 1970 de 13, amb un volum de dipòsits de 169.731 milions de ptes. i un 31,5% dels dipòsits de les caixes espanyoles. En relació als anys anteriors, el creixement dels dipòsits de les caixes catalanes era inferior al del conjunt espanyol, conseqüència encara de la manca de política comercial de les mateixes i de la competència dels bancs catalans que començaven a entrar en el segment de l'estalvi popular a base de la domiciliació de rebuts i nòmines.

A 31 de desembre de 1974, que és el primer any que comptem amb estadístiques completes sobre les caixes catalanes, el seu volum de dipòsits era de 386.328 milions de ptes., superior al dels dipòsits situats a Catalunya ja que la Caixa de Pensions actuava també a les Illes. El nombre d'oficines que hi havia a Catalunya era de 849, inferior al nombre d'oficines bancàries que pujava ja 994 en aquell mateix any, i no hi havia cap oficina d'una caixa d'estalvis que tingués la seu social fora de la regió, perquè la normativa vigent no ho permetia. El cas de l'expansió de la Caixa de Pensions per Mallorca i Eivissa era excepcional i s'havia realitzat bàsicament entre els anys 1930 i 1935.

Quadre 2
Relació de les caixes amb seu social a Catalunya el 31-12-1974
(Els dipòsits són en milions de ptes.)

Raó social	Seu social	Dipòsits creditors
C. de Pensiones para la Vejez y de Ahorros de Cataluña y Baleares	Barcelona	191.610
C.A. y Monte de Piedad de Barcelona	Barcelona	66.830
C.A. Provincial de la Diputación	Barcelona	47.209
C.A. de Sabadell	Barcelona	15.747
C.A. del Penedès	Vilafranca del Penedès	13.169
C.A. Provincial de Tarragona	Tarragona	8.723
C. de Ahorros de Manresa	Manresa	8.673
C.A. de la Diputación	Girona	7.526
C. de Ahorros Layetana	Mataró	7.428
C. de Ahorros de Terrassa	Terrassa	7.341
C.A. de la Sagrada Familia	Barcelona	7.213
C.A. Comarcal de Manlleu	Manlleu	3.162
C.A. y M. de Piedad de Lérida	Lleida	1.697
Total		386.328

Font: C.E.C.A., Balances de las Cajas de Ahorros

En el cas de les caixes cal remarcar la forta concentració dels dipòsits en les primeres entitats. La Caixa de Pensions sumava un 49,6% dels dipòsits de les caixes catalanes i les tres primeres (Pensions, Mont de Pietat y de Catalunya) concentraven el 79% dels estalvis dipositats per la clientela. A principis dels setanta, la política financera de les caixes catalanes era molt tradicional i poc adaptada a les necessitats del mercat, com ho demostrava l'elevada inversió en fons públics, en detriment del crèdit a empreses i particulars i de la inversió en valors industrials.

Al llarg dels anys setanta, el nombre de bancs i d'oficines establerts a Catalunya anà augmentant i els bancs amb majoria d'accions en mans de persones del país experimentaven increments dels seus dipòsits superior a la mitjana de la banca espanyola. La participació d'aquests bancs en el total dels dipòsits de passiu de la banca espanyola, que l'any 1960 no arribava el 4% del total, l'any 1978 era ja d'un 10,6%. En aquella data els bancs amb seu social a Catalunya eren 25 i dels 109 bancs establerts a l'estat, 80 operaven a Catalunya.

Un fet remarcable de la dècada dels setanta va ser l'aprovació pel govern l'agost del 1974, d'un conjunt de mesures sobre el sistema financer, i especialment el bancari, que van suposar alteracions notables en la seva organització i canvis profunds en l'estructura del sector. Les noves disposicions afavorien la competència entre les entitats bancàries i desdibuixaven l'especialització entre bancs comercials i industrials, ja que en realitat aquests

últims havien esdevingut simples apèndixs dels primers. La legislació contemplava la creació de nous bancs, la llibertat d'obertura d'oficines per bancs i caixes que possibilitava l'expansió territorial i una major llibertat en la fixació per cada entitat dels tipus d'interès.

Entre 1970 i 1979, es fundaren a Catalunya els bancs Industrial del Mediterráneo; el d'Europa; l'Exbank o Banco de Expansión Industrial, que era l'entitat industrial vinculada a la banca Mas Sardà; Banc Industrial dels Pirineus amb seu a Girona, i el banc de la Pequeña y Mediana Empresa. Els bancs de Crédito Corporativo (vinculat al Banesto) i el Banco de Huesca establiren també la seu social a Barcelona, mentre que desapareixien el banc d'Expansión Comercial (integrat a Banca Catalana) i el banc de Valls, convertit en el banc industrial de l'Hispano Americano, amb seu a Madrid. Tres bancs més canviaren de nom, la banca Carrera és convertí en Banco de Gerona, el de la Propiedad y Comercio en Banco de Barcelona, i l'antiga banca Riva y García en Banco Comercial de Cataluña, controlat pel grup Ruíz Mateos.

La crisi econòmica relacionada amb la puja del preu del petroli s'ajuntà als propis problemes de l'economia del país i als canvis en les estructures polítiques, i els seus efectes es feren sentir a la banca a partir de l'any 1977, la qual cosa produí que unes quantes entitats experimentessin canvis importants en la seva propietat.

Entre 1977 i 1979, el Banco Español de Crédito es féu amb el control del Banco Catalán de Desarrollo, el Garriga Nogués i el de Crédito Corporativo; el grup Rumasa es quedà amb participacions del Atlántico i es féu amb el control total del Banco Condal y del Comercial de Cataluña. La banca Jover passà a l'òrbita del Banco de Santander, el Banco de Huesca al Banco de Bilbao i el Banco Industrial del Mediterráneo va ser adquirit per Banca Catalana. La crisi afectà també a dues caixes, i l'any 1979 desapareixien la Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Lérida absorbida per la Caixa de Pensions, i la caixa de la Sagrada Família integrada a la del Mont de Pietat de Barcelona. El resultat d'aquest primer embat de la crisi econòmica va ser una pèrdua del pes financer a Catalunya en el sector bancari i el creixement dels problemes en algunes de les entitats que quedaven.

A la dècada dels vuitanta la crisi va gairebé enfonsar el sistema bancari autòcton amb l'excepció notable del Banc de Sabadell, que s'havia mantingut dintre de la més estricta ortodòxia de banc comercial.

Els bancs que causen baixa a Catalunya són: el Mercantil de Manresa que va ser absorbit per Banca Catalana, el Crédito Corporativo convertit pel BANESTO en Banco de las Islas Canarias, el Banco de los Pirineos que fa fallida, el Banco de Huesca en mans del Banco de Bilbao que va traslladar la seva seu social a Zaragoza, el Banco Comercial de Catalunya desapareixerà amb l'afer Rumasa, el Banco de Gerona va passar a la Banca March i després donarà origen al Natwest-March amb seu a Madrid, la banca Garriga Nogués va ser absorbida pel Banco Catalán de Crédito del grup Banesto, el Banco Unión va ser absorbit pel Banco Urquijo i aquest per l'Hispano Americano, i la Banca Mas Sardà que va ser integrada al Banco de Bilbao, i després de la fusió Bilbao-Vizcaya la seva xarxa d'oficines se sumarà a la de la Banca Catalana. Alta i baixa en el seu domicili social a Catalunya fou el Banco de Préstamo y Ahorro (Ahorrobank) vinculat al Banco de Vizcaya i que es convertirà en el Banco de Crédito Canario.

Pel mes de juny de 1982 esclatarà la crisi del grup bancari de Banca Catalana, que era considerat el símbol de la nova banca autòctona. Després de diferents vicissituds, la crisi quedaria finalment tancada el maig de l'any següent amb la total desvalorització de les seves accions i la integració dels seus bancs en el Banco de Vizcaya. La crisi havia estat precedida per la de la Banca Mas Sardà i seguida per la del grup Rumasa que afectaria a tres bancs regionals. Cal assenyalar aquí que dels 108 bancs espanyols establerts l'any 1978, la crisi n'afectà 56, i que les causes varien d'una entitat a una altra, però en general cal relacionar-les tant amb la situació econòmica com amb la peculiar administració empresa pels directius de les entitats, tal com ha remarcat el professor Cuervo (A. CUERVO, 1988).

Al final de l'etapa, l'any 1989, i un cop estabilitzada l'estructura financera de la crisi anterior, apareixen tres noves entitats bancàries amb seu a Catalunya, Sabadell Multibanca vinculada al Banc de Sabadell i destinada a la realització de negocis financers, el Banco de Finanzas e Inversiones y la Banca Euro-Hipotecaria.

El nombre de les caixes catalanes confederades resta inalterable fins l'any 1990 en què les caixes de Pensions i del Mont de Pietat es fusionaren per formar la Caixa d'Estalvis i Pensions de Barcelona, «la Caixa», que es converteix en la primera entitat financera de l'estat per la xifra de dipòsits. La crisi financera afectarà, no obstant, a petites caixes no confederades, com el cas de les caixes rurals, algunes de les quals seran absorbides per altres entitats com Caja Madrid que es quedà la xarxa de la Caixa Rural de Reus, o la Caixa Rural Provincial de Barcelona que va ser absorbida per la del Mont de Pietat de Barcelona.

A 31 de desembre del 1989, els dipòsits de les entitats financeres amb oficines obertes a Catalunya sumaven 7.130,8 milers de milions de ptes., i els crèdits als sectors públics i privat efectuats també a Catalunya ascendien a 5.024 milers de milions de ptes., quantitats que eren el 22,3% dels dipòsits i el 18,8% dels crèdits de tot Espanya.

Dels 145 bancs que hi havia a Espanya, inclosos els estrangers, 88 actuaven a Catalunya i el nombre total d'oficines que hi havia a la regió era de 3.053, un 18,4% de les oficines de tot l'estat. El nombre d'oficines de les caixes confederades era de 3.446, un 26,2% de les establertes a Espanya, comptant-hi tant les caixes catalanes com les d'altres regions, que des de l'any 1981 s'anirien instal·lant a Catalunya.

En el quadre 3 es detallen els bancs i caixes que tenen la seu social a Catalunya i el seu volum de creditors a 31-12-1989, que si es compara amb els quadres 1 i 2 permetrà observar alguns dels canvis experimentats per les entitats financeres catalanes exposats anteriorment. Pel que fa a la població on hi ha la seu social i els serveis centrals, només el Banc de Sabadell, Sabadell Multibanca i el Mercantil de Tarragona, entre els bancs, la mantenen fora de Barcelona, mentre que per les caixes els domicilis socials continuen estant en els llocs tradicionals.

Quadre 3
Entitats financeres (bancs i caixes confederades) amb domicili social a Catalunya (1989)

Bancs i Caixes	Creditors en milions de ptes.
Comercial Transatlántico	172.303
Català de Crèdit	101.773
Atlántico	593.685
Expansión Industrial	12.607
Pequeña y Mediana Empresa	66.693
Banca Catalana	465.073
Industrial de Cataluña	25.951
Industrial del Mediterráneo	111.091
Barcelona	494
Sabadell	637.199
Sabadell Multibanca	4.549
Condal	6
Mercantil Tarragona	9.031
Sindicato Banqueros	51.235
Jover	73.415
Europa	50.883
Finanzas e Inversiones	1.943
Banca Euro-Hipotecaria	2.947
Subtotal bancs	2.380.878
Caixa de Pensions per a la Velleja	2.901.476
Caixa d'E. i M.P. de Barcelona	1.104.704
Caixa d'Estalvis de Catalunya	734.196
Caixa d'Estalvis del Penedès	250.374
Caixa d'Estalvis de Sabadell	175.734
C. E. Provincial de Tarragona	171.881
C. E. de Terrassa	126.232
C. E. Provincial de Girona	109.794
C. d'Estalvis Laietana	101.936
C. d'Estalvis de Manresa	93.326
C. d'Estalvis de Manlleu	46.675
Subtotal caixes	5.816.328
Total	8.203.118

Font: CSB, *Balances y Estadísticas...*; CECA, *Balances de las C.A.*

A nivell econòmic, entre 1970 i 1990, el sector financer català ha perdut pes dins el conjunt estatal, com ho demostra que l'any 1971 el V.A.B. del sector a la regió, incloses les assegurances, era el 23,6% del V.A.B. del sector a Espanya, mentre que el 1987 aquest percentatge havia baixat al 19,7%. Dins l'economia regional el V.A.B. del sector és un 6,7% i el nombre de persones ocupades va augmentar ràpidament en els anys setanta de

41.457, l'any 1971 a 63.515 el 1979, per reduir-se a partir de 1983, i assolir el 1987 els 65.561 ocupats. El paper de la banca autòctona va quedar notablement afeblit després del 1982-83 i les caixes catalanes es troben a la recerca del seu futur en el mercat únic europeu, mentre que, en general, continuen dedicant-se especialment als particulars i a les petites empreses i mantenen un percentatge de fons públics superior al del conjunt de les caixes espanyoles.

2. El desenvolupament de la xarxa financera

El dipòsits i les inversions que efectua cada entitat financera (el passiu i l'actiu) estan molt relacionats amb les oficines que cada entitat posseeix. Cada oficina té una àrea espacial, més o menys delimitada d'actuació, en la qual el seu personal intenta captar dipòsits a base de pagar un interès i deixar crèdits i préstecs que permetin al banc o caixa fer front a les seves despeses i obtenir un benefici. Cada oficina, anomenades sucursals, i agències quan depenen d'una oficina urbana, és un punt de negoci, i per tant, com més punts de negoci hi hagi, més elevat pot ser el volum de benefici de l'entitat financera, fins arribar a un cert límit donat per les possibilitats econòmiques de la plaça i pel nivell de competència establert.

Els bancs i caixes s'expansionen per l'espai a base d'obrir noves oficines que permetin augmentar el negoci i el poder financer de l'entitat. Si en una oficina hi ha excés de dipòsits en relació a l'inversió, aquests es redistribueixen per mitjà dels serveis centrals de l'entitat cap a d'altres oficines on hi hagi una capacitat inversora molt més alta, d'aquesta forma l'espai financer esta creuat per un conjunt de fluxos de diner comptable que es fa operatiu en els punts de destinació del mateix, en funció de l'oferta i demanda que hi hagi de capital.

El procés d'expansió i formació de les xarxes financeres depèn de diversos factors, com són: a) La normativa d'expansió promulgada pel govern i pel banc central, el Banco de España. b) La situació financera de cada una de les entitats. c) L'estratègia geogràfica de les entitats. d) La conjuntura econòmica. e) L'estat de les comunicacions (carreteres, línies de teleprocés...).

A Espanya, des de l'any 1963, l'obertura d'oficines bancàries dels bancs comercials estava regulada pels plans d'expansió que controlava el Banco de España. Els principis que havien d'inspirar l'elaboració dels plans eren la millora del servei bancari espanyol, afavorir una major competència i estimular el desenvolupament de la banca regional i local. El banc central confeccionava la llista de poblacions on podien instal·lar-s'hi noves oficines, i els bancs havien de sol·licitar la seva ubicació a les poblacions disponibles d'acord amb la seva capacitat d'expansió. Aquesta capacitat era la suma dels seus recursos propis i aliens menys la capacitat consumida per la xarxa ja existent, calculada amb la importància demogràfica de la població i segons fos una sucursal o bé una agència urbana.

Els bancs locals i regionals tenien preferència en l'adjudicació de les places de la seva zona d'actuació quan la seva sol·licitud concorria amb la d'un banc de categoria superior i se'ls concedia una reducció en la capacitat d'expansió consumida, amb la qual cosa tenien més capacitat d'expansió, mentre que la gran banca veia limitada la seva expansió per mitjà d'uns coeficients reductors.

La tria de les poblacions on podien instal·lar-se noves oficines la realitzava el Banco de España d'acord amb les següents raons: a) Manca total de servei bancari en relació a la importància demogràfica de la població. b) Insuficiència del servei existent, en relació a la riquesa, població i activitat econòmica del municipi i la seva comarca. c) Insuficiència del servei existent, en relació als plans o programes de desenvolupament econòmic del municipi i la seva comarca, o de les necessitats específiques d'aquesta. d) Conveniència d'una més gran competència bancària a la població.

La capacitat consumida en l'expansió oscil·lava entre un primer grup per poblacions de més d'un milió d'habitants que consumien per cada sucursal 400 milions de ptes., fins a un vuitè grup per poblacions de deu mil i menys habitants que consumien 32 milions de ptes. El cost en capacitat d'una agència urbana oscil·lava entre els 100 i els 20 milions de ptes.

L'anterior normativa afavoria els bancs locals i regionals, que incrementaven la seva quota de mercat a costa dels bancs nacionals, els quals basant-se en els plantejaments de la lliure competència i en la reducció dels costos bancaris que significava l'actuar a través de grans xarxes de punts de negoci, van aconseguir que l'any 1971 s'iniciés una política de lliure instal·lació d'oficines, a base de deixar que un 80% de la capacitat anual d'expansió de cada banc quedés al marge de les llistes de poblacions contingudes en el pla. A efectes de l'expansió Catalunya i les Illes s'integraven en una única regió bancària, la qual cosa possibilitava als bancs regionals catalans la seva implantació a les Balears i Pitiüses.

L'any 1974 va aparèixer un nou decret que modificava la normativa d'expansió bancària amb nous criteris de flexibilitat i llibertat. Ara, tant els bancs comercials com els industrials podien obrir lliurement noves oficines, en qualsevol moment i lloc del territori espanyol, sempre que tinguessin suficient capacitat d'expansió i ho comunicuessin al banc central. La capacitat d'expansió disponible només vindria determinada per la diferència entre els recursos propis i la capacitat ja consumida. Ara les poblacions de més d'un milió d'habitants consumien 150 milions de ptes. i les del grup vuitè 8 milions, tant si l'oficina era una sucursal com una agència urbana. El decret permetia també la cessió i el traspàs d'oficines entre entitats, i per evitar un excessiu i immediat augment del nombre d'oficines s'establí pel primer i segon any de vigència de la nova norma un augment del 200 i del 100% respectivament del cost de les sucursals i agències.

La por a un canvi de normativa, com a conseqüència de la inestabilitat política del moment i de què es tornés a una limitació planificada de les noves obertures, va fer que la majoria de bancs es llencessin a una carrera d'inauguració de noves oficines, especialment alguns industrials que disposaven d'un gran potencial d'expansió, de tal manera que l'any 1975 es van obrir a Espanya més oficines que en els vuit anys anteriors. Aquest fet obligà a que, l'any 1976, s'augmentés el cost de la capacitat d'obertura d'oficines, des de 375 milions per les places del primer grup a 20 milions per les del vuitè.

Pel que fa a les caixes confederades, els seus plans d'expansió eren semblants als de la banca. A partir de 1964 l'Instituto de Crédito de las Cajas de Ahorros i des de 1971 el Banc de Espanya, presentaven a Hisenda la llista de les poblacions aptes per a l'establiment de noves oficines. Aprovats els plans, les caixes havien de sol·licitar les poblacions on volien establir-se d'acord també amb els seus recursos. La prioritat en l'obertura d'una

oficina en una població la tenia la caixa d'àmbit comarcal on aquella població estigués situada, després tenien preferència les caixes provincials en la província respectiva i finalment les caixes regionals.

L'any 1975 una nova ordre del Ministeri d'Hisenda deixava llibertat d'obertura d'oficines dins cada província on les caixes tinguessin la seu social i la possibilitat d'obrir oficines en altres províncies sempre que fos en poblacions on una caixa ja hi estigués implantada. L'any 1979 es liberalitza l'expansió lliure de les caixes dins la seva regió i es permet, amb la deguda autorització de les autoritats monetàries, l'obertura d'oficines en altres localitats de fora de la regió. Finalment un Reial Decret del desembre de l'any 1988 establia la plena llibertat d'expansió territorial de les caixes, que suposava la possibilitat d'obrir oficines a qualsevol localitat i regió de l'estat.

En el quadre 4 es mostra l'evolució del nombre d'oficines de bancs i caixes confederades a Catalunya. En ell pot comprovar-se com el ritme anual del creixement de les oficines financeres és més fort a Catalunya que en el conjunt de l'estat. Pel que fa a la banca el salt més espectacular es produeix l'any 1975 amb uns augments del 50,7% de les sucursals i agències a Catalunya i un 34,4% a Espanya. El creixement és superior a 10 punts anuals en els anys 1972 i 1973 a Catalunya, i del 1975 al 1983 tant a la regió com al conjunt estatal, per alentir bruscament el creixement a partir del 1984 i 1985 i començar a reduir el nombre d'oficines l'any següent com a conseqüència de la crisi bancària i dels obligats processos de fusions i absorcions. L'augment de les oficines de les caixes és també més fort a Catalunya que a tot Espanya, és un creixement que es produeix amb un cert retard respecte a l'efectuat per la banca i assoleix les cotes més altes a Catalunya l'any 1987 i per tot l'estat l'any 1989, mentre que l'any següent en què les dades son fins al mes de setembre sembla que ja es produeix un alentiment en l'obertura d'oficines.

Quadre 4
Evolució del nombre d'oficines de bancs i caixes confederades
a Catalunya i a Espanya. (Nº índex 1974=100)

Anys	Oficines bancàries				Oficines de les caixes			
	Cat.	Nº	Esp.	Nº	Cat.	Nº	Esp.	Nº
1970	661	66,5	4.291	76,2	—	—	5.074	83,2
1971	694	69,8	4.437	78,8	—	—	5.278	86,6
1972	829	125,4	4.898	87,0	—	—	5.489	90,0
1973	953	144,2	5.437	96,6	—	—	5.663	92,9
1974	994	100,0	5.628	100,0	849	100,0	6.098	100,0
1975	1.498	150,7	7.569	134,4	932	109,7	6.363	104,3
1976	1.888	189,9	9.093	161,6	1.158	136,4	6.940	113,8
1977	2.118	213,1	10.205	181,3	1.257	148,0	7.206	118,2
1978	2.292	230,6	11.095	197,1	1.362	160,4	7.502	123,0
1979	2.525	254,0	12.235	217,4	1.503	177,0	7.809	128,1
1980	2.655	267,1	13.223	234,9	1.724	203,1	8.290	135,9
1981	2.802	281,9	14.290	253,9	1.949	229,6	8.900	145,9

Anys	Oficines bancàries				Oficines de les caixes			
	Cat.	Nº	Esp.	Nº	Cat.	Nº	Esp.	Nº
1982	2.934	295,2	15.374	273,2	2.129	250,8	9.571	156,9
1983	3.034	305,2	16.046	285,1	2.363	278,3	10.065	165,1
1984	3.115	313,4	16.399	291,4	2.502	294,7	10.440	171,2
1985	3.121	314,0	16.568	294,4	2.667	314,1	10.797	177,1
1986	3.059	307,7	16.518	293,5	2.777	327,1	11.061	181,4
1987	3.064	308,2	16.498	293,1	3.073	361,9	11.754	192,8
1988	3.094	311,3	16.691	296,6	3.242	381,9	12.252	200,9
1989	3.053	307,1	16.623	295,3	3.446	405,9	13.168	215,9
1990	3.089	467,3	16.879	299,9	3.525	415,2	13.528	221,8

Font: CSB, *Anuario Estadístico...*; B. de España, *Boletín Estadístico*

El nombre d'oficines entre bancs i caixes confederades que era de 6.617, a 30 de setembre de 1990, seria encara més elevat si es comptessin les de la Caja Postal de Ahorros, Cooperatives de Crèdit (fonamentalment caixes rurals) i entitats oficials de crèdit inclòs el Banco de España, que sumaven 292 oficines més. L'elevat nombre d'oficines existent a Catalunya implica que ja s'ha arribat a un nivell de saturació del servei, raó per la qual aquestes es comencen a reduir. Aquest fet queda demostrat amb una densitat d'oficines per cada 10.000 habitants de 10,5 l'any 1986, mentre que a Espanya era del 8,5; al Regne Unit del 3,8; a Itàlia del 2,4; a França del 4,6, i a Alemanya del 7,3. Contràriament, els dipòsits per oficina eren els més baixos en comparació amb els territoris anteriors (A. LLADÓ, Mª A. GRÀCIA...; 1989).

L'any 1974 una oficina d'un banc o caixa a Catalunya tenia de mitjana uns dipòsits de 493,1 milions de pessetes i al cap de quinze anys era de 1.097,2 milions, però si s'utilitza una sèrie deflacionada dels dipòsits, segons el valor real de la pesseta l'any 1970, aleshores el passiu per oficina passa dels 326,4 milions el primer any a 115,2 milions l'últim i l'any 1985 la mitjana de dipòsits per oficina és només de 90,9 milions. Dades que fan pensar en la baixa rendibilitat de moltes d'elles.

Si la xarxa del sistema bancari català està ja saturada, això ha estat fruit d'un conjunt de decisions preses des de les direccions de les respectives entitats en funció d'uns objectius i seguint una estratègia geogràfica per formar la seva xarxa operativa. Aquesta estratègia implica assolir una important quota del mercat financer per mitjà d'una sèrie de punts de venda amb els corresponents nusos de tràfec financer i de presa de decisions.

La teoria geogràfica de la difusió podria ser pràcticament aplicada a l'expansió de les xarxes financeres a partir de la seu social o punt inicial de l'activitat d'un banc o caixa. La difusió pot realitzar-se en taca d'oli, seguint les comunicacions en circumval·lació, o bé en forma radial. Poden cobrir-se poblacions i àrees més allunyades de la seu central perquè la importància de les places ho aconsellen i cobrir després les zones intermèdies, avançar per unes rutes més que no pas per unes altres, etc. A tots els serveis centrals de les entitats financeres hi ha mapes vius on per mitjà d'indicadors de colors s'hi assenyalava l'expansió de la xarxa, les zones en què aquesta està dividida i els nusos jeràrquics de

l'organització. La geografia també serveix per al món financer, a més a més de ser una arma per a la guerra.

En realitat la formació d'una xarxa financera guarda una forta relació amb la jerarquia de cada població, amb la categoria del lloc central. En aquest sentit la difusió de l'activitat financera es realitzaria de forma normal per graus jeràrquics de les poblacions, tal com mostrava Brian Berry per a determinats equipaments comercials a Estats Units.

Aquest model, a Espanya i per un banc amb origen i seu social a Madrid, seria el d'avançar cap a diferents capitals regionals, des dels centres regionals iniciar xarxes provincials, i des de les capitals provincials xarxes cap als principals centres de mercat. Per un banc amb seu social a Catalunya o per una caixa d'estalvis el model d'expansió no és igual, fins i tot si deixem de banda les imposicions restrictives dels plans d'expansió anteriors als anys 1974-75. Una primera diferència significativa en la formació de les xarxes seria, per tant, entre bancs i caixes, i segons que aquestes entitats fossin d'àmbit estatal, regional o provincial-comarcal.

Una primera qüestió pot ser la d'examinar la grandària de les poblacions on una entitat s'ha instal·lat. En el quadre 5 figuren els percentatges de les oficines de les entitats bancàries que tenen més sucursals a Catalunya, classificades segons la població dels municipis on aquestes entitats actuen. Tots els bancs del quadre operen a totes les poblacions de més de 50.000 habitants, a gairebé la major part de les poblacions de 10 a 50.000 habitants i es reparteixen entre les poblacions de menys de 10.000 habitants, especialment entre les de major població dins d'aquesta categoria. L'Hispaner, el Bilbao-Vizcaya, el Central i el Santander tenen els percentatges més alts de la xarxa en oficines a la ciutat de Barcelona, mentre que el Banesto, el Banc Popular i Banca Catalana tenen els percentatges més elevats d'oficines entre poblacions de menys de 10.000 habitants. El Banc de Sabadell té en canvi el percentatge més alt d'oficines en l'interval de 10.000 a 50.000 habitants. En una segona posició quant als percentatges més elevats, l'Hispaner, el Bilbao-Vizcaya, el Santander i el Popular són forts a les poblacions de 10.000 a 50.000, i en canvi Catalana i el Sabadell ho fan a Barcelona.

Quadre 5
Percentatges de les oficines de les principals xarxes bancàries
que operen a Catalunya segons la població (1989)

Bancs	(milers d'habitants)					Total oficines
	-10	10-50	50-100	100-500	+500	
Hispano	16,0	25,6	8,2	12,3	37,9	219
Banesto	37,8	22,6	5,7	10,1	23,7	296
B.B.V.	21,2	25,2	7,7	15,0	30,9	401
Central	29,7	19,7	6,3	12,9	31,4	350
Santander	8,1	22,7	7,8	14,1	47,5	198
Popular	47,3	21,5	4,7	8,2	18,4	256
Catalana	36,8	20,4	7,4	9,6	25,7	323
Sabadell	17,8	33,2	8,9	16,3	23,8	202

Font: A. SAURI, op. cit.

L'explicació de fons del quadre anterior només es pot realitzar si es coneix la història de cada entitat i la seva concepció del negoci bancari. El Banc Popular té bona part de la xarxa en poblacions petites com a conseqüència de què en els anys setanta, especialment el 1975, transformà en oficines moltes de les seves corresponsalies de cobrament de lletres situades en viles i pobles la població dels quals s'apropava als 5.000 habitants, a fi d'evitar que altres bancs ocupessin places on ells feien negoci i en previsió de què seria més difícil que s'hi instal·lés un altre banc si ja n'hi havia un. Un fet semblant és el que ha passat amb el Banesto, que a més a més, manté unes línies d'oficines que coincideixen amb els recorreguts de determinades carreteres interprovincials com la de Tarragona a Lleida, la Nacional II o l'eix del Llobregat. Quant a la Banca Catalana la seva xarxa actual d'oficines ha quedat en part condicionada per l'absorció de la xarxa del Banc Mercantil de Manresa i de la del Banc de Girona, a més a més de la seva idea de ser present a totes les capitals de comarca, malgrat que moltes d'elles no arribin als 10.000 habitants, però que pot ser interessant pel negoci bancari si des d'aquella sucursal es pot treballar amb clientela de tota la comarca.

L'anàlisi de l'evolució de la xarxa del Banc de Sabadell i de Banca Catalana ens mostra dos models totalment diferents. El primer banc inicia l'expansió situant-se en poblacions del Vallès Occidental molt properes a Sabadell i prefereix, en un primer moment, renunciar a tenir una oficina a Barcelona per poder disposar de més oficines a la pròpia comarca i a la comarca veïna del Baix Llobregat. El banc de mica en mica anirà construint una xarxa molt densa d'oficines dins el territori de l'àrea metropolitana de Barcelona, i l'expansió fora d'aquesta àrea es farà d'una forma molt selectiva i en poblacions de forta activitat industrial, comercial o turística, expansió que continuarà després, i d'una forma igualment selectiva, cap a d'altres comunitats autònomes.

L'expansió de Banca Catalana anirà condicionada per l'absorció de les xarxes d'altres bancs i pel fet de volguer estar present a totes les comarques de Catalunya com a forma demostrativa de la voluntat de ser un banc estretament vinculat a l'economia de tot el país, un banc nacional, com ho podria ser al Regne Unit el banc d'Escòcia. La xarxa resultant comporta una dispersió de sucursals molt més forta que en el primer banc i notablement densa a l'àrea metropolitana de Catalunya, l'àrea de l'antiga regió VII (Manresa) i a les comarques gironines. Les oficines se situen preferentment al llarg de les principals vies de comunicació, primer s'ocupen capitals comarcals i altres poblacions amb marcat interès econòmic, per anar després completant la xarxa amb d'altres oficines situades a les rutes que comuniquen les primeres amb la seu central de Barcelona. L'expansió a Barcelona capital i a la seva comarca es veu essencialment reforçada amb l'absorció, després de la crisi d'aquesta entitat, de les oficines de les xarxes del banc Industrial de Catalunya i de la Banca Mas Sardà.

La xarxa de les caixes ha vingut totalment condicionada pel seu àmbit tradicional d'actuació (local-comarcal, provincial, regional). «La Caixa» és present a tot Catalunya, per la idea dels seus mateixos fundadors de crear una xarxa d'estalvi popular per Catalunya i Balears, reforçada pel seu actual director general de voler estar present a totes les poblacions de més de 3.000 habitants, i especialment densificada amb la recent fusió entre la Caixa de Pensions per a la Velleja i d'Estalvis de Catalunya i Balears amb la Caixa del Mont de Pietat de Barcelona per formar la Caixa d'Estalvis i Pensions de Barcelona. La Caixa de Pensions a 31 de desembre del 1989 tenia a Catalunya 1.081 oficines, de les quals

420 (38,8%) a Barcelona-ciutat, i 781 (72,2%) a la província de Barcelona, percentatges que estan íntimament relacionats amb la població dels referits territoris.

Una caixa provincial com és la de Tarragona, inicia l'expansió a l'interior de la seva província, i en ser absorbida la Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de Lleida per la de Pensions, penetra cap a la província de Lleida, bàsicament a les comarques del Segrià i les Garrigues, i també s'expansiona en direcció a Barcelona seguint la carretera de la costa (Cunit, Vilanova i la Geltrú, St. Pere de Ribes i Sitges), a més a més de la pròpia Barcelona.

La Caixa de Catalunya, que abans es deia de la Diputació Provincial de Barcelona, iniciarà la seva expansió per Barcelona ciutat i àrea metropolitana per ocupar després altres poblacions de la província de Barcelona i iniciar seguidament una expansió per tot Catalunya, seguint un model que té certa similitud amb el de la Banca Catalana.

Les caixes petites van intentar delimitar-se àrees pròpies d'influència, i a nivells directius es van pactar uns acords sobre la localització de les noves oficines, que a partir del 1988 deixaran de complir-se. Així, la Caixa d'Estalvis de Manresa dirigeix la seva primera expansió per les comarques del Bages, l'Anoia i l'Alt Llobregat; en canvi pel Baix Llobregat arriba inicialment només fins a Abrera, ja que el Baix Llobregat serà l'àrea escollida per l'expansió de la Caixa del Penedès. Saturada l'àrea anterior, part de la qual passa per greus problemes de reindustrialització, la Caixa de Manresa escollirà el camí de Lleida seguint la Nacional II. Els acords amb la Caixa d'Estalvis de Manlleu es trencaran en establir la segona una oficina a Puig-reig i a Manresa, i la d'aquesta última ciutat una oficina a Vic.

3. Concentració i dispersió de les oficines financeres

En un altre paper sobre l'augment del nombre d'oficines bancàries a l'estat espanyol s'assenyala que la localització de les oficines financeres, orientada a les entitats importants pels corresponents serveis d'estudis i marketing, però decidides pels executius de la direcció general, s'ha realitzat tenint especial cura en conèixer sobre cada població i àrea urbana, en el cas d'una agència: a) L'àrea de mercat (lindar i abast). b) La capacitat econòmica de la població i la seva àrea d'influència. c) La competència financera dins de l'àrea (OLIVERAS SAMITIER, 1987).

El conjunt de decisions preses sobre la localització de les oficines comporta l'entrecruament de múltiples xarxes i la distribució de les oficines pel territori de forma desigual, de la mateixa manera que existeixen desigualtats en la distribució de la població, de la renda i de les activitats industrials. El quadre 6 permet examinar la distribució dels bancs i caixes per les diferents comarques catalanes i immediatament s'observa la forta concentració d'oficines al Barcelonès, un 41,1% de les bancàries, un 37,5% de les de les caixes, i un 39,2% del total d'oficines, si a aquesta comarca s'hi sumen les altres que formen la Regió I, en la divisió del 1936 (Baix Llobregat, Maresme, Vallès Occidental i Vallès Oriental), i que es correspondria amb l'àrea metropolitana de Barcelona: aleshores entre les cinc comarques s'hi concentren el 60,4% de les oficines financeres de Catalunya (vegi's el mapa corresponent).

Si les dades del quadre 6 les relacionem amb la superfície de cada comarca, s'obté que a la regió catalana li correspon 1 oficina financera cada 5,33 km², xifra que indica ja una

important proliferació de punts de venda de diner. A nivell comarcal l'àrea amb més superfície per oficina és la comarca del Pallars Sobirà amb 104,2 km², i a l'extrem oposat s'hi troba el Barcelonès amb 1 oficina per cada 6 hm². Més interessant i lògica que l'anterior índex simple, és la relació entre oficines i habitants; a base de calcular el nombre d'oficines per cada 10.000 habitants; aleshores la mitjana regional és d'11,3 oficines cada 10.000 habitants, l'any 1988.

Quadre 6
Oficines financeres a Catalunya per comarques (1988)

Comarques	Oficines bancàries	%	Oficines caixes	%	Total	%
Alt Camp	16	0,5	25	0,7	41	0,6
Alt Empordà	85	2,7	68	1,9	153	2,3
Alt Penedès	29	0,9	58	1,6	87	1,3
Alt Urgell	14	0,4	15	0,4	29	0,4
Alta Ribagorça	2	0,1	5	0,1	7	0,1
Anoia	35	1,1	66	1,8	101	1,5
Bages	76	2,4	107	3,0	183	2,7
Baix Camp	61	1,9	73	2,0	134	2,0
Baix Ebre	39	1,2	61	1,7	100	1,5
Baix Empordà	84	2,6	59	1,7	143	2,1
Baix Llobregat	183	5,7	249	7,0	432	6,4
Baix Penedès	18	0,6	36	1,0	54	0,8
Barcelonès	1.313	41,1	1.339	37,5	2.652	39,2
Berguedà	18	0,6	41	1,1	59	0,9
Cerdanya	12	0,4	14	0,4	26	0,4
Conca de Barberà	11	0,3	26	0,7	37	0,5
Garraf	25	0,8	56	1,6	81	1,2
Garrigues	8	0,3	15	0,4	23	0,3
Garrotxa	33	1,0	25	0,7	58	0,9
Gironès	80	2,5	80	2,2	160	2,4
Maresme	145	4,5	133	3,7	278	4,1
Montsià	29	0,9	42	1,2	71	1,0
Noguera	31	1,0	23	0,6	54	0,8
Osona	71	2,2	95	2,7	166	2,5
Pallars Jussà	10	0,3	11	0,3	21	0,3
Pallars Sobirà	4	0,1	9	0,3	13	0,2
Pla de l'Estany	12	0,4	12	0,3	24	0,4
Pla d'Urgell	25	0,8	20	0,6	45	0,7
Priorat	2	0,1	11	0,3	13	0,2
Ribera d'Ebre	9	0,3	25	0,7	34	0,5
Ripollès	24	0,8	27	0,8	51	0,8
Segarra	14	0,4	15	0,4	29	0,4
Segrià	114	3,6	99	2,8	213	3,1
Selva	87	2,7	64	1,8	151	2,2

Comarques	Oficines bancàries	%	Oficines caixes	%	Total	%
Solsonès	7	0,2	10	0,3	17	0,3
Tarragonès	91	2,9	120	3,4	211	3,1
Terra Alta	5	0,2	22	0,6	27	0,4
Urgell	20	0,6	26	0,7	46	0,7
Val d'Aran	9	0,3	10	0,3	19	0,3
Vallès Occidental	215	6,7	246	6,9	461	6,8
Vallès Oriental	125	3,9	136	3,8	261	3,9
Catalunya	3.191	100	3.574	100,0	6.765	100

Font: *Anuari Estadístic de Catalunya*, 1989

El nombre màxim d'oficines per cada 10.000 residents correspon a la Val d'Aran amb 31,5 oficines, conseqüència directa del baix nombre de persones empadronats en els municipis de la Val i a la importància de les activitats econòmiques relacionades amb el turisme i els esports d'hivern; casos similars són el de la Cerdanya amb 21,3 oficines, el del Pallars Sobirà amb 23,8, i el de l'Alta Ribagorça amb 19,3 oficines. En altres comarques l'elevat nombre d'oficines per habitants es deu senzillament a la baixa població: Conca de Barberà (20,2) i Terra Alta (20,1).

Les comarques amb més població són les que tenen el nombre més baix d'oficines per habitants, la qual cosa ens fa adonar que els serveis financers poden créixer encara a les grans ciutats, però que difícilment ho podran fer en comarques demogràficament estancades o recessives. Així al Vallès Occidental la ratio oficines/població és de 7,3; al Baix Llobregat de 8,2; al Maresme de 10,3, i al Barcelonès de 10,9 oficines cada 10.000 habitants.

La localització de les oficines en uns o altres municipis i comarques, veiem que en definitiva està molt relacionada amb la població i hem de suposar que també ha d'estar molt associada amb la riquesa de cada comarca, la seva renda comarcal. En el quadre 7 es comprova com hi ha una notable correspondència entre els percentatges de distribució de les oficines financeres, la població i la renda comarcal. Així el Barcelonès, amb el 39,2% de les oficines de Catalunya, concentra el 40,7% de la població i el 42,3% de la renda; per la comarca del Bages, els percentatges són respectivament del 2,7%, 2,5% i 2,4%; a la Segarra, el 0,4%, 0,3% i 0,3%, i en les altres comarques es fa també patent l'associació dels tres fenòmens.

La correlació entre oficines bancàries i renda és encara un xic més alta que entre oficines i població, si es realitza una anàlisi de regressió lineal i se cerca el coeficient de correlació de Pearson. Entre les oficines i la població el coeficient és de 0,933 i entre oficines i renda comarcal de 0,996, ambdós plenament significatius de l'associació existent. A la gràfica que acompanya el quadre (veure pàgina 267) és palesa la correspondència entre els percentatges de la renda comarcal, amb dades del 1987, i els de les oficines bancàries del 1988. Al llarg de la recta de regressió, es demostren també els desequilibris existents a Catalunya entre unes comarques amb poques oficines i poca riquesa, que són majoria, i unes altres comarques que concentren ambdós elements.

Per veure més clarament la relació entre nombre d'oficines i riquesa, seria molt útil poder disposar de les xifres dels estalvis dipositats a les entitats financeres per comarques i municipis, així com també la inversió que es realitza a cada àrea. De moment les anteriors dades són impossibles d'aconseguir i només es disposa d'una aproximació a nivell provincial que mostra com a la província de Barcelona, per l'any 1989 s'hi concentraven el 83,6% dels dipòsits contra un 81% de la inversió; a la província de Girona un 7,1% i un 7,9% respectivament; a Lleida un 3,8% i un 4%, i a Tarragona, que resulta la més beneficiada per la inversió, els percentatges són del 5,5% i del 7,1%.

Si del nivell comarcal es baixa al nivell de les unitats municipals es pot examinar quines són les places financeres més importants de Catalunya, o bé les ciutats que realment compleixen una funció mitjancera del diner, sigui canalitzant-lo cap a l'estalvi o cap a la inversió. Per a aquesta anàlisi s'han escollit els municipis de més de 10.000 habitants, s'ha cercat el nombre d'oficines de bancs i caixes que hi havia en els anys 1982 i 1989, ordenant els municipis segons el major o menor nombre de sucursals i agències, segons el darrer dels anys esmentats, i calculat l'augment o disminució del nombre de les mateixes.

Quadre 7
Distribució en % de les oficines financeres (1988), població (1986)
i renda comarcal (1987) a les comarques de Catalunya (1988)

Comarques	% Oficines	% Població	% Renda comarcal
Alt Camp	0,6	0,6	0,5
Alt Empordà	2,3	1,4	1,5
Alt Penedès	1,3	1,1	1,1
Alt Urgell	0,4	0,3	0,3
Alta Ribagorça	0,1	0,1	0,1
Anoia	1,5	1,3	1,3
Bages	2,7	2,5	2,4
Baix Camp	2,0	2,1	2,0
Baix Ebre	1,5	1,1	1,0
Baix Empordà	2,1	1,4	1,6
Baix Llobregat	6,4	8,8	7,9
Baix Penedès	0,8	0,5	0,6
Barcelonès	39,2	40,7	42,3
Berguedà	0,9	0,7	0,6
Cerdanya	0,4	0,2	0,2
Conca de Barberà	0,5	0,3	0,3
Garraf	1,2	1,2	1,3
Garrigues	0,3	0,3	0,3
Garrotxa	0,9	0,8	0,8
Gironès	2,4	2,0	2,2
Maresme	4,1	4,5	4,6
Montsià	1,0	0,8	0,7
Noguera	0,8	0,6	0,6

Comarques	% Oficines	% Població	% Renda comarcal
Osona	2,5	1,9	1,9
Pallars Jussà	0,3	0,2	0,2
Pallars Sobirà	0,2	0,1	0,1
Pla de l'Estany	0,4	0,5	0,4
Pla d'Urgell	0,7	0,4	0,4
Priorat	0,2	0,2	0,1
Ribera d'Ebre	0,5	0,4	0,3
Ripollès	0,8	0,5	0,5
Segarra	0,4	0,3	0,3
Segrià	3,1	2,6	2,6
Selva	2,2	1,5	1,6
Solsonès	0,3	0,2	0,2
Tarragonès	3,1	2,5	2,6
Terra Alta	0,4	0,2	0,2
Urgell	0,7	0,5	0,5
Val d'Aran	0,3	0,1	0,1
Vallès Occidental	6,8	10,6	10,0
Vallès Oriental	3,9	3,8	3,8

Font: *Anuari Estadístic de Catalunya*, 1989; i CASTELLS..., op. cit.

Del quadre 8 destaca el paper financer de la capital regional, Barcelona, que concentra, l'any 1982, el 27,7% de les sucursals i agències, i que al cap de set anys el percentatge havia pujat al 32,1%, amb un augment entre els dos anys del 49,2% superior al de la mitjana de totes les poblacions de més de 10.000 habitants que era del 30,5%. Concentració d'oficines que expressada en un índex de primàcia, o sigui la relació entre les oficines de la primera ciutat i la suma de les oficines d'aquesta amb les altres tres ciutats que segueixen dona per l'any 1982, un 79,2%; i per l'any 1989, un 82,3%, la qual cosa mostra la concentració d'oficines i per tant de capital a la primera ciutat de Catalunya respecte a les ciutats que la segueixen. Si la distribució de les oficines per cada població hagués de seguir la regla rang-grandària o rank-size, aleshores la segona ciutat de Catalunya, l'Hospitalet de Llobregat hauria de tenir 1.046 oficines (1989), mentre que en realitat només en tenia 199, i Badalona 697 en comptes de les 128 existents.

Quadre 8

Distribució de les oficines financeres de Catalunya als municipis de més de 10.000 habitants i evolució del seu nombre entre 1982 i 1989

Municipi	1982			1989			1989/1982%
	Caixes	Bancs	Total	Caixes	Bancs	Total	
Barcelona	527	875	1.402	1.053	1.039	2.092	49,2
l'Hospitalet de Llobregat	70	93	163	108	91	199	22,1
Lleida	31	65	96	61	67	128	33,3
Sabadell	44	50	94	65	57	122	29,7

Municipi	1982			1989			1989/1982%
	Caixes	Bancs	Total	Caixes	Bancs	Total	
Badalona	54	54	108	65	54	119	10,2
Terrassa	46	46	92	64	48	112	21,7
Tarragona	36	61	97	60	52	112	15,5
Girona	27	57	84	45	43	88	4,8
Mataró	32	40	72	38	42	80	11,1
Reus	28	30	58	39	31	70	20,7
Sta. Coloma de Gramenet	35	29	64	43	27	70	9,3
Manresa	28	32	60	36	34	70	16,6
Cornellà de Llobregat	29	33	62	36	29	65	4,8
Granollers	22	32	54	28	32	60	11,1
St. Boi de Llobregat	24	24	48	34	22	56	16,7
Vic	14	28	42	19	26	45	7,1
Igualada	17	20	37	26	17	43	16,2
Vilanova i la Geltrú	21	15	36	28	12	40	11,1
Tortosa	14	14	28	20	18	38	35,7
Figueres	8	22	30	17	21	38	26,7
Vila-seca-Salou	4	16	20	18	18	36	80,0
Olot	7	18	25	17	18	35	40,0
Esplugues Llobregat	11	17	28	18	18	36	28,6
Vilafranca Penedès	13	16	29	21	14	35	20,7
el Prat de Llobregat	16	14	30	22	13	35	16,7
Rubí	14	13	27	16	15	31	14,8
Gavà	10	12	22	17	12	29	31,8
Mollet del Vallès	9	18	27	15	14	29	7,4
Blanes	7	12	19	14	14	28	47,4
Lloret de Mar	4	12	16	10	18	28	75,0
Cerdanyola	12	15	27	13	13	26	-3,8
St. Feliu de Llobregat	12	11	23	14	12	26	13,0
Viladecans	13	8	21	19	7	26	23,8
St. Adrià de Besòs	10	11	21	13	12	25	19,0
Cambrils	4	8	12	11	14	25	108,3
Montcada i Reixac	10	20	30	12	12	24	-20,0
St. Cugat del Vallès	8	10	18	11	13	24	33,3
Palafrugell	4	14	18	10	14	24	33,3
Palamós	4	14	18	10	14	24	33,3
Valls	5	12	17	13	11	24	41,2
Balaguer	3	15	18	9	14	23	27,7
Barberà del Vallès	6	7	13	7	16	23	76,9
St. Joan Despí	9	13	22	9	13	22	0,0
Sitges	6	8	14	14	8	22	57,1
Martorell	7	14	21	11	11	22	4,8
Castelldefels	10	8	18	12	9	21	16,6
Banyoles	5	12	17	10	11	21	23,5
el Vendrell	6	13	19	9	12	21	10,5

Municipi	1982			1989			1989/1982%
	Caixes	Bancs	Total	Caixes	Bancs	Total	
Amposta	5	9	14	10	10	20	42,9
Salt	(amb Girona)			10	10	20	—
St. Feliu de Guíxols	6	12	18	8	12	20	11,1
Tàrrega	4	11	15	10	10	20	33,3
Ripollet	5	11	16	8	11	19	18,8
St. Vicenç dels Horts	9	9	18	10	9	19	5,5
Manlleu	9	10	19	8	10	18	-5,3
Molins de Rei	8	12	20	9	9	18	-10,0
Premià de Mar	8	12	20	8	10	18	-10,0
Berga	6	7	13	8	9	17	30,7
Calella	4	13	17	5	12	17	0,0
Pineda	5	9	14	8	8	16	14,2
Torelló	9	8	17	9	7	16	-0,6
St. Carles de la Ràpita	6	4	10	9	7	16	60,0
Seu d'Urgell	4	11	15	6	10	16	6,7
Ripoll	5	11	16	6	9	15	-6,3
Malgrat de Mar	4	9	13	5	9	14	7,7
St. Celoni	7	10	17	7	7	14	-17,7
Arenys de Mar	4	8	12	5	8	13	8,3
Olesa de Montserrat	6	9	15	5	8	13	-13,4
Esparreguera	5	5	10	7	5	12	20,0
Canovelles	4	5	9	5	6	11	22,2
el Masnou	7	10	17	2	9	11	-35,3
la Llagosta	4	7	11	4	7	11	0,0
St. Andreu de la Barca	5	4	9	6	5	11	22,2
Caldes de Montbui	4	6	10	4	6	10	0,0
Deltebre	(amb Tortosa)			6	4	10	—
Montornès del Vallès	6	4	10	6	4	10	0,0
St. Just Desvern	4	7	11	5	5	10	-9,1
St. Pere de Ribes	5	4	9	8	2	10	11,1
Sta. Perpètua de Mogoda	7	5	12	5	5	10	-16,7
Castellar del Vallès	3	6	9	4	5	9	0,0

Font: BANCA CATALANA, *Evolució Econòmica*, 1982, 1989. Elab. pròpia.

Si per l'any 1989 considero com a places financeres importants de Catalunya aquelles que tenen un nombre d'oficines igual o superior a la mitjana de tots els municipis superiors a 10.000 habitants, aleshores aquestes serien: l'Hospitalet de Llobregat (199), Lleida (128), Sabadell (122), Badalona (119), Tarragona (112), Terrassa (112), Girona (88), Mataró (80), Santa Coloma de Gramenet (70), Manresa (70), Reus (70) i Cornellà de Llobregat (65). D'aquestes ciutats destaquen especialment aquelles que tenen encara centres de decisió financera com Sabadell, Terrassa, Tarragona, Girona, Manresa, o que n'havien tingut, Lleida, Mataró i Reus.

Altres places que són centres financers de certa rellevància (el seu nombre d'oficines estaria comprès entre la meitat de la mitjana i la mitjana) serien: Granollers, Esplugues de Llobregat, Igualada, el Prat de Llobregat, Rubí, St. Boi de Llobregat, Vic, Vilafranca del Penedès, Vilanova i la Geltrú, Figueres, Olot, Tortosa i Vilaseca-Salou. En conjunt una preponderància de les anomenades ciutats històriques junt amb municipis que han experimentat un important augment de població per la seva situació dins l'àrea metropolitana, i un municipi turístic últimament dividit en dos.

Si el que volem remarcar són les poblacions on en els últims anys s'han instal·lat més oficines financeres, la resposta es reparteix entre poblacions costaneres amb presència desigüal del fenomen turístic (Cambrils, Vilaseca-Salou, Amposta, St. Carles de la Ràpita, Blanes, Lloret, Sitges, Palamós, Palafrugell i Gavà); poblacions de l'àrea metropolitana (Barberà del Vallès Sant Cugat del Vallès i la mateixa capital regional); i determinades ciutats històriques amb diferències notables entre les mateixes (Olot, Lleida, Tàrraga, Tortosa, Valls i Berga).

Per últim la reducció del nombre d'oficines, en la major part dels casos com a conseqüència de la fusió o absorció d'entitats, que comporta tant la reducció de locals de negoci com de personal, es produeix tant en poblacions de l'àrea metropolitana com de l'interior, i no es pot atribuir en la major part dels casos a la pèrdua de potencial econòmic de la població.

4. L'organització territorial de les xarxes financeres

La concentració d'oficines en uns llocs (centres de mercat, àrees industrials, poblacions amb fort potencial de població...) i la dispersió de les mateixes en altres llocs, moltes vegades per captar estalvi, junt amb l'augment del nombre d'oficines de cada entitat financera ha obligat a les mateixes a estructurar una organització territorial i a delimitar una divisió geogràfica que es superposa a l'organització funcional de la mateixa entitat.

D'aquesta manera es delimiten unes àrees o zones de negoci financer i s'estableix una jerarquia territorial d'oficines, de tal forma que el poder d'un director o delegat d'oficina pot ser ben diferent al d'un altre, d'acord amb la jerarquia de la plaça. Així, segons la importància que té una plaça dins d'una organització, els directors reben o perden atribucions i poden canviar de categoria laboral.

Segons Roberto Álvarez i Fernando Fernández, la regionalització i zonificació de la xarxa d'oficines d'un banc o caixa d'estalvis en una jerarquia territorial s'efectua tant per a facilitar la canalització de la informació de dalt a baix i al revés, com per homogeneïtzar l'aplicació de les ordres emanades dels serveis centrals de l'entitat, les quals són recollides en uns llibres específics (R. ÁLVAREZ, F. FERNÁNDEZ, 1985). Aquestes normes són molt rígides i estrictes, i el seu compliment és supervisat pels serveis d'inspecció de l'entitat.

La necessitat de jerarquització s'ha fet més palesa a mesura que augmentava la complexitat de les relacions entre les diferents oficines i el mateix desenvolupament de la xarxa. A mesura que les oficines no podien ser degudament ateses pels serveis centrals i s'anaven allunyant físicament d'aquests es feia necessària la creació entre la seu central del banc

(centre del poder econòmic-financer) i les oficines, uns centres intermedis dotats de poder descentralitzat de la direcció general i dels serveis centrals. Aquests centres reben ordres dels serveis centrals, les transmeten a les oficines; promouen, animen o frenen negocis; tenen facultats superiors als de l'oficina per fer determinades operacions a preus especials i fomenten la complementarietat o convergència dels òrgans de la xarxa.

Els grans bancs que operen a tot l'estat van crear des de fa temps direccions regionals, a vegades hi ha direccions provincials, i a un nivell més baix, àrees o zones de negoci, amb el corresponent cap, que en alguns casos fa també de director d'oficina. En el cas de les entitats amb una forta implantació regional, el territori es divideix solament en àrees o zones, al front de les quals hi ha els caps d'àrea o zona que actuen de delegats territorials de la direcció general i dels serveis centrals que en depenen. Aquests caps no tenen facultat per crear cap servei propi, ni tampoc per establir cap condició especial que no sigui a les normes, però les mateixes normes els atribueixen una sèrie de facultats de les quals no disposen els directors d'oficina.

Per entendre millor l'organització territorial de la banca, he escollit els casos de Banca Catalana, la Caixa de Pensions abans de la seva fusió amb el Mont de Pietat, i la Caixa Provincial de Tarragona. La primera entitat l'any 1977 va iniciar una nova estructura funcional i geogràfica descentralitzada dels serveis del banc amb la filosofia que: «faciliti les relacions amb la clientela, que incrementi l'agilitat de les operacions, una participació més àmplia en les decisions i que, alhora, no sigui obstacle per a una direcció general i uns serveis centrals amb visió del conjunt del Banc». (BANCA CATALANA, *Memòria* 1977).

Les 133 oficines de Banca Catalana es van integrar en dotze àrees diferents i en la seva creació es va tenir en compte la realitat comarcal i les seves relacions naturals, o bé la importància d'algunes oficines. Les àrees eren l'Oficina Principal de Barcelona; Agències de Barcelona, que comprenia les agències urbanes de la ciutat; Barcelona-Nord, que comprenia diferents oficines i municipis de l'àrea metropolitana en direcció cap al Vallès; Barcelona-Sud, cap al Baix Llobregat; Balears; Empordà; Intercomarcal de Tarragona; Intercomarcal de Lleida; Intercomarcal de Girona; Madrid; Capitals, que comprenia diferents capitals de província de fora de Catalunya; i Reguladora, que s'estenia cap el País Valencià i el Pirineu.

L'any 1980 es van crear tres demarcacions o superàrees que comprenien Catalunya i Balears, Barcelona, i la resta d'Espanya; i per altra banda es van reestructurar les àrees com a conseqüència de l'absorció del Banc Mercantil de Manresa. Les àrees de la regió catalana eren l'Oficina Principal, Barcelona-agències, Intercomarcal de Barcelona, Empordà, Bages, Girona, Lleida, Maresme, Pirineu, Tarragona, Vallès, Vic i Balears. La seu de les quals era per les tres primeres i pel Vallès la ciutat de Barcelona, i per les altres, Figueres, Manresa, Girona, Lleida, Mataró, Manresa, Tarragona, Manresa i Ciutat de Mallorca. Al cap de tres anys l'àrea de l'Empordà va ser annexionada a la de Girona, i la del Pirineu a Lleida, mentre que les agències de Barcelona es van dividir alhora en tres àrees urbanes amb les denominacions de Barcelona-Est, Barcelona-Oest i Barcelona-Centre. Aquesta divisió, que va integrar també les oficines dels altres bancs del grup, és la que ha perdurat fins avui dia amb diferents reajustaments territorials i amb el trasllat de les seus de les àrees de Vic i el Vallès a les ciutats de Vic i Sabadell.

La Caixa de Pensions, en augmentar el seu nombre d'oficines, va anar creant a partir dels anys setanta diferents delegacions generals i delegacions d'àrea. L'any 1984 hi havia vuit delegacions generals: Barcelona Ciutat, Barcelona Est, Barcelona Oest, Balears, Girona, Lleida, Tarragona i Madrid. Al cap de cinc anys el nombre de delegacions generals ja era de tretze, i el territori de la regió catalana es divideix en cinc delegacions: la de Barcelona Ciutat que comprèn 14 àrees relacionades amb els districtes urbans; Barcelona Província dividida en 11 àrees amb seus a Cerdanyola del Vallès, Mataró, Cornellà de Llobregat, Granollers, l'Hospitalet de Llobregat, Manresa, Sant Boi de Llobregat, Sant Feliu de Llobregat, Igualada, Vic i Vilafranca del Penedès; la delegació general de Girona dividida en 4 àrees, amb seus a Girona, Figueres, Vidreres (àrea de la Selva-Costa Brava) i Olot; la delegació general de Lleida que es subdivideix en cinc àrees amb centres a Lleida, Balaguer, Tàrraga, Tremp i Andorra; i finalment la delegació de Tarragona i Castelló, amb seu a Tarragona i subdividida també en cinc àrees amb centres a Tarragona (àrees de Tarragona-Valls, Costa de Tarragona i Reus), Tortosa i Castelló.

En el cas de la Caixa Provincial de Tarragona, que com s'ha exposat abans actualmentament a l'àmbit de la mateixa província i Sud de la de Lleida, a principis dels vuitanta estava organitzada territorialment en tres àrees: Tarragona-ciutat, àrea de la costa i àrea de l'interior o rural, per passar actualment a estar dividida en tretze àrees: Tarragona-ciutat, Tarragona-rodalies, Reus, Gandesa, Sant Carles de la Ràpita, Montroig, Amposta, Riudoms, Tortosa, el Vendrell, Segur de Calafell, Tivissa, Valls, l'Espluga de Francolí i la de Barcelona, que agrupa les oficines situades fora de la província de Tarragona.

Cadascuna de les anteriors àrees té de cinc a setze oficines que es troben a prop unes de les altres, amb l'excepció de les de l'àrea de Barcelona. La seu de cada àrea sol ser a l'oficina de la població més important, encara que les últimes oficines obertes tot i que la nova oficina estigui en una població econòmicament més rica i dinàmica, depenen de places on la Caixa de Tarragona ja hi porta anys establerta, com és el cas de les oficines de Vilanova i la Geltrú i Sitges que depenen de l'oficina de Segur de Calafell.

L'organització geogràfica de les entitats financeres en uns centres intermedis té tot una sèrie d'efectes força interessants, com és l'obligació per part dels directors de les oficines de realitzar reunions i visites de treball al centre de l'àrea, cursos de formació del personal, augment dels fluxos telefònics en direcció al centre, transport per la recollida de documentació i diner metàl·lic, etc. Així mateix, clients de les oficines de l'àrea es dirigeixen també a la seu de la mateixa per demanar determinades condicions, intercedir per la concessió d'un crèdit, etc., la qual cosa confereix a la població centre de l'àrea financera una funció d'ordre superior.

En relació a la jerarquització de les atribucions vegi's l'exemple de Banca Catalana pel que fa a la concessió de crèdits pels anys 1984-1985. Els crèdits superiors a 30 milions de pessetes fins a divuit mesos i superiors a 15 milions fins a cinc anys, només podia concedir-los la Comissió Superior de Crèdits, directament relacionada amb el Comitè Executiu del banc; de 18 a 30 milions a divuit mesos, i de 5 a 15 milions a cinc anys, només podia concedir-los la direcció d'inversions; els caps de demarcació tenien facultats per concedir crèdits de 15 a 18 milions fins a divuit mesos, i de fins a cinc milions i amb un màxim de cinc anys per operacions anomenades de campanya i de fins a 3 milions i a tres anys per crèdits normals. Els caps de zona tenien les atribucions que els concedia el

cap de demarcació, i sempre per sota de les d'aquest. Finalment els caps d'oficina tenien els poders que els delegava la zona.

S'establia, per tant, una descentralització de les facultats de gestió i de la capacitat de decisió executiva, de forma desigual i inversa a mesura que es davallava en la piràmide de l'estructura organitzativa i geogràfica. La qual cosa deixava ben clar, tant per la Banca Catalana com per les altres entitats financeres, l'enorme responsabilitat i l'alt grau de poder econòmic que es concentra a les cúpules dirigents.

5. Conclusions

Al llarg de les pàgines d'aquesta ponència s'ha intentat mostrar algunes de les característiques de la xarxa financera a Catalunya. En primer lloc queda clar que pel volum de dipòsits i per les inversions que s'hi efectuen, Catalunya és una regió que té un alt interès per a les empreses financeres de l'estat, malgrat la insignificància de la banca autòctona, només compensada en part pel rellevant paper de les caixes d'estalvis.

La competència entre els bancs i caixes per incrementar la seva quota de mercat ha comportat una forta proliferació d'oficines financeres que no es correspon amb l'increment dels dipòsits administrats i que en algunes àrees pot afirmar-se que ha arribat al nivell de saturació. Independentment de l'estratègia geogràfica de cada entitat, la xarxa financera es densifica al Barcelonès i comarques properes, de tal manera que la distribució de les oficines bancàries és també un clar reflex dels desequilibris territorials i econòmics existents a la regió.

La localització de les oficines en unes poblacions determinades està molt relacionada amb la població de les mateixes i també amb la seva renda. A nivell comarcal la correlació entre oficines i renda és gairebé perfecta. A nivell municipal destaca l'equipament financer de la capital catalana, de les capitals de província i de les grans poblacions properes a Barcelona, així com d'alguns centres històrics de l'interior, on hi ha la seu d'alguna caixa d'estalvis i un mercat d'ampli abast. En els últims anys la localització d'oficines s'ha reforçat especialment a la línia costanera, com a conseqüència del seu dinamisme econòmic i del pes de les activitats turístiques.

L'organització territorial de les xarxes financeres mostra l'existència d'uns nivells jeràrquics i d'unes àrees funcionals de negoci, realitzades segons criteris propis de cada entitat i no sempre concordants amb d'altres divisions territorials. Els centres d'àrea o zona d'una entitat financera privilegien determinades ciutats que exerceixen funcions d'ordre supra-comarcal i subregional.

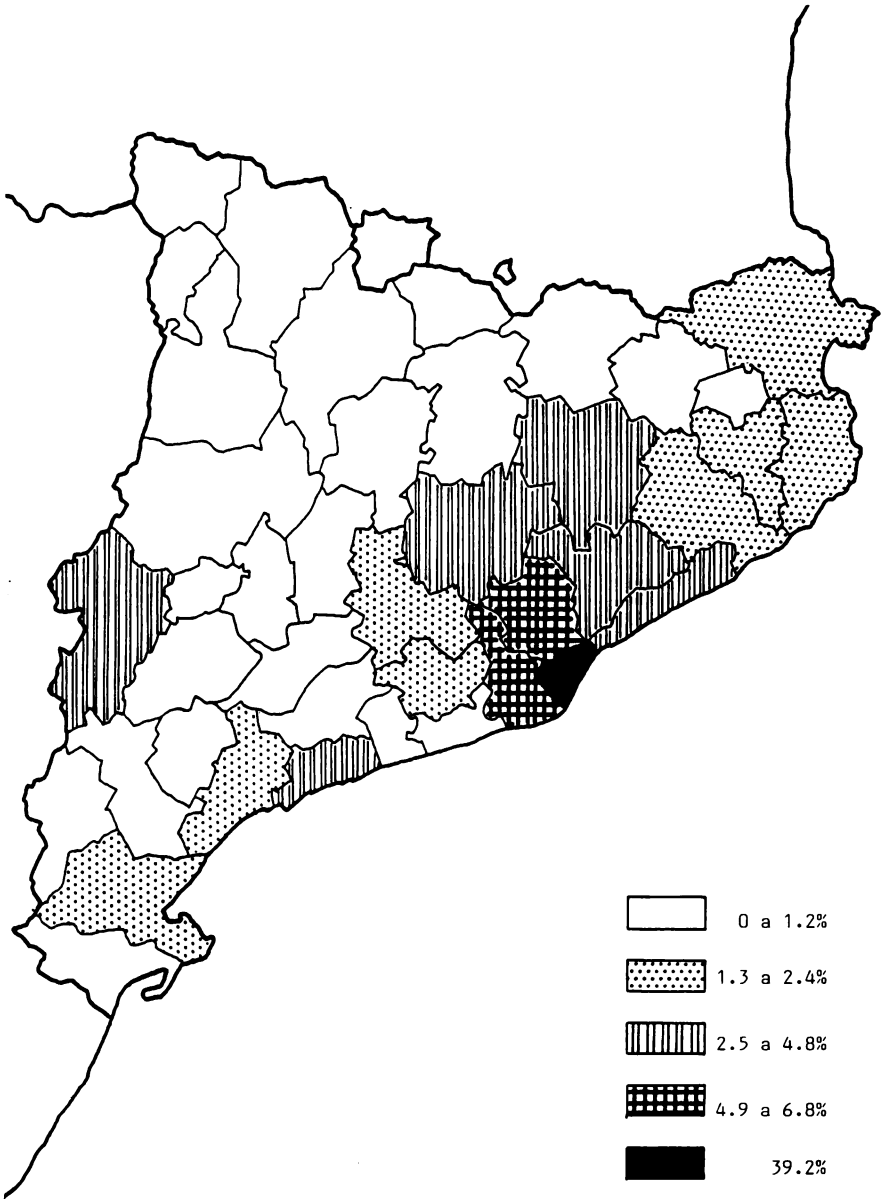
Encara que per l'activitat financera la primera matèria sigui el diner, aquest es concentra i corre a les àrees on hi ha dinamisme econòmic, i l'espai geogràfic juga un paper gens menyspreable en l'organització de la referida activitat, un paper que el geògraf no pot deixar oblidat.

6. Bibliografia

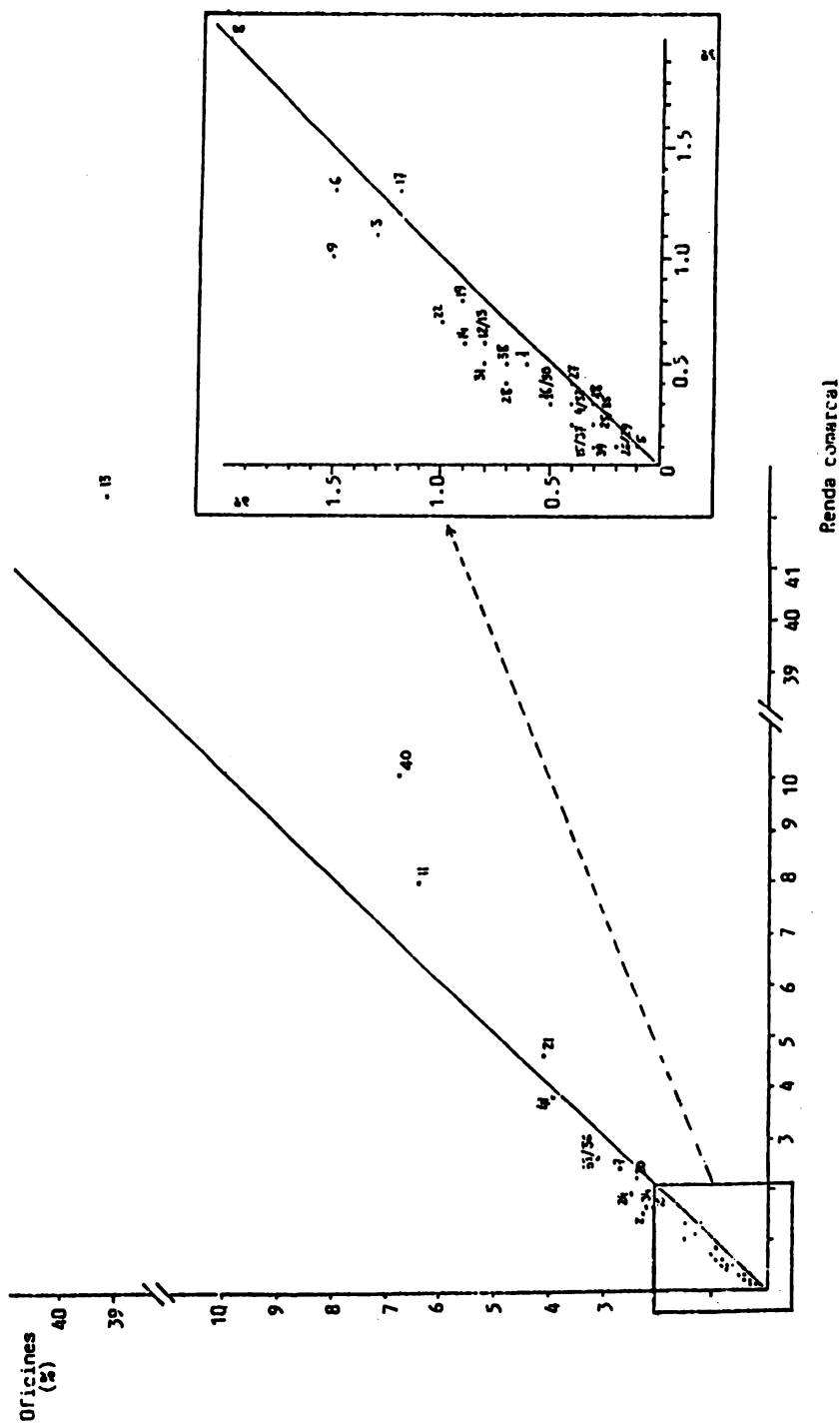
- AMORÓS ROS, J. (1991): «Anàlisi espacial de la xarxa de Banesto a Catalunya. Període 1975-1988», Comunicació al *Ir. Congrés Català de Geografia*, Barcelona.
- ÁLVAREZ, R. i FERNÁNDEZ, F., «El soporte geográfico de la actividad bancaria, en CAPEL, H. i CLUSA, J. (eds.) (1985): *La organización territorial de empresas e instituciones públicas en España*, Barcelona, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona.
- BANCA CATALANA (anual): *Evolució econòmica*, Barcelona, Catalana d'Estudis Econòmics, S.A.
- (anual): *Memòria 19--*, Barcelona.
- BANCO DE ESPAÑA (mensual): *Boletín Estadístico*, Madrid.
- CABANA, F. (1965): *La banca a Catalunya*, Barcelona, Edicions 62.
- (1972): *Bancs i banquers a Catalunya*, Barcelona, Edicions 62.
- CAIXA DE PENSIONS «LA CAIXA» (anual): *Xarxa d'oficines i centres de l'obra social*, Barcelona.
- *Informe mensual*, Barcelona, Servei d'Estudis.
- CARBÓ, J. (1991): «El Banc de Sabadell: La seva expansió (1965-1990), Comunicació presentada al *Ir. Congrés Català de Geografia*, Barcelona.
- CASTELLS, A. i D'ALTRES (1990): *Estimació de la renda familiar disponible de les comarques de Catalunya. Any 1987*, Barcelona, Generalitat de Catalunya. Direcció General de Programació Econòmica.
- CASTILLO, A. (1991): «Expansió territorial de "la Caixa". Anys 1974-1989», Comunicació al *Ier. Congrés Català de Geografia*, Barcelona.
- CONFEDERACIÓN ESPAÑOLA DE CAJAS DE AHORROS (mensual): *Balances de las Cajas de Ahorros*, Madrid.
- CONSEJO SUPERIOR BANCARIO (anual): *Anuario Estadístico de la Banca Privada*, Madrid.
- CUERVO, A. (1988): *La crisis bancaria en España, 1977-1985*, Barcelona Editorial Ariel.
- FAUS i MOMPART, E. (1990): *El Banc de Sabadell i el seu entorn*, Sabadell, Banc de Sabadell.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1990): *Anuari Estadístic de Catalunya, 1989*, Barcelona, Generalitat de Catalunya. I.E.C.
- LABASSE, J. (1974): *L'espace financier*, París. Armand Colin.
- LLADÓ, A., GRÀCIA Mª A. i ALTRES (1989): «Els sistemes bancaris dels principals països de la C.E.E.», Barcelona, Caixa de Pensions «la Caixa», *Document de Treball*, n° 18.
- NADAL, J. i SUDRIA, C. (1981): *Història de la Caixa de Pensions*, Barcelona, Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis de Catalunya i Balears. Edicions 62.
- OLIVERAS SAMITIER, J. (1987): «La bancarización del territorio en España (1970-1985)», comunicació al *X Congreso Nacional de Geografía*, vol. II, A.G.E. Universidad de Zaragoza.
- (1987): «Espacio, crisis económica y flujos financieros (1970-1985)», Barcelona, *Geocrítica*, n° 72.
- PADRELL BENET, J. (1991): «Expansió Territorial de les oficines de la Caixa d'Estalvis de Catalunya (1975-1989)», Comunicació al *Ir. Congrés Català de Geografia*, Barcelona.
- PARELLADA, M. (director) (1990): *Estructura econòmica de Catalunya*, Madrid, Espasa Calpe.

- PEREA SIMÓN, Eugeni (1991): «L'expansió de Banca Catalana a Catalunya (1974-1989)», Comunicació al *Ir. Congrés Català de Geografia*, Barcelona.
- RIBAS I MASSANA, Albert (1982): *Les caixes d'estalvis a Catalunya*, Barcelona, Publicacions de la Fundació Bofill.
- SAURI, A. (1989): «Situació actual i perspectives de la Banca a Catalunya», a *Revista Econòmica de Catalunya*, nº 11, Barcelona.
- TORTOSA, J. (1991): *Procés d'Expansió de la Caixa Provincial de Tarragona (1974-1990)*, Treball de curs.

Oficines de Bancs i Caixes. 1988

Correlació entre la renda comarcal i les oficines financeres, 1988

Noia: Els números corresponen a l'ordre establert en el quadre número 7

Els Transports i les Comunicacions

Rafael GIMÉNEZ i CAPDEVILA
Institut Català per al Desenvolupament del Transport
Departament de Política Territorial i Obres Públiques
Generalitat de Catalunya

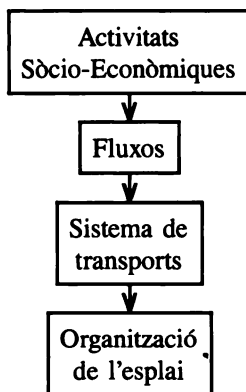
«Produir és moure's»
(Stuart Mill)

«El ferrocarril ha infantat l'espai modern»
(Maurice Jouffroy)

Introducció

¿Com influeixen els transports en l'organització de l'espai? Quins són els efectes que produeix i els mecanismes que els provoquen és el que han intentat d'esbrinar els nombrosos estudiosos que han abordat el tema, ja des dels primers moments de la constitució de les xarxes modernes de transport.¹ Amb les recerques realitzades s'ha avançat força en el coneixement dels efectes produïts per les xarxes de comunicació construïdes durant el segle XIX i la primera meitat del XX. Però en canvi, òbviament, encara no es coneix què passarà amb les noves xarxes que tot just han començat a construir-se. L'experiència de deu anys d'alta velocitat ferroviària ja s'ha aprofitat per intentar aportar alguns elements de resposta a la qüestió. En aquesta ponència es proposa fer un repàs a l'estat actual dels coneixements en el tema i veure quines perspectives es presenten a Catalunya.

Per explicar la influència dels transports en l'organització de l'espai, seguirem el senzill esquema que es presenta a continuació:

Els quatre elements s'encadenen a partir de tres nexos, sense que les relacions apuntades exhaurixin totes les existents:

— Les activitats sòcio-econòmiques generen fluxos d'informació, de persones i de mercaderies entre diferents parts de l'espai.

— Per produir-se, aquests fluxos necessiten un suport: el sistema de transports (que, en una concepció àmplia, inclou les telecomunicacions).

— El sistema de transports participa en l'organització de l'espai en tant que element estructurador.

Un cinquè element, el polític, no s'ha representat a la figura perquè és subjacent a tots els altres, però no menys important: aporta el voluntarisme per conduir cada un dels altres cap a objectius determinats.

El model de desenvolupament post-industrial

Les activitats sòcio-econòmiques es regeixen per models de desenvolupament que varien en el temps i en l'espai. Dins del sistema capitalista occidental s'ha arribat a una etapa, coneguda com post-industrial o de serveis, l'inici de la qual es fa coincidir habitualment amb la primera crisi energètica (1973), que en relació a les etapes anteriors (taylorisme i fordisme), es caracteritza a grans trets pel predomini dels serveis, per la producció de béns d'alt valor afegit, per una major flexibilització dels sistemes de producció i per una creixent especialització del territori.

El model de desenvolupament post-industrial genera un notable increment en les necessitats de transport de mercaderies i de comunicació entre les empreses i entre les persones, però en un procés on els fluxos són cada cop menys massius i més dispersos en el temps i en l'espai. Fins i tot, per il·lustrar aquest canvi en la naturalesa dels fluxos i en el creixent paper de les telecomunicacions, alguns autors² parlen de «desmaterialització dels transports». En particular, les mutacions que afecten els processos de producció, com ara el protagonisme creixent dels recursos intel·lectuals en detriment dels materials, reforcen la tendència apuntada.

Les mercaderies exigeixen una circulació ràpida i fiable, per tal d'aconseguir els objectius de reducció de *stocks*, de producció *just-in-time*, d'igual manera que el sector terciari comporta una mobilitat creixent de les persones. En una societat cada cop més internacionalitzada, amb centres de producció diversificats geogràficament, amb mercats cada cop més amplis, la facilitat de mobilitat és un factor estratègic decisiu per a les activitats socio-econòmiques. Per això es tendeix a correlacionar directament una alta mobilitat amb un alt grau de desenvolupament. Així, si es compara el mapa d'Europa del PIB per habitant de la Comunitat Econòmica Europea (mapa 1), el de «teixits» de ciutats elaborat per el Grup RECLUS i la DATAR (mapa 2), i el de trànsit viari realitzat al Departament de Política Territorial i Obres Públiques de la Generalitat (mapa 3), arriba a sorprendre com coincideixen les regions més desenvolupades amb les que suporten un major trànsit.

La revolució de l'alta velocitat

Una revolució dels transports es podria definir com l'aplicació al sistema de comunicacions d'un conjunt de tecnologies i models organitzatius que fan possible establir una nova concepció de la relació espai-temps. Les innovacions que ho permeten sorgeixen en el marc d'un determinat model de desenvolupament socio-econòmic, que és el que genera el nivell tecnològic i els fluxos que condicionen les característiques del sistema de transports.

Amb la utilització del vapor en la propulsió dels vehicles i la implantació de les xarxes ferroviàries es produeix durant el segle XIX la primera revolució dels transports, paral·lela a la primera revolució industrial. Tant l'augment de la velocitat com el de la capacitat dels transports suposaren un canvi substancial en relació a la situació precedent.

La generalització de l'automòbil i la densificació de les xarxes viàries en el decurs del segle XX signifiquen una segona revolució dels transports, indissociable del model fordista de desenvolupament, un puntal del qual és precisament la fabricació d'automòbils. El nou sistema, basat en el transport per carretera, que s'erigeix en el mode predominant als països occidentals, ofereix més versatilitat i una cobertura territorial més completa que el sistema anterior.

L'eclosió del transport aeri, la construcció d'una extensa xarxa d'autopistes i, tot recentment, l'aparició de l'alta velocitat ferroviària, són els elements que conformen una altra revolució dels transports, en consonància amb el model de desenvolupament socio-econòmic post-industrial o de serveis. El nou sistema de transports, que alguns autors anomenen sistema avançat o d'alta velocitat,³ per oposició al sistema primari de les etapes anteriors, exerceix sobre la relació espai-temps uns efectes suficientment innovadors. Les velocitats mitjanes o comercials passen d'un valor situat entre 50 i 100 km/h a més de 200 km/h, amb perspectives certes d'arribar en breu termini als 300.⁴

Les repercussions espacials de les infraestructures de transports

Que les vies de comunicació afaïçonen el territori, que d'alguna manera n'orienten l'organització, és un axioma generalment acceptat. Més discutida és, en canvi, l'apreciació de llurs efectes i dels mecanismes que els produeixen. Nombrosos estudis s'han esmer-

cat a demostrar la incidència del sistema de transports sobre la localització de les activitats (indústries, serveis, hàbitat...), i fins i tot s'han construït models que permeten explicar la localització probable de les activitats econòmiques per la minimització del cost dels transports.⁵ Ara bé, per estudiar les repercussions espacials del sistema de transports a les societats occidentals cal tenir en compte dues premisses:

1. les funcions del sistema de transport varien segons el model de desenvolupament socio-econòmic dominant; i
2. l'espai no és neutre, perquè ja existeix un sistema de transports; interessa doncs conèixer què passa quan s'hi afegeixen elements nous.

La qüestió fou plantejada inicialment (anys 60) en termes de causalitat directa de les infraestructures de transport, que apareixien com generadores del desenvolupament econòmic regional. Amb aquest pressupòsit, la reivindicació de noves o millors infraestructures per als transports esdevingué el discurs polític habitual en totes aquelles regions que pretenien millorar llur nivell de desenvolupament econòmic. Tanmateix, amb els nombrosos estudis de cas realitzats arreu, la qüestió sobre la relació entre la dotació en infraestructures de transport i l'acceleració del desenvolupament econòmic ha pres un altre caire, perquè no s'ha pogut demostrar plenament aquella suposada relació directa de causalitat. Així, ha sorgit un nou paradigma, que proposa alguns matisos al pensament anterior. Ara les infraestructures de transport ja no generen directament el desenvolupament, però constitueixen un element necessari perquè aquest desenvolupament pugui tenir lloc.⁶ De totes maneres, es confirma que el seu paper no és indiferent.

La millora en els transports no provoca immediatament canvis fonamentals en els assentaments humans, sinó modificacions de la mobilitat i dels intercanvis. Ara bé, a llarg termini s'observa una tendència a la polarització de les activitats en els centres més actius i millor comunicats. Tal com ha assenyalat François Plassard (1990b), els estudis sobre períodes llargs demostren que les infraestructures de transport estructuren poc a poc l'espai, per un veritable fenomen de sedimentació. Les infraestructures s'acumulen unes al costat de les altres i imposen a l'espai direccions privilegiades, que en alguns casos no existien abans.

Ara com ara, però, el factor transport perd influència en les decisions d'implantació d'activitats econòmiques, sobretot en les branques on la part del transport en el cost de producció és reduïda, tal com passa en les activitats lligades a la indústria de punta o als serveis,⁷ que, com ja hem vist, constitueixen el motor del desenvolupament actual. Tanmateix, s'ha d'afirmar que la insuficiència d'infraestructures o serveis de transport dificulta el desenvolupament de l'àrea.

Així doncs, s'arriba al concepte d'estrangulació, on la qüestió de les relacions entre transport i desenvolupament econòmic es planteja diversament. Per satisfer la demanda de mobilitat inherent al desenvolupament s'ha de comptar amb un sistema de transports adequat. En cas contrari, els fluxos de mercaderies i persones són sotmesos a estrangulacions que es tradueixen en elevats costos econòmics, en el ralentiment del creixement i en l'accentuació dels desequilibris territorials.

El mecanisme és relativament senzill: l'elecció de les localitzacions s'efectua en relació inversa als costos de transport que han de suportar els ciutadans i les empreses (directa-

ment com a usuaris dels sistemes de transport o indirectament mitjançant la repercussió sobre els productes que consumeixen). Un elevat cost dels transports condueix a la concentració desordenada de les activitats, al creixement en taca d'oli. En canvi, la possibilitat d'una gran mobilitat de persones i béns en una regió facilita que el desenvolupament econòmic i demogràfic (metropolità) es dispersi per tota la regió, formant una metròpoli policèntrica regional, on les potencialitats econòmiques de qualsevol localització no són penalitzades per la distància.⁸ En resum, per no ofegar el desenvolupament és necessari que cada regió estigui connectada a un sistema de transports eficaç i modern.

L'espai dels sistemes d'alta velocitat

La naturalesa i l'amplitud dels efectes dels transports sobre l'organització del territori estan canviant amb la implantació de les xarxes d'alta velocitat. Les noves orientacions han estat glossades ja en diversos articles (cf. bibliografia), tot i la perspectiva temporal extremament curta de les experiències més significatives i reexides de l'alta velocitat aplicada als transports terrestres. Un repàs a la literatura sobre el tema (bàsicament francesa) permet avançar-ne les primeres idees, si bé llur plena confirmació haurà d'esperar alguns anys.

Amb la implantació dels sistemes d'alta velocitat —fonamentalment autopistes, ferrocarrils d'alta velocitat i relacions aèries— un nou concepte d'accessibilitat territorial apareix, on el que compta ja no és una situació de proximitat, ans de connexió. L'èmfasi passa de les línies als nodes, punts consagrats pels sistemes d'alta velocitat per exercir les funcions de ruptura de càrrega, de parada, d'intercanvi. Els nodes es materialitzen en aeroports, estacions de TGV, cruïlles d'autopistes, centrals integrades de mercaderies. A més, el que compta és la qualitat dels serveis de transport: llur rapidesa, comoditat, fiabilitat, més que no pas els volums de viatgers o de mercaderies que es puguin transportar.

L'acceleració dels transports comporta l'encongiment de l'espai —les distàncies «s'escurcen»— i, conseqüentment, es tendeix a l'allargament de les etapes i dels recorreguts. En aquest sentit, és revelador comprovar com els mapes es transformen quan l'escala de les distàncies és substituïda per l'escala dels temps de recorregut. L'alta velocitat contribueix així a accentuar fenòmens ben coneguts del model de desenvolupament post-industrial: la internacionalització, i àdhuc la mundialització de les comunicacions, és a dir que s'estenen per espais més amplis; i la selecció (jerarquització) dels nusos que componen la malla, resultant-ne un nombre de pols cada cop més reduït i més allunyats entre ells. Només les grans àrees metropolitanes poden reunir el conjunt d'aquests nodes amb un nivell elevat de connexions, i per tant esdevenir localitzacions privilegiades dins del nou espai que configuren les xarxes d'alta velocitat.

Així doncs, els sistemes de transport d'alta velocitat contribueixen en major mesura que els sistemes primaris a la polarització, a la creació d'heterogeneïtats que deformen l'espai, perquè la polarització és més perceptible com menys denses són les xarxes i conseqüentment els nodes. En canvi, en un territori dotat amb una densitat elevada de xarxes i de nodes, les activitats tendeixen a una distribució més uniforme. La desigual distribució territorial de les xarxes provoca la dicotomia entre les zones dotades amb transports fàcils i ràpids, que es troben properes en temps malgrat llur allunyament en distància, i les altres zones (les que queden als espais intersticials), on els transports hi són més difícils i lents,

i on territoris contigus tenen dificultats de comunicació, perquè necessiten la intermediació de nodes de nivell superior. Així també, certes relacions són afavorides en detriment d'altres, perquè el sistema de transports serveix de mediador entre el temps i l'espai, però la mediació no és uniforme, sinó que tendeix a aprofitar els avantatges de la configuració de les xarxes.

El sistema d'alta velocitat participen en la construcció d'espais discontinus, articulats per xarxes materials i immaterials jerarquitzades. Això significa que es consolidarà la segregació entre, d'una banda, els espais que comptaran amb les tècniques de transport i comunicació més modernes, que en sortiran reforçats, perquè les distàncies i els terminis pràcticament desapareixeran; i de l'altra, els que no tenen accés directe a les comunicacions modernes, que seran marginats, perquè les evolucions hi seran més lentes i la difusió de les innovacions hi trobarà més entrebancs.⁹

En un altre nivell, el de les relacions amb l'espai concret, el sistema de transports d'alta velocitat també aporta substancials novetats. Es podria dir que el grau de sotmetiment al medi físic dels sistemes de transport disminueix a mesura que avancen les tecnologies per a la seva construcció i explotació. Ara es construeixen túnels de més de 50 km, sigui sota el mar com sota les muntanyes, com a prova que l'orografia ha deixat de ser un obstacle a la comunicació... sempre i quan es justifiqui en un interès polític i/o econòmic. D'això se'n pot deduir que l'organització del territori ja no dependrà en tan gran mesura del medi físic, i que l'establiment de relacions serà facilitada entre tots els països, permetent la constitució de nous espais polítics i econòmics.

Quines perspectives per al territori català

Per acabar, intentarem amb uns breus apunts conèixer la implantació dels sistemes d'alta velocitat a Catalunya i deduir alguns dels canvis que poden provocar en l'organització del territori.

En primer lloc, s'ha de parlar dels canvis polítics i institucionals que han afectat Catalunya en els últims anys, i que també han repercutit sobre els transports. La Constitució espanyola de 1978 i l'Estatut d'Autonomia de 1979 han configurat un model de transport a imatge de l'organització autonòmica de l'Estat. Aquest model es caracteritza per: 1) la intervenció en el sistema de transports de diferents centres de poder; i 2) la jerarquització del sistema de transports. A un altre nivell, la integració d'Espanya a la Comunitat Econòmica Europea el 1986 també ha propiciat repercussions en el camp del transport. Aquests canvis institucionals permeten d'una banda, l'aplicació a Catalunya d'una política pròpia de transports, i de l'altra, la coexistència de xarxes de transport d'interès comunitari, estatal, regional.

L'autogovern en matèria de transports queda però limitat per unes competències restringides als transports que transcorren per l'interior del propi territori. Si a més tenim en compte l'enorme pes dels aspectes tècnics i financers a l'hora de prendre decisions en aquest camp, sembla lícit preguntar-se si existeix una política catalana de transports, és a dir, si des de les institucions catalanes s'impulsa una política diferenciada de transports i, en cas afirmatiu, quines orientacions pren. Un repàs a les actuacions estructurants previstes o previsibles a Catalunya en la matèria hauria d'aportar elements suficients per respondre a la pregunta.

La consolidació del sistema aeroportuari català, amb el reforçament internacional de l'aeroport de Barcelona-el Prat, del paper complementari dels de Girona i Reus, i de la constitució d'una xarxa de plataformes aeroportuàries menors, és un objectiu que fa la unanimitat de totes les institucions catalanes. Troba l'oposició, però, de l'organització actual de l'aviació espanyola, que ha triat l'aeroport de Madrid per establir el seu *hub* o centre principal d'operacions. Tanmateix, la progressiva liberalització del transport aeri impulsada per la Comunitat Europea permet establir noves relacions, i ja s'està demostrant l'interès que desperta l'aeroport de Barcelona-el Prat en altres companyies. L'exigència expressada per les autoritats catalanes de comptar amb un aeroport de primera categoria, fonamentada en la voluntat de consolidar Barcelona com una de les àrees metropolitanes europees capdavanteres, ha estat sens dubte decisiva a l'hora de concretar l'augment de capacitat i d'eficàcia de la terminal de passatgers del Prat, les obres de la qual són ja en fase força avançada. Resten de totes maneres alguns punts negres per solucionar, com ara la terminal de càrrega, la connexió ferroviària amb els tres aeroports i la infrautilització dels aeroports de Girona i Reus. Al transport aeri trobem l'exemple més flagrant d'una política catalana diferenciada, i fins i tot contraposada en alguns aspectes als interessos del govern central, però amb possibilitats molt reduïdes d'intervenció directa, perquè es tracta d'una matèria on no s'han descentralitzat les competències.

El fenomen que està revolucionant els transports d'una manera més profunda és ara mateix l'alta velocitat ferroviària. La circumstància de l'acceleració de la integració europea durant els anys vuitanta per la preparació del Mercat Únic, amb el fort increment dels desplaçaments personals i de negocis que això suposa, beneficia l'eclosió del ferrocarril d'alta velocitat. D'una banda, la congestió del transport aeri ocasionat pel fort creixement de la demanda enregistrat en aquestes darrers anys, que només absorbeix amb moltes dificultats, la llunyania dels aeroports del centre de les àrees metropolitanes i la congestió dels principals enllaços viaris i, d'altra banda, l'adaptació a les distàncies existents entre les principals àrees urbanes europees i la penetració ràpida al cor de les ciutats han afavorit l'èxit que arreu d'Europa està recollint l'alta velocitat ferroviària. A Catalunya, la reivindicació de la connexió amb la xarxa ferroviària europea ha sobrepassat el camp de la política de transports per constituir una qüestió nacional. L'existència d'aquesta connexió trencaria amb l'aïllament tècnic i psicològic que imposa el diferent ample de via de la xarxa ferroviària peninsular respecte de la resta d'Europa. Això no obstant, només fa quatre o cinc anys la Península Ibèrica encara no apareixia als esquemes europeus per a l'alta velocitat ferroviària. La insistència de les autoritats catalanes deu haver pesat en la decisió del govern central de construir les noves línies ferroviàries amb l'ample internacional i, conseqüentment, que la naixent xarxa espanyola s'integri en la xarxa europea. Tot i això, la connexió ferroviària a través de la frontera catalana segueix apareixent als esquemes europeus (el darrer dels quals data del desembre de 1990) a la llista dels «enllaços-clau», nom amb què s'han rebatejat els *maillons manquants*, és a dir els enllaços que falten. Ara com ara el govern central ha esmerçat els seus esforços en la connexió Madrid-Sevilla, sense preocupar-se gaire pels enllaços amb la xarxa europea. En canvi, a Catalunya, la voluntat política ha anat més enllà de les declaracions, i de moment ja ha arribat fins a l'elaboració del projecte per a la construcció de la línia d'ample internacional i alta velocitat Barcelona-frontera (entrada en servei previsible: 1997). Aquest projecte comporta una estació a l'aeroport de Girona, que podria significar un primer pas cap a la constitució d'un sistema intermodal de transports a Catalunya.

La connexió ferroviària d'alta velocitat s'emmarca també en un objectiu ampli, defensat amb èmfasi des de Catalunya, i que ja ha estat reconegut com d'interès comunitari. Es tracta de la permeabilització dels Pirineus, d'esborrar la barrera que suposen per a les comunicacions de la Península amb la resta d'Europa. L'operació més significativa en territori català és la creació d'una via de comunicació internacional seguint l'eix del Llobregat, per unir Barcelona amb París a través del túnel del Cadí i del túnel del Puimoret (entrada en servei: 1994).

Un quart aspecte de les connexions exteriors de Catalunya implica un millor ordenament dels fluxos físics que circulen pel territori català, objectiu que s'assoliria amb la creació d'una xarxa de centrals integrades de mercaderies i de zones d'activitat logística, la funció de les quals persegueix igualment una distribució més racional de les mercaderies a l'interior del territori català. En aquest cas la política aplicada es caracteritza per un control urbanístic de les operacions immobiliàries i per un encoratjament de la iniciativa privada, especialment del propi sector professional dels transports.

Una altra sèrie de mesures pretenen la reorganització del sistema de transports a l'interior de Catalunya. L'objectiu prioritari és la potenciació del transport col·lectiu a l'àrea metropolitana central, mitjançant l'extensió de la xarxa de metro i la consolidació del sistema ferroviari de rodalies que respongui a les necessitats creades per la metropolitanització d'una bona part del territori català. L'accessibilitat al centre metropolità hauria de ser possible des de qualsevol punt de l'àrea en menys d'una hora. També contribuiran a la millora del transport interior dues esperades vies transversals: l'eix transversal de Catalunya (Girona-Vic-Manresa-Cervera) i el quart cinturó de l'àrea metropolitana central.

A la vista de les iniciatives proposades per les institucions catalanes, dos punts fonamentals semblen articular la política catalana de transports:

- les connexions de Catalunya amb el sistema internacional, bàsicament europeu, de transports: aeroports, trens d'alta velocitat, eixos integrats de comunicació (autopista, ferrocarril, telecomunicacions, energia), centres de gestió i d'organització logística del trànsit de mercaderies;
- la constitució d'una xarxa eficient de transport a l'interior de l'àrea metropolitana central catalana, i entre aquesta i la resta del país, que es configuri en un element motor, i no estrangulador, de la dinàmica metropolitana.

Notes

¹ En una altra ocasió (GIMÉNEZ CAPDEVILA, 1986) vaig fer una panoràmica de les tendències que han guiat l'anàlisi geogràfica dels transports, i per tant ja no m'hi estendré ara.

² Cf. per exemple QUINET, 1990, p. 247.

³ L'expressió ha estat utilitzada per Christian Reynaud.

⁴ Això és vàlid per al transport ferroviari amb les noves generacions de TGV, i per al transport per autopista amb el desenvolupament de les tècniques de guiatge. D'altra banda, s'ha de tenir en compte que el transport aeri, malgrat les velocitats més elevades dels avions, ha de fer front a les dificultats d'accés a les terminals, de manera que per a distàncies mitjanes (que s'han establert entre 300 i 800 km.) els tres modes es troben en condicions de competència.

⁵ En castellà, cf. per exemple POTRYKOWSKI i TAYLOR, 1984.

⁶ IZQUIERDO, 1987, p. 21.

⁷ El cost del transport és important sobretot per a la indústria pesada, però actualment aquesta ja no representa el motor del creixement econòmic.

⁸ CAMPOS VENUTI, 1984, p. 55.

⁹ QUINET, 1990, p. 248.

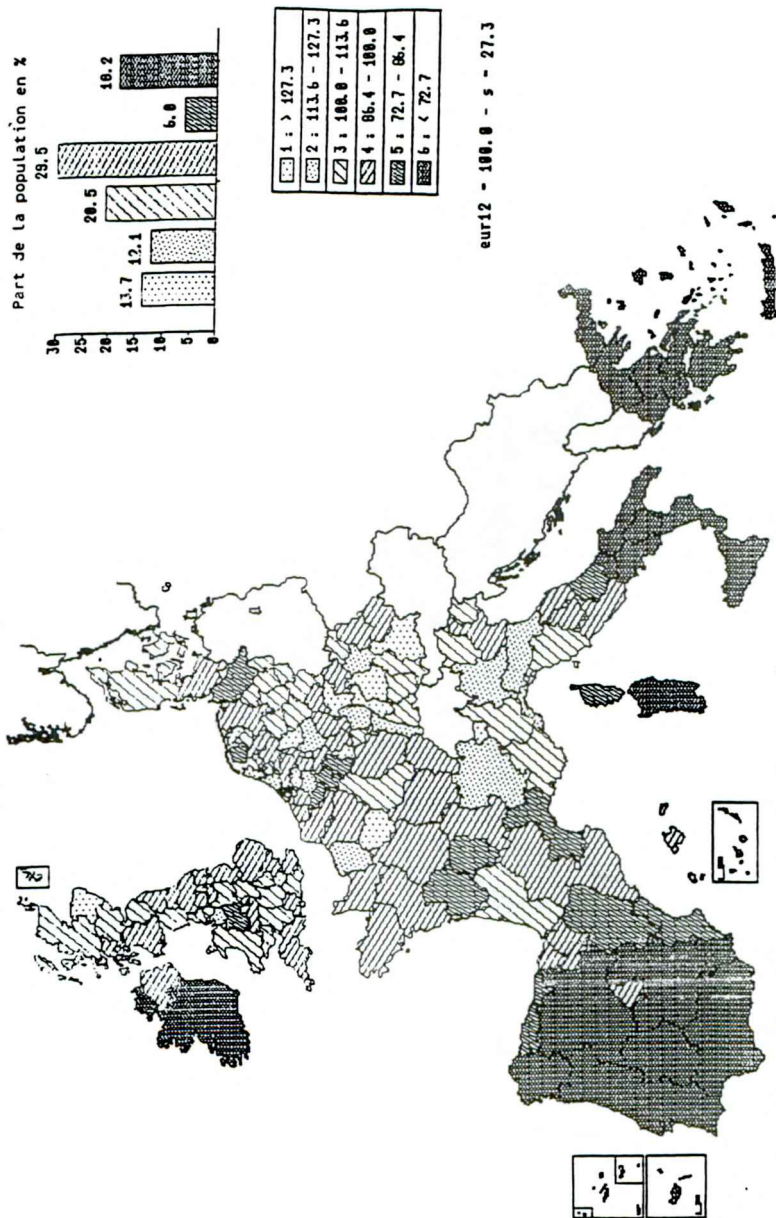
Bibliografia

- BIEBER, Alain (1989): «Nuevas dinámicas urbanas y elección de las infraestructuras de transportes», a *OP. Revista del Colegio de Ingenieros de Caminos, Canales y Puertos*, n. 12, Barcelona, pp. 52-57.
- BRUNET, Roger (dir.) (1989): *Les villes «européennes»* DATAR/RECLUS. La Documentation Française, Paris, 80 pp.
- CAMPOS VENUTI, Giuseppe (dir) (1984): *Città, metropoli, tecnologia. Le politiche di pianificazione territoriale regionale*, Franco Angeli, Milano, 282 pp.
- CHESNAIS, Michel (1981): *Transports et espace français*, Masson, París, 212 pp.
- GIMÉNEZ i CAPDEVILA, Rafael (1986): «La geografía de los transportes, en busca de su identidad», a *Geo Crítica*, n. 62, Barcelona, 61 pp.
- IZQUIERDO, Rafael (ed.) (1987): «El transporte en España», a *Situación*, (Banco de Bilbao), n. 1, 175 pp.
- JUNYENT, Rosa i GIMÉNEZ CAPDEVILA, Rafael (1989): «Mutación de la ciudad, mutación del transporte urbano», a *OP. Revista del Colegio de Ingenieros de Caminos, Canales y Puertos*, n. 12, Barcelona, pp. 60-65.
- PLASSARD, François (1977): *Les autoroutes et le développement régional*, Economica/Presses Universitaires de Lyon, París/Lyon, 341 pp.
- (1988): «Le réseau TGV et les transformations de l'espace», a *Les Annales de la recherche urbaine*, n. 39, pp. 112-116.
- (1990a): *Les régions et la grande vitesse ferroviaire. Première rencontre interrégionale sur les Transports à grande vitesse, développement régional et aménagement du territoire*, Orléans, juin.
- (1990b): «Les infrastructures de transport dans l'espace méditerranéen: logiques est-ouest, logiques nord-sud», a *Colloque sur L'Avenir de l'Espace Méditerranéen*, Montpellier, sept.
- POTRYKOWSKY, Marek i TAYLOR, Zbigniew (1984): *Geografía del transporte*, Ariel, Barcelona, 303 pp.
- QUINET, Emile (1990): *Analyse économique des transports*, Presses Universitaires de France, París, 302 pp.
- REGGIANI, Aura (ed.) (1985): *Territorio e trasporti. Modelli matematici per l'analisi e la pianificazione*, Franco Angeli, Milano, 228 pp.
- REYNAUD, Christian (1990): «Etat des reflexions prospectives en matière de transport à grande vitesse, en particulier liées à la demande et à l'approche multimodale, a *Première rencontre interrégionale sur les Transports à grande vitesse, développement régional et aménagement du territoire*, Orléans, juin.
- (1991): «La programmation des investissements en infrastructure: le cas des réseaux à grande vitesse en Europe», a *Seminaire «La politique européenne en matière d'infrastructures de transport»*, ESTI-ERT, París.
- SABRIÀ, Frederic (dir.) (1988): *Catalunya en el context mundial del transport*, Institut Català per al Desenvolupament del Transport, Barcelona, 326 pp.
- SERRATOSA, Albert (1989): «El mapa de trànsit viari d'Europa i la seva informació», a «*Revista Catalana de Geografia*, n. 9, Barcelona, pp. 21-26.
- TARRAGÓ, Marçal (1990): «Els grans equipaments i la vertebració del territori», a *Congrés d'Urbanisme i Territori de Catalunya*, Barcelona, juny.

- TRULLEN, Joan (1990): «Economia i territori: de la crisi a l'expansió», a *Congrés d'Urbanisme i Territori de Catalunya*. Barcelona, juny.
- VERGÉS, Robert (1990): «Les infraestructures de transport i comunicacions, els grans equipaments i la vertebració del territori», a *Congrés d'Urbanisme i Territori de Catalunya*, Barcelona, juny.

Mapa 1 Comunitat Econòmica Europea, D.G. de Política Regional

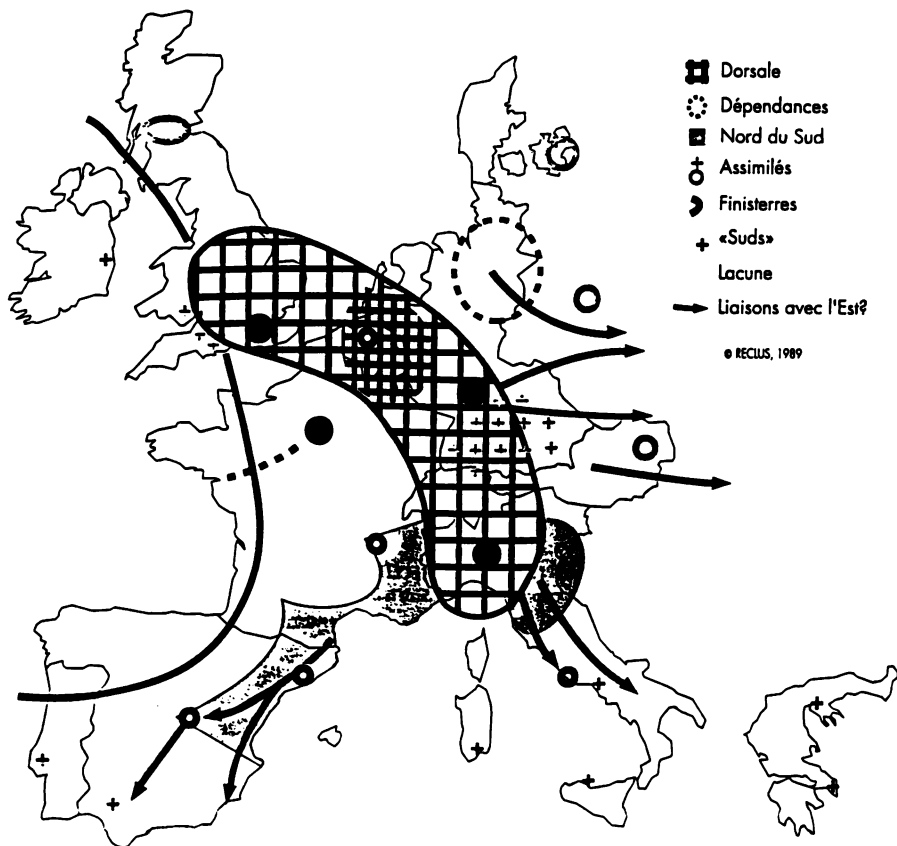
PIB PAR HABITANT, 1985
(en parités de pouvoir d'achat)

eur12 - 100,0 - s - 27,3

Note: Pour un classement détaillé, voir tableau à la fin de l'annexe

TISSUS DE VILLES

Les ciutats i el territori: balanç dels estudis sobre el sistema urbà de Catalunya 1931-1991

Pilar RIERA i FIGUERAS

Departament de Geografia

Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra

1. Introducció

El mes d'octubre de 1931, el Govern de la Generalitat va crear una Ponència tècnica per a la determinació de la Divisió Territorial de Catalunya els treballs i estudis de la qual es poden considerar com una de les primeres aportacions al coneixement de l'entramat urbà de Catalunya. Des d'aleshores ençà, el coneixement sobre el sistema urbà de Catalunya ha augmentat considerablement; ha estat abordat des de punts de vista diferents i també ha estat analitzat per un nombre gran de professionals de diverses disciplines, estudiosos del territori que, tot i dedicar-se professionalment a d'altres tasques, han fet contribucions importants al coneixement del dit entramat urbà de Catalunya.

L'objectiu d'aquestes ratlles és fer un balanç dels estudis realitzats sobre el sistema urbà de Catalunya en els seixanta anys transcorreguts des dels treballs de la Ponència, l'any 1931, fins al moment actual.

El balanç sobre aquest conjunt de treballs es portarà a terme des d'un punt de vista cronològic. Així, doncs, s'han identificat cinc períodes diferents: 1931-1939; 1939-1959; 1959-1977; 1977-1987; 1987-1991. Aquesta periodificació respon, bàsicament, a esdeveniments polítics del nostre país ¹ i també al plantejament segons el qual la producció científica d'una societat i el nivell de coneixement que aquesta produeix estan relacionats amb la demanda que d'aquests coneixements formula tant l'administració com d'altres agents socials.

Els treballs que s'han tingut en compte per dur a terme aquest balanç són aquells que fan referència al conjunt del territori català. Això suposa deixar de banda aportacions interessants sobre àmbits més petits (comarcals o regionals), que caldrà considerar en una

altra ocasió.² Tampoc no s'han considerat ni els treballs que estudien l'evolució urbana de Catalunya,³ ni treballs sobre política territorial que aborden també el tema del sistema de ciutats de Catalunya,⁴ ni, tampoc, treballs específicament de planificació, elaborats pels serveis corresponents de cada Departament de la Generalitat.⁵

Per cada període s'assenyalaran algunes de les característiques dels estudis realitzats sobre l'entramat urbà de Catalunya; es donarà notícia de les principals aportacions, dels àmbits temàtics analitzats i dels elements del sistema estudiats, de les entitats impulsores i del marc de referència d'aquests estudis.

2. Algunes consideracions de caràcter general

Abans de parlar sobre el sistema urbà de Catalunya, cal definir prèviament què entenem aquí per «sistema urbà». Seguint una de les definicions ja clàssiques i utilitzada àmpliament en Geografia, entenem per sistema urbà un «conjunt de localitats/ciutats cadascuna d'elles amb unes característiques específiques, les quals generen un conjunt d'interaccions i d'interrelacions, de tal manera que qualsevol modificació en les característiques d'una de les localitats pot produir, directament o indirectament, canvis en el conjunt. A la vegada, aquestes relacions dibuixen uns àmbits al voltant de les localitats».

Tanmateix, cal tenir present que per «sistema urbà» s'entén, de vegades, altres fenòmens urbans diferents al de la definició adoptada. Tot i que no és l'objectiu d'aquesta ponència l'abordar aquesta qüestió, ha semblat convenient esmentar-la ja que alguns dels autors que citarem més endavant entenen per «sistema urbà» fenòmens diferents.⁶

Algunes característiques específiques del conjunt de treballs sobre el sistema urbà de Catalunya són:

a) La seva relació amb els estudis sobre la divisió territorial de Catalunya i sobre la planificació territorial. Respecte de la divisió territorial s'evidencia clarament pel fet que tant els estudis i projectes de la Ponència de 1931 com un gran nombre dels treballs reproduïts per Enric Lluch i Oriol Nel'lo (1984) per al període de 1939-1983, a més de ser contribucions al debat sobre l'organització del territori són aportacions també al coneixement del sistema urbà de Catalunya. Pel que fa a la planificació territorial, els dos moments en la història recent en què s'ha plantejat la planificació territorial de Catalunya d'una manera global, s'ha aprofundit en el coneixement de l'entramat urbà del país mitjançant els treballs i estudis que aquesta planificació ha comportat.

b) El caràcter pluridisciplinari de les aportacions. Un gran nombre de científics, no només socials, i cadascun des del seu camp concret, han abordat el tema del sistema urbà de Catalunya: arquitectes, demògrafs, economistes, enginyers, geògrafs, historiadors, sociòlegs, urbanistes, etc. Aquesta característica, ja apuntada més amunt, és probablement, en part, un reflex directe de com s'ha desenvolupat al nostre país el debat sobre la divisió territorial.

3. Primer Període: 1931-1939

En aquest primer període, punt d'arrencada d'aquesta crònica i d'aquest balanç, les aportacions al coneixement del sistema urbà de Catalunya provenen d'iniciatives de la Generalitat.

— La principal aportació la configuren els materials generats per la Ponència de la Divisió Territorial (Generalitat de Catalunya 1933, 1937), i, més en concret, l'enquesta de tres preguntes que es va passar a tots els ajuntaments i molt especialment els resultats de les dues preguntes que feien referència als mercats.⁷ La informació sobre l'entramat urbà de Catalunya (les localitats/mercat i l'àmbit o àrea d'aquests mercats) que proporcionen les respostes a aquestes preguntes suposa de fet la primera aproximació al coneixement d'aquest entramat urbà i és un punt de partida per a qualsevol treball que es plantegi una anàlisi temporal de les transformacions territorials de Catalunya.

— En un altre sentit, la informació elaborada i consultada per dur a terme els projectes de planificació regional donen també una àmplia informació sobre diferents aspectes del territori català i del seu entramat urbà. És el cas de l'avantprojecte del *Pla de distribució en zones del territori català (Regional Planning)*, dels germans Rubió i Tudurí (1932), i del *Pla de Camins* (Generalitat de Catalunya 1935) elaborat per l'enginyer Victorià Muñoz Oms.

4. Segon Període: 1939-1959

És poc el que s'aporta en aquest període sobre el coneixement del sistema urbà de Catalunya. Si, en el període anterior, tant les tasques de planificació com d'administració del territori havien suposat aportacions importants sobre el coneixement del sistema urbà de Catalunya, ara, el fet de considerar la província com l'únic espai de planificació supramunicipal suposa que aquesta tasca no va aportar informació nova sobre el conjunt de ciutats catalanes. La reflexió que sobre el territori català va anar sorgint en el curs d'aquests anys no aportà tampoc nous coneixements sobre el conjunt del sistema urbà de Catalunya (Lluch, Nel·lo 1984, pp. XIX-XXXI).

5. Tercer període: 1959-1977

Els quasi bé vint anys que comprèn aquest període emmarcat pel canvi en la política econòmica del franquisme (Pla d'Estabilització 1959) i les primeres eleccions democràtiques (juny 1977), constitueixen un període fructífer en la producció de coneixements sobre Catalunya i sobre el seu sistema urbà. Són diverses les iniciatives i diferents les entitats que promouen els treballs i estudis sobre l'entramat urbà de Catalunya.

En aquest període, des del món de l'urbanisme, es donen ja algunes interpretacions globalitzadores del sistema urbà de Catalunya.

— Una de les primeres interpretacions del sistema urbà de Catalunya és la de l'arquitecte i urbanista Manuel Ribas i Piera (1971), publicada a la revista «Serra d'Or». En aquest

article, Ribas planteja el desenvolupament territorial de Catalunya a partir d'unes regions urbanes. Algunes de les idees innovadores plantejades per Ribas en aquest article són represes, amb uns plantejaments no gaire diferents, en el projecte de Pla Territorial General de Catalunya tal com és formulat en aquest moment. Ens referim a les dues «regions-ròtules»: la regió del Penedès-Garraf i la regió de la Tordera-Alt Maresme, situades entre la regió urbana de Barcelona i la de Tarragona i la de la Costa Brava, respectivament. Sembla que el Pla Territorial General de Catalunya contempla també, de moment, aquests dos espais d'una manera diferenciada i els atorga també aquest caràcter de frontissa.

Alguns serveis d'estudis d'alguns bancs són, en aquest període, els promotors de diferents recerques sobre la realitat catalana.⁸

El Servei d'Estudis de Banca Catalana, dirigit per l'economista Artur Saurí del Rfo, fou un dels més actius.

— Entre els treballs que publicà aquest servei fou *Evolució de les àrees de trànsit dels autobusos de línia a Catalunya 1934-1964* (LLUCH, Enric et alii 1968), en què s'aborda l'anàlisi de la xarxa urbana de Catalunya configurada pel servei de transport públic d'autobusos de línia. En aquest treball, a partir de les intensitats del trànsit d'autobusos pels diferents trams de carreteres, es delimiten unes àrees de trànsit i s'identifiquen unes localitats centres d'aquestes àrees. L'anàlisi temporal permet detectar transformacions territorials ocorregudes en els trenta anys, 1934-1964.⁹

— Aquest mateix servei d'estudis impulsà i acollí el treball *Estudi de delimitació de les àrees funcionals de Catalunya*, iniciat pel Grup d'Estudis Territorials (GET). Aquest grup estava format per l'estudiós del territori Joan Soler i Ribes, per l'economista Eugeni Giral i pels geògrafs Enric Lluch i Pilar Riera. Posteriorment, el GET s'amplià amb la incorporació d'un bon nombre de components del Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona, on es constituí, així, l'Institut Universitari d'Estudis Territorials (IUET). Aquest treball es plantejà la delimitació de les àrees funcionals a Catalunya a partir d'un extens qüestionari d'enquesta que proporcionà, per a les localitats catalanes (més una franja fronterera tant a ponent com a migjorn), informació sobre els fluxos que generen un nombre elevat d'activitats comercials i de serveis.¹⁰

A les acaballes del franquisme el Congrés de Cultura Catalana impulsà una reflexió profunda sobre la societat catalana. Els treballs de l'Àmbit VIII d'Ordenació del Territori del Congrés de Cultura Catalana constitueixen una fita important en el coneixement dels aspectes territorials de Catalunya.

— Pel que fa a la xarxa urbana són remarcables tant les aportacions a les sessions més específicament relacionades amb el sistema urbà, a les Borges Blanques i al Prat de Llobregat, com la dedicada a la nova divisió territorial de Catalunya, a la Seu d'Urgell. Són destacables les ponències de Manuel Ribas i Piera (1976) i de Lluís Cantallops i Valeri (1976), a la Seu d'Urgell: l'una i l'altra plantejaren les transformacions del sistema de ciutats de Catalunya i les seves repercussions en l'organització del territori.¹¹ Joan Busquets i Grau (1977), a la sessió del Prat del Llobregat, presentà el treball sobre l'evolució de les ciutats catalanes en el qual les ciutats són classificades en *madures*, *recents*, *parades* i *buides* segons quin hagués estat el creixement de la seva població entre 1920 i 1975.

En el món acadèmic són destacables tres aportacions.

— Els treballs de Joan Soler i Riber (1975) i de Joan Rebagliato i Font (1975), publicats a la Miscel·lània Pau Vila sobre les estructures mercantils bàsiques. Són contribucions importants al coneixement de l'entramat urbà de Catalunya. Aquests dos autors fan una sèrie d'aportacions sobre els espais subcomarcals i rodals als quals no s'havia prestat gaire atenció fins a aquell moment. L'entramat urbà que estructuren aquests espais subcomarcals el configuren lògicament un conjunt de localitats de les quals aquelles que tenen un menor nombre d'habitants i de serveis no apareixen en els treballs que contempnen un entramat urbà de nivell superior. Per tant, la reflexió d'aquests autors sobre els espais menors suposa, de fet, ampliar el coneixement de l'entramat urbà de Catalunya amb la incorporació de les localitats més petites.¹²

— La tesi doctoral *Barcelona i l'espai català*, del geògraf Lluís Casassas i Simó (1977), que és una àmplia reflexió sobre el sistema urbà de Catalunya i recull una extensa bibliografia sobre el tema.

— La tesi de llicenciatura de Rosa Ascón i Borràs (1976), *La diferenciació de les àrees postals a Catalunya, 1960-1970*, és l'estudi de l'entramat urbà de Catalunya que configura aquest servei públic i és, encara, l'únic treball que s'ha fet sobre els aspectes territorials d'aquest servei a Catalunya.

En aquest període algunes aportacions importants són promogudes des de Madrid:

— La revista *Ciudad y Territorio* publicà l'any 1977 un número monogràfic (2/77) dedicat a Catalunya. En aquest número, entre d'altres treballs, s'hi publica una versió castellana del treball sobre les ciutats catalanes de Joan Busquets i un treball dels economistes Josep M. Carreras i Joaquim Margalef (1977) sobre l'evolució de les ciutats catalanes entre 1857 i 1977. En aquest treball, els autors relacionen el creixement de població de les localitats catalanes amb el desenvolupament industrial de Catalunya.

— La publicació l'any 1963 de *l'Atlas Comercial de España*, per la Confederació de Cambres de Comerç, d'Indústria i de Navegació d'Espanya, representa un augment considerable d'informació sobre el sistema urbà de Catalunya. Les aportacions de *l'Atlas Comercial* són dues: en primer lloc, classifica els municipis a partir dels equipaments comercials i de serveis i estableix una jerarquia de municipis a partir de la varietat i quantitat de la seva oferta; en segon lloc, i a partir d'un qüestionari distribuït a tots els ajuntaments, es dóna informació sobre els fluxos de relació entre les localitats i es delimiten unes àrees i subàrees comercials. Aquesta informació, encarada amb la que trenta anys abans subministraren les preguntes sobre els mercats de l'enquesta de la Ponència, permet d'analitzar, malgrat les diferències que presenten ambdós treballs, de quina manera i en quina direcció s'havia modificat l'entramat urbà de Catalunya des d'un punt de vista de l'activitat comercial, i quins són i com evolucionen els espais que aquesta activitat genera al voltant d'algunes localitats.

6. Quart període: 1977-1987

El quart període s'inicia amb les primeres eleccions democràtiques i finalitza l'any 1987. El mes d'abril d'aquest any, quan el Parlament de Catalunya aprovà les Lleis d'Ordenació

Territorial, es tancava un període en el qual s'ha restablert la legalitat democràtica i s'han recobrat les institucions d'autogovern de Catalunya. Pel que fa als estudis sobre el territori, i concretament sobre l'entramat urbà de Catalunya, és un moment de gran expectació: la nova divisió territorial de Catalunya es planteja com una de les primeres tasques a realitzar per part del Govern de la Generalitat (tardarà, però, gairebé deu anys en arribar des de l'aprovació de l'Estatut d'Autonomia). La realització i aprovació del Pla Territorial de Catalunya és també un mandat de l'Estatut. Ambdós projectes generen una proliferació de treballs i estudis que suposen importants aportacions al coneixement de l'entramat urbà de Catalunya. Aquestes aportacions vénen des d'institucions i d'iniciatives diferents i presenten enfocaments molt diversos.

Pel que fa a treballs que es realitzen a partir de la iniciativa del sector públic cal referir-se als següents:

— Les obres dels geògrafs Enric Lluch i Martín i Oriol Nel·lo i Colom: *La Genèsi de la Divisió Territorial (1931-1936)* i *El Debat de la Divisió Territorial de Catalunya (1939-1983)*, publicades per la Diputació de Barcelona, són una de les fites en el coneixement territorial de Catalunya. L'exhaustiva recopilació de treballs d'altri, l'abundosa informació que apareix en les notes i peus de pàgina així com les valuoses pàgines introductòries, fan que aquestes obres siguin de consulta profitosa no solament per a l'estudi de la divisió territorial de Catalunya sinó també d'un ampli ventall d'aspectes territorials. Ja s'ha indicat més amunt que a Catalunya les aportacions al debat de la divisió territorial són sovint, a la vegada, aportacions al coneixement de l'entramat urbà. Aquestes obres posen a l'abast materials desconeguts dels treballs de la Ponència de 1931, apleguen un conjunt de materials diversos i dispersos, sovint de difícil consulta i localització, i recuperen alguns treballs no coneguts o oblidats.

— L'any 1982 es publicà l'estudi *El Reconeixement Territorial de Catalunya*, promogut pel CEOTMA (Centro de Estudios de Ordenación Territorial y Medio Ambiente), organisme depenent del Ministerio de Obras Públicas y Urbanismo. Amb la financiació d'aquest ampli treball, des del Govern d'Espanya es contribuïa a aprofundir en el coneixement de Catalunya. En el volum 21 s'aborden els aspectes relacionats amb el sistema urbà. En aquest volum, la *Base Espacial* fou elaborada per Manuel Ribas i Piera, i l'estudi sobre el sistema urbà anà a càrrec de Joan Armet, Frederic Miralles i Jordi Rosés. Aquests autors analitzen els canvis de l'estructura del sistema urbà català des de 1900, l'evolució de la població i de l'activitat, l'estructura i la jerarquia del sistema, fan una comprovació de la «Rank-Size Rule», assignen índexs de primàcia..., aspectes que fins aleshores potser no s'havien tractat d'una manera tan exhaustiva.¹³

— El Servei de Planificació Territorial de la Direcció General de Política Territorial del Departament de Política Territorial i Obres Públiques inicià a principis del decenni dels vuitanta, estudis ja directament orientats al futur Pla Territorial de Catalunya i en promogué i encarregà d'altres amb la mateixa finalitat.¹⁴ D'aquests treballs cal destacar-ne el de Jordi Bernat (1984) «El sistema de ciutats a Catalunya», del qual se'n féu una difusió multiplicada restringida, i «Assaig d'una tipologia de nuclis urbans de Catalunya l'any 1981» del mateix Jordi Bernat i Josep M. Carreras (1984), que els autors presentaren a la II Setmana d'Estudis Urbans a Lleida. En aquests dos treballs, s'estudia el sistema de ciutats de Catalunya de cara a desenvolupar les determinacions que respecte als nuclis urbans conté

la Llei de Política Territorial del 21 de novembre de 1983. En aquesta llei es diu que el Pla Territorial haurà d'indicar... «els nuclis de població que per les seves característiques hauran d'exercir una funció impulsora i reequilibradora» (article 5.1.b.) i s'hi fa la següent tipologia d'aquests nuclis de població: a) nuclis amb capacitat de creixement situats en zones de desenvolupament i amb capacitat d'afavorir la concentració d'activitats i d'economies externes; b) nuclis de concentració situats en zones deprimides; c) nuclis especialment aptes per establir-hi equipaments d'àmbit supramunicipal; d) nuclis que poden tenir una funció de reequilibri i de descentralització en l'àmbit de zones fortament congestionades.

Aquest mateix Servei de Planificació Territorial encarregà l'explotació de les dades de mobilitat obligada del cens de 1981 a l'economista Joaquim Clusa (1986), que portà a terme aquesta explotació juntament amb la geògrafa Assumpta Jané. Es tracta del primer tractament sistemàtic de les dades de mobilitat que contempla tots els municipis de Catalunya. Aquest tractament permet dibuixar els àmbits que generen els fluxos pendulars del viatge al treball.

— Per encàrrec del Departament de Governació, l'economista Pere Lleonart i Llibre (1982) dirigí l'estudi *Els serveis municipals a Catalunya*, en el qual es fa una recopilació sistemàtica d'equipaments i infraestructures que, en el moment de realitzar-se el treball, eren de competència municipal, se'n detecten els dèficits i se'n fa una valoració. El treball inclou també una anàlisi de la mobilitat de la població rural. En aquest sentit, s'estudien els desplaçaments per motius laborals i educatius i els motivats per compres quotidianes, compres no quotidianes i serveis professionals. El treball inclou la informació relativa a aquests tres últims tipus de desplaçaments i això permet de conèixer, per a l'any 1981 (any en què es va portar a terme l'enquesta als Ajuntaments), els àmbits que aquests serveis dibuixaven i l'entramat urbà que els estructurava. Tot i que només es disposa d'aquesta informació per als municipis de menys de 2.000 habitants, segons les dades de població de 1979, la comparació d'aquestes dades amb les que proporciona l'*Atlas Comercial de España* ha de permetre apuntar quins són els principals canvis i tendències dels àmbits que generen les activitats comercials i de serveis i de l'entramat urbà que els vertebrava.

Algunes institucions o organismes privats contribuïren a augmentar el coneixement sobre el sistema urbà de Catalunya, sovint promovent actes o estudis sobre la divisió territorial de Catalunya.

— La revista CEUMT dedicà, l'any 1979, el número doble 11-12 al tema de la divisió territorial. En aquest número, les geògrafes Rosa Ascón, Helena Estalella i Pilar Riera, en l'article «Les divisions territorials: comarques i divisions administratives», analitzen els espais generats pels fluxos telefònics.¹⁵ El paper de Barcelona en la vertebració de Catalunya, la persistència d'uns espais més petits que les comarques que s'han anat conformant al llarg del procés històric i que presenten una forta inèrcia a desaparèixer, el paper d'alguns caps de comarca i també el d'algunes capitals de regió són alguns dels resultats de l'anàlisi dels fluxos telefònics presentats en aquest article.

— La fundació Jaume Bofill, sempre sensible a les preocupacions de la societat catalana, convocà l'any 1979 un col·loqui sobre «La Divisió Territorial de Catalunya». En aquest col·loqui hi fou convidat a participar, juntament amb d'altres grups, l'Institut Universitari d'Estudi Territorials el qual a partir dels materials del Grup d'Estudis Territorials (aquest

grup s'integrà a l'IUET l'any 1978), presentà un avenç del treball sobre «Les àrees funcionals de Catalunya». L'aportació de l'IUET consistí en l'anàlisi dels espais que generaven alguns serveis i alguns equipaments.¹⁶

Una de les aportacions a aquest col·loqui donà lloc, més endavant, al treball del geògraf Lluís Casassas i de l'economista Joaquim Clusa *L'organització territorial de Catalunya*. Una de les aportacions fonamentals d'aquesta obra és la reflexió sobre els espais infracomarçals: les «municipalies», segons la proposta terminològica dels autors. Casassas i Clusa fan també una àmplia referència a l'entramat urbà de Catalunya, tot posant especial èmfasi en els espais generats pels moviments pendulars (viatge al treball), els fluxos telefònics i les àrees dibuixades per funcions administratives supramunicipals.¹⁷ Defineixen uns sistemes urbans mitjançant les variables: densitat de població, continu urbà, interrelació funcional. En aquesta obra s'ofereix també una interpretació de l'entramat urbà de Catalunya, que segons els autors quedaria configurat per: uns espais regionals, algunes estructures comarcals i uns sistemes urbans.

Segons el model proposat pels autors, aquests tres tipus d'espais no generen un sistema jerarquitzat igual per a tot Catalunya, sinó que diferents parts del territori presenten diferents tipus d'organització territorial i d'entramat urbà.¹⁸

— El Col·legi d'Arquitectes de Lleida, des de 1982, convoca cada dos anys la *Setmana d'Estudis Urbans*. Cada convocatòria ha tingut, fins al moment, un caire monogràfic.¹⁹ L'any 1984 el tema fou *Les ciutats petites i mitjanes a Catalunya: evolució recent i problemàtica actual*. Tal com aquest títol indica, totes les ponències i comunicacions giraren entorn a la temàtica del sistema urbà de Catalunya, que no totes, però, contemplaven en el seu conjunt. D'entre les que sí que ho feren cal destacar les aportacions d'Anna Cabré i Isabel Pujadas sobre l'activitat econòmica i el potencial demogràfic de les ciutats catalanes; de Tomàs Vidal sobre l'evolució demogràfica de les ciutats mitjanes en els últims cent anys; de Joaquim Clusa sobre el creixement econòmic i el creixement demogràfic com a factors estructuradors del sistema urbà; i de Jordi Bernat i Josep M. Carreras, l'article ja citat sobre la tipologia de nuclis urbans de Catalunya l'any 1981.

Algunes institucions financeres, mitjançant els seus serveis d'estudis, promouen i financien en aquests anys algunes obres que han tingut especial rellevància.

— El Servei d'Estudis de Banca Catalana publicà l'any 1980 el primer estudi de l'economista Pere Leonart i Llibre (1980) sobre els atractius industrials de les ciutats catalanes. Aquest treball inicià una línia d'estudi d'aquest autor sobre la potencialitat econòmica i industrial de les ciutats catalanes. L'activitat industrial sovint té un paper secundari en els estudis sobre els sistemes urbans; en aquest sentit, les aportacions de Pere Leonart no són tant una reflexió del sistema urbà de Catalunya des del punt de vista de l'activitat industrial com una anàlisi de la potencialitat econòmica i industrial de les ciutats que configuren l'entramat urbà de Catalunya.

— La Caixa d'Estalvis de Catalunya, el Servei d'Estudis del Banc Urquijo i el Servei d'Estudis del Banc Occidental publiquen, l'any 1980, l'*Atlas socio-econòmic de Catalunya* dirigit pel geògraf Tomàs Vidal. Aquesta atlas es va publicar en forma de carpetes que incloïen fulls temàtics en què, a més de la informació cartografiada, hi constava un estudi

concret de les variables representades. Se'n van publicar tres carpetes, que contenen diferents fulls temàtics; a cadascun d'ells hi consta el nom de l'autor. La unitat espacial de referència és, en tots els mapes, els municipis.²⁰

En relació al tema de la xarxa urbana són d'especial interès, per un costat, el mapa de localització de la població de 1970 (full 1.02.01) del qual és autor Tomàs Vidal, i els mapes sobre les divisions administratives (fulls 6.00.00; 6.01.01; 6.01.02) realitzats per Carles Carreras.²¹

En el món acadèmic, en aquest període, és destacable la tesi llegida l'any 1983 a la Universitat Politècnica de Catalunya per l'enginyer Tomàs Aluja i Banet sobre mètodes de classificació i anàlisi factorial aplicats a l'estudi de la divisió territorial.²² L'autor aplica un algorisme classificatori a un conjunt de dades d'equipaments comercials i de serveis a nivell municipal. Els resultats obtinguts posen de manifest l'estructura funcional del territori segons els serveis considerats, i així s'hi identifiquen unes àrees funcionals i una jerarquia urbana. Aquesta estructura funcional es correspon, bàsicament, amb una organització territorial de nivell comarcal i és el resultat, tal com indica l'autor, dels serveis i equipaments considerats en l'anàlisi. L'algorisme utilitzat permet, a més, la identificació d'àrees d'indeterminació i de solapament. La validesa de l'algorisme ve donada, segons l'autor, per la correspondència entre els resultats que s'obtenen de la seva aplicació i els que s'obtenen amb una anàlisi empírica dels espais i la jerarquia urbana que generen els equipaments i els serveis analitzats.

— La revista *Treballs de la Societat Catalana de Geografia* publicà l'any 1986 un treball de la geògrafa Eva Garcia Balaguer sobre els esdeveniments culturals a Catalunya. En aquest article s'analitzen separatament els esdeveniments corresponents a diverses activitats culturals promogudes per diferents institucions: la Generalitat, la Caixa de Pensions i d'altres. L'anàlisi sistemàtica de les estructures territorials que generen els esdeveniments culturals és, pel que sabem, la primera vegada que es planteja. L'autora inicia amb aquest treball una línia nova d'estudis sobre aspectes culturals de l'entramat urbà de Catalunya.

7. Cinquè període: 1987-1991

El període que va des de l'aprovació de les lleis territorials fins ara és curt. Només han transcorregut cinc anys des de l'aprovació de les lleis, però la producció de coneixements sobre el sistema urbà de Catalunya presenta unes característiques diferents. La proliferació de treballs de l'etapa anterior s'ha reduït i les aportacions promogudes per institucions i organismes diversos també. L'explicació del perquè no és senzilla, i probablement caldria considerar un conjunt de factors diversos. L'aprovació de les lleis territorials, la consolidació dels diferents organismes i serveis dependents del Govern de la Generalitat encarregats de desenvolupar la legislació aprovada, en són probablement alguns, i expliquen, en part, el desencís d'alguns col·lectius professionals sobre la incidència de les seves aportacions en les decisions i dissenys sobre la planificació territorial. Tanmateix, la producció de coneixements sobre el sistema urbà de Catalunya no s'atura.

En aquesta etapa, una majoria dels treballs són promoguts o encarregats per les institucions públiques amb objectius sovint molt concrets; aquests treballs i estudis tenen sovint una difusió limitada que es redueix, a vegades, a curts tiratges fotocopiats.

— Per encàrrec del Servei de Planificació Territorial del Departament de Política Territorial i Obres Públiques de la Generalitat i relacionat amb el Pla Territorial General de Catalunya que aquest servei elabora, l'equip format per Joaquim Clusa i Assumpta Jané (1986) ha explotat les dades sobre mobilitat obligada del padró de 1986, amb un tractament similar a l'utilitzat pels mateixos autors en el treball sobre mobilitat obligada de 1981.

— Un altre equip format per l'arquitecte Gabriel Palacios i els geògrafs gironins Margarida Castañer, David Comas, José Antonio Donaire i Joan Vicente, està elaborant, a partir de les mateixes dades de mobilitat obligada del padró de 1986, i per al mateix Servei de Planificació Territorial, el treball *Cohesió, centralitat i àrees funcionals*. Aquests dos treballs hauran de donar conjuntament una visió molt completa de les estructures territorials que generen els desplaçaments laborals i d'estudi a Catalunya.

— El mateix Servei de Planificació Territorial encarregà als geògrafs Isabel Pujadas i Enric Mendizàbal un estudi a nivell municipal sobre el creixement de la població entre 1975 i 1986. En aquest treball, entre d'altres aspectes, s'analitzen les tendències diferencials de creixement segons el nombre d'habitants dels municipis.²³

— Per encàrrec dels Departaments de Governació i de Presidència, un equip format actualment pels geògrafs Jaume Busqué, Ignasi Cuadros i el biòleg Josep M. Camarasa està elaborant el *Nomenclàtor i Atlas administratiu de Catalunya*, que recull les estructures territorials de les administracions que actuen a Catalunya, la jerarquitització de l'entramat urbà sobre el que es recolza cada administració i els espais que aquestes configuren.²⁴

— El Departament de Política Territorial i Obres Públiques i el Servei d'Estudis de Banca Catalana han publicat l'any 1988 i l'any 1989, dos treballs de l'economista Pere Lleonart i Llibre sobre el potencial econòmic de les ciutats catalanes. Aquests dos treballs són en la línia del treball del mateix autor publicat l'any 1980 pel Servei d'Estudis de Banca Catalana. En el publicat l'any 1988, l'autor amplia i posa al dia el treball de l'any 1980; en el següent contempla les potencialitats econòmiques de localitats més petites, que configuren un altre nivell de la jerarquia urbana de Catalunya. Amb aquest últim treball es disposa per tant d'informació sobre aspectes econòmics i industrials que fins ara només es tenia per les 29 ciutats estudiades en els treballs dels anys 1980 i 1988.

— La revista *Cultura* del Departament de Cultura de la Generalitat publicà, en el número corresponent al mes de febrer de 1991, una breu referència al Pla de Teatres de Catalunya, indicant quins són els municipis en els que el Pla preveu la dotació de nous equipaments i en quins l'adequació d'infraestructures ja existents. Aquest article, de caire informatiu, afegeix informació al coneixement dels equipaments culturals de les localitats catalanes. En aquest sentit permet seguir la línia apuntada per Eva García Balaguer sobre els espais i jerarquies que configuren les activitats culturals.

Altres organismes i institucions públiques han contribuït també a augmentar el coneixement sobre el sistema urbà de Catalunya.

— La Federació de Municipis de Catalunya publicà l'any 1989 el llibre *10 anys d'ajuntaments democràtics*, en el qual diversos autors fan un balanç de la gestió municipal en aquest decenni. En aquest llibre l'economista Amador Ferrer estudia la territorialització

del planejament urbanístic. Classifica els municipis de Catalunya en: ciutats capçaleres de comarca; municipis metropolitans; municipis turístics; municipis rurals, i municipis de muntanya. Per a cadascun d'aquest grup de municipis estudia la situació del planejament urbanístic i en fa una diagnosi en la qual apunta quines són les principals tendències en el planejament urbanístic. Aquest treball contempla l'entramat urbà de Catalunya des d'una perspectiva fins ara inèdita.

— La Cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona, seguint potser la tradició iniciada per la Confederació Espanyola de Cambres de Comerç Indústria i Navegació d'Espanya amb la publicació de l'Atlas Comercial de España, l'any 1963, ha finançat recentment el projecte: *Atlas Comercial de Catalunya* que dirigeix l'economista Pere Puig i Bastard.²⁵ A grans trets l'*Atlas Comercial* té com a objectius l'anàlisi de l'oferta comercial i l'anàlisi de la demanda. A diferència de l'*Atlas Comercial de España*, aquest projecte no es planteja l'estudi de les àrees comercials. L'enquesta dissenyada per caracteritzar alguns aspectes de la demanda: hàbits de consum, característiques de la despesa, etc, incorpora algunes preguntes sobre la mobilitat generada per alguns desplaçaments (compra de productes d'alimentació, electrodomèstics i vestit), que permeten identificar uns índexs d'atracció comercial dels municipis. No permet però delimitar les àrees comercials, ja que l'enquesta no s'ha fet a tots els municipis de Catalunya sinó a una mostra estratificada de la població. L'*Atlas Comercial* completa els aspectes de mobilitat amb dos treballs: per un costat el treball de Joaquim Clusa i Assumpta Jané (1989) sobre la mobilitat obligada a partir de les dades del padró de 1986, i el treball sobre les àrees de trànsit dels autobusos de línia realitzat, a petició del director del projecte, per un equip de geògrafs del Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona (vegeu la nota 9).

En el món acadèmic i en les societats dedicades a l'estudi i debat sobre aspectes territorials, la reflexió sobre les estructures territorials i el sistema urbà de Catalunya continua.

— En aquest període es presenta la tesi de l'autora d'aquest article sobre *Les àrees funcionals de Catalunya*, en la qual s'utilitza la informació recollida i elaborada pel GET i per l'IUET. Bàsicament en aquesta tesi s'estudien els diferents nivells funcionals en què s'estructura el territori a partir de les activitats comercials i dels serveis.²⁶

— Dues associacions que apleguen entre els seus membres un bon nombre de professionals i estudiosos del territori convocaren l'any 1989, separatament, uns actes sobre els espais regionals.

Ens referim al Debat sobre *Les futures regions a Catalunya*,²⁷ convocat per la Societat Catalana d'Ordenació del Territori a Girona el 14 de gener de 1989; i a les jornades sobre *La regionalització del territori i els ens intermedis*,²⁸ convocades per la Societat Catalana de Geografia a Barcelona, els dies 19, 20 i 21 d'abril de 1989. En aquests dos actes les reflexions sobre els espais regionals tingueren, per un costat, un caire bàsicament teòric i per l'altre abordaren la problemàtica dels ens regionals, més des del punt de la divisió administrativa que no des de l'entramat urbà que configuren a Catalunya les capitals regionals.

7. Conclusions

Un cop feta aquesta relació dels treballs sobre el sistema urbà de Catalunya que s'han fet en aquests últims seixanta anys sembla que es confirma el que s'ha dit en les primeres línies d'aquest article: a Catalunya els estudis sobre el sistema urbà estan molt relacionats tant amb les aportacions fetes al debat sobre la divisió territorial com amb els treballs sobre la planificació territorial.

Així, els períodes més fructífers en estudis i aportacions al coneixement de l'entramat urbà de Catalunya són aquells en els que:

a) El debat sobre la divisió territorial ha tingut un ressò important bé perquè les institucions d'autogovern de Catalunya l'han suscitat amb propostes legislatives de modificació de l'organització territorial (seria el cas dels períodes 1931-1939 i 1977-1987), bé perquè les expectatives generades a partir de la transició democràtica i de la recuperació de l'autogovern de Catalunya reobriren i intensificaren el debat sobre la nova divisió territorial (període 1959-1977).

b) El govern de la Generalitat es planteja la necessitat de la planificació global del territori i inicia les tasques de cara al Pla Territorial. En el primer període (1931-1939), els treballs dels germans Rubió i Tudurí sobre el projecte del Regional Planning en serien un exemple, però quan aquesta tasca planificadora ha generat més treballs sobre el sistema urbà és a l'últim període (1987-1991), en el qual s'està realitzant el Pla Territorial General de Catalunya.

Notes

- ¹ Aquesta periodificació no s'aparta gaire de la utilitzada per altres autors. Per exemple Enric LLUCH i Oriol NEL·LO en la «Introducció» del llibre *El debat sobre la Divisió Territorial de Catalunya, 1939-1983*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1984, fan la següent periodificació: 1939-1959; 1959-1977; 1977-1983.
- ² Per exemple, treballs com el de l'economista Pere RIERA i MICALÓ, *L'Àrea de Banyoles dins la Divisió Territorial de Catalunya. Recull Documental, 1939-1985*, Banyoles, Ajuntament de Banyoles, Servei de Publicacions, 1986.
- ³ Queden fora de l'anàlisi les publicacions de l'Institut Municipal d'Història de l'Ajuntament de Barcelona sobre l'evolució urbana. Ens referim concretament a Carles MIRALLES i altres (1984), *Les ciutats catalanes en el marc de la Mediterrània*, Barcelona, Edicions de la Magrana (1983), *Evolució urbana de Catalunya*, Barcelona, Edicions de La Magrana, Institut Municipal d'Història, entre d'altres.
- ⁴ Ens referim entre d'altres a Francesc ROCA (1979), *Política econòmica i territori a Catalunya, 1901- 1939*, Barcelona, Ketres.
- ⁵ Els estudis sobre planificació sanitària en serien un exemple: tant la planificació sanitària que va impulsar el conseller de Sanitat i Assistència Social Ramon Espasa i Oliver: Departament de Sanitat i Assistència Social (1980), *La Sanitat a Catalunya. Anàlisi i Propostes del Departament de Sanitat i Assistència Social*, Barcelona, Departament de la Presidència, Servei de Publicacions de la Generalitat; com la que va impulsar el conseller Josep Laporte: Generalitat de Catalunya, Departament de Sanitat i Seguretat Social (1983-1987), *Planificació sanitària pública a Catalunya, 1985-1987*, 4 vols, Barcelona, o com la que acaba de ser aprovada pel Parlament de Catalunya el juny de 1991. Un altre exemple en seria *El Pla de Carreteres*, Barcelona, Departament de Política Territorial i Obres Públiques, 2 vol., 1986-1987.
- ⁶ Lluís CASASSAS i Joaquim CLUSA, en el seu llibre *L'organització territorial de Catalunya*, Barcelona, Publicacions de la Fundació Jaume Bofill, 1981, defineixen com a sistema urbà «les unitats de vida urbana», i les identifiquen a partir de tres criteris generals: grandària, caràcter metropolità (densitat contínua de població superior a la mitjana nacional) i integració metropolitana (moviments de la població de caràcter diari, pàgina 128).
- ⁷ El llibre d'Enric LLUCH i Oriol NEL·LO *La Gènesi de la Divisió Territorial*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1983, dóna informació exhaustiva sobre els treballs de la Ponència.

- ⁸ El Servicio de Estudios en Barcelona del Banc Urquijo, dirigit per l'economista Ramon Trias Fargas, en fou un dels més destacats. Dels estudis que publicà no n'hi ha cap, però, sobre el sistema urbà de Catalunya. Tanmateix, en algun dels actes científics organitzats amb motiu del desè aniversari d'aquest servei d'estudis s'abordà la problemàtica del sistema urbà de Catalunya generant-se una interessant discussió entre el ponent (l'economista Lluís Racionero) i el públic assistent (format essencialment també per economistes). Vegeu a la bibliografia: RACIONERO, Lluís, 1975.
- ⁹ Actualment un equip de geògrafs del Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona (Màrius Boada, Josep Ricard Cano, Enric Lluch, Pilar Riera, Jesus Romero i Núria Valdovinos) estan finalitzant el treball *La centralitat de les localitats catalanes a partir de les àrees de trànsit dels autobusos de línia, 1991*. Aquest treball, que es realitza per encàrrec del *Projecte: Atlas Comercial de Catalunya*, dirigit per l'economista Pere Puig Bastard, utilitza la mateixa metodologia i haurà de permetre la comparació temporal: 1934-1964-1991.
- ¹⁰ L'IUET el constituïren els quatre membres del Grup d'Estudis Territorials més els professors del Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona: Pau Alegre, Rosa Ascón, Helena Estalella, Maria Dolors Garcia, Lluís Riudor, Antoni F. Tulla, de Bellaterra, Carmen Gonzalo, Maria Villanueva de l'Escola de Mestres «Sant Cugat», Montserrat Terrades de l'Estudi General de Girona i Anna Solà que es féu càrrec de les tasques de secretaria. L'enquesta del GET comptà amb la cooperació de centenars d'informadors locals. Vegeu més detalls a RIERA FIGUERAS, Pilar, 1988 i 1989.
- ¹¹ Les ponències, comunicacions, debat i conclusions de la sessió de la Seu d'Urgell foren publicades pel Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona. Vegeu a la bibliografia RIERA I FIGUERAS, Pilar (1983).
- ¹² Vegeu les reflexions de Joan Rebagliato (1989), sobre la diversitat de les divisions administratives a Catalunya en els articles publicats a la *Revista de Catalunya*, núm. 28 i 29, que foren reproduïts a *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*.
- ¹³ Aquests mateixos autors presentaren un resum d'aquest treball a la *VIII Reunió de Estudios Regionales*, celebrada a Bilbao el mes d'octubre del mateix any i convocada per la Asociación de Ciencia Regional del País Vasco, amb el títol «El sistema catalán de ciudades».
- ¹⁴ La redacció del *Projecte del Pla Territorial General de Catalunya*, ha anat a càrrec, finalment, d'un equip diferent del que hi havia en aquests anys en el Servei de Planificació Territorial.
- ¹⁵ Era la primera vegada, pel que sabem, que es tenia accés a les dades dels fluxos telefònics i se'n publicaven uns resultats. Els fluxos telefònics corresponien a l'any 1972. Les dades les havia obtingut el Grup d'Estudis Territorials gràcies a l'atenció del Sr. Salamero de la Delegació de la Companyia Telefònica a Catalunya, els mapes reproduïts en aquests articles els havia realitzat l'IUET, institut al que les autores pertanyien (veure nota 10).
- ¹⁶ Al llibre d'Enric LLUCH i Oriol NEL·LO *El Debat de la Divisió Territorial de Catalunya (1939-1983)* es reproduceix la ponència de l'IUET i es dona una àmplia referència sobre aquest col·loqui.
- ¹⁷ Els mapes de les divisions administratives que s'inclouen en aquest llibre (pàgines 26-31, i 305-307), són realitzats amb informacions que els autors atribueixen al geògraf Carles Carreras. En realitat la informació utilitzada per a la realització d'aquests mapes va ser recollida, depurada i tractada, els anys 1975 i 1976, pel Grup d'Estudis Territorials amb consultes específiques a les delegacions regionals, provincials i comarcals de cada organisme, amb desplaçaments i comprovacions minucioses a nivell municipal. Aquesta informació s'incorporà a l'anàlisi sobre les àrees funcionals de Catalunya que aquest grup realitzava. El secretari executiu del Consorci d'Informació i Documentació de Catalunya, el sociòleg Lluís Carreño i Piera, sol·licità formalment aquesta informació a l'IUET per tal d'incloure-la a les fitxes municipals que aquell organisme elaborava en aquell moment. En cadascuna de les fitxes municipals del CIDC (actual Institut d'Estadística de Catalunya), hi consta l'IUET com a organisme que facilità aquesta informació.
- ¹⁸ L'economista Joaquim CLUSA, realitzà l'any 1986 l'estudi: *Sistema de ciudades. Andalucía*, 2 vols, publicat per la Dirección General de Ordenación del Territorio de la Junta de Andalucía. En la seva aportació al llibre *Visión de Catalunya*, publicat per la Diputació de Barcelona l'any 1987, aquest autor fa un breu resum del treball sobre el sistema urbà de Catalunya i del realitzat sobre el sistema de ciutats d'Andalucía, i fa referència també al treball realitzat amb Lluís CASASSAS, *L'Organització Territorial i administrativa de Barcelona*.
- ¹⁹ El temes monogràfics han estat els següents: *Estudis urbans a Lleida*, I Setmana d'Estudis Urbans a Lleida, 1982; *Les ciutats petites i mitjanes a Catalunya: evolució recent i problemàtica actual*, II Setmana d'Estudis Urbans a Lleida, 1984; *Història i intervenció en el centre històric*, III Setmana d'Estudis Urbans a Lleida, 1986; *Ciutat, comerç i urbanisme comercial*, IV Setmana d'Estudis Urbans a Lleida, 1989. L'Estudi General de Lleida publicà les ponències de la I Setmana, i l'Institut Cartogràfic de Catalunya ha publicat les ponències i comunicacions de la II i III setmanes.
- ²⁰ Els principals temes tractats en aquest atlas són: la població i l'evolució de la població; aspectes demogràfics; del sector agrari hi ha alguns mapes sobre tipus de conreus i sobre algun tipus de ramaderia; el sector turístic (places hoteleres i de camping); el comportament electoral, i les divisions administratives.
- ²¹ Sobre la informació utilitzada per a la realització dels mapes de les divisions administratives, en els fulls 6.00.00, 6.01.01 i 6.01.02, no hi consta la producció de la informació a càrrec del GET. Vegeu la nota 16.
- ²² En el llibre d'Enric LLUCH i Oriol NEL·LO: *El debat...* (1984), es publica un article en el que Tomàs ALUJA presenta els principals trets de la metodologia utilitzada en la tesi doctoral i els majors resultats.

- ²³ Aquest treball és en aquest moment en premsa.
- ²⁴ Aquest treball l'inicià Isabel Rueda des de la Diputació de Barcelona i el continuà més tard des del Servei de Delimitacions Territorials del Departament de Governació. Alguns treballs que s'integraran en aquest Nomenclàtor han estat realitzats per Joan Tort i Enric Morera, Xavier Sanclimens, Josep M. Camarasa i Xavier Mateu.
- ²⁵ La publicació de l'*Atlas Comercial de Catalunya* es preveu per la tardor de 1991.
- ²⁶ Un resum d'aquesta tesi es publicà a *Banca Catalana. Revista Econòmica*, vegeu a la Bibliografia Riera i Figueras, Pilar (1989).
- ²⁷ Vegeu la publicació *Les futures regions a Catalunya*, Barcelona, Societat Catalana d'Ordenació del Territori, Institut d'Estudis Catalans, 1989.
- ²⁸ El número 17 de la revista, *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, es dedicà a aquestes Jornades. Posteriorment, la Diputació de Barcelona publicà íntegrament les aportacions dels ponents i comunicants. Vegeu la publicació, *La regionalització del territori i els ens intermedis*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1990.

Bibliografia

- ALUJA I BANET, Tomàs (1983): *Mètodes de classificació i anàlisi factorial sobre un graf. Aplicació a l'anàlisi de dades municipals de Catalunya. Contribució a l'estudi de la divisió territorial*, Barcelona, tesi doctoral, Universitat Politècnica de Catalunya, Escola Superior d'Enginyeria Industrial de Barcelona (treball no publicat)
- (1983): «Determinació dels centres d'atracció i llur zona d'influència en funció dels equipaments municipals», Barcelona, text mecanografiat, reproduït a: LLUCH, NEL·LO (1984): pp. 839-843.
- ARMET, Joan, MIRALLES, Frederic i ROSÉS, Jordi (1982): «El sistema urbano catalán», a *Reconeixement Territorial de Catalunya*, vol. 21, Centre d'Estudis de Planificació (I.E.P), Generalitat de Catalunya Departament de Política Territorial i Obres Públiques, Barcelona, pp. 205-412.
- (1982): «El sistema catalán de ciudades», a *VIII Reunión de Estudios Regionales*, Bilbao, Asociación Española de Ciencia Regional del País Vasco.
- ASCON I BORRÀS, Rosa (1976): «La diferenciació territorial de les àrees postals a Catalunya, 1960-1970», a *Document d'Anàlisi Territorial*, núm. 2, pp. 2-24.
- ASCON, Rosa, ESTALELLA, Helena i RIERA, Pilar (1979): «Les divisions territorials: Comarques i divisions administratives», a *CEUMT*, Barcelona, núm. 11-12, pp. 7-23, reproduït a LLUCH, NEL·LO, (1984), pp. 443-453.
- ATLAS COMERCIAL DE ESPAÑA* (1963): Madrid, Cámaras de Comercio, Industria y Navegación de España.
- BERNAT, Jordi (1984): *El sistema de ciutats a Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Política Territorial i Obres Públiques, Direcció General de Política Territorial, (treball mimeografiat)
- BERNAT, Jordi i CARRERAS, Josep M. (1984): «Assaig d'una tipologia de nuclis urbans de Catalunya l'any 1981», a *II Setmana d'Estudis Urbans*, Lleida, reproduït a: *Les ciutats petites i mitjanes a Catalunya: evolució recent i problemàtica actual*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Institut Cartogràfic de Catalunya, 1987, pp. 171-189.
- BOADA, Màrius, CANO, Josep Ricard, LLUCH, Enric, RIERA, Pilar, ROMERO, Jesús i VALDOVINOS, Núria (1991): *Informe sobre la centralitat de les localitats catalanes. Les àrees de trànsit de 1991*, Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Geografia (treball mimeografiat realitzat a sol·licitud de la Cambra de Comerç Indústria i Navegació de Barcelona per al projecte, *Atlas Comercial de Catalunya*, dirigit per l'economista Pere Puig i Bastard).

- BUSQUETS I GRAU, Joan (1977): «Macrocefàlia barcelonina o ciutats catalanes?», a *La macrocefàlia barcelonina*, àmbit VIII del Congrès de Cultura Catalana, el Prat de Llobregat, traducció castellana a: *Ciudad y Territorio*, 2/77, abril-juny, 1977, pp. 46-52; publicat a: *Quaderns d'Arquitectura i Urbanisme*, setembre, 1981, pp. 32-35; reproduït en part a: SOLÀ-MORALES I RUBIO, Manuel (1979): «Capital i ciutats a Catalunya: una perspectiva de futur», *Catalunya cap a l'any 2000*, Barcelona, Publicacions de la Fundació Jaume Bofill, editorial Blume, reproduït a: LLUCH, NEL·LO (1984): 675-687.
- CABRÉ, ANNA i PUJADAS, Isabel (1984): «Activitat econòmica i potencial demogràfic a les ciutats catalanes», a *II Setmana d'Estudis Urbans*, Lleida, reproduït a: *Les ciutats petites i mitjanes a Catalunya: evolució recent i problemàtica actual*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Institut Cartogràfic de Catalunya, 1987, pp. 89-116.
- CANTALLOPS I VALERI, Lluís (1976): «Incidència dels nous fets urbans i territorials en la divisió territorial de 1936», a *La nova divisió territorial de Catalunya*, Àmbit VII del Congrès de Cultura Catalana, la Seu d'Urgell, reproduït a: RIERA (1983) pp. 14-24, reproduït a: LLUCH, NEL·LO (1984): pp. 200-203.
- CARRERAS, JOSEP M. i MARGALEF, Joaquim (1977): «La evolució de las ciudades catalanes entre 1857 y 1975», a *Ciudad y Territorio*, 2/77, abril-juny, 1977, pp. 32-45.
- CASASSAS I SIMÓ, Lluís (1977): *Barcelona i l'espai català*, Barcelona, Curial.
- (1987): «Un nou model territorial: procés d'urbanització de Catalunya», a *Espais*, núm. 6, juliol-agost, pp. 42-46.
- (1983): «Les ciutats», a *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*, vol. 18, *Geografia General ***, Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, pp. 10-79.
- CASASSAS, Lluís i CLUSA, Joaquim (1981): *L'organització territorial de Catalunya*, Barcelona, Publicacions de la Fundació Jaume Bofill.
- CLUSA I ORIACH, Joaquim (1984): «El creixement econòmic i el creixement demogràfic com a factors estructurants del creixement urbà», a *II Setmana d'Estudis Urbans*, Lleida, reproduït a: *Les ciutats petites i mitjanes a Catalunya: evolució recent i problemàtica actual*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Institut Cartogràfic de Catalunya, 1987, pp. 21-53.
- (1987): «Criterios sociológicos de la ordenación del territorio. La base territorial de referencia», a *Visión de Catalunya*, Barcelona, Diputació de Barcelona.
- CLUSA, Joaquim i JANÉ, Assumpta (1986): *Tractament i explotació de les dades de mobilitat obligada dels municipis de Catalunya*, 2 vols., Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Política Territorial i Obres Públiques, Direcció General de Planificació Territorial i Acció Comarcal (treball mimeografiat).
- (1989): *Tractament i explotació de les dades de mobilitat obligada dels municipis. Els mercats de treball de Catalunya del 1986*, 4 vols., Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Política Territorial i Obres Públiques, Direcció General de Planificació Territorial i Acció Comarcal (treball mimeografiat).
- FERRER i AIXALÀ, Amador (1989): «El planejament urbanístic», a NEL·LO, O. (dir.) *10 anys d'Ajuntaments democràtics*, Barcelona, Federació de Municipis de Catalunya, pp. 131-179.
- GARCIA BALAGUER, Eva (1986): «Distribució dels esdeveniments culturals l'any 1985», a *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, Barcelona, 9, tom IV, pp. 23-46.
- GENERALITAT DE CATALUNYA (1933): *Divisió Territorial. Estudis i projectes. Nomenclàtor de municipis*, Barcelona.

- (1935): *Pla General, Secció Camins*, Barcelona, Direcció d'Obres Públiques. Edició facsímil 1977, ed. Congrés de Cultura Catalana i Diputació de Barcelona, Gabinet Tècnic, Obres Públiques.
  - (1937): *La Divisió Territorial de Catalunya*, Barcelona, Conselleria d'Economia. Edició facsímil 1977, ed. Congrés de Cultura Catalana; Editorial Seix i Barral.
  - (1991): «El projecte del Pla de Teatres de Catalunya», a *Cultura*, Departament de Cultura, 4ª època, núm. 20, pp. 27-42.
  - *Nomenclàtor i Atlas administratiu de Catalunya*, Barcelona, Departaments de Governació i de Presidència (en la fase final d'elaboració).
  - *Cohesió, centralitat i àrees funcionals*, Barcelona, Departament de Política Territorial i Obres Públiques, Direcció General de Planificació i Acció Territorial, Servei de Planificació Territorial (en la fase final d'elaboració).
  - *Projecte de Pla Territorial General de Catalunya*, Barcelona, Departament de Política Territorial i Obres Públiques, Direcció General de Planificació i Acció Territorial, Servei de Planificació Territorial (en la fase final d'elaboració).
- IGLÉSIES i FORT, Josep (1977): «La cursa demogràfica de les principals ciutats catalanes», a *Memòries de la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona*, Barcelona, vol. XLIII, pp. 453-476.
- INSTITUT UNIVERSITARI D'ESTUDIS TERRITORIALS (1979): «Estudi de delimitació de les àrees funcionals de Catalunya: avenç del treball», a *Col·loqui sobre la divisió territorial de Catalunya*, Barcelona, Fundació Jaume Bofill (treball mimeografiat): reproduït a: LLUCH, NEL·LO (1984): pp. 415-433.
- LLEONART i LLIBRE, Pere (1982): *Els serveis municipals a Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Governació.
- (1980): *Els atractius industrials de 29 ciutats de Catalunya*, Barcelona, Servei d'Estudis de Banca Catalana.
  - (1988): *El Potencial econòmic del sistema de ciutats de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya Departament de Política Territorial i Obres Públiques, Direcció General de Política Territorial; Banca Catalana.
  - (1989): *Les potencialitats dels centres industrials de tercer nivell*, Barcelona, Generalitat de Catalunya Departament d'Indústria i Energia, Banca Catalana.
- LLUCH, Enric, GIRAL, Eugeni, REXACH, Mª Rosa, RIERA, Pilar i TORRAS, Jaume (1968): «Evolució de les àrees de trànsit dels autobusos de línia a Catalunya. 1934-1964», a *Banca Catalana. Publicación de información económica*, n° 8, Barcelona, març, pp. 16-28, Banca Catalana el republicà en opuscle l'any 1970; reproduït a: LLUCH, NEL·LO (1984): pp. 65-83.
- LLUCH, Enric i NEL·LO, Oriol (1983): *La Gènesi de la Divisió Territorial de Catalunya*, Barcelona, Diputació de Barcelona.
- (1984): *El Debat de la Divisió territorial de Catalunya. Edició d'estudis, propostes i documents (1939-1983)*, Barcelona, Diputació de Barcelona.
- PUIG i BASTARD, Pere, (dir.) (1991): *Atlas Comercial de Catalunya*, Cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona, Barcelona (en fase final d'elaboració).
- PUJADAS, Isabel i MENDIZÀBAL, Enric (1989): *La població de Catalunya en el període de 1975-1986: del creixement explosiu al creixement zero*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Política Territorial i Obres Públiques (en premsa).
- RACIONERO, Lluís, (1975) «Desarrollo regional y sistema de ciudades», a *Localización económica y desarrollo regional. Ponencias y coloquios*. 10° Aniversario/3-a, Barcelona, Servicio de Estudios en Barcelona del Banco Urquijo, Madrid, Moneda y Crédito, pp. 196-227.

- (1978 1ª ed.): *Sistema de ciudades y ordenación del territorio*, Madrid, Alianza Editorial.
- REBAGLIATO i FONT, Joan (1975): «Les unitats territorials bàsiques als països catalans», a *Miscel·lània Pau Vila*, Granollers, Montblanc-Martin, pp. 343-347, reproduït a: LLUCH, NEL·LO (1984): pp. 132-137.
- (1989): «La divisió regional de Catalunya», a *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, (18): tom IV, pp. 85-106.
- RIBAS i PIERA, Manuel (1971): «Present de les comarques a Catalunya», a *Serra d'Or*, Barcelona, núm. 136, XIII, gener, pp. 15-18, reproduït a: LLUCH, NEL·LO (1984): pp. 99-103.
- (1976): «Què són i per a què les comarques», *La nova divisió territorial de Catalunya*, Àmbit VIII del Congrés de Cultura Catalana, la Seu d'Urgell, reproduït a: RIERA (1983): pp. 14-24; reproduït a: LLUCH, NEL·LO (1984): pp. 191-198.
- (1982): «La base espacial», *Reconeixement Territorial de Catalunya*, vol. 21, Barcelona, Centre d'Estudis i Planificació (I.E.P.), Generalitat de Catalunya, Departament de Política Territorial i Obres Públiques.
- (1985): «Una proposta de divisió territorial de Catalunya: fonaments, bases i traçat», Barcelona, text mecanografiat reproduït a: LLUCH, NEL·LO (1984): pp. 800-838.
- RIERA i FIGUERAS, Pilar (ed.) (1983): *La nova divisió territorial de Catalunya*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Geografia.
- (1988): *Les àrees funcionals de Catalunya*, tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Geografia (treball no publicat).
- (1989): «Les àrees funcionals de Catalunya», a *Banca Catalana, Revista Econòmica*, núm. 88/juny-setembre, pp. 19-42.
- RUBIÓ i TUDURÍ, Nicolau Maria i RUBIÓ i TUDURÍ, Santiago (1932): *El Pla de distribució en zones del territori català (Regional Planning)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, reproduït a: *Novatecnia*, núm 1, gener-febrer 1976, pp. 80-98.
- SERRANO MARTÍNEZ, José M. (1984): «Aproximación al estudio del aumento de población en las ciudades cabeceras de comarcas de Catalunya (División Territorial de 1936)», a *II Setmana d'Estudis Urbans*, Lleida, reproduït a: *Les ciutats petites i mitjanes a Catalunya: evolució recent i problemàtica actual*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Institut Cartogràfic de Catalunya, 1987, pp. 203-217.
- SOLÀ-MORALES i RUBIÓ, Manuel (1979): «Capital i ciutats a Catalunya una perspectiva de futur», a *Catalunya cap a l'any 2000*, Barcelona, Publicacions de la Fundació Jaume Bofill; editorial Blume, pp. 125-151.
- SOLER i RIBER, Joan (1975): «Estructures mercantils bàsiques als països catalans», a *Miscel·lània Pau Vila*, Granollers, Montblanc-Martin, pp. 401-412, reproduït a: LLUCH, NEL·LO (1984): pp. 138-146.
- VIDAL i BENDITO, Tomàs (dir.) (1980): *Arlas socio-econòmic de Catalunya*, Barcelona, Caixa d'Estalvis de Catalunya, Servei d'Estudis del Banc Urquijo i Servei d'Estudis del Banc Occidental.
- (1984): «L'evolució demogràfica de les ciutats mitjanes a Catalunya en els últims cent anys», a *II Setmana d'Estudis Urbans*, Lleida, reproduït a: *Les ciutats petites i mitjanes a Catalunya: evolució recent i problemàtica actual*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Institut Cartogràfic de Catalunya, 1987, pp. 73-88.

La Regió metropolitana de Catalunya.

Manuel RIBAS i PIERA

Arquitecte. Universitat Politècnica de Catalunya

1. Preàmbul sobre mots

El concepte urbanístic de Regió metropolitana no ha estat mai un derivat directe del de «Ciutat metropolitana». Regió no és, aquí, allò que queda, territorialment parlant, de les àrees metropolitanes després de separar-ne els nuclis urbans que contenen. Regió metropolitana no és pas una **part** de les àrees metropolitanes. No és la part que aportaria al conjunt els aspectes «territorials», d'espais oberts i no edificats, a vegades públics, situats intersticialment i com a falques enmig dels «aglomerats» (o nuclis dotats de continuïtat edificada) que serien les ciutats metropolitanes.

No es tracta de descompondre les Àrees metropolitanes en Ciutats metropolitanes i Territoris metropolitanos. Els que ho pretenen són els qui usen la paraula Territori contraposada a Ciutat. Territori seria, ben impròpiament per cert, un sinònim d'espai obert (no edificat) en front de la Ciutat compacta. A aquests, jo els preguntaria: ¿És que el terreny de la ciutat, el territori urbà, no és també un territori?

En aquesta línia confusionària i poc meditada, hom ha parlat, en contraposició o en complementarietat, de Plans territorials enfront de Plans urbanístics. No cal insistir més en la confusió que tal ús implica. Malgrat que les discussions terminològiques ni agraden ni interessin als professionals de l'Urbanisme, em cal començar advertint d'aquest ús ambigu. Ara ja podem novament remontar-nos al concepte de Regió metropolitana, tema de la meua aportació, que no és sinònim ni de Ciutat metropolitana ni tampoc de Regió en el sentit tradicional.

La ciutat metropolitana és, en general, unipolar d'origen perquè sovint una sola ciutat haurà donat l'empenta per esbotzar l'estructura tradicional de creixement cortical en anelles concèntriques, i fer així el salt a l'esquema polinuclear i descentrat que, com tots sa-

bem, és el propi de l'estructura metropolitana. Algunes vegades el creixement sorgeix com una epidèmia —permeteu-me parlar així— i s'encomana simultàniament a uns quants centres urbans, propers entre si: aleshores la polinuclearitat és d'origen.

En un i altre cas, al voltant del nucli o nuclis es forma l'àrea metropolitana, en la qual —també és ben sabut— els fenòmens de creixement i difusió dels valors d'urbanitat es donen com en un procés de catàlisi. Com va dir l'economista Richardson ja fa anys, el pol de creixement s'haurà convertit en focus de difusió. Estructura metropolitana és essencialment estructura difusa.

Ja tenim aquí, recordats, els conceptes que defineixen la Metròpoli. Està basada en uns nuclis (o ciutats metropolitanes) més un territori englobant del conjunt: Àrea metropolitana.

2. Les Regions metropolitanes, què són?

Ara es tracta, però, de considerar, a una escala més gran, el fenomen modern de la **Regió metropolitana**.

La Regió metropolitana no és altra cosa que el resultat d'observar com les Regions clàssiques es transformen quan en el seu context i territori apareixen una o varies àrees metropolitanes. M'atreviré a dir més: avui dia i al món urbanificat en què vivim, la Regió no té sentit, seria pur folklore, si en el seu territori no es dóna, en algun lloc, el fenomen metropolità.

Crec que és un bon exemple, per estudiar-lo amb claredat força exemplar, el cas tan proper de Barcelona. A l'entorn de Sabadell-Terrassa i a l'entorn de Badalona s'han creat àrees metropolitanes, potser més difícils d'escatir perquè la de Barcelona les enfosqueix i les engloba totes **dins una veritable Regió metropolitana** (que anomenem Regió I). És fins aquí on volia arribar.

I les altres Regions de Catalunya? Abans he dit que avui no hi pot haver Regió en plenitud sinó és essent una Regió metropolitana. Com està, en aquest sentit, el panorama català?

Cal dir que és ja una realitat l'Àrea metropolitana de Tarragona, i en un futur proper apunta la Regió metropolitana que recolzaria en el triangle que forma amb Reus i Valls.

Girona-Costa Brava és, s'ha dit moltes vegades, una àrea metropolitana periòdicament efímera, però aquest règim temporal, d'intensitat de relacions estivals, amb el temps pot canviar per passar a ser estructural. Lleida i el Pla d'Urgell, Manresa-Igualada, i les terres de l'Ebre són, segurament, realitats a venir. N'hi haurà prou que en elles hi broti una real metròpoli per a què, en un segon període, es faci el pas a Regió metropolitana.

L'existència, ara com ara, d'una única, real, potent i concentracionària Regió metropolitana a l'entorn de Barcelona desfigura, com he dit, el panorama. Però en canvi, la potència de la seva irradiació beneficia —com ho ha fet des de segles— tot el conjunt català. La metròpoli barcelonina xucla del seu territori, és cert. Però és també cert que les comarques i futures regions catalanes es beneficien de la seva presència dins del territori de Catalu-

nya. He dit moltes vegades —i no pas jo sol— que Catalunya existeix encara en tota la seva plenitud i rellevància perquè hi ha Barcelona. D'aquest benefici tots en som partícips.

3. Mirant al futur. Els camps urbans

Si, però, d'una banda les Regions metropolitanes són (excepte Barcelona) encara un futurible per a la resta del territori català, aquest futurible pot venir matisat i fins i tot modificat per altres evolucions que ja es poden llegir en els signes del temps.

Ho enunciaré d'aquesta manera: a mesura que augmenta l'accessibilitat —en tots els sentits— entre els habitants de la Ciutat, disminueix la necessitat de propinquitat en el sentit físic o mètric de la paraula. A mesura que els nous mitjans de comunicació ens asseguren l'accessibilitat sense proximitat, minva la necessitat de vida urbana.

Aquesta és una conclusió importantíssima, perquè com ha assenyalat un autor, Melvin Webber, en un futur que l'autor creu proper es poden produir «ciutats» difuses universals en la que llurs «veïns» ho siguin pel que fa a certa comunitat d'interessos, malgrat la distància i donant al mot «distància» el sentit que sempre li ha donat la Física clàssica fins a Newton.

Enunciat el principi, deixem ara les conclusions que semblarien d'urbanisme-ficció per a un altre moment, i vegem-ne un exemple d'aproximació, que és alhora d'eixamplament del concepte de Regió metropolitana que aquí ens ocupa.

Em referiré a allò que un economista, Lichfield, n'ha dit **camp urbans**, utilitzant el mot «camp» com a significant de teatre d'interaccions, a la manera de quan hom parla d'Electro-magnetisme.

A Catalunya, avui, moltes de les nostres ciutats tenen un «camp urbà» que s'estén a l'hivern fins al Pirineu, i a l'estiu al llarg de tota la Costa. No em refereixo al fenomen de les vacances llargues sinó al de la «fuga» periòdica, cada cap de setmana, que va combinada de vegades amb el fenomen del segon habitatge.

L'extrema mobilitat dels nostres ciutadans —o urbanites com en diuen els anglesos— unida a la gran intensitat laboral concentrada en cinc dies sobre set, determinen la fuga periòdica i massiva vers el que he anomenat «camp urbà» de les ciutats catalanes. Veiem, doncs, com, units en el comú interès del lleure setmanal, aminorem cada dia més la necessitat de proximitat i contacte, per donar-nos a la dispersió; confiats però en què altres mitjans tecnològics, el cotxe, el telèfon, la ràdio, la televisió, ens compensaran, vencent-lo, l'aparent aïllament que comporta la immersió en els espais rurals. Això, precisament, ha portat conseqüències importants en la disposició dels espais lliures que comentaré de passada. Els parcs i jardins urbans han deixat de ser usats massivament, com correspondria que fos, justament durant els caps de setmana; i en canvi, les amenaces de destrucció dels ecosistemes naturals planegen sobre els grans espais del mar i la muntanya, que a poc a poc van deixant de ser el que eren. La presència dels habitants metropolitans sobre els grans espais naturals a distàncies fins ara inusuals des dels nuclis és un dels primers signes de com la continuïtat urbana s'ha anat trencant:

Primer, la negació del continu edificat, que des de sempre havia estat una característica intrínseca del fet urbà; i després, la no continuïtat en els valors d'urbanitat, contra la que semblava una nova característica aportada pel fenomen del metropolitanisme. Ja costa menys, doncs, imaginar la ciutat discontinua estesa a través del món, on la llibertat d'accessibilitat i d'opció de contactes superarà finalment les limitacions de la distància mètrica que avui encara semblen insalvables.

4. Un guió operatiu. Conclusió

Heus aquí, doncs, fins on m'ha portat la consideració de les Regions metropolitanes, com a fet nou que va més enllà del simple fet metropolità. El planejament de Catalunya ha de tenir en compte aquest possible «scénario», com diuen els francesos, i que nosaltres hauríem de traduir pròpiament per **guió**.

El probable guió de la futura transformació en l'ús del territori està protagonitzat per uns ciutadans cada cop més ben dotats de potents tecnologies de comunicació i de telecomunicació.

Per tant, tinguem ben present:

a) els conceptes de ciutat tradicional, municipi, comarca i regió, per força quedaran alliberats de tot sentit «pràctic» (o de causa eficient) per quedar limitats al sentit «social» que l'espècie humana atribueix a la simple proximitat en l'espai i en la història, encara que no es doni cap altra afinitat. Els grups primaris i les «Gessellschaft» de la Sociologia clàssica són els ens que faran sobreviure, malgrat el que s'acosta, els noms tradicionals que expressen la relació de l'Home amb la Terra.

Serà, però, la demostració del valor perenne atribuït de sempre a la «terra comuna», que també en diem Pàtria. Els grups secundaris i les Gemeinschaft probablement prescindiran, molt a la llarga, del territori com a determinant d'existència.

b) els grups secundaris requeriran reforçar llurs afinitats a través de la distància mitjançant la creació de cultures disperses, sense cap adjectiu toponímic.

Aleshores es presentarà un doble problema.

b1) com reunir les cultures sectorials, cada cop més especialitzades temàticament i menys vinculades a un país,

b2) com vincular els membres de grups no especialitzats residents en un país, a la Cultura pròpia del país, que demana existir al costat de la Pàtria i de la Història territorialitzades.

c) no ens hem de preguntar quin planejament territorial caldrà en la situació límit descrita, sinó quin planejament territorial cal fer des de demà mateix en la present situació tendencial.

Sembla que ha de ser:

c1) enfortidor dels vincles de base cultural àmplia, mitjançant la cura en els dissenys dels aspectes d'imatge estètica i d'imatge històrica.

Cal respectar la base comuna, l'aglutinant basat en la defensa dels «nostres» paisatges característics (Història), però en llur màxima expressió esplendorosa (Estètica); i

c2) enfortidor de l'ús llibèrrim del territori pels individus i els grups d'afinitat especialitzada, mitjançant la supressió de traves (fronteres polítiques i econòmiques) i el foment dels mitjans per comunicar-se amb arreu del món.

És en aquest doble vessant que el planejament territorial ha de demostrar la seva utilitat en un futur immediat: **enfortir la identitat, reforçar la universalitat**. Són molts els signes que em fan pensar que ha començat ja la crisi del planejament territorial tal com l'hem coneguda fins avui. Hom parla insistentment:

— de posar l'accent en els aspectes qualitius i sovint imponderables, més que no pas en els quantitius i numèrics.

— d'anar cap a plans elàstics més que no pas cap a plans fixistes,

— de preferir els plans estratègics, d'accions possibles assegurades i a curt termini, en lloc dels grans plans globals,

— de fer sinònims el planejament territorial i l'equilibri energètic dels recursos allí presents.

— d'obrir els territoris d'estudi per damunt del mar i de les fronteres, cap a territoris que avui encara en diem «internacionals».

Tot plegat apunta cap a una **nova generació de Plans**, a la qual han de pertànyer —per pura raó d'eficàcia— tots els que Catalunya està confeccionant i confeccionarà en un pròxim futur.

Però molt particularment els Plans regionals que hom està elaborant i els que preparin el camí cap a les Regions metropolitanes avui per avui embrionàries.

M'agradaria que fos així.

La ciutat metropolitana: Delimitacions, desconcentracions, desequilibris

Josep SERRA i BATISTE

Mancomunitat de Municipis de l'Àrea Metropolitana de Barcelona

1. On s'acaba Barcelona?

A finals de 1989, en el marc de l'exposició de presentació del Pla Estratègic de Barcelona, l'estand de les institucions metropolitanes s'obria amb dues imatges: una vista aèria de l'aglomeració barcelonina i una fotografia del carrer de la Riera Blanca, a cavall de Barcelona i l'Hospitalet. Les fotos il·lustraven el següent text:

On s'acaba Barcelona?

Vist des de l'aire, a 15.000 metres d'alçada, es impossible saber-ho. Passejant pels carrers o circulant amb vehicle també. Des de lluny o des de prop, des de dalt o des de baix, les imatges expressen una mateixa realitat: Barcelona i el seu entorn es fonen en una trama urbana que s'estén sense discontinuïtats pel damunt de les fronteres administratives dels termes municipals.

No es tracta només de continuïtat física. Els desplaçaments entre els llocs de residència i els llocs de treball, els motivats per raons d'estudis, les relacions comercials, l'oferta d'habitatges, la utilització dels transports i dels serveis i equipaments urbans, etc, són molts altres aspectes que confirmen que el conjunt de municipis de l'entorn immediat a Barcelona, funciona com una sola ciutat, i que aquesta es relaciona, també intensament, amb una segona corona que s'organitza entorn d'uns centres aglutinadors: Martorell, Terrassa, Sabadell, Granollers i Mataró.

Fins aquí el text. Pocs dies després, el President de la Generalitat afirmava, en declaracions referides al debat sobre la Carta Municipal de Barcelona, que aquesta havia de cenyir-se estrictament al seu terme, i precisava, per si algú tenia dubtes al respecte, que «els límits de Barcelona són ben clars: l'Hospitalet, d'una banda; Sant Adrià, de l'altra; i pel cantó de muntanya, tirant llarg, fins a les Planes».¹

Sense pretendre establir cap relació de causa-efecte entre aquella pregunta inicial —on s'acaba Barcelona?— i aquestes declaracions, l'anècdota de la seva coincidència temporal il·lustra un dels aspectes que han condicionat negativament el «debat metropolità» a Catalunya en els darrers anys: la seva excessiva politització i les dificultats que això ha suposat per poder desenvolupar la reflexió tècnica —que no «neutral» sobre el tema. Fins i tot el mateix títol proposat pels organitzadors del Congrés per a aquesta ponència —«La ciutat metropolitana»— pot ser llegit en clau política, i suscitar interpretacions diverses i potser conflictives.

Deixant de banda, de moment, el substrat polític que hi ha darrera de tot debat territorial, el text esmentat al començament introdueix esquemàticament algunes de les qüestions a què ens volem referir: l'evidència d'un fenomen urbà supramunicipal a l'entorn de Barcelona, la dificultat de delimitar-ne de manera clara el seu abast territorial, els diversos factors o criteris que poden tenir-se en compte en aquest sentit i, finalment, la conclusió que l'espai metropolità generat a l'entorn de Barcelona s'estructura bàsicament en dos àmbits ben diferenciats i funcionalment articulats: la Regió Metropolitana i l'Àrea —o Ciutat— metropolitana.

Respecte de la primera qüestió apuntada —existència d'un fenomen urbà supramunicipal a l'entorn de Barcelona— no val la pena insistir-hi, atesa la seva evidència, no ja només per als estudiosos del tema sinó per a qualsevol ciutadà resident en aquesta zona. Més interès tenen, en canvi, els intents d'aproximació a la seva delimitació, els criteris adoptats per a fer-ho i els diferents nivells d'estructuració metropolitana que poden definir-se.

Pel que fa a aquests punts, cal assenyalar de bon principi que el «fet metropolità» —de Barcelona ni d'enlloc— no és una realitat tancada, estàtica, unívocament definible, ni estrictament delimitable en l'espai. Més aviat es tracta de la superposició i interrelació de diversos conjunts d'elements i de funcions urbanes, cadascun dels quals té una determinada estructuració interna i un abast territorial propi, variables en el temps i només parcialment coincidents en l'espai.

Això no vol dir que sigui estèril la tasca d'intentar aproximar-se a la determinació de les delimitacions metropolitanes, sinó que cal fer-ho sense perdre de vista les consideracions apuntades. En el cas concret de Barcelona i el seu entorn, assagem a continuació algunes vies d'aproximació a aquesta qüestió.

1.1. Intensitats metropolitanes

Una primera via d'anàlisi seria l'aplicació dels mètodes «clàssics» de delimitació, que trobaren la seva expressió més coneguda en les *Statistical Metropolitan Areas* (SMA) nord-americanes. La base d'aquests mètodes és la combinació d'un cert nombre d'indicadors —elaborats per a cadascuna de les unitats territorials elementals— referits principalment a criteris de morfologia urbana (nucli central, contigüitats...), d'homogeneïtat (densitats de població, de llocs de treball, de llocs de treball no agrícoles...) i d'interdependència («commutings» per treball, trucades telefòniques, relacions comercials...).

Un exemple d'adaptació simplificada d'aquests criteris per a l'entorn de Barcelona és el que es presenta al mapa 1. Els tres indicadors seleccionats són:

- Intensitat de relació amb Barcelona per motius de treball.
- Densitat de població.
- Proporció d'ocupats en llocs de treball no agrícoles.

S'han grafiat amb una gradació de major a menor intensitat de color els municipis que superen els llindars establerts en tots tres, en dos o només en un dels indicadors examinats.

Apareix, així, una taca central més intensa, formada pels 33 municipis que compleixen simultàniament les tres condicions. Es tracta d'un espai quasi perfectament continu (només 2 municipis en queden lleument separats), d'un radi d'uns 15 km des del centre de Barcelona, i que coincideix a grans trets amb l'àmbit de l'antiga Corporació i les actuals Entitats Metropolitanes, sense alguns dels seus municipis més petits però amb extensions cap al Vallès Occidental i Oriental i cap al Baix Maresme.

En el segon nivell de «metropolitanitat» —dues condicions— es consoliden aquestes extensions territorials al llarg dels principals eixos de comunicació, fins atènyer una distància d'uns 30 km des del centre, en la qual queden incloses les ciutats de Martorell, Terrassa, Sabadell, Granollers i Mataró, amb llurs respectius entorns immediats. També hi apareix, si bé aïllada, Vilafranca del Penedès.

Finalment, el tercer nivell —una condició— és ja feblement metropolità, tot i que comprèn municipis contigus amb els dels grups anteriors i que acaben de completar els eixos esmentats. Amb les excepcions de Vilanova i la Geltrú i Sant Celoni, es tracta en general de poblacions petites i de caràcter residencial, vinculades als nuclis productors i terciaris propers.

1.2. Relacions funcionals

El tipus d'aproximació descrita al punt anterior dóna una idea esquemàtica però prou interessant de gradacions d'intensitat metropolitana, si bé no permet conèixer l'organització interna de l'espai considerat. A aquests efectes, les anàlisis basades en l'estudi de fluxos associats a diferents funcions urbanes (desplaçaments per motius de treball, estudis, compres, lleure, etc) o d'indicadors que integren diversos d'aquests aspectes i d'altres (trucades telefòniques) resulten més clarificadores.

En aquesta línia, el tema més estudiat per a l'entorn de Barcelona és el dels desplaçaments quotidians entre el lloc de residència i el lloc de treball.² Això no és estrany, tant per la tradició i la importància que l'anàlisi dels «commutings» té en la literatura internacional sobre delimitacions metropolitanes com pel fet que es disposa d'una bona informació estadística al respecte.

La conclusió comuna de tots aquests estudis és la clara estructuració de l'espai metropolità al doble nivell a què ja hem fet referència anteriorment: un àmbit d'influència directa de Barcelona, que constitueix un únic mercat de treball amb relacions molt intenses amb la ciutat central, i un segon àmbit d'influència indirecta, caracteritzat per l'existència de mercats de treball centrats en les ciutats de Martorell, Terrassa, Sabadell, Granollers i Mataró, les quals, a la seva vegada mantenen amb Barcelona interrelacions laborals no molt intenses però significatives (mapa 2). És de destacar que Vilafranca del Penedès, Vilanova

i la Geltrú i Sant Celoni són centres de mercats de treball que no tenen vinculació significativa amb Barcelona. El mateix passa a la zona de l'Alt Maresme, en aquest cas sense l'existència d'un clar centre aglutinador local. També convé remarcar que, a l'àrea d'influència directa de Barcelona, les relacions intermunicipals de segon i tercer ordre dibuixen unes «subàrees laborals» que, en paral·lelisme amb l'extensió del concepte «ciutat» (metropolitana) a aquest àmbit, bé podrien definir-se com a «districtes» (metropolitans).

D'altra banda, dissortadament, hi ha pocs estudis complets i actuals sobre d'altres aspectes funcionals que puguin ser contrastats amb els de la mobilitat per treball, per tal d'examinar les coincidències o discrepàncies entre llurs respectives delimitacions. Poden esmentar-se, però, l'anàlisi de les trucades telefòniques inclòs en el treball de Casassas i Clusa (1981) sobre les municipalies, l'estudi de Tomàs Aluja (1983) sobre l'oferta d'equipaments locals i comarcals, la molt antiga però en bona part vigent delimitació d'àrees comercials de l'Atlas Comercial de España (1963), les monografies sobre el comerç en àmbits «subcomarcals» editades per la Generalitat (1981-1987) i alguns altres.

Amb tants matisos, enfocaments diversos i diferències com es vulgui en aspectes concrets —de vegades no menyspreables—, tots aquests treballs s'adiuen substancialment tant amb el model global Àrea-Regió com amb les unitats de nivells inferiors —àrees i subàrees— que s'han descrit. Això sembla confirmar, doncs, que **els àmbits esmentats responen a tot un conjunt de relacions funcionals-territorials de base diària o periòdica força més ampli i significatiu que l'estricta concepte de «mercats de treball».**

1.3. Estructuració territorial

Per tancar aquest capítol, voldríem introduir encara un altre element que té una gran incidència en la configuració, estructuració i funcionament dels espais urbans: la xarxa viària i, més en general, les infraestructures de comunicacions. Al mapa 3 s'hi representa la viabilitat bàsica de l'entorn barceloní superposada a les delimitacions de les unitats funcionals elementals.³ A partir de la seva consideració conjunta, complementada amb la referència circumstancial a d'altres variables de naturalesa urbanístico-territorial (densitats de població, continu urbà, etc) hem establert una delimitació més detallada d'àmbits metropolitans, que també s'ha dibuixat al mapa.

Així, en la zona d'influència directa de Barcelona poden distingir-se clarament dues corones. La primera és la integrada pels municipis que conformen el **Continu Urbà** que ocupa tot el Pla de Barcelona (ciutat central més les subàrees Besòs i Llobregat).

Aquest espai té una densitat edificatòria ininterrompuda i elevadíssima (12.000 habitants/km²), una intensitat de relacions amb el centre barceloní pràcticament tan gran com la dels barris i districtes del propi nucli central, i queda físicament estructurat per l'anella completa dels cinturons viaris (Segon Cinturó i Cinturó del Litoral). És també l'àmbit al qual s'estén el mitjà de transport urbà per excel·lència, el metro (xarxa actual i properes ampliacions), fet que contribueix decisivament a integrar plenament aquest espai als efectes funcionals.

Més enllà, la segona corona o **Resta de l'Àrea Metropolitana** segueix mantenint fortes vinculacions directes amb Barcelona, però es tracta d'un àmbit molt més esponjat territorialment (densitat mitjana de 1.000 habitants/km²). Inclou importants espais d'usos no estrictament urbans (zones agrícoles i muntanyoses), intercalats entre el continu edificatori, que no desapareix però que es produeix bàsicament només al llarg de les vies de comunicació intermunicipals.

Respecte d'aquestes, cal destacar el paper estructurador de tot l'àmbit que juga la xarxa d'autopistes que enllacen les **quatre portes de l'Àrea Metropolitana** amb l'anella circular del Continu Central. Precisament aquesta facilitat de comunicacions (que hauria de veure's reforçada amb la supressió total de peatges en els trams indicats) és la que, combinada amb la inexistència de ciutats potents i madures, fa que tota aquesta corona tendeixi a incrementar el seu grau de relació amb el nucli central, en acollir gran part de la desconcentració industrial i residencial que s'està produint en el Continu, com veurem més endavant.

També en l'àmbit d'influència indirecta de Barcelona poden distingir-se dues zones diferenciades pel seu grau d'integració metropolitana. La primera d'elles, tercera corona metropolitana o **Resta de la Regió Funcional**, és la que correspon a l'espai estructurat entorn dels cinc subcentres metropolitans que presenten majors relacions amb Barcelona, als quals ja ens hem referit repetidament; anticipant el que encara és una realitat incipient, s'hi ha inclòs també l'àrea centrada en Vilanova i la Geltrú, atenent als efectes que produirà l'obertura de l'autopista del Garraf. Al marge d'aquesta extensió, la vertebració de tota la corona quedarà molt consolidada amb la futura construcció del Quart Cinturó, que n'enllaçarà els nuclis principals i en potenciarà el seu funcionament com a subsistemes ben articulats dins del conjunt metropolità. El mateix efecte cal esperar de la millora i redefinició de la xarxa de ferrocarrils de rodalies com a «exprés regional».

Finalment, resten les tres àrees (Penedès, Sant Celoni i Tordera) que, com ja s'ha vist abans, presenten actualment uns nivells força inferiors de característiques i d'integració metropolitana, situació, però, que pot modificar-se sensiblement en un futur no llunyà si prossegueixen les tendències de desconcentració de població i d'activitats que vénen donant-se en els darrers anys. La seva localització més enllà del llindar de 30 km des de Barcelona és, en bona part, la responsable d'aquesta menor integració, si bé això podrà quedar compensat per la seva bona comunicació, tant cap a Barcelona com cap als entorns metropolitans ja sigui de Tarragona o de Girona, factor que pot fer que en el futur acabin basculant en una o altra direcció.

1.4. L'Àrea Metropolitana

Com a finalització d'aquest repàs al tema dels nivells metropolitans i els seus criteris de delimitació, i centrant-nos en l'àmbit metropolità restringit podríem assenyalar els següents punts:

- L'Àrea Metropolitana de Barcelona comprèn aproximadament una cinquantena de municipis, amb una superfície de 840 km², una població de 3,3 milions d'habitants (equivalent al 55% del total de Catalunya) i una densitat de 4.000 habitants/km².

- En aquesta delimitació s'inclou l'àrea de Mollet (Vallès-Besòs), d'uns 100 km² i 100.000 habitants, per raons de posició respecte la vialitat metropolitana, relació amb Barcelona i insuficient maduresa terciària del seu nucli central. L'eventual modificació futura d'algun d'aquests dos darrers aspectes, ja sigui augmentant la gravitació cap a Granollers o consolidant l'autonomia pròpia basada en una major maduresa, podria aconsellar revisar aquesta adscripció.
- Molt menys subjecte a variacions futures sembla la zona del Baix Maresme, completament decantada cap a l'especialització residencial vinculada a llocs de treball localitzats a Barcelona i al Continu.
- La imminent obertura del Túnel de Vallvidrera pot produir un doble efecte. D'una banda, és ben segur que incrementarà les relacions del Vallès-Collserola amb Barcelona, consolidant la ja molt alta integració d'aquesta subàrea en l'Àrea Metropolitana, que avui alguns discuteixen alegant evidents raons fisiogràfiques, o d'altres de menor consistència tècnica. D'altra banda, la millor connectivitat beneficiarà també l'augment de relacions al llarg de tot l'eix Barcelona-Sant Cugat-Rubí-Terrassa, de conseqüències territorials més lentes i encara difícils de precisar.

Altres grans operacions viàries en marxa (autopista del Maresme, autovia del Llobregat i autopista del Garraf) tindran també, en llurs respectius àmbits d'influència, efectes similars als descrits i que, en qualsevol cas, aniran en la línia d'una millora general de la connectivitat metropolitana i d'una major relació entre l'Àrea i la resta de la Regió, potenciant el paper dels subcentres regionals com a receptors d'activitats avui localitzades al centre metropolità. Tot i això, seguirà havent-hi certs llindars de distància/temps/cost que difícilment esborraran del tot la diferenciació —sense fronteres, difusa i variable, però també real— entre l'Àrea i la resta de la Regió Metropolitana.

2. Noves dinàmiques territorials

2.1. Cap a una desconcentració a Catalunya?

En tractar de l'Àrea o la Regió Metropolitana de Barcelona en el context de Catalunya, un dels primers temes que sorgeix és el que ha vingut a anomenar-se «macrocefàlia»: un cap barceloní desproporcionadament gros i un cos raquític corresponent a la resta del territori català. Es tracta, indiscutiblement, d'una realitat objectiva que qualsevol política global o sectorial d'ordenació territorial ha de contemplar i tractar de corregir, a partir de la constatació bàsica de la unitat de Catalunya com a espai econòmic i sistema urbà integrat que exigeix, tant per garantir el seu adequat funcionament i projecció futura com per elementals raons d'equitat, el desenvolupament de mesures reequilibradores. Les aportacions de Lluís Casassas en aquest sentit⁴ són prou clarificadores i ens excusen d'insistir en la qüestió.

En qualsevol cas, en els darrers anys, han aparegut alguns fenòmens nous, a vegades de signe contradictori, que comporten modificacions significatives en les dinàmiques territorials de Barcelona i de Catalunya vigents fins fa poc, si bé els seus efectes són encara relativament petits i lents.

Així, per exemple, la creixent internacionalització de l'economia i el desenvolupament dels mitjans de transport ràpid (aeri, TGV), entre altres factors, atorguen un protagonisme molt destacat a les grans metròpolis, com a nodes de la xarxa mundial de relacions. Barcelona, amb l'excusa olímpica i superant a marxes forçades deficiències que venien de molt lluny, s'ha guanyat en els darrers anys un lloc al mapamundi que tendeix a consolidar-se definitivament en un futur immediat. D'això en deriva, ja avui, un reforçament de la capital i una major concentració en ella de certes funcions, especialment les de naturalesa terciària.

D'altra banda, aquests mateixos fets reforcen les tendències —comunes a totes les grans aglomeracions occidentals— que ja venien apuntant cap a una desconcentració residencial i productiva, amb una progressiva difusió dels seus efectes a territoris molt amplis, que en el cas de Barcelona abasten —o no trigaran a abastar— tot Catalunya.

Algunes dades, elaborades sobre la base d'una divisió de Catalunya en set zones i tres grans àmbits (costa, interior i muntanya), poden il·lustrar-ho.⁵ El període de referència és 1986-89, quadrienni en el qual es produeix la sortida de la crisi i la represa econòmica. Això hauria de permetre d'analitzar, malgrat les limitacions de les poques variables contemplades, si el relleu ha tendit a augmentar o a disminuir les diferències territorials preexistents. L'examen de la taula 1 suggereix algunes conclusions en aquest sentit:

- Les comarques de la costa tenen un pes molt gran en el conjunt de Catalunya, entorn el 85% en els quatre indicadors considerats, mentre que la seva superfície és del 28%.
- La Catalunya interior ve a representar en tots ells al voltant del 15%, mentre que comprèn el 51% del territori, i les zones de muntanya entre l'1 i el 2%, amb el 21% de superfície.
- Aquesta distribució general varia molt poc al llarg del període considerat, 1986-89. Malgrat tot, s'aprecia un major dinamisme a la zona costanera que provoca un augment —encara que lleuger— de la concentració de l'activitat econòmica catalana en aquesta franja, amb la consegüent pèrdua relativa de pes de la resta del territori.
- Així, la costa augmenta molt suaument la seva proporció d'habitants (del 83,2 al 83,4%), la d'habitatges acabats (del 83,8 al 87,8%) i la d'inversió industrial (del 75,3 al 85,5%), tot i que en aquest cas es comparen les dades de 1988 i 1989, úniques disponibles i insuficients per deduir-ne tendències consolidades).
- **En la franja costanera és de destacar la lleu pèrdua de pes de la Regió de Barcelona, tant en habitants (68,4-68,2%) com en habitatges acabats (40,0-39,5%). La inversió industrial, tot i augmentar en el bienni 88-89 (56,5-58,4%), sembla tendir a estabilitzar-se en aquestes proporcions (56,2% per al primer trimestre de 1990), que, en ser inferiors al pes demogràfic, indiquen un cert procés de desconcentració industrial cap a d'altres àmbits especialment la zona del Camp de Tarragona i també la de l'Eix Transversal.**

- **Les zones de Girona-Empordà i Camp de Tarragona-Penedès s'han consolidat en els darrers anys com les de major dinamisme de Catalunya**, en el primer cas sobretot a remolc del desenvolupament turístic (ho indica clarament la proporció d'habitatges acabats, molts d'ells per a segona residència o lloguer per temporades, tot i que no hi ha dades al respecte) i a Tarragona per la suma de desenvolupament industrial (15,0-22,2%, molt per sobre del pes demogràfic) i també turístic, amb gran augment d'habitatges en el període 86-89 (20,6-26,6%).
- **Són aquestes dues zones les que compensen amb cert escreix la pèrdua de pes de la Regió de Barcelona i fan que el conjunt de la costa augmenti lleument la seva participació en el total català.**
- Pel que fa a la resta del territori, és de destacar el cas de la relativament important inversió industrial en el que hem anomenat **Eix Transversal** (tot i que del 88 al 89 baixa, encara es manté per sobre del seu pes demogràfic). Això fa pensar que **en aquesta zona, que disposa d'una densa xarxa de ciutats mitjanes i amb bons serveis de capitalitat (Manresa, Vic, Igualada, Olot...) hi ha un important potencial de creixement industrial i terciari**, però que per desenvolupar-se necessita que es potenciïn les infraestructures de comunicació amb Barcelona (els efectes de l'autopista de Manresa —tot i el peatge— i dels eixos del Llobregat i del Congost-Ter sembla que comencen a materialitzar-se) i, més a mitjà termini, les comunicacions internes, com l'Eix Transversal, del qual s'ha adoptat el nom per denominar la zona.
- **Tant les terres de Lleida com les de l'Ebre presenten una situació bastant estabilitzada**, tot i que els indicadors disponibles no resulten prou adequats per a aquestes zones de base econòmica principalment agrícola.
- Finalment, **les zones de muntanya, malgrat la seva precarietat demogràfica, semblen en condicions de frenar els greus processos de despoblament a què s'han vist abocades des de fa molts anys**. Una vegada més, la millora de les infraestructures de comunicació resulta imprescindible (ja que és el factor que possibilita que hi arribin els efectes de la represa econòmica general, principalment per la via del turisme intern originat a les zones urbanes), juntament amb un esforç de potenciació dels recursos econòmics endògens d'aquestes zones, procés molt més complex i lent.
- El mapa 4 presenta una aproximació a l'esquema territorial de Catalunya com a «sistema metropolità», basat en diversos «subsistemes», plenament consolidats (Barcelona), en desenvolupament (Tarragona i Girona), o molt incipients encara (Lleida), així com en una potent i equilibrada xarxa de ciutats mitjanes. També s'hi representen els eixos bàsics de comunicacions i les extensions previsible o en curs, al llarg d'aquests, de les dinàmiques urbanes al conjunt de Catalunya.

2.2. Desconcentració metropolitana

Per analitzar els processos de desconcentració a l'interior de l'espai metropolità hem adoptat les divisions territorials abans exposades, suprimint però, a efectes simplificatoris, la distinció entre Regió Funcional i Resta de la Regió. A la taula 2, hi figuren algunes dades bàsiques que posen de manifest els fenòmens esmentats.

a) **Desconcentració de població.** Tant Barcelona com la Resta del Continu Urbà perden pes poblacional en el conjunt de la Regió, fins i tot amb disminucions absolutes d'habitants, mentre que la resta de l'Àrea i la Resta de la Regió en guanyen. La proporció d'habitatges construïts en l'últim decenni incideix encara més intensament en el mateix sentit. Cal recordar que aquesta variable inclou també els habitatges destinats a segona residència, de manera que és lògic que quedin incrementades les xifres dels àmbits que permeten millorar aquest tipus d'implantació. En contrapartida, però, pot assenyalar-se que, com demostren els processos experimentats en els darrers anys, l'existència d'un ampli parc d'habitatges, inicialment concebuts com de segona residència en zones sotmeses a la pressió de la desconcentració del Continu Urbà, és un factor que possibilita la seva transformació d'ús a residència permanent, amb el consegüent ràpid creixement poblacional d'aquests àmbits.

Les raons de la desconcentració són de diferents tipus i afecten sectors socials diversos. Les tres principals són:

- Canvi de residència motivat per desigs de millora de qualitat de vida, protagonitzats per sectors socials benestants. L'exemple més clars és la immigració procedent de Barcelona rebuda pel Baix Maresme, Vallès-Collserola, Llobregat-Ordal i zones més allunyades.
- Canvi de residència motivat per la manca d'oferta i l'encariment dels habitatges. Es produeix amb caràcter general, però afecta especialment els sectors socials residents als barris de Barcelona i municipis del Continu més densos i de menors nivells de renda. La seva destinació són els municipis industrials i de residència popular de la Resta de l'Àrea i la Regió.
- Canvi de residència motivat per la voluntat d'aproximació als llocs de treball, tot reduint els desplaçaments per aquest concepte. Malgrat que de moment sembla que aquest procés, protagonitzat tant pels treballadors com pels directius de les empreses, té encara relativament poca importància, la desconcentració productiva de què es parla al punt següent pot reforçar-lo molt en els propers anys.

b) **Desconcentració productiva.** L'Àrea Metropolitana concentrava l'any 1981 un 78,6% de la població de la Regió, i una proporció encara una mica més alta, 79,4% dels seus llocs de treball. Cinc anys després, s'aprecia un canvi numèricament poc important però significatiu com a tendència: perd pes poblacional (77,7%), però el descens és encara més gran pel que fa als llocs de treball (77,3), mentre que en aquest aspecte la Resta de la Regió guanya més de dos punts (20,6% al 22,7%).

És ben segur que les dades del Cens/Padró de 1991 confirmaran amb escreix aquesta tendència. En la mateixa direcció apunten les dades disponibles sobre localització de les noves inversions industrials, referides al període gener 1988-setembre 1990: Barcelona sembla mostrar un important grau de saturació industrial, en acollir un escàs 19% del total d'inversions a la Regió. El mateix passa a la resta del Continu Urbà, de manera que el conjunt del Continu rep poc més d'un terç del total regional, equivalent quasi a la meitat del que representa el seu pes poblacional. Els altres dos terços es reparteixen en un 29% a la Resta de l'Àrea i un 33% a la Resta de la Regió. Amb concentracions d'entre el 13 i el 9% del total destaquen les zones de l'Ordal-Llobregat i Vallès-Besòs a l'Àrea, i la de Sabadell a la Regió.

Finalment, també són a remarcar les informacions que aporta un recent estudi sobre la disponibilitat de sòls industrials a la Regió,⁶ segons les quals les tendències assenyalades es veuran molt reforçades en els propers anys, atesa l'escassetat i l'elevat preu del sòl industrial en les zones centrals metropolitanes i la gran oferta existent en la perifèria, tant pel que fa a polígons ja urbanitzats o en procés de ser-ho com, sobretot, a reserves de planejament amb aquesta destinació.

c) **Concentració terciària.** No disposem de sèries temporals que puguin donar indicis sobre l'evolució de les tendències de localització d'aquest sector, de creixent importància econòmica i estratègica. Hi ha, però, unes dades inèdites⁷ que donen raó del seu grau actual (1986) de concentració, així com d'altres aspectes interessants. Per tal d'intentar afinar l'anàlisi, s'ha considerat només el subgrup que s'ha anomenat —amb certa imprecisió— «terciari avançat», que inclou els llocs de treball en els sectors de «finances i assegurances» i «serveis a les empreses» de la classificació CNAE. És de remarcar que les dades fan referència a llocs de treball efectivament localitzats als municipis i no —com és habitual en la major part d'estadístiques disponibles— a la població resident que treballa en aquest sector, però que pot fer-ho en municipis diferents dels de residència.

A la darrera columna de la taula 2 s'aprecia l'importantíssim grau de concentració d'aquest tipus de funcions a Barcelona: 73,8% respecte la Regió (i 56% respecte al total de Catalunya).

La taula 3, referida a les 11 ciutats de la Regió que tenen un major nombre de llocs de treball de terciari avançat (més de 500) aporta altres informacions interessants. Després de Barcelona, destaquen poderosament Sabadell i Terrassa com els municipis amb major presència d'aquest sector, pel davant, tant en termes absoluts com relatius (% respecte total de llocs de treball del municipi), de l'Hospitalet i Badalona, de major volum poblacional. En la resta de ciutats grans de l'Àrea, com Santa Coloma de Gramenet i Cornellà, les xifres també són molt baixes.

En contrast, es troben molt ben classificades en el rànking, capitals comarcals de grandària similar o sensiblement inferior, com Mataró, Granollers i Vilafranca del Penedès, especialment les dues darreres si es fa atenció als valors relatius. Aquest fet confirma el caràcter «madur» de les esmentades ciutats, i el seu paper de subcentres metropolitanos sobre el qual s'ha insistit anteriorment. És de remarcar, en canvi, la feble posició terciària en què es troben Vilanova i la Geltrú i Martorell, a les quals, per altres raons ja exposades, també s'atorgava la qualitat de subcentres.

D'altra banda, resulta força sorprenent la bona classificació de dues ciutats mitjanes de l'Àrea (Rubí i Sant Cugat del Vallès). Només la comparació amb informacions futures sobre el tema permetrà aclarir si es tracta d'algun tipus d'error o fet puntual o si, pel contrari, és una manifestació certa d'una desconcentració del terciari avançat cap a una de les zones (el Vallès-Collserola i, en general, tot el Vallès) amb millor avenir en aquest sentit.

Com a síntesi dels tres aspectes comentats, pot apuntar-se que a l'Àrea Metropolitana s'estan donant processos relativament intensos de desconcentració demogràfica i indus-

trial, en primer lloc des del Continu Urbà cap a la Resta de l'Àrea i, en segon lloc i amb creixent importància, des del conjunt de l'Àrea cap a la Resta de la Regió. D'altra banda, el sector terciari presenta una elevadíssima concentració a Barcelona —que, probablement, deu haver augmentat en els darrers anys— i una escassa presència a la resta de l'Àrea. En canvi, els subcentres regionals més madurs semblen estar en bones condicions de començar a assumir en un futur no molt llunyà una certa descentralització de terciari d'autèntic abast regional, fet d'importància i significació qualitativament superior al seu actual paper de capitalitats comarcals o subcomarcals. Les perspectives que obre l'Eix Macià de Sabadell semblen apuntar, si es consoliden, en aquest sentit.

3. Desequilibris socials i territorials a l'Àrea Metropolitana

Ja s'ha assenyalat a l'inici de l'apartat anterior que a Catalunya hi ha importants desequilibris territorials, sovint acompanyats de paral·leles desigualtats socials. Ara cal afegir que només una part d'aquells, i encara molt lentament, pot veure's en certa mesura corregida pels efectes de la desconcentració «espontània» a què hem al·ludit.

D'altra banda, també s'ha de remarcar que és a l'aglomeració barcelonina on es donen alguns dels problemes socials i territorials més aguts. Per tant, parlar de desequilibris a Catalunya és parlar també, i en lloc destacat, de desequilibris a l'entorn metropolità de Barcelona.

3.1. Nivells socio-econòmics

La majoria dels estudis sobre nivells socio-econòmics o de renda a Catalunya ofereixen resultats, com a màxim grau de detall, de base municipal.⁸ La conveniència d'assolir una major desagregació s'ha vist reflectida en alguns treballs referits a municipis concrets, entre els quals poden destacar-se'n dos centrats en la ciutat de Barcelona.⁹ En la mateixa línia, des de la Mancomunitat de Municipis de l'Àrea Metropolitana s'han endegat estudis basats en petites unitats territorials, els primers resultats provisionals dels quals s'exposen seguidament. La seva representació simplificada es mostra al mapa 5.

Es parteix, com a font informativa, del Padró d'Habitants de 1986, i com a unitats d'anàlisi, de les 2.800 Seccions Censals dels 27 municipis de l'antiga Corporació Metropolitana de Barcelona. Mitjançant una metodologia molt simple, s'ha construït un indicador sintètic per a cadascuna de les unitats, derivat d'altres tres: escolarització juvenil no obligatòria (14-24 anys), taxa d'atur i percentatge de professions altes (directius i professionals), tots ells transformats en índexs referits a les respectives mitjanes dels valors d'aquestes variables per al conjunt de l'àmbit.

Els resultats poden considerar-se satisfactòriament representatius de les diferències socio-econòmiques a petita escala territorial. Com a comprovació de la coherència global, s'ha verificat l'elevat grau de correspondència que presenta la seva agregació a nivell municipal i dels 10 districtes de Barcelona amb els resultats d'altres treballs elaborats amb metodologies diferents, especialment el realitzat per Oliver, Busom, Trullén (1989).

Això pot apreciar-se a la taula 4, on es comparen els obtinguts per a Barcelona i els seus districtes. Les xifres són notablement concordants, si bé amb una major dispersió

entorn la mitjana del municipi en la nostra estimació. Al marge d'aquesta, la diferència més significativa és la que es dona a Ciutat Vella, que passa a ocupar el darrer lloc per sota de Nou Barris, variació que concorda amb l'observació dels propis autors d'aquell treball, segons la qual els seus resultats per a Ciutat Vella podrien veure's afectats d'una certa sobreestimació.

Al marge ja d'aquesta comparació, i pel que fa a la resta de municipis —els valors globals dels quals s'indiquen al mapa— destaca el fet que només 5, a més de Barcelona (116), superen la mitjana metropolitana: Sant Just (139), Sant Cugat (134), Tiana (132), Santa Coloma de Cervelló (101) i Montgat (101). Vuit municipis se situen entre la mitjana i la mitjana de l'àmbit exclosa Barcelona (80), i els tretze restants queden per sota d'aquest valor, ocupant les tres darreres posicions Ripollet (69), Sant Adrià (63) i Sant Vicenç dels Horts (62).

Mirant el mapa, la imatge general que s'aprecia és la d'un centre de nivell alt (gran part de Barcelona, especialment entorn dels eixos del Passeig de Gràcia i la Diagonal amb perllongació fins a Sant Just) i una perifèria de nivell baix que l'envolta completament. Només en els tres vèrtexs de l'àmbit contemplat (Castelldefels, Sant Cugat-Bellaterra i Tiana) reapareixen zones importants de població acomodada, per la tendència d'aquests sectors socials a buscar major qualitat ambiental de vida fora del nucli urbà central.

Si s'examina a un major grau de detall apareixen altres aspectes significatius. D'entrada, les desigualtats es fan més paleses: si els nivells de renda oscil·len en una proporció que va aproximadament d'1 a 3 entre els més baixos i els més alts quan es consideren municipis sencers i districtes de Barcelona, per a les unitats d'anàlisi les diferències arriben a proporcions d'1 a 12 entre ambdós extrems.

D'altra banda, es constata que a tots els municipis, fins i tot en els de rendes generalitzadament baixes, apareixen importants diferències internes que, a més, reproduïxen a l'escala local la dicotomia territorial entre centres i perifèries. És de remarcar que, a diferència de Barcelona, a la resta de municipis (excepte els de concentració de residència alta) són els centres històrics els que acullen la major part de llurs respectives poblacions més benestants, en bona part formades per classes mitjanes autòctones.

El nucli antic barceloní i les perifèries de tots els municipis (amb les excepcions esmentades) venen a configurar el mapa de les zones doblement discriminades, en coincidir-hi un baix nivell socio-econòmic de la població amb uns dèficits urbanístics, infraestructurals i d'equipaments encara molt importants, malgrat els esforços per corregir-los que han dut a terme les diverses administracions, especialment les locals, en els darrers anys.

3.2. Problemàtiques territorials

Alguns dels esforços esmentats topen no només amb la crònica insuficiència de recursos per fer-hi front, sinó amb altres limitacions importants derivades de les característiques urbanes i administratives de l'àrea metropolitana.

Efectivament, en un espai urbanitzat de forma pràcticament ininterrompuda, hi ha un amplíssim conjunt de problemes que no poden abordar-se ni resoldre's separatament per

part de cadascun dels Ajuntaments afectats: carrers, parcs, equipaments i zones naturals situats a cavall de dos o més municipis o localitzats en un d'ells, però amb utilització plurimunicipal; desenvolupaments residencials i industrials que enllacen nuclis diferents; serveis infraestructurals (subministraments, clavegueres) i de transports que salten les fronteres administratives; instal·lacions d'interès comú però que ningú no vol al seu terme (abocadors, cementiris, presons); territoris desestructurats, zones de col·lisió d'usos contradictoris, espais intersticials vacants i degradats...

Sense entrar en detall en cadascú d'aquests punts,¹⁰ voldríem només enunciar alguns dels temes que requereixen una major atenció i dedicació de recursos a l'Àrea Metropolitana, des del punt de vista del **reequilibri territorial**.

- **Requalificació dels teixits urbans degradats.** Remodelació dels sectors més deficients, rehabilitació d'habitatges, equipaments.
- **Vertebració interna de l'espai metropolità.** Accessibilitat, connectivitat i integració de les diverses zones i municipis.
- **Oferta d'habitatges assequibles.** Dirigida als sectors socials de menors ingressos i als segments de població jove.
- **Desconcentració del terciari.** Àrees de nova centralitat en localitzacions estratègiques i dinamitzadores de llurs entorns.
- **Etc.**

Hi ha tot un altre bloc de temes que fan referència a la **qualitat de vida i el funcionament dels serveis urbans**:

- **Preservació del medi natural.** Aquest és el bé més escàs en una zona tan densament urbanitzada. Cal protegir-lo i fomentar-ne la utilització massiva però respectuosa i controlada.
- **Control de la contaminació.**
- **Garantia en el subministrament d'aigua.**
- **Sanejament d'aigües i eliminació de residus.**
- **Eficiència dels transports públics.**
- **Etc.**

Finalment, un tercer bloc comprendria les **grans actuacions vinculades al desenvolupament econòmic** i al posicionament davant els nous reptes i escenaris a nivell europeu i internacional: **port, aeroport, TGV, Fira, Universitats, centrals de mercaderies, parcs tecnològics, centres de negocis, etc.** Tot i tractar-se de temes que afecten no sols al desenvolupament de l'Àrea sinó, sovint, de tot Catalunya, l'impacte de la seva localit-

zació metropolitana ha de ser previst i integrat en el planejament estratègic i urbanístic d'aquest àmbit.

3.3. Qui gestiona el reequilibri?

La definició de polítiques i accions concretes orientades a abordar les problemàtiques territorials assenyalades, la gestió del seu finançament i la seva execució efectiva són qüestions que queden fora de l'abast econòmic i administratiu dels municipis afectats.

Es tracta, en canvi, de problemàtiques de naturalesa i competència local que no correspon abordar des de nivells administratius superiors (especialment les del primer bloc dels esmentats en el punt anterior i, parcialment, també les del segon bloc), o bé que, corresponent en gran part a competències o capacitats inversora autonòmica o estatal (tercer bloc), han de ser resoltes amb la participació i la col·laboració dels ens locals.

Aquesta constatació posa sobre la taula un dels temes administrativament més complexos (a tot el món) i políticament conflictius (també a tot el món, però que està resultant especialment virulent a Catalunya): el de la forma o les formes d'organització institucional metropolitana. No és aquí el lloc d'entrar a fons en aquesta qüestió. Només voldríem posar un exemple que n'il·lustra la importància, especialment en un dels aspectes que menys s'acostumen a tractar i al qual hem dedicat aquest capítol: la redistribució i el reequilibri per la via de la gestió i la inversió pública.

La realitat urbana de Barcelona, en la seva dimensió de «ciutat real» o Àrea Metropolitana tal com l'hem definida, és sensiblement similar, quant a superfície i població, a la de l'estricta terme municipal de Madrid. En canvi, la fragmentació administrativa barcelonina comporta, d'entrada, la recepció de menors ingressos en concepte de les aportacions que l'Estat destina als municipis, basades en un escalat segons trams de nombre d'habitants que, tot i les correccions que s'hi apliquen, dona per a l'Àrea de Barcelona una quantitat inferior a la que li correspondria si fos considerada com una sola ciutat.

Un segon efecte, més subtil però no menys important, és que, **a més de rebre menys diners, aquests no es distribueixen tant.** Això és degut a que cada Ajuntament procedeix —en major o menor mesura, en funció de la seva voluntat política— a una certa redistribució a l'interior del seu terme, fonamentalment per la via de la inversió territorialment selectiva («discriminació positiva» envers els barris més desfavorits). No existeixen, però, mecanismes de redistribució entre el que aquí son municipis diferents —o barris de municipis diferents— i el que a Madrid són barris d'una mateixa ciutat i, per tant, es beneficien del repartiment d'uns fons comuns.

Aquest problema és avui solventat, des de la Mancomunitat de Municipis de l'Àrea Metropolitana, mitjançant una gran dosi de voluntat política d'abordar-lo des d'una actitud de solidaritat intermunicipal, posant en comú una part significativa dels fons percebuts individualment per cadascun dels municipis. Es tracta, però, d'un sistema insuficient i massa fràgil davant les «temptacions autonomistes» d'alguns Ajuntaments —de vegades comprensibles, de vegades afectades d'un localisme curt de mires— o, simplement, davant de qualsevol canvi en la composició dels equips de govern local.

Per tant, és sobretot des de la perspectiva de la redistribució i el reequilibri territorial, —és a dir, de la gestió urbanística en un sentit ampli— que és convenient disposar d'una institucionalització metropolitana suficientment sòlida, amb vies clares de finançament i amb la legitimació i la representativitat necessàries per impulsar aquestes polítiques. En canvi, altres aspectes, com els referits al correcte funcionament de diversos serveis, poden ser eficaçment organitzats a nivell metropolità mitjançant instruments, també sotmesos al control públic, però de caràcter més estrictament tècnic i sectorial (empreses, agències, consorcis...).

El debat sobre les formes concretes més adequades per aquesta organització institucional metropolitana de l'entorn de Barcelona —a nivell de l'Àrea i/o la Regió— a partir d'un consens cada vegada més extès sobre les greus disfuncionalitats i mancances del caòtic model actual, pot resultar apassionant o plenament decebedor. Confiam que els nostres savis i polítics aconseguixin posar-hi més imaginació i generositat que la demostrada fins ara. Amén.

Notes

- ¹ EL PAÍS, 11-01-90.
- ² CASASSAS, L. i CLUSA, J. (1981): *L'organització territorial de Catalunya*. Fundació Jaume Bofill. Barcelona.
- SERRA, J. (1985): «Mercats de treball a la Regió de Barcelona». *Revista Econòmica de Banca Catalana*, núm. 76. Barcelona.
- NUNES, J. (1986): «Aproximació a l'estructura de l'àrea metropolitana de Barcelona: les estructures d'intensitat diària». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 8-9. Barcelona.
- CLUSA, J. i JANÉ, A. (1988): *Tractament i explotació de les dades de mobilitat obligada dels municipis de Catalunya. 1986*. Generalitat de Catalunya, Departament de Política Territorial i Obres Públiques. Barcelona.
- ESTEBAN, M. (1989): «Distribució de la mobilitat per treball a la Regió Metropolitana de Barcelona». *Documents d'Anàlisi Territorial*, núm. 3. Mancomunitat de Municipis de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, Secció d'Estadística i Anàlisi Territorial. Barcelona, 1990.
- ³ El text que segueix és ampliació del que figura a la publicació «Regió Metropolitana de Barcelona. Informació socio-econòmica i territorial». Mancomunitat de Municipis de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, Secció d'Estadística i Anàlisi Territorial. Barcelona, 1990.
- ⁴ CASASSAS, L. (1977): «Barcelona i l'espai català». *Biblioteca de Cultura Catalana*, núm. 30, Ed. Curial. Barcelona.
- CASASSAS, L. (1990): *La ciutat metropolitana i la unitat de Catalunya*. Institut d'Estudis Catalans. Barcelona, 1990.
- ⁵ Els àmbits adoptats, per agregació de comarques completes, són:

Costa

1. **Regió de Barcelona:** Baix Llobregat, Barcelonès, Maresme, Vallès Occidental, Vallès Oriental.
2. **Girona-Empordà:** Alt Empordà, Baix Empordà, Gironès, Pla de l'Estany, Selva.
3. **Camp de Tarragona-Penedès:** Alt Camp, Alt Penedès, Baix Camp, Baix Penedès, Garraf, Tarragonès.

Interior

4. **Eix Transversal:** Anoia, Bages, Berguedà, Garrotxa, Osona, Solsonès.
5. **Terres de l'Ebre:** Baix Ebre, Conca de Barberà, Montsià, Priorat, Ribera d'Ebre, Terra Alta.
6. **Terres de Lleida:** Garrigues, Noguera, Pla d'Urgell, Segarra, Segrià, Urgell.

Muntanya

7. **Muntanya:** Alta Ribagorça, Alt Urgell, Cerdanya, Pallars Jussà, Pallars Sobirà, Ripollès, Vall d'Aran.
- ⁶ CENTRE D'ESTUDIS DE PLANIFICACIÓ, (1991): *Espai industrial i indústria urbana a Barcelona*. Treball realitzat per a l'Ajuntament de Barcelona. Barcelona.

- ⁷ MANCOMUNITAT DE MUNICIPIS DE L'ÀREA METROPOLITANA DE BARCELONA, Secció d'Estadística i Anàlisi Territorial. Es tracta d'una primera explotació de la matriu de mobilitat per treball facilitada per l'IEC, en el context d'un treball més ampli, en curs de realització, sobre la classificació sectorial dels llocs de treball a la Regió Metropolitana.
- ⁸ CASTELLS, A., PARELLADA, M. i SICART, F. (1982): «Estimació de la renda i els dipòsits de les comarques i els principals municipis de Catalunya». *Revista Econòmica de Banca Catalana*, núm. 66. Barcelona.
- CASTELLS, A., GÜELL, X. i PARELLADA, M. (1989): «La renda comarcal i municipal de Catalunya a l'any 1983». *Revista Econòmica de Catalunya*, núm. 10. Barcelona.
- GARCÍA, J. i SOY, A. (1990): *Estimació de la renda de les comarques i els principals municipis de Catalunya, 1985*. Diputació de Barcelona. Barcelona.
- OLIVER, J., BUSOM, I. i TRULLÉN, J. (1989): *Estimació de la renda familiar disponible per càpita de Barcelona, els seus districtes i els 27 municipis de la Corporació Metropolitana de Barcelona (1985)*. Ajuntament de Barcelona, Àrea d'Hisenda. Barcelona.
- ⁹ ROCA, J.: «L'estructura socio-professional de Barcelona». *Papers de Treball de la Càtedra d'Arquitectura Legal, Dret Urbanístic i Valoracions de l'ETSAB*. Barcelona.
- SOLER, J., SAMPERE, E. i FERRANDO, P. (1987): *Un sistema d'indicadors socials per a la ciutat de Barcelona*. Ajuntament de Barcelona, Àrea de Serveis Socials. Barcelona.
- ¹⁰ Ens excusen les referències més àmplies que hi dedica Juli Esteban en dos treballs:
- ESTEBAN, J. (1990) «Los objetivos territoriales para la Región Metropolitana», a *Barcelona i el sistema urbano europeo*. Ajuntament de Barcelona. Barcelona.
- ESTEBAN, J. (1991): «El fet metropolità». *Ponència al Primer Congrés Català de Geografia*. Barcelona.

Taula 1
Evolució de la distribució d'algunes variables bàsiques. 1986-89
 Catalunya, segons grans àmbits¹ %

	Superfície	Població			Habitatges acabats			Atur registrat		Inversió industrial	
		86	89	86	89	86	89	86	89	86	89
Regió de Barcelona	7,7	68,4	68,2	40,0	39,5	76,5	74,2	56,8	58,4		
Girona-Empordà	12,1	6,8	7,0	23,2	21,7	4,9	5,3	3,5	4,9		
Camp de Tarragona-Penedès	8,2	8,0	8,2	20,6	26,6	7,4	8,0	15,0	22,2		
Total Costa	28,0	83,2	83,4	83,8	87,8	88,8	87,5	75,3	85,5		
Eix transversal	19,7	7,3	7,3	7,9	6,1	6,0	6,1	14,1	9,1		
Terres de l'Ebre	13,8	3,1	3,0	2,4	1,3	2,1	2,9	3,7	3,0		
Terres de Lleida	17,4	4,9	4,8	3,8	3,3	2,4	2,7	6,4	2,1		
Total Interior	50,9	15,3	15,1	14,1	10,6	10,5	11,7	24,2	14,2		
Total Muntanya	21,1	1,5	1,5	2,1	1,6	0,7	0,8	0,5	0,3		
Total Catalunya	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

¹ Àmbits definits per agregació de comarques completes. Vegi's nota 5.

Font: Elaboració pròpia sobre dades de l'IEC i Generalitat de Catalunya.

Taula 2

Regió Metropolitana de Barcelona, segons àmbits funcionals.¹ %

	Població		Habitatges acabats		Llocs de treball		Inversions industrials 1988-90 ²	Llocs treball terciari avançat ³ 1986
	1981	1986	1989	1981-89	1981	1986		
Barcelona	41,4	40,3	39,6	24,8	52,5	50,9	18,6	73,8
Resta Continú Urbà	23,2	22,6	22,2	9,9	14,8	13,8	19,0	7,2
Total Continú Urbà	64,6	62,9	61,8	34,7	67,3	64,7	37,6	81,0
Resta Àrea Metropolitana	14,0	14,8	15,4	23,1	12,1	12,6	29,1	4,4
Total Àrea Metropolitana	78,6	77,7	77,2	57,8	79,4	77,3	66,7	85,4
Resta Regió Metropolitana	21,4	22,3	22,8	42,2	20,6	22,7	33,3	14,6
Total Regió Metropolitana	100	100	100	100	100	100	100	100

¹ Vegi's text, mapa 3 i nota 3.² gener 1988 - setembre 1990.³ Terciari avançat = «finances i assegurances» + «serveis a les empreses».

Font: Elaboració pròpia sobre dades de l'IEC i Generalitat de Catalunya.

Taula 3
Llocs de treball en el sector «terciari avançat», 1986
 Municipis de la Regió Metropolitana de Barcelona

	Llocs de Treball Terciari Avançat		Total Llocs Treball		% L.T. Terc. Av/ Total Llocs T.		Població	
	(1)	nº ordre (2)	Llocs Treball	nº ordre (2)			nº ordre (2)	(2)
Barcelona	61.778	1	626.830	1	9,9	1.701.812	1	1
Sabadell	2.851	2	49.797	2	5,7	186.115	6	4
Terrassa	2.206	3	41.094	4	5,4	160.105	7	5
l'Hospitalet	1.909	4	44.853	3	4,3	279.779	14	2
Badalona	1.485	5	37.531	5	4,0	225.016	19	3
Mataró	1.308	6	30.634	6	4,3	100.021	15	7
Granollers	1.081	7	18.722	7	5,8	47.967	4	12
Vilafranca del Penedès	673	8	8.591	19	7,8	26.433	2	24
Rubí	574	9	13.107	10	4,4	46.360	12	14
Sant Cugat del Vallès	526	10	9.154	16	5,8	35.302	5	19
Cornellà	514	11	14.697	9	3,5	86.928	30	8
Sta. Coloma de Gramenet	457	12	12.484	13	3,7	135.258	28	6
Vilanova i la Geltrú	321	17	12.308	14	2,6	44.977	50	16
Martorell	223	22	9.333	15	2,4	16.170	61	31

(1) Terciari Avançat=Finances i Assegurances+Serveis a les empreses

(2) Nº d'ordre respecte dels 162 municipis de la Regió Metropolitana

Font: MMAMB. Estadística i Anàlisi Territorial. Explotació del Padró d'Habitants de 1986 a partir del fitxer facilitat per l'IEC.

Taula 4
Comparació d'estimacions de nivells socio-econòmics i de renda. 1985/86
Barcelona per districtes

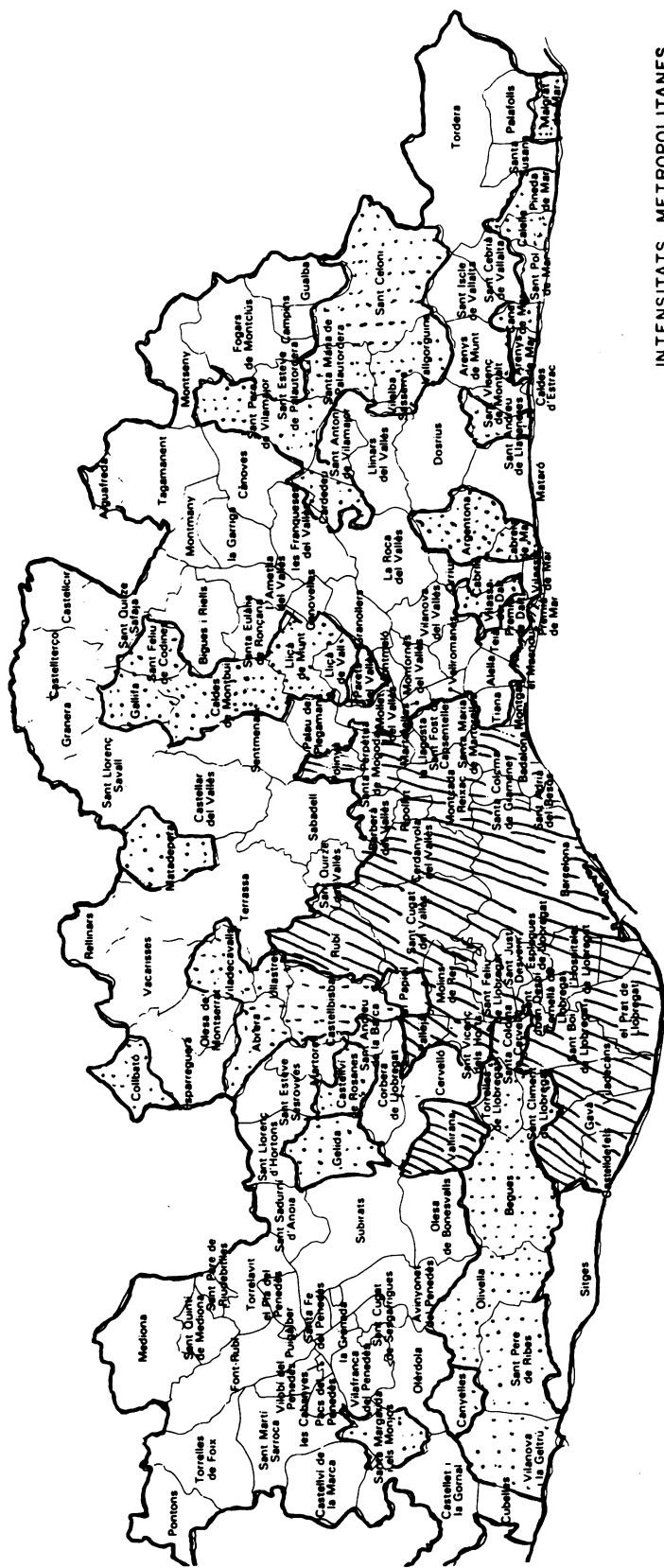
Districtes	Població	(1) Índex Renda Familiar Disponible	(2) Índex Nivell Socio Econòmic
1- Ciutat Vella	101.199	95	79
2- Eixample	288.149	139	140
3- Sant-Montjuïc	183.035	107	102
4- les Corts	89.570	155	160
5- Sarrià-Sant Gervasi	151.708	166	180
6- Gràcia	133.446	126	133
7- Horta-Guinardó	191.838	103	107
8- Nou Barris	197.003	86	85
9- Sant Andreu	147.397	104	103
10- Sant Martí	216.534	104	97
Total Barcelona	1.699.879	118	116

(1) Segons Oliver, Busom, Trullén(1989). Vegi's nota 8

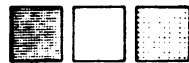
(2) Estimació pròpia

Nota: Els índexs són referits a la mitjana de l'àmbit metropolità considerat (antiga CMB). Vegi's text.

Mapa 1
Intensitats metropolitanas. 1986

INTENSITATS METROPOLITANES

Municipis que compleixen 3 criteris

Municipis que compleixen 2 criteris

Municipis que compleixen 1 criteri

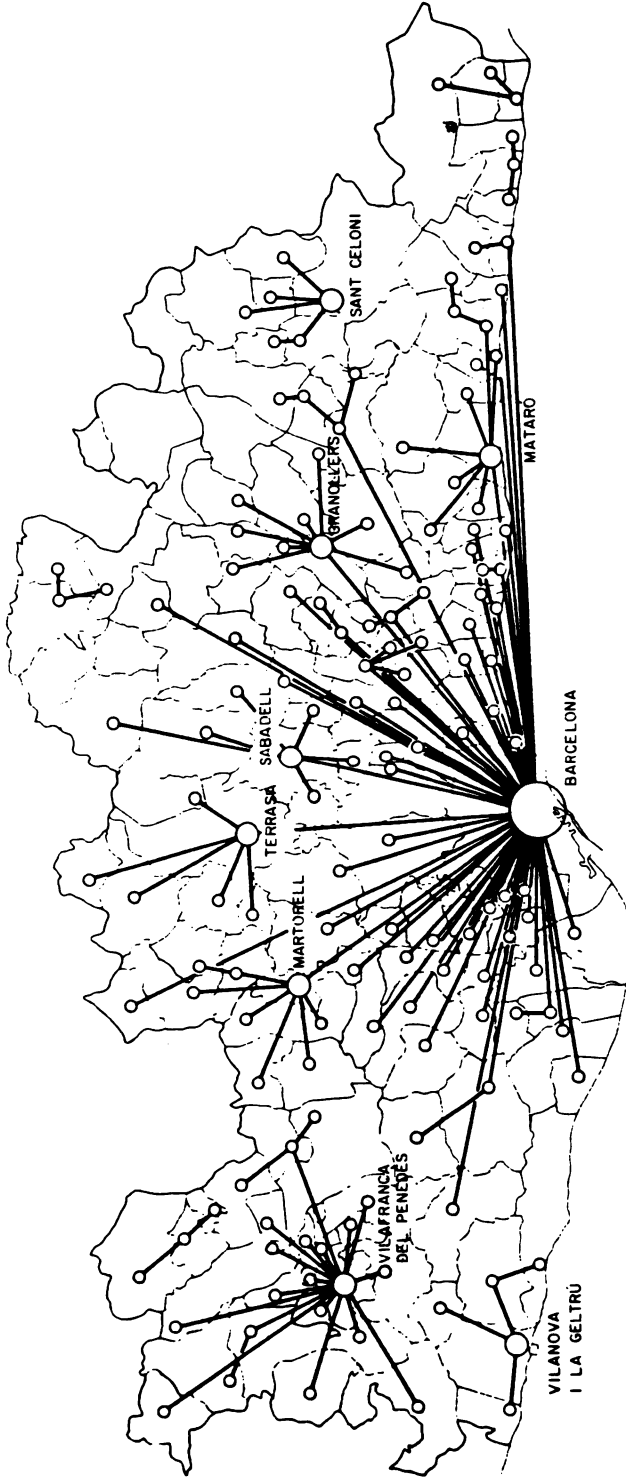
CRITERIS

a/ Desplaçaments per treball relacionats amb Barcelona > 15% total desplaçaments per treball

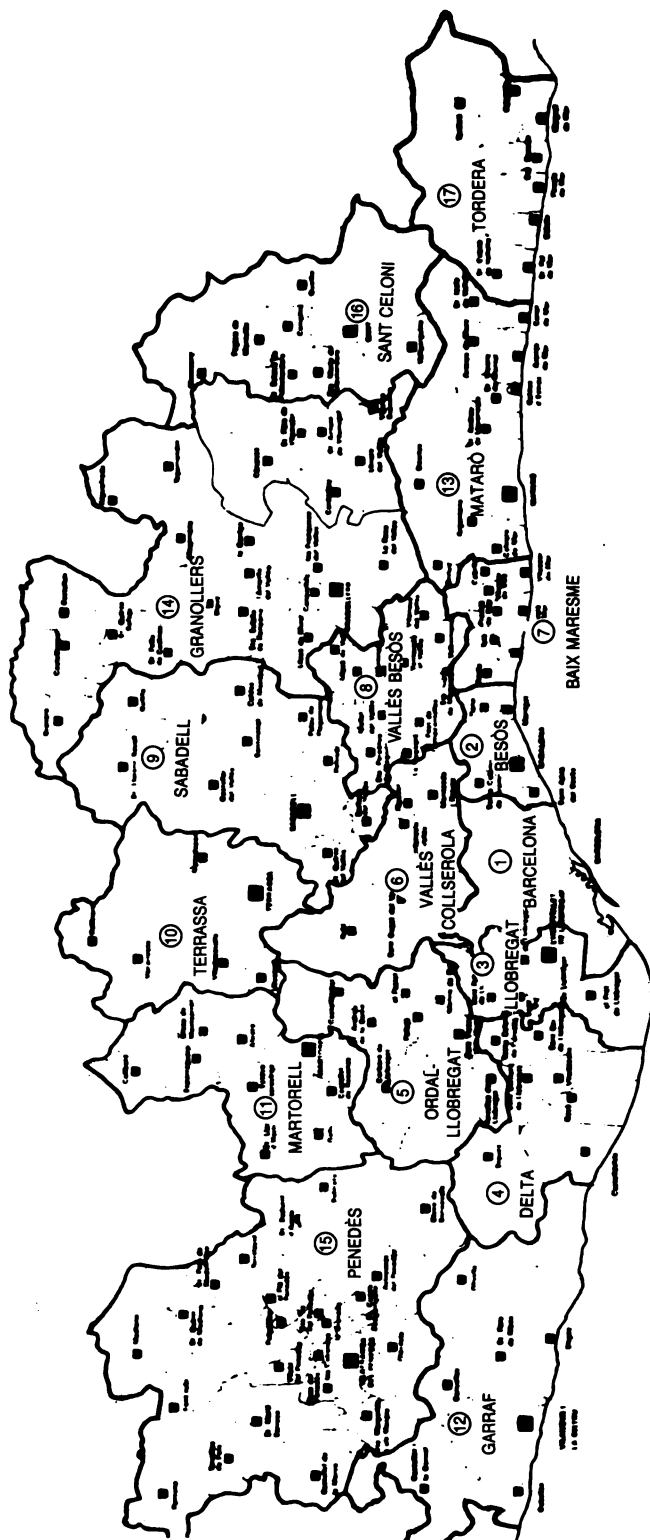
b/ Densitat de població > 200 habitants Km² (200 hab./Km² = mitjana Catalunya)

c/ Població ocupada en l'agricultura < 5% total població ocupada

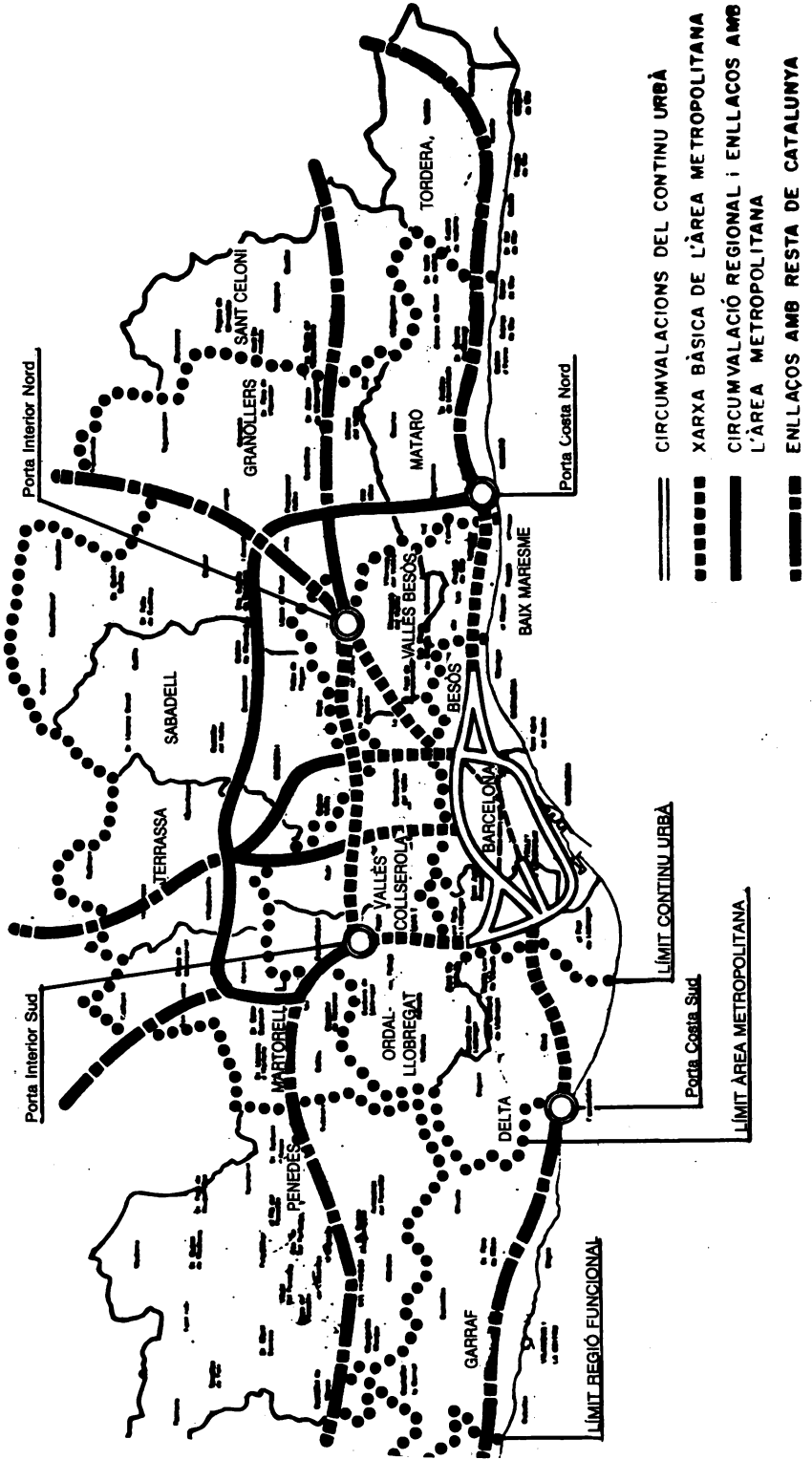
Mapa 2
Relacions funcionals: Mobilitat per treball
Primeres relacions intermunicipis. 1986.

Mapa 3a
Regió Metropolitana de Barcelona
Subàrees

Mapa 3b
Delimitacions metropolitanes i xarxa viària estructurant

L'economia catalana a l'Estat de les autonomies

Martí PARELLADA i SABATA
Universitat de Barcelona

En aquest treball es tracta de posar de manifest els elements que caracteritzen l'economia catalana en el context de l'Estat de les autonomies.

Amb aquest objectiu, tot precisant l'abast d'un anunciat tan genèric com l'esmentat, es desenvoluparan tres apartats que intentaran posar de manifest, en primer lloc, les característiques del creixement de l'economia catalana en el mapa regional espanyol i, breuament —atés que és objectiu d'una altra de les ponències programades— en el context de la Comunitat Econòmica Europea. El segon apartat tractarà de posar de relleu el context institucional en el que s'ha desenvolupat aquest període així com les principals interrelacions que es produeixen entre l'economia catalana, la de la resta d'Espanya i l'estranger.

1. El desenvolupament regional a Espanya. El paper de Catalunya

Sembla de tot admissible partir, en l'anàlisi del desenvolupament regional a Espanya, de dues consideracions prèvies: Per una banda, l'associació existent entre el creixement de l'economia espanyola i l'economia internacional, en especial la representada pel conjunt de països comunitaris i, per una altra banda, l'associació existent, també, entre el creixement de l'economia i el de les diferents comunitats autònomes. En aquest sentit, un recent treball de J.L. Raymond (1990) posa de manifest com es superposen el cicle de creixement de l'economia espanyola i de la comunitat, accentuant-se, però, tant les fases de recessió com les de recuperació. Pel que fa a les comunitats autònomes espanyoles el mateix autor afirma que tenint en compte el valor dels coeficients de correlació i el de l'elasticitat aparent del PIB de la comunitat respecte al PIB espanyol, es pot fer

un agrupació de les CC.AA. on es palesa com Balears i Canàries estan més lligades a la conjuntura europea que a l'espanyola. En canvi Extremadura i la Rioja mostren una evolució més deslligada tant de la conjuntura espanyola com de l'europea. Finalment, la resta de comunitats tindrien una associació més nitida amb l'economia espanyola, destacant en el cas de Catalunya —com Madrid i el País Basc— un coeficient de correlació molt alt (0,98) i una elasticitat (pendent de la recta de regressió) superior a la unitat.

Tanmateix, aquesta interdependència no exclou els diferents protagonismes regionals en la taxa de creixement global de l'economia espanyola. Si ens centrem en el període 1975-1985, que s'inicia en un moment en el que la crisi es va començar a palesar en els indicadors econòmics, es pot observar (vegeu quadres 1 i 2) com les regions més afectades per l'alentiment generalitzat dels ritmes de creixement, són les que delimiten la cornisa cantàbrica (País Basc, Cantàbria i Astúries). A aquestes comunitats cal afegir també Catalunya malgrat que en aquest cas, aquests efectes negatius es palesen molt més a la província de Barcelona que a la resta de províncies catalanes.

Pel contrari, hi hagué comunitats que milloraren les seves posicions en el conjunt espanyols destacant, en primer lloc, Balears i Canàries i, també, el litoral mediterrani (València i Múrcia) així com l'eix de l'Ebre (Aragó i la Rioja). Madrid aconseguí superar aquest període millorant la seva participació relativa en el PIB, degut probablement a que disposa d'una estructura productiva prou diversificada amb una presència relativa notable del sector serveis.

En el període 1985-1989 de clara recuperació es reafirmen alguns dels trets observats en els anys anteriors. Així, Balears i Canàries mostren un creixement molt intens i l'arc del mediterrani es consolida com eix de creixement tot incloent-hi Catalunya, València i Múrcia (i segons diverses apreciacions —J.R. Cuadrado, 1989— les províncies orientals d'Andalusia). En aquest període també es consolida com el segon eix de desenvolupament el que se situa al llarg de la Vall de l'Ebre, incloent part de les comunitats autònomes de la Rioja, la Ribera, Navarra, Saragossa i Tarragona.

A aquests eixos cal afegir el notable comportament d'Andalusia, la continuada pèrdua de protagonisme de la cornisa cantàbrica —malgrat una certa inflexió a l'any 1989— així com la de la resta de Comunitats Autònomes.

En conclusió, l'economia catalana i en especial la de l'entorn metropolità de Barcelona ha aconseguit recuperar un dinamisme acusat en el context de l'economia espanyola que es manifesta a partir de 1986 en els majors ritmes de creixement del PIB. Alhora, el seu paper estratègic en els dos eixos de desenvolupament que més es consoliden ençà la segona meitat dels anys setanta li donen unes garanties addicionals a les seves perspectives de futur.

Aquest fet no té perquè ser alié al desplegament d'iniciatives programades per la Generalitat de Catalunya o l'Ajuntament de Barcelona que intenten donar contingut institucional a àmbits més extensos formats per Catalunya i les regions franceses: Midi Pyrenées i Languedoc-Rousillon o les capitals d'aquestes regions Barcelona, Toulouse i Montpellier més Saragossa, València i Palma de Mallorca (Xarxa C-6, 1991).

Barcelona, i per extensió Catalunya, pel seu volum demogràfic i la seva capacitat de producció pot exercir una certa funció de capitalitat en l'àmbit format per les regions esmentades. Alhora, aquesta funció de capitalitat es podria veure accentuada en la mesura que es desenvolupa el mercat únic i, en conseqüència, hi hagi una pèrdua del pes relatiu dels Estats a favor de les regions.

Les sis regions esmentades representen el 8% de la superfície comunitària i el 5% de la seva població, amb una densitat que representa al voltant del 65% de la comunitària. Aquest marc territorial reflexa uns indicadors (vegis quadre 3) que el situen a un nivell prou allunyat dels comunitaris.

Així, les taxes d'activitat són més baixes que a la CEE, les activitats agràries tenen un major pes relatiu en termes d'ocupació i en termes del VAB (quasi tres punts percentuals) i el Producte Interior Brut per habitant solament arriba a representar poc més del 80% del de la Comunitat. Finalment, en termes de desenvolupament d'infraestructures, la dotació de km de ferrocarril o de xarxa de carretera per km² de superfície representa a l'àrea esmentada al voltant del 60-70% de la dotació mitjana comunitària.

Malgrat aquesta feble posició relativa es pot entreveure un dinamisme més acusat en aquest àmbit territorial que al conjunt de la Comunitat. Així el ritme de creixement de la població és el doble a les sis regions que a la CEE, amb una aportació migratòria que és tres vegades més gran que a la comunitat. La taxa d'atur, que està situada clarament per sobre de la comunitària ha tingut, a la segona meitat dels anys vuitanta, un ritme de reducció de prop de 5 punts percentuals, molt superior al de la Comunitat i, finalment, l'evolució de la producció ha tingut un ritme de creixement superior al comunitari.

De tot això es podrien extreure perspectives relativament optimistes en relació a les expectatives de creixement de l'economia catalana degut al seu inseriment en els eixos de creixement de l'economia espanyola (l'arc del mediterrani i l'eix de l'Ebre) i a les perspectives de creixement del seu entorn territorial més immediat format per les comunitats veïnes (València, Aragó, Balears, Midi Pyrénées i Languedoc-Rousillon).

2. Relacions exteriors de l'economia catalana i marc institucional

Les característiques del paper de l'economia catalana en el context espanyol i el potencial que s'albira en l'àmbit territorial format per la propia economia catalana i les regions que l'envolten, espanyoles i franceses, s'han manifestat, i es manifesten, en els canvis que s'han anat produint en els mecanismes d'equilibri de l'economia catalana envers l'exterior —resta d'Espanya i estranger.

Així mateix, tot aquest procés s'inscriu en un període de profundes mutacions institucionals. De la mateixa manera que es pot dir que l'evolució de l'economia catalana i, també, evidentment, l'espanyola, té un comportament que no pot ésser alié al de les economies occidentals desenvolupades i, en especial, les comunitàries, no cal arribar a l'extrem de negar la influència d'especificitats pròpies que en darrera instància expliquen el que no hi hagi un comportament absolutament mimètic entre aquestes economies.

En aquest sentit, el que s'ha anomenat període de crisi —d'una major intensitat a l'economia catalana que a la del conjunt espanyol (Sanromà, 1990; J. Alcaide, JR. Cuadrado, E. Fuentes, 1990; JR. Cuadrado, director, 1990) i que s'extén —si ens referim al comportament de la producció i del mercat de treball— des de finals de la primera meitat dels anys setanta fins els anys 1985-1986 i el període de recuperació posterior, s'inscriu pel que fa a l'economia catalana, en un marc de profunds canvis institucionals com són: la recuperació de formes de govern democràtic com a la resta de països occidentals desenvolupats, la constitució i desplegament de l'Estat de les autonomies i, a partir de 1986, la integració de l'economia espanyola a la Comunitat Econòmica Europea, en un moment en que les institucions comunitàries despleguen tots els seus esforços per avançar en la perspectiva del mercat únic del 1993.

Si ens referim al que hem assenyalat al principi d'aquest apartat: la modificació dels mecanismes d'equilibri de l'economia catalana front l'exterior, es pot afirmar (Castells, Parellada, 1984), tot i tenint en compte les limitacions estadístiques, que a l'any 1975 es detecta l'existència d'un dèficit comercial amb l'exterior (resta d'Espanya i estranger) que és degut al que es produeix amb l'estranger atès que amb la resta d'Espanya s'estima un lleuger superàvit. Aquest comportament ja sembla posar de manifest, en relació a períodes precedents, una progressiva tendència cap a l'equilibri en relació a la resta d'Espanya i pel contrari, una major importància del dèficit comercial amb l'estranger.

En segon lloc es detecta també un considerable dèficit de l'actuació del sector públic central a Catalunya mantenint-se respecte a l'observat en períodes precedents.

En tercer lloc, un superàvit de les relacions financeres amb l'exterior derivat, també, molt més del saldo positiu dels fluxos amb l'estranger que dels existents amb la resta d'Espanya.

Finalment, es constata, també, una clara entrada de recursos en concepte de serveis i transferències (turisme i viatges, renda de factors i transferències privades).

Aquest resultat, es pot afirmar que no difereixen globalment del que configuren els mecanismes d'equilibri amb l'exterior de l'economia espanyola en el seu conjunt. Tanmateix, potser cal remarcar dos aspectes. El primer, el creixent equilibri comercial amb la resta d'Espanya el que probablement tradueix un creixent anivellament entre ambdues realitats econòmiques. El segon, l'especificitat que manifesta la sortida de recursos via l'actuació del sector públic central compensada per una major entrada de recursos financers.

En qualsevol cas, cal assenyalar també, que aquest comportament tampoc no cal qualificar-lo d'específic de l'economia catalana en relació amb el que el es manifesta en d'altres regions europees de renda relativament elevada. En aquests casos es manifesta d'una manera generalitzada, la coincidència de saldos negatius com a conseqüència de l'actuació del sector públic central i, en canvi, saldos positius de la balança de mercaderies i serveis. Tanmateix, com ja s'ha afirmat en d'altres llocs (Castells, Costa, Parellada, 1981), l'especificitat si no prové dels signes d'ambdós tipus de fluxos sí que pot provenir de la importància del dèficit fiscal en relació amb el superàvit dels fluxos de mercaderies i serveis.

A partir de 1975, l'anàlisi que es pot fer dels fluxos amb l'exterior de l'economia ha d'ésser necessàriament més limitat atès la manca d'estadístiques adequades que impedeixen, per exemple, avaluar els fluxos comercials amb la resta d'Espanya. En qualsevol cas, tot i tenint en compte aquestes limitacions, es poden detectar els següents comportaments.

En relació amb els fluxos comercials amb l'estranger es pot destacar (Giraldez, Parellada, 1990) el fort increment del grau d'obertura a l'exterior de l'economia catalana mesurat a través del pes de les exportacions i importacions en el PIB. Mentre les exportacions dupliquen el seu pes en el PIB passant del 8,2% al 16,1% en el període 1975-1985, per arribar a entre el 13% i el 14% en els anys posteriors, les importacions mantenen un ritme de creixement més clarament ininterromput que les duu de representar el 18,7% del PIB a l'any 1975 al 28,4% a l'any 1989.

En conjunt, per tant, el dèficit comercial pràcticament es duplica en relació al PIB en el període 1979-1989.

Pel que fa a l'origen i destí geogràfic dels fluxos comercials de Catalunya cal assenyalar l'increment del pes de la Comunitat, resultat directe de la integració de l'economia espanyola a la CEE. Així la CEE ha passat de subministrar el 40% de les importacions catalanes l'any 1985 a un 60% l'any 1989. Pel que fa a les exportacions l'augment en el mateix període ha estat d'un 52% al 67%.

A tot això no és aliè l'estructura del mercat i la titularitat de les empreses, convenint-se en establir una vinculació acusada entre la major presència de capital estranger, la major propensió exportadora i la grandària empresarial.

Pel que fa al balanç fiscal l'anàlisi realitzada amb posterioritat a l'any 1975 i que s'extén fins l'any 1985 (Castells, 1990), posa de manifest la incidència que ha tingut l'evolució del dèficit públic en el balanç fiscal a Catalunya. Això ha fet que d'un percentatge de despeses sobre ingressos de prop del 70% l'any 1985 s'hagi passat a xifres al voltant del 90% l'any 1985, arribant al 96,6% l'any 1982. Aquest fet, que no ha de ser aliè al procés de desenvolupament de l'autonomia a Catalunya, palesaria la disminució del pes específic del dèficit fiscal en relació al PIB català.

Aquests canvis que s'observen en el comportament del dèficit fiscal, juntament amb els dels altres fluxos haurien de posar de manifest una menor necessitat d'endeutament del conjunt de l'economia. Dit d'una altra manera, un menor superàvit financer. Aquest comportament s'observa pel període 1975-1979 i és previsible pensar que el seu comportament global s'hagi mantingut en els anys posteriors malgrat la contraposada evolució dels diferents fluxos financers considerats (crèdit comercial, mercat de valors i interbancari, sector públic, estranger...).

Així mateix, cal tenir en compte que els ingressos derivats dels fluxos turístics i de viatges hauran tingut un comportament similar al de l'economia espanyola en el seu conjunt i per tant haurà estat un flux d'entrada de recursos a l'economia catalana cada cop més important, sobre el qual caldrà avaluar la inflexió observada l'any 1990.

Finalment, per completar l'anàlisi dels fluxos i, recollint recents investigacions (Giraldez, 1991) cal destacar com els derivats de la balança tecnològica han palesat un dèficit permanent que s'ha aguditzat a partir de l'any 1985 en estreta relació amb la recuperació econòmica i el notable increment de l'entrada de capital estranger que es produeix a partir d'aleshores.

Així, si la taxa de cobertura de les despeses pels ingressos derivats d'aquest concepte havien arribat a assolir el 33% l'any 1986, dos anys després han disminuït fins el 14%. En contrapartida, han augmentat molt notablement els ingressos per inversions directes a Catalunya encara que de la mateixa manera no han deixat d'augmentar les rendes pagades i la liquidació d'inversions assolint aquests dos conceptes, conjuntament, xifres en els darrers anys al voltant del 50% de les inversions directes totals.

Tot plegat podria posar de manifest tot i la fragmentació de les estimacions realitzades, la creixent internacionalització de l'economia catalana, el major protagonisme de la Comunitat Econòmica Europea i el desenvolupament d'uns mecanismes d'equilibri que posarien més l'accent en els ingressos per serveis i l'entrada de capitals, front un dèficit comercial amb l'estranger cada cop més acusat.

El segon aspecte dels esmentats al principi d'aquest apartat que cal destacar, també, en aquest període i que d'alguna manera exerceix la seva influència en el desenvolupament de l'economia catalana, és el creixement de la presència del sector públic en la seva globalitat i, específicament a Catalunya, de l'administració pública autonòmica (Bosch, Costa, 1990).

En aquest sentit, cal assenyalar la rellevància que va prenent l'Administració autonòmica en relació al PIB català. Així a l'any 1988 les despeses directes autonòmiques van representar el 8,4% del PIB català. Si a aquest percentatge se li afegeix el més de 5% que representen les corporacions locals i el prop del 25% de l'Administració Central, s'assoleix un pes del conjunt de les AA.PP. al voltant del 40% del PIB, similar al dels països desenvolupats.

Allà on no hi ha coincidència és en el pes relatiu pels governs subcentrals en relació al central, més acusat aquest darrer, a l'economia espanyola.

En conseqüència, el camí recorregut pels països mes homologables al nostre i a la pròpia sinergia que crea l'actual estructura de nivells de govern, fa preveure que en el futur augmentarà encara més el pes de les Administracions subcentrals en el conjunt de les Administracions Públiques.

Finalment, i per acabar, el propi sistema de finançament autonòmic que distingeix entre finançament incondicionat i condicionat reflecteix que no té perquè haver-hi una traducció directa entre nivells de despesa i nivells competencials. Aquest és un terreny complex (Costas, 1990) on en certa manera la jurisprudència és la que està delimitant els camps d'actuació de les diferents administracions. En aquesta línia el protagonisme de les intervencions de foment en forma d'incentius i actuacions directes sembla consolidar-se en l'àmbit competencial autonòmic. En canvi, les anomenades intervencions reguladores sigui per les seves pròpies característiques, sigui per l'abast de les lleis de «bases» o, també, pel paper de la Comunitat Econòmica Europea, tenen un abast molt més limitat en el terreny autonòmic. Destacant, però, com excepció rellevant, les competències autonòmiques en el terreny urbanístic amb una influència sens dubte molt important en l'activitat econòmica.

Referències bibliogràfiques

- ALCAIDE, J., CUADRADO, J.R. i FUENTES QUINTANA, E. (1990): «El desarrollo económico español y la España desigual de las autonomías», a *Papeles de Economía Española*, nº 45.
- BANCO DE BILBAO (varis anys): *La Renta Nacional de España y su distribución provincial*.
- BOSCH i COSTA (1990): «El sector público autonómico y local» a M. Parellada (director), *Estructura Económica de Cataluña*, Espasa-Calpe, Madrid.
- CASTELLS, COSTAS i PARELLADA (1981): «Efectos redistributivos regionales de las finanzas del gobierno central y flujos de mercancías y servicios en España», a *Investigaciones Económicas*, nº 16.
- CASTELLS i PARELLADA (1984): «Los flujos económicos de Cataluña con el exterior», a Banco de Bilbao, *La Economía de Cataluña, hoy y mañana*, Barcelona.
- CASTELLS (1990): «El sector público central», a M. Parellada (director), *Estructura económica de Cataluña*, Espasa-Calpe, Madrid.
- CEP (1982): *Industrialització a Catalunya 1960-1977*, Caixa de Pensions. Barcelona.
- COMISION DE LAS COMUNIDADES EUROPEAS (1991): *Las regiones en la década de los 90*, Cuarto informe periódico sobre la situación y la evolución socioeconómica de las regiones de la Comunidad. Bruselas.
- COSTAS (1990): «El marco de la política económica autonómica», a M. Parellada (director), *Estructura Económica de Cataluña*, Espasa-Calpe, Madrid.
- CUADRADO, J.R. (1989): «La crisis económica y la redefinición del mapa económico regional», a J.L. García Delgado (director) *España Economía*, Ed. Espasa-Calpe, Madrid.
- (1990): *El crecimiento regional español ante la integración europea*, Secretaria de Estado.
- GIRÁLDEZ i PARELLADA (1990): «Los flujos con el exterior» a M. Parellada (director), *Estructura Económica de Cataluña*, Espasa-Calpe, Madrid.
- GIRÁLDEZ (1991): *Flujos externos en la economía catalana 1975-1988*, Ajuntament de Barcelona, Consorci de la Zona Franca (en premsa).
- INE (1988): *Contabilidad Nacional de España. Base 1980. Serie 1980-1985*, Datos definitivos, 1986 provisionales y 1987 avance, Madrid.
- MINISTERIO DE INDUSTRIA Y ENERGIA (varis anys): *Informe sobre la industria española*.
- PETITBÓ (1985): «Evolució de la relació capital-treball. Comportament de la relació capital-treball. Productivitat del treball a Marc Econòmic», a *Economia Espanyola i Catalana*, Caixa de Pensions. Barcelona.
- RAYMOND, J.L (1990): «El perfil coyuntural de las Comunidades Autónomas», a *Papeles de Economía Española*, nº 45.
- SANROMÀ (1990): «Mercado de trabajo y redistribución de la renta» a M. Parellada (director), *Estructura Económica de Cataluña*, Espasa-Calpe.
- Xarxa C-6 (1991). Una nova àrea econòmica al sud d'Europa.

Taxes de creixement anual acumulatives

Espanya								
	Y	L	K	Y/K	Y/L	K/L	P/Y	W/L
1964-73	8,99	1,53	4,49	4,32	7,35	2,91	-0,52	7,82
1973-85	1,35	-2,29	2,14	-0,78	3,69	4,54	-1,52	5,09
1985-87	5,76	3,37	1,62	4,07	2,32	-1,69	3,54	-0,30
Catalunya								
	Y	L	K	Y/K	Y/L	K/L	P/Y	W/L
1964-73	8,84	2,31	4,04	4,62	6,38	1,68	-0,26	6,64
1973-85	0,73	-2,93	2,18	-1,42	3,77	5,26	-1,57	5,08
1985-87	4,01	3,83	-0,56	4,60	0,17	-4,23	0,44	-0,12

Y : PIB industrial a preus constants (base 1964)

L : Població ocupada a la indústria

K : Estoc de capital a la indústria a preus constants (base 1964)

P : Benefici (PIB menys costos salarials) a preus constants (base 1964)

W : Costos salarials a preus constants (base 1964)

Quadre 1
Creixement del PIB i PIB per habitant

	Taxa mitjana anual de creixement del PIB (%)		
	1960-1975	1975-1985	1985-1989
Andalusia	6,3	2,0	4,9
Aragó	6,0	2,6	5,1
Astúries	6,4	0,6	2,9
Balears	7,6	3,9	5,9
Canaries	7,7	3,4	5,5
Cantàbria	5,2	1,3	4,7
Castella-la Manxa	5,8	1,8	4,3
Castella i Lleó	5,6	2,2	4,0
Catalunya	7,9	1,3	5,0
Extremadura	3,6	2,7	3,9
Galícia	6,6	2,6	4,0
Madrid	8,8	1,5	4,6
Múrcia	7,3	2,6	5,4
Navarra	7,2	1,9	5,0
País Basc	8,1	-0,3	3,7
Rioja, la	5,5	3,1	5,0
Comunitat Valenciana	7,1	2,4	5,4
Total	7,1	1,8	4,7

Font: J. Alcaide, J.R. Cuadrado, E. Fuentes Quintana (1990)

Quadre 2
Participació de les comunitats autònomes en el total d'Espanya
(etapa crítica, 1975-1985)

	1975			1985			1989		
	Població	Ocupació	VAB	Població	Ocupació	VAB	Població	Ocupació	VAB
Balears	1,66	1,90	1,96	1,77	1,98	2,60	1,91	2,04	2,69
Canàries	3,60	3,02	2,82	3,83	3,47	3,53	3,95	3,69	3,85
Rioja, la	0,68	0,76	0,69	0,68	0,71	0,74	0,67	0,73	0,74
Comunitat Valenciana	9,43	9,56	9,60	9,73	9,92	10,22	9,77	10,16	10,51
Extremadura	3,05	2,72	1,77	2,82	2,43	1,86	2,79	2,34	1,81
Galícia	7,68	9,26	5,61	7,42	9,81	5,89	7,35	8,54	5,88
Múrcia	2,46	2,19	2,09	2,61	2,50	2,19	2,66	2,58	2,27
Aragó	3,26	3,35	3,30	3,10	3,35	3,45	3,04	3,28	3,40
Madrid	11,94	12,41	15,79	12,47	12,43	16,43	12,59	12,80	15,96
Andalusia	17,14	14,10	12,51	17,62	13,80	12,49	17,81	14,82	12,66
Castella-Lleó	7,21	7,28	6,11	6,74	7,04	6,05	6,62	6,68	5,95
Navarra	1,36	1,42	1,52	1,35	1,47	1,48	1,33	1,45	1,50
Catalunya	15,70	17,02	20,20	15,63	16,24	19,36	15,54	17,27	19,36
Cantàbria	1,37	1,47	1,42	1,36	1,51	1,34	1,35	1,35	1,29
Castella-la Manxa	4,65	4,37	3,59	4,36	4,36	3,35	4,29	4,27	3,39
Astúries	3,07	3,22	3,22	2,92	3,25	2,80	2,86	2,84	2,72
País Basc	5,75	5,96	7,80	5,59	5,73	6,22	5,47	5,56	6,03
Total	100,	100,	100,	100,	100,	100,	100,	100,	100,

Font: id. quadre 1

Quadre 3
Principals indicadors regionals

	Població	Index de creixement de la població % anual 1977-1987	Densitat hab/km ²	Index d'activitat
Aragó	0,4	0,4	25	37,7
Catalunya	1,9	0,5	190	40,5
Comunitat Valenciana	1,2	0,5	161	38,9
Balears	0,2	0,9	134	39,9
Midi-Pyrenées	0,7	0,4	52	44,7
Languedoc-Roussillon	0,6	1,3	75	39,1
EUR	100,	0,3	144	44,8

	Index de desocupació		Distribució de l'ocupació per sectors 1987			
	Total 1989	Mitjana 87-88-89 EUR12 = 100	Variació 1985-1989 en %	Agricultura	Indústria	Serveis
Aragó	9,2	128,6	-9,3	14,9	36,1	49,0
Catalunya	12,5	171,6	-10,6	4,7	44,2	51,1
Comunitat Valenciana	13,9	174,3	-7,1	11,2	36,3	52,5
Balears	10,0	118,2	-3,5	6,3	31,2	62,5
Midi-Pyrenées	8,7	97,6	-0,1	14,0	24,6	61,5
Languedoc-Roussillon	12,9	148,0	-1,6	11,8	21,7	66,5
EUR	8,3	100,0	-2,4	7,6	33,2	59,2

PIB Mitjana 1986-1987-1988 EUR12=100

	PIB/habitant en SPA	PIB/persona ocupada en SPA	PIB/persona ocupada en ecus
Aragó	80,7	98,1	75,7
Catalunya	83,9	105,0	81,0
Comunitat Valenciana	75,3	97,0	74,8
Balears	109,2	131,2	101,2
Midi-Pyrenées	88,2	91,6	99,8
Languedoc-Roussillon	85,7	104,9	114,3
EUR	100,0	100,0	100,0

Font: Commission de les CC.EE., 1991.

Catalunya i la construcció d'Europa

Josep ROIG i MARTÍ
Universitat de Barcelona

Introducció

Aquest ambiciós títol que els organitzadors del Congrés m'han imposat fa necessari delimitar de bon principi l'abast de la meua intervenció. Intentaré únicament fer algunes reflexions personals sobre la integració econòmica europea en base a una triple pregunta: Catalunya s'integra a Europa com Estat, com a nació o com a societat civil?

Si parlem de la integració com Estat haurem de plantejar dos aspectes. Primer, les conseqüències de la integració des del punt de vista d'un sector públic econòmic cada cop, quantitativament, més gran respecte al conjunt de l'activitat econòmica. En segon lloc, el significat de la integració respecte a la política-econòmica i també la política-política. Com a nació, crec que parlem bàsicament de sentiments i de cultura i per tant caldrà preguntar-se respecte a la integració cultural de Catalunya a Europa, sobre cultura catalana i cultura occidental. Com a societat civil, les reflexions aniran dirigides cap a la integració econòmica, sobre l'Europa dels mercaders que en aquests moments porta el lideratge de la integració europea. La unió econòmica europea ha entrat en una fase de pragmatisme molt diferent de l'etapa retòrica de fa uns anys. La lliure circulació de mercaderies, persones, serveis i capitals, l'existència d'un espai econòmic sense fronteres, eren abans ideals teòrics que les barreres reals feien impossible d'assolir. La unió econòmica i monetària, amb dificultats, sembla estar avançant amb mesures més concretes.

I, finalment, m'agradaria acabar resumint els dos elements que considero claus per assegurar una bona integració catalana a Europa: més cultura (més coneixements) i més organització. I per tant, acabaré parlant de la ciutat com a lloc on es troben cultura i organització.

Si Catalunya no consolida la seva part de capital-estatal difícilment podrà ser decisòria en una Europa que encara es fonamenta en el poder de l'Estat.

Si Catalunya no consolida la seva capital-cultural tampoc podrem absorbir els coneixements necessaris per progressar en el conjunt d'Europa.

Si Catalunya no consolida la seva capital-econòmica difícilment podrem seguir sent competitius en un mercat cada cop més obert.

Ens cal, doncs, un model d'anàlisi i de govern de Catalunya i la seva capital que ens ajudi a assolir aquests tres aspectes de la integració europea.

La integració com Estat

Evidentment, no tenim estat propi però si que participem en una part significativa de l'Estat espanyol. Estem realment utilitzant la part alíquota d'estat que ens pertoca per afavorir la integració de Catalunya a Europa?

Ens hem d'adonar que l'estat ja no és un sub-producte de la societat civil burgesa que Catalunya dominava. La burgesia va crear l'estat, però aquest s'ha independitzat, ha perdut el control de l'estat polític i també de l'estat-empresari públic. I aquest control difícilment es podrà tornar a assolir a través de la societat civil. S'ha d'aconseguir a través d'una major participació en el govern públic, no únicament autonòmic sinó també central. El govern autonòmic no és encara, malauradament, la part d'estat que ens tocaria tenir. Una autonomia encara poc dotada i uns municipis sense massa recursos fan que tots junts no arribin a la part que ens correspondria de poder dins de l'Estat.

Si això és cert, respecte al que hem anomenat sector públic-econòmic, també és cert respecte a la política econòmica. Les competències, els instruments d'una autonomia no són suficients per portar una política econòmica autònoma. Però cada cop això és també més cert pels estats en procés d'integració a una Europa que coordina les seves polítiques econòmiques. Es tracta, doncs, d'obtenir poder entre les instàncies coordinadores de la política econòmica més que no pas intentar utilitzar instruments autonòmics que no tenim. Cal definir una política econòmica catalana en funció d'una interpretació més econòmica i menys jurídica de les competències existents, en funció del pes creixent del sector públic dins l'economia, en funció dels canvis institucionals de l'Estat i d'Europa. Ens agradi o no, l'autonomia catalana forma part d'un estat que s'està integrant a Europa i el fet de no ser capital d'estat ens hauria de portar encara més a assumir amb fermesa la representació de la nostra part d'estat. No solament hem de reivindicar la capitalitat econòmica (o de la societat civil) i la capitalitat cultural, també hem d'aconseguir ser capital d'estat o com a mínim capital d'un sector públic econòmic estatal, prou potent i amb prou capacitat de *lobby* a Europa. El govern de la Generalitat ha de consolidar Barcelona com a capital estatal de Catalunya, com a símbol clar de la voluntat de compartir poder europeu.

La integració com a nació

La nació és moltes coses al mateix temps: sentiment, passió, memòria col·lectiva, símbols, llenguatge, religió,... i en aquest sentit probablement també hi ha un cert procés d'integració de nacions a Europa. Pot sorgir una nació europea? Si l'estat europeu és molt difícil, la nació europea també. Potser seria més fàcil la idea d'una nació occidental. Els sentiments nacionals són però, temes molt personals i aquí només vull fer alguns comentaris sobre la integració cultural europea i, en concret, sobre l'ensenyament com a instrument d'integració cultural europea.

També en aquest tema cada cop hi ha més cultura d'estat. La possibilitat de que els treballadors puguin circular lliurement, vol dir que els títols educatius i universitaris seran vàlids arreu i, per tant, s'obriran les possibilitats d'obtenir títols vàlids a tot Europa. Això, com en altres temes europeus, significa una certa convergència en el nivell dels estudis, una certa normalització i a més una cada cop més gran competència entre institucions educatives. Des de les universitats aquesta competència ha de ser benvinguda i haurà de provocar molts més canvis que la creació d'universitats locals. Pot ésser un element catalitzador per a la transformació de la nostra universitat pública. Els acords entre universitaris són, ja ara, cada cop més forts: intercanvis d'estudiants ERASMUS, associacions d'universitaris, projectes comuns de recerca, professors visitants, relacions internacionals de tot tipus. Veurem en el proper futur un sistema universitari europeu basat en una cultura europea?

A nivell cultural, evidentment hi molts altres aspectes i molts altres instruments de culturització europea més immediats (p.e. la televisió europea o els mitjans de comunicació) però finalment haurà de ser l'educació a tots els nivells la que acabi creant ciutadans culturalment europeus. La integració cultural passa també per la integració de la capital cultural en la xarxa cultural europea de les grans àrees urbanes.

Integració econòmica

Si s'analitzen els efectes de la integració de Catalunya a Europa, difícilment es pot deixar de pensar que els avantatges-desavantatges de la integració-separació a Europa són els mateixos que respecte a la integració-separació amb Espanya. Poques àrees poden escollir entre ser regió o ser nació, però en canvi certs mecanismes de creixement són més favorables entre regions o entre nacions. En alguns casos, ens agradaria tractar el país com si fos una regió i en d'altres com si fos un país.

Evidentment, la diferència entre ambdós processos d'integració està en què Catalunya té una integració total amb Espanya i, per tant, una completa unificació de polítiques econòmiques, mentre que Europa està encara en el procés de transició. Està en transició des d'una integració basada en l'eliminació de barreres comercials passant per la lliberalització dels moviments de factors, l'harmonització de les polítiques econòmiques fins a la total integració. Aquesta distinció ens permet separar diferents conceptes d'integració i pensar en aquest procés com un procés modular que es podria aplicar desigualment a les regions segons el seu nivell de desenvolupament. No ha estat, però, aquesta l'opció euro-

pea i, per tant, anem cap a una integració igual entre regions que deixa en mans de la política regional la possible correcció de desequilibris provocats per la integració.

Els avantatges de la integració, des del punt de vista dels economistes, es poden tornar en desavantatges quan les àrees que s'integren tenen un desigual nivell de vida o quan les seves magnituds monetàries fonamentals estan allunyades de les dels països dominants (inflació, tipus d'interès, dèficit públic,...). Els economistes sempre han mantingut que refusar la competència amb països igualment desenvolupats és tan negatiu com el lliure canvi amb països manifestament més desenvolupats i més competitius.

Catalunya sembla estar només lleugerament per sota del PIB/habitant mitjà europeu i, per tant, en principi és una bona candidata per beneficiar-se de la integració. No es pot dir el mateix de regions menys desenvolupades que poden veure com les disparitats regionals s'incrementen. Aquests desequilibris només es poden reduir en base a fortes polítiques regionals de caire proteccionista, que tendeixin a igualar els nivells de vida i desenvolupament dels diferents països i regions.

L'existència d'aquestes diferències posa en dificultat la consecució de la unió econòmica i monetària. La política regional sempre ha estat considerada, des del tractat de Roma, com a compatible amb la lliure competència. De fet s'ha imposat una certa visió pragmàtica a curt termini, encara que alguns la qüestionen a llarg termini, de mantenir algunes polítiques proteccionistes sectorials i regionals, com a compromís per seguir avançant políticament cap a la integració d'Europa.

En definitiva, la pregunta que, en la vessant econòmica, ens agradaria poder contestar és: ajuda la unió econòmica i monetària al progrés econòmic d'Europa? La identificació entre Europa i progrés, almenys al nostre país, és evident. Però moltes vegades, es cau en l'error de creure que el progrés econòmic és un augment del consum quan, en realitat, és l'augment de la riquesa. Tant la gent individualment com els països col·lectivament, tenen com objectiu prioritari fer-se rics i no únicament consumir. I això és vàlid, en aquests moments, tant per Catalunya com pels països de l'Est. Si un país oblida aquest fet, probablement està abocat a un progrés econòmic més aviat curt i sense fonaments.

El progrés, i per tant fer-se ric, vol dir essencialment decidir com invertir recursos actuals per assegurar guanys futurs. La incertesa més gran en aquest procés, per a tots els agents econòmics, és conèixer els preus en el futur. Aquells països que endevinin els preus futurs, si han sabut reduir consum i invertir, tindran guanys futurs, progressaran i es faran rics.

Sense incertesa, sense la incògnita dels preus futurs, els nostres sistemes econòmics tindrien poques diferències de progrés i poques diferències de riquesa. M'agradaria remarcar dos elements que, en aquests moments, crec poden ser claus en la incertesa de progrés per al nostre país: la incertesa respecte a la nostra capacitat d'incrementar els coneixements en els processos tecnològics i en les formes d'organització, tant de les empreses com de les institucions públiques. Catalunya progressarà dins d'Europa si sap dedicar una part del seu consum possible a invertir recursos per a l'increment del coneixement tecnològic i organitzatiu. Aquests són els elements clau que poden portar-nos a ser «inesperadament», incertament més preu-competitiu i, per tant, ajudar-nos a progressar.

Aquests dos elements, coneixements i organització, quan mirem el mapa d'Europa, tenen la seva màxima concentració a les ciutats. L'Europa de progrés que es fa amb coneixements tecnològics i organització és bàsicament una Europa de ciutats. La ciutat és el lloc on s'organitza la societat civil (capital econòmica), el sector públic (capital estatal) i la transmissió dels coneixements (capital cultural).

Barcelona ha lograt ser capital econòmica i capital cultural, però li manca consolidar-se com a capital estatal i, per tant, assumir i participar més en la direcció de la gestió pública. L'organització del govern de la metròpoli com a capital econòmica, cultural i política és ara un tema pendent que s'haurà de resoldre aviat si volem ser competitius amb la resta de metròpolis europees.

Educación geográfica: precedentes en Cataluña y situación actual

Agustín HERNANDO RICA
Àrea d'Anàlisi Geogràfica Regional
Universitat de Barcelona

Presentación

La incorporación de esta ponencia acerca del tema de la educación del geógrafo a este Congreso de Geografía, destinado a dar a conocer la situación de las diversas ramas de esta ciencia en Cataluña, nos brinda la oportunidad de exponer y conocer los aspectos más destacados que configuran la educación geográfica de los ciudadanos de este país. El acusado dinamismo a que está sometida la educación en estos momentos como consecuencia de los numerosos cambios de índole legislativa y social, así como por los desafíos venideros, explica las dificultades y riesgos que entraña su esbozo, pero también sirve de estímulo para ahondar en el descubrimiento de las ideas rectoras, la magnitud de cada una de ellas y anticipar algunos acontecimientos para estos últimos años del siglo XX.

Cataluña ha sido pródiga en reflexión teórica y oferta de ideas y recursos tendentes a mejorar la educación geográfica. El análisis de la bibliografía producida en el pasado, nos revela una fecundidad admirable, llena de experiencias y consejos que inspiraron el quehacer de generaciones anteriores. Sus autores han sido más citados que estudiados. Por ello, estas líneas pretenden estimular un análisis más detallado de sus aportaciones.

A estos dos hechos, señalar las aportaciones innovadoras más relevantes del pasado, y apuntar las ideas motrices que impulsan hoy día la educación geográfica, vamos a dedicar este trabajo.

Pasado fecundo en ideas innovadoras

El análisis de la bibliografía de educación geográfica escrita en Cataluña en el pasado, nos revela la existencia de un período de gran dinamismo, inspirado, creemos, en las aportaciones europeas del momento. Su inicio se sitúa en la última década del pasado siglo, ahora justamente hace cien años, y se dilata hasta la Guerra Civil, momento en que algunos de sus protagonistas se ven obligados a exiliarse. Esta riqueza intelectual se materializa tanto en ideas, por ejemplo con la primera tesis doctoral sobre lo que en este momento se entendía por didáctica de la Geografía, como en recursos que van a constituir la guía y ejemplo de la labor de numerosos profesores y estudiantes. Sorprende el hecho que sus protagonistas se localizan en diversas ciudades de Cataluña, y por tanto, que no exista una concentración, como único foco difusor, en la ciudad de Barcelona. La categoría profesional de estos artífices, verdaderos maestros, es muy variada y coincide con todas las escalas o grados de la enseñanza, desde el maestro de primaria, al profesor universitario. La acusada sensibilidad y notable preocupación por la mejora de la enseñanza de la geografía, su entusiasmo contagioso por aplicar nuevos métodos de aprendizaje, la infatigable actividad productiva manifestada en una gran diversidad de libros, su pensamiento nacionalista, político e incluso religioso, irradia de sus páginas y trabajos.

Para comprender el surgimiento de esta vitalidad debe apelarse al contexto social y educativo de la época. Cataluña estaba experimentando en estos años una etapa de gran riqueza de ideas en sus diversas manifestaciones artísticas y culturales, derivadas de la *Renai-xença*. Recientemente, en 1888, se había celebrado un Congreso Nacional de Maestros en Barcelona en el que se aportaron las líneas pedagógicas más relevantes susceptibles de aplicarse a la enseñanza y aprendizaje de la Geografía. El regeneracionismo educativo trataba de emprender un nuevo camino, con experiencias de aprendizaje, totalmente novedosas, inspiradas en corrientes europeas, principalmente alemanas, como era el caso de la Institución Libre de Enseñanza. Muy cerca, en Francia, maestros vecinos depositaban toda su esperanza de mejora social y de autoestima, tras el fracaso bélico de 1870 en la educación geográfica, llevándose a cabo profundas reformas que se concretaron en disposiciones oficiales inspiradas por Levasseur y Himly. A los ejemplos anteriores hay que agregar la activa labor de la Sociedad Geográfica de París, la celebración finalmente del Congreso Internacional de Geografía en 1875 y también los esfuerzos de la Sociedad de Topografía, presidida por Drapeyron (por cierto, nacido en Barcelona). A su vez aparecen en el mercado numerosas obras didácticas escritas en Alemania y Francia de tono teórico y recursos de todo tipo, que materializan lo que en ese momento se concebía como buena educación geográfica. Este rico panorama, de alguna manera estará presente en las obras que vamos a señalar, y constituirán el ejemplo a seguir, ilustrados con casos españoles. Sus logros sociales y económicos serán la fuente en la que se apoyarán las críticas al estado de nuestra educación.

Un profesor de origen valenciano, instalado en la Escuela Normal de Tarragona, es la persona que nos señala de manera concreta las ventajas de las excursiones. **Alejandro de Tudela**, en su libro *Estudios Pedagógicos* (Tarragona, Jaime Pedro Aguadé Editor, 1895) expone claramente los aspectos históricos, metodológicos y prácticos de las salidas. La obra contiene dos partes claramente diferenciadas. La primera, en breves crónicas escritas con un tono algo irónico, pretende persuadir a colegas del magisterio a seguir sus recomendaciones activas y renovadoras. Suponen sus ideas una crítica a los escépticos y un

estímulo a los apáticos anclados en la tradición. Algunos de sus artículos contienen claras alusiones a una educación ambiental, basada en el contacto con la realidad y el uso del método indagatorio en las salidas. Estos tres hechos se ilustran en la segunda parte de su trabajo, con la presentación de una decena de salidas a diferentes lugares de los alrededores de la ciudad de Tarragona.

Siguiendo cronológicamente, un año después, ve la luz la primera *Geografía de Cataluña*. Esta obra, escrita por un maestro, tiene una intencionalidad pedagógica, e ilustra las ideas o principios que deben presidir la enseñanza de la geografía. De ahí que su valor, además del testimonio académico que representa, resida en la plasmación de principios empíricos e inductivos (el estudio de lo próximo, la realidad circundante) que se exponían en congresos internacionales de geografía, y por parte de las personas más prestigiadas en el ámbito de la educación. **Francisco Flos y Calcat**, maestro, desempeña toda su amplia labor educativa, primero en el Maresme y luego en Barcelona, fundando el establecimiento Colegio Sant Jordi, en el que experimentará todo su ideario pedagógico, nacionalista y cristiano. La geografía es para él, el instrumento más adecuado para paliar la ignorancia existente acerca de Cataluña y estimular diversas dimensiones de la persona, no sólo la memoria. Por ello, su labor no está ceñida exclusivamente a la redacción de libros de texto, sino también al diseño de mapas murales y a prácticas novedosas de aprendizaje de la geografía como los estudios locales. Su *Geografía de Cataluña, Obra ilustrada amb varis dibuixos del mateix autor i aprovada per l'autoritat Eclesiàstica 1896*, pretende «servir de text en les escoles de Catalunya, i ahont se parli la llengua catalana». Sin duda, lo más destacado de este trabajo es que constituye el primer esfuerzo por aplicar el principio rector de la educación geográfica, proceder de lo próximo a lo lejano. Esto explica el que gran parte de sus capítulos estén consagrados a la geografía de Cataluña, y su última parte corresponda a la geografía astronómica. El método con que está redactado es el catequístico, con preguntas y respuestas breves.

Posteriormente, en su afán de mejorar la educación geográfica, escribe otro libro, *Nomenclatura geogràfica de Catalunya, seguida de la de Geografia Universal* (2ª edición «notablement millorada» 1907, que es la que hemos consultado) en la que resume y sintetiza la información geográfica de su obra anterior. Este trabajo suponemos sería un instrumento de suplicio en aquellos maestros que persiguieran su aprendizaje memorístico, debido a la abundante toponimia que contiene. Sin embargo, en su prólogo o «Advertencias preliminares» se alude al método topográfico entre sus recomendaciones tendentes a mejorar la educación. Destaca la sugerencia constituida por un guión de doce puntos, destinada a los maestros que deseen ahondar en el medio próximo. Es una tímida invitación o guía a los maestros, sobre todo rurales, para que incorporen a su enseñanza datos locales, físicos, humanos e históricos del lugar que habitan.

Su destacada labor pedagógica reclama un trabajo de investigación que lo equipare a otros célebres autores de la pléyade de impulsores en estos años de extraordinaria renovación de la educación geográfica en otros lugares, como Madrid o Granada.

A comienzos de nuestro siglo, en sus dos primeras décadas, nos encontramos en la ciudad de Gerona con un grupo de personas que se convertirán en los máximos protagonistas de la innovación geográfica. Son personas de gran dinamismo con contactos extranjeros, al día de lo que se ofrecía en Francia en relación a nuestra materia, y a la vez vinculados

a las instituciones y personas que en estos años destacan en Madrid. Incluso llegan a constituir una empresa editorial con una elevada producción, merced a la favorable acogida de sus libros. Este círculo de Gerona compuesto por profesores tan destacados como Ballester, Santaló, Dalmau Carles, Pla y Blasi, representa sin duda el grupo más activo, renovador y creativo existente en la Península Ibérica en el primer tercio de nuestro siglo.

Rafael Ballester nacido en Palma de Mallorca en 1872, accede a la plaza de Catedrático de Historia y Geografía y es destinado al Instituto de Gerona. Es en esta ciudad donde desarrolla su primera labor antes de desplazarse a otros Institutos del Estado. Sin duda, su máximo reconocimiento se debe a las obras educativas que redactó de Geografía general y de España, dirigidas a todos los niveles de la enseñanza. A ellas hay que sumar la elaboración de su Tesis de doctorado, dedicada a exponer las aportaciones más destacadas producidas principalmente fuera de nuestras fronteras, sobre ideas y procedimientos de enseñanza de la geografía.

Su acusada inclinación histórica le lleva a redactar además trabajos de naturaleza histórica en su primera etapa, todavía en Palma de Mallorca. Aquí también escribe su trabajo *Estudio sobre la enseñanza de la Geografía* (Palma, 1901) en el que con escasos datos suministrados por una encuesta que envía a los diversos centros de España, traza el lamentable estado en que se encuentra su enseñanza por lo que respecta a número de profesores de geografía existentes, recursos cartográficos disponibles, horas dedicadas, actividades que despliegan, etc. Más tarde, ya instalado en Gerona, publicará la segunda edición (primera 1902) de su *Geografía Física, Política, Económica* (Gerona, 1912). En 1916 ve la luz la primera edición de su *Geografía de España*. Estos dos libros de texto experimentarán una gran demanda y estarán entre los más usados en Cataluña y en el resto de España. Asociado con los editores y a la vez profesores, José Dalmau Carles y Joaquín Pla i Cargol, irán viendo la luz otras obras menos rigurosas y académicas, destinadas a satisfacer las demandas de los primeros niveles educativos y centros escolares de todo el Estado. Son Atlas, Geografía-Atlas y muestras cartográficas para servir de ayuda a ejercicios de enseñanza de la geografía. Todas estas obras, tanto las destinadas a Institutos como las de carácter más escolar, experimentan numerosísimas ediciones en las décadas siguientes, hasta la Guerra Civil. Su *Geografía de España* es para nosotros el primer ejemplo de libro moderno, con una rica gama de conceptos, descripciones, fotografías, esquemas, mapas y bibliografía.

En su vertiente más académica hay que destacar la presentación en diciembre de 1907, en la Universidad Central de Madrid, de su Tesis de Doctorado, titulada *Investigaciones sobre Metodología geográfica*. Publicada en las páginas del Boletín de la Real Sociedad Geográfica (Tomo L, segundo Trimestre 1908 pp. 113-186) contiene seis partes, en las que describe la situación de la educación geográfica, comenzando por España a lo largo del siglo XIX y pasando con posterioridad a presentarnos la oferta alemana y francesa del momento. Esta última es la que acapara la mayor parte de su trabajo, destacando la pródiga oferta de ideas, libros, revistas y demás esfuerzos desencadenados en el vecino país. Alude igualmente al estado de la geografía en otros países europeos, para finalizar a modo de epílogo expresando lo que se ha hecho, se está haciendo y debería hacerse en nuestro país. Sus críticas y frases fustigadoras a la labor de la Sociedad Geográfica llevan a reaccionar a los responsables de su publicación, quienes en nota a pie de página apuntan la injusticia de sus afirmaciones, al juzgar Ballester la esterilidad de las discusiones produci-

das en el seno de esta venerable asociación, desde su creación, ya que no llegan a materializarse en algo práctico.

Pocos años después inicia su labor en Gerona, **Miguel Santaló** (1887-1962), al comienzo como maestro ayudante (1909) y luego, tras un periplo de ampliación de estudios, recalca finalmente como Profesor de la Normal de Gerona (1918). Una vez asentado y destinado a servir de libro a sus alumnos, publica su obra *Geografía General e Iniciación a la Geografía descriptiva* (Gerona, Dalmau Carles, Pla S.A. Editores, 1922).

A ella le seguirá la *Geografía de España y sus colonias* (Gerona, Talleres Gráficos de D. Rahola, 1929), de carácter algo más modesto y menos relevante que la anterior, con una tercera edición en 1929 y ampliamente elogiada por colegas como Beltrán y Rozpide, con quien había estudiado, Dantfn Cereceda, con el que había coincidido en viajes y actividad profesional, Chico Rello, Pau Vila entre otros. Paradójicamente, a pesar del interés y número de sus trabajos pedagógicos, es más conocido en los círculos académicos, por su ensayo *El Gironés. Per l'estudi de Catalunya* (Gerona 1923) en cuyo título figura el epígrafe «Mètode d'investigació geogràfica comarcal». De hecho, además de ser una introducción a la metodología de la escuela regional francesa, y tener el valor de ser la primera aplicación a una comarca catalana, queremos destacar, que su finalidad es preferentemente de carácter educativo. Está escrita como modelo de un trabajo pedagógico, y servir de ejemplo a sus alumnos de magisterio y maestros en ejercicio, del estudio de su propia comarca de origen o residencia.

Como aportación teórica, fruto de su estancia en Francia singularmente, pensionado por la Junta de Ampliación de Estudios e Investigaciones, escribe el trabajo *Estado actual de la Enseñanza de la Geografía en España y convenientes reformas* (Memoria premiada en público concurso abierto con motivo del 50 aniversario de la fundación de la Real Sociedad Geográfica. Madrid. 1927). Como revela su título, lamenta el deplorable estado de su enseñanza y sugiere diversos cambios manifestados en una programación de las diversas etapas educativas. El ensayo está en la línea de lo ya apuntado por Ballester, con propuestas como la de un plan de estudios de geografía en la Universidad, que se han plasmado cincuenta años después.

Fundador de una empresa editora encargada de propagar las ideas pedagógicas de este momento, es **José Dalmau Carles**, profesor de Normal y director del Grupo escolar de Gerona. Escribe una obra de carácter enciclopédico, destinada a iniciarse y desarrollar la lectura, *España, mi Patria* (Gerona, con numerosas ediciones en torno a los años 1918 y 1925). Asociado a otro profesor, en este caso de Ciencias Naturales, Joaquín Pla Cargol, autor de diversas obras de carácter geográfico, con títulos tan significativos como *La Tierra y el Hombre* (Gerona, Dalmau Carles, Pla, S.A. editores, 1922), y otras en catalán, sobre Cataluña, ambos impulsan la publicación de numerosos trabajos que entran en clara competencia con los editados en Barcelona, por casas tan arraigadas como Imprenta Elzeviriana y Librería Camí S.A., responsable de la edición de las obras geográficas de Paluzie o Bartinos.

A este círculo de Gerona hay que vincular numerosos maestros y profesores en ejercicio, que ponen en práctica las ideas teóricas expuestas, entre otros, por los citados autores. Un ejemplo significativo es el representado por **Pere Blasi**, maestro, y autor de una obra

de carácter pedagógico titulada *Geografia Elemental de Catalunya* (Barcelona, Publicacions de l'Editorial Pedagògica «Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana» 1ª ed. 1922, 3ª ed. 1935). El libro resulta extraordinariamente novedoso, frente a otros contemporáneos editados por autores como Bori y Fontestà y Cels Gomis, estos últimos mucho más modestos. Aquél, más extenso, incorpora fotos, actividades y sobre todo, una elegante, variada y atractiva cartografía de carácter temático, elaborado por Faustí Marí, del Servei geogràfic de la Mancomunitat de Catalunya. Su parte gráfica se incrementará en las siguientes ediciones con bloques diagramas, dibujos y mapas que añaden un extraordinario interés a esta obra, vanguardista en su género, con mucho la mejor producida, y digno precedente de trabajos que hasta estas últimas décadas no se han editado en Cataluña.

Siguiendo con obras que ilustran el dinamismo que experimenta la educación geográfica en estas décadas del primer tercio de nuestro siglo, nos encontramos con otras que aunque modestas nos sorprenden gratamente por su afán renovador. Por ejemplo, **José Udiña**, maestro en la Escuela Nacional de la Casa de Caridad, es autor de un libro de enseñanza cíclica, titulado sobriamente *Geografía* (Barcelona, Sucesores de Blas Camí, 1913) que comprende el estudio de la ciudad de Barcelona, su partido, provincia, para pasar luego a Cataluña. Es el más antiguo que conocemos dedicado a la ciudad de Barcelona.

Paralelamente a estos testimonios editados se lleva a cabo una nueva educación geográfica en el seno de centros e idearios más o menos innovadores o revolucionarios, como son los de **Pau Vila**, en la Escuela Horaciana, Ferrer Guardia y su Escuela Moderna, los cuales reclaman ser objeto de investigación.

El prestigio de estas personalidades se extiende fuera de Cataluña, formando parte de equipos y consejos de redacción, ligados a los centros y canales dinamizadores de la educación, ubicados en Madrid. Cabe aludir, como evidencia, la figura de **Félix Martí Alpera**, director del Grupo escolar Baixeras, de Barcelona, vinculado a la *Revista de Pedagogía*, y autor del volumen dedicado a los programas escolares de *Geografía* (Madrid, Publicaciones de la Revista de Pedagogía, 1925). En sus capítulos nos va exponiendo el contenido apropiado para cada curso de la enseñanza primaria, fragmentada en sus tres grados, con sugerencias valiosas, reveladoras de la moderna concepción de la educación geográfica en este momento. Es un antecedente claro de plan o programación como hoy diríamos, para toda la enseñanza de la geografía. Finaliza con un apéndice escrito por Dantín Cereceda titulado «Concepto actual de la Geografía moderna».

Queremos concluir este esbozo del estado de la educación geográfica en Cataluña en la etapa más brillante que ha tenido, aludiendo a la figura del aragonés **Odón de Buen**. Fue catedrático de Ciencias en la Universidad de Barcelona, conferenciante dominical de la Escuela Moderna, introductor y creador de la oceanografía en España, traductor y autor de varias obras geográficas, entre otras cosas. Sus ideas políticas, de carácter anarquista, le llevan a relacionarse con Reclus, y como consecuencia, ser perseguido y expulsado de la Universidad. Destacamos de su extensa labor, el manual titulado *Nociones de Geografía Física* (Barcelona, Publicaciones de la Escuela Moderna, sin fecha) del que se ha exaltado su prólogo, escrito por Eliseo Reclus el cual ha eclipsado el ser el primer intento español de estructurar y plasmar la Geografía Física, más tarde seguido por el francés asentado en Cataluña, Marcel Chevalier —*Geografía Física de Catalunya* (Girona, Dalmau Carles, Pla S.A. 1934)—. En un tono más académico hay que situar su discurso inau-

gural del curso 1909-1910, pronunciado ante el claustro de profesores de la Universidad de Barcelona, con el tema *La enseñanza de la Geografía en España*, publicado bajo diversas formas entre las que destaca las páginas del *Boletín de la Real Sociedad Geográfica* (Tomo LI, 1909 pp. 409-441). Coincide con sus veinte años de estancia en la universidad barcelonesa, y en la madurez de su carrera. Su discurso finaliza con estas palabras que pueden servir de epílogo y cerrar este apartado: «Atravesamos tiempos difíciles; tenedlo en cuenta vosotros, mis ilustres compañeros; no lo olvidéis, queridos estudiantes. Contribuyamos todos, en el curso que comienza, a la obra de tranquilizar los espíritus, y dentro de esta casa reine la paz, el orden, la disciplina que sirva de saludable ejemplo. A enseñar los unos, a escuchar y aprender los otros. A demostrar juntos que poseemos el mejor de los remedios para las crisis sociales: la Ciencia y la Tolerancia».

Esta ojeada retrospectiva nos ha brindado aportaciones insospechadas, testimonios de progresos escalonados y propuestas inspiradoras de quehaceres muy diversos. Su conocimiento y difusión es un tributo de reconocimiento y a la vez de justicia que exige su reparación. Son los precedentes más relevantes de la mejora de la educación geográfica en los diversos ámbitos como acabamos de esbozar. Este nutrido grupo de cultivadores de la educación geográfica despierta admiración por su armonía, y se erige en ejemplo a pesar de la diversidad ideológica, académica y profesional en que se enmarcan. Sus aportaciones son un estímulo permanente a la renovación pedagógica. Sus ideas son resultado de un infatigable y creativo esfuerzo de mejora de la educación geográfica. Su labor, el más claro ejemplo a seguir. A la vez, nos plantean la reflexión acerca del progreso experimentado a lo largo de todo este siglo XX, el grado de asimilación y aplicación de sus ideas, o su desplazamiento por otras más relevantes hoy día.

La configuración de la educación geográfica actual

Nuestro discurso educativo es resultado de la oferta de tres grandes tributarios. En primer lugar tenemos un conjunto de informaciones ofrecidas por las **Ciencias de la Educación** y que en nuestro caso se concretan en las obras de didáctica de la geografía. Un segundo aspecto, y ocupando cada vez mayor protagonismo, corresponde a la concepción que poseemos de la forma más eficaz de llevar a cabo nuestra labor. La creciente profesionalización como expertos en aprendizaje que se nos está reclamando, la competitividad frente a otras ofertas educativas más tradicionales, está llevando a que la presencia de la **Psicología** cobre cada vez más fuerza. Finalmente, el principal ingrediente, aunque no de manera tan hegemónica ni determinante como en el pasado, está constituido por la incesante y renovada **oferta geográfica**. Todos nosotros, de alguna manera, nos hacemos eco y aplicamos algunas ideas procedentes de las concepciones expuestas. Analizada nuestra conducta desde la perspectiva de cualquiera de esta trilogía, se puede desprender el grado de adecuación de nuestra tarea a los principios más relevantes extraídos de tales ofertas.

La oferta educativa: Profundización y ensanchamiento

Las dos cuestiones que han inspirado tradicionalmente —y continúan haciéndolo— la investigación en educación geográfica han sido; **qué enseñar y cómo hacerlo**. Hoy día se han multiplicado los interrogantes —por qué, para qué, con qué resultados...— a la vez

que continúan interesando los anteriores. Si el qué enseñar ha sido resuelto buscando la respuesta en la geografía académica y las investigaciones llevadas a cabo que han ratificado o aconsejado una alternativa a lo que se enseñaba, el cómo se ha tratado de satisfacer apoyándose en la creatividad aportada por personas y escuelas reflejadas en las obras de didáctica general y didáctica de la geografía. A lo largo de las últimas décadas, han visto la luz en castellano numerosas obras, traducidas la mayor parte del inglés, en las que se puede observar la expansión y profundidad de las cuestiones planteadas. De ahí que la consulta de tales obras nos aporten nuevas perspectivas. Los títulos de sus capítulos son prueba de esta riqueza de cuestiones: objetivos educativos, estilos de enseñanza, contexto, evaluación de los aprendizajes, y otros más.

Remitimos a tales obras para comprobar la vitalidad de este ámbito de la investigación. Aquí vamos a fijarnos, a modo de ejemplo, en dos hechos que afectan acusadamente sobre la educación geográfica: la legislación que ordena nuestra educación y las diferentes filosofías que la inspiran. La primera es prescriptiva. La segunda depende de nuestro grado de compromiso personal y la idea que poseemos acerca de nuestra contribución a la sociedad.

Una parte importante de nuestras decisiones educativas están condicionadas por la legislación oficial que sugiere, limita y prescribe unos contenidos y unas conductas. Sin duda, el acontecimiento más destacado en estos momentos es la configuración de la legislación que va a inspirar la práctica educativa durante los próximos años. La situación política y social actual, difiere de las circunstancias que han rodeado legislaciones anteriores. Por ello, una de las manifestaciones más sorprendentes es su largo devenir. Es decir, el conjunto de cambios que van a operar en el futuro, se están prescribiendo muy lentamente. La magnitud de la reforma emprendida por el actual Gobierno puede ayudar a comprenderlo, ya que afecta a los tres niveles educativos —primaria, secundaria y universitaria—, la formación inicial del profesorado, su selección y aspectos más precisos como el diseño de los contenidos. Es pues una auténtica Reforma de nuestro sistema educativo. A su magnitud hay que agregar otros factores nuevos que explican esta lentitud. Contradicciones internas son los obstáculos que retardan algunas de las decisiones. El tono dogmático y magistral que ha imperado en situaciones anteriores, no puede ser usado en disposiciones que no estén consensuadas y que gocen de la aprobación democrática de los colectivos implicados. Igualmente, el incremento de la sensibilidad hacia críticas y reivindicaciones del pasado reciente, bloquean y dificultan la resolución de ciertas situaciones.

La promulgación a comienzos de este curso, en octubre de 1990, de una nueva **Ley de Ordenación del Sistema Educativo**, abre un nuevo contexto a nuestra práctica educativa. La Ley consagra algunas de las aspiraciones tradicionales de los profesores de geografía, a la vez que cierra y limita otras expectativas. La nueva definición de qué es educación, cuáles son sus métodos más adecuados, los niveles en que se va a estructurar, circunstancias en que se va a producir esta enseñanza, son factores que deberán condicionar la educación geográfica futura. El espíritu abierto, flexible, pragmático, progresivo y democrático que la inspiran deberán servir de principios que informen igualmente nuestra explicación de la realidad, el contenido de los libros de geografía y nuestro estilo de enseñanza. En relación a la metodología, sorprende gratamente ver plasmados en sus artículos, algunas de las ideas enunciadas por la denominada Escuela Nueva de fines del

pasado siglo y principios del actual. La idea de educación permanente, «preparar a los alumnos para aprender por sí mismos» o «la enseñanza hará del trabajo el eje de su actividad metodológica» y otras muchas manifestaciones contenidas en su texto, son el revulsivo que deberán determinar conductas nuevas en profesores y alumnos, sometidos hasta la fecha, a inercias de las que deberá desprenderse.

La fuente anglosajona que ya sirvió de factor legitimador del cambio en la anterior Ley de Educación de 1970, continúa estando latente. Ello explica la contemplación de un contenido enmarcado en áreas de conocimiento, lo que ya despertó y ha despertado ahora mayor preocupación en la comunidad geográfica. La concepción de Ciencias Humanas y Sociales como alternativa a la Geografía y la Historia, suscitó a comienzos de los setenta, críticas de carácter corporativo por la supresión, en este ámbito legislativo, de dichos términos. Sin embargo, tal preocupación se disipó cuando a la hora de legislar se acudió a la tradición, ante la ausencia de contenidos lógicos amparados por el ámbito académico, principal legitimador de tales temas. En el fondo aparecía y todavía está presente, la contradicción entre una educación progresiva, que parte de las necesidades de los destinatarios y una educación liberal humanitaria, o culturalista, basada en la oferta de conocimientos universitarios. La última Ley ha incorporado tales reivindicaciones tratando de conciliar ambas posturas y por tanto aparece el término Ciencias Sociales, Geografía e Historia. A pesar de ello, la preocupación de los geógrafos no ha disminuido, sin duda como consecuencia de los prejuicios ocasionados en situaciones semejantes de integración a la Historia. Pero bajo nuestro punto de vista, las causas hay que buscarlas en el profesorado en ejercicio, historiador o geógrafo que selecciona en función de lo que él considera relevante y su propia formación o capacitación para llevar a cabo mejor unas enseñanzas que otras. El peso de unos y otros, en los equipos responsables de su diseño, se refleja claramente en las programaciones publicadas por la administración central y las autonómicas, más favorables a la Geografía unas que otras. A este respecto resulta interesante descubrir el espíritu geográfico o histórico que revelan los documentos surgidos en Madrid o en Barcelona.

En definitiva, todas las decisiones tomadas o que se han de tomar en el futuro próximo, residen en el peso de la presencia de los geógrafos en tales órganos de decisión, su prestigio y fuerza persuasiva.

Además del marco legislativo, la actividad docente está condicionada por las aportaciones producidas por la **investigación educativa** en el ámbito más teórico. El componente racional e ideológico aplicado a nuestro discurso educativo, ha llevado a formular diferentes concepciones y tipologías de educación geográfica según su naturaleza e intenciones que la generan. Una primera clasificación corresponde a una educación erudita, capacitadora o concienciadora, según sean sus fines la transmisión de una cultura o saberes heredados con sus signos de identidad correspondientes; la preparación de las personas para incorporarse a la sociedad y desempeñar plenamente unas funciones; o finalmente, sensibilizar a las generaciones siguientes acerca de los problemas o tensiones que afectan a nuestra sociedad y tratar de corregirlos, o simplemente ir despertando la curiosidad por el mundo que habitamos, su naturaleza, belleza y fragilidad. Alguna de estas tres manifestaciones aparece de manera clara, tanto en las legislaciones surgidas como en la variada oferta de recursos de aprendizaje, por ejemplo, en los libros de texto. El creciente espíritu economicista y pragmático que impregna nuestra sociedad, lleva a ir desplazando

la primera concepción —la transmisión de saberes—, ignorar la tercera, e inclinarse plenamente por la segunda.

De ahí que los criterios que usemos para ponderar los resultados que perseguimos con nuestras acciones educativas sean de índole académica, emancipadora, o simplemente de participación social. Aquellos resultados que más le interesen a uno personalmente o a un colectivo de cualquier tamaño, tratarán de ponerlos en práctica. Algo, en definitiva, que ya a comienzos de nuestro siglo estaba presente en Cataluña a través de sus diversos idearios educativos. Los autores señalados en la primera parte de este trabajo, encarnaban abiertamente alguna de estas posturas. Hoy día la situación ha cambiado, como consecuencia de las décadas de sometimiento a una sola concepción. El peso dogmático de una tradición ha impedido ofertar alternativas. Padecemos todavía el monopolio de las concepciones eruditas, manifestadas por una educación transmisiva, abierta exclusivamente a consideraciones que proceden de ámbitos académicos o respaldados socialmente.

Para propiciar otros tipos de educación, estamos totalmente esterilizados e incluso somos insensibles a tales demandas. Recientemente alguien se ha preguntado si nuestra visión del mundo y la que reproducen nuestros libros de texto, es una perspectiva turística de la realidad, patológica, piadosa o imperialista. En la medida en que el profesorado está alienado o concienciado, tenderá a usar un mensaje geográfico u otro y desplegará unas actividades inculcadas u otras más liberadoras.

La oferta psicológica: la búsqueda de una mayor eficacia

Las aportaciones de esta nueva rama del conocimiento han penetrado ampliamente en nuestro discurso educativo y colonizado esferas de decisión importantes. Es sin duda el cambio más destacado que se aprecia a fines de este siglo, respecto a periodos anteriores.

El texto de la legislación educativa contiene abundantes nociones y términos que corresponden al vocabulario o jerga técnica de estos profesionales. No en balde ocupan lugares significativos, y la redacción de los documentos oficiales así lo revelan. El que se hable más de aprendizaje que de enseñanza, que aparezcan términos como tipología de objetivos, curriculum espiral, perfil del alumno, resultados de aprendizaje, evaluación, constituyen ejemplos que evidencian esta influencia. En su mayoría son neologismos derivados de la contemplación racional del hecho educativo, que tantas críticas desencadenó en las décadas de los sesenta y setenta en los países anglosajones, aunque a nosotros nos llegó con retraso. En ocasiones corresponden a cambios semánticos —evaluación— o desplazan a otros términos que teníamos para tales nociones: curriculum espiral o helicoidal respecto a cíclico. Corresponden a injertos y como tales, han arraigado sólidamente. Sorprende incluso la recuperación de un término como curriculum, procedente del idioma inglés.

Su plena aceptación nos lleva a preguntarnos acerca de las **teorías de aprendizaje** que aplicamos en nuestra enseñanza. Si hasta la fecha y fruto de la tradición el **conductismo** es el que ha presidido toda nuestra actuación —la ingenuidad de que todo lo que se enseña se aprende—, los psicólogos nos señalan las virtudes del **constructivismo o aprendizaje significativo** —la construcción de la realidad por la persona, expresado en vocabulario y explicaciones—. Aunque son todavía escasas las repercusiones de tales recomendacio-

nes, se aprecia el interés despertado por estos temas y la familiarización creciente con algunas de estas ideas y autores de este campo del conocimiento, hasta ahora casi ignorado. Han sido principios conseguidos como fruto de la experiencia, los que han justificado nuestra actuación, apoyados en la lógica cartesiana y la tradición. Esta sorpresa ya la manifiesta Santaló, tras descubrir la contradicción existente entre las recomendaciones de los expertos —método inductivo— y la disposición de los contenidos geográficos en los ciclos y temarios, —de lo general a lo particular—, como todavía evidencian nuestros atlas.

Para minimizar el despilfarro intelectual de gran parte de nuestro quehacer, admitido por su consideración de arte —el arte de enseñar— los psicólogos nos ofrecen indicios que ayudarían a mejorar nuestra labor. Las investigaciones tendentes a mejorarla se centran en tres aspectos que son: las **condiciones de aprendizaje en que desplegamos nuestra actuación**, los **procesos que desencadenamos** y los **resultados conseguidos**. El primer aspecto lleva a fijarnos no sólo en el destinatario, sus cualidades intelectuales y experiencia, sino también en las circunstancias que envuelven todas las tareas que diseñamos. El segundo hace referencia a los procesos intelectuales y operativos que estimulamos, fruto del estilo de enseñanza que vamos desplegando, se va concretando en la ejercitación de alguna de sus dimensiones o perfil. Finalmente, todo el proceso de enseñanza desemboca en unos aprendizajes de tipo cognitivo, operativo o afectivo.

Por parte de los geógrafos la escasa investigación llevada a cabo en este tema, se ha centrado en los procesos de aprendizaje. Mediante el uso de encuestas y sondeos se pretende descubrir la naturaleza del vocabulario alcanzado por el destinatario, conseguido escuchando las exposiciones orales, mediante la lectura de libros de texto, el estímulo gráfico y la percepción directa del paisaje. En cuanto a los resultados de aprendizaje, la falta de datos empíricos respecto a la cantidad —ignorancia geográfica— ha desviado el interés hacia la calidad y la incorporación creciente a los aprendizajes cognitivos deseados, otros buscados de naturaleza operativa. Los efectivos están todavía lejos de plasmación práctica, aunque no a nivel de deseos. Ya es bastante el que se vayan purgando los libros de texto que usamos, para corregirlos de actitudes eurocentristas, machistas o injustas desafortunadas, como más adelante veremos.

Curiosamente, muchas de estas nociones aplicadas ahora a la educación geográfica, corresponden a investigaciones que emprendieron psicólogos en Europa, como Piaget y en Estados Unidos, como Tyler o Bloom, en las décadas anteriores a mediados de siglo.

¿Qué explicación podemos encontrar a esta creciente importancia de la Psicología en nuestra actividad? Ya hemos señalado que las primeras aproximaciones aunque se hicieron con fines desinteresados, pronto desvelaron su utilidad. Los criterios de racionalidad, lógica de los diseños y claridad de las propuestas, presentaban ventajas a la hora de medir, controlar o tratar de mejorar algunos resultados. A su vez, y consecuencia de la aplicación en la enseñanza de parámetros equiparables a otras actividades humanas de carácter productivo, hizo reaccionar a algunos educadores, ante el dogmatismo economicista, productivo y pragmatismo de algunas sociedades liberales. Tras la propuesta y reacción desencadenada, hemos entrado en una etapa gobernada por los valores derivados de la competitividad, lo que lleva a cada sistema educativo a tratar de mejorar su eficacia, introduciendo controles que permiten disponer de datos para su diagnóstico y así operar a la luz de dicha nueva información. La **filosofía funcionalista** que impregna toda la edu-

cación —incluso nuestra legislación lleva por título *Ley Orgánica de Ordenación General del Sistema Educativo*— hace que vayan cobrando cada vez más interés la explicitación de objetivos, las pruebas homologadas, o la evaluación.

Remitiéndonos de nuevo a nuestra *Ley de Educación*, y como testimonio de lo que venimos señalando, uno de sus capítulos está dedicado al tema de la calidad de la enseñanza, con atención a los factores favorecedores de la misma y apuntando la creación de un Instituto Nacional de Calidad y Evaluación de esta educación.

Esta destacada tendencia provoca que, a la condición de geógrafo para los que enseñan geografía, más que la de educadores que han sugerido otros, hoy día se nos pide que seamos igualmente expertos en aprendizajes, las situaciones que los propician y artífices de su fomento.

Por otro lado, en la Europa que se configurará a partir de 1993, un factor importante en el que muchos gobiernos depositarán su confianza, para crecer económicamente, será el de la educación. Por ello, en algunos países, sus gobiernos están interviniendo en su diseño, tratando de capacitar a sus ciudadanos para que sean mejores que sus vecinos, y pidiendo cuentas a todos los participantes. El reto es enorme. Sin duda ésta será nuestra última reforma. La siguiente se producirá desde otros centros de decisión europeos si es que la experiencia europea no naufraga.

El fervor academicista y científico que impregnaba a los autores de ahora hace un siglo, se ha convertido cien años después, en un afán profesionalizador equiparable a cualquiera de los otros colectivos que desempeñan funciones aplicadas en otras instituciones públicas o privadas. Se nos reclama ser expertos en la capacitación de nuestros alumnos y alumnas para aprender geografía permanentemente. O si se prefiere, formar a las personas en una sociedad cada vez más competitiva.

La oferta geográfica: pluralidad

Si nos remitimos a los temas que componen el programa de este Congreso, se desprende fácilmente la variedad de hechos que acaparan el interés de los geógrafos. Esta rica oferta es fruto del enriquecimiento experimentado durante las últimas décadas. A su vez contrasta, paradójicamente, con unas necesidades educativas permanentes y otras fruto del contexto social en el que nos hallamos y venidero. A la hora de diseñar nuestro contenido, se trata pues, de encontrar el equilibrio entre la permanente exigencia de conocer y comprender el mundo que habitamos y la variada oferta académica.

Toda etapa histórica trata de reaccionar ante los defectos que considera más graves y ofrecer la alternativa más idónea. Uno de los factores que se introduce corresponde a los cambios experimentados en el ámbito universitario, con abandono de ciertas preocupaciones y búsqueda de respuesta a otros interrogantes. La etapa analizada a comienzos de este siglo, trataba prioritariamente de reaccionar contra el inventario y descripción del mundo que caracterizaba en ese momento la educación geográfica, y ofrecer como alternativa un conocimiento más profundo —científico— que ayudara a comprender y explicar esta realidad circundante. La búsqueda de las causas, su explicación es lo que ha caracterizado la *geografía académica*.

Con posterioridad se ha desplazado el interés hacia las consecuencias, su diagnóstico, posibilidad de operar y modelos de intervención o políticas a aplicar. Un clima mucho más permisivo, explica la convivencia de personas, grupos o escuelas que podemos caracterizar, de manera polarizada o antagónica, como conservadora o crítica. Su presencia se manifiesta en metodologías empiristas, estructuralistas o más humanistas. La creciente sensibilidad por los problemas sociales lleva a identificar actitudes ideológicas en la forma de presentar los hechos, su diagnóstico y posible solución.

El carácter propedéutico que en el pasado poseía la geografía educativa, explica que el discurso universitario fuera en seguida, adaptándose a los diferentes niveles previos. Según el principio cíclico, esta decisión se acomodaba muy bien a una educación erudita, con la preparación de personas informadas. Hoy día, la pluralidad geográfica y los diferentes modelos educativos están introduciendo otras posibilidades y haciendo más compleja la solución o respuesta a qué enseñar.

Rasgos dominantes de carácter ideológico se inclinarán por la selección y oferta de una geografía tradicional, conservadora, erudita, que se evada de los problemas y que inculque valores nacionalistas, etnocentristas, frente a otra geografía de carácter más liberal que capacite y prepare a las personas para integrarse en el ámbito productivo, u otra, más centrada en la persona, la sociedad, sus problemas y la urgente necesidad de aliviarlos.

Si el punto de partida es menos ideológico, aunque es difícil sustraerse de él, y más práctico o lógico, el diseño del contenido geográfico puede responder a los interrogantes o actitudes que generan la actividad geográfica, los métodos que usa regularmente el geógrafo en su trabajo o investigación, o los resultados alcanzados, fruto de su actividad. Hasta la fecha, la fórmula más usada ha sido la de echar mano de los resultados y adecuarlos a los diferentes niveles o ponderarlos con otros criterios. La **cultura geográfica** sobre el propio país, estado o el mundo, ha sido la fórmula usada con diferentes proporciones. Más recientemente ha sido una **cultura académica** la que ha colonizado el plan de estudios.

Merced a los cambios sociales producidos y el arraigo de unos valores más pragmáticos o instrumentales, algunos planes de estudio han marginado o reducido esta cultura geográfica y desplazado su interés hacia los **métodos de trabajo del geógrafo** o científico social. La observación directa, la salida, ya no es tanto una clase motivadora, en contacto con la realidad, como la preparación en los métodos empíricos, la obtención de datos de primera mano. Lo mismo respecto a los trabajos o proyectos que deben llevar a cabo los estudiantes de geografía. Algo semejante podemos decir respecto a unos métodos más activos, fomentados en todos los idearios educativos, que se centran en el conjunto de interrogantes que estructuran la actividad geográfica indagatoria y susceptibles de aplicarse a cualquier tema o situación.

Esta diversidad de ofertas a qué geografía enseñar —ideológico, metodológico, social—, que desde la perspectiva académica, aunque rica y plural, limitada, se reduce cuando se formula la cuestión qué vale la pena aprender y se conocer, las posibilidades, limitaciones o preferencias de los destinatarios. De ahí que entre los ingredientes que deben componer la dieta educativa y entorno a los cuales debe centrarse el debate, son: unos conocimientos locacionales; de los rasgos que caracterizan los diferentes lugares —físicos y sociales—; los procesos a que están sometidos; y las diferencias acusadas que podemos encontrar

a nuestro alrededor —Cataluña, Europa o cualquier otro territorio—. A ello hay que añadir la capacitación en el manejo de instrumentos geográficos variados como mapas y fotos, fuentes de información como bancos de datos o libros; y singularmente, la actividad más tradicional del geógrafo, la observación directa, el contacto con la realidad. Además de ayudar a descubrir, inventariar, describir y explicar el mundo que habitamos, actividades que han caracterizado el desenvolvimiento de la geografía a lo largo de la historia, a nuestros alumnos, también hay que estimularles a enjuiciar y valorar situaciones, paisajes, políticas, intervenciones o planes, con objeto de despertar su sensibilidad y comprometerse con soluciones adecuadas.

Observando la situación de riesgo en que se halla la enseñanza de la Geografía en estos momentos, como consecuencia de su pérdida de relevancia social, profesorado responsable de su impartición, integración en área de ciencias sociales, competitividad de otras enseñanzas, principalmente también podemos observar en nuestros colegas un tenaz afán por mejorar y dignificar su situación. Las campañas emprendidas con objeto de reforzar su imagen han sido numerosas, principalmente en aquellos países en que su estado había entrado en una fase alarmante que denominaríamos, de ignorancia geográfica.

Al mismo tiempo, entre los interesados por el tema de la educación geográfica se ha sugerido lo que podemos calificar como la mejora, renovación y maquillaje de su discurso. Primeramente se ha producido y se está produciendo, un esfuerzo considerable por suprimir errores o aspectos inadecuados, en temas, programas y libros, ante las críticas y presiones de colectivos diversos. No se trata solamente de poner al día los datos contenidos, las explicaciones, sino el lenguaje, imágenes ofensivas, juicios etnocentristas y otros defectos latentes al presentar «nuestro» territorio y sociedad, frente a los de los «otros». En segundo lugar, existe un permanente entusiasmo por renovar este discurso, dotarlo de temas nuevos y actividades inéditas. El rápido trasplante de modas universitarias a los niveles anteriores, cada vez con menor margen temporal o demora, ha provocado una profunda mutación de su contenido, con algunos perjuicios, agotamiento del profesorado y discriminación entre unos proyectos y otros. A pesar de sus connotaciones negativas desorientadoras, en una etapa de reflexión tras los cambios acelerados, debe encontrarse lo esencial sobre lo trivial o irrelevante, que conecte con las necesidades apuntadas —desde descubrir el mundo que habitamos, a juzgarlo— y sintonice con las presiones surgidas en una sociedad más competitiva para hacerlo más relevante, personal y socialmente. Finalmente se está produciendo y debe producirse permanentemente una acción de maquillaje, haciendo nuestro discurso más motivador y atractivo. Quienes mejor están atendiendo esta demanda son los recursos de aprendizaje, como los libros de texto y otros materiales brindados por las nuevas tecnologías. Los aspectos externos, superficiales que decoran temas y capítulos, son prueba de la creatividad que los ha alentado. Menor imaginación ha afectado a otros componentes de nuestro discurso, como los temas, sus enunciados o tratamiento.

En definitiva, podemos presentar un panorama positivo respecto a los esfuerzos realizados en estos últimos años con la finalidad no sólo de reformar nuestro discurso, sino también mejorar nuestra oferta con soluciones ricas, creativas y novedosas. Si el balance no es tan optimista y prometedor, habrá que explorar otros ámbitos con objeto de consolidar nuestra situación. En una sociedad cambiante, pragmática, la situación de la educación geográfica es prometedora y más con su variada oferta y su capacidad para adecuarse a nuevas situaciones.

Epílogo

La celebración de este I Congreso Catalán de Geografía es un testimonio que evidencia la vitalidad de la geografía en Cataluña, fundamentalmente universitaria. Es un privilegio la participación en este evento, que colmaría de satisfacción a los destacados pioneros que hace cien años mostraron una gran sensibilidad por las necesidades presentes y nos ofrecían sus respuestas. Sus trabajos son un permanente estímulo, lamentablemente bastante ignorado entre nosotros. Ellos supieron buscar de manera creativa alternativa, tendentes a mejorar de forma notable la educación geográfica. Su labor ha de ser un permanente ejemplo para todos aquellos preocupados por el fomento de la enseñanza y aprendizaje de la realidad circundante.

Existe una necesidad permanente por conocer el mundo en que vivimos. Continúa suscitando curiosidad e interés todavía. Otros profesionales más activos están cubriendo algunas de las lagunas de nuestra oferta, anclada en ocasiones en un pasado algo remoto, y reiteradamente criticado. Ayudar a descubrirlo, a comprenderlo y a juzgarlo ha sido y será nuestro desafío permanente.

Para llevarlo a cabo, precisamos embajadores de la geografía. Profesores más informados, más capacitados y sensibilizados es la respuesta.

Bibliografía

- ANDRE, Y., BAILLY, A., FERRAS, R., GUERIN, J.P. y GUMOCHIAN, H. (1989): *Représenter l'espace L'imaginaire spatial à l'école*, París, Anthropos.
- BAILEY, P. (1981): *Didáctica de la Geografía*, Madrid, Cíncel.
- BALE, J. (1989): *Didáctica de la Geografía en la Escuela Primaria*, Madrid, ediciones Morata y Ministerio de Educación y Ciencia.
- FIEN, J. y ERBER, R. (eds.) (1988): *Teaching Geography for a Better World*, Edinburgh Oliver and Boyd.
- FIEN, J., GERBER, R. y WILSON, P. (eds.) (1989): *The Geography Teacher's Guide to the classroom*, Melbourne, The Macmillan Company of Australia.
- GENERALITAT DE CATALUNYA, DEPARTAMENT D'ENSENYAMENT (1989): *Disseny Curricular. Ensenyament Secundari Obligatori*, Barcelona.
- GERBER, R. y LIDSTINE, J. (eds.) (1988): *Developing skills in Geographical Education*, Brisbane, The Jacaranda Press.
- GRAVES, N. (1985): *La enseñanza de la Geografía*, Madrid, Visor libros.
- (ed.) (1989): *Nuevo método para la enseñanza de la Geografía*, Barcelona, Teide.
- NATOLI, S.J. (ed.) (1988): «Strengthening Geography in the Social Studies», a *Washington, National Council for the Social Studies*, Bulletin nº 81.
- SLATER, F. (1989): *Language and Learning in the Teaching of Geography*, London, Routledge.
- THE DEPARTMENT OF EDUCATION AND SCIENCE (1990): *Geography for ages 5 to 16. Proposals of the Secretary of State for Education and Science*, London.

- TORRES CAMPOS, R. (1896): «La geografía en 1895», a *Memoria sobre el VI Congreso Internacional de Ciencias Geográficas, celebrado en Londres, Madrid*, Establecimiento Tipog. de Fontanet.
- (1984): «Guidelines for Geographic Education. Elementary and Secondary Schools», Prepared by the *Joint Commite on Geographic Education of the National Council for Geographic Education and the Association of American Geographers*, Washington. Ass. of Am. Geog.
- Ley Orgánica 1/1990, de 3 de octubre, de Ordenación General del Sistema Educativo.* (Boletín Oficial del Estado, 4 de Octubre de 1990).

La reforma educativa i la geografia a l'ensenyament obligatori (6-16 anys)

Pilar COMES i SOLÉ
*Departament de Geografia
Universitat Autònoma de Barcelona*

Introducció

La Reforma imminent i tan anunciada del sistema educatiu condiciona en aquests moments qualsevol discurs relacionat amb l'ensenyament. Recentment s'ha aprovat la LOGSE i ja s'han presentat els projectes de reials decrets de desenvolupament d'aquesta llei, on s'exposen els continguts mínims prescriptius des del Ministeri d'Educació i Ciència. El moment històric s'imposa i ha d'ésser considerat, però no tenim la intenció de centrar la nostra anàlisi entorn la geografia a l'ensenyament obligatori en un comentari exhaustiu i detallat al voltant dels continguts explicitats recentment. Però la Reforma i el Congrés Català de Geografia ens donen l'oportunitat de posar damunt la taula i debatre conjuntament aquelles qüestions que condicionen bàsicament la tasca d'ensenyar geografia.

Començarem per considerar **la funció** que fa la geografia, ja que tot model d'ensenyament està condicionat per la funció social que se li atribueix. Quines són les funcions bàsiques que se li atribueixen a la geografia en el marc de la reforma?

Del conjunt de la semàntica (conceptes i teories) i de la sintaxi (mètodes i procediments) de la disciplina geogràfica, **quins són els continguts** que cal seleccionar i quin criteri regeix aquesta selecció? Té incidència el paradigma disciplinar aplicat a l'ensenyament obligatori? Quin enfocament hauria de menar l'ensenyament-aprenentatge de la geografia a l'ensenyament obligatori?

Una vegada s'han destriat quins són els continguts susceptibles de ser ensenyats, cal preveure **quan s'ensenyaran**, en quin curs, i quina seqüència s'ha de seguir.

Arribat el moment de l'aplicació a l'aula, les decisions del professor de geografia i les seves classes responen a una concepció de la seva funció docent i desenvolupen un **model d'ensenyament-aprenentatge**. Quins són els models didàctics a aplicar per la classe de geografia i a quins criteris responen les situacions d'aprenentatge que es generen?

L'estat de la qüestió sobre aquests temes s'ha plantejat en els darrers anys en diverses aportacions, de manera més parcial o global (veure bibliografia). Però la perspectiva de reflexió teòrica sobre la didàctica de la geografia s'està enriquint darrerament per la presió que exerceix aquesta etapa de transformació del marc curricular de l'ensenyament i especialment per l'aportació del constructivisme en la fonamentació psicològica del currículum. Entenem que la reflexió en el camp de la didàctica és oportú que generi propostes concretes que facin possible la transferència de la teoria a la pràctica educativa. Per aquesta raó hem volgut exemplificar els diferents aspectes encetant unes primeres propostes indicatives.

La funció de la geografia a l'ensenyament obligatori

El paper de les disciplines a l'ensenyament

Fonamentalment hi ha dos tipus de currículum segons el paper que s'atribueix a les disciplines científiques. El model curricular tradicional és aquell que s'estructura bàsicament a partir de la font epistemològica, en el qual l'ensenyament és considerat com una aplicació sintètica de les disciplines universitàries; les noves propostes curriculars, en canvi, contempnen tres fonts bàsiques: l'epistemològica, la psicològica i la sociològica (Coll, 1986).

La Reforma en vies d'aprovació parteix de la consideració, en principi, de les fonts curriculars, encara que de forma explícita i ben fonamentada la font que mena el disseny curricular base sigui psicològica. El paper i les funcions de les disciplines no s'ha analitzat en profunditat. Prova d'això és que no hi ha hagut canvis substancials pel que fa a les matèries i àrees de coneixements considerades. La Geografia continua integrada amb les ciències naturals a l'ensenyament primari i amb la història i ciències socials a l'ensenyament secundari.

La funció de la geografia a la Reforma

Els objectius curriculars són expressats en els documents de la reforma en capacitats. Els continguts disciplinars tindran, per tant, la funció bàsica de «contribuir a desenvolupar en els alumnes i les alumnes les capacitats», tal i com s'expressa literalment en l'enunciat dels projectes de reials decrets de desenvolupament de la LOGSE. Les capacitats considerades són eminentment d'actituds i procediments, observant-se una pèrdua de valor pedagògic dels continguts factuais i conceptuals, els anomenats tradicionalment coneixements.

Des d'aquesta perspectiva creiem que la geografia compleix les següents funcions en la LOGSE per ordre de prioritats:

- **Funció formadora:** Eina bàsica en el desenvolupament integral de l'individu que socialment s'ha d'integrar en una societat democràtica occidental determinada. Es can-

via, però alhora es reforça, el paper adoctrinador de la geografia. El desenvolupament d'actituds com la participació, solidaritat i relativisme són expressats reiteradament en el currículum de l'àrea social.

- **Funció instrumental:** Eina bàsica per al desenvolupament d'habilitats espacials com l'orientació, la representació gràfica de l'espai i la seva interpretació.
- **Funció informadora:** Es consideren encara una selecció de continguts identificadors d'uns fets i conceptes espacials que els alumnes han de saber imprescindiblement. El geocentrisme és inevitable en aquesta funció, temes com l'estudi de la diversitat de paisatges del territori espanyol, la comunitat europea, en són exemples.

Creiem que en el nou marc curricular, s'han invertit les prioritats respecte la funció de les disciplines i això implica un canvi de la mentalitat del professor, acostumat a valorar prioritàriament les funcions instrumental i informadora de la matèria.

Els continguts de la geografia a l'ensenyament obligatori

El debat entorn els continguts

El problema dels continguts en el debat curricular de la Reforma vol resoldre la polèmica que subsisteix a l'ensenyament obligatori sobre si l'important és ensenyar conceptes o bé procediments. En definitiva, si el que cal és que els alumnes aprenguin coses o bé que aprenguin a aprendre. Si són importants les disciplines o bé si s'ha d'anar cap a fer un plantejament globalitzat de l'ensenyament. Aquest debat real a les aules respon de fet a les grans línies de pensament de la psicologia respecte la relació que hi ha entre desenvolupament i aprenentatge.

Per una banda, hi ha el plantejament derivat de la perspectiva piagetiana, que creu que l'aprenentatge escolar es deu al procés de desenvolupament de l'individu. L'important segons aquesta perspectiva és el desenvolupament de capacitats i competències generals. Els coneixements científics queden en un segon pla, senzillament són tractats com l'excusa, el suport, però allò verdaderament important són els procediments i es considera que els alumnes només aprenen aquells coneixements que són capaços de descobrir.

Oposant-se a aquesta concepció trobem la posició ambientalista i associacionista que manté com objectiu bàsic de l'educació la transmissió del sistema cultural on es troba immers l'individu i on els continguts escolars han de respondre a la perspectiva científica, representada per les disciplines. Aquesta posició suposa un model d'ensenyament-aprenentatge transmissiu.

Però existeix una tercera via, el plantejament intermedi i conciliador que ens és proporcionat per Vygotski, qui defensa que l'educació és un procés on l'individu va desenvolupant-se en realitzar aprenentatges sobre elements claus de la seva cultura. Segons ell i els seus seguidors, hi ha una interacció entre desenvolupament i aprenentatge escolar. Les disciplines escolars, des d'aquesta perspectiva, són la representació d'un marc científic cultural i a través d'elles s'anirà desenvolupant la competència intel·lectual general de l'individu.

La Reforma fonamenta les seves decisions entorn els continguts optant pels plantejaments conciliadors de Vygotski i a la vegada mira així de resoldre la polèmica sobre si les disciplines han de jugar un paper de protagonistes o bé d'actors secundaris en el procés d'ensenyament-aprenentatge. El problema del paper dels continguts sembla haver-se resolt en el camp de la psicologia, i en la fonamentació de la Reforma. Aquesta posició respecte la concepció de l'aprenentatge i dels continguts es concretada en el projecte de mínims d'ensenyament amb la distinció ben definida de tres tipus de continguts:

- conceptes
- procediments
- actituds

Aquesta diferenciació de caire pedagògic és important perquè proporciona un valor educatiu normatiu i a un mateix nivell als procediments, i a les actituds que als fets i conceptes. Però aquesta opció curricular és el fruit d'una reflexió entorn la teoria educativa. Com diu Martín (1991, pàg. 17) «el que de moment s'ha resolt aïrosament en termes psicològics no resulta igual de clar a les aules».

Gosariem afegir que aquesta decisió curricular també incideix en el plantejament disciplinar i que des d'aquesta perspectiva tampoc no s'ha aprofundit el suficient com per presentar una lògica disciplinar argumentada al mateix nivell en què s'ha plantejat la font psicològica del currículum. La font epistemològica no ha estat objecte d'una reflexió aprofundida i això fa que quedin encara per resoldre qüestions bàsiques que podrien considerar-se a un nivell paral·lel a les que s'han plantejat per a la fonamentació psicològica. Perquè si des de la perspectiva pedagògica s'ha optat per una via de reconeixement de la interacció entre desenvolupament i aprenentatge, el mateix podria aplicar-se respecte la relació entre els continguts i els paradigmes disciplinars. Volem dir amb això que la revisió dels continguts també s'ha de fer a la llum dels paradigmes disciplinars a més dels psicològics. I alhora, la definició pedagògica sobre la nova estructuració dels continguts també condiciona l'opció disciplinar, ja que l'opció pedagògico-ideològica ha de trobar en el paradigma disciplinar la coherència i no, com podria passar si no s'atengués convenientment aquest aspecte, la inconveniència, tot fent restar el plantejament dels nous continguts de la Reforma a una pantalla ben presentada sota la qual poden continuar-se fent les classes sense que hagi de canviar res.

La Geografia a la Reforma i el debat disciplinar

El paper que juguen les disciplines com la Geografia i la Història al nou marc curricular de la Reforma és el d'instruments i queden emmarcades en grans àrees. Això no suposa cap modificació respecte la situació precedent. Només una ampliació del plantejament d'àrea en el segon cicle de la secundària obligatòria, fins ara 1r i 2n de BUP que tenia un plantejament disciplinar dels continguts.

En el cas de l'ensenyament primari la geografia es troba integrada a l'àrea de «coneixement del medi natural i social» (aplegada amb les Ciències naturals), i a la secundària obligatòria forma part de l'àrea de «Ciències socials, Geografia i Història». En el primer cas es troba aplegada amb les Ciències naturals i en el segon se li atorga un paper ja desitjat, juntament amb la Història, del conjunt de Ciències socials.

Els continguts s'estructuren en ambdós casos en grans blocs temàtics, en comptes de temes estructurats per a cada nivell (veure document 1). Això planteja la dificultat de com distribuir els diferents blocs de contingut en els corresponents nivells o cursos. Problemàtica que abordarem més endavant en tractar el tema de la seqüenciació dels continguts.

Document 1

Blocs de contingut en els quals es troben integrats els coneixements geogràfics

Primària

- Bloc 1: L'ésser humà i la salut
- **Bloc 2: El paisatge**
- Bloc 3: El medi físic
- Bloc 4: Els éssers vius
- Bloc 5: Els materials i les seves propietats
- **Bloc 6: Població i activitats humanes**
- Bloc 7: Màquines i aparells
- **Bloc 8: Organització social**
- **Bloc 9: Mitjans de comunicació i de transport**
- Bloc 10: Els canvis i paisatges històrics.

Secundària obligatòria

- **Bloc 1: Societat i territori**
- Bloc 2: Societats històriques i canvi en el temps
- Bloc 3: El món actual
- Bloc 4: La vida moral i la reflexió ètica

Font: Document dels «Projectes de Reials decrets de desenvolupament de la LOGSE».

La lectura dels continguts de Geografia indicats per a l'ensenyament obligatori ens fa pensar que la tasca més delicada encara està per fer. Per una banda, és necessari que, des de la perspectiva disciplinar, aquests continguts s'explicitin més, cal que es justifiquin i s'emmarquin. Desde la precisió pedagògica, cal que es realitzin concrecions educatives que tinguin una coherència respecte els continguts, tant psicològica com disciplinar.

En el debat entorn els continguts, la Geografia es veu afectada per la seva consideració de Ciència Social en una precisió epistemològica prèvia que hauria de justificar el manteniment del concepte de Ciències Socials. La consideració prioritària d'aquesta perspectiva epistemològica més àmplia pot col·laborar a una poca exigència disciplinar, que creiem que no és convenient d'obviar en aquests moments immediats previs a la implantació de la Reforma.

Sabem que hi ha més d'un enfocament possible des d'on treballar la interpretació dels fets i processos que incideixen en l'espai, no hi ha només una geografia possible. Però, fins a quin punt el paradigma disciplinar condiona l'activitat educativa a l'ensenyament obligatori? De fet, qualsevol classe de Geografia respon, conscientment o inconscient, a un o altre paradigma. Des de la manera de plantejar el contingut a treballar, com en

la tria dels conceptes, fins els procediments pels quals els alumnes desenvolupen tècniques de recerca i processament de la informació, i també en l'actitud que el docent transmet i aquelles que vol ajudar a desenvolupar en els seus alumnes variarà depenent del paradigma que regeix la nostra actuació com a docents.

Des de la perspectiva de l'ensenyament obligatori, quina Geografia hauríem de fer? La reflexió sobre aquest tema la fem partint de la consideració prèvia que hi ha d'haver una opció definida per al conjunt de l'ensenyament. Creiem que hi ha d'haver una coherència disciplinar de dalt a baix, per poder arribar a aconseguir un ensenyament coherent de baix a dalt. Els conceptes que constitueixen la semàntica de la ciència i els procediments que suposen la seva sintaxi requereixen un procés de conceptualització que ha de començar de ben petits. Com més coherent i ben triat sigui el discurs científic que es desenvolupi, més garanties hi ha que els alumnes aprenguin. Si considerem que la incidència del paradigma disciplinar és el vector que configura el discurs científic, com més clar sigui aquest, més possibilitats creiem que hi haurà que la disciplina col·labori a un aprenentatge significatiu.

Pel que fa a l'ensenyament obligatori, creiem que la responsabilitat que els alumnes adquireixin un mínim llenguatge precís pesa molt i fa oblidar moltes vegades l'enfocament del missatge. Creiem, però, que les capacitats i especialment les actituds només poden canviar-se quan el missatge té una orientació coherent i és assumit de forma coherent i global pel docent.

En relació a l'opció del paradigma disciplinar estem plenament d'acord amb la defensa de l'enfocament radical i crític. Aquesta opció (Benejam, 1988) respon a la concepció de l'ensenyament de la geografia com a:

- **Experiència conscient dels valors que vehicula.** L'escola no és neutra i les disciplines responen a plantejaments ideològics. L'opció que pretén que l'escola sigui neutra i apolítica també respon a un plantejament ideològic, el conservador i reproductor del sistema cultural que li és transmés.
- **Experiència crítica** «que no persegueix només la comunicació, sinó que pretén ajudar a l'alumne a establir una relació dialèctica entre elements de dominació i de reproducció i elements de resistència, canvi i fer-lo conscient del significat de les seves decisions» (Benejam, 1989, pàg. 47).
- **Experiència socialment significativa i rellevant**, que els continguts de geografia els serveixin per comprendre la realitat que els envolta.
- **Experiència que té com objectiu bàsic comprendre el món i també canviar-lo.** A més d'una comprensió crítica del món, és necessari que arribin a la consideració de com podria ser millor.

Una vegada hem fet conscientment l'opció ideològica, és necessari fer la selecció dels continguts més rellevants que considerem que invariablement s'han de treballar al llarg de l'ensenyament obligatori. Aquests continguts són els que el ministeri ha recollit en el document de mínims d'ensenyament. (document 2).

Document 2: El paisatge

Conceptes

1. Els elements que configuren el paisatge natural: el relleu, el clima, les aigües, la vegetació i la fauna.
2. La diversitat de paisatges del territori espanyol.
3. Vies de comunicació i poblacions.

Procediments

1. Realització d'observacions del paisatge i dels elements que el configuren i confecció de maquetes, croquis i dibuixos a partir d'aquesta observació.
2. Elaboració i interpretació de plans i interpretació de mapes senzills, emprant signes convencionals i aplicant nocions bàsiques d'escala.

Actituds

1. Sensibilitat i respecte per la conservació del medi.
2. Interès i curiositat per identificar i conèixer els elements més característics del paisatge.
3. Valoració de la diversitat i riquesa dels paisatges del territori espanyol.

La seqüenciació dels continguts

El currículum obert i la seqüenciació dels continguts

L'organització dels continguts de la Reforma en blocs, però sense definir a quin nivell s'han de treballar, pròpia d'un currículum obert, deixa al professorat i a qui dissenyi material didàctic (editorials...) l'atribució i responsabilitat de definir quins continguts farà a cada curs i com els seqüenciarà. Així el projecte curricular que cada escola ha d'elaborar pren un rol educatiu decisiu i planteja al professorat un repte ple d'interrogants. Com distribuir els continguts en els diferents nivells? Quin és l'ordre més adequat en la seva presentació?

Tasca que no és gens fàcil i més a la llum de les consideracions que es fan sobre el tema des del punt de vista constructivista de l'aprenentatge (Del Carmen, 1991). Seqüen-

ciar els continguts suposa des d'aquesta perspectiva psicològica un complex còctel on el resultat dependrà de:

- **La interpretació que es faci del desenvolupament evolutiu dels alumnes i del seu potencial d'aprenentatge**, és a dir, allò que són capaços de fer els alumnes ha de relacionar-se amb allò que es pretén ensenyar-los, trobar la distància òptima entre aquests dos aspectes i saber establir el lligam és una de les bases per a un aprenentatge significatiu.
- **La consideració dels coneixements previs dels alumnes** respecte d'allò que pretenem ensenyar-los, per tal d'adequar els continguts nous a les experiències que tenen els alumnes entorn aquell aspecte.
- **El model disciplinar que s'esculli i l'explicitació de la lògica disciplinar que respon a aquest model**. Qualsevol disciplina i especialment les multidisciplines que componen les CCSS tenen diferents models o paradigmes que responen fonamentalment a una visió ideològicament definida i a l'evolució històrica del pensament. A més és important comptar, com diu Ausubel (1976) amb què «la comprensió dels continguts educatius estarà facilitada, si aquests s'organitzen i seqüencien de manera que la seva lògica interna i desenvolupament es facin comprensibles» (Del Carmen, 1991, pàg. 21).
- **El tipus de continguts que es prioritza a l'hora d'organitzar la seqüència**. Encara que qualsevol contingut a treballar conté conceptes, procediments i actituds, una seqüenciació suposa una ordenació que ha de ser funcional, i facilita aquest aspecte el triar un tipus de contingut com a organitzador i els altres es consideraran com a continguts de suport. Podríem així preveure una seqüenciació dels continguts de geografia a partir de l'eix procedimental, en relació al llenguatge pròpiament geogràfic de la cartografia i els conceptes i actituds s'estructurarien a l'entorn d'aquest.
- **L'explicitació d'unes idees-eix, idees bàsiques que sintetitzen els aspectes més importants que es tracten d'ensenyar**, exercici que requereix normalment un extraordinari treball de selecció i de síntesi dels aspectes i conceptes que es consideren més transcendents per ser objecte d'ensenyament.
- **La continuïtat i progressió dels continguts per als diferents nivells educatius**. De manera que s'evitin les llacunes o les excessives reiteracions. La progressió ha de permetre anar del coneixement espontani, senzill i concret, cap al concepte elaborat de forma abstracta i complexa.
- **El grau d'integració i equilibri dels continguts**, per tal d'evitar un excessiu èmfasi en alguns aspectes i en detriment d'altres, de manera que es limiti el desenvolupament d'algunes capacitats bàsiques.
- **La interrelació entre els continguts de les diferents disciplines i àrees**, de manera que l'alumne pugui comprendre la funcionalitat del seu aprenentatge i garanteixi saber-lo aplicar en contextos diferents a l'immediat en el qual l'ha après i ahora evitar una reiteració descoordinada i contradictòria del tractament d'un mateix contingut des de la perspectiva de diferents disciplines.

En la seqüenciació dels continguts creiem que és convenient diferenciar tres nivells de treball:

- **La seqüenciació disciplinar de continguts o esquema global** on es precisi el procés de conceptualització que requereixen els diferents continguts i aquells aspectes bàsics que s'han de considerar, així com les dificultats d'aprenentatge més generalitzades i aquelles activitats-model que exemplifiquin el procés d'aprenentatge. Aquesta seqüenciació requereix un nivell de treball aprofundit en el marc disciplinar i didàctic.
- **La seqüenciació internivells del conjunt de continguts**, on caldrà creuar els continguts abans destriats en la seqüenciació disciplinar i elaborar una seqüència general dels continguts a treballar en cada nivell educatiu. Aquesta és la tasca que quedarà explicitada en el projecte curricular de centre.
- **La seqüenciació de la unitat didàctica**, aquella que expressa el procés d'introducció, sistematització i aplicació d'un determinat contingut en un mateix nivell educatiu.

El problema que planteja la Reforma respecte la seqüenciació és el derivat de crear una necessitat a nivell educatiu pràctic a les escoles, amb la realització del projecte curricular de centre, sense tenir esquemes de seqüenciació clars dels continguts bàsics a treballar.

La seqüenciació dels continguts de geografia a l'ensenyament obligatori

En un intent de proposar un esquema de seqüenciació dels continguts de geografia a l'ensenyament obligatori començarem per considerar els diferents aspectes destriats en l'apartat anterior.

Respecte el **nivell de desenvolupament dels alumnes**, l'ensenyament obligatori comprèn un trajecte cognitiu llarg.

El procés de conceptualització de l'espai geogràfic va des d'un pensament vinculat a l'**espai viscut**, a una etapa on ja pot operar amb l'**espai percebut**, fins aconseguir conceptualitzar amb **espais concebuts** (Hannoun, 1977).

L'**espai viscut**, l'etapa de *l'aquí*, suposa l'etapa en la qual els nens i nenes conceptualitzen de la realitat espacial allò que poden apreciar amb la vivència directa i per això els espais de treball han de ser fonamentalment els que l'alumnat pot apreciar amb el moviment del seu cos i utilitzant els seu cinc sentits. Aquesta etapa es correspon cronològicament al període dels 2 al 7 anys i, en el marc escolar, a preescolar i al primer cicle de primària.

L'**espai percebut** o etapa de *l'allà*, aproximadament dels 7 als 11 o 12 anys, es correspon amb l'etapa de les operacions concretes. Els nens i nenes són capaços de comprendre els conceptes espacials sense necessitat de percebre l'espai objecte d'estudi directament amb el seu cos, si compten amb la suficient experiència prèvia derivada de l'etapa de l'espai viscut.

L'aprenentatge pot fer-se a partir de l'observació d'espais a distància o mitjançant imatges fotogràfiques...

L'etapa de l'**espai concebut** o etapa de l'*a tot arreu*, ja implica una capacitat de formalització que difícilment comença a demostrar-se abans dels 12 anys.

La capacitat de formalització respecte l'espai suposa que l'individu pot comprendre els conceptes entorn la realitat sense necessitat de percebre-la directament, només operant amb idees o a partir de símbols, d'aquí que també s'anomeni l'etapa del pensament abstracte.

Aquestes etapes són un referent bàsic per dissenyar l'eix psicocognitiu de la seqüenciació i fan referència al procés general de conceptualització de l'individu, quan té l'oportunitat de desenvolupar-se àmpliament en el camp espacial. Però les activitats d'aprenentatge s'han d'avançar al nivell operatiu real, determinat per la capacitat de resoldre independentment un problema, per mirar d'acostar-se al màxim al nivell de desenvolupament potencial, o la capacitat de resolució d'un problema amb la guia d'un adult o en col·laboració amb un altre company més capaç. L'ensenyament ha de moure's en la zona de desenvolupament proximal, en la de les funcions mentals en maduració (Vygotski, 1988).

Respecte la consideració dels **coneixements previs dels alumnes**, en relació als continguts espacials que pretenem ensenyar-los, és important considerar que la geografia és una disciplina en la qual incideix de forma molt substancial l'experiència i aprenentatges no formals, derivats del contacte amb els mitjans de comunicació, activitats familiars, lúdiques... Els nens no aprenen matemàtiques veient la televisió, però si que es familiaritzen amb molts paisatges i fets geogràfics.

El predomini d'activitats passives de percepció de la realitat derivades del paper predominant de la televisió en la vida dels alumnes, actualment produeix un ampli ventall de referents espacials llunyans amb els quals els alumnes es familiaritzen ben aviat. La selva amazònica, l'illa de Manhattan, el desert... són tan o més familiars per als alumnes que el paisatge del seu entorn. En canvi l'experiència de percepció directa de l'espai i capacitats bàsiques com l'orientació s'han vist limitades pels mateixos hàbits sedentaris de l'observació de la realitat a través de la televisió.

Aquesta suposada manca d'experiència corresponent a l'espai viscut, justifica que les activitats de geografia de l'escola omplin aquesta llacuna amb activitats basades en l'observació directa i no limitant-la als primers cursos de l'ensenyament obligatori, alhora que cal aprofitar el bagatge perceptiu de l'espai percebut que proporcionen els mitjans de comunicació per tal d'accelerar la sistematització de conceptes relacionats amb la tipologia dels paisatges, i l'adquisició d'un mapa mental precís de la superfície terrestre que afavorirà les funcions mentals pròpiament formals posteriors.

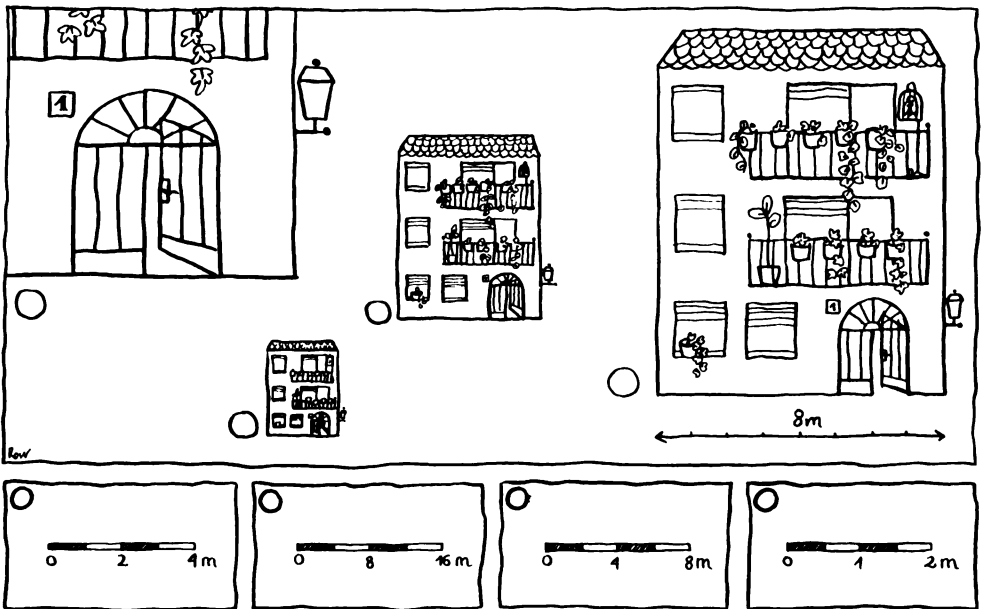
La consideració dels coneixements geogràfics previs dels alumnes, aquells constructes personals, allò que ja sabem, pot detectar-se fàcilment mitjançant registres verbals, escrits o gràfics (mapes cognitius...) dels alumnes, però la dificultat es troba en l'aspecte didàctic, en construir el pont entre allò que saben o volen saber i allò que els pretenem ensenyar. El material didàctic obert i l'actitud receptiva del professor per captar aquells aspectes coneguts i motivadors per a l'alumnat, són elements claus per garantir l'aprenentatge significatiu.

El problema en plantejar una proposta de seqüenciació global és que suposa invariablement un exercici d'uniformització, i, lògicament, això entra en contradicció amb el principi bàsic del constructivisme, que considera que l'aprenentatge és un constructe personal, individual, difícilment generalitzable. Per aquesta raó, tota seqüenciació només pot considerar-se com a guió orientatiu, un esquema de gradació per orientar al docent en el procés de conceptualització que suposa cada contingut.

Creiem que és important que la seqüenciació plantegi un esquema clar i sintètic de la gradació en els continguts i alhora exemples de material didàctic que concreti, a mode d'exemple, fórmules de diagnòstic dels coneixements previs dels alumnes. (veure document 3).

Document 3

1.2.4. Escala més gran; escala més petita

Departament de Didàctica CCSS. U.A.B. P. Comes

Les fórmules de diagnòstic dels conceptes dels alumnes poden ser molt diverses, des d'activitats obertes, com els dibuixos o descripcions espontànies entorn l'objecte d'estudi, fins activitats més tancades com la que us presentem a continuació.

Aquesta activitat ha estat dissenyada per conèixer el nivell de conceptualització de l'ESCALA. L'alumne ha de relacionar el dibuixos amb l'escala gràfica corresponent. S'observa que proporcionant els elements de referència l'alumne dedueix fàcilment què representen i en què consisteix l'activitat. Als 8 anys la major part dels alumnes ja saben establir la relació correctament però per als 10-11 anys no saben explicar verbalment el significat de la relació que han establert instintivament i menys encara explicitar una definició d'escala.

En relació al **model i l'explicitació de la lògica interna de la disciplina**, creiem que és necessària una opció clara respecte el paradigma disciplinar. L'opció d'un currículum de geografia amb un enfocament radical pot ser compatible amb l'aprenentatge de procediments bàsics com el llenguatge de la graficitat espacial, propi de la geografia i que a l'ensenyament obligatori té un paper destacat.

A continuació exposem un quadre orientatiu d'una seqüència dels conceptes bàsics relacionats amb la representació gràfica de l'espai: (document 4).

Document 4
Esquema de seqüenciació de conceptes i procediments relacionats amb la representació gràfica de l'espai

Proves de conceptualització			
Espai viscut espai percebut espai concebut			
Escala	Comprendre conceptes d'a prop i lluny.	Concepte d'escala.	Aplicació del concepte d'escala.
Exemple d'activitats	Reconèixer la variació de grandària d'un objecte segons la seva proximitat o llunyania.	Càlcul de distàncies entre espais observats directament.	Calcular distàncies a partir de la interpretació de l'escala d'un mapa.
Orientació	Conceptes d'esquerra-dreta, davant, darrere	Conceptes de punts cardinals	Aplicació dels conceptes de punts cardinals
Ex.	Psicomotricitat.	Descriure la situació d'objectes observats.	Saber-se orientar a partir de la lectura de mapes.
Simbologia	Prendre consciència: De la interioritat (dins-interior). L'exterioritat (fora-exterior). El contorn (perímetre frontera, límit, voltant d'un objecte concret.	Esquematzació de l'espai percebut mitjançant símbols gràfics.	Interpretació d'un espai mitjançant la indentificació dels símbols que representen cada element d'un mapa.
Ex.	Discriminar amb el color els diferents elements d'un objecte concret.	Elaboració dels primers croquis.	Interpretar la simbologia d'un mapa base.
Projecció	Prendre consciència de la variació de l'aspecte de l'objecte en variar el punt de vista	Conceptes de punt de vista; perpendicular, oblic, paral·lel a la superfície observada.	Interpretació d'un espai mitjançant la indentificació dels objectes representats en un mapa.
Ex.	Observar objectes des de diferents punts de vista.	Representar objectes concrets des de diferents punts de vista.	Saber identificar els elements representats en un mapa, amb una visió aèria, perpendicular al pla observat.

Font: Elaboració pròpia.

L'explicitació de les idees-eix té un caràcter molt funcional per al docent, ja que li estalvia un treball que, imperiosament, si no se li proposa ha de fer ell. Els llibres de text han servit durant molt de temps més com a guia de selecció de continguts i explicitació de les idees-eix per al docent a cada nivell i disciplina, que de material didàctic pròpiament per a l'aprenentatge dels alumnes.

És necessari, respecte les idees-eix, que el docent compti amb el conjunt de la seqüència respecte cada concepte, això li dóna la perspectiva de què han de saber els seus alumnes prèviament per tal de poder treballar al nivell que es pretén i com es treballarà posteriorment el mateix concepte. Aquesta perspectiva global és una de les mancances més explícites que fan notar els docents quan es queixen de descoordinació escolar, de falta de treball en equip entre els diferents nivells i etapes.

A continuació exemplifiquen el que considerem que podria ser l'explicitació de les idees-eix relacionades amb un concepte procedimental: l'escala (veure document 5).

Document 5

Exemple d'explicitació d'idees-eix i conceptes bàsics entorn l'escala

Escala Grau de dificultat	Idees-eix i conceptes bàsics	Exemples l'activitats relacionades amb el seu entorn.
Nivell I (6 a 8 anys)	<p>La grandària d'un objecte depèn de la distància des de la qual s'observa. —A PROP /LLUNY —Per conèixer la distància que hi ha entre els objectes hem de mesurar-la. —Unitats de mesura perceptives: mans, peus, llapis...</p>	<p>1- Representar gràficament un mateix objecte vist d'a prop i de lluny. 2- Reconèixer allò amb el que s'assemblen dues imatges d'un paisatge, una vista d'aprop i l'altra de lluny. 3- Mesurar espais del seu entorn utilitzant les passes, les mans, els peus...</p>
Nivell II (8 - 12 anys)	<p>—L'escala com a relació proporcional entre les dimensions de la realitat i les de la seva representació. —Aplicació del sistema mètric decimal. —Representació gràfica de l'escala.</p>	<p>1- Relacionar les escales gràfiques amb les imatges representades. 2- Elaborar el plànol d'un espai del seu entorn (classe, un parc, una illa de cases...) 3- Representar gràficament la ruta de casa a l'escola indicant l'escala utilitzada. 4- Indicar sobre la foto aèria, les rutes que fan la seva família quotidianament.</p>

Escala Grau de dificultat	Idees-eix i conceptes bàsics	Exemples i activitats relacionades amb el seu entorn.
Nivell III (12 - 16 anys)	<ul style="list-style-type: none"> —Els mapes són representacions gràfiques a escala. A partir dels mapes poden calcular-se distàncies i superfícies reals. —L'escala s'expressa amb una fracció (1/ 10.000) una unitat del (1 cm, 1 km.) mapa equival a 10.000 unitats de la realitat. —Escala gran /escala petita. 	<ul style="list-style-type: none"> 1- Calcular la distància aproximada que separen diferents indrets coneguts de la ciutat del centre històric, a partir de la foto aèria. 2- Augmentar o disminuir l'escala. Reproduir una il·lustració d'un carrer de la ciutat fet a una escala, i passar-lo a una altra. 3-Calcular la superfície aproximada de cada barri de la ciutat a partir del mapa. 4- Organitzar un itinerari per la ciutat, tot descrivint l'itinerari i calcular les distàncies per fer els càlculs de temps a emprar.

Font: elaboració pròpia.

Els models didàctics i l'ensenyament de la geografia

Els models didàctics

Estem avesats a una tradició didàctica polaritzada en dos models: l'ensenyament tradicional o memorístic i l'aprenentatge per descobriment. Ambdós models suposen les posicions extremes derivades de les dues concepcions bàsiques entorn l'aprenentatge. La primera respon a un concepte d'aprenentatge per acumulació de coneixements científics. La segona planteja l'aprenentatge com a un procés individual de construcció del coneixement basat en l'experiència viscuda. Ambdós models presenten greus limitacions (Poza, 1989; Benejam, 1989). El primer, oblida per complet el subjecte d'aprenentatge (l'alumne) i només considera l'objecte d'estudi (els continguts, les disciplines). El segon en canvi només té en compte el subjecte d'aprenentatge, però desconsidera la transmissió de coneixements elaborats, si no són el resultat del procés de descoberta propi del alumne. Es tracta de visions parcials del problema.

L'alternativa sembla trobar-se una vegada més en una posició conciliadora, es tracta de recollir la idea dels partidaris del mètode per descobriment: «l'aprenentatge té un caràcter constructiu i individual, de manera que la mera repetició d'un coneixement no n'assegura l'aprenentatge, sinó que és necessari garantir-ne una autèntica reelaboració cognitiva» (Poza, 1989, pàg. 228).

Però sense menysprear la consideració que la funció de l'escola és social, i la instrucció basada en l'exposició d'un cos organitzat de coneixements no ha d'entrar en oposició necessàriament amb la consideració del desenvolupament cognitiu de l'alumnat, ni amb el caràcter constructiu del seu aprenentatge.

Les bases d'aquesta opció conciliadora les trobem en la psicologia de la instrucció (Ausubel, Novak i Hanesian, 1978).

L'objectiu és aconseguir un aprenentatge significatiu segons Ausubel això es produeix quan s'estableix una relació no arbitrària i substancial entre el coneixement previ de l'alumne i el contingut que se li ha transmès. Això suposa un procés de reconstrucció mitjançant el qual l'alumne transforma el significat lògic en significat psicològic. En afirmar això s'està rebutjant el supòsit piagetian, que només s'entén allò que es descobreix. També és possible realitzar un aprenentatge significatiu quan el coneixement és transmès (Pozo, 1989).

El model d'Ausubel intenta superar l'oposició establerta entre el model tradicional i el model d'aprenentatge per descobriment. Així considera que tota situació d'aprenentatge s'ha d'analitzar tenint en compte les dues dimensions de l'activitat escolar: l'ensenyament i l'aprenentatge. Parlarem doncs del procés d'ensenyament-aprenentatge. Les situacions d'aprenentatge es configuren a partir de la juxtaposició de dos eixos: en el vertical el grau de significativitat de l'aprenentatge, i a l'eix horitzontal el tipus d'estratègia didàctica seguida per al seu ensenyament.

L'ensenyament-aprenentatge de la geografia

La Reforma recull la posició de la psicologia de la instrucció i les teories conciliadores d'Ausubel, però en relació al model didàctic a seguir aquesta definició presenta un inconvenient bàsic, ja que predisposa a una indefinició didàctica, i podria mal interpretar-se en el sentit que els aspectes didàctics són intranscendents per a l'aprenentatge, una vegada hem considerat que tant el model transmissiu com el mètode d'aprenentatge per descobriment són opcions limitades. En aquest sentit considerem molt important observar que el model didàctic aplicat suposa l'explicitació de la concepció que té el docent de la seva funció. Si com diu Ausubel, l'aprenentatge significatiu es produeix per reconstrucció modificant-se els coneixements previs o estructures psicològiques mercès a la recepció de coneixements científics, els docents hauran de ser els primers que hauran de reconstruir les seves estructures psicològiques i assumir que les situacions d'aprenentatge poden ser molt diverses i que tan important és garantir un contingut disciplinar coherent com elaborar l'estratègia didàctica més adequada per aconseguir que l'alumne aprengui. A continuació proposem un exemple de seqüència didàctica que hauria de tenir-se en compte a l'hora d'elaborar una unitat didàctica (veure document 6).

Document 6:

Gràfica per representar les situacions d'aprenentatge

Seqüència didàctica

Aprenentatge significatiu

Plantejament del problema	Explicitar els coneixements previs	Recepció de nous continguts	Organització dels continguts previs+apresos	Reconstrucció dels coneixements previs+adquirits	Explicitar l'aprenentatge realitzat
El professor explica el contingut del tema objecte d'estudi.	—Questionari tancat —Elaboren mapa conceptual.	—El professor explica i transmet els nous continguts a aprendre. (conferència, llistats) que els alumnes recullen sense col·laborar.	—Reproducció ordenada del tema.	—Aplicació dels continguts en un nou context.	—Respondre de nou al qüestionari inicial o bé reelaborar el mapa conceptual.
El professor enceta el tema fent unes preguntes. I proporcionant el material de consulta.	—Es plantegen conjuntament les hipòtesis de recerca.	—Els alumnes busquen la comprovació a les hipòtesis o qüestions plantejades a partir d'un material proposat pel professor.	—Expressar els resultats de la recerca l'una determinada manera (requisits exigits per part del professor).	—Aplicació dels continguts per resoldre un altre problema.	—Elaborar les conclusions de la recerca segons una pauta prevista pel professor.
Els alumnes trien el problema objecte d'estudi.	—Plantejament d'hipòtesis de recerca per part dels alumnes.	—Els alumnes cerquen la informació que els condereu significativa.	—Expressar els resultats de la recerca utilitzant els procediments que els alumnes escullin.	Aplicar els continguts a un nou problema paral·lel que els mateixos alumnes farien.	Expressió de les conclusions de la recerca, a partir del procediment que els alumnes escullin.

Conclusions

La reforma suposa una força de pressió que incideix en un sistema educatiu força estàtic. És molt difícil, per no dir impossible, canviar la pràctica educativa a partir d'un canvi de programes, o com s'anomena ara, amb la introducció d'un nou marc curricular. Perquè una reforma a fons, suposa una transformació del pensament del professor, de les seves actituds i dels seus mètodes. Si apliquem els principis del constructivisme en el pensament del professorat, convindrem que el que necessita el professorat per al canvi són canals estimulants d'interacció entre la teoria i la pràctica perquè a través d'ells pugui anar fent el seu propi procés de reflexió o reconstrucció del seu pensament i acció com a docent.

Si l'aplicació del nou currículum no va acompanyada prèviament d'una activitat intensa i de qualitat que estimuli la transformació del pensament del docent, el que pot produir-se és un veritable efecte «bumerang». El mateix caràcter obert del currículum pot generar concrecions educatives que estiguin en un complet desacord amb la fonamentació ideològica del currículum. De fet, els projectes de decrets de mínims d'ensenyaments ja són l'expressió d'un gir cap un currículum més tancat i tecnològic, tutelador de l'activitat del professor, en previsió d'aquest retorn del bumerang.

En aquesta ponència ens hem limitat a apuntar amb quatre agulles alguns dels aspectes claus a considerar en el procés de reflexió dels docents, des de la perspectiva disciplinar.

En relació a la funció de la geografia en el marc de la Reforma, la nostra conclusió és que es pretén un canvi substancial, donant una prioritat a la funció formativa (adoctrinadora i procedimental) més que a la informativa.

Respecte els continguts, creiem que es troba pendent una actualització i definició de l'enfocament per part del professorat de l'ensenyament obligatori, ja que en els darrers anys s'ha produït un procés de desvalorització dels continguts disciplinars, com a fruit de la identificació d'ensenyament tradicional amb la transmissió de coneixements. La reforma planteja, des de la posició conciliadora de Vygotski i Ausubel, una via intermèdia on l'ensenyament de continguts no està renyit amb la consideració del procés d'aprenentatge, i des d'on és important respectar el desenvolupament psicològic de l'alumnat, però també la lògica interna de la disciplina. Resultat d'això, el professorat haurà de ser conscient que la decisió de l'enfocament disciplinar i la selecció dels continguts que se'n deriva és una decisió important. Des del nostre punt de vista creiem que el currículum de geografia que ens planteja la reforma respira aires radicals o crítics, manifestats més en els objectius que en els continguts i criteris d'avaluació. Ara és necessari que així ho entenguin els dissenyadors de materials didàctics.

La seqüenciació dels continguts és aquell aspecte del currículum que queda sense explicar. Les opcions poden ser diverses, perquè les variables que intervenen en la seqüenciació són múltiples: el desenvolupament evolutiu dels alumnes, el model disciplinar, el tipus de continguts organitzadors... Perquè els docents puguin elaborar la seqüenciació requerida per al projecte curricular de centre i el de la seva pròpia programació és imprescindible que compti amb models de seqüenciació dels conceptes bàsics disciplinars.

Els models didàctics o com ensenyar la geografia ens ha dut a considerar la diferència observada pel model d'Ausubel entre el procediment d'aprenentatge de l'alumne i el procediment d'ensenyament o didàctic que empra el professor. Així a la classe es produeixen unes situacions d'ensenyament-aprenentatge diferents en funció del tipus de contingut que estem treballant.

Bibliografia

- BENEJAM, P. (1989): «Los contenidos de ciencias sociales», a *Cuadernos de Pedagogía*, nº 168, pp. 44-48.
- CAPEL, H. i altres (1985): «La geografía ante la reforma educativa», a *Geocrítica*, nº 53, Barcelona.
- CARRETERO, M., POZO, J. i ASENSIO, M. (compiladors) (1989): *La enseñanza de las ciencias sociales*, Ed. Visor, Madrid.
- COLL, C. (1986): *Marc curricular per a l'ensenyament obligatori*, Generalitat de Catalunya, Departament d'ensenyament, Barcelona.
- DEL CARMEN, LI. (1991): «Secuenciación de los contenidos educativos», a *Cuadernos de Pedagogía*, nº 188, pp. 20-23.
- GRAVES, N. J. (1985): *La enseñanza de la geografía*, Ed. Visor, Madrid.
- HANNOUN, H. (1977): *El niño conquista el medio*, Ed. Kapelusz, Buenos Aires.
- MARTIN, E. (1991): «¿Qué contienen los contenidos escolares?», a *Cuadernos de Pedagogía* nº 188, pp. 17-19
- VYGOTSKI, L. S. (1988): *Pensament i llenguatge*, Ed. Eumo, Vic.

Apèndix

Dels projectes de reials decrets de desenvolupament de la Llei orgànica d'ordenació general del sistema educatiu:

Bloc N° 6:

Població i activitats humanes

Conceptes

1. La població local: relacions entre assentaments de població i els elements del medi físic.
2. Treballs i professions més habituals a l'entorn, característiques i relacions amb el medi físic.
3. Procés d'extracció, transformació i comercialització d'alguns productes bàsics. Els serveis.
4. La publicitat i el consum dels productes.
5. Activitat de temps lliure.

Procediments

1. Recollida i interpretació d'informacions de diverses fonts (tv, premsa, etc) sobre activitats humanes.
2. Anàlisi d'alguns missatges publicitaris oferts per distints medis de comunicació (cartells, anuncis lluminosos, radio, tv, etc).
3. Planificació d'activitats d'oci de forma autònoma i creativa.

Actituds

1. Sensibilitat i respecte pels costums i modes de vida de pobles diferents al propi.
2. Valoració dels distints treballs i professions i de la seva funció complementària en el conjunt de la societat.
3. Sensibilitat i refús davant les desigualtats socials associades a l'edat, el sexe, les condicions socials i econòmiques i solidaritat amb els grups més afectats.
4. Valoració de la influència del desenvolupament tecnològic en les condicions de vida i en el treball.

Bloc N° 8:

Organització social

Conceptes

1. La comunitat domèstica: formes noves d'organitzar el treball, la relació d'igualtat entre els sexes i l'atenció de persones en situacions de dependència.
2. La comunitat escolar: organització. Tasques i responsabilitats de cadascun dels seus membres.
3. Organitzacions socials a l'àmbit de la localitat, de la Comunitat Autònoma i de l'Estat.
4. La Comunitat Europea: països que la formen.

Procediments

1. Planificació d'entrevistes i qüestionaris per obtenir informacions sobre el funcionament de diferents organitzacions i grups socials i sobre les opinions i interessos dels seus membres.
2. Dramatització i simulació de conflictes entre grups socials.
3. Domini de les regles de funcionament de l'assemblea com instrument de participació en les decisions col·lectives.

Actituds

1. Responsabilitat en l'exercici dels drets i deures que corresponen com a membres del grup (a la família, en la classe, en l'escola, en el grup d'iguals, etc.).
2. Refús de discriminacions en l'organització d'activitats grupals per raons ètniques, de sexe, d'estatus social, etc.
3. Solidaritat i comprensió davant els problemes i necessitats dels altres.
4. Valoració del diàleg com instrument privilegiat per solucionar els problemes de convivència i els conflictes d'interessos en la relació amb els altres.
5. Reconeixement del valor i funció col·lectiva del treball domèstic.

2. Blocs de contingut

Bloc N° 1:

Societat i territori

Conceptes

1. Iniciació als mètodes geogràfics:
  - Percepció i representació de l'espai. Tècniques i sistemes de representació espacial.
  - Les fonts d'informació geogràfica i la seva utilització per al coneixement de l'espai geogràfic.
2. El medi ambient i la seva conservació:
  - Trets fonamentals del marc físic de la Terra.
  - Principals unitats paisatgístiques d'Espanya com a resultat de les interaccions entre clima, relleu, aigües i vegetació.
  - Interaccions entre sers humans i medi ambient, problemes de degradació d'aquest i polítiques correctores.
3. La població i els recursos:
  - Conceptes bàsics de la demografia. Tendències i problemes demogràfics a Espanya.
4. Les activitats econòmiques i l'espai geogràfic:
  - Principals sistemes d'explotació agrària al món. Espais agraris i problemes de l'agricultura a Espanya.
  - Condicionants i perspectives de l'activitat pesquera a Espanya.
  - La indústria i l'explotació de matèries primeres i fonts d'energia al món. Espais industrials i perspectives de la indústria a Espanya.
  - Diversitat i desenvolupament de les activitats terciàries a Espanya i al món.
  - Els nivells de desenvolupament econòmic i l'intercanvi desigual.
5. L'espai urbà:
  - El fet urbà: evolució i canvis: les funcions de les ciutats i l'organització del territori; l'espai urbà i l'estructura socioeconòmica; les relacions camp-ciutat. Principals aglomeracions urbanes al món. Xarxa i espais urbans a Espanya.
6. Espai i poder polític:
  - L'organització política del territori. Els grans àmbits geoeconòmics del món. L'organització político-administrativa dels territoris espanyol o europeu. La diversitat geogràfica d'Espanya i les Comunitats Autònomes. Els desequilibris regionals.

Procediments

1. Obtenció, selecció i registre d'informació rellevant servint-se de diferents medis i fonts d'informació (inclús el treball de camp).
2. Lectura i interpretació de fotografies aèries, plànols i mapes de distintes característiques i escales; elaboració de croquis i mapes temàtics a partir d'informacions obtingudes per diversos mitjans (observació directa, dades estadístiques, bases de dades, etc).
3. Lectura i interpretació de gràfics i diagrames de tipus diferent i elaboració d'aquests a partir de taules i quadres estadístics.
4. Avaluació de la correcció i objectivitat de la informació expressada en gràfics, diagrames i documents visuals en general.
5. Anàlisi de les interaccions entre el medi i l'acció humana que es donen en processos i manifestacions geogràfiques com la contaminació i degradació del medi ambient, la configuració d'un paisatge determinat o la localització i distribució de determinats fets geogràfics.
6. Planificació i realització de treballs de síntesi o senzilles investigacions utilitzant informació cartogràfica.

Actituds

1. Curiositat per descobrir i conèixer territoris i paisatges de tipus molt diferent i valoració de la seva diversitat com una riquesa natural i cultural a la vegada, que és necessari protegir.
2. Presa de consciència dels grans problemes i riscos que l'acció humana provoca en el medi ambient i els recursos naturals del planeta, i disposició favorable a la seva conservació i defensa.
3. Refús davant el repartiment desigual dels recursos entre els pobles del planeta i solidaritat amb aquells que pateixen l'escassetat de recursos i d'aliments.

La reforma educativa i la geografia a l'ensenyament post-obligatori (16-18 anys): Una proposta per a la programació de la geografia de Catalunya

Rosa ASCON i BORRÀS
Helena ESTALELLA i BOADELLA
Departament de Geografia
Universitat Autònoma de Barcelona

L'objectiu essencial de qualsevol programació de geografia humana a l'ensenyament post-obligatori pensem que ha de ser el facilitar als alumnes l'adquisició d'una xarxa de conceptes jerarquitzats i interrelacionats, es a dir d'un model que els permeti avançar en el procés de generalització interpretació de la realitat, fent més èmfasi en els processos, agents i mecanisme que en els fets concrets. S'ha de passar d'acumular conceptes descriptius a acumular conceptes interpretatius i de mètodes. Afegir a la densitat d'informació, la densitat d'interpretació. Paral·lelament cal consolidar el procediment propiament disciplinar així com introduir el mètode de la investigació científica: formulació d'hipòtesis de treball, construcció de variables i validació de les hipòtesis de partida. Alhora de seqüenciar els continguts caldria doncs seguir la lògica de la propia disciplina tant pel que fa als fets i conceptes com als procediments.

Ara bé, les Ciències socials i per tant la geografia, són ciències pluriparadigmàtiques. No hi ha un sol model explicatiu acceptat per tota la comunitat científica si no que conviuen alhora explicacions i concepcions diferents i fins i tot oposades. Amb aquesta afirmació no s'està suggerint la inexistència del coneixement objectiu a les ciències socials, ni es nega la possibilitat de formular lleis predictives i explicatives. Es vol dir, simplement, que és molt improbable l'acord sobre la naturalesa exacta del coneixement i sobre el contingut de les lleis. En ciències socials no hi ha un únic sinó diferents discursos. Així

doncs, el professor de ciències socials abans de formular i seqüenciar els coneixements ha de decidir quin és el model explicatiu que vol transmetre.

Tot seguit es presenta una proposta per la programació i seqüenciació dels coneixements de geografia de Catalunya basada en els principis de l'escola crítica, que engloba des del model tèdric fins a seqüenciació de la programació, les referències bibliogràfiques per preparar les classes i una indicació sobre els procediments, especialment els cartogràfics i l'anàlisi de text.

El paradigma crític en Geografia

Els fonaments d'aquest paradigma cal buscar-los d'una banda en la geografia social d'Eliée Reclus i de l'altra en la teoria marxista de la història i en les aportacions posteriors formulades en el període d'entreguerres per l'escola de Frankfurt. La investigació d'aquesta escola es vertebrava al voltant de tres eixos: l'anàlisi econòmica de la fase post liberal del capitalisme; l'estudi psico-sociològic de la integració social dels individus basat en el psicoanàlisi de Freud i també en l'expansió i utilització de la cultura de masses com instrument de domini. Configuren una teoria crítica de la Ciència Social basada no exclusivament en l'economia política sinó en el conjunt de ciències socials. L'escola crítica en geografia intentà, en una primera fase, aplicar els conceptes del materialisme històric a l'anàlisi dels processos i dels mecanismes que configuren les estructures territorials. El territori és un producte social i alhora un component de l'organització social global. És un resultat històric construït i transformat per les societats que hi han viscut al llarg de la història. En aquest procés de transformació, les societats destrueixen part d'aquest territori heretat i, en certa manera «creen» o «construeixen» nous espais. D'entre totes les relacions que els grups socials poden establir entre si, els marxistes primen com a categoria d'anàlisi les relacions econòmiques i dins d'aquestes les de producció. Als darrers anys aquest enfocament s'ha flexibilitzat i ha incorporat nous elements de recerca i categories d'anàlisi. Ha donat molta importància a les estructures i de poder. Així mateix consolidat un corrent denominat geografia del gènere o geografia feminista que ha fet importants aportacions a l'anàlisi de l'estructura sexista de la societat i a l'estudi de les desigualtats socio-espacials derivades dels diferents rols que la societat assigna als homes i a les dones.

Utilitat de la geografia crítica per l'ensenyament secundari

Els conceptes, les idees i els valors de la geografia crítica que considerem més útils i enriquidors per a aplicar-los a l'ensenyament són, entre altres: la visió global que dona de la realitat social i natural, el que en podríem dir una geografia total que facilita als adolescents fer una primera interpretació del funcionament del món i sobretot els permet connectar i interrelacionar els coneixements estudiats al llarg de l'ensenyament; en segon lloc, però no menys important, l'anàlisi dels mecanismes que regeixen el canvi d'aquesta mateixa realitat social; la introducció de la perspectiva històrica en l'anàlisi del territori, permet copsar la persistència d'alguns fets, alhora que el canvi d'alguns altres; mostra també que els fets podrien ser diferents de com són ara; adopta una actitud crítica envers la injustícia i la desigualtat de la societat actual; connecta molt més directament amb la realitat quotidiana dels alumnes; posa de manifest l'existència de tots aquells grups tradicional-

ment obviats en les anàlisis científiques, com són ara les ètniques, les dones, i grups marginals; educa en el respecte al medi ambient i la preservació de l'equilibri ecològic. Aquestes qualitats fan l'enfocament crític especialment adient per a motivar l'interès dels alumnes, raó per la qual es proposa com a guia del nostre treball.

Proposta de programació

Presentem a continuació una proposta de programació de geografia de Catalunya¹ que pretén ser coherent amb els principis i valors inherents a l'escola crítica que acabem d'anàlitzar. Comprèn deu temes que sintetitzen els problemes més rellevants del nostre país i que engloben, a més dels fets i conceptes descriptius disciplinars, els conceptes clau paradigmàtics i ordenats que permeten interpretar la realitat geogràfica perquè son capaços d'explicar moltes situacions diferents. Formen el cos de coneixements que els alumnes han d'haver assimilats a l'acabar l'ensenyament secundari. Als professors de cada centre els correspon fer la seqüenciació detallada de cada tema i escollir-ne els més adients a les capacitats i coneixements previs dels seus alumnes.

Els conceptes clau

Amb aquest nom ens referim a aquells conceptes que organitzen els continguts i configuren el model interpretatiu formulat per l'escola crítica. Són transversals a totes les ciències socials que apliquin aquest mateix paradigma. Sense pretensió de formalitzar una llista definitiva, voldríem remarcar l'operativitat dels següents: mode de producció, acumulació, classe social, plusvàlua, poder, dominació, explotació, desigualtat, conflicte, interdependència, permanència i canvi. Aquests conceptes paradigmàtics, s'han de treballar i creuar, òbviament, amb els conceptes clau disciplinars (generals i temàtics). Entre els més importants podem assenyalar: situació, localització, distribució, distància, xarxa, jerarquia, centre, difusió, migració, flux, aglomeració, polarització, entre els referits a l'espai. D'entre els lligats a la relació societat natura: hàbitat, paisatge recurs, territori. I entre els que fan referència al tipus d'organització de l'espai, regió, frontera per exemple. Podríem dir, que els conceptes clau disciplinars són transversals a tots els paradigmes en geografia, encara que en cadascun se'ls hi dona un contingut diferent.

Eixos temàtics de la programació

A) Introducció

1. La magnitud relativa de Catalunya

- a) Catalunya i les Comunitats Autònomes de l'Estat Espanyol.
  - Superfície i població.
  - Valor de la producció total i per sectors d'activitat.
  - Població i treball total i per sectors d'activitat.
- b) Catalunya i els Països Catalans.
  - Superfície i població.
  - Valor de la producció total i per sectors d'activitat.
  - Població i treball total i per sectors d'activitat.
  - Especialització industrial.

- c) Catalunya i els estats, nacions i regions industrials de la Comunitat Econòmica Europea.
  - Superfície i població.
  - Treball.
  - Especialització econòmica.
- d) Catalunya i els grans eixos d'activitat europeus.
  - Xarxa de comunicacions i tràfic terrestre.

L'objectiu d'aquest tema és que els alumnes reflexionin sobre el pes específic de Catalunya i la seva situació respecte dels àmbits tractats. S'ha d'aprendre a relativitzar la importància del propi país amb la màxima objectivitat possible. Per això s'utilitzen una sèrie d'indicadors socioeconòmics pels tres àmbits més proper i «naturals»: el nacional de Països Catalans, l'estatal d'Espanya i l'europeu de la CEE.

Com a conclusió d'aquest tema s'analitza la situació de Catalunya respecte als grans eixos de circulació europeus per tal de veure la possible unió de l'eix mediterrà al conjunt d'eixos centrals europeus.

Les idees essencials que cal tractar són:

Catalunya té un pes important si es compara a altres comunitats autònomes de l'estat però un pes petit en relació a altres regions industrials europees similars a la nostra.

Catalunya està més ben situada que altres comunitats de l'Estat respecte als eixos de circulació europeus al quedar connectada a través de l'eix del Rhone amb el quadrilàter central europeu.

B) Els marcs de referència.

2. El marc físic: escenari i recurs de les activitats humanes

- a) Descripció i situació de les principals unitats de relleu: Catalunya un país de muntanyes en el qual les planes són escasses.
- b) El clima: descripció i distribució de les temperatures i les precipitacions. Localització dels diferents tipus de clima a Catalunya.
- c) Les aigües: localització de les principals conques hidrogràfiques i dels principals aqüífers.
- d) La vegetació: descripció i situació de les principals zones de vegetació de Catalunya.
- e) El medi com a recurs i com a risc. Els conflictes: Els recursos hídrics i energètics. Els riscos d'aiguats i inundacions. Principals zones amenaçades o conflictives.

L'objectiu del tema segon és d'entrada que els estudiants es familiaritzin amb la fesomia física del país com a escenari de l'activitat humana. Així es passa revista a les principals característiques del medi físic. En segon lloc s'introdueix el tema del medi com a recurs a través d'un exemple que pot ser el recurs hídric i les necessitats pel consum agrari, industrial i urbà o bé els recursos energètics que permet veure com al llarg de la història ha variat el que la societat considera com a recurs i permet un plantejament actual de la necessitat de renovació dels recursos energètics. En tercer lloc s'introdueix el concepte de risc natural, també a través d'un exemple com podria ser l'aigua: els aiguats com a

característica del clima mediterrani i la seva incidència en una societat cada vegada mes urbanitzada en la que la incidència de les inundacions és cada vegada més greu. En darrer lloc s'introdueix el tema del conflicte social respecte al medis així problemes i conflictes derivats de la sobreexplotació d'un recurs com per exemple un aquífer que pot donar lloc a la manca d'aigua en zones urbanes; o problemes derivats d'un ús salvatge del medi com la contaminació industrial per abocadors incontrolats. Es pretendria també que s'arribés a l'estudi d'una zona caracteritzada per un conflicte socio-natural, o bé per la destrucció del medi o encara per la necessitat de protecció del medi natural.

3. El Marc Institucional: Catalunya dins d'un estat plurinacional

- a) L'organització territorial de l'Estat en Comunitats Autòmes segons la Constitució del 1978.
- b) L'estructura territorial de les Entitats locals: municipis, comarques i províncies.
- c) L'estructura territorial de les Entitats Perifèriques de l'Estat (províncies) i de la Generalitat de Catalunya.
- d) Perspectiva històrica de la reivindicació comarcal.

El tema número tres té per objectiu introduir l'alumne en el coneixement de les diferents divisions político-administratives i de les seves competències.

El territori actual és en part el resultat del pensament de decennis anteriors sobre el territori i plasmat en les planificacions territorials i urbanes que han tingut efecte al cap d'uns anys. És per això que cal saber quins són aquests àmbits de pensament sobre el territori. En segon lloc, el territori s'administra en varis nivells amb diferents competències. Per les competències locals els nivells son tres: municipi, comarca i província; per les competències de l'administració perifèrica de l'Estat els nivells son únicament dos, la província i la Comunitat Autònoma i per l'administració perifèrica de la Generalitat els nivells estan encara per definir encara que es poden agafar alguns dels exemples existents.

En aquest tema caldria donar una certa importància a l'existència de la reivindicació comarcal lligada al catalanisme polític i enfrontada a l'existència de la divisió provincial. Caldria analitzar la solució actual d'aquest vell problema.

C) Diferenciació territorial de Catalunya

4 La població i el treball

- a) Distribució i característiques generals, culturals i tècniques.
- b) Distribució comarcal de la població activa segons activitat i qualificació.
- c) Distribució comarcal de l'atur.

El tercer gran apartat d'aquest programa l'hem anomenat «la diferenciació interior de Catalunya». L'objectiu d'aquest apartat és analitzar les causes de les grans diferències socio-econòmiques a l'interior del país. Volem veure com les distintes activitats econòmiques han anat construint el territori i marcant-lo profundament; volem veure també com aquestes activitats es superposen en el territori dotant-lo de diverses densitats econòmiques. No podem parlar avui en dia d'una especialització sinó d'una superposició d'especialitzacions.

L'àmbit temporal d'estudi podria estar marcat per el de l'activitat inductora de creixement, la indústria. Ens remontaríem a la segona meitat del segle passat per aquesta activitat i per la resta podríem mantenir el mateix temps o bé reduir-lo i començar a l'etapa de creixement (1959-1973) de la segona meitat del segle XX. La diferenciació territorial s'estudia des d'una perspectiva general i no regional (comarca per comarca).

L'apartat C el comencen amb el tema 4 sobre la població i el treball. L'objectiu d'aquest apartat es doble. Per una banda revisar unes macromagnituds de població del Principat: nombre total d'habitants, per sexe, per grups d'edat i estudiar-les cartogràficament per comarques, per tal de veure-hi les disparitats i les homogeneïtats; acabant amb l'estudi d'un mapa de densitat de població comarcal. Caldria aquí ja fer èmfasi en la isolínia dels 50 hab/km² que separa dues Catalunyaes. En aquest primer punt és on caldria fer referència a la composició multi-cultura i multi-ètnica de la nostra població. Les dades són molt escasses al no constar la ètnia en les informacions estadístiques i a la situació de il·legalitat i/o marginació en que es troben diverses ètnies com els gitanos i els africans a casa nostra.

Per altra banda la segona part d'aquest tema es dedica a la distribució de la població (força de treball) en el territori. Així veurem la distribució de la població activa catalana en nombre total per comarques i la magnitud de la seva concentració. A aquesta població activa podem caracteritzar-la per grups d'edat; segons qualificació, pel nivell d'estudis assolit i per la pròpia qualificació professional; segons activitat; i finalment pel nivell d'atur i per la caracterització per edat i sexe d'aquest atur. D'aquestes variables caldrà fer-ne una anàlisi comarcalitzada.

En aquesta segona part és on es pot introduir el tema de la diferenciació segons gènere en el treball, ja que és disposa d'informació.

L'objectiu d'aquest tema és, doncs, caracteritzar la població i veure la distribució del treball en el territori com una primera variable de localització de l'activitat econòmica.

5 Els espais industrials

- a) La Catalunya industrial fins a 1959.
  - La formació dels espais industrials i la seva configuració a finals del segle XIX. Barcelona, el litoral i els eixos fluvials.
  - Evolució d'aquests espais al llarg de la primera meitat del segle XX.
- b) El creixement industrial. 1959-1973.

Canvis en l'especialització productiva i nous espais generats. L'expansió i concentració industrial del Barcelonès, Vallès Occ. i Or. i Baix Llobregat; el Tarragonès.
- c) La crisi industrial de 1973-1986.
  - Característiques generals.
  - Desestructuració i submersió industrial a l'àrea de concentració.
- d) El creixement econòmic dels darrers anys. Nous sectors d'especialització industrial. Creixent internacionalització de les inversions. Noves pautes de localització.

En aquest tema es pretén analitzar Catalunya com a país industrial i els canvis en les pautes de localització de les indústries.

La primera activitat econòmica estudiada és la indústria perquè és la inductora del creixement econòmic del país. El que es pretén és seguir històricament la construcció dels espais industrials, per arribar a explicar-nos l'actual configuració. Això voldrà dir que estudiarem únicament aquells espais que han sobreviscut: el tèxtil i no la indústria surera de l'Empordà, per exemple. Per explicar-nos la Catalunya industrial actual encara cal remontar-se a la creació dels espais interiors a la segona meitat del s. XIX, quan la burgesia industrial crea la indústria de l'interior al llarg dels rius. Per aquest motiu hi ha un primer apartat, que el fem arribar fins al Pla d'Estabilització del 59, en el que s'explica aquesta primera creació d'espais industrials.

L'anàlisi del període actual es divideix en tres sub-períodes, l'expansió, la crisi i el creixement actual. En cada etapa s'hauria de fer èmfasi en els canvis en l'especialització i en els canvis en l'espacialitat, mostrant com la localització industrial segueix pautes diferents depenent de la situació social i econòmica.

6. Els Espais terciaris

- a) El procés de terciarització. Els centres de serveis i gestió.
- b) El turisme i l'oci. El paisatge com a recurs.
- c) El transport: infraestructura viària.

L'objectiu general del tema 6 és fer veure la importància creixent del sector terciari com a sector productiu i com a generador de llocs de treball.

Així el primer apartat està dedicat a l'anàlisi del procés de terciarització de l'economia catalana, fent èmfasi en el sorgiment del terciari superior i de la seva ubicació com un dels factors de localització industrial avui en dia. En aquest primer apartat també s'estudia la xarxa urbana on es localitza el comerç, els serveis i la gestió.

El segon apartat es dedica a l'anàlisi del turisme. Es recupera el marc físic i es torna mirar ara com a recurs paisatgístic, tant el de marina com el de muntanya. Es busca quines condicions han de complir-se pel turisme de masses de la costa i quines condicions pel turisme de segona residència i de muntanya. S'analitza després la territorialització de la oferta turística separant l'oferta hotelera, de la de campings i de la de segona residència. Com a punt final s'analitza els impactes ecològics derivats del turisme.

El darrer apartat es reserva per l'estudi de la infraestructura viària terrestre (ferrocarrils, autopistes, carreteres) marítima (ports) i aèria (aeroports).

7. L'Espai agrari

- a) Condicions naturals per a la producció agrària.
- b) Condicions socials: El model agrari català.
- c) Especialitzacions productives i evolució.
- d) Les regions agràries de Catalunya.

El tema set vol aconseguir l'ampli objectiu de comprendre el món rural català. En primer lloc recuperem el marc físic i fem referència a les condicions naturals per a la produc-

ció agrícola; fent especial referència a les necessitats d'aigua i als condicionants de la muntanya.

En segon lloc cal fer referència a les característiques socio-econòmiques de la producció agrària catalana (agricultura familiar) amb referència a les magnituds de les explotacions, als règims de tenència, a les característiques del treball. Possiblement es pot fer aquí referència a la importància del treball femení en el camp.

En tercer lloc tractarem l'especialització productiva. Com hem passat de ser un país de pagesos a un país de ramaders i com el sector agrari s'ha transformat en subministrador de matèries primeres a la indústria agroalimentària, sense oblidar la importància de la existència de l'àrea metropolitana com a gran consumidora d'aliments frescos.

En darrer lloc passarem a dibuixar en el mapa les diferents regions agràries segons la complexitat de l'especialització respectiva.

D) Conclusió: El model territorial

8. Els desequilibris territorials

9. El fet metropolità i la xarxa urbana

10. La planificació territorial

El darrer gran apartat, a manera conclusiva, es dedica al model territorial resultant que tenim avui en dia en el nostre país.

Dediquem el primer tema als desequilibris territorials. Catalunya es troba dividida en dues zones, una de màxima concentració d'activitats econòmiques i població i l'altra de màxima desertització i d'una única especialització econòmica; podríem per tant parlar de concentració, de desequilibri.

El segon tema està dedicat al tema de la macrocefàlia barcelonina. És Catalunya un país petit amb un cap massa gros o bé ens trobem amb un cap que abarca tot Catalunya i més territori exterior; no hauríem de mirar la metròpoli catalana formant un conjunt amb les metròpoli del sur-oest europeu? en aquest sentit cal analitzar el conjunt de la xarxa urbana catalana i el fet metropolità que l'encapçala.

El tercer tema proposat com a cloenda del curs és un tema de mirar cap endavant. La societat té a les seves mans el futur del territori i el pot conduir a través de la planificació en els diferents nivells territorials des dels plans generals municipals fins a l'ordenació de tot Catalunya. Quin territori volem? com el que tenim ara? què en volem canviar?.

Els materials o recursos

L'èxit en l'assumpció dels coneixements de la programació per part dels alumnes depèn, en part, de l'adequació dels recursos i materials emprats pel professor a classe. BRUNER

(1966) parla de tres tipus de coneixement o maneres de conèixer, cada una de les quals comporta materials específics.

El coneixement en actiu treu la informació de l'experiència directa. No hi ha cap dubte que la relació espontània o guiada de l'alumne amb la natura i amb la societat pot donar molta informació. Tanmateix les experiències possibles són molt diverses segons el medi i la realitat concreta de cada grup social i de cada centre, de manera que no creiem possible ni oportú entrar en aquest tema.

Els recursos icònics són aquells que ofereixen coneixements a través de la representació de coses reals quan l'experiència directa esdevé difícil. Entre aquests recursos figuren la fotografia, la làmina, la diapositiva, el vídeo, el cinema, la maqueta, el periòdic, etc. La utilitat d'aquests recursos queda fora de dubte, però tampoc no són a l'abast del nostre treball i, per altra part, se'n dona una oferta molt diversificada i abundant.

Ens limitem a procurar recursos simbòlics que són els que, per a transmetre coneixements, utilitzen signes arbitraris i convencionals com la lectura, escriptura, xifres, gràfiques o mapes. Tractarem aquí els procediments simbòlics, concretament el llenguatge gràfic-cartogràfic i la comprensió i anàlisi de textos.

La cartografia i les gràfiques

La cartografia és l'instrument més genuïnament geogràfic, i encara que també la fan servir les altres ciències, el mapa és l'eina de treball indispensable del geògraf. És, a més, la més adequada especialment per a la generalització o sintetització geogràfica. Permet visualitzar de forma ràpida les distribucions dels fenòmens a la superfície de la terra i les seves interrelacions. Mostra a més de manera senzilla el principi de causalitat, un dels fonamentals en la investigació geogràfica.

Ajuda, també, els alumnes en el procés d'abstracció, ja que un mapa és una representació selectiva, abstracta i simbòlica dels trets de la superfície terrestre. Selectiva perquè cal seleccionar prèviament els aspectes de la realitat que es volen cartografiar (no es pot representar tot), abstracta perquè es canvien les formes físiques, simbòlica en representar els fenòmens amb símbols o trames.

Tanmateix, la cartografia i el grafisme en general no ocupen al nostre país el lloc que els correspon en la didàctica de la geografia, i està endarrerit, en aquest camp, respecte a la resta dels països occidentals. Els programes no donen indicacions gaire precises, i no promouen suficientment l'ús de la cartografia a l'ensenyament secundari. D'altra banda, els professors que fan servir el mapa i les gràfiques d'una manera correcta i satisfactòria són encara excepció. La majoria no tenen prou coneixements cartogràfics per a elaborar ni, sovint, llegir o interpretar els mapes. En general se senten poc còmodes davant d'un mapa perquè són conscients de la seva falta de preparació no només tècnica, sinó fins i tot cultural (falta de tradició). El mapa té un llenguatge propi, diferent, que els professors no dominen convenientment.

La tradició didàctica de l'ensenyament de la geografia és oral, literària i reticent davant al grafisme. S'utilitza de forma subsidiària com un instrument complementari dels llibres o de consulta. Falten, a més, materials. S'editen pocs mapes i atlas, perquè no tenen prou sortida. En general, i amb poques excepcions, els mapes murals, els atlas i la cartografia del llibre tenen una mala representació, especialment temàtica. Són, a més, molt tradicio-

nals a causa del fet que els editors no s'atreveixen a fer-hi les innovacions que des de fa anys s'han fet a d'altres països.

Fins fa relativament poc temps no s'ha cuidat suficientment la preparació cartogràfica dels futurs ensenyants, i molt especialment dels de geografia. Normalment la cartografia s'ha impartit des d'un punt de vista teòric i amb un enfocament històric de la seva evolució. Ha deixat de banda la cartografia aplicada i didàctica.

Tanmateix la renovació de la didàctica de la geografia no pot prescindir de l'ús modernitzat de la cartografia. El mapa és un instrument imprescindible per a un ensenyament actiu, ja que és un centre d'interès i un objecte d'investigació o informació. És, en definitiva, un dels pilars de la metodologia didàctica de la geografia. No es pot fer una bona classe de geografia sense l'ús programat i sistemàtic del mapa, que facilita la pràctica de la pedagogia activa, participativa, basada en el treball personal. És un dels mètodes més adequats per a iniciar els alumnes en la percepció i l'anàlisi dels problemes espacials. El mapa ha de ser un punt de referència, font de documentació i d'investigació.

Cal, doncs, privilegiar i potenciar la utilització dels mapes especialment temàtics. Tots els instituts i escoles haurien de tenir una cartoteca amb les millors col·leccions a l'abast dels professors i dels alumnes, i una aula adequada per a treballar i elaborar mapes. Només així es podria treure el màxim profit de les potencialitats de la cartografia. Avui per avui això és encara una utopia al nostre país, on encara no s'ha generalitzat ni la simple utilització dels atlas i mapes murals.

El desenvolupament de les competències en cartografia suposa un llarg procés d'aprenentatge. Normalment, en acabar l'ensenyament secundari els alumnes haurien de ser capaços de llegir i fer una primera interpretació dels mapes temàtics, croquis i plànols, així com de les gràfiques més habituals. S'haurien d'haver iniciat també en la seva elaboració, per a la qual cosa necessiten conèixer correctament el llenguatge i les tècniques bàsiques.

Anàlisi i comentari de textos

Perquè els alumnes assimilin bé els continguts és fonamental una correcta lectura, comprensió i comentari escrit dels textos adequats a les seves capacitats.

Esquema orientatiu per al comentari de textos:

L'esquema que presentem aquí és només un suggeriment, una orientació, que no s'ha de prendre com a model exclusiu. Cada text és singular i únic, i susceptible, per tant, de diferents comentaris.

Es pot afirmar, però, que l'anàlisi d'un text té sempre dues parts: la lectura del text, i la redacció del comentari. Pel que fa a la primera part, recomanem:

— Fer una primera lectura atenta però ràpida del text, per a tenir-ne una visió global i saber de què tracta.

— Rellegir reflexivament el text tantes vegades com sigui necessari per a comprendre'n ben bé el sentit. Cal fixar-se en les paraules que van al principi de cada paràgraf, i les que fan de nexa entre els paràgrafs i indiquen la relació entre ells.

— Numerar els paràgrafs i subratllar les idees principals de cadascun amb un color, i les secundàries amb un de diferent.

— Seguidament, i abans d'iniciar la redacció del comentari, és convenient fer un esquema del text per a plasmar les idees ordenades segons la seva importància, en una sinopsi, o encara millor, en un gràfic.

Respecte a la redacció, s'ha de remarcar que ha de restar ben escrita, per la qual cosa es necessita pensar bé allò que es vol dir, i donar una estructura coherent a les idees i evitar repetir, encara que sigui amb paraules diferents, el contingut del text. El comentari és sobretot un treball personal que demostra la capacitat d'anàlisi, de síntesi i d'interpretació dels alumnes. És aconsellable que l'escrit consti de tres parts:

a) Introducció

— Cal especificar davant de quin tipus de text ens trobem: fragment d'un llibre científic o literari, d'un article, d'un informe, fragment d'un diari, etc.

— Assenyalar el seu caràcter: geografia física, econòmica, urbana, etc., i el tema específic.

— Especificar l'autor i la data del text. A poder ser s'ha de fer una breu referència a la personalitat de l'autor.

— Fer un comentari respecte al context geogràfic i històric del text.

— Indicar si es tracta d'un text de divulgació o científic.

b) Comentari i anàlisi del contingut

— Fer un resum del text. Té l'objectiu de comprovar que s'ha entès i d'aprendre a fer-ne una síntesi.

— Comentar les idees principals i els problemes que planteja.

— Ampliar, en la mesura que sigui possible, el contingut per tal de clarificar els punts o detalls confusos, i per a remarcar-ne els continguts implícits.

c) Conclusió

Fer una valoració personal del contingut i de la importància del text.

Una proposta com la que presentem, pensem que ajuda a la formació dels alumnes i contribueix a canvis d'actitud positius, en tant que coopera a assolir una visió global de la diversitat i interdependència entre els fets geogràfics; i analitza l'origen de les desigualtats i de molts dels conflictes presents en la vida quotidiana. Els ajuda també a adquirir una opinió crítica, a veure que les coses poden ser diferents de com són ara. I aquesta hauria de ser la veritable educació que implicaria coneixement, voluntat i acció. Per acabar només voldríem afegir que l'assumpció dels continguts per part dels alumnes depèn no sols de la validesa de la seqüenciació sinó també de la validesa dels procediments didàctics del professor.

Notes

¹ Aquesta geografia de Catalunya hauria d'anar precedida d'un curs de Geografia Humana General, la proposta de programació del qual es va presentar al Simpòsium de Ciències Socials d'aquell mateix any (Veure bibliografia general).

Bibliografia bàsica per la preparació del programa

Tema 1

Eurostat Regiones. Anuario estadístico. Theme 1: Statistiques generales. Serie A. Anuaires. BANCO DE BILBAO Renta nacional de España y su distribución provincial.
GENERALITAT DE CATALUNYA, INSTITUT D'INVESTIGACIONS ECONÒMIQUES.
Catalunya i la CEE. Llibre blanc sobre la repercussió a Catalunya de l'adhesió d'Espanya a la Comunitat Econòmica Europea. Barcelona, 1982.

Tema 2

RIBA i ARDERIU, ORIOL *Geografia física dels Països Catalans.* Barcelona, Ketres, 1979.
FOLCH i GUILLÉN, RAMON, *Història natural dels Països Catalans.* Barcelona, Fundació Gran Enciclopèdia Catalana, 1986. (diversos volums)
FOLCH i GUILLÉN, RAMON, *Natura, ús o abús? Llibre blanc de la gestió de la natura als Països Catalans.* Barcelona, Barcino, 1988 (2ª edició).

Tema 3

Constitució Espanyola. 1978.
Estatut d'Autonomia de Catalunya. 1979.
Llei 6/1987, de 4 d'abril sobre l'organització comarcal de Catalunya.
GENERALITAT DE CATALUNYA, DIRECCIÓ D'ADMINISTRACIÓ LOCAL, *La nova organització territorial de Catalunya, Text de les lleis i comentaris.*
LLUCH, E. i NELLO, O., *La gènesi de la divisió territorial de Catalunya.* Barcelona, Diputació de Barcelona, 1983.

Tema 4

GENERALITAT DE CATALUNYA, *Estadística i societat.*
RECOLONS, LLUÍS i altres, *Catalunya 77-88, Societat, Economia, Política i Cultura.* Barcelona, Publicacions de la Fundació Jaume Bofill, Edicions de la Magrana, 1989.

Tema 5

FLOS, A. et alii, *La indústria a Catalunya.* Barcelona, Vicens Vives, 1978.
CENTRE D'ESTUDIS DE PLANIFICACIÓ: *Industrialització a Catalunya 1960-1977.* Barcelona, La Caixa 1982.

Tema 6

- LÓPEZ PALOMEQUE, J., «Le tourisme», a *Treballs de la societat catalana de Geografia*, n^o especial dedicat a Catalunya, 1986.
- «Geografía del turismo en España. Una aproximación de la distribución espacial de la demanda turística y de la oferta de alojamientos», a *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, n. 13, 1988.
- ROCA i ALBERT, J., *L'organització de l'espai català*, Institut de ciències de l'Educació, 1985.

Tema 7

- BRUNET, J.M., et alii *L'agricultura catalana. Estudi econòmic*, Barcelona, Fundació Jaume Bofill i Banca Catalana, 1980.
- BENELBAS, L. *Economia agrària de Catalunya*, Barcelona, Ketres, 1981.

Temes 8, 9 i 10

- CARRERAS, J. M. MARGALEF, J. «La evolución de las ciudades catalanas entre 1857 y 1975» a *Ciudad y Territorio*, n. 2, 1977.
- SOLÀ MORALES, M., «Capitals i ciutats a Catalunya: una perspectiva de futur», a *Catalunya cap a l'any 2000*, Barcelona, Publicacions de la Fundació Bofill i Editorial Blume, 1979.
- BUSQUESTS, J., «Macrocefalia barcelonina o ciutats catalanes?» a *Quaderns d'Arquitectura i Urbanisme*, setembre de 1981.

Bibliografia General

- ASCON, R. i altres (1984): «La geografia a l'ensenyament secundari», a *Documents d'anàlisi geogràfica*, núm. 5.
- ASCON, R. (1990): «La introducció dels conceptes de la geografia crítica a l'ensenyament secundari», a *Documents d'anàlisi geogràfica*, núm. 16.
- ASCON, R. i ESTALELLA, H. (1991) «Una proposta per a la seqüenciació del contingut de la geografia a l'ensenyament post-obligatori» a *Actes del Segon Simpòsium sobre l'ensenyament de les Ciències Socials*, Escola universitària de mestres «Sant Cugat» Universitat Autònoma de Barcelona, Vic, Eumo Editorial.
- BENEJAM, P. (1987) «Les aportacions de les diverses escoles geogràfiques a la didàctica de la geografia», a *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 11.
- (1989) «Los contenidos de ciencias sociales», a *Cuadernos de Pedagogía*, n° 168, monogràfic sobre reforma i currículum.
- CAPEL, H. i altres (1976) «La geografia ante la reforma educativa», a *Geocrítica*, núm. 53.
- CARRETERO, M i altres (1989) *La enseñanza de las Ciencias Sociales*, Madrid, Ed. Visor.
- CARMEN, Luís del (1991) «La secuenciación y organización de los contenidos educativos», a *Cuadernos de Pedagogía*, núm 188.
- GIDDENS, A. Ed. (1987) *La teoría social hoy*, Madrid, 1990, Alianza Editorial.
- VV.AA. (1989) *L'espace Geographique*, núm. 2. Monogràfic sobre l'ensenyament de la geografia.

Sumari

RELACIÓ DE PONÈNCIES	3
1. NADAL i PIQUÉ, Francesc: <i>El pensament geogràfic a la Catalunya contemporània fins els anys quaranta</i>	5
2. GARCIA i RAMON, Maria Dolors: <i>Tendències recents del pensament geogràfic a Catalunya</i>	21
3. SÀNCHEZ i PÉREZ, Joan-Eugeni: <i>La política i l'administració del territori</i>	33
4. NEL·LO i COLOM, Oriol: <i>Les teories sobre l'ordenament del territori a Catalunya. Els antecedents</i>	53
5. TULLA i PUJOL, Antoni-Francesc: <i>El pensament sobre l'ordenament del territori i la legislació actuals</i>	69
6. GÓMEZ ORTIZ, Antonio: <i>Fundamentos físicos en la ordenación del territorio: La aportación de la geografía física. El ejemplo de la montaña</i>	85
7. BECAT, Joan: <i>L'anàlisi ecològica. Els recursos naturals: Ús i malgastament</i> ...	99
8. ALEGRE i NADAL, Pau: <i>Les bases de dades i la cartografia</i>	115
9. VIDAL i BENDITO, Tomàs: <i>La urbanització del territori i de la societat a Catalunya</i>	127
10. PUJADAS i RUBIES, Isabel: <i>Població i demografia a Catalunya</i>	143
11. MENDIZÀBAL i RIERA, Enric: <i>Les noves tendències del poblament</i>	159
12. MAJORAL i MOLINÉ, Roser: <i>Variacions i canvis recents en l'agricultura catalana</i>	179
13. BELIL i BOLADERAS, Mireia: <i>Les transformacions de la indústria a Catalunya després de la crisi</i>	195

14. LÓPEZ i PALOMEQUE, Francesc: <i>Turisme i territori: El model geoturístic català</i>	211
15. OLIVERAS i SAMITIER, Josep: <i>El paper del territori en l'activitat del sector financer a Catalunya: 1970-1990</i>	239
16. GIMÉNEZ i CAPDEVILA, Rafael: <i>Els transports i les comunicacions</i>	269
17. RIERA i FIGUERAS, Pilar: <i>Les ciutats i el territori: balanç dels estudis sobre el sistema urbà de Catalunya 1931-1991</i>	283
18. RIBAS i PIERA, Manuel: <i>La regió metropolitana de Catalunya</i>	301
19. SERRA i BATISTE, Josep: <i>La ciutat metropolitana: Delimitacions, desconcentracions, desequilibris</i>	307
20. PARELLADA i SABATA, Martí: <i>L'economia catalana a l'Estat de les Autonomies</i>	333
21. ROIG i MARTÍ, Josep: <i>Catalunya i la construcció d'Europa</i>	345
22. HERNANDO RICA, Agustín: <i>Educación geográfica: precedentes en Catalunya y situación actual</i>	351
23. COMES i SOLÉ, Pilar: <i>La reforma educativa i la geografia a l'ensenyament obligatori (6-16 anys)</i>	367
24. ASCON i BORRÀS, Rosa i ESTALELLA i BOADELLA, Helena: <i>La reforma educativa i la geografia a l'ensenyament post-obligatori (16-18 anys): Una proposta per a la programació de la geografia de Catalunya</i>	389
SUMARI	403

